

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

4/2(60)/2025

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

4/2(60)

Душанбе, 2025

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**
«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон»
аз соли 2011 ба таъб мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**
«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир	Главный редактор
Ректори ДДТТ Назарзода Х.Х.	Ректор ТГУК Назарзода Х.Х.
Муовини сармуҳаррир	Заместитель главного редактора
Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевӣ	Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевӣ

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДДМИТ, ш. Душанбе
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Кодирова З.Х.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Саидова М.Х.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Толибов Қ.Қ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Раҷабов Р.Қ.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Капустина Н.В.	д.и.и., дотсент, ДМ, ш. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Қудратов Н.А.	д.и.х., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Амонов С.С.	н.и.и., и.в., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ФЭГУТ, г. Душанбе
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Кадирова З.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Саидова М.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Толибов Қ.Қ.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.Қ.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Капустина Н.В.	д.э.н., доцент, ФУ, г. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Қудратов Н.А.	д.ю.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Амонов С.С.	к.э.н., и.о., доцент, ТГУК, г. Душанбе

*Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикиский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҶТИМОӢ

1.	Абдурахмон Ҳакимзода. Ҳадафҳои таъсис ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон	8
2.	Абдуллозода Н.А. Нақши истиқлоли давлатӣ дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистон	15
3.	Давлатзода Д.А., Саидзода Д.С. Мубрамият, моҳият ва принсипҳои ташкили қарздиҳӣ ба субъектҳои хурду миёнаи хоҷагидорӣ	22
4.	Дадоматов Д.Н., Зиёев М.Д. Муаммоҳои идоракунии минтақа дар шароити ташаккули иқтисоди шабакавӣ	28
5.	Дӯстзода М.Х., Холов Т.А. Диверсификация ва сармоягузорӣ барои рушди устувори кишоварзӣ	36
6.	Зувайдуллоев С.А. Амнияти иқтисодии давлат: таҳлили моҳият ва сохтор	45
7.	Искандарзода Ҳ.Ҳ., Саъдуллозода Н.С., Давлатов С.Н. Равишҳои стратегии рушди зехнии роҳбарии инноватсионӣ дар асри XXI	53
8.	Исмоилзода Ф.М. Баъзе аз масъалаҳои омории рушди деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон	59
9.	Исмоилов М.М., Мирчамолова М.О. Рушди бозори молҳо дар минтақаҳо	64
10.	Каримов М.А. Ҷанбаҳои назариявии баландбардоштани шугли аҳоли дар бозори минтақавии меҳнат дар шароити иқтисодиёти сабз	69
11.	Каримов Н.С. Методологияи ташаккули низоми баҳисобгирии идоракунӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ	76
12.	Каримов Ш.М. Асосҳои назариявӣ барои ташаккули системаи хизматрасонӣ ба муҳоҷирони меҳнати берунӣ бо нақлиёти ҳавоӣ	85
13.	Комилзода А.Қ., Одиназода К.С. Бозтавлиди аҳоли: ҷанбаҳои назариявӣ	98
14.	Мачидзода Д.М., Муродова Р.А. Равишҳои инноватсионии ташаккули иқтисодии инсонӣ ва баҳодихии идоракунии он дар шароити муосир	104
15.	Машокиров Ҷ.Н. Сайёҳии сабз ҳамчун ҷузъи иқтисодиёти сабз: равандро ва дурнамои устувори сайёҳӣ дар оянда	110
16.	Мирзоқурбонӣ Н.Ҳ. Ҷанбаҳои назариявии арзёбии иқтисодии минтақа	117
17.	Музаффарзода Б.С. Принсипҳо ва шароити таъмини методологияи таҳлили равандро сармоягузорӣ дар саноати хӯрокворӣ	124
18.	Мукаддасзода Ф.М., Тагаев Б.Ш., Хаёхоҷаев М.Ф. Масъалаҳои идоракунии корхонаҳои муосир	134
19.	Мухторзода С.С., Фозилова Г.Ф. Иқтисоди рақамӣ ва таъсири он ба савдои чакана	141
20.	Насимова М.А. Моҳият ва мазмунӣ кутубҳо ва омилҳои рушди иқтисодӣ	146
21.	Неъматуллозода Ф.Н. Таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар шароити муосир ва таҳлили муқоисавӣ он	152
22.	Носирзода Ҳ.С. Таъсири сармояи инсонӣ ба рушди иқтисоди инноватсионӣ	159
23.	Одиназода К.С., Комилзода А.Қ. Истифодаи шаклҳои нави фаъолияти меҳнатӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва роҳҳои танзими онҳо	164
24.	Раҳимов Ш.Ш. Масъалаҳои назариявии тавсеаи соҳибкорӣ хурду миёнаи истеҳсоли	171
25.	Раҳимова Р.Ҳ., Фозилова З.Р. Омилҳо ва механизмҳои рушди бозори хизматрасонии хӯроки омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	176
26.	Ризозода Т.Р., Охунова Д.Ў. Истифодаи таҷрибаи хориҷӣ барои идораи механизми ташкилӣ-иқтисодии рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақа	184
27.	Саидзода Д.С. Роҳҳои муосири баландбардории самаравӣ раванди қарздиҳӣ ба субъектҳои хурду миёна	194

28.	Саидзода С.М. Моҳият ва хусусиятҳои идоракунии таваккал дар фаъолияти гумрукӣ	200
29.	Собирзода Ш.С., Давалтов З.Б. Раванд ва ҳолати шароитҳои мусоиди сармоягузор дар комплекси агросаноатӣ	207
30.	Содикзода К.С., Лю Хунбо. Омӯзиши механизми таъсири услуби роҳбарӣ ба рафтор ва муносибати кормандон	215
31.	Таваров А.Р. Таъмини амнияти иқтисодӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт: ҷанбаҳои молиявӣ	222
32.	Ташрифзода А.С., Файзиддинзода М.Ф., Хоҷаев Н.С. Вазъи рақамкунонии маъмурикунонии андозии фаъолияти тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои асосии рушди он	231
33.	Тошматов М.Н., Арбобов С.С. Усулҳои тақмили фаъолияти бизнес-инкубаторҳо ба воситаи тичоратикунонии идеяҳои донишҷӯён дар соҳаи маориф	239
34.	Тураҳонзода С.Т. Рушди тичорат ва сифати хизматрасонӣ	250
35.	Умарзода З.М. Қарздиҳии рақамӣ омили рушди соҳибкорӣ	256
36.	Холиқов И.Х. Хусусиятҳои истеҳсолот дар индустрия таъбу нашр ва табодули бозори он	265
37.	Хоҷазода Д.Х. Иқтидори захираҳои гидроэнергетикӣ ва самаранок истифодабарии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	272
38.	Хоҷахонов А.А., Хоҷахонова Г.К. Рушди устувории комплекси озуқаворӣ дар вилояти Суғд	281
39.	Хубони С. Асосноккунии иқтисодии сиёсати нархгузорӣ ва идоракунии ҳаҷми истеҳсол дар бизнеси тарабхонаҳо дар шароити рақобати бозорӣ	287
40.	Ҳабибов А.Ҳ. Муносибати кластерӣ ба арзёбии нишондиҳандаҳои рушди потенциали зеркомплекси озуқаворӣ: муқоисаи байниминтақавӣ	294
41.	Ҳукматов Д.Ҷ. Баҳисобгирии идоракунии дар кишоварзӣ: методология ва самтҳои рушд	303
42.	Ҳакимов А.А. Маркетинги рақамӣ ҳамчун унсури асосии коммуникатсияи маркетингӣ	312
43.	Ҳамитов М.С., Шамсов Ф.Т. Фаъолияти маркетингӣ ҳамчун қисми таркибии бозори озуқаворӣ	319
44.	Ҷумъаев Б.М., Орипов А.С. Рушди таҳсилоти томақтабӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ: мушкилот ва дурнамо	326
45.	Шарофов Ф.Н. Моҳияти иҷтимоию иқтисодии муассисаҳои хӯроки омма	331
46.	Юсупов Д.С., Исматов Х.Ҳ. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба рақамикунонии фаъолияти ташкилотҳои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон	338
	Маълумот оид ба муаллифон	347
	Маълумот барои муаллифон	353

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА		
1.	Абдурахмон Хакимзода. Цели создания и развития свободных экономических зон Республики Таджикистан	8
2.	Абдуллозода Н.А. Роль государственной независимости в развитии экономики Таджикистана	15
3.	Давлатзода Д.А., Саидзода Д.С. Теория, сущность и принципы организации кредитования субъектов малого и среднего бизнеса	22
4.	Дадоматов Д.Н., Зиёев М.Д. Проблемы управления регионом в условиях формирования сетевой экономики	28
5.	Дустзода М.Х., Холов Т.А. Диверсификация и инвестиции для устойчивого развития сельского хозяйства	36
6.	Зувайдуллоев С.А. Экономическая безопасность государства: анализ сущности и структуры	45
7.	Искандарзода Х.Х., Саъдуллозода Н.С., Давлатов С.Н. Стратегические подходы к интеллектуальному развитию инновационного управления в XXI веке	53
8.	Исмоилзода Ф.М. Некоторые статистические вопросы развития сельских местностей в Республике Таджикистан	59
9.	Исмоилов М.М., Мирджамолова М.О. Развитие товарного рынка в регионах	64
10.	Каримов М.А. Теоретические аспекты повышения занятости населения на региональном рынке труда в условиях зелёной экономики	69
11.	Каримов Н.С. Методология формирования системы управленческого учета в туристических компаниях	76
12.	Каримов Ш. М. Теоретические основы формирования системы обслуживания внешних трудовых мигрантов воздушным транспортом	85
13.	Комилзода А.К., Одиназода К.С. Воспроизводства населения: теоретический аспект	98
14.	Маджидзода Д.М., Муродова Р.А. Инновационные подходы к формированию человеческого потенциала и его оценке в современных условиях	104
15.	Машокиров Дж.Н. Зеленый туризм как часть зеленой экономики: тенденции и перспективы устойчивого развития туризма в будущем	110
16.	Мирзокурбонов Н.Х. Теоретические аспекты оценки экономического потенциала региона	117
17.	Музаффарзода Б.С. Принципы и условия методологического обеспечения анализа инвестиционных процессов в пищевой промышленности	124
18.	Мукадасзода Ф.М., Тагаев Б.Ш., Хаёходжаев М.Ф. Проблемы управления современными предприятиями	134
19.	Мухторзода С.С., Фозилова Г.Ф. Цифровая экономика и ее влияние на розничной торговли	141
20.	Насимова М.А. Сущность и значение понятий полюсов и драйверов экономики страны	146
21.	Неъматуллозода Ф.Н. Зарубежный опыт становления и развития производственного предпринимательства в современных условиях и его сравнительный анализ	152
22.	Носирзода Х.С. Влияние человеческого капитала на развитие инновационной экономики	159

23.	Одиназода К.С., Комилзода А.К. Использование новых форм трудовой деятельности в глобальных условиях и способы их регулирования	164
24.	Рахимов Ш.Ш. Теоретические вопросы развития малого и среднего производственного производства	171
25.	Рахимова Р.Х., Фозилова З.Р. Факторы и механизмы развития рынка услуг общественного питания в Республике Таджикистан	176
26.	Ризозада Т.Р., Охунова Д.У. Использование зарубежного опыта управления организационно - экономическим механизмом развития социальной инфраструктуры региона	184
27.	Саидзода Д.С. Современные пути повышения эффективности процессов кредитования малых и средних предприятий	194
28.	Саидзода С.М. Сущность и особенности управления рисками в таможенной деятельности	200
29.	Собирзода Ш.С., Давалтов З.Б. Формирование и состояние благоприятных условий для инвесторов в агропромышленном комплексе	207
30.	Содикзода К.С., Лю Хунбо. Исследование механизма влияния стиля руководства на поведение и отношение сотрудников	215
31.	Таваров А.Р. Обеспечение экономической безопасности в условиях цифровизации экономики: финансовые аспекты	222
32.	Таширфзода А.С., Файзиддинзода М.Ф., Ходжаев Н.С. Состояние цифровизации налогово-административных систем электронной коммерции в Республике Таджикистан и основные направления ее развития	231
33.	Тошматов М.Н., Арбобов С.С. Методы повышения эффективности работы бизнес-инкубаторов посредством коммерциализации студенческих идей в сфере образования	239
34.	Турахонзода С.Т. Развитие бизнеса и качество обслуживания	250
35.	Умарзода З.М. Цифровое кредитование как фактор развития предпринимательства	256
36.	Холиков И.Х. Особенности производства в издательской индустрии и ее рыночна трансформация	265
37.	Ходжазода Д.Х. Мощность гидроэнергетических ресурсов и его эффективное использование в Республике Таджикистан	272
38.	Ходжахонов А.А., Ходжахонова Г.К. Развитие устойчивости продовольственного комплекса в Согдийской области	281
39.	Хубони С. Экономическое обоснование политики ценообразования и управления объёмом производства в ресторанном бизнесе в условиях рыночной конкуренции	287
40.	Хабибов А.Х. Кластерный подход к оценке показателей развития потенциала пищевого подкомплекса: кросс-региональное сравнение	294
41.	Хукматов Д.Дж. Управленческий учет в сельском хозяйстве: методология и направления развития	303
42.	Хакимов А.А. Цифровой маркетинг как ключевой элемент маркетинговых коммуникаций	312
43.	Хамитов М.С., Шамсов Ф.Т. Маркетинговая деятельность как составляющая рынка продовольствия	319
44.	Джумъев Б.М., Орипов А.С. Развитие начального образования в условиях рыночной экономики: проблемы и перспективы	326
45.	Шарофов Ф.Н. Социально-экономическая сущность предприятий общественного питания	331
46.	Юсупов Д.С., Исматов Х.Х. Некоторые соображения по цифровизации деятельности организаций банковской системы Республики Таджикистан	338
	Сведения об авторах	347
	Памятка для авторов	353

**ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

УДК 338.242.44:339.543(575.3)

Абдурахмон Ҳакимзода

**ҲАДАФҲОИ ТАЪСИС ВА РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола муаллиф ҳадафҳои таъсис ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф қайд намудааст, ки ҳадафҳои асосии таъсис ва рушди МОИ ба ҷалби сармоягузорӣ, таъсиси ҷойҳои кории нав, рушди соҳаҳои афзалиятнок, аз ҷумла технологияҳои пешқадам, соҳаҳои коркард, сайёҳӣ, воридотивазкунӣ, ҳавасманд намудани содирот, ҷорӣ намудани навовариҳо, рушди инфрасохтори нақлиётӣ, суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани неқӯаҳволии минтақаҳои сустварақӣ равона карда шудааст. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ сохтори ташкилию иқтисодие мебошанд, ки ҳоло дар ҷаҳон густариши васеъ намуда, новобаста аз иқтидори иқтисодӣ ва сатҳи сифати рушди иқтимоӣ бунёд гардидаанд. МОИ ифодакунандаи инкишофи робитаҳои тичоратӣ молиявӣ, истеҳсолию технологияи мамлакатҳо буда, ба макони густариши муносибатҳои бозорӣ, рушди соҳибкорӣ, тақмили технологияҳои истеҳсолӣ ва санъати идоракунӣ табдил ёфтаанд.

Вожаҳои калидӣ: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, инфрасохтори иқтимоӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, саноат, соҳибкорӣ, воридотивазкунӣ, ҳавасмандгардонии содирот, технологияҳои пешқадам, бозори истеъмолӣ, таъсиси ҷойҳои кории нав.

Абдурахмон Ҳакимзода

**ЦЕЛИ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

В статье автор исследовал цели создания и развития свободных экономических зон Республики Таджикистан. Автор отметил, что основные цели создания и развития СЭЗ направлены на привлечение инвестиций, создание новых рабочих мест, развитие приоритетных отраслей, включая передовые технологии, перерабатывающие отрасли, туризм, импортозамещение, стимулирование экспорта, внедрение инноваций, развитие транспортной инфраструктуры, ускорение экономического роста и повышение благосостояния слаборазвитых регионов. Свободные экономические зоны-это организационно-экономическая структура, которая в настоящее время получила широкое распространение в мире, независимо от экономического потенциала, уровня и качества социального развития. СЭЗ олицетворяет развитие торгово-финансовых, производственно-технологических связей стран и стала местом расширения рыночных отношений, развития предпринимательства, совершенствования производственных технологий и искусства управления.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, социальная инфраструктура, иностранные инвестиции, промышленность, предпринимательство, импортозамещение, стимулирование экспорта, передовые технологии, потребительский рынок, создание новых рабочих мест.

Abdurahmon Hakimzoda

OBJECTIVES OF CREATION AND DEVELOPMENT OF FREE ECONOMIC ZONES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the author explored the goals of creating and developing free economic zones in the Republic of Tajikistan. The author noted that the main goals of the creation and development of the FEZ are aimed at attracting investments, creating new jobs, developing priority industries, including advanced technologies, processing industries, tourism, import substitution, stimulating exports, introducing innovations, developing transport infrastructure, accelerating economic growth and improving the well-being of underdeveloped regions. Free economic zones are an organizational and economic structure that is currently widespread in the world, regardless of the economic potential, level and quality of social development. The FEZ embodies the development of trade, financial, industrial and technological ties between the countries and has become a place for expanding market relations, developing entrepreneurship, improving production technologies and the art of management.

Keywords: free economic zones, social infrastructure, foreign investment, industry, entrepreneurship, import substitution, export promotion, advanced technologies, consumer market, job creation.

Айни замон минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) дар рушди иқтисодиёти ҳар як мамлакат нақши калидӣ бозида истодаанд. Онҳо минтақаҳое мебошанд, ки барои фаъолияти рушди тамоми намудҳои соҳибкорӣ шароити мусоид, аз ҷумла, имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ, расмиёти соддакардашудаи маъмурӣ ва инчунин инфрасохтори бехтар фароҳам меоранд. Ҳоло имтиёзҳои мазкур дар ҳама МОИ кишварҳои ҷаҳон ҷиҳати ҷалби сармоягузорӣ, воридоти технологияи инноватсионӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ ва ғайра бомуваффақият амалӣ гардида истодаанд. МОИ тавассути имтиёзҳои худ ва ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ ба рушди соҳаҳои соҳибкорӣ, саноат ва тичорат кӯмак расонида, дар аксар мамлакатҳо ба ҳайси яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт баромад меkunанд.

Ба андешаи мо, “МОИ ҳудуди махсуси аниқ муқарраргардидаи давлат буда, дар онҳо имтиёзҳои иқтисодӣ ва андозӣ барои соҳибкорон бо мақсади рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва илмӣ-техникии минтақа ва кишвар фароҳам оварда шудааст” [2].

Ангелина А.К. дар мақолаи худ иброз намудааст, ки “..МОИ минтақаҳое мебошанд, ки ба се меъёри асосӣ: минтақаи дақиқи маҳдуди ҷуғрофӣ, речаи махсуси танзим ва мавҷудияти инфрасохтор бояд мувофиқат кунанд [8].

Насиров Д.Ф. ва Канатбаев С. дар мақолаи худ қайд намудаанд, ки “...аввалин МОИ, ки бо ҳуччат тасдиқ гардидааст, соли 166 пеш аз милод аз ҷониби мақомоти давлати Юнон бо мақсади мусоидат намудан ба тичорат дар Ҷазираи Делос эълон карда шуда буд, ки дар он ҷо тоҷирони меҳмон аз андоз, боҷ ва иҷрои расмиёти маъмурӣ озод карда мешуданд. Ҷазираи Делос аввалин минтақаи тичорати озод ва дар тӯли қариб як аср дар тичорати байни Ғарб ва Шарқ ҳамчун миёнарав нақши назаррасро бозидааст. Аммо оғози рушди МОИ миёнаи асри XIV ҳисобида мешавад, вақте ки соли 1547 шаҳри Ливорно ҳамчун “шаҳри савдои озод” эълон карданд, ки дар он тоҷирон ҳуқуқи тичорати бе боҷро ба даст оварда буданд [12].

МОИ дар рушди иқтисодиёти ҷаҳон нақши бориз гузошта, минтақаҳое мебошанд, ки дар онҳо шартҳои махсус барои тақвияти фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла имтиёзҳои андозиву гумрукӣ, расмиёти соддакардашудаи маъмурӣ ва инфрасохтори ҷолибу бехтар амалӣ карда мешаванд.

Ҳадафҳои таъсиси МОИ дар кишварҳои ҷаҳон ба таври мухталиф арзёбӣ мегардад. Дар аксар мамлакатҳо МОИ ба мақсади ҷалби сармоягузорӣ, технология ва таъсиси ҷойҳои корӣ тавассути пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ ва маъмурӣ, ҳавасмандгардонии содирот ва рушди минтақавӣ, инчунин ҳамгирӣ ба равандҳои иқтисодии ҷаҳонӣ таъсис дода мешаванд. Вазифаҳои мушаххаси он метавонанд аз рушди истеҳсолоти технологияҳои баланд ба монанди

кишварҳои Чин, Чопон, Сингапур то дастгирии соҳаи сайёҳӣ, логистика ё бахши кишоварзӣ, ба монанди баъзе минтақаҳои Беларус фарқ кунанд.

Ҳадафи асосии ташкили МОИ ҷалби сармоягузории миллӣ ва хориҷӣ тавассути пешниҳоди имтиёзҳои ҷолиб ба соҳибкорон барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва тиҷорат мебошад. Онҳо ҳамзамон ба рушди иқтисодии минтақаҳои суствараққӣ тавассути ҳавасмандгардонии истеҳсолот ва содирот имкониятҳои фарроҳ фароҳам меоранд.

Ҳадафҳои таъсис ва рушди МОИ бештар ба ҷалби сармоягузорӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, рушди соҳаҳои афзалиятнок, аз ҷумла технологияҳои пешқадам, соҳаҳои коркард ва сайёҳӣ, воридазивазкунӣ, ҳавасмандсозии содирот, ҷорӣ намудани навоварихо ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ, бандарҳо, суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани неқӯаҳволии минтақаҳои суствараққӣ равона карда шудааст.

Дар байни вазифаҳои асосӣ суръатбахшии рушди иқтисодии минтақаҳои алоҳида бо ҷалби ҳарчи бештари сармоягузории хориҷӣ, афзоиши иқтидори содиротии ҳудудҳои мамлакат, ташкили истеҳсол ва таҳвили молҳои хушсифат ба бозори дохилӣ, азхудкунии таҷрибаи муосири ташкил ва идоракунии истеҳсолот, тайёр намудани кадрҳо, фаъолияти субъектҳои хоҷагӣ дар муҳити бозор, коркарди моделҳои мутобиқсозии низомҳои мухталифи идоракунии иқтисодӣ ва банақшагирии андозҳоро ҷудо мекунад [11].

МОИ барои тақвият бахшидан ва рушди устувори соҳаҳои истеҳсолӣ, саноат, тиҷорат, баланд бардоштани рақобатпазирии давлат ва ҳамгироии он ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ бо додани имтиёзҳо ва шароити махсус ба соҳибкорӣ ва тиҷорат таъсис дода мешавад.

Ба ҳолати миёнаи соли 2025 дар ҷаҳон зиёда аз 7000 минтақаи озои иқтисодӣ мавҷуданд. Созмони ҷаҳонии МОИ дар 145 кишвари ҷаҳон тақрибан 7000 МОИ-ро ҳисоб кардааст. Тибқи маълумоти ЮНКТАД, дар аввали соли 2025 шумораи МОИ аз 5400 зиёд буд, дар ҳоле ки садҳо минтақаҳои нав дар марҳилаи бунёд қарор доранд. Роҳбарияти минтақавӣ шумораи зиёди МОИ-ро дар Осиё беш аз 4000 ҳисобидааст, ки дар Чин беш аз 2500-тои онҳо мавҷуд буда, дар ҷаҳон бешубҳа пешсаф мебошад. Ҳоло тибқи маълумотҳо дар сартосари ҷаҳон беш аз 100 миллион нафар аҳоли дар МОИ қору фаъолият мекунад.

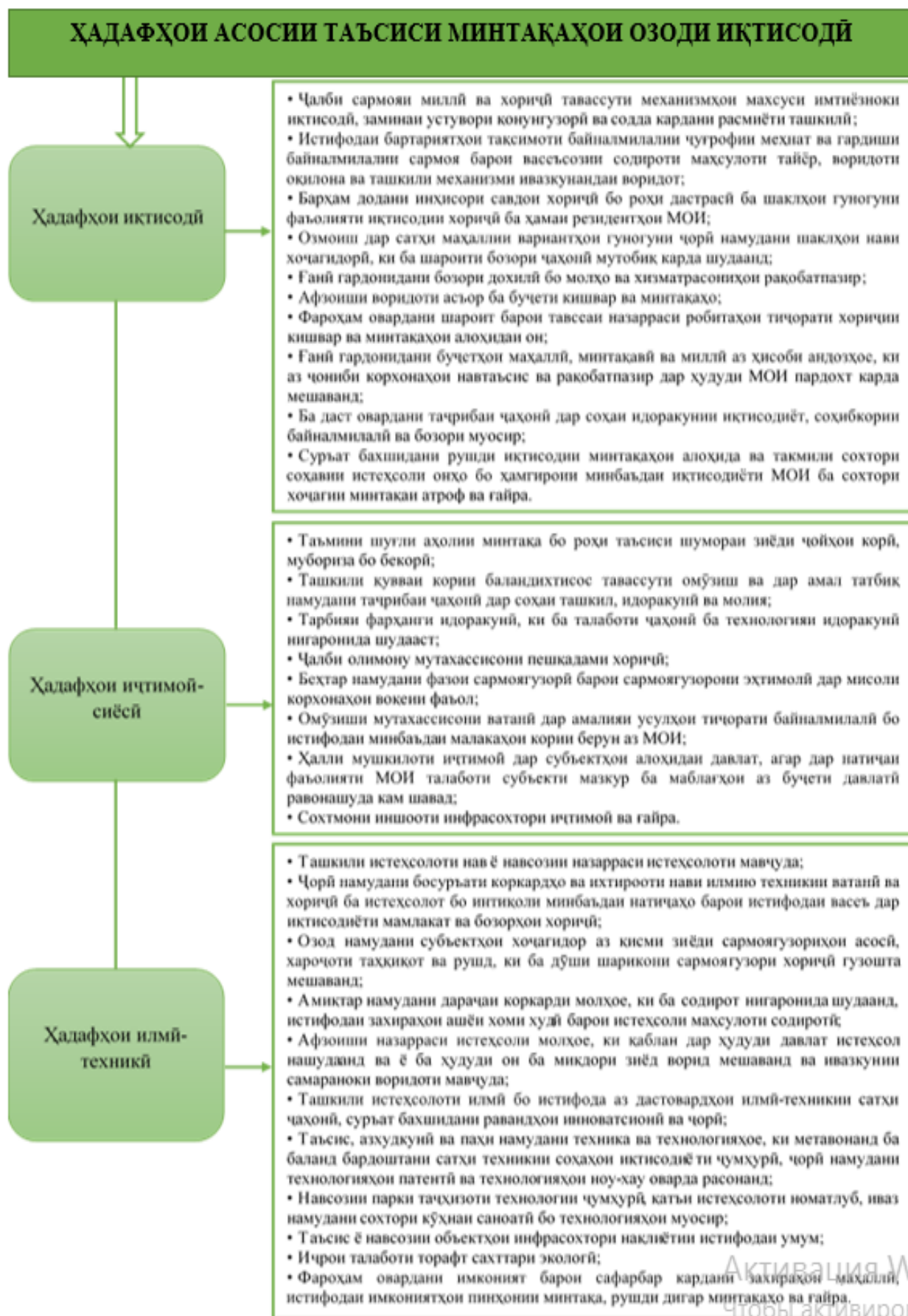
Тибқи маълумоти созмони ҷаҳонии МОИ, дар саросари ҷаҳон тақрибан 7000 МОИ мавҷуд аст. Дар навбати худ, “Adrianople Group” 4921 минтақаи фаълро дар зиёда аз 90 кишвари ҷаҳон муайян кард [13].

Омӯзиш ва таҳқиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки гарчанде, ки МОИ самаранокии ҳудро дар ҳалли ҳадафҳои иқтисодии рушд ва инкишоф исбот карда бошанд ҳам, онҳо дар ҳама мамлакатҳо баробар бомуваффақият фаъолият намекунад [6].

Омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва инфрасохторӣ дар таъсис ва рушди МОИ нақши муҳимро мебозанд. Аксар мамлакатҳо кӯшиш мекунад, ки инфрасохтори нақлиётӣ ва истеҳсолии ҳудро беҳтар намоёнд, зеро ба ин васила ба ҷалби бештари сармоягузори хориҷӣ ва мавқеи ҳудро дар бозори байналмилалӣ тақвият бахшидан, афзалият ба даст оварда тавонанд.

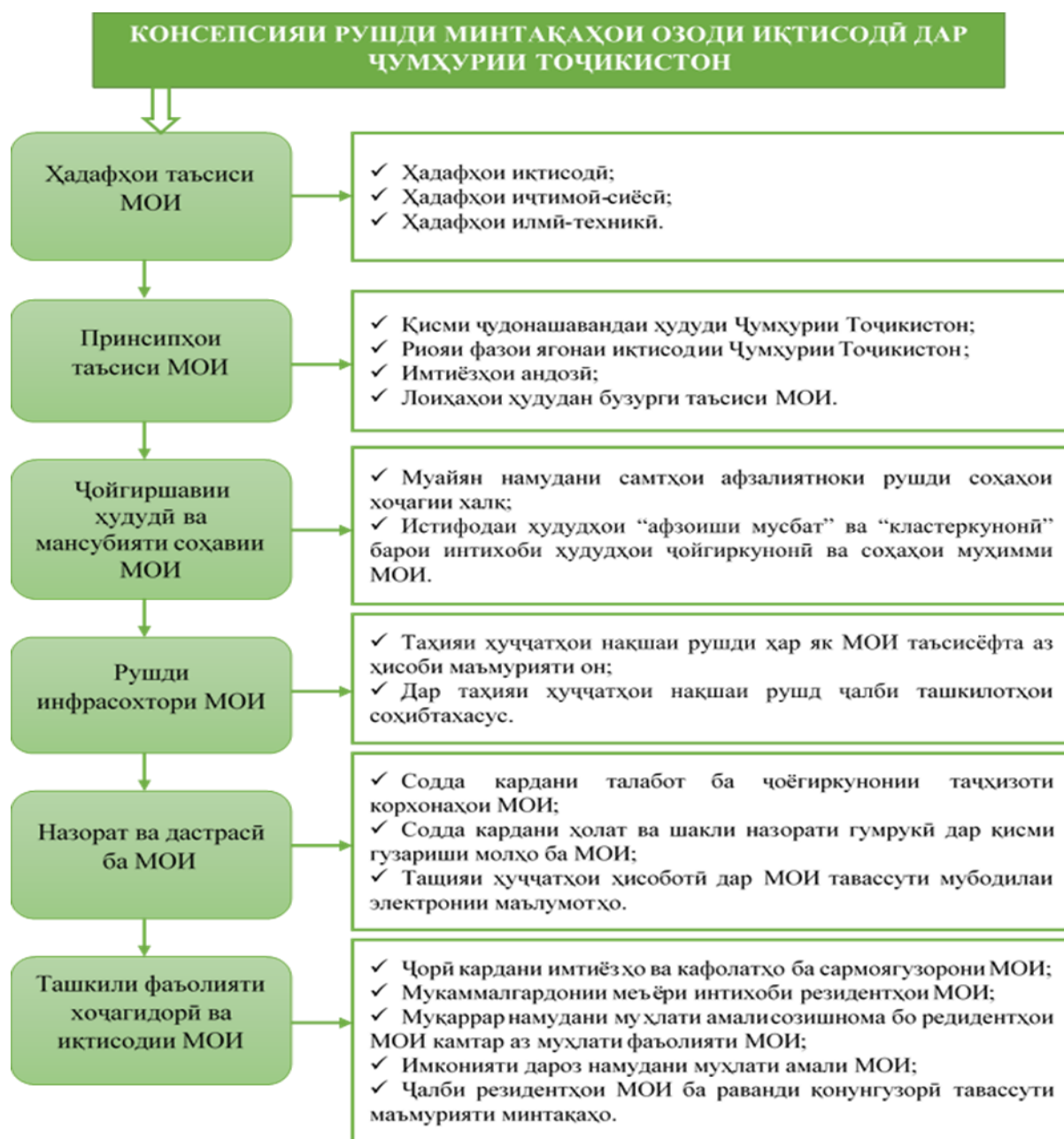
Дар ин раванд, захираҳои табиӣ ва инсонӣ, аз ҷумла мутахассисони баландихтисос ва мавҷудияти канданиҳои фойданоки табиӣ низ дар рушди МОИ таъсири назаррас мегузоранд.

Нақш ва аҳамияти МОИ дар иқтисодиёти муосир аз қобилияти онҳо барои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ, мусоидат ба навоарӣ ва тақмили инфрасохтори онҳо вобастагӣ дорад. Минтақаҳои мазкур минтақаҳои махсуси ҷудошуда мебошанд, ки барои пешбурди соҳибкориву тиҷорат шароитҳои имтиёзнок доранд [12].

Расми 1. Ҳадафҳои асосии таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ

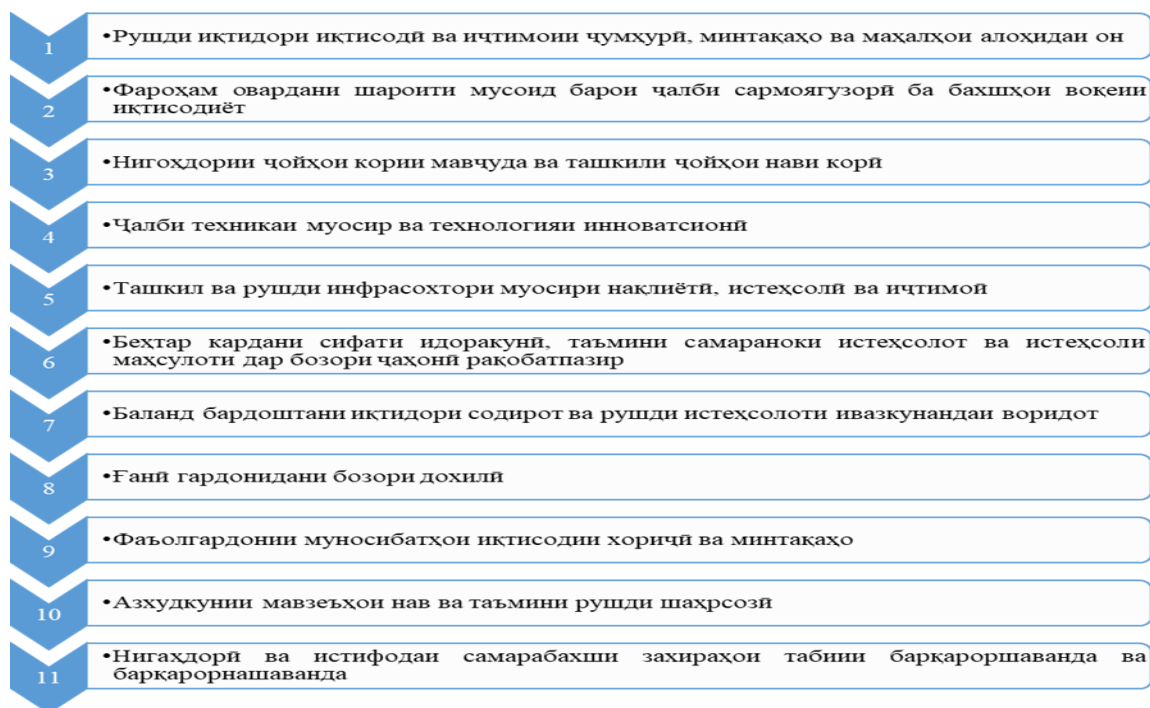
Мамлакатҳои мухталифи ҷаҳон консепсияи МОИ-ро барои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ бомуваффақият истифода мебаранд. Мо консепсияи рушди МОИ-ро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 2 ҷунин пешниҳод мекунем.

Расми 2. Сохтори консепсияи рушди МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ташаккули онҳо бо суръати рушди иқтисодии мамлакат вобаста буда, бояд ба консепсияи ягонаи рушди МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъя намуда, қисми низоми қонунгузори давлат гардад.

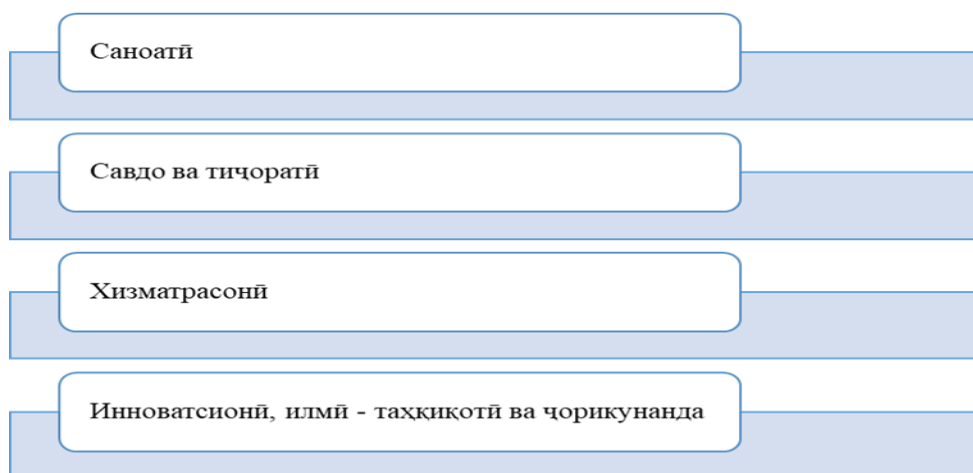
Консепсияи мазкур бояд масъалаҳои муайян намудани принсипҳои таъсиси МОИ-ро дар ҷумҳурӣ, ҷойгиршавии ҳудудии онҳо, рушди инфрасохтор, назорати дастрасӣ ба онҳо, ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ ва иқтисодӣ ва ғайраро фаро гиранд.

Расми 3. Ҳадафҳои таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

“Таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳ аст, ки яке аз ҳадафҳои асосии таъсис ва рушди МОИ рушди соҳаи саноат ва саноатикунони иқтисодиёти мамлакат мебошад. Муваффақияти фаъолияти МОИ дар Осиёи Шарқӣ ва Амрикои Лотиниро бо МОИ-и Африко муқоиса кардан душвор буда, онҳо муваффақ нестанд” [4].

Дар кишвари мо “МОИ мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” дар намудҳои саноатӣ (истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ), савдо ва тичоратӣ, хизматрасонӣ, инноватсионӣ, илмӣ - таҳқиқотӣ ва ҷорикунанда таъсис дода шудаанд” [10].

Расми 4. Намудҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

“Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 5 МОИ фаъолият намуда, саҳми онҳо рушди ММД-и мамлакат кофӣ набошанд ҳам, вале нишондиҳандаҳои онҳо дар таъмини бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ давра ба давра афзоиш ёфта истодааст. Аз 5 МОИ, ки ҳоло дар кишвари мо фаъолият мекунанд, истеҳсоли маҳсулот дар МОИ-и “Суғд”, “Данғара” ва “Панҷ” ба роҳ монда шуда, “Кӯлоб” қисман ва “Ишқошим” бошад дар раванди бунёди инфрасохтори аввалиндараҷа ва оғози фаъолият қарор дорад” [1].

Ҷадвали 1. Ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда дар МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019 - 2023, (млн. сомонӣ) [4]

Минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон		Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, млн. сомонӣ					Суръати афзоиш соли 2023/2019 маротиба
		Солҳо					
		2019	2020	2021	2022	2023	
		2019	2020	2021	2022	2023	
	МОИ “Суғд”	163,3	165,3	295,4	408,5	248,4	1,5
	МОИ “Данғара”	34,3	34,5	71,1	71,7	48,4	1,4
	МОИ “Панҷ”	0,9	0,05	-	4,7	20,9	23,2
	МОИ “Кӯлоб”	-	-	-	0,03	0,2	-
	МОИ “Ишқошим”	-	-	-	-	-	-
	Ҳамагӣ	198,5	199,9	366,5	485	318	1,6

Боиси тазаккур аст, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 ба 318 млн. сомонӣ расида, нисбат ба соли 2019-ум 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст [4].

Ҳамин тариқ, барои рушди минбаъдаи фаъолияти МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, технологӣ ва беҳтар намудани неқӯаҳволии аҳоли вобастагии калон дорад. Самаранокии онҳо аз банақшагирии салоҳиятнок, идоракунии шаффофи иқтисодӣ ва ҳамгироии миллӣ низ вобаста аст. МОИ воситаи тавоно ҷиҳати ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ мебошанд. Дар шароити мушкilotи иқтисодии ҷаҳонӣ онҳо унсури муҳим ба рушди устувори минтақаҳо ва давлат мегарданд. Барои соҳибкорон имконияти ҷойгиркунии истеҳсолот дар МОИ ҷолиби диққат буда, метавонанд рақобатпазирии тиҷорати худро ба таври назаррас афзоиш диҳанд.

Баррасии ҳама афзалиятҳои МОИ метавонанд омили ҳалкунанда барои онҳое, ки дар ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани самаранокии тиҷорати худ дар иқтисоди ҷаҳонӣ ҳастанд, мусоидат намоянд.

АДАБИЁТ:

1. Абдурахмон Ҳ. Масоили рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон. Автореферат. Душанбе, 2024. 242 саҳ.
2. Абдурахмон Ҳ. Рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсияи номзадӣ. Душанбе, 2023.
3. Абдурахмон Ҳ., Ҳамитов М.С. Таҳлили вазъи муосири фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Ёзбекистон ва истифодаи таҷрибаи он дар Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. №1 (56) 2025. С. 14-21.
4. Абдурахмон Ҳ. Нақши минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи маводҳои конференсияи байналмилалии илмӣ - амалӣ дар мавзӯи “Рақамикунонӣ ва инноватсия: мушкilot ва дурнамои рушди он” // – Душанбе: ДДТТ, 2025. С. 85-91.
5. Абдурахмон Ҳ. Таҳлили вазъи муосири фаъолияти минтақаи озоди иқтисодии “Данғара” Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита /Материалы VIII Международной научно-практической конференции (27-28 ноября 2020 г., г. Душанбе). - С.- 129.
6. Абдурахмон Ҳ. Таҷрибаи ҷаҳонии таъсис ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ. Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. 4-2 (34) 2020. саҳ. 13-21.

7. Архипов А.Ю., Павлов П.В., Татарова А.В. Институты особой экономической зоны и приграничной торговли как структуры эффективного развития международной инвестиционной деятельности Монография. – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2011. – 294 с. <http://www.aup.ru>.
8. Ангелина А.К. Свободные экономические зоны: фокус на устойчивое развитие // Международная торговля и торговая политика. 2024. №4 (40). URL: <https://cyberleninka.ru>.
9. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ - декабри соли 2023 // Ҳисоботи оморӣ. Душанбе, АОНПҚТ, 2024. – С.45.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ”, Боби 1. Муқаррароти умумӣ аз 25 марти соли 2011, № 700 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011, №3, мод. 167)., <http://fezdangara.tj>.
11. Медведев С. В. История и цели создания свободных экономических зон // Экономика и социум. 2014. №1-2 (10). URL: <https://cyberleninka.ru>.
12. Насиров Д.Ф., Канатбаев С. Роль и значение свободных экономических зон // JMBM. 2024. №7. URL: <https://cyberleninka.ru>.
13. Специальные экономические зоны - глобальные инвестиционные магниты: к ним стекаются рекордные потоки иностранных инвестиций. Источник: <https://ranking.kz/reviews/industries/spetsialnye-ekonomicheskie-zony-globalnye-investitsionnye-magnity-k-nim-stekayutsya-rekordnye-potoki-inostrannyh-investitsiy.html>.

УДК 338.22(575.3)

Абдуллозода Н.А.

НАҚШИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нақши истиқлоли давлатӣ дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки сатҳи рушди иқтисодиёт дар ҳама давраи замон асос ва гаврами ҳастии давлату ҷомеа мебошад. Касби истиқлолият заминаи ташаккули иқтисоди миллиро фароҳам намудааст. Дар мақола мушкilotи иқтисодӣ бинобар ҷанги шаҳрвандӣ, душвориҳои марҳилаи аввали истиқлол ва талошҳои Пешвои миллат дар самти истиқрори сулҳ ва ислоҳоти иқтисодӣ инъикос шудааст. Муаллиф ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар эҳёи иқтисодӣ, ҷалби маблағҳои ташкилотҳои байналмилалӣ ва шарикони рушд ва қабули барнома ва қонунҳои саривақтӣ дар рушди иқтисод ишора намудааст. Дар баробари ин таҳлили дастовардҳои иқтисодӣ вобаста ба соҳаҳои асосӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Инчунин дар мақола аҳамияти ҳадафҳои стратегӣ ва рушди саноат дар давраи истиқлолият, моҳияти иқтисоди рақамӣ ва инноватсия нишон дода шудаанд. Дар баробари ин, суботи иқтисодӣ новобаста аз бӯҳронҳои молиявӣ, пандемияи COVID-19 ва хатарҳои муосир ба таври возеҳ инъикос шудаанд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, истиқлолият, иқтисодиёт, ҳадафҳои стратегӣ, саноатикунории босуръат, иқтисоди рақамӣ, дастовардҳо, инноватсия.

Абдуллозода Н.А.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается роль государственной независимости и экономической развитии Таджикистана. Автор отмечает, что уровень экономического развития всегда является основой и гарантией существования государства и общества. Преобретение независимости послужила

основой для формирования национальной экономики. В статье отражены экономические проблемы, вызванные гражданской войной, трудности первого этапа независимости и усилия Лидера нации в направлении мира и экономических реформ. Автор отметил инициативы Президента Республики Таджикистан по возрождению экономики, привлечению средств международных организаций и партнеров по развитию, принятию своевременных программ и законов экономического развития. При этом обсуждается анализ экономических достижений по основным отраслям. Также в статье показана важность стратегических целей и промышленного развития в эпоху независимости, сущность цифровой экономики и инноваций. В то же время четко отражается экономическая стабильность, несмотря на финансовые кризисы, пандемию COVID-19 и современные риски.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, независимость, экономика, стратегические цели, быстрая индустриализация, цифровая экономика, достижения, инновации.

Abdullozoda N.A.

THE ROLE OF STATE INDEPENDENCE IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF TAJIKISTAN

The article discusses the role of state independence in Tajikistan's economic development. The author notes that the level of economic development is always the basis and guarantee of the existence of the state and society. Gaining independence served as the basis for the formation of the national economy. The article reflects the economic problems caused by the civil war, the difficulties of the first stage of independence, and the efforts of the Leader of the Nation towards peace and economic reforms. The author noted the initiatives of the President of the Republic of Tajikistan to revive the economy, attract funds from international organizations and development partners, and adopt timely programs and laws for economic development. At the same time, an analysis of economic achievements in the main industries is discussed. The article also shows the importance of strategic goals and industrial development in the era of independence, the essence of the digital economy, and innovation. At the same time, economic stability is clearly reflected, despite financial crises, the COVID-19 pandemic, and modern risks.

Key words: Republic of Tajikistan, independence, economy, strategic goals, rapid industrialization, digital economy, achievements, innovations.

Истиклолият барои ҳар як нафар неъматӣ оӣ ва беарзиш ба ҳисоб меравад. Дар воқеъ, дар замони муосир давлатҳои зиёде мавҷуданд, ки ин неъматӣ бузургро соҳибанд. Ва баракс давлатҳои мавҷуданд, ки аз ин неъмат маҳруманд. Маҳз истиклолият ва соҳибхӯрии барои кишварҳо заминаи мусоид фароҳам оварда, ба рушду тақвияти соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мусоидат намуд. Давлатҳои мустақил қудрати татбиқи сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳудро доранд. Истиклолият барои ҳар як миллат сарчашмаи ҳастӣ ва нигоҳдории арзишҳои миллий ба ҳисоб меравад. Бо шарофати истиклол, талабот ва манфиатҳои ҷомеа беҳтар фаҳмида шуда, амалӣ намудани онҳо осон мегардад [17].

Ба маънии Истиклолият Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шарҳи зеринро пешниҳод кардааст, ки «Истиклолият шиносномаи ҳастии давлати комилхуқуқ ва соҳибхӯрии тоҷикон дар ҷомеаи ҷаҳонист, ки низоми давлатдорӣ, сиёсати дохилию хориҷӣ, сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳешро мустақилона пеш мебарад» [16, с.6].

Пеш рафтани иқтисодиёт дар тамоми давраи замони асоси ҳастии давлату ҷомеа ба ҳисоб меравад, ки он аз суботи қунии, вазъи сиёсӣ, самаранокии сиёсати иқтисодӣ, ислоҳоти саривақтӣ, сатҳи таҳассусии қормандон, сифати идорақунии ва дигар омилҳо вобастагӣ дорад.

Қайд қардан ба маврид аст, ки асосҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) ташаккул ёфта, тадриҷан ба яке қузҳои

таркибии комплекси ягонаи хоҷагидорӣ таъдил гардид. Дар даҳсолаҳои охир Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз кишварҳои мубаддал гардид, ки иқтисоди он асосан ба саноат таъя мекунад ва ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз маҳсулоти кишоварзӣ зиёд шуд. То соли 1991 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон ба 2308 адад мерасид. Аз ин миқдор 425 корхона ба корхонаҳои калон мансуб буданд, ки аз онҳо 207-тояшон ба соҳаи саноати вазнин ва 119-тояшон ба соҳаи саноати сабук дохил мешуданд [12, с. 125].

Дар натиҷаи таъсири омилҳои гуногун, пеш аз ҳама ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ тақрибан аз 3/2 ҳиссаи ҳаҷмашро аз даст дод [13]. Аммо, пас аз Иҷлосияи XVI аз замони истиқлолият ба даст овардан Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ислоҳоти маҷмӯӣ ва иқтисоди бозаргонӣ таъя намуда, мамлакатро ҷузъи ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ медид. Зимни суҳанронии ҳеш Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 1993 дар Иҷлосияи 48-уми Ассамблеяи генералии Созмони Миллали Муттаҳид афзалияти асосии рушди ояндаи иқтисодиёти конститусионӣ дар кишварро дар сатҳи ҷаҳонӣ аниқ намуда қайд карданд: «Мо таҳти фишори ниҳоят сахти мушкilotи сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ кор карда, тавонистем муҳосираи иқтисодии тамоми минтақаҳои ҷумҳуриро баргараф намоём ва бо барқарорсозии иқтисодиёти миллии харобшуда ва ислоҳоти иқтисодии равонашуда ба амалисозии марҳала ба марҳалаи муносибатҳои бозаргонӣ оғоз намоём» [15].

Ба ҷуз аз ин дар заминаи ҳуқуқӣ қисмати асоси рушди иқтисоди миллии гузошта шуд, ки ин дар моддаи 12-уми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин дарҷ гардидааст: «Асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад» [5, с. 6].

Маҳз ба шарофати талошҳои пайгирона ва ҷонфидоии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 1997 Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии ба имзо расид. Ин ҳуҷҷат заминаи устувор барои таҳкими пояҳои давлатдорӣ ва рушди минбаъдаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳамкорӣҳои байналмилалӣ гузошт. Барои Тоҷикистон, ки аз бӯҳрони сиёсӣ наҷот ёфта буд, муҳимтарин вазифа муайян кардани афзалиятҳои рушд ва эҳёи иқтисоди харобашта ба ҳисоб мерафт. Бо ин мақсад, барномаҳои фаврӣ, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат таҳия ва амалӣ шуда, барои татбиқи онҳо сармояи ташкилотҳои байналмилалӣ ва кишварҳои шарикӣ рушд ҷалб гардид. Танҳо баъд аз соли 1997 иқтисоди кишвар тадриҷан ба рушди устувор рӯ овард, аммо ин маънои баргаштан ба сатҳи пешазҷангиро дар муддати кӯтоҳ надошт. Бори аввал дар ин сол рушди иқтисоди миллии таъмин гардид ва ҳаҷми воқеии ММД нисбат ба соли 1996-ум 1,7 дарсад афзуд [6]. Ин далелҳои рӯҳбаландкунанда дар муайян кардани мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯйхати кишварҳои ҷаҳон аз рӯи нишондиҳандаҳои интегралӣ Индекси байналмилалӣ рушди инсон аҳамияти мусбат доштанд. Ҳамин тавр, агар соли 1997 ҷумҳурӣ дар байни 174 кишвари дунё, ки ба таснифоти созмонҳои байналмилалӣ шомил буданд, ҷойи 118-умро ишғол карда бошад, пас тибқи маълумоти дар гузориши «Дар бораи рушди инсонӣ барои соли 2001» инъикосгашта, Тоҷикистон ба ҷойи 103-юм баромад [9, с. 13].

Дар оғози асри нав ва ҳазорсолаи нав барои рушди иқтисоди Тоҷикистон шароити мусоиди объективӣ ба вуҷуд омад. Муҳимтарин омил муътадил шудани ҳаёти ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон буд. Дар ҳоле ки иқтисодиёти бархе кишварҳо дар муддати кӯтоҳ пас аз бӯҳрон барқарор гардид, иқтисодиёти Тоҷикистон танҳо пас аз 21 сол – соли 2012 аз ҷиҳати ҳаҷм ва баъди 25 сол – соли 2016 аз ҷиҳати сифат ба сатҳи соли 1991 расид. Агар имкониятҳои аз дастрафтаре низ ба назар гирем, ҷанги шаҳрвандӣ кишварро тақрибан 45–50 сол ба қафо партофт. Дар ин раванд, вобаста ба дастрасии манобеи молиявӣ, соҳаи кишоварзӣ аввалин шуда соли 2007 ва саноат бошад соли 2013 ба сатҳи рушди соли 1991 баргаштанд. Баъд аз ин давра иқтисоди кишвар бо суръати миёнаи зиёда аз 7,0% дар сол рушд намуд.

Арзёбии ҳолати иқтисодӣ асосан аз рӯи иҷрои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ сурат мегирад, ки ҳамасола аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ муайян ва тасдиқ карда мешаванд. Дар асоси

ин нишондихандаҳо сиёсати иқтисодӣ ба роҳ монда шуда, хангоми зарурат чораҳои мувофиқ андешида мешаванд. Тағйирёбии вазъи иқтисод метавонад ба афзоиш ё коҳиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, сатҳи таваррум, бекорӣ ва даромадҳои аҳоли таъсир расонад. Иҷро нагардидани нақшаҳои иқтисодӣ дар сатҳи зарурӣ нишонаи тағйирёбии вазъи иқтисод буда, метавонад ба ҳадафи асосии Ҳукумат – баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум – таъсири манфӣ расонад. Аз ин рӯ, назорат ва таҳлили вазъи иқтисодӣ ҳамеша дар маркази тавачҷуҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати кишвар қарор дорад [13].

Дар чараёни ташаккул ва рушди давлат, ниёзҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ пайваста тағйир меёбанд, ки ин ба таҳаввули манфиатҳо, ҳадафҳо ва усулҳои амалисозии сиёсати давлатӣ оварда мерасонад. Аввалин тағйирот одатан дар соҳаи сиёсати хориҷӣ зоҳир мегардад ва сипас ба самтҳои дигари сиёсӣ ва иқтисодӣ таъсир мерасонад. Сабабҳои асосии ин раванд бо зарурати таъмин кардани амнияти миллӣ, суботи иҷтимоӣ, пешрафти иқтисодӣ ва ҳифзи истиқлолияти давлат вобастаанд. Бо така ба ин омилҳо, давлат манфиатҳои асосии худро тавассути маҷмӯи воситаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, низомӣ ва иттилоотӣ ҳимоя менамояд [3, с. 37].

Аз ин рӯ, идомаи ислоҳоти иқтисодӣ, ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва муайян намудани ҳадафҳои стратегӣ зарур мебошад. Аз замони боздоштани сатҳи касодии иқтисодӣ дар соли 1997 тадричан нишондоди рушди ММД ба даст омада, дар ин солҳо чандин баробар афзудааст. Пешрафти иқтисодӣ, афзоиши мунтазами маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, устувории сатҳи таваррум, коҳиши нишондихандаи камбизоатӣ ва таъсиси корхонаҳою ҷойҳои нави корӣ натиҷаи бевоситаи таъмини сулҳу субот, ваҳдати миллӣ ва эътимоди шаҳрвандон ба ояндаи ободу дурахшони кишвар мебошад.

Соли 2015 бо дастури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳияи «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» оғоз гардид. Ин санад бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 марти соли 2018, таҳти №159 тасдиқ карда шуд [14]. Ин стратегияи нав ба он нигаронида шудааст, ки устувории иқтисоди миллиро дар муқобили таҳдидҳои эҳтимолии дохилӣ ва хориҷӣ таҳким бахшида, тавассути истифодаи самараноки механизмҳо, таъмин намудани дастрасии пойдор ба манбаҳои энергетикӣ ва фароҳам овардани муҳити мусоиди соҳибкорӣ, заминаи рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳои кишварро муҳайё намояд.

Татбиқи ҳадафҳои калидии стратегӣ, таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва саноатикунории босуръати кишвар дар давраи истиқлолият барои кишвар имконият фароҳам овард, ки сатҳи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ боло рафта, дар самти беҳтар шудани шароити зиндагии аҳоли пешрафти назаррас ба даст оварда шавад.

Дар натиҷаи тадбирҳои амалишуда, то соли 2015 дар ҷумҳурӣ беш аз 2000 километр роҳҳои автомобилгард, 190 километр хатсайри роҳи оҳан, 240 пули нав ва зиёда аз 30 километр нақбҳои мошингард бо арзиши умумии 11,4 миллиард сомонӣ бунёд ва мавриди истифода қарор гирифтанд. Бо ин амал, Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист ба яке аз ҳадафҳои асосии стратегияи худ — раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ — ноил гардад. Ҳамзамон, барои таъмин намудани истиқлолияти энергетикӣ, дар ин давра беш аз 36 миллиард сомонӣ сармоя ҷалб шуда, сохтмон ва ба истифода додани як қатор иншооти муҳими энергетикӣ, аз ҷумла нерӯгоҳҳои хурду миёна ва хатҳои интиқоли барқ, амалӣ гардид. Ғайр аз ин, низоми ягонаи энергетикӣ кишвар таҳия шуда, зиёда аз 1300 мВт иқтидори нави истеҳсолии нерӯ ба қор дароварда шуд [15].

Яке аз заминаҳои асосии расидан ба ин ҳадаф муайян намудани саноатикунории босуръат ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи кишвар мебошад. Ин иқдом, ки бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод шудааст, ба рушди устувор ва босуръати иқтисодиёт нигаронида шудааст. Иҷро ва татбиқи саривақтии он метавонад афзоиши мунтазами маҷмӯи маҳсулоти дохилиро таъмин намояд, ки маҳз яке аз ҳадафҳои калидии Стратегияи рушди саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба ҳисоб меравад [14].

Дар натиҷаи амалӣ намудани ислоҳоти иқтисодӣ ва тадбирҳои мусоид ба рушди саноати миллӣ, нишондиҳандаҳои соҳаи саноат дар Тоҷикистон сол ба сол беҳбуд ёфтанд. Дар давраи солҳои 2010–2015 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба сатҳи пешина баргашт ва соли 2015 ба 114,8% нисбат ба соли 1990 расид [12, с. 126].

Бо назардошти таҳаввулоти ҷаҳони муосир, истифодаи самаранок ва мақсадноки захираҳои истеҳсолӣ ба яке аз ҳадафҳои стратегӣ ва муҳим барои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст, ки ин имконият фароҳам меорад, то сатҳи баланди рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ноил гардад. Дар ин замина, рушди бахши хусусӣ ва таҳкими соҳибкорӣ хурду миёна ҳамчун унсурҳои асосӣ дар татбиқи ин ҳадафҳо шинохта мешаванд [10].

Бояд ёдовар шуд, ки яке аз аввалин иқдомҳо дар ин самт таҳия ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад. Амалӣ шудани ин қонун заминаи ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро барои оғоз ва пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ барои шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ фароҳам оварда, озодии соҳибкорӣ ва дастгирии онро аз ҷониби давлат таъмин мекунад.

Дар давраи соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми иҷозатдиҳиро ислоҳ намуда, шумораи иҷозатҳо аз 680 то 74 адад коҳиш дода шуд ва расмиёти дастрасӣ ба онҳо соддатар гардид. Дар ин замина дар ҷумҳурӣ Феҳристи ягонаи электронии ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ ба кор андохта шуд [10].

Дар натиҷаи ислоҳоти низоми қонунгузорӣ андоз, шумораи намудҳои андоз аз 21 то 10 коҳиш дода шуд ва аз 1 январи соли 2018 ба 9 намуд расид. Дар ҳамин ҳол, ҳаҷми ҳисоботи андозӣ то 86% ва шумораи умумии пардохтҳои андозӣ то 43% коҳиш ёфт. Ғайр аз ин, моддаҳои Кодекси андоз аз 355 то 329 ва шумораи истинодҳо аз 384 то 176 коҳиш дода шуданд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади дастгирии минбаъдаи рушди соҳибкорӣ таъкид карданд, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор» шумора ва даврияти санҷишҳо бояд бо тақмили меъёрҳои арзёбии ҳавфҳо боз ҳам маҳдуд гарданд [11].

Яке аз дастовардҳои муҳимтарини иқтисодии даврони истиқлол таъсиси Минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар нуктаҳои муҳталифи кишвар мебошад. Ҳамзамон, чорӣ намудани шакл ва усулҳои нави ҳамкориҳои иқтисодии хориҷӣ дар бозори дохилӣ бо мақсади ташкили рақобати бозорӣ, афзоиши ҳаҷм ва сифати маҳсулот, ҳамчунин рушди соҳибкорӣ хурду миёна сурат гирифта, дар маҷмӯъ ба болоравии истеҳсолот дар тамоми бахшҳои иқтисодиёт мусоидат намуд [2].

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун унсури муҳими барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд, зеро иқтисодиёти муосир бидуни ҷунин минтақаҳо тасаввурнопазир аст. Ба гуфтаи коршиносон, то 30 фоизи гардиши умумии тиҷорати ҷаҳон дар доираи минтақаҳои озоди иқтисодӣ сурат мегирад. Дар айни замон дар қаламрави кишвар чор минтақаи озоди иқтисодӣ фаъоланд: Минтақаи озоди иқтисодии Данғара, Панҷ, Суғд ва Ишкошим. Бар асоси низомномаи амалкунанда, арзиши иҷораи солонаи як метри мураббаъ замин 1 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. “Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҷойҳое мебошанд, ки дар онҳо имкони таъсиси тиҷорати муваффақ фароҳам буда, на танҳо сармоягузoronро ҷалб мекунанд, балки барои онҳо шароити нави рушдро низ муҳайё месозанд” [7].

Ин омил барои рушди сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ба яке аз анғезаҳои муҳими пешрафти иқтисоди миллӣ табдил ёфт. Дар давраи истиқлол, дар доираи иҷроӣ беш аз 1000 лоиҳаи сармоягузорӣ, ба иқтисоди кишвар зиёда аз 63 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ ҷалб гардидааст, ки аз ин шумора 27,5 миллиард сомонӣ ба сармоягузориҳои мустақим рост меояд. Ин маблағҳо асосан ба соҳаҳои афзалиятнок, аз ҷумла энергетика, нақлиёт, тандурустӣ, маориф, кишоварзӣ, обёрӣ ва таҳкими инфрасохтор равона карда шудаанд.

Қайд кардан зарур аст, ки муҳити фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати устувор қарор дорад ва шумораи субъектҳои соҳибкорӣ аз 330 ҳазор адад гузаштааст, ки онҳо ба яке аз омилҳои калидии пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар табдил ёфтаанд. Таҳлилҳои коршиносон нишон медиҳанд, ки соҳибкорӣ миллӣ нақши муҳаррики асосии рушди иқтисоди миллиро иҷро мекунад. Ин бахш на танҳо барои эҷоди ҷойҳои нави корӣ ва тақвияти

истеҳсоли дохилӣ саҳмгузор аст, балки ба баланд бардоштани сатҳ ва сифати маҳсулоти миллӣ низ таъсири назаррас мерасонад [18].

Рушди босуръати иқтисодиёти кишвар, махсусан тавассути пешрафти соҳаҳои муҳими саноат ва кишоварзӣ, натиҷаи татбиқи ҳадафҳои стратегии миллӣ ба ҳисоб меравад. Ҳаҷми ММД ба ҳар нафар аҳоли аз 289 сомонӣ дар соли 2000 то 12,9 ҳазор сомонӣ дар соли 2023 расида, беш аз 44,6 маротиба афзудааст. Бомуваффақият таъмини суботи макроиқтисодӣ имкон дод, ки даромади пулии аҳоли аз 10,5 миллион сомони соли 1991 то ба 112,7 миллиард сомонӣ афзоиш ёбад ва сатҳи камбизоатӣ аз 83 дарсади соли 1997 то ба 21,2 дарсад дар соли 2023 коҳиш ёбад [6].

Рушди иқтисодиёт дар даврони истиқлолият ҳамчун яке аз омилҳои муҳими таҳкими ваҳдати миллӣ арзёбӣ мешавад. Сохтмони корхонаҳои нав ва эҷоди ҷойҳои нави корӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ ба рушди маҳаллӣ ва бехтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат менамоянд. Намояндагони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва этникӣ нақши назаррас дар пешбурди иқтисодиёти кишвар доранд. Ҳамзамон, афзоиши муҳоҷирати дохилӣ дар даврони истиқлолият шароити мусоид барои тақвияти ҳамкориҳо миёни аҳолии минтақаҳои гуногун ва таҳкими ваҳдати миллӣ фароҳам овардааст.

Сохтмони роҳҳои муҳими автомобилгард ва оҳан, аз ҷумла “Роҳи мошингарди Бадахшон”, “Нақби Истиқлол”, “Роҳи оҳани Хатлон – Кӯлоб”, инчунин таҷдид ва бунёди неругоҳҳои бузурги аср чун НБО-и Роғун, Сангтуда-1 ва Сангтуда-2, ҳамчун иқдомҳои муҳими амалӣ намудани ҳадафҳои стратегӣ баромад мекунанд ва нақши назаррас дар таҳкими ҳамгироии ҷомеа доранд [1].

Бо мақсади таъмини рушди устувори минбаъдаи кишвар ва тақвияти иқтисодии иқтисодӣ, дар як қатор ҳуҷҷатҳои стратегии муҳими давлатӣ — аз ҷумла Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025, Барномаи рушди иқтисоди рақамӣ барои ҳамин давра, Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» барои солҳои 2023–2037 ва Стратегияи рушди зехни сунъӣ то соли 2040 — самтҳои афзалиятноки рушди кишвар муайян гардидаанд. Ба ин самтҳо рушди иқтисоди рақамӣ, саноати дорусозӣ, соҳаи сайёҳӣ, бозори молиявӣ ва иқтисоди «сабз», афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, истифодаи самараноки имкониятҳои транзитӣ ва кам кардани саҳми иқтисоди пинҳонӣ шомил мебошанд [6].

Зимни ироаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» аз 28 декабри соли 2024 таъкид гардид, ки дар даврони соҳибистиқлолӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт беш аз 4,1 миллион ҷойи корӣ таъсис ва барқарор шудааст. Дар ин замина, барои таҳкими рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар, амалӣ намудани лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ ва татбиқи нақшаҳои барномаҳои миллӣ, соҳавӣ ва маҳаллӣ дар панҷ соли охир аз ҳисоби буҷети давлат ва сармояи дохилӣ ва хориҷӣ зиёда аз 197 миллиард сомонӣ равона гардидааст [4].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар даврони истиқлолият пайваста ба рушди технологияҳои иттилоотӣ ва рақамикунории иқтисод аҳамияти аввалиндараҷа зоҳир кардаанд. Дар шароити тағйироти босуръати ҷаҳонӣ ва рақобатпазирии шадид дар бозори ҷаҳонӣ, Пешвои миллат бо сиёсати дурнигарона ва ташаббусҳои созанда рушди иқтисоди рақамиро ҳамчун омилҳои асосии пешрафти иқтисодӣ ва беҳбуди сатҳи зиндагии мардум муайян кардаанд.

Эълон гардидани солҳои 2025–2030 ҳамчун “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” нишон медиҳад, ки Президенти кишвар рушди технологияҳои иттилоотӣ ва инноватсиониро танҳо ҳамчун омилҳои пешбурди иқтисоди миллӣ, балки ҳамчун унсурҳои муҳими тақмили ҳамаи бахшҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии мамлакат арзёбӣ мекунанд. Ин ташаббус заминаи гузариши Тоҷикистон ба марҳалаи нави пешрафт ва ҳамгироӣ бо иқтисодиёти ҷаҳониро фароҳам хоҳад сохт [8].

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2000 бо суръати назаррас рушд намуда истодааст. Дар ин давра, буҳрони молиявии ҷаҳонӣ соли 2009 ва пандемияи COVID-19 соли 2020 ба он таъсири манфӣ расонданд, аммо ин таъсир ба коҳиши умумии иқтисодиёт оварда нарасид ва танҳо суръати рушдро кам намуд. Бо вуҷуди таъсири омилҳои манфӣ, аз ҷумла низоъҳои

тичоратӣ, муноқишаҳои минтақавӣ ва ҳалалдор шудани низоми муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ байналмилалӣ, ки бевосита ба иқтисоди миллӣ таъсир доштанд, Тоҷикистон тавонист нишондиҳандаҳои рушди иқтисодиро дар ин марҳалаи ҳассос нигоҳ дорад.

Соҳибистиклолӣ, новобаста аз камбудиву норасоҳои мавҷуд, ба рушди иқтисодиёт тақони муҳиме бахшид. Амалӣ намудани сиёсати иқтисодии мустақилона, қабули қарорҳо бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ, ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва ҳалли саривақтии мушкилиҳои ба миёномада суръати зарурии пешрафти иқтисодиётро таъмин карда, барои рушди минбаъдаи он заминаи устувор муҳайё намуд.

Нигоҳ накарда ба камбудиву норасоҳои ба иқтисодиёт таъсиррасон соҳибистиклолӣ ба рушди иқтисодиёт тақони ҷиддӣ дод. Пешбурди сиёсати мустақилонаи иқтисодӣ, қабули қарорҳо бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ, ҳамчун давлати соҳибистиклол ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, барпо намудани дипломатияи дуҷониба, бастани созишномаҳо, роҳандози намудани сиёсати дарҳои кушод ва ҳалли саривақтии мушкилиҳои бамиёномада суръати зарурии пешрафти иқтисодиёти кишварро таъмин намуд ва дар навбати худ барои рушди минбаъдаи он замина гузошт.

АДАБИЁТ:

1. Ахмедова А.Ю. Истиклолият ва дастовардҳои беназири он <https://iet.tj/tj/dostovardu-mavffa-iyat-oi-to-ikiston/>
2. Достиев Э.А. Рушди иқтисоди миллӣ дар замони истиқлол. <https://www.facebook.com/groups/1469126009893987/posts/2070515069755075/>
3. Зокиров Г., Абдулҳақов М. Манфиатҳои миллӣ – омили меҳварии рушди давлатдорӣ. [Матн] / - Душанбе: Матбааи ВМ ҚТ, 2008.
4. Ироаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар». <https://www.prezident.tj/event/news/49227>
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Шарқи озод, 2024. 80 с.
6. Матлубаи А. Истиклол ва рушди иқтисод дар марҳалаи нави давлатдорӣ миллӣ. <https://jumhuriyat.tj/4922-istilol-va-rushdi-itisod-dar-maralai-navi-davlatdorii -mill.html>
7. Минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://mfa.tj/tg/berlin/munosibatho/mintaqahoi-ozodi-iqtisodi>
8. Муродзода У. Эмомалӣ Раҳмон – заминагузори пешрафти иқтисоди рақамӣ ва инноватсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://www.facebook.com/groups/601621884840925>
9. Назаров Т. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность. – Душанбе, 2003.
10. Одинаев А. Нақши Истиклолияти давлатӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва инкишофи бахши хусусӣ <https://khovar.tj/2017/09/na-shi-isti-loliyati-davlat-dar-rushdi-faoliyati-so-ibkor-va-inkishofi-bahshi-husus>
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024. <https://www.prezident.tj/event/news/49225>
12. Промышленность Таджикистана: проблемы модернизации // Монография под редакцией академика АН РТ Каюмова Н.К. – Душанбе, 2017.
13. Раҳимзода Ш. Истиклол ва марҳалаи нави рушди иқтисодиёти Тоҷикистон. <https://jumhuriyat.tj/1935-istilol-va-maralai-navi-rushdi-itisodiet-i-toikiston.html>
14. Раҳмонов Ҷ.Р. Рушди саноати миллӣ дар даврони истиқлолият <https://tnu.tj/index.php/tj/rushdi-sanoati-mill-dar-davroni-isti-lolijat/>
15. Саидмуродзода С., Ҷалилзода Д. Нақши Пешвои миллат дар ташаккули заминаҳои иқтисодиёти конститусионӣ <https://sadoimardum.tj/maorif/na-shi-peshvoi-millat-dar-tashakkuli-zamina-oi-i-tisodiyoti-konstitutsion/>
16. Суҳанҳои ҳикमतомӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. [Матн] -Душанбе: ООО «Контраст», 2017.

17. Умаров А. Истиқлолият ва раванди ҷаҳонишавӣ. <https://tnu.tj/index.php/tj/isti-lolijat-va-ravandi-a-onishav>

18. Шамсуддинзода А. Нақши Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди иқтисодиёти кишвар https://mmk.tj/content/нақши-паёми-президенти-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-рушди-иқтисодиёти-кишвар?page=4&title=&field_number_value=&body_value

УДК 336.77.067(575.3)

Давлатзода Д.А., Саидзода Д.С.

МУБРАМИЯТ, МОҲИЯТ ВА ПРИНЦИПҲОИ ТАШКИЛИ ҚАРЗДИҲӢ БА СУБЪЕКТҲОИ ХУРДУ МИЁНАИ ҲОҶАГИДОРӢ

Соҳибкории хурду миёна дар таърихи башарият муҳимтарин нақшои иҷро менамояд. Мувофиқ ба таҳқиқотҳои таърихӣ, соҳибкории хурду миёна дар баробари тавсеаи тамаддунҳо дар тамоми марҳилаи густариши муносибатҳои молӣ-пулӣ ба таври қобили таваҷҷӯҳ рушд менамуданд. Тавсеаи соҳибкории хурду миёна дар марҳилаҳои мухталифи раванги башар дар таҳрику густариши масоили иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа ва давлатҳо ба унвони мусоидгари асли баромад менамуд. Аз ин хотир, дар ҷаҳони муосир ва номусоидии иқтисоди ҷаҳон, рушди ин бахш ба унвони унсури асосии рушди иқтисоди кишвар доништа мешавад. Аммо, тавре аз таҷрибаҳо бар меояд, барои рушди раванги ин соҳа ва инчунин барои густариши ҳамаҷонибаи корхонаҳои хурду миёна масъалаи маблағгузорӣ, муҳимтарин шарт ҷиҳати ривоҷи ин соҳа баҳисоб меравад. Бо назардошти андешаҳои ироғашуда, муаллиф талош бар он доштааст то принципҳои асосии қарздиҳии бонкиро мавриди омӯзишу таҳлили ҳамаҷониба қарор додааст. Муаллиф, нуқтаҳои калидии ба рушди қарздиҳӣ муосидаткунандаро барои тавсеаи ҳамаҷонибаи корхонаҳои хурду миёна мавриди ифшо қарор додааст.

Калидвожаҳо: иқтисод, маблағгузорӣ, принципҳо, қарздиҳии бонкӣ, соҳибкории хурду миёна, рушд, таҳлил, ҳавфҳо, омилҳо.

Давлатзода Д.А., Саидзода Д.С.

ТЕОРИЯ, СУЩНОСТЬ И ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ КРЕДИТОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Малое и среднее предпринимательства в истории человечества играет и играло ключевую роль. Как показывают ретроспективные исследования, предпринимательская деятельность развивалась во всех цивилизациях и обществах на протяжении всего существования товарно-денежных отношений. Развитию малого и среднего предпринимательства на разных этапах развития человечества способствовали экономическая и социальная стабильность общества и страны. Поэтому в условиях современной турбулентности мировой экономики, развития данного сектора считается основополагающим элементом развития страны. Однако, для своевременного и полномасштабного развития малого и среднего предпринимательства, а также для всеобъемлющего распространения малых предприятий вопросы финансирования данного сегмента считаются основным. На основе вышеизложенного, автором изучены и анализированы основные принципы банковского кредитования, выявлены ключевые действия способствующие банковскому кредитованию предприятий малого и среднего предпринимательства.

Ключевые слова: экономика, финансирование, принципы, банковское кредитование, малое и среднее предпринимательство, развитие, анализ, риски, факторы.

Davlatzoda D.A., Saidzoda D.S.

THEORY, ESSENCE, AND PRINCIPLES OF ORGANIZING LOANS TO SMALL AND MEDIUM BUSINESSES

Small and medium-sized businesses have played a key role in human history. Retrospective studies show that entrepreneurial activity has developed in all civilizations and societies throughout the existence of commodity-money relations. The development of small and medium-sized businesses at various stages of human development has been facilitated by the economic and social stability of society and the country. Therefore, in today's turbulent global economic climate, the development of this sector is considered a fundamental element of national development. However, for the timely and full-scale development of small and medium-sized businesses, as well as for the comprehensive expansion of small businesses, financing this segment is considered essential. Based on the above, the author has studied and analyzed the fundamental principles of bank lending and identified key actions that facilitate bank lending to small and medium-sized businesses.

Keywords: economics, financing, principles, bank lending, small and medium-sized businesses, development, analysis, risks, factors.

Соҳибкории хурду миёна дар марҳилаҳои мухталифи фаъолияти хоҷагидорӣ, яке аз рукнҳои асосии рушд арзёбӣ мегардад. Ҳар як тамаддун, дар давоми тамоми давараи ҳастаиш, кӯшиш бар он дошт то ин навъи фаъолиятро дар доираи имконоти мавҷуда равнақу густариш диҳад. Соҳибкории хурду миёна, дар қатори бонкдорӣ ва қарздиҳӣ яке аз кашфиётҳои бузурги башарият доништа мешавад. Бар ин асно метавон гуфт, ки рушду равнақи ин бахш дар тавсеаи марҳила ба марҳилаи инсоният асоситарин нақшро касб намудааст.

Соҳибкории хурду миёна, дар ҳоли ҳозир низ ба унвони яке аз бахшҳои мубрам ва афзалиятдошта маҳсуб меёбад. Кишварҳо ва ҳукуматҳо новобаста аз нуфузу мавқеъ дар иқтисоди ҷаҳонӣ, талош бар он доранд то ин навъи фаъолияти соҳибкориро дар дохили давлат ривож бахшанд. Лозим ба зикр аст, ки дар шароити тавсеаи фановариҳои муосир ва таҳаввулоти куллии иқтисодӣ, соҳибкории хурду миёна то ба ҳол муҳимияти бештарро касб намуда истодааст. Дар марҳилаи кунунии ба таври густурда паҳншавии фановариҳои рақамӣ, соҳибкории хурду миёна дар қиёс бо дигар навъҳои мавҷудаи фаъолияти соҳибкорӣ ин навгониҳоро бештар сареътар дар фаъолияти амалии худ ворид намуда истодааст.

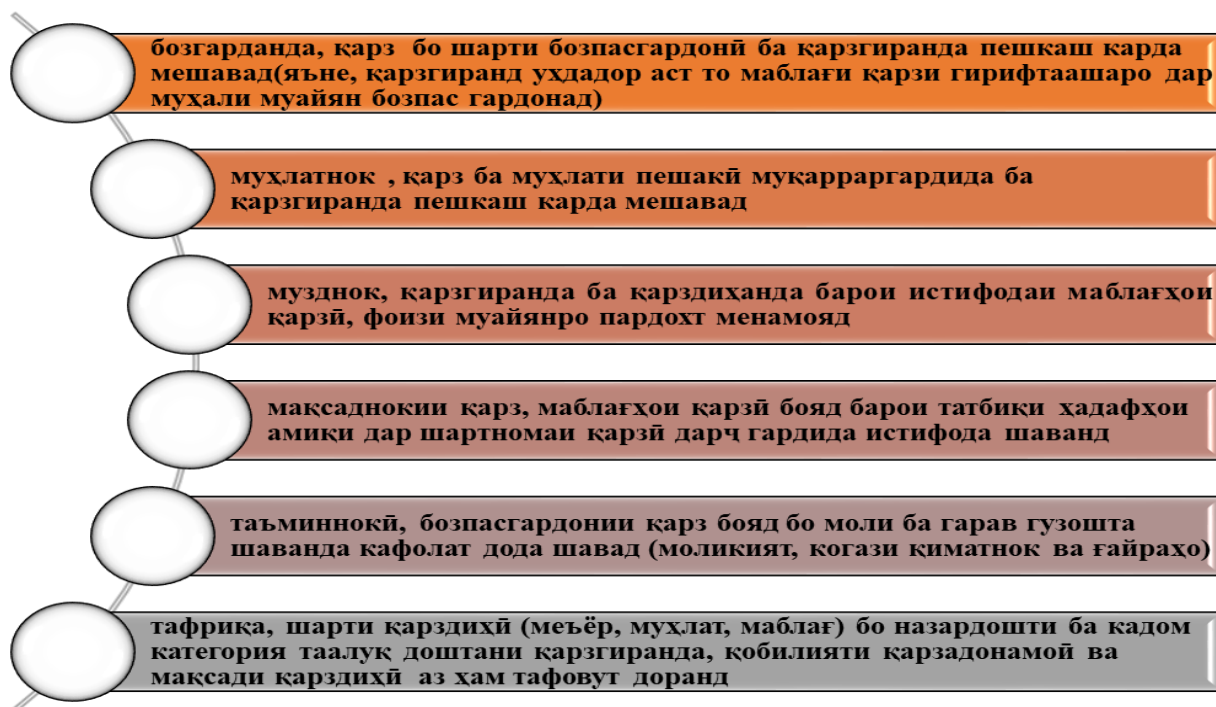
Соҳибкории хурду миёна дар замони муосир дар устувор ва пойдории иқтисоди кишварҳо нақши қобили таваҷҷӯхро касб намудааст. Ин раванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мушоҳида мегардад. Ҳукумати кишвар аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ ба равнақу ривочи ин соҳа аҳамияти хоса зоҳир намуда истодааст. Имрӯзҳо дар кишвар, соҳибкории хурду миёна дар шакл ва навъҳои мухталиф фаъолият менамояд, таҳқиқотҳои дар ин самт татбиқ шуда, шаҳодат аз он медиҳанд, ки соҳибкории хурду миёна дар рушди МММ- кишвар нақши қобили таваҷҷӯхро иҷро мекунад, аз ин хотир, ба ин бахш дар доираи СМР барои давраи то соли 2030 аҳамияти махсус дода шудааст.

Ҳамон тавр, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, омили калидии равнақёбии соҳибкории хурду миёна, ин маблағгузори саривақтӣ, пешниҳоди имтиёзҳои мухталифи хусусияти молиётӣ дошта маҳсуб меёбанд. Бар ин асно ҳар дарёфти роҳҳо ва услҳои маблағгузорӣ, пешниҳоди қарзҳои хурд метавонанд дар тарғибу ташвиқи ин соҳаи нисбатан муҳим нақши қобили таваҷҷӯхро дошта бошанд. Бинобар ин, дастгирии ҳамаҷонибаи ин бахши калидӣ метавонад дар таъмини суботи иқтисодӣ-ичтимоӣ, бо шуғл фарогирнамоии аҳолии бекормонда, афзоишдиҳии шохисҳои иқтисодӣ ва ММД-и кишвар нақши калидӣ дошта бошад.

Тавре аз таҷрибаи ҷаҳонӣ бар меояд, дар ҳоли ҳозир, равнақу ривочи СХМ-ро бе дастгирии молиявӣ, таъмини қарз аз ҷониби ниҳодҳои мухталифи қарзӣ тасаввур намудан, имконпазир нест. Маълум аст, ки дар шароити иқтисоди сармоядорӣ, бонкҳои тижоратӣ ба унвони

қарздиҳандаи асосӣ баромад менамоянд, бонкҳо қарзхоро ба бахшҳои мухтлафи иқтисодӣ бар асоси принципҳои асосии мушаххасгардида пешниҳод менамоянд [1, с. 56].

Дар ҳоли ҳозир ташкили қарздиҳӣ ба субъектҳои СХМ бар асоси принципҳои зерин дар амал татбиқ карда мешавад:

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Илова ба принципҳои анъанавӣ, дар шароити кунунӣ бонкҳо зимни қарздиҳӣ ба СХМ бархе аз принципҳои иловагиро низ мавриди истифода қарор медиҳанд, ин принципҳо дар расми зерин пешкаш гардидаанд:

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Бояд қайд намуд, ки дар иқтисоди муосир низоми қарздиҳии бонкӣ пайвандагри як қатор унсурҳои раванди қарздиҳӣ маҳсуб меёбад. Қарздиҳии бонкӣ фарогири принципҳои ва объектҳои қарздиҳӣ, механизмҳои пешниҳоднамоӣ ва бозпасгардонии буда, инчунин назорати дар марҳилаҳои мухталифи фароянди қарздиҳӣ дар бар мегирад. Принципҳои қарздиҳӣ унсурҳои асосии низоми қарздиҳии бонкӣ баҳисоб рафта, муайянкунандаи тартибу қоидаҳои мебошанд, ки он бояд дар рафти татбиқи қарздиҳӣ риоя карда шавад.

Қарз ҳамчун яке категорияи иқтисодӣ ба таври мунтазам дар равоит бо дигар категорияҳои арзишӣ мебошад, бар ин асос метавон гуфт, ки принципҳои мухталифи хусусияти умумииқтисодӣ дошта ҳосил ҳама категорияҳо мебошанд. Дар аксар маврид ба унвони чунин принцип, принципи сарфакорӣ, маҷмӯӣ ва тафриқаандозӣ аз ҳам ҷудо менамоянд. Ҳамзамон, дар қатори принципҳои умумииқтисодӣ, инчунин принципҳои махсусгардонидашударо низ аз ҳам ҷудо менамоянд, ин принципҳо дар навбати худ аз моҳият ва муҳтавои худ қарз бар меоянд. Дар бешатри маврид ба принципҳои моҳиятии қарздиҳии бонкӣ, принципи муздноқӣ, муҳлатноқӣ, бозпасгардонӣ, принципи ҳадафноқӣ ва таъминоти моддӣ доштани қарзро шомил медонанд.

Дар адабиёти ватанию хориҷӣ дар мавриди микдори принципҳо, ки қарздиҳии бонкӣ бар асоси онҳо амалӣ карда мешавад то ба ҳол назароти яқини вучуд надорад. Лозим ба зикр аст, ки дар адабиёти иқтисодӣ назароти мухталиф на танҳо дар мавриди микдори принципҳо ва таснифи принципҳои қарздиҳии бонкӣ, балки дар муносибат чӣхати шарҳи тафсири муҳтавои он то ба ҳол вучуд дорад. Илова бар он, тафовутҳо дар тафсири муҳтавои як принцип низ ба назар мерасад. Асосан ин тафовутҳо дар адабиёти иқтисодии замони иқтисоди нақшавӣ ва иқтисоди давраи гузариш метавон мушоҳида намуд [3, с. 55]. Гуногунӣ ва бисёррангии тафсирот ва тавзеҳоти ин принципҳо бо яқини далелҳои хусусияти объективӣ ва субъективӣ дошта метавон асоснок намуд. Хусусияти объективӣ дар принципҳои асосии қарз ифшо мегардад, ин хусусият инъикосгари муҳтавои қарз ҳамчун як нави равоити иқтисодӣ буда, дар ҳамбастагӣ бо тағйирёбии моҳияти иқтисодӣ-иҷтимоии қарз худ принципҳо низ бо таҳаввулот мубаддал мегарданд. Масъалаҳои мансуб ба зехниятгарӣ (субъективизм)-ро метавон дар мавриди тағйирот дар тафсири муҳтавои принципҳо, ки дар натиҷаи тасҳеҳнамоии қонунгузори бонкӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дахлдор дар самти ташкили механизмҳои мушаххаскунанда ва ҷораҳои таъминсозандаи табиқи принципҳои қарздиҳии бонкӣ ба вуҷуд меоянд, мушоҳида намуд. Ҳамакунун чӣхати дақиқаи васеи муҳтаво ва механизмҳои татбиқи принципҳои умумииқтисодӣ ва махсусиятдоштаи қарздиҳиро мавриди ифшо қарор хоҳем дод. Тавре аз адабиёти мавҷудаи таҳассусӣ ба мушоҳида мерасад, принципҳои хусусияти умумииқтисодӣ дошта аз қабилҳои сарфакорӣ, маҷмӯӣ қариб яқини шарҳи тафсир дода мешаванд. Моҳияти ин ду принцип ба таври зер ифшо мегардад.

Принципи сарфакорӣ самарабахшии нисбатан назаррасро аз истифодаи қарз бо камтарин маблағгузориҳо дар назар дорад, ин амал на танҳо барои бонки тижоратӣ, ки ҳамчун қарзгиранда баромад менамоянд муфид мебошад, балки барои қарзгирандагон низ муҳим мебошад. Барои бонкҳои тижоратӣ татбиқи ин принцип маънои сареъшавии гирдгирдиши захираҳои қарзиро ифодакунанда мебошад, барои қарзгирандаи эҳтимоли бошад, дар ихтисори харҷҳои бо пардохти ғоизҳо аз рӯи қарзи гирифта ва афзоиши ғоида алоқаманд боис мегардад.

Принципи маҷмӯӣ - ин принцип тақозогари сиёсати қарзие мебошад, ки дар он ҳама хусусиятҳо ва қонуниятҳои тавсеаи иқтисодии кишвар барои марҳилаи муайян ба ҳисоб гирифта шудаанд. Тахти маҷмӯӣ тафриқаандозӣ рӯйқардҳои мухталифи қарздиҳӣ ба категорияҳои гуногуни қарзбадастоварандаҳо, объектҳо ва ҳадафҳо дарк карда мешавад. Дар шароити иқтисоди нақшавӣ, маҳаки аслии тафриқа иҷроӣ комили шохисҳои фаъолияти иқтисодӣ хоҷагидорӣ қорхонҳои хурду миёна маҳсуб меёфт. Қорхонаҳои хурду миёнае, ки фаъолиятшон дар сатҳи хуб ба роҳ монда шуда буд, бонкҳои тижоратӣ зимни дарҳости қарз, имтиёзҳо пешкаш мегардониданд. Аммо, агар қорхона фаъолияти хуб надошта бошад, онҳо алайҳи он таҳримҳо эълон менамуданд [4, с. 24].

Тафриқаандозии қарздиҳӣ дар шарити муосир маънои онро дорад, ки бонкҳои тижоратӣ набояд ба масъалаи пешниҳоди қарз ба муштарӣҳои худ рӯйқарди яқини дошта бошанд. Қарз

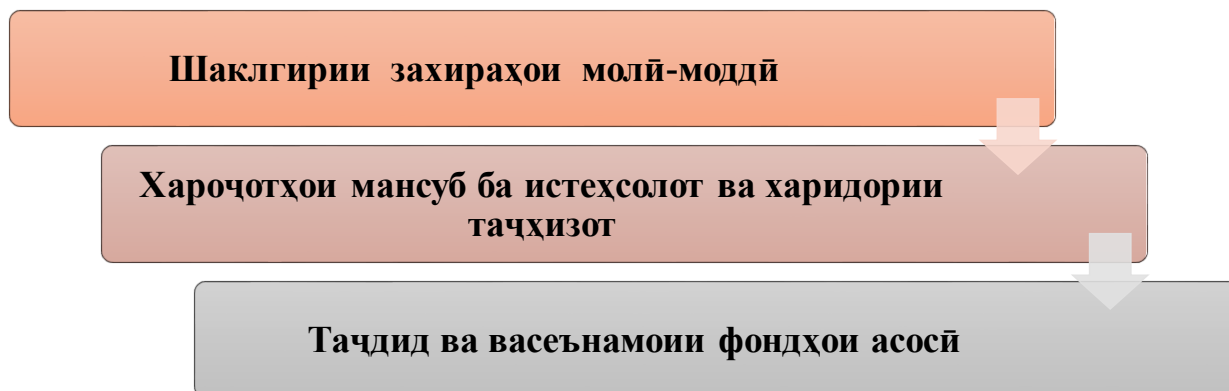
дар мадди аввал бояд он афрод ва ё корхонаҳои хурду миёнае дода шавад, ки қобилияти саривақт бозпасгардони қарзро доро мебошанд, аз ин хотир, тафриқанамоии қарзро меболад бар асоси таҳлили қобилияти қарздоранамоии муштарӣ пешниҳод намуд. Ингуна рӯйқардҳо дар пушонидани талафот ва зиёнҳои корхона аз ҳисоби қарз монеа мегарданд, онҳо ба унвони шартӣ муҳими ғаёлияти бомароми муносибатҳои қарзӣ бар асоси принципҳои муздонӣ ва бозпасгардонӣ пазируфта шудаанд.

Принсипи музднокии қарз маънои онро дорад, ки қарз ба дастоваранда бояд ба бонк маблағи муаянро барои истифодаи муваққатии воситаҳои аз ин ниҳод гирифта пардохт намояд. Ин принцип ба низоми принципҳои асосии қарздиҳӣ танҳо баъди гузариши бонкҳо ба услҳои ҳисоби хоҷагидорӣ дохил карда шуд. Чунин амал гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар таҷрибаи бонкдори нақшавӣ дар замони ИҚШС ин принцип ба кор бурда намешуд, яъне дар низоми нақшавӣ принципи музднокӣ татбиқ намегардид.

Музднокии қарз дар таҳриқи корхонаҳои хурду миёна ҷиҳати афзоишдиҳии захираҳои худӣ ва сарафакоронаи маҳраҷнамоии захираҳои қарзӣ боис мегардад. Дар навбати худ, принципи музднокӣ барои бонкҳо имкони таъмини талофоти қарз ва харҷҳои мансуб ба ташаккули пойгоҳи захиравиро ба бор оварда, дар бунёди манобеи зарурӣ ҷиҳати нигоҳдории дастгоҳи идоранамой ва гирифтани ғоида замина мегузорад. Дар таҷрибаи муосири бонкӣ, ба ҷуз аз пардохти ғоизҳо аз ҷониби қарзгирандагон барои истифодаи воситаҳои қарзӣ, бонкҳо метавонанд пардохтҳоро аз ҳисоби расонидани хозматрасониҳои машварии бо хизматрасонии қарз вобаста ба даст оваранд. Барои мисол, пардохтҳои коммисонӣ барои дида баромади дархост ҷиҳати гирифтани қарз ва дигар ҳуҷҷатҳое, ки дар рафти гирифтани қарз пешниҳод карда мешаванд, яъне бори санҷиши амикӣ ва дурустии маълумоти дар онҳо дарҷ ёфта.

Бозпасгардони қарз тавсифгари асосии моҳият ва хусусияти қарз маҳсуб меёбад. Он қарзро ҳамчун категорияи иқтисодӣ аз равобити молӣ-пулӣ вудо менамояд. Қарз бе принципи бозгардонида буданаш вучуд дошта наметавонад, яъне бозпасгардонӣ яъне ин принцип қисми ҷудоинопазири қарздиҳӣ арзёбӣ мегардад. Моҳияти иқтисодии бозпасгардони қарз таъмингарди пайдраҳамии гирифтгардиши фондҳои корхона доништа мешавад, зеро маҳз дар натиҷаи пайдарҳамии гирдгардиши фондҳо, озодшавии мунтазами як миқдор маблағҳои пешпардохтӣ таъмин карда мешавад. Яъне гирдгардиши фондҳо бунёдгарди манбаҳо барои пардохтнамоии уҳдадориҳои қарзӣ баҳисоб меравад [6, с. 159].

Дар адабиёти иқтисодии имрӯза принципи муҳлатнокӣ ва бозпасгардонӣ ҳамчун ду принцип бо ҳам алоқамандии зич дошта дида мешаванд. Дар дигар ҳолатҳо, ин мафҳумҳо ҳамчун принципҳои бонкии дорои хусусияти ба худ хос дар алоҳидагӣ дида баромада мешаванд. Талаботи корхонаю ташкилотҳо ба воситаҳои пулии иловагӣ бо пешбурди ғаёлиятҳои мухталифи хоҷагидорӣ асоснок карда мешавад, ин нав ғаёлиятиҳо дар расми зерин пешниҳод гардидаанд:

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Мухлати қарздиҳӣ асосан аз хусусияти талаботҳои, ки тавассути қарз, нави объекти бо қарз таъминшаванда ва ҳадафҳои гирифтани он вобаста мебошад. Дар ҳоли ҳозир, соҳаҳои мушаххас ва корхонаҳои мавҷуданд, ки ба таври мудабоим ба қарзҳои бонкӣ ниёз доранд. Барои мисол тиҷорати яклухту чакана. Принципи муҳлатнокӣ ҳангоми қонебгардонии мунтазам ва паёпаии талаботи корхона ба қарз низ риоя карда мешавад, аммо дар шакли каме дигар. Пардохти қарз дар ин ҳолат на аз тағйирёбии бақияи нави муайяни мол, маҳсулот ва ё моли арзишманд, балки бо фарқомёбии гардиши хариди молу маҳсулот барои ҳар як даста харидҳо амалӣ карда мешавад [5, с. 36]. Мухлати қарз дар ин маврид, бо назардошти муҳлати гардиши мол ва дигар амволи боарзиш дар раванди коркард ва фурӯши он дар шакли маҳсулоти омодагардида асоснок карда мешавад.

Принсипҳои муҳлатнокӣ ва музднокӣ бо принципи ҳадафнокии қарз равобитаи зич доранд. Талабот ба қарз дар ибтидо мустақиман тавассути қарзгирандаи эҳтимолӣ шакл мегирад, аз ин хотир, дар ин росто моҳияти ҳадафнокии қарз дар дараҷаи аввал тавассути ҳуди муштарӣ мушаххас мегардад, бо ин ҳол бонки тиҷоратӣ ҳангоми ҷудонамоии қарз аз мақсадҳои объекти бо қарз таъминшаванда хабардор мешавад. Чунон ба назар мерасад, ки бидуни риояи принципи ҳадафнокӣ, таъмини бозпасгардонии қарз дар муҳлати муқарраршуда ниҳоят мушкил мегардад, зеро онҳо барои анҷоми амалитҳои тиҷоратии хос дар баҳши тавлидот ва гардиш тарроҳӣ шудаанд [8, с. 110].

Дар назарияпардозҳои муосири иқтисодӣ, муҳтавои принципи таъминнокии қарз, дар аксар ҳолат ҳамчун барасмиятдарории ҳуқуқии навиҳои мухталифи кафолат барои бозпасгардонии қарзҳо арзёбӣ мегардад. Бозпасгардонии қарз ба муҳлати баровардани арзиши қарзи гирифтшуда ва рӯйдоди қарзи дода шуда иртиботи наздик надоранд. Аҳамияти бештар ба масъалаи дастрас будани манобеи дуҷумдараҷаи бозғаймод дода мешавад. Аммо, бо ин ҳол васеъшавии доираи қарзҳои таъминотнадошта зиёд мушоҳида мегардад, яъне қарзҳои, ки зимни барасмиятдарории онҳо уҳдадорҳои таъминотӣ шартӣ зарурӣ баҳисоб намеравад. Барои мисол қарз тавассути овердрафт, қарз тавассути ҳисобҳои контокоренӣ ва қарздиҳии хурд. Дар ингуна ҳолатҳо арзёбии бозпасгардонии қарз дар натиҷаи омӯзишу таҳлили гардиши пул бавоситаи ҳисобҳои ба дастоварандаи эҳтимолӣ ва таҳлилу пешгӯии воридшавии маблағ ба ҳисобҳо мушаххас карда мешавад [7, с. 265].

Ҳамин тавр, метавон ибраз дошт, ки дар натиҷаи таҳаввулотҳои мухталиф дар баҳши қарздиҳии бонкӣ якқатор дигаргуниҳо ба вуқӯ пайвастааст. Ин дигаргуниҳо асосан бо тағйири шарту шароити иқтисодӣ-иҷтимоӣ асоснок карда мешаванд. Мувофиқ ба натиҷаҳои таҳлил, метавон ба чунин ҳулоса омад, ки ҳадаф аз истифода ва татбиқи ин принципҳо тақвиятбахшии низоми қарздиҳӣ маҳсуб меёбад.

Риояи пригносипҳои зикргардида, ҳам барои таъмини бозорғирӣ ва пардохтпазириии бонки тиҷоратӣ ва ҳам барои таъмини суботи иқтисодӣ дар микро ва макро сатҳ зарур арзёбӣ мегарданд. Зеро дар шароити иқтисоди сармоядорӣ, қарзи бонкӣ муҳимтарин манобеъ барои таъмини корхона ва афроди мухталиф бо воситаҳои қарзӣ башумор меравад. Илова бар он, бонкҳо дар гардиш ва гирдгардиши воситаҳои пулӣ байни субъектҳои мухталифи иқтисоди иҷрокунандаи нақши асосӣ мебошанд. Бар ин асно, ба андешаи мо риоя ва дар амал татбиқи принципҳои қарздиҳии бонкӣ барои иштирокчиёни раванди қарздиҳӣ аҳамияти аввалияро касб менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Веракса С.А. Поддержка субъектов малого и среднего предпринимательства в рамках проекта "Гарантийный фонд" // Банковский вестник. 2019. № 8 (673). - С. 53-59.
2. Евтушенко Е.В., Павлова Ю.А., Гайфуллина М.М. Основные принципы и условия банковского кредитования // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. 2017. № 2 (20). - С. 7-15.

3. Катасонова В.Ю., Биткова В.П. Деньги, кредит, банки: учебник и практикум для академического бакалавриата / В.Ю. Катасонова, В.П. Биткова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во «Юрайт», 2016. 499 с.
4. Куликов Н.И., Вдовина Е.С., Куликова М.А. Кредитование физических лиц и направления совершенствования кредитной политики в коммерческом банке: монография. Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВО «ТГТУ», 2016. - 83с.
5. Money, Credit, Banks: Textbook and Workshop for Academic Undergraduate / Ed. by V.Yu. Katasonov, P.V. Bitkov. 2nd ed., revised and enlarged. M.: Yurait Publ., 2016. - 499 p.
6. Павлова Ю.А. Основные принципы взаимодействия субъектов банковского кредитования / Ю.А. Павлова // Вестник Томского государственного университета. Экономика. 2019. № 47. – С. 154 -164.
7. Павлова Ю.А. Система принципов банковского кредитования // Экономическая наука сегодня: теория и практика: матер. V Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 3 декабря 2016 г.) / Редкол.: О.Н. Широков и др. Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. С. 264–267.
8. Филина Ф.Н., Толмачев И.А., Сутягин А.В. Все виды кредитования. М.: ГроссМедиа, Росбух, 2009. - 209 с.

УДК 332.1:004.7(575.3)

Дадоматов Д.Н., Зиёев М.Д.

МУАММОҶОИ ИДОРАКУНИИ МИНТАҚА ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ ШАБАКАВӢ

Дар мақола ҷанбаҳои назариявии идоракунии рушди иқтимоию иқтисодии минтақа дар шароити ташаккулёбии иқтисоди шабакавӣ таҳлил карда шудааст. Хусусиятҳо, таъмоюлҳо ва унсурҳои рушди иқтисоди шабакавӣ нишон дода шудаанд. Муаллиф тавзеҳи мафҳуми «минтақа» - ро тавассути хусусиятҳое, ки бо таҳияи принципҳои шабака муайян карда шудаанд, пешниҳод менамояд. Унсурҳои ташкилию иқтисодии идоракунии тараққиёти иқтимоию иқтисодии минтақа дар шароити ба вучуд омадани иқтисодиёти шабакавӣ пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди шабакавӣ, минтақа, унсур, захираҳои иттилоотӣ, идоракунии, марҳилаҳои рушд.

Дадоматов Д.Н., Зиёев М.Д.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНОМ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ СЕТЕВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье исследуются теоретические основы управления социально-экономическим развитием региона в условиях формирования сетевой экономики. Раскрыты сущность, особенности и основные тенденции развития сетевой экономики как современной формы организации хозяйственных связей. Обоснована авторская трактовка понятия «регион» с позиций сетевого подхода, учитывающего трансформацию экономических взаимодействий и роль информационных ресурсов. Предложен организационно-экономический элемент системы управления социально-экономическим развитием региона в условиях становления сетевой экономики, ориентированный на повышение эффективности регионального управления и устойчивость развития.

Ключевые слова: сетевая экономика, регион, управление, организационно-экономический элемент, информационные ресурсы, социально-экономическое развитие.

Dadomatov D.N., Ziyoev M.D.

PROBLEMS OF REGIONAL GOVERNANCE IN THE CONTEXT OF NETWORK ECONOMY FORMATION

The essence, features, and key trends of network economy development as a modern form of organizing economic relations are revealed. The author substantiates an original interpretation of the concept of a “region” based on the network approach, taking into account the transformation of economic interactions and the growing role of information resources. An organizational and economic element of the regional socio-economic development management system is proposed, aimed at improving the efficiency of regional governance and ensuring sustainable development under network economy conditions.

Keywords: network economy, region, management, organizational and economic element, information resources, socio-economic development.

Таҳаввулоти илмию техникӣ яке аз падидаҳои мураккаби иҷтимоӣ ба шумор рафта сабабу омилҳо ва самтҳои инкишофи ҷамъият дар маркази таҳайюлотҳои файласуфлон бузург ба монанди Афлотун, Аристотел, Гегел қарор доштанд.

“Дар шароити имрӯза бошад масъалаи мазкур аз ҷониби файласуфони замони муосир ба монанди В.И. Вернадский, Тайер де Шарден, К. Сиолковский дар муҳити ғайриинсонӣ баён карда шудааст” [8].

Дар натиҷаи рушди технологияҳои нав ва васеъшавии робитаҳои глобалӣ, гузаштан ба иқтисодии шабакавӣ асосҳои ташкилии унсурҳои таъмини тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии ҷамъиятро дигаргун месозад ва муаммоҳои идоракунӣ ба номукамалии механизмҳои ҳамоҳангсозии институтсионалӣ, сатҳи нобаробарии рақамсозӣ ва маҳдудияти захираҳои иттилоотӣ зехнӣ вобаста мебошанд.

“Гузариш ба иқтисодии шабакавӣ сохтор, асосҳои рушду тараққиёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҷомеаро тағйир медиҳад. Агар дар марҳилаи индустриалӣ рақобатпазирии рушди иқтисодӣ асосан ба мутамарказонии истеҳсолот вобаста бошад, пас дар шароити иқтисодии шабакавӣ он ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва моделҳои шабакавӣ таҷриба мекунад. Чунин модел ғайриинсонӣ иқтисодиро бо ҷамъияти ғайримарказонидаршуда пеш мебарад ва рушди тасодуфӣ осон мегардонад” [4]. Дар ин замина, дониш на танҳо захираи нави иқтисодӣ, балки ҳамчун унсур сохтори ҷомеа аҳамияти махсуси худро пайдо мекунад.

Маҳз дониш аз молҳои анъанавӣ бо он фарқ мекунад, ки онро тақрибӣ қарор ва истифода бурдан мумкин аст. Дар ҷомеаи иттилоотӣ дониш асоси рушди иқтисодӣ маҳсуб ёфта қисми зиёди истеҳсолот бар асоси идеяҳои таҷриба меёбад, ки маҳз захираи зехнӣ метавонад бештар аз 90 ҷисми маҳсулоти бо технологияи баланд коркардшударо ташкил намояд. “Дар натиҷаи рушди технологияҳои иттилоотӣ ва татбиқшавии он дар ҳамаи самтҳои ғайриинсонӣ ҷомеа аҳолии кишварҳоро, ки ба марҳилаи ҷомеаи иттилоотӣ мутавасситан шудаанд, тақрибан 90 ҷисми онҳо дар соҳаҳои гуногуни технологияҳои иттилоотӣ ғайриинсонӣ мебаранд” [8].

Дар замони муосир захираҳои иттилоотӣ ҳамчун манбаи барқароршаванда ва тамомнашаванда боқӣ мемонад. Он метавонад суръати рушди иҷтимоӣ иқтисодии давлатро таъсир бахшад. Аз рӯи самҳои истифодабарии захираҳои иттилоотӣ бо мақсади рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа онҳоро метавон чунин муайян кард:

- таъмини вотиҳои алоқа, пешниҳоди хизматрасониҳои иттилоотӣ ва ғайра;
- таҳкими назорат ва идоракунӣ ғайриинсонӣ дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ;
- пайдо кардани замина барои қабули қарорҳо дар рушди низомии иҷтимоӣ, иқтисодӣ, техникӣ ва мадони.

Дар натиҷаи рушди иқтисодии шабакавӣ, гузаштан ба шакли нави истеҳсоли иҷтимоӣ иқтисодӣ бо истифодаи воситаҳои иттилоотӣ ва имкониятҳои зехнӣ телекоммуникатсионӣ

омилҳои баланд бардоштани самаранокии он дар муқоиса ба истиснолати моддии ҷамъиятӣ ба вучуд омад. “Асосҳои назариявии ҷомеаи иттилоотӣ ҳамчун марҳалаи пасоиндустриалии тараққиёти ҷамъиятӣ дар солҳои 70 - уми асри гузашта инкишоф ёфт ва аввалин маротиба дар осорҳои иқтисоддонҳо Д. Белл, Э. Масуда, Э. Тоффлер ва Р. Дракер ва дигарон тақмилдода шуд” [3, 8].

Муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба равандҳои иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеаи имрӯза таъсири назаррас дорад ва сохтори нави низомии иқтисодиро ба вучуд меорад. Барои тавсифи он мафҳумҳои гуногун истифода мешавад, аз ҷумла ««иқтисодиёти иттилоотӣ», «иқтисодиёти иттилоотӣ» (information economy), «иқтисодиёти шабакавӣ» (network economy), «иқтисодиёти нав» (new economy)» [5].

Дар «иқтисодиёти шабакавӣ» нақши идоракунии шабакавӣ муҳим аст ва робитаҳои мустақими телекоммуникатсионӣ байни агентҳои гуногунро ташкил медиҳад, ки боиси устувории рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа ва давлат мегардад. Дар натиҷаи ҷамоҳангшавии онҳо муҳити иқтисоди шабакавӣ рушд менамояд, ки дар он ҳар як ширкат ё шахс метавонад бо осонӣ муносибатҳои иқтисодиро роҳандозӣ намояд.

Ташаққули иқтисоди шабакавӣ раванди фаъолияти ширкатҳои анъанавиро ба сохторҳои шабакавӣ табдил медиҳад, ки он тамоми сохтори идоракунии иқтисодиётро фаро мегирад. “Иқтисоди шабакавӣ натиҷа ё ҷамъбасти иқтисоди анъанавӣ бо истифодаи захираҳои иттилоотӣ ва технологияҳо мебошад” [13].

Иқтисоди шабакавӣ бояд таъмин кунад:

- дастрасии иттилооти зарурӣ дар вақти лозима;
- имконият барои таҳлил ва арзёбии иттилоот;
- пайдо кардани харидори лозима.

Иқтисодиёти шабакавӣ ҳамчун як низомии муносибати иқтисодӣ бо маҷмӯи қонуниятҳо ва механизмҳои хос тавсиф ёфта, фаъолияти он дар асоси як қатор принципҳои бунёдӣ ташаққул меёбад. Ба принципҳои асосии иқтисодиёти шабакавӣ дохил мешаванд: рушди босуръат, баланд бардоштани самараноки, пуррагӣ, баръакси нархгузорӣ, озодии дастрасӣ, ҷаҳонишавӣ ва тамоюлҳои пастшавии хароҷот.

Кувин Келли қайд менамояд, ки ҳангоми таҳия ва амлосозии низомии нави иқтисодӣ бояд хусусиятҳои иқтисоди шабакавӣ ба назар гирифта шаванд:

- истифодаи воситаҳои нави электронии алоқа барои ташаққули робитаҳои гуногунсоҳа байни иштирокчиён;
- дар иқтисодиёти шабакавӣ арзиши маҳсулот аз зиёд будани шумораи онҳо ба вучуд меояд;
- муҳимияти иштирок дар шабака аз шумораи иштирокчиён ба таври экспоненталӣ зиёд мешавад.
- хароҷоти пасти доимӣ, хароҷоти ками ниҳой ва тақсими босуръати маҳсулот суръати рушди иқтисодиётро баланд мебардорад;
- афзоиши даромади умумии шабака дар на танҳо аз фаъолияти як ширкат, балки байни ҳамаи иштирокчиён тақсим мешавад.

Дар адабиёти муносибати иқтисодӣ тафсирҳои гуногуни таърифи иқтисоди шабакавӣ аз ҷониби муаллифони ватаниву хориҷӣ мавҷуданд, ки аксаран танҳо як ҷанбаи ин мафҳуми мураккабро тавсиф менамояд.

Таҳқиқи мафҳуми иқтисоди шабакавӣ

Иқтисодиёти шабакавӣ фаъолияти иқтисодии хоҷагидорӣ мебошад, ки тавассути шабакаҳои электронӣ ва алоқаҳои рақамӣ амалӣ мегардад ва бар асоси робитаҳои мустақим байни иштирокчиёни фаъолияти муштарак дар муҳити иттилоотӣ - коммуникатсионии Интернет асос меёбад.	Шумахов Р.В., Шумахова К.С.
---	--------------------------------

Иқтисодиёти шабакавӣ муҳитест, ки дар он шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ метавонанд дар бораи ғайрифаъолияти муштаракӣ ҳоҷагидорӣ бо ҳам пайвастагӣ дошта бошанд.	Цуканова О.А., Варзунов А. В.
Дар зери мафҳуми иқтисоди шабакавӣ он иқтисодиётеро фаҳмида мешавад, ки соҳаи иттилоотӣ ҳоҷагии халқро дар бар мегирад. Аз он ҷумла, махсусан тичорати электронӣ ва иқтисоди интернетӣ	Звирко М.В.]
Иқтисоди шабакавӣ - ин истилоҳ одатан барои тавсифи вазъи иқтисоде истифода мешавад, ки вақте инфрасохтори хизматрасонии иқтисоди як кишвар ё гурӯҳи кишварҳо ба истифодаи технологияҳои интернетӣ асос ёфтааст.	Шоймардонов С.Қ., Алимардонов Т.А.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ақидаи олимон

Унсурҳои асосии ташаккули иқтисоди шабакавиро метавон чунин муайян кард: [8]

- банақшагирии пайваста ва ҳамҷонибаи барномаҳои рушди соҳаҳои иқтисодиёти воқеӣ;
- истифодаи имкониятҳои зехнӣ, иттилоотӣ, моддӣ ва молиявӣ;
- ҳамроҳангсозии дониш ва ташаккули низомии «зехни коллективӣ» ва таъмини дастрасӣ ба он;
- мутаҳидсозии функционалӣ ва технологӣ дар низомии автоматикунонидашудаи таҳлил, коркарди муҳандисӣ, моделсозии техникӣ ва иқтисодӣ бо мақсади беҳтар кардани сифати лоиҳаҳо, кам кардани хароҷот, таъмини устуворӣ ва беҳатарии татбиқи онҳо;
- ҳисобот ва таҳлили низомии омори давлатӣ барои дастгирии стратегияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бо ҳамгироии манбаи иттилоотӣ ва объектҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ;
- стандартизатсия ва ҷобачокунии таҷҳизот ва асбобҳои техникӣ бо стандартҳои милли ва байналмилалӣ, ҳамчунин мутаҳидсозии қарорҳои намунавии техникӣ дар низомии мураккаби техникӣ;
- ба қор андохтани унсурҳои истеҳсоли ва ҳоҷагӣ дар шакли шабакавӣ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ бо мақсади истеҳсоли чандир, кам кардани хароҷот ва таъсири техногенӣ ба муҳити зист.

Дар иқтисоди шабакавӣ як қатор таъсирҳои низ мушоҳида мешаванд, ки онҳо аз ҷумлаи муносибати инфирдӣ бо харидор, мавҷудияти миёнаравҳои иттилоотӣ, тағйироти сохтори ширкат ва автоматикунонии раванди қорӣ мебошад. Ҳамзамон, барои муайян кардани намудҳои гуногуни ғайрифаъолияти субъектҳо ду муҳитро дар иқтисоди шабакавӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд: муҳити моддӣ, ки қараёни воқеии ташкилу тақсим ва истеъмоли захираҳои муайян мекунанд, муҳити иттилоотӣ, ки натиҷаи инъикоси иттилооти муҳити моддӣ, қараёни ташаккули модели иттилоотии он, ки шаклҳои нави муҳити моддиро фаро мегирад, ба ҳисоб меравад.

Паҳншавии иттилоот дар ҷомеа имрӯз асоси афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохиларо ташкил медиҳад, ки ба якҷанд рӯйдодҳо вобастагӣ дорад, ки он на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар тамоми минтақаи ҷаҳон ба назар мерасанд. Азҳудкунии ин рӯйдодҳо имкон фароҳам меорад, ки дар ҷаҳони пурталотуни иттилоотӣ дуруст ҳамгироӣ карда шаванд ва вобаста ба стратегияи рушди соҳаи муайяни технологияи иттилоотӣ қарорҳои саривақтӣ қабул карда шаванд. Рӯйдоди муҳимтарини иттилоотонии имрӯза ҷаҳонишавии шабакаҳои компютерӣ афзоиши аз ҳад зиёди истифодабарандагони Интернет маҳсуб меёбад.

Дар натиҷаи инкишофи шабакаҳои компютерии минтақавию глобалӣ, “истифодаи рӯзафзунӣ онҳо ҳамчун муҳити асосии муошират ва низомии идоракунӣ ба тағйироти ҷиддӣ дучор гардид. Имрӯз аксари ширкатҳо новобаста аз шакли ғайрифаъолият унсурҳои муайяни инфрасохтори нави ҳамқорӣ – шабакаҳои дар ғайрифаъолияти худ мутаҳид месозанд” [9].

Таҳлили қорҳои илмӣ як қатор олимони ватанӣ, аз ҷумла Эшбоев Ҷ.А. нишон медиҳад, ки “дар шароити иқтисоди шабакавӣ қисми зиёди маҷмӯи маҳсулоти дохила маҳз тавассути қараёнҳои қоркард, истеҳсол, тақсирот ва истифодаи дониш ташаккул меёбад. Ба андешаи

муаллиф, дониш ҳамчун захираи нави стратегӣ омили муайянкунандаи рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад” [16, с. 192].

Ба назари мо, дар рушди захираҳои иттилоотӣ, технологияҳои рақамӣ ва шабакаҳо дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ дорад:

- ташкили инфрасохтори сифатан нав барои фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси технологияҳои иттилоотии муосир, ки ба коҳиш ёфтани хароҷоти транзаксионӣ мусоидат мекунад;

- афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ дар самти технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои рақамӣ, зеро самаранокии фаъолияти ширкатҳо бештар ба суръат, чандирӣ ва қобилияти истифодаи шабакаҳои ҷаҳонӣ вобаста мегардад;

- васеъшавии доираи истеҳсолот ва хизматрасониҳои иттилоотӣ барои истифодабаранда дар натиҷаи паст шудани арзиши воситаҳои техникӣ;

- рушди босуръати бозорҳои электронии молу хизматрасонӣ ва дигар шаклҳои муомилоти иқтисодӣ.

Дар иқтисоди шабакавӣ масъалаҳои марбут ба мушкилот ва дурнамои рушди минтақавӣ аҳамияти махсусро касб мекунад. Минтақа ҳамчун ҳудуди муайян ҷаҳмида мешавад, ки дорои хусусиятҳои фарқкунанда буда, тамомияти нисби дорад.

Ба он се аломати асосӣ хос аст: “мавҷудияти иқтидори истеҳсолӣ, захираҳои табиӣ ва меҳнатӣ; таҳассус дар самти муайяни фаъолият; низоми алоқаи беруна” [9].

Рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва равандҳои ҷаҳонишавии иқтисод ба тағйиротҳои назаррас дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо оварда мерасонад ва самаранокии истифодаи онҳоро зиёд менамояд.

Бо пайдоиши иқтисоди шабакавӣ мафҳуми анъанавии минтақа васеъ паҳн мегардад. Дар ин замина, зарурати аз нав муайян намудани нақш ва ҷойгоҳи минтақа дар муҳити иқтисоди шабакавӣ ба миён меояд. Ю.Г. Лаврикова мафҳуми «минтақаи шабакавӣ» - ро пешниҳод намуда онро ҳамчун меҳитеро медонад, ки “бо робитаҳои устувори иқтисодӣ ва ҳамгирӣ бо муҳити иқтисодии миллӣ ва глобалӣ тавсиф мекунад” [7].

Бо таъки ба гуфтаҳои боло, дар шароити ташаккули иқтисоди шабакавӣ мафҳуми минтақаро метавон ҳамчун муҳите маънидод кард, ки ба қаламрави муайян вобаста буда, дорои номи расмӣ ва сохтори маъмурию ҳудудӣ мебошад. Дар чунин муҳит субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахсони воқеӣ новобаста аз ҷойгиршавии худ метавонад бо хароҷоти ҳадди ақал ва истифодаи технологияҳои интернетӣ фаъолият намояд, ҳамзамон мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ имкони амалисозии самараноки ваколатҳои худро пайдо мекунанд.

Дар асоси ин тавзеҳ минтақа дар иқтисоди шабакавӣ ҳамчун воҳиди ҷудонашавандаи ҳудудӣ махсуб ёфта он дорои хусусиятҳои хоси табиӣ ва ҳудудӣ, ки сатҳи рушди иҷтимоӣ, демографӣ ва миллиро муайян мекунад, вобаста мебошад. Аз он ҷумла, он ба истифодаи муштарак захираҳои табиӣ алоқаманд буда, низоми ягонаи муносибатҳои истеҳсоливу иқтисодиро дар муҳити коммуникатсионӣ ва робитаҳои онро муайян месозад.

Тағйирёбии мафҳуми минтақа шартӣ зарурии таҳияи усулҳои муосири идоракунии рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар иқтисоди шабакавӣ ба шумор меравад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ташаккули иқтисоди минтақавӣ яке аз самтҳои стратегӣ идоракуниро муайян менамояд.

Дар соҳаи охир аҳамияти идоракунии минтақавӣ дар низоми идоракунии сохторҳои давлатӣ афзоиш ёфтааст. Ҳадафи асосии идоракунии давлат аз рӯи минтақаҳо, дар маҷмӯъ қонеъ гардонидани талаботҳои иҷтимоӣ иқтисодии аҳоли дар асоси рушди тавозун махсуб меёбад, ва дар ин замина мустақилияти минтақаҳо ташаккул ёфта манфиатҳои гуногуни аҳоли ба вуҷуд меояд.

Мақсади асосии минтақаҳо баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ, бучетӣ, истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ зехнӣ, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зисти аҳоли ва суботи иҷтимоӣ сиёсиро дар бар мегирад.

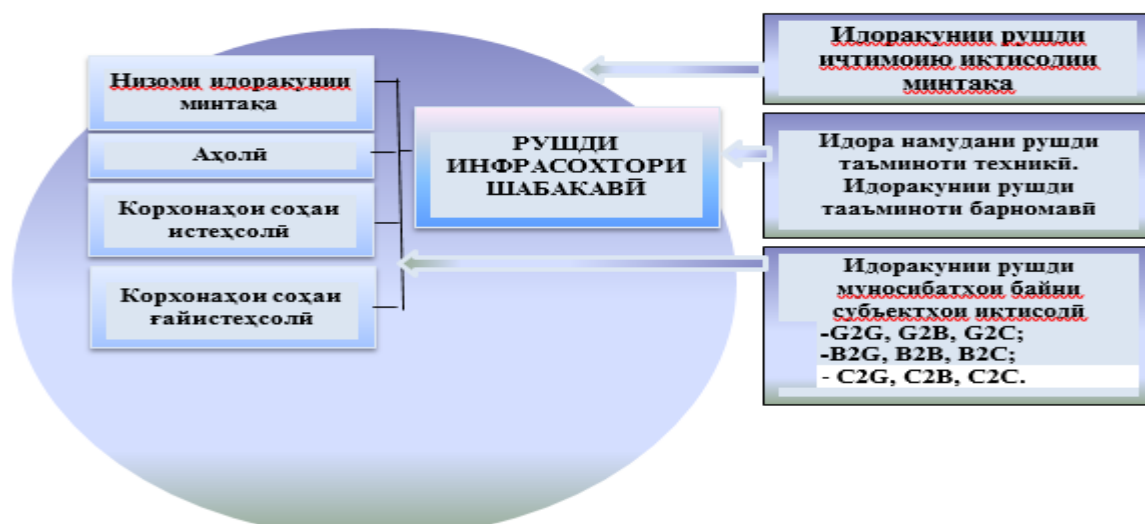
Бо дарназардошти ҳамаи ин манфиатҳо, ҳадафҳо, принцип ва усулҳои идоракунии минтақавӣ ташаккул меёбад. Ба принципҳои асосии идоракунии минтақавӣ дифференсиатсия, шарикӣ, супсидиарӣ, мутобиқшавӣ ва тақсими салоҳиятҳо дохил мешавад.

Идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа тавассути стратегияҳо, барномаҳо ва чорабиниҳои мақсаднок амалӣ мегардад. Ин метавонад ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, густариши фаъолияти иқтисодӣ ва ба зиёд шудани пардохтҳои андоз мусоидат намояд.

Аз нуқтаи назари мафҳуми “иттилоот идоракунии шакли олии он буда, дар ҷараёни ин самт ва хусусиятҳои рушди низом тағйир меёбанд” [3]. Маҳз шакли шабакавии ширкат имкон медиҳад, ки идоракунии нисбат ба низомҳои иерархӣ ҷандиртар ва мутобиқшаванда гардад. (Расми 1)

Таҳлили рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки онҳо асосан ба модели реактиви шабакавӣ мувофиқат мекунад, ки дар он пешрафти технологияҳои назоратӣ, низоми ҳисобу китоб ва хизматрасониҳои машваратӣ ҷойҳои муҳим дорад.

Ҳамин тариқ ташаккули иқтисоди шабакавӣ дар сатҳи минтақавӣ марҳилаҳои проактивӣ, пешгуишаванда ва ҳамгироишударо дар бар гирифта ба ҳамбастагии инфрасохтори шабакавӣ ва рушди иҷтимоию иқтисодӣ оварда мерасонад.

Расми 1. Самтҳои асосии рушди идоракунии минтақа

* Сарчашма: аз тарафи муаллиф

Вазифаҳои стратегияи идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа дар шароити ташаккули иқтисоди шабакавӣ пеш аз ҳама ба таҳкими механизмҳои идоракунии ва истифодаи самараноки захираҳои иттилоотӣ равона мегардад. Дар ин замина, самтҳои асосии онҳоро метавон чунин қайд намуд:

- таҳким бахшидани сифати қарорҳои идоракунии дар соҳаи фаъолияти истеҳсолӣ ва хоҷагидорӣ минтақа бо истифодаи усулҳои муосир;
- суръат бахшидан ба таҳия ва татбиқи технологияҳо, ки ба баланд бардоштани дурустӣ, эътимоднокӣ ва доимии равандҳои иттилоотӣ дар рушди минтақавӣ мусоидат менамояд;
- таҳкими ҳамгирӣ ва ҳамкориҳои субъектҳои иқтисодӣ дар раванди сармоягузорӣ, истеҳсолӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии иқтисоди воқеии минтақа;
- рушди шаклҳои нави хизматрасониҳои иттилоотӣ дар асоси сохтани моделҳо ва мезанизмҳои пешрафтаи ҷустуҷӯи иттилоот;
- фаъолгардонии равандҳои рушду тафаккури ҷомеа ҳамчун омилҳои муҳими ташаккули

ҷомеаи иттилоотӣ ва гузариш ба иқтисоди дар асоси дониш асосёфта.

Барои расидан ба ҳадафҳои зикршуда тадбириҳои саривақтӣ аҳамияти калидӣ дорад, аз ҷумла;

- баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли;
- коҳиш додани нобаробарии иҷтимоию иқтисодӣ дар минтақаҳо;
- ташаккули афзалиятҳои рақобатпазирии минтақавӣ;
- афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ;
- баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти минтақавӣ;
- рушди устувори комплекси иҷтимоию иқтисодӣ.

Тағйироти босуръати равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва густариши технологияҳои рақамӣ зарурати таҳияи механизмҳои муосири мутобиксозии аҳолиро ба шароити нави ҷаҳонии иқтисодӣ ба миён мегузорад. Аз ин лиҳоз, дар шароити иқтисоди шабакавӣ низомии мутобиксозии аҳоли бояд самтҳои фарогирии масъалаҳои зеринро дарбар гирад;

- боло бурдани сатҳи таҳсилот, аз ҷумла таҳсилоти касбӣ ва махсус;
- ташкили низомии тақмили ихтисос ва бозомӯзии аҳоли;
- беҳтар намудани шароити иҷтимоиву иқтисодӣ ва зиндагии аҳоли;
- ташаккул додани механизмҳои ҷаҳонии иштироки аҳоли дар муносибатҳои иқтисодӣ;
- баргузор намудани қорҳои фаҳмондадиҳӣ вобаста ба хусусиятҳои рушди иқтисоди минтақавӣ.

Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои қайдгардида ҳамзамон мутобиксозии ширкатҳои истеҳсолӣ низ бояд ба талаботи иқтисоди шабакавӣ дар асоси ташаккул додани низомии устувори ҳамкории истеҳсолкунанда дар доираи иқтисоди минтақавӣ, аз ҷумла рушди комплекси истеҳсолии минтақа бо таъияи ба принсипҳои устуворӣ, мутаваззинӣ, ғайриидораӣ ва рақобатпазирӣ ба роҳ монда шавад. Ҳамзамон, навинобарии инфрасохтори шабакавии минтақа бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавӣ ва ҷаҳонии ширкатҳо, инчунин қорӣ намудани технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ дар ширкатҳои истеҳсолӣ шартӣ зарурии мутобиксозии истеҳсолии онҳо маҳсуб меёбад.

Бо дарназардошти тағйироти сохтори иқтисодӣ дар шароити муосир зарур аст, ки низомии мутобиксозии субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла ширкатҳои ғайриистеҳсолӣ низ тақмил дода шавад. Бо ин мақсад, мутотибқсозии ширкатҳои ғайриистеҳсолӣ дар шароити иқтисоди шабакавӣ бояд рушди комплекси онҳо дар минтақа бо назардошти қонунҳои гардонидани талаботҳои иҷтимоии аҳоли ба назар гирифта шуда, ташкили низомии қафолатноки пешниҳоди хизматрасониҳоро бояд дарбар гирад.

Дар ин самт, таҳияи барномаҳои бозомӯзӣ ва рушди салоҳияти кадрҳо барои ҷаҳонии дар натиҷаи тадқиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи хизматрасонӣ, азнавсозии муассисаҳои илмӣ бо таҳкими базаи моддиву тақнӣ ва низомии маблағгузорӣ, инчунин таъминоти методиву моддӣ тадбириҳои асосӣ дар низомии мутотибқсозии ширкатҳои ғайриистеҳсолӣ самтҳои афзалиятноки мутотибқсозии ширкатҳои ғайриистеҳсолӣ доништа мешавад.

Ҳулоса, иқтисоди шабакавӣ идоракунии минтақаро нисбатан мураккабтар аз лиҳози нобаробарии дастрасӣ ба захираҳои рақамӣ, маҳдудияти малакаҳои кадрӣ ва ҳатари амнияи иттилоотро ба амал меорад, вале ҳамзамон имкониятҳои навро фароҳам меоварад. Самаранокии идоракунии минтақаҳо ҳамохангсозии стратегӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ, ҳамқорӣ бо субъектҳои алоҳида ва ба таҳкими малакаи кадрҳо вобаста мебошад. Идоракунии самаранокии минтақаҳо дар шароити иқтисоди шабакавӣ танҳо таваҷҷути интегратсияи шабакавӣ, тақнӣ ва институтсионалӣ имконпазир аст.

Ҳамзамон, яке аз шартҳои асосии рушди босуръати иқтисоди шабакавӣ дар сатҳи минтақавӣ ин қонунҳои гардонидани талаботи инсон ба молҳои гуногун (молҳо ва хизматрасониҳо), бо захираҳои ҳадди ақал, истифода аз усулҳои анъанавӣ ва ҳам усулҳои нави шабакавӣ мебошад.

Шакли асосии таҳия ва татбиқи афзалиятҳои дар боло зикршуда, ки хусусияти муттаҳидкунанда дорад, таҳияи барномаи рушди соҳаҳои илмӣ, инноватсионӣ ва таълимӣ мебошад. Ин барномаҳо бояд ба стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа, барномаҳои рушди саноат ва кишоварзӣ, инчунин бо барномаҳо (концепсияҳо) оид ба иттилоотикунории минтақа ва лоиҳаҳо (барномаҳо) оид ба рушди намудҳои алоҳидаи фаъолияти иқтисодӣ дар минтақаҳо мувофиқ бошанд.

АДАБИЁТ:

1. Гаврилов А. Региональная экономика и управление: Основные понятия и определения экономики региона [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://onby.ru/agavrilovekonomika/2/06/>.
2. Корабейников И.Н. Особенности и механизмы развития сетевой экономики // Вестник ОГУ. 2010. № 4. С. 208–209.
3. Корабейников И.Н., Корабейникова О.А. Развитие регионального рынка информационных услуг: теоретические основы / под ред. А.И. Татаркина. Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН. 2011. 216 с.
4. Корабейников И.Н., Корабейникова О.А. Теоретическое обоснование некоторых особенностей постиндустриального развития экономики // Журнал экономической теории. 2009. № 3.
5. Корабейников И.Н., Корабейникова О.А., Герасименко Т.И. Теоретические основы развития региона в условиях становления постиндустриального общества // Вестник ОГУ. 2011. № 13.
6. Лаврикова Ю.Г. Кластеры: стратегия формирования и развития в экономическом пространстве региона. Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2008. 232 с.
7. Лаврикова Ю.Г. Стратегические приоритеты пространственного развития регионов в сетевой экономике // Вестник УГТУ–УПИ. Серия экономика и управление. 2008. № 5. С. 37–49.
8. Лазарев И.А., Хижа Г.С., Лазарев К.И. Новая информационная экономика и сетевые механизмы развития. М.: Дашков и К, 2006. 240 с.
9. Лапаева М.Г., Корабейников И.Н., Макеева Е.Н. Управление социально-экономическим развитием региона в условиях становления сетевой экономики: монография. Оренбург: ИПК ОГУ, 2009. 268 с.
10. Меркулов А.Ю. Формирование сетевых регионов и методы обоснования стратегии их развития : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Орел, 2005. 174 с.
11. Региональная экономика / под ред. В.И. Видяпина, М.В. Степанова.. М.: ИНФРА-М, 2008. 686 с.
12. Региональная экономика / под ред. проф. Т.Г. Морозовой. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. 472 с.
13. Стрелец И.А. Сетевая экономика. М.: Эксмо, 2006. 208 с.
14. Татаркин А.И. Влияние интегрированных корпоративных структур на социально-экономическое развитие региона // Вестник УГТУ–УПИ. Серия экономика и управление. 2005. № 6. С. 68–75.
15. Шеховцева Л.С. Стратегическое целеполагание региона как субъекта развития // Региональная экономика. 2008. № 19 (76). С. 58–66.
16. Эшбоев Ҷ.А. Оид ба таҳқиқи хусусиятҳои рушди иқтисодиёти шабакавӣ/ Эшбоев Ҷ.А. / Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. Хучанд - 3(66) - 2023. с. 192

Дӯстзода М.Х., Холов Т.А.

**ДИВЕРСИФИКАТСИЯ ВА САРМОЯГУЗОРӢ БАРОИ РУШДИ
УСТУВОРИ КИШОВАРЗӢ**

Мақола ба таҳлили равандҳои диверсификатсия ва сармоягузорӣ дар рушди устувори кишоварзии вилояти Хатлон бахшида шудааст. Дар он нақши диверсификатсия ҳамчун воситаи коҳиши хавф, афзоиши даромад ва таъмини амнияти озуқаворӣ баррасӣ мегардад. Муаллифон зарурати ҷалби сармояи давлатӣ ва хусусиро барои таҷдиди инфрасохтори обёрӣ, рушди соҳаҳои боғдорӣ, сабзавоткорӣ, чорводорӣ ва истеҳсоли маҳсулоти органикӣ таъкид менамояд. Ҳамчунин масъалаҳои баланд бардоштани саводи иқтисодии деҳқонон, дастрасӣ ба қарзҳои имтиёзнок, рушди бозорҳои дохилӣ ва содиротӣ, ҳамчунин таъсири иҷтимоии диверсификатсия ба зиндагии занон ва ҷавонон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар натиҷа, пешниҳод мегардад, ки барои татбиқи самараноки ин раванд стратегияи ҷамоаҳангшудаи диверсификатсия ва сармоягузорӣ дар сатҳи миллӣ таҳия шавад, ки ҳамаи бахшҳои истеҳсолӣ, бозорӣ ва иҷтимоиро фаро гирад.

Калидвожаҳо: диверсификатсия, сармоягузорӣ, кишоварзӣ, Хатлон, рушди устувор, амнияти озуқаворӣ, иқтисоди деҳот.

Дустзода М.Х., Холов Т.А.

**ДИВЕРСИФИКАЦИЯ И ИНВЕСТИЦИИ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА**

Статья посвящена анализу процессов диверсификации и инвестиций в устойчивое развитие сельского хозяйства Хатлонской области. Рассматривается роль диверсификации как инструмента снижения рисков, увеличения доходов и обеспечения продовольственной безопасности. Авторы подчеркивают необходимость привлечения государственных и частных инвестиций для восстановления ирригационной инфраструктуры, развития садоводства, овощеводства, животноводства и органического земледелия. Отдельное внимание уделено повышению экономической грамотности фермеров, доступу к льготным кредитам, развитию внутренних и экспортных рынков, а также социальному влиянию диверсификации на жизнь женщин и молодежи. В заключение предлагается разработать национальную стратегию диверсификации и инвестиций, охватывающую все производственные, рыночные и социальные аспекты аграрного развития.

Ключевые слова: диверсификация, инвестиции, сельское хозяйство, Хатлон, устойчивое развитие, продовольственная безопасность, сельская экономика.

Dustzoda M.H., Kholov T.A.

**DIVERSIFICATION AND INVESTMENT FOR SUSTAINABLE AGRICULTURAL
DEVELOPMENT**

The article analyzes the processes of diversification and investment in the sustainable development of agriculture in the Khatlon region of Tajikistan. It highlights the role of diversification as a means of reducing risks, increasing incomes, and ensuring food security. The authors emphasize the importance of attracting both public and private investments to modernize irrigation infrastructure, develop horticulture, vegetable growing, livestock, and organic farming. The study also addresses the improvement of farmers' economic literacy, access to concessional loans, development of domestic and export markets, and the social impact of diversification on women and youth in rural areas. It concludes

that an integrated national strategy for diversification and agricultural investment should be developed to encompass all production, market, and social dimensions of sustainable rural growth.

Keywords: diversification, investment, agriculture, Khatlon, sustainable development, food security, rural economy.

Дар ҷаҳони муосир рушди устувори кишоварзӣ яке аз масъалаҳои муҳими амнияти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳар як давлат ба шумор меравад. Кишоварзӣ ҳамчун пояи таъмини амнияти озукаворӣ ва шуғли аҳолии деҳот, нақши калидӣ дар таъмини суботи иқтисодии ҷомеа дорад. Устувории зиндагии рустой дар кишварҳои рӯ ба рушд ба қобилияти хоҷагиҳо дар диверсификатсияи манбаъҳои даромад, мутобиқшавӣ ба таваккалҳо ва дастрасӣ ба захираҳои муҳими истеҳсолӣ, аз ҷумла замин, меҳнат, сармоя ва шабакаҳои иҷтимоӣ вобаста аст. Ба андешаи Елис, гуногунсозии фаъолият омили калидӣ барои коҳиши осебпазирӣ ва таҳкими амнияти иқтисодии аҳолии деҳот ба ҳисоб меравад. [3, с. 9]

Дар ин замина, диверсификатсия ва сармоягузорӣ ба сифати ду омили ҳамдигарпуркунанда метавонанд заминаи устувори рушдро фароҳам оваранд. Барои Тоҷикистон, ки иқтисодаш то ҳол бештар ба баҳши аграрӣ таъя мекунад, таҳкими ин ду самт на танҳо зарур, балки омили асосии таъмини рушди дарозмуддат ва кам кардани вобастагӣ аз соҳаҳои нопойдор мебошад. Вилояти Хатлон, ки дар ҷануби Тоҷикистон ҷойгир аст, аз лиҳози иқлим, захираҳои замин ва аҳолии ҷаҳонӣ яке аз минтақаҳои муҳими кишоварзӣ кишвар маҳсуб меёбад.

Дар заминаи таърихӣ, ин минтақа асосан бо истеҳсоли пахта машғур буд, ки солҳои тӯлонӣ ба сифати “тиллои сафед” манбаи асосии даромади деҳқонон ба ҳисоб мерафт. Аммо дар шароити иқтисоди бозорӣ ва тағйироти иқлимӣ, вобастагӣ ба як намуди маҳсулот хавфҳои зиёдеро ба бор овард. Таҳаввулоти иқтисодӣ нишон дод, ки барои таъмини суботи дарозмуддат, лозим аст сохтори истеҳсолӣ диверсификатсия шавад яъне, дар баробари пахта дигар намудҳои зироат, чорводорӣ, боғдорӣ, занбӯриасалпарварӣ ва ҳатто кишоварзӣ органикӣ низ рушд ёбанд.

Мафҳуми диверсификатсия дар кишоварзӣ, дар асл, ифодаи танзими манбаъҳои гуногуни даромад ва коҳиши вобастагӣ аз як маҳсулоти ягона аст. Вақте ки хоҷагии деҳқонӣ танҳо ба парвариши як зироат таъя мекунад, ҳар тағйироти обу ҳаво, касодии бозор ё пастшавии нархи он метавонад тамоми иқтисоди онро зерӣ хатар гузорад. Аммо вақте ки хоҷагӣ якбора якҷанд намуд маҳсулотро истеҳсол мекунад, имкони муқовиматаш ба хавфҳо бештар мегардад.

Ба ибораи дигар, диверсификатсия як стратегияи устувори иқтисодист, ки ба деҳқон имконият медиҳад, дар ҳолатҳои душвор низ фаъолияти худро нигоҳ дорад ва сатҳи даромадашро устувор нигоҳ дорад. Аз назари илмӣ, диверсификатсия дар кишоварзӣ се сатҳ дорад:

Ҷадвали 1.

Сатҳи диверсификатсияи кишоварзӣ

Диверсификатсияи дохилии хоҷагӣ	васеъ кардани намудҳои маҳсулоти истеҳсолшаванда дар дохили як хоҷагӣ
Диверсификатсияи минтақавӣ	тақсироти оқилонаи навъҳои кишт дар сатҳи минтақа
диверсификатсияи сохторӣ	илова намудани соҳаҳои нав, мисли коркарди маҳсулот, нигоҳдорӣ ва содирот

Таҳияи муаллиф

Таҳлили равандҳои рушди кишоварзӣ дар вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки диверсификатсияи сохтории истеҳсолот танҳо дар ҳолате самаранок амалӣ мегардад, ки сармоягузорӣ ба инфрасохтори обёрӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулот ҳамзамон тақвият ёбад. [1, с. 9]. Барои вилояти Хатлон, ки заминҳои васеъ ва иқлими гарм дорад, имкони татбиқи ҳамаи ин сатҳҳо вуҷуд дорад. Масалан, дар ноҳияҳои соҳилии Вахш ва Кубодиён шароити мусоиди парвариши сабзавоти барвақтӣ, меваҳои ҷанубӣ ва зироатҳои содиротӣ мавҷуд аст, дар ҳоле ки ноҳияҳои кӯҳнавардтар, мисли Балҷувон ё Шамсиддин Шохин, барои чорводорӣ ва занбӯриасалпарварӣ мувофиқанд. Бояд зикр кард, ки диверсификатсия худ як раванд аст, на як

амал. Барои он ки он самаранок татбиқ гардад, омилҳои зиёде бояд ҳамзамон ҷаъол шаванд. Яке аз онҳо дастрасӣ ба сармоя аст. Тибқи таҳлили Dorward, Kydd ва Poulton, самаранокӣ рушди иқтисодӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба он вобаста аст, ки то чӣ андоза институтҳо, бозорҳо ва механизмҳои ҳамроҳангсозии иқтисодӣ тавонанд барои истехсолкунандагон муҳити устувор ва пешбинишавандаро фароҳам оваранд. Муаллифон бар онанд, ки норасоии институтҳои ҷаъол ба коҳиши дастрасӣ ба бозор, афзоиши хатарҳо ва маҳдуд шудани имкониятҳои сармоягузорӣ меоварад, ки ин сабаби асосии сушт шудани раванди рушди деҳот маҳсуб мешавад [2, с. 9].

Сармоягузорӣ ҳамчун нерӯи муҳарриқӣ тамоми равандҳои рушди иқтисодиро тақвият мебахшад. Дар кишоварзӣ, сармоя на танҳо барои хариди таҷҳизот ва тухмии босифат зарур аст, балки барои навосзии инфрасохтори обёрӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулот низ аҳамияти бузург дорад. Мутаассифона, аксари деҳқонони Хатлон ба қарзҳои бонкӣ дастрасии осон надоранд. Сатҳи фоизи қарзҳо баланд аст ва талаботи гарав барои хоҷагиҳои хурд душвор аст. Ин вазъият боиси он мегардад, ки онҳо танҳо бо захираҳои маҳдуди худ ҷаъолият кунанд ва имкони диверсификатсияи васеъро надошта бошанд. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои муҳими давлат ва муассисаҳои молиявӣ таъсиси шароити мусоид барои сармоягузорӣ дар баҳши кишоварзист. Масалан, таъсиси фондҳои махсуси дастгирии инноватсияҳои аграрӣ, барномаҳои қарзҳои имтиёзнок барои хоҷагиҳои хурд, ё ҷалби сармояи хориҷӣ тавассути шарикӣ бо баҳши хусусӣ метавонад пешравии назаррас ба бор орад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рушди деҳот» ва «дар бораи сармоягузорӣ» асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии ҷаъолият, рушди мунтаззами иқтисодию иҷтимоии минтақаҳои деҳотро ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ муайян намуда, вазифаи асосиро дар беҳтар гардондани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, таъмини инфрасохтори зарурӣ, боло бурдани самаранокӣ истехсолоти кишоварзӣ ва ҷалби сармоягузорӣ ба ин соҳа медонад. Қонун ба мақсади ташаккули муҳити устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, дастгирии соҳибкорӣ, фароҳам овардани ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии истехсолот дар деҳот меёриҳои танзимкунандаи муносибатҳои давлатӣ ва ҷамъиятиро ба роҳ мемонад [10, 11 с. 9].

Диверсификатсияи истехсолоти кишоварзӣ як омил ва стратегияи муҳими рушди устувори хоҷагиҳои деҳқонӣ ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи олимони, танҳо тавассути густариши намудҳои зироат, чорводорӣ, боғдорӣ ва истехсоли маҳсулоти иловагӣ деҳқонон метавонанд хавфҳои вобастагӣ аз як навъи маҳсулотро коҳиш диҳанд, сатҳи даромадро устувор нигоҳ доранд ва қобилияти мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим ва нархҳои бозориро афзоиш диҳанд. Илова бар ин, диверсификатсия имконият медиҳад, ки деҳқонон ба самтҳои нави иқтисодӣ ворид шаванд, ҷойҳои нави корӣ таъсис диҳанд ва нақши иҷтимоии худро дар ҷомеа тақвият бахшанд.

Муаллиф таъкид мекунад, ки бе сармоягузорию мақсаднок ва дастгирии институтиву техникаи давлат, татбиқи воқеии стратегияи диверсификатсия имкониятпазир нест, зеро маҳдудиятҳои захираҳои молиявӣ, инфрасохторӣ ва дониши аграрӣ метавонанд ҳамаи кӯшишҳоро ба самари кофӣ нарасонанд [7, с. 9].

Бояд таъкид намуд, ки сармоягузорӣ танҳо ворид кардани маблағ нест; он ҳамчунин ворид намудани дониш, таҷриба ва технологияҳои нав мебошад. Дар солҳои охир як қатор лоиҳаҳои байналмилалӣ дар вилояти Хатлон амалӣ шуданд, ки ба баланд бардоштани сатҳи саводи иқтисодӣ ва идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ равона шуда буданд. Лоиҳаҳои Бонки Ҷаҳонӣ, Бонки Рушди Осиё ва Барномаи озукаворӣ ва кишоварзии СММ (FAO) намунаи хуби ҳамкорию судманд мебошанд. Бо кумаки онҳо дар бисёр ноҳияҳо системаи обёрӣ таҷдид гардид, истифодаи об ба таври оқилона ба роҳ монда шуд ва истехсоли зироатҳои сердаромад, мисли пӣёз, бодиринг, помидор ва сабзӣ васеъ гардид. Ҳамзамон, диверсификатсия бояд дар сатҳи сиёсати давлатӣ низ инъикос ёбад. Давлат метавонад бо роҳи додани имтиёзҳои андозӣ, субсидияҳо ва дастгирии техникӣ барои истехсолкунандагон фазои мусоиди сармоягузорӣ фароҳам оварад. Барои мисол, агар деҳқон ё хоҷагӣ ба ҷойи пахта парвариши маҳсулоти мевагӣ ё сабзавоти оғоз кунад, бояд имкони гирифтани грант ё субсидияи давлатӣ дошта бошад. Ин гуна дастгирӣ метавонад деҳқонро ба диверсификатсияи ҷаъолона ташвиқ намояд.

Илова бар ин, дар раванди диверсификатсия нақши бозор муҳим аст. Деҳқонон бояд бидонанд, ки кадом маҳсулот талаботи бозорро дорад ва чӣ гуна метавонанд онро бо сифати баланд ва дар миқёси зарурӣ пешниҳод кунанд. Дар Хатлон солҳои охир корхонаҳои хурди коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ба фаъолият оғоз кардаанд, аммо аксари онҳо бо мушкилоти захираҳои хом, нигоҳдорӣ ва интиқол рӯ ба рӯ мешаванд. Агар сармоягузори дар сохтмони анборҳои яхдонӣ, хатҳои бастубандӣ ва шабакаҳои логистикӣ афзоиш ёбад, арзиши иловагии маҳсулот боло рафта, деҳқон аз як зироат фоидаи бештар мегирад.

Масъалаи муҳими дигар дар диверсификатсия муносибати устувор бо муҳит зист мебошад. Кишоварзии устувор наметавонад бе ҳифзи замин, об ва экосистемаҳо рушд ёбад. Дар Хатлон мушкилоти эрозияи замин, норасоии об ва шӯра шудани хок зиёд аст. Аз ин рӯ, татбиқи усулҳои муносири обёрӣ (масалан, обёрии катрагӣ), истифодаи нуриҳои органикӣ ва риояи гардиши зироатҳо аҳамияти калидӣ доранд. Бо чунин тадбирҳо на танҳо ҳосилнокӣ баланд мешавад, балки муҳити зист низ аз осеб эмин мемонад. Ҳамчунин бояд гуфт, ки диверсификатсия танҳо равандест иқтисодӣ нест, балки иҷтимоӣ низ ҳаст. Вақте ки дар деҳот намудҳои гуногуни истеҳсолот ба роҳ монда мешаванд, ҷойҳои нави корӣ барои ҷавонон ва занон пайдо мегарданд. Дар бисёр ноҳияҳои вилояти Хатлон, бо рушди боғдорӣ ва сабзавоткорӣ, занон тавонистанд даромади мустақил ба даст оранд ва дар иқтисоди хонаводагӣ саҳмгузор бошанд. Ин раванд на танҳо ба баланд шудани сатҳи зиндагӣ, балки ба таҳкими нақши зан дар ҷомеаи деҳот мусоидат мекунад.

Аз нуктаи назари илмӣ, диверсификатсия ва сармоягузори бояд ҳамчун ду сутуни асосии сиёсати рушди деҳот баррасӣ шаванд. Диверсификатсия воситаи кам кардани хавф ва афзоиши даромад, сармоягузори воситаи татбиқи он. Бе яке дигаре маънои пурра намеёбад. Агар диверсификатсия стратегияи фикрӣ бошад, сармоягузори воситаи амалии татбиқи он мебошад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ низ дида мешавад, ки кишварҳое, ки диверсификатсияи кишоварзиро бо сармоягузориҳои мақсаднок ҳамроҳанг кардаанд, тавонистанд рушди устувор ба даст оранд. Масалан, дар кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Африқо, ки шароити иқлимашон ба Тоҷикистон монанд аст, бо роҳи ворид намудани технологияҳои обёрии катрагӣ, рушди кишти органикӣ ва ташкили кооперативҳои деҳқонӣ, даромади хоҷагиҳои хурд то чанд маротиба афзудааст. Ин таҷрибаҳо барои вилояти Хатлон низ метавонанд роҳнамои муҳим бошанд.

Ҳисоботи солони Вазорати кишоварзӣ (2024) нишон медиҳад, ки рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон ба таври мустақим ба афзоиши ҳосилнокӣ, диверсификатсияи истеҳсолот ва ҷалби сармояи давлатӣ ва хусусӣ вобаста аст.

Тибқи маълумоти ҳисобот, ноҳияҳои пешрафтаи аграрӣ бо истифодаи технологияҳои муосир ва беҳсозии инфрасохтори обёрӣ тавонистанд самаранокӣ истеҳсолотро зиёд намуда, сатҳи даромади деҳқононро баланд бардоранд. Илова бар ин, таъсиси корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва дастгирии маҳсулоти содиротӣ нишон медиҳад, ки сармоягузори дар баҳши кишоварзӣ на танҳо рушди иқтисодӣ, балки коҳиши камбизоатӣ ва баланд бардоштани некӯахлоқии аҳолиро низ таъмин менамояд [8, с. 9].

Барои густариши потенциали рушди кишоварзӣ дар Тоҷикистон, зарур аст, ки сиёсатҳои давлатӣ ба беҳсозии инфрасохтори истеҳсолӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои муосир ва таҳкими дастрасии деҳқонон ба бозор равона карда шаванд, зеро маҳз ин омилҳо имкони афзоиши ҳосилнокӣ ва боло рафтани арзиши иловагиро таъмин мекунанд [6, с. 9].

Бар асоси гузориши FAO (2023), гузариш ба системаҳои устувори агроозука танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки сиёсати давлатӣ ва баҳши хусусӣ ба сармоягузори дарозмуддат дар инфрасохтор, технологияҳои каммасраф ва идоракунии оқилонаи захираҳои табиӣ афзолият диҳанд. Тибқи ҳулосаи ташкилот, баланд бардоштани самаранокӣ ва устувории истеҳсолот барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва муқовимат ба хавфҳои тағйирёбии иқлим аҳамияти асосӣ дорад [4, 16 с. 9].

Раванди диверсификатсия ва ҷалби сармоя дар кишоварзӣ, хусусан дар вилояти Хатлон, бо вучуди пешрафтҳои назаррас, то ҳол бо як қатор мушкилоти сохторӣ ва иқтисодӣ рӯ ба рӯ мебошад. Ин мушкилот асосан аз набудани инфрасохтори мукамал, маҳдудияти захираҳои

молиявӣ, паст будани сатҳи донишҳои аграрӣ, инчунин мушкилоти бозорӣ сарчашма мегиранд. Барои он ки диверсификатсия самаранок амалӣ гардад, пеш аз ҳама бояд ин монеаҳо бартараф карда шаванд, зеро бе муҳити мусоид ва сармоягузории устувор, ислоҳот дар соҳаи кишоварзӣ танҳо дар сатҳи назария боқӣ мемонад. Яке аз мушкилоти ҷиддӣ дар вилояти Хатлон — фарсудагии инфрасохтори обёрӣ мебошад. Бисёре аз шабакаҳои обёрӣ ҳанӯз дар замони шӯравӣ бунёд ёфта буданд ва имрӯз қобилияти пурраи интиқоли обро надоранд.

Тибқи арзёбии мутахассисон, беш аз 50 фоизи қубурҳо, каналҳо ва таҷҳизоти обкашӣ ниёз ба таҷдид доранд. Дар натиҷа, талафоти об зиёд шуда, қисми зиёди заминҳои обёришаванда ҳосилнокии худро аз даст додаанд. Ин ҳолат диверсификатсияро маҳдуд мекунад, зеро бе оби кофӣ парвариши маҳсулоти гуногун ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ дар таҷдиди шабакаҳои обёрӣ бояд яке аз афзалиятҳои асосии сиёсати давлатӣ бошад. Масъалаи дигар паст будани дастрасӣ ба қарзҳои имтиёзнок барои деҳқонон ва соҳибкорони аграрӣ мебошад.

Сатҳи фоизҳои бонкӣ дар Тоҷикистон, хусусан дар баҳши кишоварзӣ, то ҳол баланд аст. Барои бисёр хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ имкони гирифтани қарзи 24–30 фоиза вуҷуд надорад. Ин боиси он мегардад, ки сармоягузорӣ дар таҷҳизот, тухмии босифат ва технологияҳои муосир маҳдуд мемонад. Дар чунин шароит деҳқон маҷбур аст бо усулҳои анъанавӣ фаъолият кунад, ки он на танҳо ҳосилнокиро паст мегузорад, балки имкони диверсификатсияи воқеиро коҳиш медиҳад. Ҷиҳати муҳимтарини дигари мушкилот, набудани бозори устувор барои фурӯши маҳсулот мебошад. Дар бисёр мавридҳо, хоҷагиҳо маҳсулоти гуногун истеҳсол мекунанд, аммо бинобар набудани шабакаҳои мукаммали логистикӣ ва нуқтаҳои нигоҳдорӣ, маҷбур мешаванд онро бо нархи арзон ба миёнравон фурӯшанд. Ин раванд фоидаи воқеии деҳқонро коҳиш медиҳад ва ангеаи ӯро барои диверсификатсия паст мекунад. Масалан, дар ноҳияҳои Қумсангир ва Бохтар, ки парвариши сабзавот хеле рушд кардааст, мушкили асосӣ набудани анборҳои сард ва таҷҳизоти нигоҳдорӣ мебошад. Агар чунин инфрасохтор мавҷуд мебуд, деҳқон метавонист маҳсулоташро то мавсими баландшавии нарх нигоҳ дорад ва бо арзиши бештар фурӯшад. Нақши сармояи давлатӣ дар ин замина хеле муҳим аст.

Давлат метавонад тавассути лоиҳаҳои стратегӣ дар соҳаҳои калидӣ, аз ҷумла обёрӣ, нигоҳдорӣ, таълим ва рушди инфрасохтори бозорӣ, заминаи мусоиди сармоягузории хусусиро фароҳам оварад. Масалан, таҷрибаи татбиқи барномаҳои давлатии “Рушди деҳот” ва “Амнияти озуқаворӣ” нишон дод, ки вақте давлат сармоягузории ибтидоиро анҷом медиҳад масалан, дар сохтмони шабакаҳои обёрӣ ё роҳи деҳотӣ пас баҳши хусусӣ низ фаъол мешавад, зеро хавфҳо камтар мешаванд ва имконоти бозорӣ меафзояд. Аммо танҳо сармояи давлатӣ кофӣ нест. Тағйироти сохторӣ дар соҳаи кишоварзӣ Тоҷикистон танҳо дар ҳолате самаранок хоҳад буд, ки ҳамбастагии ислоҳоти институтсионалӣ, диверсификатсияи истеҳсолот ва афзоиши сармоягузорӣ таъмини воқеии рақобатпазирӣ ва рушди устувори бахшро таъмин наояд [5, с. 9].

Барои рушди устувори кишоварзӣ Хатлон ҷалби сармояи хориҷӣ нақши калидӣ дорад. Тоҷикистон дар даҳсолаи охир бо як қатор ташкилотҳои байналмилалӣ ҳамкорӣ дорад, ки лоиҳаҳои зерсохторӣ ва таълимиро маблағгузорӣ мекунанд. Аз ҷумла, Бонки Ҷаҳонӣ, Бонки Рушди Осиё, Агентии ҳамкорӣ байналмилалӣ Ҷопон (JICA), ва Бонки Исломии Рушд дар вилоят як қатор барномаҳои обёрӣ ва дастгирии хоҷагиҳои хурдро амалӣ кардаанд. Бо ёрии онҳо даҳҳо ҳазор гектар замин аз нав обёрӣ шудааст ва садҳо деҳқон ба истифодаи усулҳои муосир кишт дастрасӣ ёфтаанд. Бо вуҷуди ин, дар бисёр ҳолатҳо ин сармояҳо ба самти диверсификатсияи воқеӣ равона нашудаанд. Яъне, лоиҳаҳо бештар ба эҳёи инфрасохтор нигаронда шудаанд, на ба рушди бозор ва тавсеаи истеҳсолоти сердаромад. Барои он ки ин сармояҳо самаранок истифода шаванд, зарур аст стратегияи ҳамоҳангшудаи миллӣ таҳия гардад, ки дар он афзалиятҳои диверсификатсия масалан, рушди боғдорӣ, сабзавоткорӣ, чорводорӣ ва истеҳсоли маҳсулоти органикӣ возеҳ нишон дода шаванд.

Дигар масъалаи муҳиме, ки ба сармоягузорӣ ва диверсификатсия таъсир мерасонад, набудани донишҳои касбӣ ва саводи иқтисодии деҳқонон аст. Дар бисёр мавридҳо, хоҷагидорон намедонанд, ки чӣ гуна метавонанд сармояи дастрасро истифода баранд, чӣ гуна маҳсулоти худро ба бозор пешниҳод кунанд ё бо кадом навъи маҳсулот метавонанд даромади бештар ба

даст оранд. Аз ин рӯ, дар баробари сармоягузори молиявӣ, сармоягузори инсонӣ яъне, омӯзиш, машварат ва тавсеаи донишҳо низ бояд афзалият дошта бошад. Барои мисол, дар доираи лоиҳаҳои омӯзишии FAO дар вилояти Хатлон садҳо деҳқон омӯзиши “мактабҳои саҳроии деҳқонон”ро гузаштаанд, ки дар он ҷо онҳо усулҳои нави кишт, гардиши зироатҳо, ҳифзи муҳити зист ва идоракунии захираҳои обро меомӯзанд. Ин таҷриба нишон дод, ки сармоягузорӣ ба дониш яке аз сармоягузориҳои самараноктарини дарозмуддат мебошад.

Аз назари иҷтимоӣ, таъсири диверсификатсия хеле васеъ аст. Бо афзоиши намудҳои истеҳсолот, имкониятҳои нави шуғл барои аҳолии деҳот, хусусан занон ва ҷавонон, ба вучуд меоянд. Масалан, рушди боғдорӣ, занбӯриасалпарварӣ ва парвариши гулу гиёҳҳои шифобахш на танҳо деҳқонони анъанавиро фаро мегирад, балки барои гурӯҳҳои осебпазир низ имкони даромад меофарад. Дар бисёр деҳаҳои Хатлон, занон дар парвариши гулу гиёҳҳои хушбӯй ва истеҳсоли маҳсулоти хонагӣ иштирок доранд, ки ин на танҳо манбаи даромад, балки василаи боло бурдани мақоми иҷтимоии онҳо мебошад. Диверсификатсия инчунин метавонад муҳоҷирати меҳнатиро коҳиш диҳад.

Тавре маълум аст, қисми зиёди аҳолии қобили меҳнати Хатлон солҳои зиёд ба муҳоҷирати меҳнатӣ мерафтанд. Агар дар дохили минтақа соҳаҳои нави даромадзо ба вучуд оянд, зарурати муҳоҷирати хориҷӣ камтар мешавад ва захираҳои инсонӣ дар дохили кишвар боқӣ мемонанд. Ин на танҳо ба рушди иқтисодӣ, балки ба таҳкими оилаҳо ва устувории иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Ба ғайр аз ин, диверсификатсия метавонад ба рушди сайёҳии кишоварзӣ низ таъсир диҳад. Дар ноҳияҳои кӯҳнаварди Хатлон, ки табиати зебо ва муҳити пок доранд, метавон шаклҳои нави туризми деҳотӣ ба роҳ монд, ки дар он меҳмонон бо истеҳсоли маҳсулоти маҳаллӣ, ғизои органикӣ ва анъанаҳои деҳқонӣ ошно мешаванд. Ин самт, агар дуруст идора шавад, метавонад як манбаи нав ва устувори даромад барои деҳот бошад.

Дар сатҳи муҳити зист, диверсификатсияи кишоварзӣ, агар бо сиёсати дуруст ҳамроҳ гардад, метавонад ба барқарорсозии тавозуни экологӣ мусоидат кунад. Масалан, вақте ки гардиши зироатҳо ба роҳ монда мешавад ва зироатҳои гуногун парвариш меёбанд, ҳок аз шӯра шудан эмин мемонад ва қобилияти худбарқароршавии он беҳтар мегардад. Илова бар ин, парвариши дарахтон ва боғҳо ба нигоҳдории обу ҳаво, кам кардани эрозия ва беҳтар гардидани микроклимат дар минтақа мусоидат мекунад.

Таҳлили равандҳои муносири иқтисодиёти аграрии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки рушди устувори соҳаи пеш аз ҳама ба сатҳи диверсификатсияи истеҳсолот, самаранокии истифодаи захираҳои замин ва об, инчунин ба дараҷаи дастгирии давлатии истеҳсолкунандагонии кишоварзӣ вобаста мебошад. Барои таҳкими асосҳои иқтисодии деҳот зарур аст, ки механизми маблағгузори инноватсионӣ, инфрасохтори бозор ва низоми хизматрасониҳои агротехникӣ тақмил ёбанд. Баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҷалби сармоягузориҳои дарозмуддат метавонанд ҳамчун омилҳои калидӣ дар таҳкими амнияти озуқаворӣ ва рушди иқтисодии кишвар хизмат кунанд [13,17 с. 9].

Аз ҷиҳати иқтисодӣ, диверсификатсия метавонад маҳсулнокии умумиро дар як гектар зиёд кунад. Масалан, таҳқиқоти Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон нишон додааст, ки хоҷагӣ, ки дар баробари пахта сабзавот ва зироатҳои дуввумиро низ кишт мекунад, даромадашон то 30–40 фоиз беҳтар аст нисбат ба онҳое, ки танҳо як навъи зироат кишт менамоянд. Ин далел нишон медиҳад, ки диверсификатсия на танҳо ба устувории хоҷагӣ, балки ба самаранокии умумии иқтисодӣ низ таъсири мусбат мерасонад. Сармоягузориҳои хориҷӣ дар ин раванд метавонад ба сифати манбаи таҷриба ва технология низ хизмат кунад. Барои мисол, ширкатҳои туркӣ ва ҷинӣ дар солҳои охир дар Хатлон лоиҳаҳои озмоишии парвариши пийёз, картошка ва гандуми навъи баландҳосилро амалӣ намуданд, ки нишон дод, бо истифодаи тухмии босифат ва усулҳои нав, ҳосилнокӣ метавонад то ду баробар афзояд. Аммо барои ҷалби ҷунин сармоягузoron зарур аст, ки муҳити ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ шаффоф ва пешгӯишаванда бошад.

Таҳлили омилҳои асосии таъсиррасон ба диверсификатсияи истеҳсолоти аграрӣ нишон медиҳад, ки раванди диверсификатсияи пеш аз ҳама аз сатҳи дастрасии технологияҳои муосир, иқтисодии иқтисодии хоҷагӣ ва устувории инфрасохтори бозор вобастагӣ дорад. Дар шароити

иктисодиёти бозоргонӣ ҳоҷагҳои деҳқонӣ ва фермерӣ он замон метавонанд самаранок диверсификатсия намоянд, ки агар муҳити институтсионалӣ, аз ҷумла сиёсати давлатии ҳавасмандсозӣ, низоми маблағгузорӣ ва шароити қарзгирӣ мусоид бошад. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки зиёд намудани шумора ва навъҳои маҳсулоти истеҳсолшаванда на танҳо хатари истеҳсолиро коҳиш медиҳад, балки имконоти дарёфти бозорҳои нав ва баланд бардоштани даромаднокиро низ зиёд мегардонад [9, с. 9].

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 самтҳои афзалиятноки тараққиёти кишварро муайян карда, ҳадафи асосиро ба баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллий, таъмини шуғли устувор, рушди бахшҳои истеҳсолӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли равона месозад. Дар ҳуҷҷат зикр мегардад, ки рушди инфрасохтори деҳот, диверсификатсияи иқтисодиёти аграрӣ ва ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ба соҳаҳои калидӣ барои ноил шудан ба рушди устувор аҳамияти ҳалкунанда доранд. Стратегия таъкид менамояд, ки барои расидан ба ҳадафҳои дарозмуддат зарур аст, ки идоракунии шаффоф, истифодаи самаранокӣ захираҳо ва татбиқи инноватсияҳои технологӣ таъмин карда шаванд [15, с. 9].

Рушди устувори кишоварзӣ дар вилояти Хатлон, ки пояи асосии иқтисоди минтақа ба шумор меравад, бидуни диверсификатсия ва сармоягузори ҳадафмандона ғайриимкон аст. Дар таҳлилҳои Саидов Н. таъкид мешавад, ки менечменти самаранокӣ сармоягузорӣ дар иқтисодиёти аграрӣ ҳамчун унсури муҳими рушди соҳа баромад мекунад. Самти асосии он дар ташкили чараёни дурусти ҷалб, истифода ва назорати сармоя зоҳир гардида, имконият медиҳад, ки ҳоҷагҳои кишоварзӣ иқтисоди истеҳсолии худро афзоиш диҳанд.

Муаллиф бар он назар аст, ки барои таъмини устувори сармоягузорӣ зарур аст, ки муҳити институтсионалӣ такмил дода шавад, механизмҳои маблағгузори дарозмуддат дастрас гарданд ва системаҳои идоракунии хавфҳо дар сатҳи ҳоҷагҳо татбиқ шаванд. Ба андешаи ӯ, баланд бардоштани шаффофият, банақшагирии стратегӣ ва истифодаи технологияҳои муосир метавонад ба афзоиши самаранокӣ сармоягузорӣ ва беҳбудии нишондиҳандаҳои иқтисодии бахши аграрӣ мусоидат намояд [14, с. 9].

Маводҳои таҳлилий ва таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳанд, ки ҳар вақте ҳоҷагҳо ба васеъ намудани доираи истеҳсолот ва ҷалби сармояи нав рӯ меоранд, на танҳо ҳосилнокӣ, балки сатҳи зиндагии деҳқонон низ ба таври назаррас беҳтар мегардад. Аммо барои он ки ин раванд устувор ва дарозмуддат бошад, бояд на танҳо ба афзоиши истеҳсол, балки ба таъсири иҷтимоӣ, муҳитӣ ва иқтисодии он низ аҳамияти ҷиддӣ дода шавад.

Имрӯз ҷаҳони муосир ба сӯи кишоварзии “сабз”, “ақлманд” ва “устувор” ҳаракат дорад. Ин маънои онро дорад, ки истеҳсол бояд на танҳо бештар бошад, балки бо истифодаи технологияҳои каммасраф, ҳифзи муҳит зист ва мутобикшавӣ ба тағйироти иқлим ҳамроҳ бошад. Барои вилояти Хатлон, ки иқлими гарм, захираҳои заминӣ васеъ ва имкониятҳои табиӣ фаровон дорад, гузариш ба чунин модели кишоварзӣ комилан воқеӣ аст. Аммо барои расидан ба ин ҳадаф, стратегияи ҳамоҳангшудаи диверсификатсия ва сармоягузорӣ бояд таҳия гардад, ки ҳамаи бахшҳоро фаро гирад: аз истеҳсол то бозор ва аз таълим то идоракунии захираҳо. Дар навбати аввал, яке аз самтҳои муҳим **такмили системаи идоракунии захираҳои об** мебошад. Таҷдиди шабакаҳои обёрӣ, ворид намудани усулҳои обёрии қатрагӣ ва таҷҳизоти сарфакори об ба таври ҷиддӣ метавонад ҳосилнокиро афзояд ва имкони кишти зироатҳои гуногунро таъмин созад. Дар ин самт ҳам сармояи давлатӣ ва ҳам сармояи хусусӣ бояд ҳамоҳанг амал кунанд. Давлат метавонад бо додани имтиёзҳо барои ширкатҳо ва ҳоҷагҳо, ки технологияҳои навро ворид мекунанд, ангеаи сармоягузорию зиёд намояд.

Дигар самти калидӣ **таҳкими пойгоҳи илмӣ тадқиқотӣ ва омӯзишии кишоварзӣ** мебошад. Имрӯз дар вилояти Хатлон донишгоҳҳо ва марказҳои тадқиқотии аграрӣ ғаёланд, аммо робитаи онҳо бо истеҳсолкунандагон ҳанӯз кофӣ нест. Барои татбиқи самаранокӣ диверсификатсия зарур аст, ки илм ба истеҳсол наздик гардад, яъне, натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ (масалан, навъҳои нави тухмӣ, усулҳои беҳтари нигоҳдории ҳок ва ҳифзи зироат) дар амал татбиқ шаванд. Барои ин бояд шабакаи “марказҳои машваратии деҳқонӣ” ташкил карда шавад, ки

деҳқонон аз онҳо маслиҳати илмӣ ва дастгирии амалӣ гиранд. Чанбаи дигар, ки аҳамияти стратегӣ дорад, **рушди саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ** аст.

Имрӯз қисми зиёди маҳсулоти истеҳсолшудаи Хатлон дар шакли ашёи хом фурӯхта мешавад. Агар бахши коркарди ибтидоӣ ва дуҷум рушд ёбад, арзиши иловагии маҳсулот зиёд мегардад ва ҷойҳои нави корӣ ба вучуд меоянд. Масалан, таъсиси корхонаҳои коркарди мева, истеҳсоли шарбат, мураббо, маҳсулоти хушкшуда ва бастабандии замонавӣ метавонад ғоидаи деҳқонро то чанд маротиба зиёд намояд. Барои ин лозим аст, ки сармоягузори хусусӣ бо дастгирии давлатӣ (масалан, тавассути қарзҳои имтиёзнок ё барномаҳои грантӣ) ҳавасманд карда шавад. **Бозори дохилӣ ва хориҷӣ** низ бояд рушд ёбад. Тоҷикистон бо кишварҳои ҳамсоя, ба монанди Ўзбекистон, Афғонистон ва Чин, инчунин бо бозорҳои васеи Русия ва Қазоқистон робитаҳои тиҷоратӣ дорад. Агар истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва босифат дар Хатлон афзоиш ёбад, содирот метавонад ба як манбаи муҳими даромад табдил ёбад. Барои ин зарур аст, ки стандартҳои байналмилалӣ сифат ва сертификатсия (масалан, Global GAP ё Organic Standard) тадриҷан ҷорӣ карда шаванд. Бо ин роҳ, маҳсулоти кишоварзии Хатлон метавонад ба бозорҳои ҷаҳонӣ роҳ ёбад.

Сармоягузори хориҷӣ дар ин раванд на танҳо манбаи маблағ, балки манбаи дониш ва таҷриба низ мебошад. Бо ҷалби ширкатҳои хориҷӣ, метавон технологияҳои пешрафтаи кишоварзиро ворид кард аз ҷумла, системаи идоракунии автоматикии обёрӣ, тухмии генетикии мутобиқ ба иқлим, истифодаи нуриҳои органикӣ ва усулҳои муосири нигоҳдории маҳсулот. Барои ҷалби чунин сармоягузoron муҳити конунӣ бояд устувор ва шаффоф бошад, то онҳо итминон дошта бошанд, ки сармояи онҳо дар амният қарор дорад. Ҳамзамон, наметавон аҳамияти сармоягузори иҷтимоӣро кам арзёбӣ кард. Рушди устувори кишоварзӣ бе ҳузури ҷомеаи ғайрифаол, маълумотнок ва ҳавасманд ғайриимкон аст. Давлат ва созмонҳои байналмилалӣ бояд барномаҳои омӯзишӣ, лоиҳаҳои ҳавасмандгардонии занон ва ҷавонон, инчунин ташкили кооперативҳои деҳқониро тақвият диҳанд. Кооперативҳо метавонанд воситаи муассири муттаҳидсозии захираҳо, дастрасӣ ба бозор ва баланд бардоштани кудрати музокиротии деҳқонон шаванд.

Бо дарназардошти тағйирёбии иқлим, самти дигари муҳим - **рушди кишоварзии устувор ва мутобиқшаванда ба иқлим** мебошад. Дар Хатлон солҳои охир коҳиши захираҳои об, зиёдшавии ҳарорати ҳаво ва тағйири намунаҳои боришот мушоҳида мешавад. Барои муқовимат ба ин равандҳо, зарур аст, ки усулҳои мутобиқшавӣ амалӣ гарданд: интиҳоби навъҳои тобовар ба хушкӣ, истифодаи обёрии қатрагӣ, афзун намудани масоҳати боғҳо ва ҷангалзорҳои муҳофизатӣ. Аз назари сиёсати давлатӣ, барои татбиқи муассири диверсификатсия ва сармоягузорӣ лозим аст, ки ҳукумати ҷумҳурӣ ва мақомоти маҳаллӣ **як барномаи ҳамохангшудаи минтақавӣ** таҳия намоянд, ки дар он ҳадафҳо, нишондиҳандаҳо ва механизмҳои амалии ҳамкорӣ байни бахши давлатӣ, хусусӣ ва байналмилалӣ возеҳ нишон дода шаванд. Ин барнома метавонад ҷаҳор самти асосиро дар бар гирад:

Расми 1. Ҷаҳор самти барномаҳои байналмилалӣ

Татбиқи чунин барнома метавонад на танҳо ба афзоиши ҳосилнокӣ, балки ба таҳкими суботи иҷтимоӣ ва коҳиши сатҳи камбизоатӣ мусоидат кунад. Дар дурнамо, вилояти Хатлон метавонад ба як **маркази истеҳсоли маҳсулоти органикӣ ва содиротии Тоҷикистон** табдил ёбад. Бо истифодаи оқилонаи замин ва об, ҷалби сармоягузорӣ ба коркарди маҳсулот ва ташкили шабакаҳои савдои минтақавӣ, Хатлон метавонад на танҳо ниёзҳои дохилиро қонеъ созад, балки дар бозорҳои ҳамсоя низ мавқеи устувор пайдо кунад. Дар маҷмӯъ, таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки кишоварзии муосир на танҳо истеҳсол, балки идоракунии ва технология аст. Агар Тоҷикистон ва махсусан вилояти Хатлон ба ин роҳ ворид шаванд бо тақия ба диверсификатсия, сармоягузорӣ ва илму дониш метавонанд на танҳо амнияти озуқаворӣ, балки истиқлоли иқтисодии воқеӣ ба даст оваранд.

Дар поён метавон гуфт, ки диверсификатсия ва сармоягузорӣ барои рушди устувори кишоварзии Хатлон на як интиҳоби ихтиёрӣ, балки як **ниёзи таърихӣ ва стратегӣ** мебошанд. Онҳо калиди гузариш аз кишоварзии анъанавӣ ба кишоварзии муосир, рақобатпазир ва устувор мебошанд. Тавассути татбиқи сиёсати оқилона, ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ, дастгирии илм ва ҷалби сармояи хориҷӣ, вилояти Хатлон метавонад ба намунаи равшани иқтисоди аграрии устувор табдил ёбад иқтисоде, ки дар он на танҳо замин, балки дониш, меҳнат ва сармоя бо ҳам як низоми пурқувватро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, дар партави таҳаввулоти ҷаҳонӣ ва эҳтиёҷоти миллӣ, сиёсати диверсификатсия ва сармоягузорӣ барои рушди устувори кишоварзӣ бояд ба ҳадафи умумӣ таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳифзи муҳити зист ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот хидмат кунад. Танҳо дар ин сурат Тоҷикистон метавонад ба ҷомеаи устувор, худтаъмин ва рақобатпазир табдил ёбад, ки дар он вилояти Хатлон ҷойгоҳи пешсаф ва намунавӣ хоҳад дошт.

АДАБИЁТ:

1. Asian Development Bank (ADB). Investment Priorities for Agriculture and Rural Development in Central Asia. – Manila: ADB, 2022.
2. Dorward, A., Kydd, J., & Poulton, C. Institutions, Markets and Economic Coordination: Linking Development Policy to Theory. – Development and Change, Vol. 36, No. 1, 2005.
3. Ellis, F. Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries. – Oxford University Press, 2000.
4. FAO (Food and Agriculture Organization). The State of Food and Agriculture 2023: Investing in Sustainable Agrifood Systems. – Rome: FAO, 2023.
5. UNDP. Human Development Report – Tajikistan: Sustainable Economic Growth and Rural Development. – Dushanbe, 2021.
6. World Bank. Tajikistan Agriculture Sector Review: Structural Transformation and Investment Opportunities. – Washington, D.C., 2022.
7. Абдуллоев, М. А. Диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ ҳамчун омили рушди устувор. – Душанбе: Дониш, 2021. – 156 с.
8. Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисоботи солонаи рушди соҳа (2024). – Душанбе, 2025.
9. Исмоилов, Б. Факторҳои таъсиррасон ба диверсификатсияи истеҳсолоти аграрӣ. – Маҷаллаи “Иқтисод ва амалия”, №4, 2023. – с. 12–18.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рушди деҳот» аз 23 июли соли 2019.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 10 майи соли 2007.
12. Назаров, Х. Баланд бардоштани самаранокии сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ. // Маҷаллаи “Иқтисодиёт ва идоракунии”, №2, 2022. – с. 35–41.
13. Раҳимов, Ш. Иқтисодиёти аграрии Тоҷикистон: масъалаҳо ва дурнамо. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 248 с.

14. Саидов, Н. Менечменти сармоягузорӣ дар иқтисодиёти аграрӣ. – Душанбе: Дониш, 2020. – 180 с.
15. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе: Ҳукумати ҚТ, 2016. – 120 с.
16. Хушвактова, М. Самаранокии истифодабарии захираҳои табиӣ дар кишоварзӣ. – Душанбе: Деваштич, 2021.
17. Ҳоҷиев, А. Мушкилот ва имкониятҳои диверсификатсияи кишоварзӣ дар вилояти Хатлон. – Маҷаллаи илмӣ “Агроиқтисод”, №3, 2023. – с. 22–29.

УДК 338.24:351.863(575.3)

Зувайдуллоев С.А.

АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ: ТАҲЛИЛИ МОҲИЯТ ВА СОХТОР

Мақола ба масъалаи мубрами назариявии бунёдӣ, – бартараф кардани тафовути байни тафсирҳои моҳият ва сохтори амнияти иқтисодии давлат баҳшида шудааст. Саҳми муаллиф ба омезиши равиши муназзам, ки барои муайян кардани моҳият на ҳамчун ҳолат ё раванд, балки ҳамчун ҳосияти дохилии низоми иҷтимоӣ иқтисодии тавассути аломатҳои сифатии соҳибхитӣ, субот, рушд ва якпорчагӣ зоҳиршаванда имкон медиҳад, асос ёфтааст. Дар ин замина, як амсилаи зинасохтории бисёрсатҳа таҳия ва пешниҳод карда шудааст, ки дар он меҳвари низом ҳадафҳои сатҳи таъминотӣ (вазифавӣ)-ро муайян мекунад, ки дар сатҳҳои макро, мезо ва микро амалӣ карда мешаванд. Натиҷаи таҳқиқот дар доираи мақолаи мазкур амсилаи сохтори назариявии ҳамаҷониба мебошад, ки робитаи мантиқиро байни моҳият ва сохтори истилоҳи амнияти иқтисодии давлат муқаррар ва ҳудудҳои истилоҳоро дар низоми мафҳумҳои бо ҳам алоқаманд равшан мекунад.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, моҳият, сохтор, ҳосияти низом, равиши муназзам, амсилаи зинасохторӣ, соҳибхитӣ, рушди устувор, давлат.

Зувайдуллоев С.А.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА: АНАЛИЗ СУЩНОСТИ И СТРУКТУРЫ

Данная статья посвящена фундаментальной теоретической проблеме, а именно, преодолению разрыва между интерпретациями сущности и структуры экономической безопасности государства. Вклад автора основан на синтезе системного подхода, позволяющего определить сущность не как состояние или процесс, а как имманентную особенность социально-экономической системы, выраженную через атрибуты суверенитета, стабильности, развития и целостности. На этой основе разработана и предложена многоуровневая иерархическая структурная модель, в которой системное ядро определяет цели функционального уровня, реализуемые на макро-, мезо- и микроуровнях. Результатом в рамках данной статьи является всеобъемлющая теоретическая структурная модель категории экономической безопасности государства, устанавливающая логическую взаимосвязь сущности и структуры и уточняющая границы категорий в системе связанных понятий.

Ключевые слова: экономическая безопасность, сущность, структура, системное свойство, системный подход, иерархическая модель, суверенность, устойчивое развитие, государство.

STATE ECONOMIC SECURITY: ANALYSIS OF ITS ESSENCE AND STRUCTURE

This article addresses a fundamental theoretical problem: bridging the gap between interpretations of the essence and structure of state economic security. The author's contribution is based on a synthesis of a systems approach that defines essence not as a state or process, but as an inherent feature of a socioeconomic system, expressed through the attributes of sovereignty, stability, development, and integrity. On this basis, a multi-level hierarchical structural model is proposed and developed, in which the systemic core defines functional-level goals implemented at the macro-, meso-, and micro-levels. The result of this work is a comprehensive theoretical framework that establishes a logical relationship between essence and structure and clarifies the boundaries of categories within a system of related concepts.

Key words: economic security, essence, structure, systemic property, systems approach, hierarchical model, sovereignty, sustainable development, state.

Мубрамии таҳқиқот. Дар давраи вазъияти бухронҳои зиёди ҷаҳонӣ (ҳолатҳои вабо, ҷолишҳои геополитикӣ, технологӣ), амнияти иқтисодии давлат аз вазифаи муқаррарии воситаи муҳофизат ба як шартӣ муҳими низомсоз барои соҳибхитиёрии миллий ва рушди устувор табдил меёбад. Аммо, амалисозии ин истилоҳ бо як мушкилоти появии назариявӣ – набудани мувофиқа ҷиҳати моҳияти аслии он ва принсипҳои сохтори ягона рӯ ба рӯ мегардад. Ин боиси қорбурди тарзи хостагирӣ (эклети́зм) дар банақшагирии стратегӣ мегардад, ки дар он тадбирҳо дар соҳаҳои амнияти молиявӣ, энергетикӣ ё озуқаворӣ низоми ягонро ташкил намедиханд. Аз ин рӯ, таҳлили амиқи назариявӣ, ки ба муайян кардани хусусиятҳои аслий ва қаринавӣ, инчунин бунёди амсилаи сохтори муқаммал нигаронида шудааст, як масъалаи мубрами илмӣ мебошад, ки барои таҳияи сиёсати давлатии муассир аҳамияти бевоситаи амалӣ дорад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии таҳқиқот дар омезиши чунин равишҳо ифода меёбад: назарияи умумии низомҳо, ки заминаро барои таҳлили якпорчагӣ, зинасохтор ва робитаҳои байниҳамдигарии унсурҳои сохторӣ, ки ҷанбаи асосии таҳлили амнияти сохторӣ мебошад, фароҳам меорад; назарияи иқтисодии институтсионалӣ, ки барои баррасӣ намудани амнияти иқтисодӣ ҳамчун натиҷаи амалкунӣ ва ҳамкориҳои байниҳамдигарии ниҳодҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ таъминкунандаи қоҳишҳои хароҷоти муомилот ва рушди устувор имкон медиҳад; консепсияи соҳибхитиёрии иқтисодӣ ва назарияи амнияти миллий, ки самтҳои калидиро барои дарки меҳвари аслии амният ҳамчун қобилияти давлат барои мустақилона муқаррар кардани ҳадафҳои иқтисодӣ ва баратарафсозии таҳдидҳои таъмин мекунанд. Аз ҷиҳати методологӣ, таҳқиқот ба амсилаи равиши муназзам асос меёбад, ки барои дарк кардани амнияти иқтисодӣ на ҳамчун ҷамъи унсурҳои алоҳида, балки ҳамчун як ҷизи томе, ки хосиятҳои он танҳо хосиятҳои унсурҳои таркибӣ нестанд, имкон медиҳад.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқот гузаронидани таҳлили ҳамаҷонибаи назариявии истилоҳи «амнияти иқтисодии давлат» барои ошкор кардани робитаҳои муназзами байни моҳият ва сохтори дохилии он мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки амнияти иқтисодии давлат як низоми пӯён буда, сохтори он бевосита моҳияти онро инъикос ва амалӣ мекунад. Ин моҳият ҳамчун қобилияти низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ барои тақрористехсолкунии устувор ва рушди мутобиқшавандаи худ дар муқобили ҷолишҳои дохилию берунӣ бо нигоҳ доштани истиқлолияти иқтисодӣ ва соҳибхитиёрий фаҳмида мешавад.

Усулҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ҳадафи муқарраршуда ва санҷиши фарзия усулҳои зерин истифода мешаванд: таҳлили муқоисавӣ - барои муқоиса ва арзёбии интиқодии консепсияҳои гуногуни илмӣ моҳият ва сохтор; таҳлили муназзами зинасохторӣ ҳамчун усули асосии таҷзияи сохтори амният ва ошкор кардани робитаҳои байни сатҳҳо ва унсурҳои он; усули амсиласозии назариявӣ – барои омезиши натиҷаҳои таҳлил ба як амсилаи концептуалии

мукаммал; усулҳои умумии илмӣ: мантиқӣ (барои таҳияи ҳулосаҳо), таърихӣ (барои таҳлили пайдоиши мафҳум) ва усули истисноии илмӣ (барои муайян кардани хусусиятҳои асосии амнияти иқтисодии давлат).

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Масъалаи амнияти иқтисодӣ дар доираи якҷанд мактабҳои илмӣ омӯхта мешавад. Равиши маҳакию ҳудудӣ, ки дар асарҳои Л.И. Абалкин [1] ва В.К. Сенчагов [10] пешниҳод шудааст, ба суботи дохилӣ ва низоми нишондиҳандаҳо тамаркуз мекунад. Равиши рақобатӣ стратегиявӣ, ки аз ҷониби М. Портер [15] ва С.Ю. Глазев [4] таҳия шудааст, амниятро аз нигоҳи рақобатпазирӣ ҷаҳонӣ баррасӣ мекунад. Мактаби муназзами институтсионалӣ, ки ба таҳқиқоти А.А. Прохожев [9] ва Е.А. Олейников [7] асос меёбад, амниятро ҳамчун ҳолати аз ҷониби ниҳодҳо таъминшаванда таҳлил мекунад. Дар омӯзиши ҷанбаҳои миллии амнияти иқтисодӣ олимони тоҷик, ки асарҳои онҳо унсурҳои асосӣ ва ҷолибҳои муосирро фаро мегиранд, саҳми назаррас гузоштаанд. Механизмҳои институтсионалии таъмини амнияти иқтисодӣ дар интишороти А.Ш. Валиев [3] ва Ф.А. Ҷабборов [13] ба таҳлил фаро гирифта шудаанд. Ҷанбаҳои молиявӣ ҳамчун унсури марказии амнияти иқтисодӣ дар таҳқиқоти Ҳ.А. Абдуалимзода [2], мушкilotи марбут ба фаъолияти иқтисодии хориҷӣ – дар таҳқиқоти М.Т. Каримова [6] баррасӣ шудаанд. Муҳаққиқон Б.Д. Тағоев [12] ба масъалаҳои амнияти иқтисодӣ дар шароити нави ҷаҳонишавӣ, Н.А. Попов [8] – дар шароити рақамикунонӣ тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. Таҳқиқоти мавҷуда асосан ё ба равшан кардани моҳият (таваҷҷути таърифҳои нав) ё ба тафсилоти сохтор (таваҷҷути тавсеаи номгӯи соҳаҳо ё унсурҳо) ниғаронида шудаанд, аммо онҳо робитаи муназзам ва мантиқии байни ин ду ҷанбаҳо нодора мегиранд. Ин аз мавҷуд будани як ҳолигоҳи муайяни илмӣ – набудани тасаввуроти назариявии мукаммал, ки дар он сохтори пурмуҳтавои амнияти иқтисодӣ мантиқан аз моҳияти ба таври возеҳ муайяншудаи он ҳосил шудааст, дарак медиҳад. Мақолаи мазкур метавонад ҳамин ҳолигоҳи илмӣро то андозае бартараф кунад.

Муҳтавои асосӣ. Муайян кардани хусусиятҳои моҳияти амнияти иқтисодии давлат як мушкilotи назариявии бунёдӣ аст, ки пеш аз таъбиқи амалии ин истилоҳ ба миён меояд. Мавҷудияти таърифҳои сершумор, ҳатто баъзан бо ҳам муҳолиф, аз набудани ҳамохангӣ дар ҷомеаи илмӣ ҷиҳати мақоми ҳастӣ ва асолати истилоҳотии падидаи мавриди омӯзиш шаҳодат медиҳад.

Таҳаввулотии консепсияи амнияти иқтисодӣ бо таъбири нақши давлат ва дарки манбаъҳои қудрати он ба таври ногунастани алоқаманд аст. Дар таълимоти меркантилистӣ (асрҳои XVI-XVIII) амният бо андушти фулзотии қиматбаҳо ва тавозуни мусбати савдо муайян карда мешуд, ки дар он давлат ҳамчун субъекти асосии танзимкунандаи бевоситаи фаъолияти иқтисодӣ барои тақвияти қудрати худ амал мекард [5, с. 45].

Иқтисоди сиёсии классикӣ тамаркузро аз давлат ба механизмҳои инфиродӣ ва бозорӣ таъдил дода, ба таври ғайримустақим масъалаи амниятро ҳамчун устувории низоми мубодилаи овоз ба миён гузошт, аммо бидуни таҳияи назарияи алоҳидаи истилоҳи амният [11, с. 442].

Дар асри XX як ҷаҳиши сифатӣ дар дарки илмӣ истилоҳи «амнияти иқтисодӣ» ба амал омад, ки барои арзи ҳастӣ намудани он Таназзули Бузург (The Great Depression), ду ҷанги ҷаҳонӣ ва муқовимати дукутба боис шудаанд. Рушди консепсияи ҳамафарогири амнияти миллий дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ як заминаи муназзамро ба вуҷуд овард, ки дар он унсури иқтисодӣ ҳамчун яке аз рӯкҳои асосии қудрати умумии давлат баррасӣ мешуд [14]. Дар давраҳои охири шӯравӣ ва марҳилаҳои аввалии пасошӯравӣ дар илми Россия равиши маҳакию ҳудудӣ пайдо шуд, ки моҳияти амниятро тавассути низоми нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва арзишҳои муҳими онҳо бо таъкид ба суботи дохилӣ ва соҳибхотирӣ ифода мекард [1; 10]. Ҳамин тариқ, пайдоиши консепсияи мазкур гузариши онро аз ҳадафи маҳдуд – андушти сарват ба вазифаи ҳамафарогири таъмини пайдор мондан, устуворӣ ва рушди давлати миллий дар муҳити рақобатӣ нишон медиҳад.

Тафсирҳои муосири моҳияти амнияти иқтисодиро метавон дар се тасаввуроти асосӣ ҷамъбаст кард, ки аз ҷиҳати мақоми ҳастии ин падида аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Тасаввуроти якум, ки бештар аз ҳама паҳн гардидааст, амниятро бо ҳолати муҳофизат аз таҳдидҳо баробар

медонад. Аммо, ин равиш як камбудии назаррас дорад: хусусияти қарор доштан (статикӣ)-и он, ки амниятро хеле сода карда, онро бо маҷмуи оддитарини аломатҳои сифатӣ (атрибутҳо)-и муқарраршуда ва нодида гирифтани механизмҳои пӯёнии нигоҳдории он тавсиф мекунад. Тасаввуроти дуум маҳз ҳамин пӯёро таъкид мекунад ва амниятро ҳамчун раванди идоракунии хавфҳо ва муқовимат бо мушкилот муайян мекунад. Чунин тафсир, ки асосан ба амалия нигаронида шудааст, хавфи баробар кардани онро ба расмиёти технологӣ бо худ дорад ва ҳадафи пурмухтавои онро, ки ин раванд ба он тобеъ аст, аз даст медиҳад. Тасаввуроти сеюм, ки аз ҷиҳати назариявӣ равиши нисбатан мутаассир аст ва ба методологияи таҳлили муназзам таъяс мекунад, амнияти иқтисодиро ҳамчун ҳосият (сифат)-и низоми иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ мекунад. Аз ин нуқтаи назар, амният ба низом иртибот дорад ва қобилияти асосии онро барои худнигоҳдорӣ ва рушд дар шароити тағйирёбандаи муҳити берунӣ ва дохилӣ тавсиф мекунад. Чунин фаҳмиш тақсимои дугонии бардурӯғро байни ҳолат ва раванд бартараф мекунад: раванди таъмини амният воситаи мубрам намудан ва такрористеҳсоли ҳосияти мазкури муназзам мебошад, дар ҳоле ки ҳолат зухуроти мушаххаси он дар лаҳзаи мушаххаси вақт аст. Ҳамин тариқ, маҳз тафсири амният дар пояи аломатҳои сифатӣ ҳамчун як хусусияти муназзам асоси нисбатан муносиби концептуалиро барои таҳлили минбаъдаи сохтори он фароҳам меорад.

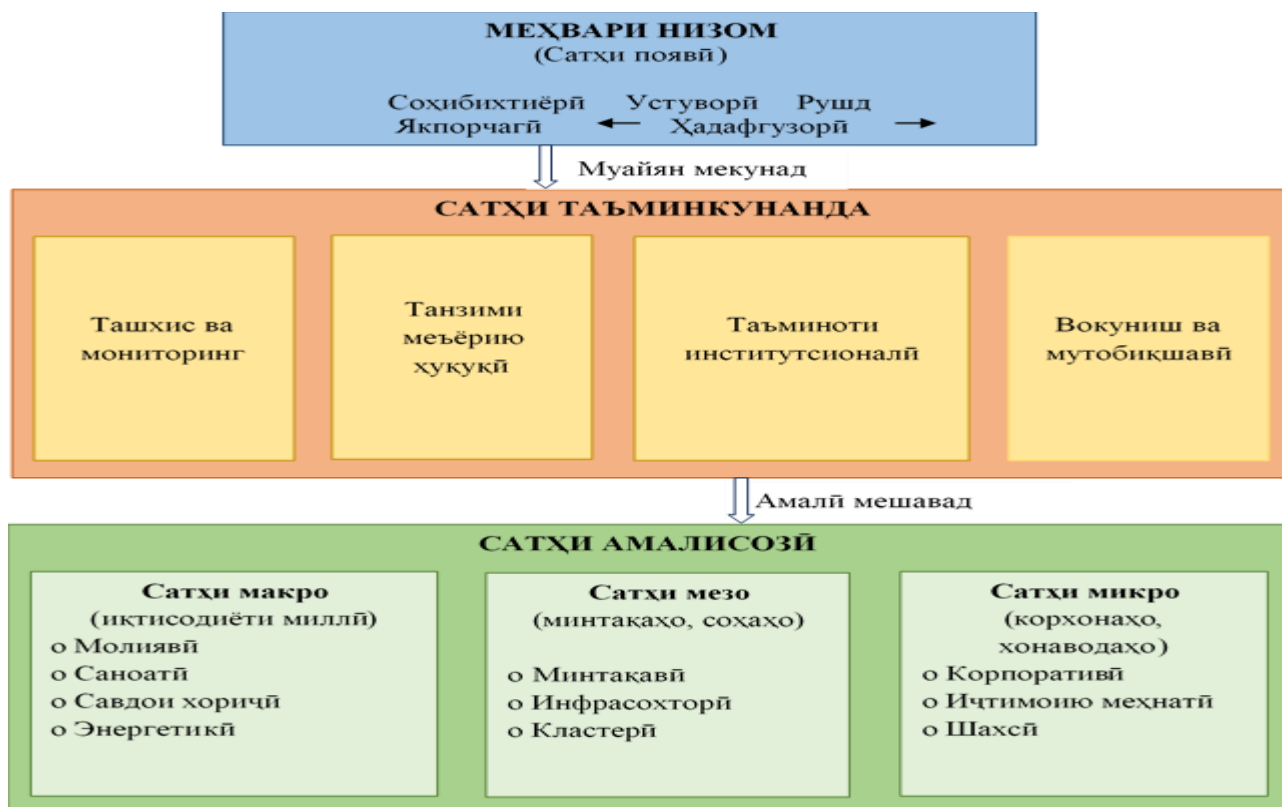
Кӯшишҳои анъанавии муайян кардани сохтори амнияти иқтисодӣ ба яке аз се маҳакҳо (равишҳои соҳавӣ, вазифавӣ ва субъектӣ-объектӣ) таъяс мекунад, ки амсилаҳои гуногунро ба вучуд меоранд. Равиши маъмултарин – равиши соҳавӣ (ба объект асосёфта) унсурҳоро аз рӯи бахшҳои иқтисодӣ – амнияти молиявӣ, энергетикӣ, озуқаворӣ, саноатӣ ва ғайра ҷудо мекунад. «Амнияти иқтисодӣ – ин маҷмуи шартҳо ва омилҳои мебошад, ки истиқлолияти иқтисодиёти миллӣ, субот ва устувории он, инчунин қобилияти навсозӣ ва тақмили пайвастаро таъмин мекунад» [10, с. 34], ки дар он «маҷмуи шартҳо» аксар вақт ба маҷмуи самтҳои калидӣ ишорат мекунад. Бо вучуди равшании худ, ин амсила асосан рӯйхатест, ки дар он муносибатҳои муназзам байни унсурҳо аксар вақт нофаҳмо боқӣ мемонанд. Равиши вазифавӣ на ба объектҳои ҳифз, балки ба равандҳои дастгирӣ тамаркуз мекунад ва ба ташхис, мониторинг, ояндабинӣ ва бартарафсозии таҳдидҳо дар дохили сохтор таъкид мекунад. Аммо, дар шакли «холис»-и худ, он хавфи ҷудо шудан аз мухтавои мушаххаси муносибатҳои иқтисодии ҳифзшавандаро дорад.

Равиши субъектӣ-объектӣ сохторро дар атрофи ҳамкориҳои байни таъминкунандаи амният (давлат, минтақа, корхона, хонавода) ва объекти он (манфиатҳо, захираҳо, ниҳодҳо) бунёд мекунад. Қуввати он дар сатҳи таҳлил ва таъфи он дар душвории имконпазири бунёди амсилаи умумӣ ифода меёбад. Омезиши ҷиҳатҳои мусбати ин равишҳо ба зарурати бунёди амсилаи зинасохтории бисёрсатҳа ишорат мекунад, ки дар он ҳосияти муназзामी амният тавассути зернизоми вазифавии бо ҳам алоқаманд, ки дар соҳаҳои калидии иқтисодиёт дар сатҳҳои гуногуни идоракунӣ фаъолият мекунад, амалӣ карда мешавад.

Бар асоси дарки амният ҳамчун як ҳосияти муназзам, меъмории дохилии онро метавон дар намуди се сатҳи бо ҳам алоқаманд ва дар шакли зинасохторӣ ташкилшуда пешниҳод кард.

Ин мантиқ дар амсилаи бисёрсатҳаи дар расми 1 пешниҳодшуда ба таври возеҳ инъикос ёфтааст.

Дар амсилаи пешниҳодшуда асоси сохтор – меҳвари низом (сатҳи появӣ) мебошад, ки аз аломатҳои сифатии муҳими дохилӣ – соҳибхитиёрӣ (истиклол), устуворӣ, иқтисодии рушд ва якпорчагӣ (комил будан) ташаккул ёфтааст. Маҳз ҳамин меҳвар, тавре ки дар қисмати болоии амсила нишон дода шудааст, ҳадафгузории стратегиро барои тамоми низоми амнияти иқтисодӣ муайян мекунад.

Расми 1. Амсилаи бисёрсатҳаи зинасохтории сохтори амнияти иқтисодии давлат

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар сатҳи дуюм, – сатҳи таъминкунанда (вазифавӣ), аломатҳои сифатии асосӣ тавассути дастаи равандҳои таъминоти дастгирикунанда амалӣ карда мешаванд. Тавре ки дар қисмати мобайнии амсила нишон дода шудааст, ин сатҳро чор зернизоми асосӣ ифода мекунанд: 1) ташхис ва мониторинг (масъул барои арзёбии вазъи низоми ва муайян кардани мушкилот), 2) пойгоҳи танзимкунанда (масъул барои муқаррар намудани дастурҳо ва қоидаҳои расмӣ); 3) таъминоти институтсионалӣ (масъул барои ташкили механизмҳои татбиқ), 4) воқуниш ва мутобиқшавӣ (амалисозии тадбирҳои муҳофизатӣ ва мутобиқшавӣ). Ин зернизоми ҳадафҳо аз меҳвари низоми (сатҳи появӣ) қабул карда, онҳоро ба сатҳи поёнӣ барои амалисозӣ раван мекунанд.

Дар ниҳоят, сатҳи сеюм – амалисозӣ (ки бо се сутун дар қисмати поёнии амсила ифода гардидааст) – соҳаи татбиқи амалии кӯшишҳои зернизоми вазифавӣ мебошад. Дар ин ҷо, муҳтавои вазифаҳои низоми амнияти иқтисодӣ дар бахшҳои калидии иқтисодиёт, ки аз рӯи миқёс фарқ мекунанд, мушаххас карда мешаванд: дар сатҳи макро (иқтисодиёти милли), – амнияти молиявӣ, саноатӣ, савдои хориҷӣ ва энергетикӣ, дар сатҳи мезо (минтақаҳо, соҳаҳо), – амнияти минтақавӣ, инфрасохторӣ ва кластерӣ, дар сатҳи микро (корхонаҳо, хонаводаҳо), – амнияти корпоративӣ, иҷтимоию меҳнатӣ ва шахсиро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, амсилаи пешниҳодшуда нишон медиҳад, ки сохтори амнияти иқтисодӣ на дастаи «намудҳои амният», балки як низоми муташаққил ва зинасохтории ҳамгирошуда мебошад. Дар ин низоми, сатҳи амалисозӣ ҳамчун майдон барои татбиқи амалӣ, сатҳи таъминкунанда – механизми умумии табдил додани ҳадафҳо ба амалҳо, сатҳи появӣ (меҳвари низоми) – маркази маънидодкунӣ ва манбаи муқаррар кардани ҳадафҳои стратегӣ амал мекунанд. Чунин тасаввурот парокандагии равиши соҳавиро бартараф карда, якпорчагии идоракунии амнияти иқтисодиро дар ҳама сатҳҳо таъмин менамояд.

Якпорчагии сохтори амнияти иқтисодӣ на танҳо бо ҷамъи арифметикии унсурҳои он, балки бо ҳосияти робитаҳои байни онҳо таъмин мегардад, ки бо нуктаи назари принципи муназзамӣ мувофиқ аст, яъне «амнияти давлатӣ ин ҳосияти низоми аст...», ки тавассути пайвастагӣ ва таъсири мутақобилаи байни унсурҳои он амалӣ мешавад» [9, с. 58]. Дар ин маврид, аломатҳои сифатии

муҳимтарини низоми амнияти иқтисодӣ зинасохторӣ, мукамалсозии ҳамдигар ва самари ҳамгирой (синергия)-и унсурҳои он мебошанд. Зинасохторӣ дар тобеъияти сатҳҳои поёнӣ ба сатҳҳои болоӣ зоҳир мешавад: қарорҳо дар сатҳи соҳавӣ (масалан, сиёсати тарифӣ дар баҳши энергетика) бояд ба ҳадафҳои зернизоми вазифавӣ (ҳавасмандгардонии инноватсияҳо) мувофиқат кунанд ва дар ниҳоят ба тақвияти аломатҳои сифатии меҳвари низом (соҳибхитӣ, устуворӣ, иқтидори рушд) мусоидат намоянд.

Мукамалсозии ҳамдигарӣ маънои онро дорад, ки унсурҳои сатҳҳои гуногун ва ҳамон як сатҳ дар алоҳидагӣ амал карда наметавонанд: масалан, низоми ташхис ва мониторинг бе пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ самарабахш нест, устувории молиявӣ аз устувории иҷтимоӣ ҷудонашаванда аст. Вайрон шудани ин робитаҳо боиси пайдошавии иллатҳо, ноқомии сохторӣ ва қоҳиши самаранокии тамоми низом мегардад. Яъне, самари ҳамгирой вақте ба амал меояд, ки ҳамкориҳои ҳамроҳшудаи унсурҳо натиҷаи аз ҷамъи оддӣ амалҳои инфиродӣ онҳо зиёдтарро ба бор меорад (масалан, ислоҳоти ҳамаҷонибаи институтсионалӣ ва сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ боиси беҳтар шудани сифати рушди иқтисодӣ ва устуворӣ мегардад). Аз ин рӯ, тарҳрезӣ ва арзёбии низоми амнияти иқтисодӣ бояд на дар асоси нишондиҳандаҳои алоҳида, балки тавассути ба инобат гирифтани сифати ин ҳамкориҳои низомсоз анҷом дода шавад.

Таҳлили гузаронидашуда имкон медиҳад тасдиқ кард, ки моҳият ва сохтори амнияти иқтисодӣ бо ҳулосаи мантиқӣ ва таркиби пурраи муҳтавои худ бо ҳам алоқаманд мебошанд. Моҳият, ки ҳамчун як ҳосияти муназзамии тавассути аломатҳои сифатии дохилӣ (соҳибхитӣ, устуворӣ, иқтидори рушд, яқпорчагӣ) ифодаёбанда маънидод карда мешавад, асоси ҳадафӣ барои бунёдсозии сохтори низом мебошад. Ҳар як аломати сифатии моҳият барои татбиқи худ механизми мушаххаси сохториро талаб мекунад. Масалан, аломати соҳибхитӣ зарурати амалкунии зернизоми танзимкунандаеро муайян мекунад, ки «қоидаҳои бозӣ» ва дастгирии институтсионалиро барои таъсиси мақомоти ҳифзи манфиатҳои миллӣ муқаррар мекунад. Аломати устуворӣ бевосита бо зернизоми ташхис ва мониторинг, ки инҳирофҳо назорат мекунад ва бо ислоҳи онҳо ба онҳо воқуниш медиҳад, алоқаманд аст. Иқтидори рушд аз сохтор талаб мекунад, ки механизмҳои мутобикшавандаро ба таркиби худ ҳамроҳ намуда, сатҳи амалисозиро ба самти афзалиятҳои навсозии технологӣ ва инсонӣ равона кунад. Ниҳоят, яқпорчагӣ маҳз бо ҳосияти муназзамии робитаҳо (зинасохторӣ, мукамалсозии ҳамдигар, самари ҳамгирой) байни ҳамаи сатҳҳои амсила таъмин карда мешавад. Ҳамин тариқ, сохтор – ин дастаи унсурҳои худсарона интиҳобшуда набуда, балки таҷассуми мушаххаси моҳият, акси он мебошад, ки дар замон ва фазо паҳн гардида, дар он ҳар як унсур барои ноил шудан ба ҳадафи ҷанбаи муайяни ҳосияти муназзамӣ амал мекунад.

Амсилаи пешниҳодшуда як андозагирии пӯёнро талаб мекунад. Зеро амнияти иқтисодӣ давлат як низоми пӯёни дорои ҳалқаи идоракунии мутобикшавандаи пӯшида мебошад, ки бар асоси принсипи алоқаи баръакс (воқуниш) кор мекунад. Ин ҳалқа марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

1). Ҳадафгузорӣ (дар асоси меҳвари низом): муайян кардани ҳолатҳои дилхоҳи соҳибхитӣ, устуворӣ ва рушд.

2). Мониторинг (сатҳи вазифавӣ): ҷамъовариҳои маълумот дар бораи ҳолат дар сатҳи соҳа-объект (макро-, мезо-, микро-).

3). Таҳлил ва ташхис: муқоисаи нишондиҳандаҳои ҷорӣ бо қиматҳои ҳадафӣ (худудӣ), муайян кардани таҳдидҳо ва номутавозиниҳо.

4). Воқуниш ва мутобикшавӣ: қабули қарорҳо ва истифодаи воситаҳои танзимкунанда, институтсионалӣ ва иқтисодӣ барои бартарафсозии таҳдидҳо ва танзими масири рушд.

5). Алоқаи баръакс ва тасҳеҳи ҳадафҳо: арзёбии самаранокии тадбирҳои роҳандозишуда ва дар ҳолати зарурӣ, тақмил додани нишондиҳандаҳои ҳадафии аломатҳои сифатии асосӣ бо назардошти тағйирот дар муҳити берунӣ ва дохилӣ.

Ин даври муттасил сохтори бо амсила пешниҳодшударо ба як низоми худтанзимкунанда ва омӯзишӣ табдил медиҳад. Ҳалқаи калидӣ, ки пӯёнии сохторро таъмин мекунад, робитаи дуҷониба аст: на танҳо «ҳадафҳо → воситаҳо → натиҷаҳо», балки «натиҷаҳо/мушкilot →

танзими ҳадафҳо ва воситаҳо». Ин амсила ба низом имкон медиҳад, ки на танҳо ба таҳдидҳо муқобилат кунад, балки таҳаввул ёбад ва ҷолишхоро ба манбаъҳои рушди сифатӣ табдил диҳад.

Равшан муайян кардани моҳият ва сохтор имкон медиҳад, ки сарҳадҳои истилоҳи «амниятӣ иқтисодии давлат» дақиқ муайян ва аз мафҳумҳои бо он марбута ва мучовир фарқ карда шавад.

Тафовути истилоҳи «амниятӣ иқтисодии давлат» аз «соҳибхӯтиёрии иқтисодӣ»: соҳибхӯтиёрӣ як шартӣ ҳуқуқӣ ва сиёсӣ, мустақилияти давлат дар қабули қарорҳои иқтисодӣ мебошад. Амният мафҳуми нисбатан васеътар аст, ки соҳибхӯтиёриро ҳамчун яке аз аломатҳои дохилии худ дар бар мегирад, аммо ба қобилияти воқеии амалӣ кардани ин соҳибхӯтиёрӣ ва дифоъ аз ҳамлаҳои дохилӣ ва берунӣ тамаркуз мекунад.

Тафовут аз «устувории иқтисодӣ»: устуворӣ як ҳосияти муҳимтарин, вале ягонаи низоми амн, ки устувории онро ба зарбаҳо тавсиф мекунад, нест. Амният, илова бар устуворӣ, ҳатман аломатҳои сифатии рушд ва соҳибхӯтиёриро дар бар мегирад (бе рушд, устуворӣ ба руқуд табдил меёбад; дар тафовут аз амният, устуворӣ метавонад аз берун таъмин карда шавад).

Тафовут аз «рушди устувор»: рушди устувор – ин ҳадафи стратегӣ, ғояи калидӣ барои пешрафти дарозмуддат аст, ки ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро ба мувозинат меорад. Амниятӣ иқтисодӣ ҳамчун шартӣ зарурии низом ва механизми таъмини рушди устувор амал мекунад. Амният фазои ҳифзшавандаеро бунёд мекунад, ки дар он рушди устувор имконпазир аст.

Ҳамин тариқ, амниятӣ иқтисодии давлат дар низоми истилоҳоти баррасишуда мавқеи марказиро ишғол намуда, ҳамчун як ҳосияти муназзам барои амалӣ намудани соҳибхӯтиёрӣ хизмат мекунад ва имкон медиҳад, ки устуворӣ бо рушд муттаҳид шуда, барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор замина фароҳам оварда шавад.

Муҳокимаи натиҷаҳо. Таҳлили анҷомдодашуда имкон медиҳад, изҳор кунем, ки моҳияти амниятӣ иқтисодии давлат на дар ҳолат ё раванд, балки дар ҳосияти дохилӣ, ки тавассути аломатҳои сифатии соҳибхӯтиёрӣ, субот, рушд ва якпорчагӣ амалӣ мешавад, ифода меёбад. Чунин дарки истилоҳи «амниятӣ иқтисодии давлат» имкон дод, ки он на ҳамчун дастаи худсарона интихобшудаи соҳаҳо, балки ҳамчун амсилаи зинасохторӣ шарҳ дода шавад, ки дар он меҳвари низом ҳадафҳои сатҳи таъминотӣ (вазифавӣ)-ро муайян мекунад, ки дар навбати худ дар сатҳи амалӣ (макро-, мезо-, микро-) таҷассум меёбанд. Натиҷаи асосии назариявӣ нишон додани муносибати ҳулосабарории мантиқӣ мебошад: сохтор густариши пурмуҳтавои моҳиятро ифода мекунад, ки дар он ҳар як унсур барои амалӣ кардани аломати сифатии муайяни муҳим хизмат мекунад ва ин аломат дар амсилаи низоми пӯёи дорои ҳалқаи идоракунии мутобикшаванда омезиш меёбад.

Маҳдудияти таҳқиқот. Таҳқиқот ҳосияти комилан назариявӣ ва методологӣ дорад, ки маҳдудияти асосии онро муайян мекунад. Амсилаи пешниҳодшуда бо истифода аз маълумоти мушаххаси омӯрӣ аз ҷиҳати амалӣ санҷида нашудааст ва унсурҳои аз ҷиҳати амалиявӣ муҳими он (масалан, таркиби зернизомҳои вазифавӣ ё номгӯи соҳаҳо) вобаста аз хусусияти намудҳои гуногуни иқтисодиёт (аз захираҳо вобастабуда, рӯ ба рушд, пасосаноатӣ) метавонанд аниқсозиро талаб кунанд. Ғайр аз ин, таҳқиқот ба мантиқи дохилии истилоҳи «амниятӣ иқтисодии давлат» тамаркуз мекунад ва таҳлили муфассали мушкilotи мушаххаси берунӣ (ба монанди фишори таҳримҳо ё ҳавфҳои иқлимӣ)-ро, ки омилҳои аз шароит вобаста мебошанд, на омилҳои асосӣ, сарфи назар мекунад.

Ҳулоса.

1. Таҳлили назариявӣ самаранокии баррасии амниятӣ иқтисодии давлатро ҳамчун як ҳосияти муназзам тасдиқ кард, ки барои баргараф кардани парокандагии равишҳое, ки онро ба ҳолат ё раванд табдил медиҳанд, мусоидат мекунад.

2. Амсилаи сохтори бисёрсатҳа асоснок ва пешниҳод карда мешавад, ки робитаи мантиқиро байни аломатҳои сифатии муҳим (меҳвар), механизмҳои вазифавӣ ва самтҳои амалисозии онҳо муқаррар мекунад, ки ба ин васила равиши анъанавии «рӯйхатӣ» баргараф карда мешавад.

3. Тафовут байни аломатҳои сифатии дохилии моҳият (соҳибхитӣроӣ, устуворӣ, рушд, якпорчагӣ) ва омилҳои аз шароит вобаста (таҳдидҳои махсус, воситаҳои) чудо ва равшан карда шудаанд, ки ба «тозакунии» истилоҳотии мафҳум мусоидат мекунад.

4. Қойгоҳи ин истилоҳ дар низоми мафҳумҳои ҳамчавор муайян карда мешавад: амниятӣ иқтисодӣ шарт ва механизми ҷудонашавандаест, ки имконияти амалӣ кардани соҳибхитӣроӣ иқтисодӣ ва ноил шудан ба ҳадафи рушди устуворро тавассути омезиши устуворӣ ва рушд таъмин мекунад.

Натиҷаҳои бадастовардашуда тарҳи назариявии мукаммалеро ташкил медиҳанд, ки метавонад ҳамчун асоси методологӣ барои таҳияи воситаҳои ташхисӣ, ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва ислоҳоти институционалӣ дар соҳаи амниятӣ иқтисодӣ ба кор бурда шавад.

АДАБИЁТ:

1. Абалкин, Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13
2. Абдуалимзода, Ҳ.А. Ҷанбаҳои назариявии амниятӣ молиявӣ ҳамчун ҷузъи таркибии амниятӣ иқтисодии давлат / Ҳ.А. Абдуалимзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 9. – С. 54-62
3. Валиев, А.Ш. Институциональный механизм обеспечения экономической безопасности / А.Ш. Валиев, Ш. Самариддини // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 9. – С. 142-150
4. Глазьев, С.Ю. О стратегии развития российской экономики / С.Ю. Глазьев // Россия и современный мир. – 2007. – № 3. – С. 103-123
5. История экономических учений: учебник / под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. – Москва: ИНФРА-М, 2000. – 784 с.
6. Каримова, М.Т. Проблемы обеспечения экономической безопасности во внешнеэкономической деятельности Таджикистана / М.Т. Каримова, Ч.Р. Хасанов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 4-1. – С. 161-166
7. Олейников, Е.А. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России / Е.А. Олейников // Безопасность. – 1994. – № 4. – С. 65-77
8. Попов, Н.А. Риски и угрозы экономической безопасности в цифровой экономике / Н.А. Попов, З.Х. Иматчоев // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4-1(38). – С. 99-111
9. Прохожев, А.А. Общая теория национальной безопасности: учебник / А.А. Прохожев; под общ. ред. А.А. Прохожева. – Москва: Изд-во РАГС, 2002. – 210 с.
10. Сенчагов, В.К. Экономическая безопасность России: общий курс: учебник / В.К. Сенчагов. – Москва: Дело, 2005. – 895 с.
11. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; пер. с англ. – Москва: Эксмо, 2016. – 960 с.
12. Тагоев, Б.Д. Обеспечение экономической безопасности в условиях глобализации: подходы и инструменты / Б.Д. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 8. – С. 29-35
13. Ҷабборов, Ф.А. Ҷанбаҳои институционалии таъмини амниятӣ иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.А. Ҷабборов, М.С. Файзизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 6. – С. 190-196
14. National Security Act of 1947. Public Law 253, 80th Congress. Chapter 343, 1st Session [Electronic resource] Access mode: URL: <https://www.intelligence.senate.gov/laws/national-security-act-1947>
15. Porter, M.E. The Competitive Advantage of Nations / M.E. Porter. – New York: Free Press, 1990. – 855 p.

Искандарзода Х.Х., Саъдуллозода Н.С., Давлатов С.Н.

РАВИШҲОИ СТРАТЕГИИ РУШДИ ЗЕҲНИИ РОҲБАРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР АСРИ XXI

Дар мақолаи мазкур, равишҳои стратегии рушди зеҳнии роҳбарии инноватсионӣ дар асри XXI мавриди омӯзиш қарор гирифта, паҳлуҳои манфӣ ва мусбӣи он шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Муаллифон бар он назаранд, ки равишии инноватсиониро ҳамчун низоми аз байн бурдани тамоми роҳу равиши фарсудаи кӯҳнашудаи истеҳсоливу истеъмоли шинохтан мумкин аст ва ҷаъолияти инноватсионӣ имконияти ба даст овардани даромади бештареро муҳаё менамояд. Ҳамарӯза дида мешавад, ки дар ҷаҳон садҳо ҳазор моли навину хизматрасониҳои муосири инноватсионӣ ба майдон меоянд, ки ин маънои аз байн бурдани тамоми молу маводҳои ба ин равиш тааллуқдоштаи пешина доништа мешавад. Стратегияи рушди зеҳнии роҳбарии инноватсионӣ дар шароити муосир, ин нишонагирӣи тамоми захираву имконотҳо ва техникаву технология барои расидан ба зинаҳои баданди рушдбандагӣ мебошад. Бе нақшаи стратегияи зеҳнии инноватсионӣ ташкили ҷаъолияти маркетингии инноватсионӣ, ҷаъолияти молиявӣ ва дигар равишҳои инноватсионӣ рушдбандагӣ ғайриимкон буда, ҳамчун низоми ягонаи роҳбарии инноватсионӣ бояд ҳатман қабул карда шаванд.

Калимавожаҳо: Равишҳо, рушди зеҳнӣ, роҳбарии инноватсионӣ, ҷаъолиятҳои инноватсионӣ, техникаю технологияи муосир, иқтисодиёт, низоми муосири иттилоотию иртиботӣ, нақшагирӣи стратегияи зеҳнӣ.

Искандарзода Х.Х., Саъдуллозода Н.С., Давлатов С.Н.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОМУ РАЗВИТИЮ ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ В XXI ВЕКЕ

В данной статье рассматриваются стратегические подходы к интеллектуальному развитию инновационного управления в XXI веке, описываются его негативные и позитивные аспекты. Авторы считают, что инновационный подход можно понимать как систему устранения всех устаревших и вышедших из употребления методов производства и потребления, а также как возможность получения большего дохода. Ежедневно в мире появляются сотни тысяч новых инновационных товаров и услуг, что означает устранение всех товаров и материалов, связанных с этим подходом. Стратегия интеллектуального развития инновационного управления в современных условиях заключается в выявлении всех ресурсов, возможностей, методов и технологий для достижения наивысших уровней развития. Без стратегического плана интеллектуальных инноваций организация инновационной маркетинговой деятельности, финансовой деятельности и других инновационных подходов к развитию невозможна, и их следует рассматривать как единую систему инновационного управления.

Ключевые слова: Подходы, интеллектуальное развитие, инновационное управление, инновационная деятельность, современные методы и технологии, экономика, современные информационно-коммуникационные системы, планирование интеллектуальной стратегии.

Iskandarzoda Kh.H., Sadullozoda N.S., Davlatov S.N.

STRATEGIC APPROACHES TO THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF INNOVATIVE MANAGEMENT IN THE 21ST CENTURY

This article studies strategic approaches to the intellectual development of innovative management in the 21st century, and its negative and positive aspects are described. The authors believe that the innovative approach can be understood as a system for eliminating all outdated and outdated methods of production and consumption, and that innovative activity provides an opportunity to earn more income. Every day, hundreds of thousands of new innovative goods and services appear in the world, which means the elimination of all goods and materials related to this approach. The strategy of intellectual development of innovative management in modern conditions is the identification of all resources, opportunities, techniques and technologies for achieving the highest levels of development. Without a strategic plan of intellectual innovation, the organization of innovative marketing activities, financial activities and other innovative approaches to development is impossible, and they must be accepted as a single system of innovative management.

Keywords: Approaches, intellectual development, innovative management, innovative activities, modern techniques and technologies, economics, modern information and communication systems, intellectual strategy planning.

Имрӯзҳо аллакай ягон андешаи дигаре мавҷуд намебошад, ба ғайр аз он, ки фаъолияти соҳибкорӣ асоси рушди инноватсионӣ буда, ҳамчун пайдокунанда ва паҳнкундаи ин чараён дар тамоми ҷаҳон доништа шавад.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ соҳибкорон дар тамоми соҳаҳо ҳамчун интиқолгарони рушдбандагии инноватсионии асри XXI доништа шуда, даромадҳои намоёне доранд. Яъне, аз барномаҳои оддии компютерӣ то сохтани низоми иттилоотию иртиботии технологияи техникӣ истифода намуда, дар ҳама равишҳои рушдбандагии соҳаҳои гуногуни ҷамъиятӣ саҳмгузор мебошанд. Имрӯзҳо мо мушоҳидаи онро дорем, ки ширкатҳои ҷаҳонии Intel, Microsoft, Apple, Google ва дигар ширкатҳои ба инҳо монанд, навоариҳои бозори ҷаҳониро дар ихтиёри худ доранд.

Гарчанде, ки дар аввал равишҳои инноватсионӣ дар аввал осону тезамалишаванда бошанд ҳам, аммо дар чараёни амалигардонии он ҳатман монеаву мушкиливу муқобилиятҳо ҳеле зиёданд.

Чуноне, ки устод қайд менамоянд, «вақте, ки ин ва ё он ширкатҳо роҳи пурраи стратегияи инноватсионии худро пурра пайдо мекунад, имконоти васеи ба монанди молии инноватсионӣ табиқ ёфтаанд дошта, бо суръатнокии баланд ба пеш ҳаракат мекунад. Пурсида мешавад, ки оё роҳи чунин поезди суръатноки инноватсионии молиро гирифтани мумкин аст? Албатта не! Ин маънои худкушиву нобудсозиро дорад» [2].

Аз ин нуқтаи назар, соҳибкорони ҷавоне, ки ба роҳи инноватсионӣ мебароянд, дар аввал ҳамчун таҷрибаомӯз дар ин роҳи бузурги инноватсионии корхонаву ширкатҳо байналмилалӣ доништа мешаванд ва баъдтар роҳи худро интихоб карда, ҳаракати муайяни инноватсионии худро бо зудии соҳиб мегарданд. Инчунин, ин гуруҳи соҳибкорон, имконоти тағйир додани суръатнокии соҳибкории худ, роҳи равиши инноватсионии ба худ мувофиқ ёфта, андешаи доим ба пеш ҳаракат карданро доранд.

Таҷрибаҳои алоҳидаи соҳибкорӣ аз он гувоҳи медиҳанд, ки «дар баъзе ҳолатҳои соҳибкорӣ корхонаву ширкатҳо чунон роҳи дурусти инноватсиониро пайдо мекунад, ки суръатнокиву сифатнокии баландеро соҳиб мегарданд, ки ҳатто дар як муҳлати кӯтоҳ мавқеи байналмилалӣ гирифта, ҷаҳонӣ мегарданд» [3].

Аз нигоҳи дигар равиши инноватсиониро ҳамчун низоми аз байн бурдани тамоми роҳи равиши фарсудаву кӯҳнашудаи истеҳсоливу истеъмоли шинохта, ба боварии калон гуфтан мумкин аст, ки инноватсия қудрати баланди нобудсозиву барҳамдиҳӣ дорад. Ҳамарӯза дида

мешавад, ки дар ҷаҳон садҳо ҳазор моли навину хизматрасониҳои муосири инноватсионӣ ба майдон меоянд, ки ин маъноӣ аз байн бурдани тамоми молу маводҳои ба ин равиш тааллуқдоштаи пешина доништа мешавад.

Мисоли дигари онро ҳамасола дар ивазшавии телефонҳо ва компютерҳои фардӣ دیدан мумкин аст, ки бо баромадани моделҳои навин, моделҳои пешин ва ҷуҳнашуда якбора арзишашон поён фаромада, аз рақобатпазирӣ мемонад.

Вобаста ба ин гуфтаҳо ҷуноне, ки муаллифон қайд менамоянд, «рушдбандагии инноватсионӣ ҳамчун низомӣ навсозии тамоми фаъолиятҳо аз нуқтаи назари қонуниятҳои рушдбандагии табиӣ инсонӣ шартӣ муҳими концептуалии иқтисодӣ- иҷтимоӣ ва экологӣ-сиёсӣ мебошад» [6].

Новбаста ба мушкилотҳо, монеаву муқобилиятҳо ин равишҳои рушдбандагӣ шакли умумичаҳонӣ гаштааст. Инсонит дар асри XXI ба зинаи дигар рушдбандагии инноватсионӣ гузашта, дар тамоми равишҳо хеле болову суръатноку самаранок гашта, дар тамоми соҳаҳо моликияти зеҳнии илмиву кашфиётӣ ва эҷодиву ихтироотӣ дар ҷои аввал қарор гирифтааст.

Ширкатҳои инноватсионии байналмилалӣ трансмиллӣ дар тамоми ҷаҳон ҳамун таъсиррасонандаи асосии рушдбандагӣ гашта, имрӯзҳо барои тамоми ҷаҳонӣён молу хизматрасониҳои сифатноку миқдоран навини худро пешниҳод карда, миллиардҳо доллари амрикоӣ даромад доранд. Ин ширкатҳо аллақай таҷрибаи 100-150 солаи рушдбандагии инноватсионӣ дошта, дар бозори ҷаҳонӣ ҳамчун пешсаф баромад мекунад. Ҷуноне, ки имрӯзҳо тамоми ҷаҳон аз низомӣ электронии барномавии ширкати Микрософт истифода карда, аксари фаъолиятҳои худро дар низомӣ ягонаи интернетии электронии ҷаҳонӣ амалӣ мегардонанд.

Аз рӯйи таҷрибаҳо, дар фаъолияти ширкатҳои ҷаҳонии Тайота, Мерседес, Форд, Волва ва дигар ширкатҳои ба инҳо монанд, алақай қариб як аср ва аз он зиёдтар мешавад, ки зеҳнияти баланди инсонӣ истифода шуда, молу маҳсулотҳо мувофиқ ба талаботи истеъмолии аҳоли ва дигаргуншавии бозори истеъмоли истеҳсол карда мешавад. Дар ширкатҳои байналмилалӣ Нокия, Apple, Microsoft, Amazon ва дигар ширкатҳои ба инҳо монанд низ ин низом мушоҳида гардида, молу маҳсулотҳои истеъмолишавандаи муосир истеҳсол карда мешавад. Ин ширкатҳо молҳои инноватсионии ҷаҳонӣ истеҳсол карда, ҳамчун маркази асосии паҳнкунанда дар бозори ҷаҳонӣ мебошанд [7].

Имрӯзҳо масоилҳои рушдбандгии инноватсионӣ ҳазорҳо мушкилоти ҷойдоштаи ширкату корхонаҳоро дар бозори глобалии ҷаҳонӣ ҳал намуда, роҳҳои муосири рушду раванқебӣ онҳоро пешкаши соҳибкорон гардондааст. Аммо ин маъноӣ оддигиву осонии қору фаъолияти онҳо набудаву боз мақсадгузориҳои бузургу мураккаби илмиву тадқиқотӣ ва рушдбандагии инноватсионӣ мебошанд. Яъне, боз пурзӯшавии роҳбарии инноватсионӣ ва аз байн бурдани ҳамаи нуқсонҳои ҷуҳнашудаи роҳбариро ҳамагӯза талаб дорад.

Аз ин лиҳоз, вазифаҳои роҳбарии инноватсионии ширкату корхонаҳоро метавон дар равишҳои алоҳидаи рушдбандагии соҳибкорӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки самаранокии бениҳоят баландро таъмин намуда, дастовардҳои беназири инноватсиониро дар фаъолияти онҳо таъмин намуда истодааст.

Дар шароити муосир, навоарӣ ва фаъолиятҳои инноватсионӣ, хеле пурмаҳсул доништа шуда, равишҳои навини истеҳсол ва хизматрасониҳои муосирро талаб менамояд ва дар баробари ин дар асоси таваккал ба роҳ монда шуда, боз талаботи баланди роҳбарии инноватсиониро талаб мекунад. Албатта, созандагии зеҳнӣ дар ин равиш ҳамчун роҳи самаранокии инноватсионӣ хеле қуллаи самаранок мебошад ва даромаднокии ширкату корхонаҳоро дучанд мегардонад.

Ҷуноне, ки муаллиф қайд менамояд, «равиши созандагии зеҳнӣ ин равиши балансии истифодаи захираҳои мавҷуда ва имконоти онҳо ба равиши инноватсионӣ буда, нигоҳдории мувозинати болоравии иқтисодию иҷтимоиро дар ширкату корхонаҳо таъмин менамояд, ки яке аз мақсадҳои ниҳонии онҳо дар шароити муосир доништа мешавад» [5].

Вобаста ба зиёд гардидани рақобат дар бозори истеъмоли, ин равиш боз мушкилу мураккаб гардида истодааст. Ҷунки ширкату корхонаҳои амалкунанда даромад аз ғурушу ғоида гирифта,

онро бояд нигоҳ доранд ва ҳимоя карда тавонанд. Аз ин хотир, барои идоракунии инноватсионӣ талаботи асоси ин пайдо кардани роҳу равишҳои навину созандагӣ хеле зарур мебошад.

Новобаста ба захираҳои ғайри истеҳсолӣ, талаботи соҳибкориву рақобатпазирии бозорӣ, зарурияти пеш омадааст, ки талаботҳои навини истеъмолкунандаи бозориро таъмин созем. Рушди ақида, кашфиёт, эҷодиёт ва навоарӣ боз хароҷотҳои иловагии инноватсиониро талаб доранд, ки бояд аз ғайрияти касбиву ҳунари мо ба даст биорем ва дар ин роҳи рушдбандагӣ сармоягузори карда, рушдбандагии инноватсиониро амалӣ созем.

Албатта, дар сохтори мавҷудаву вазифаҳои ҳамагӯза онро пурра амалӣ кардан мушкилу мураккаб буда, талаботи сохториву вазифавии навини инноватсиониро талаб дорад. Ин равиш, албатта имконоти васеи тағйирёбандагиву рушдбандагиро таъмин намуда, шароити фароҳам барои рушди инноватсионии роҳбариро дар ширкату корхонаҳои инноватсионӣ пайдо месозад.

Барои сохторҳои ширкатҳои бузург ин талабот мушкилу мураккаб буда, фарқияти калони байни сохториву вазифавиро ба миён меорад. Ин албатта, барои рушдбандагии инноватсионӣ мушкиливу баҳсҳои соҳикориву инноватсиониро ба миён меорад. Чунки на ҳар як корманд зехну ақли баланди дарки инноватсионӣ дошта, тарафҳои мусбии инноватсиониро сарфаҳм меравад ва қабул дорад. Дар равишҳои очиливу вазъиятии роҳбарии инноватсионӣ ин гуна кормандон худро нотаъмин ҳис карда, аз ғайриятиҳои инноватсионӣ худро канор мегиранд [8].

Аз тарафи дигар, нерӯи созандаи зехнӣ ин имконоти асосии созандагӣ буда, бояд дар корхона ширкатҳо қисмати зиёди кормандонро ташкил намоянд. Ин гуна зехнҳои корхонаву ширкатҳоро аз таъсиррасонии таваккали баланду дигар ҳолатҳои форсмажорӣ ҳимоя карда метавонанд. Инчунин, зарур аст, ки аз берун низ диққати кормандони нерӯи созандаи зениро ҷалб сохта аз тавонмандии созандагии онҳо истифода намудан лозим аст. Чунки ақли дар ин кормандон захираи баланди креативии созандагӣ мавҷуд буда, имконотҳои зиёди созандагӣ дошта, фаҳмишу эҷоди баланди рушдбандагии инноватсионӣ доранд, ки барои корхонаву ширкатҳо хеле зарур мебошанд [2].

Ин нерӯи созанда, дар ҳолати ба таври дуруст истифода шудан метавонад, ки талаботи миллионҳо ва тамоми ҷомеаи инсониро таъмин менамоянд. Бояд гуфт, ки тамоми он молу маҳсулотҳои, ки имрӯзҳо истифода мешаванд ва тамоми равишҳои зиндагониро фаро гирифтаанд, дар аввал андеша ва фикри як ва ё ду нафар буда, баъдан ҷамъиятӣ гардидаанд ва лаззати онро тамоми инсонияти рӯи замин ҳис намудаанд.

Бо андешаи донишманд Э. Кант, «Ҳамаи он чизе ки барои мо мушкили эҷод менамояд, ин маънои паст будани дониши мо нисбат ба ин муаммо буда, ҳангоми баланд кардани донишу фаҳмиши худ, мо ин муамморо аз назди худ мебардорем» [9].

Ё худ донишаманд амрикоӣ Љефф Безос қайд менамояд, ки: «Ҳангоми дуруст истифодабарии имконотҳо пурраи и зехнии ақлонии худ, мо метавонем, ки хизматрасониҳои беҳтаринро барои мизочони худамон таъмин созем, ки дигарон карда наметавонанд. Ин якбора имконоти рушдбандагии инноватсионии худӣ моро низ таъмин месозад» [1].

Албатта, он ширкату корхонаҳои навин, ки ҳамагӯз ҳаҷми калони истеҳсолӣ надоранд, доимо дар андешаи он мебошанд, ки барои рушдбандагии инноватсионӣ кадом сарчашмаҳои маблағгузорию истифода намояд ва ё захираҳоро аз кучо бо нархи арзон дастрас намудан лозим аст, ки ба рушдбандагии ширкату корхонаҳои онҳо зарар ва ё монеа нашаванд.

Аммо, барои корхонаву ширкатҳои бузург бошанд, ин равиш дар истифодабарии тарафҳои пурзӯри худ барои рушдбандагии инноватсионӣ доништа шуда, пайваста кушиши тамоми моневу ҳолатҳои вучуддоштаи инноватсиониро аз роҳи рушдбандагӣ бардоштанро пешаки тахрешишударо доранд.

Чуноне, ки профессор Ғаниев Т.Б., қайд менамояд: «Дар ширкатҳои калон пайваста тарафдорони «Пешниҳодҳои инноватсионӣ» хеле зиёд буда, он равишҳои гуногуни рушдбандагии сохторӣ, техникаву технологӣ ва фарҳангиву тамаддунсозии роҳбариро пурра дар бар гирифта, роҳбарону зинаи баланди роҳбарӣ, менечерони калон ва дигар мутахассисини варзидаи менечменти корхонаву ширкатҳо ҳамчун асосгуздорон хизмат мекунанд» [3].

Гузастан ба шароитҳои муосири иқтисодӣ, зарурати онро пеш овардааст, ки ширкату корхонаҳо роҳу равиш ва тактикаву стратегияи идоракунии худро дигар сохта, ба талаботи замони бояд мувофиқ гарданд. Яъне системаи модели навини низоми иттилоотии иртиботии техникаи технологияи муосир, молистеҳсолкунандагонро водор ба он намуда истодааст, ки ба талаботи инноватсионии идоракунии пурра мутобиқ гарданд. Яъне, муосиртарин идоракунии самаранокро қабул ва дар ширкату корхонаҳои худ амалӣ намоянд, ки мотиватсияи баланду ҳавасмандии баланди кормандонро вобаста аз рушди инноватсионӣ таъмин намуда, рушдбандагии баланди инноватсиониро дар ширкату корхонаҳо амалӣ созанд.

Дар назар бояд дошт, ки ҳамаи инро дар доираи таҷрибаи ширкатҳои аллакай рушдкардаи дунё бояд амалӣ кард, ки ин албатта, кори сахлу осон набуда, аз идоракунандагони ширкату корхонаҳо ҳамкориҳои доимиро бо ин гуна ширкатҳои байналмилалӣ талаб менамояд. Аз ҷониби дигар, дар дилхоҳ қору фаъолияти инноватсионӣ муқобилиятҳо ва зиддиятҳо хеле зиёд буда, ҳатман муборизаро талаб менамоянд.

Аммо, нигоҳдории рақобапазириву рушдбандагии инноватсионӣ шартҳои муҳими рушдбандагии инноватсионӣ буда, ҳолати ҳуби молиявӣ ва созандагии инноватсионӣ шартҳои муҳими роҳбарии инноватсионӣ мебошанд. Бояд қайд кард, ки роҳбарони навоар ҳамчун асоси ҷунин қоидаи инноватсионӣ баромад хоҳад кард. Худи фарҳанги навосиву инноватсионӣ асоси рушдбандагӣ буда, он тамоми унсурҳои бюрокративу монеаҳои равониро аз байн бурда муҳити ҳуби инноватсиониро пайдо месозад.

Дар корхонаву ширкатҳо сохторҳои инфраструктураи навини инноватсионӣ пайдо гашта, ин ба яке аз равишҳои баланди ақидавию амалии рушдбандагӣ табдил гашта, дастаи навоарону ихтирокдоронро ба майдон меоваранд, ки пурра ба қору фаъолияти инноватсионӣ машғуланд. Як равиши оптималии системавии рушдбандагии инноватсиониро ба майдон меоваранд.

Новобаста ба он, ки мумкин баъзе аз равишҳои инноватсионӣ пурра амалӣ нагарданд вале дар умум равишҳои созандагии инноватсионӣ ҳукмфармо шуда, ақидаҳо, равишҳои навин, эҷодкорӣ ва кашфиётҳои муосирро ба майдон меоваранд. Аз ин хотир, мавҷудияти дастаи пурқуввати инноватсионӣ ва роҳбарони ақидаи устувори инноватсионӣ дошта, дар идоракунии корхонаву ширкатҳо шартҳои муҳими созандагии зехнии инноватсионӣ буда, барои қабули қарорҳои роҳбарии инноватсионӣ асосгузор мебошанд.

Бояд қайд кард, ки ҳолатҳои алоҳидаи гузашт қардан ва бо муҳлати муайян нагоҳдориву ризо гаштан ба равишҳои алоҳидаи сохторӣ ҳислати дигари мувофиқаи инноватсионӣ буда, идоракунии ширкату корхонаҳо дар баъзе мавридҳо метавонанд, ки аз ин сарчашмаҳои истифода бубаранд. Аз ин лиҳоз, муҳимияти роҳбарии фаъолиятҳои инноватсионӣ дар тамоми паҳлуҳои ҳарҷотҳо низ, муроду мақсади инноватсиониро нишонгазирӣ дошта, дар равишҳои алоҳида барои таъмини стратегияи дарозмуддати инноватсионӣ усулҳои мувофиқаи ҳамгироиро истифода бубаранд.

Бо андешаи донишмандии баҳши менеҷменти инноватсионӣ Ҷефс Марч «Ширкату корхонаҳое, ки дар соҳаи муайяне фаъолияти соҳибдорӣ мекунанд, албатта ба мушкилотҳои нав низ гирифта мегарданд. Аммо муҳим он аст, ки қадом донишу ҳунари навин барои барқарор кардани ин мушкилоту муқобилоиятҳо муҳиму ғалабакунанда буда, метавонад, ки онҳоро аз сари роҳ барқарор кунанд» [9].

Яъне, иваз кардани фарҳанги пешинаи одатшудаи кормандону мутахассисонро яку якбора барҳам додан қори сахлу осон набуда, балки он талаботи даврагӣ дошта, ҳар яке роҳу усулу методу системасозии навинро талаб дорад. Зарур аст, ки дар ширкату корхонаҳо фарҳанги навини муоширативу касбиву ҳунари сохта шуда, то ба зинаи ниҳии роҳбарии инноватсионӣ расида, рақобапазириву бозоргирии баланди ширкату корхонаҳоро пайваستا таъмин намоем.

Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки иқтидори инноватсионӣ ҳамчун сарчашмаи асосии барқарорнокӣ рақобатпазириву рушдбандагии инноватсионӣ доништа шуда, дар аксар ҳолатҳо ғалаба ба даст меоварад. Аз ин лиҳоз, амалисозии инноватсионӣ роҳи осону босуръат буда, дар давраи муайяни рушдбандагӣ самаранокӣ баландро соҳиб мегардад. Бозори молу хизматрасониҳои инноватсионӣ хеле васеъу бисёр паҳлу буда, дорои эҷодгарону ихтироотгарони

хирфаи мебошад, ки ҳар яки онҳо кушиш ба харч медиҳад, ки натиҷаи бехтарину самараи баландро ба даст оварда дар бозор рақобатпазир бошанд.

Вобаста ба ин, идоракунии инноватсиониро зарур аст, ки иқтидори созандаи зехнии инноватсионии худро доимо нигоҳ дошта, онро мувофиқ ба талаботҳои вучуддошта, рушд диҳад. Он ширкату корхонаҳое, ки чунин як иқтидори созандаро надоранд, ба онҳо рушдбандагӣ хеле мушкил буда, оҳиста-оҳиста аз рушд дур монда, нобуд мегарданд. Ин маънои онро дорад, ки идоракунии корхонаҳову ширкатҳо бояд пайваста нерӯи зехнии худро нигоҳ доранд ва ба онҳо имконоти баланди рушдбандагӣ дода, аз ин нерӯи созанда самаранок истифода бубаранд.

Аз ҷониби дигар, дастовардҳои баланди эҷодиву кашфиётӣ дар баъзе ҳолатҳо ҷунон арзишнок мебошанд, ки самаранокӣ корхонаҳоро ҷандин қарат зиёд карда, мӯҳлатҳои дароз амалишавандаву ғоидаоварии баланд дошта, номи ширкатҳоро дар ҷаҳон машҳуру баланд карда, бренди моливу хизматрасиониҳои бузургро соҳиб гашта, ҳатто миллиардҳо истеъмолкунандаву харидорони доимии худро пайдо месозанд.

Стратегияи зехнии инноватсионӣ як шакли мувофиқагии рушдбандагии ҷорӣ бо назардошти ояндабинии созандагии он ва истифодаи бозори навину имконоти бозоргирӣ дар оянда ва дигар равишҳои рақобатпазирӣ корхонаю ширкатҳо моҳияту манфиати асосӣ дорад. Ин равиш имконоти баланди диққатҷалбсозии сармоягузoronу молиягузoron ва мотиватсияи баланди кормандону менеҷерони инноватсионии корхонаву ширкатҳоро таъмин намуда, барои рушди ояндаи корхонаву ширкатҳо асосгузor мегардад. Чунин равиши креативии стратегияи созандагӣ ва рушдбандагии инноватсионии корхонаву ширкатҳоро хеле осон мегардонад.

Аз нигоҳи мантиқии рушди стратегияи инноватсионӣ агар назар афканем, ин роҳи хеле бузургу пурмашаққате мебошад, ки ҳар замон номуайянӣву ҳолатҳои гуногуни рушдбандагӣ пайдо мегарданд.

Дар ҳақиқат рушди зехнии инноватсионӣ роҳи осону ҳамвор набуда, он заҳматҳои зиёди болоравию поёнравӣ дорад, ки танҳо мутахассисони комили касбӣ то ба ин зина расида метавонанд.

Аз ин лиҳоз, стратегияи зехнии созандаи инноватсионӣ ҳамчун шартӣ зарурии роҳбарии инноватсионӣ барои интихоби роҳу равишу системаву модели пайдарпайии инноватсионӣ, таъмини алоқамандиву ҳамгироии инноватсионӣ ва дигар равишҳои созандагии инноватсионӣ ҳамчун асос ва пойдевори он бояд хизмат намояд.

Аз ҷониби дигар стратегияи зехнии инноватсионӣ муҳити дохилии мувофиқагии сохториву вазифагии корхонаву ширкатҳо буда, имконоти васеи истифодабарии самаранокӣ захираҳоро таъмин месозад. Ин равиш арзишҳои фарҳангии навинро пайдо карда, барои ояндабинии самаранокӣ ширкату корхонаҳо замина муҳаё менамояд.

Инчунин, бояд қайд кард, ки танҳо стратегияи зехнии созандаи инноватсионӣ муайянкунандаи тамоми равишҳои роҳбарии инноватсиониро дар бар гирифта, имконоти баланди таъмини рақобатпазириву созандагиро дар ширкату корхонаҳо таъмин менамояд.

Аз нигоҳи дигар стратегияи зехнии инноватсионӣ ин нишонагирӣ тамоми захираву имконотҳо ва техникаву технология барои расидан ба зинаҳои баданӣ рушдбандагӣ мебошад. Бе нақшаи стратегияи зехнии инноватсионӣ ташкили фаъолияти маркетингии инноватсионӣ, фаъолияти молиявӣ ва дигар равишҳои инноватсионии рушдбандагӣ ғайриимкон буда, ҳамчун низомии ягонаи роҳбарии инноватсионӣ бояд ҳатман қабул карда шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Ван Хорн, Джемис К.С., Вахович Джон. Основы финансового менеджмента. Пер.с англ. – СПб, 2022. – 1056с.
2. Ганиев Т.Б. Менеджмент. Китоби дарсӣ. Иборат аз 19 қисм. – Душанбе: «Ирфон», 2003- 2025. – 9500с.
3. Ганиев Т.Б. Моделсозии таълимоти олиии системавӣ-техникии ташкили технологияи рушдбандагии когнитивӣ дар менеджменти муосири касбӣ // Маводи конференсияи

байналмилалии илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунонии кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт» (Душанбе, 27-уми феввали соли 2020). - С.18-22.

4. Ғаниев Т.Б., Искандаров Ҳ.Ҳ., Давлатов С.Н. Ташаккулёбӣ ва инкишофи идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ / Монография. – Душанбе, 2023. 163с.

5. Грядунова А.В. Инновационные специальности как приоритеты молодежи и способ расширения профессиональных границ // Россия: тенденции и перспективы развития. – 2019. – №14-2. – С. 414–418.

6. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. Санкт-Петербург, Наука, 1999, 309 с.

7. Искандаров Х.Х., Саъдуллозода Н.С. Проблемы кадрового обеспечения и утечка мозгов в условиях глобализации // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства Сборник научных трудов. В 2-х томах. Под общей редакцией З.О. Адамановой. 2019. - С. 676-680.

8. Искандаров Ҳ.Ҳ. Ташаккулёбӣ ва инкишофи механизмҳои таъминамоии кадрҳо дар КАС / Ҳ.Ҳ. Искандаров // Маводҳои мизи гирди ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи низомии муносири идоракунии давлатӣ ва маҳалӣ». - Душанбе, 2016. – С.116-119.

9. Управление персоналом / учеб. подред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина. –М.: Банки и биржи: ЮНИТИ, 1998. – 321с.

УДК 311:338.43(575.3)

Исмоилзода Ф.М.

БАЪЗЕ АЗ МАСЪАЛАҲОИ ОМОРИИ РУШДИ ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, рушди нишондиҳандаи умумии ҳаёти аҳоли дар деҳот ва роҳҳои ҳалли он дида баромада шудааст. Муаллиф ба ҳулосае омад, ки ҳама гуна нишондиҳандаҳо бояд ҳатман бо нишондиҳандаҳои умумӣ ҷамъбаст шаванд, чунки муттаҳидии методологӣ ҳамаи нишондиҳандаҳои инфиродии система ва баҳодиҳии бевоситаи сатҳ ва инчунин динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот раванди таҳқиқот мебошад. Бо вучуди ин, пешниҳоди умумии нишондиҳандаи маҷмӯи умумии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ҳамеша вучуд дорад ва он доимо идома меёбад. Яке аз вазифаҳои асосии омори иҷтимоӣ рушди нишондиҳандаи умумии ҳаёти аҳоли мебошад. Нишондиҳандаҳои асосии ташаккул ва истифодаи сатҳи зиндагии аҳоли таҳлил карда шудаанд. Ташаккул ва истифодаи даромади аҳоли, инчунин омилҳое, ки ба ташаккули даромади аҳоли таъсири манфӣ мерасонанд, бо меъёрҳои мушаххас пешниҳод шудаанд.

Калимавожаҳо: даромади пулӣ, деҳот, сатҳи камбизоатӣ, шумораи аҳоли, синну сол, қобили меҳнат, некуаҳволӣ, демографӣ, ҳамгирӣ, сармоягузорӣ, шумораи мардҳо, ҳиссаи аҳоли, маҳсулоти асосӣ.

Исмоилзода Ф.М.

НЕКОТОРЫЕ СТАТИСТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается проблема повышения уровня жизни сельского населения, динамика общего показателя жизни сельского населения и пути ее решения. Автор пришел к выводу, что все показатели обязательно должны быть суммированы с обобщающими

показателями, поскольку методологическое объединение всех частных показателей системы и непосредственная оценка уровня, а также динамики показателей уровня жизни сельского населения является исследовательским процессом. Однако обобщенное представление об общем показателе уровня жизни сельского населения всегда существовало и продолжает существовать. Разработка общего показателя уровня жизни населения является одной из основных задач социальной статистики. Проанализированы основные показатели формирования и использования уровня жизни населения. Представлены конкретные критерии формирования и использования доходов населения, а также факторы, отрицательно влияющие на формирование доходов населения.

Ключевые слова: доход, сельская местность, уровень бедности, население, возраст, трудоспособный возраст, благосостояние, демография, интеграция, инвестиции, численность мужчин, доля населения, первичные продукты.

Ismoilzoda F.M.

SOME STATISTICAL ISSUES ON RURAL DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the problem of improving rural living standards, the dynamics of the overall rural living standards, and solutions. The author concludes that all indicators must be combined with general indicators, as the methodological integration of all individual indicators within a system and the direct assessment of the level and dynamics of rural living standards is a research process. However, a generalized understanding of the overall standard of living of the rural population has always existed and continues to exist. Developing a general indicator of the standard of living of the population is one of the main tasks of social statistics. The main indicators of the formation and use of the standard of living of the population are analyzed. However, a generalized understanding of the overall standard of living of the rural population has always existed and continues to exist. Developing a general indicator of the population's standard of living is one of the primary objectives of social statistics. The key indicators of the formation and use of the population's standard of living are analyzed. Specific criteria for the formation and use of the population's income are presented, as well as factors negatively affecting the formation of the population's income.

Key words: income, rural area, poverty level, population, age, working age, welfare, demography, integration, investment, number of men, share of population, primary products.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми хеш ба "...Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2019-2021-ро солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон намуд". Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Президенти маҳбубамон рӯз аз рӯз ободу зебо гардида, шаҳру деҳоти мамлакат симои ҳудро ба кулӣ тағйир додаанд. Арзи ҳастӣ намудани садҳо корхонаю муассисаҳо ва сохтмонҳои азим, аз ҷумла неругоҳҳо, нақбҳо, роҳҳои ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ далели ин гуфтаҳо буда, аз ҷаҳду талошҳои бевоситаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки воқеан ҳам, сиёсатмадори сатҳи ҷаҳонӣ эътироф гардидааст, башорат медиҳад.

Президенти маҳбуби кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари дигар соҳаҳо "...ба соҳаи маориф, таълиму тарбияи наврасону ҷавонон дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамоянд. Аз ин ҷост, ки дар тамоми соҳаҳои ҳаёти мамлакат пешравиҳои назаррас ба ҷашм мерасанд. Зиёд намудани маблағгузориҳои соҳаи маориф, давра ба давра баланд бардоштани музди меҳнати омӯзгорон, стипендияҳо ва нафақаҳои шаҳрвандон, ки пайваста амалӣ мегарданд, аз беҳтар гардидани шароити зист ва боло рафтани сатҳи зиндагии аҳоли гувоҳӣ медиҳад. Нишондиҳандаҳои даромад ва хароҷоти аҳоли ҳамчун категорияҳои асосӣ дар самти баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳоли истифода бурда мешаванд. Аз ин рӯ барои арзёбии талаботи истеъмолии

аҳоли бештар нишондиҳандаҳои даромади пулӣ ва харочотҳои аҳолиро истифода бурдан бомаврид мебошад” [1, с. 105].

Расми 1. Нишондиҳандаҳои даромади пулӣ аҳоли

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии аҳолии деҳот ин даромадҳои пулӣ мебошад. Манбаи асосии даромадҳои пулӣ аҳолии деҳотро пешниҳод менамояд, баъзе аз нафарҳои маълумоти олидошта дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва деҳотҳои баъзеашон аз ҳоҷаҳои деҳқонии назди ҳавли, чорводорӣ, моҳипарварӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ ба ҳисоб меравад. Даромади бештари аҳолиро муҳоҷирати меҳнатӣ ташкил менамояд. Барои рушд додани ин соҳаи сардариомад ва дар баробари он иваз гардидани симои кӯҳнаи маҳалаи деҳотҳои ҳудуди ҷумҳурӣ се сол яъне “...солҳои 2019, 2020, 2021 – ро соли “Рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардида буд ва то қадри имкон деҳотҳо рушд намуданд”. Аммо барои рушд намудани деҳот мебошад дастгирии бевоситаи Ҳукумат ва соҳибкорони ватанию маҳалӣ, қувваи қонун маҳал деҳотҳои мо боз ҳам ободу зебо намоем [1].

Солҳои охири давлатҳо бо масъалаҳои рушди ҳоҷаҳои манзилӣ ва банақшагирии оила диққати махсусро дар сатҳи ҷаҳон ҷудо менамоянд, аз ҷумла ин масъала дар Тоҷикистон низ мавриди омӯзишу татбиқ қарор гирифтааст.

Аниқтар қарда гӯем, “Ҳукумати кишвар бо сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба танзим даровардани ҳолати демографӣ Барномаи махсусро оид банақшагирии оила, ки дар он нигоҳдошти гинифонди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба стратегияи рушди ҷумҳурӣ барои солҳои дуру дароз дохил қарда мешавад, қарқард ва тасдиқ қарда шудааст” [9, с. 25].

Бисёрфарзандӣ дар давраи аввали реформаи иқтисодӣ ба таври манфӣ ба тарзи ҳаёти иқтисодии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир намуд. На ҳамаи омилҳои имконияти пешбурди ҳаёти оилавию доштанд ва имконияти таъмин қардани онро аз ҷиҳати молиявӣ ва барои рушди босифати иқтисодии инсониро аз даст дода буданд. Ин ҳолатро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Аномалияи демографӣ” ном гузошт, ки дар ҷараёни он захираҳои иқтисодӣ танҳо барои мақсадҳои истеъмоли, на барои рушди босифати инсонӣ истифода мешуданд. Дар ин ҳолати бавҷудода мақши назаррасро омилҳои иқтисодӣ – демографӣ бозид [5, с. 72].

“Муҳимтарин муҳарриқҳои рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳои пешрафта дар минтақаи ин эҷоди дониш ва таъсиси технологияҳои итилоотӣ инноватсионӣ ба ҳисоб мерафт. Аммо барои татбиқи ин омилҳои худ кишварҳои ин минтақа ба ин қомебиҳо расида наметавонианд, ҷунки бештари аҳолии кишвар бо шакли механикӣ ё дастӣ фаъолият мебарданд. Аз ин лиҳоз, аз ҷумлаи БРИКС ва сармоягузориҳои давлатҳои дар самти сиёсату ҳарби рақобаткунанда (ИМА, Русия, ҚМЧ), барои густариш додани мавқеи худ дар ин минтақа саҳми қалон дорад” [10, с. 44].

Ба сатҳи зиндагӣ омилҳои зиёде таъсир мерасонад, ки инро дар рафти таҳқиқи интиҳобии ҳоҷаҳои хонавода собит намудан мумкин аст. “...агар сатҳи зиндагиро ба сифати категорияи иқтисодӣ қабул кунем, он гоҳ дар ин сатҳ ҷунин омилҳоро ба монанди музди меҳнати қомеӣ, даромадҳои қомеии аҳоли, ҳадди ақали музди меҳнат, ҳадди ақали зиндагӣ ва агар ҳамчун нишондиҳандаи умумӣ гирем, пас маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли, ҳиссаи харочотҳо, истеъмоли ниҳой ва ғайраро мавриди омӯзиши қомеӣ қарор медиҳем. Агар сатҳи зиндагӣ дар муносибати зич бо сифати шароити зисти аҳоли дида шавад, пас дар он таъсири

рушди инфрасохтор, вазъи саломатии аҳоли, вазъи ҳифзи муҳити зист, мавҷудияти вақти озод ба мардум, дастрасӣ ба оби тозаӣ нӯшоқӣ ва ғайра ба назар гирифта мешавад” [1, с. 88].

Таҳқиқоти оморӣ ин як падидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ асосан андозагирии миқдорӣ ва истехсоли арзёбиҳои миқдорӣ мебошад. Ҳадафи ин арзёбиҳо фароҳам овардани заминаи иттилоотӣ ва таҳлилий барои қабули қарорҳо ва таҳияи сиёсати рушд барои соҳаҳои мушаххаси иқтисоди миллӣ мебошад.

Андозагирии миқдорӣ дар ҳама гуна таҳқиқоти оморӣ ба методологияи мушаххаси оморӣ асос ёфтааст, ки муайян мекунад: “...мафҳумҳои ососӣ ва категорияҳои, ки намуди объекти омӯзишро ошкор мекунанд; сарҳадҳои объектҳои омӯзишӣ ва сохтори тафсилоти онҳо; намуди иттилоот ва намудҳои хусусиятҳои сабтшаванда; мақсади андозагирӣ, ҷанбаҳо ва ҷанбаҳои падидаи ҷеншаванда; системаи нишондиҳандаҳо ва усулҳои ҳисобкунии онҳо; равишҳо барои моделсозӣ ва пешгӯии объекти омӯзишӣ” [8, с. 16].

Дар натиҷа, якҷанд равишҳои назариявӣ ҳамчун асосҳои консептуалӣ дар сатҳи умумии иқтисодӣ пайдо шуданд, ки моҳияти равандҳои рушди иқтисодиро шарҳ медиҳанд.

Аз ҷумла, баъзе аз ин назарияҳо аз пайвастании равишҳои назариявӣ аз дигар соҳаҳои илми иқтисодӣ, масалан, назарияҳо дар соҳаи рушди инноватсионӣ, ба вуҷуд омадаанд. Равишҳои назариявии мавҷуда бо меъёрҳои асосии зерин фарқ мекунанд: “таърифҳо ва мафҳумҳои «рушди иқтисодӣ»; таркиби омилҳои муҳими рушд, маҳдудиятҳо ба рушд ва мутаносибан, механизмҳои танзими он; зарурат ва роҳҳои ба даст овардани мувозинат дар низомҳои иқтисодӣ” [8, с. 16].

Яке аз даромадҳои асосии хоҷагии деҳот ин парвариши чорвопарварӣ мебошад. Чорвопарварӣ дар деҳотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯз аз рӯз рушд ёфта истодааст.

Дар аксарият деҳотҳои Тоҷикистон хоҷагиҳои чорвопарварӣ таъсис дода шудааст, ки ин боиси боз ҳам беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мегарданд. Баъзе аз саршумори чорвои калони шохдорро дар минтақаҳо дар ҷадвали 1 дида мебароем.

Ҷадвали 1. Саршумори чорвои калони шохдор дар минтақаҳо

	Хоҷагиҳои ҷамъиятӣ	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Хоҷагиҳои аҳоли	Ҳамагӣ	1 январ соли 2025 бо ҳисоби %
В.Хатлон	6780	87069	1093148	1186997	102,7
В.Сӯғд	4037	44900	734235	783172	103,2
ВМКБ	781	4665	105616	111062	103,7
НТҚ	7195	23254	677532	707981	102,7
Ҷумҳурии Тоҷикистон	18793	159888	2610531	2789212	104,8

Сарчашма: вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ-декабр соли 2024. Саҳ.29.

Чихеле, ки аз ҷадвали 1 айён аст хоҷагиҳои аҳоли нисбат ба дигар хоҷагиҳо дар ҳоли рушд мебошад. Қобили қайд аст, ки чорвои калони шохдор дар Вилояти Хатлон 1093148 саршуморро ташкил намуда нисбати дигар вилоятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла: нисбат ба Вилояти Сӯғд 0,67%, ВМКБ 0,10% ва нисбати НТҚ бошад 0,62% зиёд мебошад. Ин маълумотҳо гувоҳи он аст, ки дар Вилояти Хатлон чорвои калон нисбатан дар ҳоли рушд мебошад. Аз натиҷаи таҳлилҳо бар меояд, ки парвариши чорвои калони шохдор дар деҳотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯз аз рӯз инкишоф ёфта истодааст.

Дар баробари эълон гардидани саноаткунонии босуръати мамлакат ҳамчун ҳадафи чоруми стратегӣ ва, дар ин замина, авҷ гирифтани бунёди корхонаҳои истехсолӣ, аз ҷумла дар бахши хӯрокворӣ, бешубҳа, кишварро барои расидан ба яке аз мақсадҳои асосӣ, яъне таъмини амнияти озукаворӣ, наздиктар ҳоҳад кард, ки ин иқдом дар деҳотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиррасон гардид. “26 март соли ҷорӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ, раиси шаҳри Душанбе Рустами Эмомалӣ дар ноҳияи Ёвон маҷмаи чорводорӣ Ҷамъияти дорони масъулияти маҳдуди «Мармарӣ»-ро мавриди истифода қарор доданд” [11].

Мачмааи чорводории «Мармарӣ» дар деҳоти Обшорони ноҳияи Ёвон дар масоҳати 16 гектар мутобиқ ба талаботи меъёрҳои ҷаҳонӣ сохта шуда, дар мамлакат калонтарин ба ҳисоб меравад. Он барои нигоҳубини 3500 сар чорвои калони зоти ғуштии пешбинӣ шудааст.

Ин корхонаҳо боис мегардад, ки дар деҳотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойҳои кори доимии ба аҳолии деҳот таъсири мусбат хоҳад гузошт. Дар корхонаи чорвопарварии «Мармарӣ» зиёда аз 300 нафар бо ҷойи кори доимӣ ва маоши хуб таъмин гардид.

“Инчунин, дар дигар деҳотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарстгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои истеҳсолӣ ба роҳ монда шудааст, ки барои ҷойҳои нави корӣ ва сатҳи зиндагии аҳолии таъсири мусбат хоҳад гузошт” [11].

Бо назардошти ба вучуд омадани пешравиҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ солҳои охир тафовут ва дигаргуниҳои зиёде ба амал омада, ҳалли муаммоҳои баландбардории сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро мушкул мегардонад. Дар ҳудуди деҳот, айни замон функсияҳои истеҳсолӣ, захирагунҷоишӣ, истеъмоли, тақсимоӣ, фароғатӣ ва муошират иҷро гардида, истиқоматкунандагони деҳот ба дастгирӣ ва кӯмакҳои бештар ниёз доранд. Сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар муқоиса бо аҳолии шаҳр нисбатан пасттар мебошад.

Аз ин лиҳоз, даромади ҳақиқии аҳолии деҳотро бо истифода аз дигар имконият ва захираҳои мавҷуда, махсусан, замини наздиҳавлигӣ ё дигар сармоя ва имкониятҳои, ки доранд, зиёд намуда, сатҳи зиндагии онҳоро ба сатҳи зиндагии аҳолии шаҳр мувофиқ намудан лозим аст. Баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, яке аз мақсадҳои асосии Стратегияи миллии рушд-2030, барномаҳои гуногуни давлатии рушди хоҷагии қишлоқ ва батанзимдарории бозори маҳсулоти озуқаворӣ мебошад [9].

АДАБИЁТ:

1. Аҳмадов Ф.М., Ашуров Ф.М., Исозода А.Ф. Омӯзиши оморӣ омилҳои ба сатҳи зиндагии аҳолии таъсиррасонанда С.88 Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон 2022, 3(42)
2. Аҳмадов Ф.М., Маҷидов А.А., Исозода А.Ф. Таҳлили оморӣ сохтори даромадҳои пулии аҳолии вилояти суғд С.46 Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон 2024, 2(52)
3. Ашуров Ф.М. Методологияи таҳқиқоти оморӣ сатҳи зиндагии аҳолии. / Э.Ш. Зарипов, Ф.М. Ашуров // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дониш» – Душанбе 2018, №2 (250) -С. 92-98.
4. Ашуров Ф.М. Сатҳи зиндагии аҳолии ҳамчун категорияи иқтисодӣ-иҷтимоӣ. / Ф.М. Ашуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума Душанбе 2020 /№3 -С. 84-89.
5. Барфиев Қ.Х., Зарипов Э.Ш., Ашуров Ф.М. Тамоюли замонавӣ ва динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон 2020, 1(30) С.72. ISSN 2308-054X
6. Гагарина Г.Ю. Производительность труда как индикатор эффективности региональной экономики / Г.Ю. Гагарина, Л.С. Архипова, Д.А. Сизова // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2021. – № 6 (120). Том 18. – С. 83-92. – ISSN 2413-2829.
7. Исамова Л. Дар Тоҷикистон шумораи аҳолии аз 6,5 миллион нафар зиёдтар аст Л.Исамова Шабакҳои нашриёти Риа “Новости”
8. Петрова Ольга Александровна. Статистическое исследование экономического роста регионов России. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва 2024. ст. 16
9. Сатҳи зиндагии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Х. Хушвахтзода, Ф. М. Ашуров, Ф. М. Аҳмадов, О. Ҷ. Раҷабов. – Душанбе: Шарки озод, 2021. – 200 с. – ISBN 978-99985-57-51-2. – EDN QZXJGL.
10. Ятимзода Х.М., Раҷабов О.Ҷ. Таҷрибаи ҷаҳонии рушди фаъолияти инноватсионӣ дар минтақа ва рақобатпазирии онҳо, Иқтисодиёти Тоҷикистон С. 44, 1-2025. ISSN 2310-3957
11. Эл. ресурс. <https://www.facebook.com/share/p/16xYiz3mkp> / санаи мурочиат 17.12.2025.

Исмоилов М.М., Мирчамолова М.О.

РУШДИ БОЗОРИ МОЛҲО ДАР МИНТАҚАҲО

Бозори молҳо ҳамчун як намуди фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ду ҷиҳаи минтақаҳо, ки ба иҷрои амалҳои хариду фурӯши молҳо дар доираи муайяни ҳудудӣ ташкил карда шудааст, мураттаб кардан мумкин аст. Агар мо хусусиятҳои асосии бозори молҳо навъи омехтаро бо дарназардошти сохтор ва инфрасохтори он ба таври мухтасар тавсиф карда шудааст. Бозори молҳо дар дохили минтақаҳои ду ҷиҳаи минтақа амал мекунад, ки бинобар хусусияти баланди худ ба тағйирот дар вазъи бозор, дорои ҳудуди мобилӣ. Дар замина таҳлили мазкур, муайян карда шудааст, ки ба рушди бозори молдар минтақаҳои хусусиятҳои хоси минтақаҳои таъсигуздор мебошанд. Дар аксар минтақаҳои талабот нисбати бозори молҳои истеъмолӣ зиёд бошад, дар дигар минтақаҳои талабот ба молҳои масолеҳи сохт ва молҳои ғайриозуқа бештар. Ҳамчунин, муайян карда шудааст, ки рафтори харидорон яке аз омилҳои муҳим буда, дар рушди бозорҳои минтақа аҳамияти хос дошт. Ҷиҳати рушди минбаъдаи бозори мол дар минтақаҳо бештар рушди воситаҳои транзитию логистӣ муҳим дониста мешавад. Масалан, дар минтақаи Суғд барои интиқол молҳо ба бозорҳои молии дигар минтақаҳо, хатсайрҳои боркашон мавҷуд мебошанд. Омили мазкур, имконият медиҳад, ки бозори мол дар минтақаҳо рушд наоянд. Яке аз мақсадҳои таҳлили мазкур ин муайян намудани марҳилаҳои рушди бозорҳои молҳо дар минтақа мебошад, ки он ба марҳилаҳои гуногун таснифбанди шудааст. Таҳлилҳо имконият доданд, ки барои таҳкимбаҳшии рушди бозори молҳо дар минтақаҳо тавсияҳои илмӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калимаҳои калиди: бозори молҳо, саноат, фаъолияти иқтисодӣ, хариду фурӯш, мубодилаи молҳо, хизматрасонии мустақим, мизочон, интиқоли мол.

Исмоилов М.М., Мирдҷамолова М.О.

РАЗВИТИЕ ТОВАРНОГО РЫНКА В РЕГИОНАХ

Товарный рынок можно классифицировать как вид деятельности хозяйствующих субъектов двух и более регионов, организованный для осуществления купли-продажи товаров в пределах определённой территориальной единицы. Если кратко описать основные характеристики товарного рынка смешанного типа, принимая во внимание его структуру и инфраструктуру. Товарный рынок функционирует в пределах двух и более регионов, которые в силу высокой чувствительности к изменению рыночной конъюнктуры имеют подвижные границы. В контексте данного анализа было определено, что на развитие товарных рынков в регионах влияют специфические характеристики регионов. В большинстве регионов спрос на потребительские товары выше, в то время как в других регионах выше спрос на строительные материалы и непродовольственные товары. Также было определено, что поведение покупателей является одним из важных факторов, которые сыграли особую роль в развитии региональных рынков. Для дальнейшего развития товарных рынков в регионах большое значение имеет развитие транзитных и логистических мощностей. Например, в Согдийской области имеются грузовые пути для транспортировки товаров на товарные рынки в других регионах. Этот фактор позволяет товарным рынкам развиваться в регионах. Одной из целей данного анализа является определение стадий развития товарных рынков в регионе, которые классифицируются на различные стадии. Анализ позволил предоставить научные рекомендации по усилению развития товарных рынков в регионах.

Ключевые слова: товарный рынок, промышленность, хозяйственная деятельность, купля-продажа, товарообмен, прямые услуги, клиенты, транспортировка грузов.

Ismailov M.M., Mirjamolova M.O.

DEVELOPMENT OF THE COMMODITY MARKET IN THE REGIONS

A commodity market can be classified as a type of activity of economic entities of two or more regions, organized to carry out the purchase and sale of goods within a certain territorial scope. If we briefly describe the main characteristics of a mixed-type commodity market, taking into account its structure and infrastructure. A commodity market operates within two or more regions, which, due to their high sensitivity to changes in market conditions, have mobile boundaries. In the context of this analysis, it was determined that the development of regional commodity markets is influenced by specific regional characteristics. In most regions, demand for consumer goods is higher, while in others, demand is higher for construction materials and non-food products. Consumer behavior was also identified as a key factor that played a significant role in the development of regional markets. The development of transit and logistics capacities is crucial for the further development of regional commodity markets. For example, in the Sughd region, there are freight routes for transporting goods to commodity markets in other regions. This factor enables commodity markets to develop in the regions. One of the goals of this analysis is to determine the stages of development of regional commodity markets, which are classified into various stages. The analysis allowed for the provision of scientific recommendations for enhancing the development of regional commodity markets.

Keywords: goods market, industry, economic activity, buying and selling, exchange of goods, direct services, customers, transportation of goods.

Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ аз 23.12.2022 қайд карданд [1, с. 12], ки бозори молҳо як соҳаи иқтисодӣ ва як намуди фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки ба хариду фурӯш, мубодилаи молҳо, инчунин равандҳои марбут ба он: хизматрасонии мустақим ба мизоҷон, интиқоли мол равона шудааст.

Муайян кардани моҳияти истилоҳи тиҷорат ба ҳадафҳои тадқиқот дохил карда нашудааст. Он танҳо дар доираи фаъолияти бозори омехтаи молҳо ба назар гирифта мешавад. Моҳияти истилоҳи «тиҷорат» дахҳо намудҳои фаъолиятро дар бар мегирад, ки истехсол ё маҳсулоти онҳоро метавон ҳамчун шакли савдо муайян кард.

Бояд гуфт, ки иқтисодшиноси фаронсавӣ Жан Батист Сей (1767 - 1832), намояндаи мактаби иқтисодии меркантилизм аввалин шуда истилоҳи «тиҷорат»-ро соли 1803 ба муомилоти илмӣ ворид кардааст. Ӯ дар асари илмӣ худ «Рисолаи иқтисоди сиёсӣ» гуфта буд, ки мубодилаи мол на танҳо дар байни одамон, балки дар байни ашё ва қувваҳои табиат ҳам ба амал меояд [5, с.256]. Ин ба макони мушаххаси ин фаъолият, махусус бозор дахл дорад.

Олими рус Струмилин С.Г. назарияро қор карда барои маҷмаа, зарур донист, ки савдо алоҳида ҷудо карда, аз истехсолоти модди ба назар гирифта шавад [4, с.438]. Баъзан савдори дар бозор фаъолияти меноманд, ки маҳсулоти мустақил, арзишҳои модди ё объекти моддиро ташкил накардааст. Агар савдо ва бозор аз духтани молҳо ва ё аз масолиҳи фармоишгар духтани пойафзол иборат бошад, ин нодуруст мешавад.

Ба ақидаи Т.Хилл савдо - ин тағйирёбии ҳолати шахс ё маҳсулоти мансуб ба ягон воҳиди иқтисодӣ мебошад, ки дар натиҷаи фаъолияти воҳиди дигари хоҷагидор бо ризоияти пешакии яқум ба амал меояд [11, с.159]. Ин мафҳум, ба андешаи мо, имкон медиҳад, ки савдори дар бозори молҳо ҳамчун натиҷаи мушаххаси фаъолияти аз ҷиҳати иқтисодӣ ғоиданок, ки дар шакли мол ё бевосита дар шакли фаъолият зоҳир мешавад, баррасӣ кунем.

Ба назари мо, тиҷорат ҳамчун фаъолияти инсонӣ фаҳмида мешавад, ки ба қонеъ кардани истеъмолкунандагон тавассути фурӯши молҳои баландсифати ширкатҳо ё шахсонӣ воқеӣ ва ғайра нигаронидашуда ё нигаронида шудааст. Савдо шакли асосии фаъолияти бозори омехтаи молҳо мебошад. Нақши савдо дар бозори молҳои омехта дар шароити иқтисоди муосир бо шартҳои зерин муайян карда мешавад [2, с.153]:

- дар бозор мунтазам ҷойҳои нави қорӣ таъсис дода мешаванд;

- бозор ҳиссаи худро дар мачмӯи маҳсулоти дохилии кишвар зиёд мекунад;
- аз ҳисоби соҳаи хизматрасонӣ вақти сарфи нигоҳубини маишӣ кам шуда, сифати зиндагии мардумро беҳтар мекунад.

Бояд гуфт, ки имрӯз амалан ягон район талаботи аҳолиро ба молҳои зарурӣ пурра қоне гардонда наметавонад. Аз ин рӯ, дар вилоят, ҷун дар тамоми республика, бозори молҳои омехта ғайриқонуна амал мекунад, ки ба махсусгардонии районҳо ба истеҳсоли категорияҳои алоҳидаи маҳсулот мусоидат мекунад.

Чунин махсусгардонӣ назар ба он ки дар ҳар як район мавҷуд будани ҳамаи навъҳои истеҳсолот аз ҷиҳати иқтисодӣ самараноктар аст. Ба он ба рушд ва фаъолияти бозори омехтаи молҳо мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, сарфи назар аз зарурати таҳияи стратегияҳои рушд барои ҳамаи минтақаҳо, онҳо бояд мутақобилан ҳамоҳанг карда шаванд ва ба стратегияи рушди бозор ва дар маҷмӯъ бозори омехтаи молҳо асос ёбанд [7, с.25].

Ба пурзӯр шудани нақши бозори омехтаи молҳо барои корхонаҳо ва оилаҳо сабабҳои гуногун дорад. Омилҳои асосие, ки нақши бозорро дар ҳаёти хоҷагии муосир баланд мебардоранд, инҳоянд: афзоиши шумораи оилаҳо ва демография, даромад ва сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

Ва молҳое, ки дар бозори молҳои омехта фурӯхта мешаванд, ҳамчун як гурӯҳи мустақил ва хеле гуногуни мол амал мекунанд. Ва нақши асосии бозори омехтаи молҳо ҳамчун раванд қобилияти қонунгардонидани талаботи харидорон мебошад, ки хусусияти ҳосил он аст.

Хусусиятҳои бозори омехтаи молҳо [9, с.10]:

- фуруши мол дар бозор раванди бегона кардани амвол ва субъекти молик мебошад;
- одамон қисми таркибии ин процесс дар бозор мебошанд.

Ин хусусиятҳои бозори омеҳтаи молҳо аз хусусиятҳои минтақаи муайян вобаста аст. Ин ҳам дар сатҳи нархҳо, ҳам дар таъмини субъектҳои бозор ва аҳоли бо формати муносири савдо, навъҳои маҳсулот, яъне нишондодҳои, ки бевосита ба сектори бозор дахл доранд, ифода меёбад. Илова бар ин, фаъолияти бозори молҳо аз сатҳи рушди инфрасохтори нақлиётию логистикӣ.

Фаъолияти бозори омехтаи молҳо ба буҷаи онҳо саҳми калон мегузорад. Имкониятҳои амниятӣ ва молиявии субъектҳои бозори омехтаи молҳо ба тақсимоти нобаробари фазои чакана байни субъектҳои калон ва хурд таъсир мерасонанд.

Дар баробари ин барои бисёр минтақаҳо кори бозори молҳо асоси иқтисодиёт мебошад. Ҳамин тавр, барои ҳамаи 5 минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (Сӯғд, Хатлон, ВМКБ, Ноҳияҳои тобеи марказ ва ш. Душанбе) дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ бештар саҳми бозор мегузорад.

Дар баробари минтақаҳое, ки бозори молҳо омехта дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ сахми баланд доранд, минтақаҳое ҳастанд, ки дар онҳо бозори молҳои омехта камтар сахми худро мегузорад, вале яке аз бахшҳои муҳимтарини иқтисодиёт боқӣ мемонад. Баръакс, воридоти маҳсулоти ғайриғизоӣ дар минтақаҳои алоҳида, бахусус вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле мутамарказ шудааст. Дар айни ҳол истеъмоли молҳои ин соҳаҳо дар тамоми вилоят ва умуман республика ба ҷо оварда мешавад. Чунин мубодилаи пуршиддати молҳо байни минтақаҳо ва кишварҳо логистикаи пешрафтaro талаб мекунад, ки дар минтақа ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст. Аммо логистика, мутаассифона, ҳануз дар сатҳи хеле баланд нест. Қисми зиёди гардиши мол мустақиман байни минтақаҳо тавассути ағбаҳои Шаҳристону Варзоб бо роҳи роҳ ба дигар кишварҳои Ёзбекистон ва Қирғизистон меравад. Муомилоти мол, содирот ва импорти молҳои гуногун меафзояд [3, с.343]. Ин хусусан ба маҳсулоти ғайриозука дахл дорад. Фаъолияти бозори омехтаи молҳо бештар дар шаҳрҳое, ки марказҳои савдои вилоятӣ мебошанд, инкишоф меёбад.

Дар муассисаҳои хурди маъмурӣ ва ноҳияҳои дурдасти вилоят бозори молҳо вучуд надорад ва мардум мачбуранд ба ин бозорҳо сафар кунанд, ки гардиши молу маҳсулотро афзоиш медиҳад. Ин дастгирӣро тақозо мекунад ва он метавонад аз ташкили тендерҳо барои додани имтиёзҳои замин барои сохтмон ё ҳама гуна дигар намуди субсидияҳо барои ширкатҳое, ки тичоратро дар ин минтақаҳо инкишоф медиҳанд, иборат бошад.

Бо назардошти аҳамияти бозори омехтаи молҳо, стратегияи рушди он ҳам барои вилояти Суғд ва ҳам барои Тоҷикистон дар маҷмӯъ ва ҳам барои ҳар як минтақа алоҳида зарур аст. Дар баробари ин хангоми тартиб додани программаҳо яқинии баланди тараққиёти иқтисодии районҳо, хусусиятҳои гуногуни истехсолӣ, хусусиятҳои иқлимӣ ва ғайраро ба назар гирифтани лозим аст. Аммо бо назардошти шиддатнокии афзоишдаи бозори омехтаи молҳо, барномаҳои рушди минтақавӣ бояд ҳам бо ҳамдигар ва ҳам бо стратегияи умумии рушди бозор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамроҳ карда шаванд.

Фаъолияти бозорҳои минтақавии молҳои навъи омехта дар вилояти Суғд аҳолии вилоят ва дигар минтақаҳо, ҳатто кишварҳои Чин, Ўзбекистон, Қирғизистонро бо мол таъмин намуда, талаботи рӯзафзунӣ онҳоро қонеъ гардонид, бозори маҳсулоти худро бо назардошти нархҳо таъмин менамояд. Қобилияти харидории онҳоро ба ҳисоб гиранд. Аҳамияти маҳсули бозорҳои минтақавии молҳои навъи омехта ҳамчун шакли робитаҳои байниминтақавӣ аз он иборат аст, ки бозор ҳамеша барои ҳама гуна иқтисодиёт ва дар ҳама сатҳ аҳамияти стратегӣ дошт. Ҷойгиршавии бозори омехтаи молҳо дар зер нишон дода шудааст.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ тамоюли диверсификасияи бозор дар ҷаҳон вучуд дорад, вақте ки бисёре аз хизматҳои қаблан ҷудошуда дар як ширкат муттаҳид мешаванд. Онҳо маҷмӯи пурраеро пешниҳод мекунанд, ки рақобатпазирии ин ширкатро афзоиш медиҳад, хатарҳои имконпазиро коҳиш медиҳад.

Ҳамин тариқ, тамоми субъектҳои савдо, хизматрасониҳои бонкӣ ва асбоб ба як маҷмаи ягона-бозори молҳои минтақавии навъи омехта муттаҳид шудаанд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолияти бозори молҳои навъи омехта ба мутабиқшавии ҳамакӣ, зуд ва самаранокии субъектҳои бозор ба вазъи рақобат, афзоиши ҳиссаи онҳо дар ММД мусоидат мекунанд.

Фаъолияти бозори омехтаи молҳо даромади субъектҳои он ва ҳиссаи онро дар ММД-и минтақа ҳатто дар шароити рушди ноустувори иқтисодӣ ва паст шудани даромади корхонаҳо ва аҳоли зиёд мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи савдо дар ММД (солҳои 2022-2023) аз 3,9 то 15,5 фоиз афзуда, то соли 2022 ба 27 фоиз расид. Аз як тараф, самаранокии фаъолияти бозори омехтаи молҳо ҳамчун воқуниш ба сустшавии сунъии рушди он дар гузашта ба амал меояд, аз тарафи дигар, дар посух ба имкони таҳкими мавқеи он дар баҳши хусусӣ. Ки бозорҳои навро торафт бештар талаб мекунанд. Афзоиши шумораи корхонаҳо, ки дар савдо дар бозори молҳои омехта иштирок мекунанд, ба таври объективӣ боиси васеъ шудани пешниҳоди маҳсулоте мегардад, ки бо ҳам рақобат мекунанд ва пешниҳод мекунанд [10, с.8]:

- либерализатсияи нарх ва паст кардани самаранокии талабот.

Бекор кардани маҳдудияти бевоситаи нархҳои 80 фоизи яқлук ва 90 фоизи нархҳои ҷаҳона, ки боиси рақобати нарх гардид.

- маҳдудияти талаботи самаранок ба камшавӣ ва мӯътадилшавии минбаъдаи даромаднокии соҳибдорӣ таъсир мерасонад, ки дар натиҷаи худ боиси афзоиши рақобат дар бозори молҳои минтақавии навъи омехта мегардад.

То ба наздикӣ бозор ва бозори молҳои омехта аксар вақт бо соҳаҳои ғайриистехсолие, ки аз онҳо хориҷ карда мешуданд: нақлиёт, боркӯш, алоқа, хӯрокворӣ, сайёҳӣ ва тижорати меҳмонхонаҳо алоқаманд буд. Ҳамин тариқ, нақши асосии бозори омехтаи молҳо дар иқтисодиёти минтақавӣ бо омилҳои зерин муайян карда мешавад [6, с.128]:

1. Даромаднокии баланди фаъолияти субъектҳои бозор.

2. Истеъмоли нисбатан зиёди масоҳат, аз ҷумла хароҷоти ғайримоддӣ, ки ҳаҷми арзиши иловашуда ва дар натиҷа даромад ва дар натиҷа ҳиссаи онҳоро дар ММД зиёд мекунанд.

3. Мӯҳлати кӯтоҳи гирифтани ҳаққи фуруши мол.

Шартҳои асосии фаъолияти бозори омехтаи молҳо, ки вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолии минтақаро тавсиф мекунанд, инҳоянд [8, с.15]:

- мавҷудияти шаклҳои гуногуни молияӣ ва субъектҳои бозор;
- мавҷудияти принципҳои бозории идоракунӣ дар иқтисодиёти минтақа;

– зарурати фурӯши маҳсулоти истеҳсолкунандагони ватанӣ ва хориҷӣ ҳам ба аҳолии минтақа ва ҳам ба аҳолии дигар кишварҳо;

– дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ вилоят.

Аз ин рӯ, шароити гуногуни табию иқлимӣ, омилҳои иқтисодӣ ва истеҳсолӣ, мавҷудияти тасовути ҷиддии байни минтақаҳо дар маҳсусгардонӣ, рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ самаранокии ҷаҳонӣ бозори омехтаи маҳаллиро муайян карданд. Самаранокии бозори омехтаи молҳо асосан аз сохтори он муайян карда мешавад, ки дар зер нишон дода шудааст.

Дар процесси муқаррар намудани сарҳади минтақа ва бозори омехтаи молҳо на ба тақсими фазой онҳо, балки ба умумият ва робитаи байниҳамдигарии хусусиятҳо ва омилҳои ба ин территорияҳо хос диққат додан лозим аст.

Муҳити бозори омехтаи молҳо дар зер таъсири тағйироти сохтори аҳоли, муҳочират, рақобат ва муносибатҳои мутақобилаи бозор дар иқтисодиёти минтақа дар маҷмӯъ ташаққул меёбад. Ва то нисфи аҳолии қобили қори кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ пешрафта дар бозори молҳои минтақавӣ қор мекунанд.

Мавҷудияти марказҳои бузурги ин соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсус дар вилояти Суғд, аз қабилӣ «Атуш» ва «Сомон»-ро зикр қардан лозим аст. Бо назардошти мавқеи ҷуғрофӣ ва иқтисодӣ, рушди шабақаҳои иттилоотӣ ва нақлиётӣ онҳо макони тамаркузи субъектҳои асосии бозор ва гардиши мол мебошанд. Аз ин рӯ, хусусияти бозори молҳо навӣ омехта дар он аст, ки он маҷмӯи субъектҳои бозор, яъне истеҳсолкунандагон (фурӯшандаҳо) ва истеъмолкунандагони (харидорони) якҷанд минтақаҳо мебошад.

Ва вижагии бозори молҳо навӣ омехта дар он аст, ки дар баробари монетаҳои умумӣ дар роҳи иштирокчиҳои бозор монетаҳои мушаххас низ ҳоҳанд дошт:

– ташаққули сохтори ассортименти маҳсулот барои фурӯш дар дигар бозорҳои минтақавӣ ва байниминтақавӣ.

Унсuri асосии бозори омехтаи молҳо ҳамчун системаи интегралӣ инфрасохтори он мебошад. Ин ҷузи бозори омехтаи молҳо аҳамияти ҳоса дорад, ки аз ҷузиҳои амалиётҳои фурӯши дубораи молу маҳсулотҳо, хизматрасониҳои мӯзднок, амалиётҳо агентии брокерӣ иборат мебошанд. Аз ин рӯ, инфрасохтор ва амалиёти тичоратӣ ва миёнаравӣ дар бозори молҳои минтақавӣ навӣ омехта ҷузи ҳатмии сохтори иҷтимоӣ иқтисодии бозор ба ҳисоб меравад. Ва ин ҳуду факти мавҷудият ва иҷрои вазифаи асосӣ-фурӯши мол ва фоидаҳои таъмин мекунад.

Аз ҷиҳати нисбӣ ба таври назаррас тағйир ёфт. Ҳол он ки вай дар иқтисодиёт қариб 45,0 фоизи аҳолии бо қор машғулро ташкил медиҳад. Дар асоси гуфтаҳои боло метавон мафҳуми бозори молҳо навӣ омехтаро ҳамчун як намунаи ҷаҳонии субъектҳои хоҷагидорӣ ду ё зиёда минтақаҳо, ки ба иҷрои амалҳои хариду фурӯши молҳо дар доираи муайяни ҳудудӣ ташкил қарда шудааст, мурағтаб қардан мумкин аст, муомилот.

Ҳамин тавр, хусусиятҳои асосии бозори молҳо навӣ омехтаро бо дарназардошти сохтор ва инфрасохтори он ба таври мухтасар тавсиф қунем, мо бояд бозорро дар дохили минтақаҳои ду ё зиёда минтақа фаҳмем, ки бинобар хусусияти баланди ҳуд ба тағйирот дар вазӣ бозор, дорои ҳудуди мобилӣ. Ба ҳамин тариқ, нақш ва мавқеи бозори молҳо саҳми рузавзунӣ он ба ММД, дараҷаи қонӣ гардондани талаботи аҳоли ба молу хизматҳои гуногун, ба қор мондани муносибатҳои байниминтақавӣ байнидавлатӣ муайян мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати давлати ва хориҷӣ” 23.12.2022.
2. Исмоилов М.М. Функционирование рынка труда и занятости в трудоизбыточной экономике Республики Таджикистан / М.М. Исмоилов // Экономика Таджикистана. – 2020. – №4(2). – С.152-155.

- 3.Исмоилов М.М. Характеристика промышленного потенциала Согдийской области Республики Таджикистан / М.М. Исмоилов // «Региональная экономика: вызовы глобальной трансформации XXI века». -Ростов-на Дону, ЮФУ, 2022. - С.342-349.
- 4.Струмилин С.Г. Очерки советской экономики: ресурсы и перспективы. – 1-е изд. – М.: Госиздат, 1930. – 533 с. – (Экономическая библиотека).
- 5.Сэй Ж.Б. Трактат политической экономии / Жан Батист Сэ; Пер. Е.Н. Каменецкой. – Москва: К.Т. Солдатенков, 1896. – 400 с.
- 6.Ульмасов Р.У. Миграция и рынок труда России и Таджикистана: проблемы и перспективы / Р.У. Ульмасов и др. – Душанбе: Фонд им. Ф. Эберта, 2010. – 256с.
- 7.Умаров Х., Ульмасов Р. Внешняя трудовая миграция в Таджикистане (причины, проблемы, последствия, регулирование). У.Х Умаров, Р.У. Ульмасов – Душанбе: Ирфон, 2006. - 54с.
- 8.Умаров Х.У. Повышение уровня занятости как фактор ускорения динамики и эффективности национальной экономики / Х.У. Умаров // Проблемы трудовых отношений и социального развития Таджикистана. Мат. Респ. науч.-практ. конференции. Душанбе: «То Рус», 2008. – С. 19.
- 9.Усманова Т. Дж. Теоретические вопросы регулирования и особенности региональный вещевой рынок смешанного типа в условиях переходной экономики: на примере Республики Таджикистан: Дис. д-ра экон. наук: 08.00.01/ Усманова Туфа Джумаевна. -Душанбе, 2006. -С. 12.
- 10.Факеров Х.Н., Нурмахмадов М. Население, трудовые ресурсы, занятость и безработица Республики Таджикистан / Х.Н., Факеров, М. Нурмахмадов // Материалы Республиканской научно-практической конференции, посвященной 15 - летию Республики Таджикистан. – 2005. – С. 3-12.
- 11.Хилл т. И. Современные теории познания. М., 1965. С. 366.

УДК 331.522:502.131.1(575.3)

Каримов М.А.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ БАЛАНДБАРДОШТАНИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ДАР БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ САБЗ

Дар шароити муосири рушди устувори иқтисодӣ, гузариш ба модели иқтисоди сабз на танҳо як самти муҳими сиёсати иқтисодӣ, балки воситаи самараноки баланд бардоштани сатҳи шуғлнокии аҳоли ба шумор меравад. Ин мақола ба таҳлили масоили назариявии афзоиши шуғлнокии аҳоли дар бозори минтақавии меҳнат дар доираи иқтисоди сабз бахшида шудааст. Муаллиф чанбаҳои асосии муносибати байни рушди технологияҳои сабз ва имкониятҳои таъсиси чойҳои нави корӣ, афзоиши сифат ва мундариҷаи шуғлро таҳлил мекунад. Ҳамзамон, унсурҳои сиёсати давлатӣ, ки метавонанд ба танзими самараноки бозори меҳнат дар шароити гузариш ба иқтисоди сабз мусоидат намоянд, баррасӣ мегарданд. Бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои гуногун ва заминаи назариявии илмӣ, дар мақола самтҳои асосии дастгирии шуғлнокии минтақавӣ ва татбиқи механизмҳои инноватсионӣ дар рушди устувор муайян карда мешаванд.

Калидвожаҳо: шуғлнокии аҳоли, бозори меҳнати минтақавӣ, иқтисоди сабз, технологияҳои сабз, сиёсати шуғл, рушди устувор, танзими давлатӣ, рақобатпазирӣ, инноватсия, манфиатҳои иҷтимоӣ

Каримов М.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ НА РЕГИОНАЛЬНОМ РЫНКЕ ТРУДА В УСЛОВИЯХ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

В современных условиях устойчивого развития переход к модели зелёной экономики становится не только важным направлением экономической политики, но и эффективным инструментом повышения занятости населения. Статья посвящена теоретическому анализу вопросов увеличения уровня занятости на региональном рынке труда в условиях формирования зелёной экономики. Автор рассматривает ключевые аспекты взаимосвязи между развитием зелёных технологий и возможностями создания новых рабочих мест, повышения качества и содержания занятости. Также рассматриваются элементы государственной политики, способствующие эффективному регулированию рынка труда в переходный период. На основе международного опыта и теоретической базы определяются приоритетные направления поддержки региональной занятости и внедрения инновационных механизмов устойчивого развития.

Ключевые слова: занятость населения, региональный рынок труда, зелёная экономика, зелёные технологии, политика занятости, устойчивое развитие, государственное регулирование, конкурентоспособность, инновации, социальные выгоды

Karimov M.A.

THEORETICAL ISSUES OF INCREASING LOCAL EMPLOYMENT IN THE REGIONAL LABOR MARKET UNDER THE GREEN ECONOMY CONDITIONS

In the context of modern sustainable development, the transition to a green economy model is not only a key direction of economic policy but also an effective tool for increasing employment. This paper presents a theoretical analysis of employment enhancement in regional labor markets within the framework of the green economy. The author explores the interrelationship between green technological development and opportunities for creating new jobs, improving job quality, and transforming labor market structures. The study also addresses the role of state policy in regulating labor markets during the green transition. Drawing on international experience and theoretical research, the article identifies strategic directions for supporting regional employment and implementing innovative mechanisms for sustainable growth.

Keywords: employment, regional labor market, green economy, green technologies, employment policy, sustainable development, state regulation, competitiveness, innovation, social benefits

Гузориши масъала. Шуғлнокии аҳоли яке аз нишондиҳандаҳои калидии рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар сатҳи миллӣ ва байналмиллалӣ мебошад. Бинобар ин, ки ҷаҳони муосир ба сӯи иқтисоди сабз ва рушди устувор ҳаракат мекунад, масъалаи ташкили ҷойҳои кори сабз ва мутобиқ сохтани бозори меҳнат ба талаботи нави экологӣ аҳамияти махсус пайдо кардааст. Дар ин раванд, баланд бардоштани шуғлнокии аҳоли дар сатҳи минтақавӣ ба як масъалаи стратегӣ табдил ёфтааст, зеро минтақаҳо дорои имкониятҳо, захираҳо ва мушкilotи махсуси худ мебошанд.

Бо гузашти вақт, талабот ба касбҳои нав рӯз то рӯз, ки ба принципҳои иқтисоди сабз мутобиқанд, афзоиш меёбад ва ин ҳолат ислоҳоти ҷиддии сиёсати шуғлро тақозо мекунад. Бо вучуди он ки баъзе тадқиқотҳо дар ин самт анҷом ёфтаанд, бисёр масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ дар сатҳи минтақавӣ ҳанӯз ба таври кофӣ таҳқиқ нашудаанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар солҳои охир як қатор таҳқиқотҳо ба таҳқиқи имкониятҳои иқтисоди сабз дар баланд бардоштани сатҳи шуғлноки бахшида шудаанд. Баъзе аз натиҷаҳои муҳими онҳо инҳоянд:

1. Таҳқиқоти СММ оид ба иқтисоди сабз нишон медиҳад, ки гузариш ба соҳаҳои сабз метавонад дар саросари ҷаҳон як қатор ҷойҳои нави корӣ ташкил кунад: махсусан дар бахшҳои кишоварзӣ, энергетика, инфрасохтор ва коркарди партовҳо.

2. Бонки ҷаҳонӣ ва Ташкилоти байналмилалӣ меҳнат ишора мекунанд, ки кишварҳои рӯ ба тараққӣ метавонанд тавассути дастгирии сиёсати сабзи меҳнатӣ сатҳи шуғлнокиро дар сатҳи маҳаллӣ афзоиш диҳанд.

3. Дар Тоҷикистон ва минтақаҳои Осиёи Марказӣ як қатор таҳқиқотҳои маҳаллӣ нишон медиҳанд, ки рушди шуғли сабз метавонад ҳамзамон бо коҳиши сатҳи камбизоатӣ ва беҳтар шудани сифати зиндагӣ сурат гирад.

Дар ин асос ва бо мақсади рушди иқтисоди «сабз», мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, кам кардани партофтҳои газҳои гулхонаӣ, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва ҷалби сармояю технологияҳои каммасраф Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 тибқи талаботи Конститутсия, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамозии давлатӣ» ва санадҳои дигари меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст.

“Амалӣ намудани Стратегия ба таъмини рушди устувор дар соҳаҳои иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ ва расидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат менамояд”[10].

Бо вучуди ин, дар сатҳи назариявӣ масъалаи мутобиқсозии сиёсатҳои шуғл бо принципҳои иқтисоди сабз, таъсири минтақавӣ он ва моделҳои иқтисодии татбиқи ин сиёсати нав ҳанӯз ҳам ниёз ба таҳқиқи амиқ доранд ва олимони хориҷӣ ва ватанӣ оиди ин масъалаҳо корҳои илмӣ таҳқиқотиро анҷом додаанд, ки дар ҷадвали 1. оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Назарияи олимони хориҷӣ ва ватанӣ доир ба шуғли аҳоли дар шароити иқтисоди сабз:

Кишвар	Олимон/Таҳлилгарон	Назарияи олимони
Қазоқистон	В.Н. Гранетский, Е. А. Колос, М.У.Раҳимбердинова, А.С.Исахова	Таъкид мекунанд, ки гузариш ба иқтисоди сабз метавонад ба эҷоди ҷойҳои кории сабз ва рушди саноат мусоидат кунад [4].
Озарбойҷон	Ингилоб Аҳмадов,	гузариш ба манбаъҳои энергияи сабз ва татбиқи технологияҳои тозаву сабз метавонад сабаби он гардад, ки ба эҷоди ҷойҳои кории наваз ва рушди иқтисодӣ шавад [5].
Эрон	Фирӯз Халатбарӣ - таҳқиқотчӣ	Ба зарурати гузариш ба иқтисоди сабз ва истифодаи манбаъҳои об ва захираҳои табиӣ устувор барои рушди устувор ва эҷоди ҷойҳои кории сабз таъкид мекунанд [2].
Русия	Тимошенко М.А.	Бар он андеша мебошад, ки гузариш ба манбаъҳои энергияи сабз ва рушди соҳаҳои тозаву сабз метавонад нақши муҳим дар шуғли аҳоли ва рушди иқтисодии кишвар дошта бошад [11].
Амрико	Эдвард Барбиер, Роберт О. М., Чарлз Д.К.	Ба зарурати гузариш ба иқтисоди сабз ва эҷоди ҷойҳои кории сабз таваҷҷӯҳ мекунанд, хусусан дар соҳаҳои энергияи тоза, нақлиёт, ва технологияи устувор [13].
Олмон	Оливер Гроше, Мартин Вайтер,	Олмон дар таҳқиқоти худ ба истифодаи энергияи офтобӣ, бодӣ ва таҳия кардани ҷойҳои кории сабз

	Аксел Унтерштейн, Урсула Кафман	таваҷҷӯҳ мекунад, ки метавонанд ба рушди устувор ва таъмини шуғл мусоидат кунанд [8].
Британияи Кабир	Каролин Крамптон, Роберт Лофтс, Ричард Бланд, Сара Портер	Британияи Кабир нишон медиҳад, ки иқтисоди сабз метавонад ба шуғли аҳоли таъсир расонад ва манбаъҳои аз ҷониби табиат тавлидшуда нақши муҳими худро эҷод кунанд.
Тоҷикистон	И.И. Рачабалӣ, Р. Рустам, А.Д. Давлатзода, А.У. Саттор, М.И. Садриддинов, Х.Р. Исайнов, М.М. Давлятова ва ғ.	Олимони Тоҷикистон ба рушди иқтисоди сабз, ба таври хос бо истифодаи манбаъҳои энергияи барқароршаванда ва кам кардани газҳои гулхонагӣ таваҷҷӯҳ доранд.
Кореяи Ҷанубӣ	Еон Ми Чунг	Кореяи Ҷанубӣ ба омӯзиши таъсири шуғли сабз ва рушди технологияҳои экологӣ таваҷҷӯҳ мекунад, ки ба кишвар дар ҳалли мушкилот дар бораи муҳофизат ва сабз кардани иқлим кӯмак мекунад [12].
Япония	Шунсуке Манагӣ	Япония ба пажӯҳиш дар соҳаи иқтисоди сабз ва таъсири он ба шуғли аҳоли таваҷҷӯҳ мекунад, хусусан дар соҳаҳои аграрӣ ва истифодаи энергияи барқароршаванда [7].
Фаронса	Аурор Лалюк, Филипп Фремо,	Фаронса ба омӯзиши тағйироти муҳити зист ва иқтисоди сабз дар барномаҳои миллий таваҷҷӯҳ мекунад, ки метавонад рушди устувор ва эҷоди ҷойҳои кори таъмин кунанд [1].
Нидерландия	Барномаи “Нақшаи амал барои шуғлҳои сабз ва рақамӣ”	Нидерландия ба истифодаи технологияҳои сабз ва соддагии гардиши маводҳои эко-дӯстона диққат медиҳад, ки метавонанд ба шуғл ва рушди соҳаҳои сабз мусоидат кунанд.
Шведсия	Томас Стернер, Лине Гордон	Шведсия ба рушди иқтисоди сабз таваҷҷӯҳ мекунад, ки манбаъҳои энергияи сабз ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи энергияро дар назар дорад, ки ба шуғли аҳоли таъсир мерасонад [3].

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ

Мақсади мақола. Мақсади асосии мақола таҳлили назариявии равандҳои таъсиррасон ба шуғлнокии аҳоли дар шароити гузариш ба иқтисоди сабз мебошад, бо таваҷҷӯҳ ба хусусиятҳои минтақавӣ. Ин мақсад тавассути ҷавоб додан ба саволҳои зерин амалӣ мешавад: кадом равандҳо ва омилҳо ба ташкили ҷойҳои корӣ дар иқтисоди сабз таъсир мерасонанд, чӣ гуна хусусиятҳои минтақавӣ метавонанд самаранокии сиёсати шуғлро тақвият диҳанд ва кадом ченакҳо ва индикаторҳо барои арзёбии самаранокии сиёсати шуғли сабз дар сатҳи минтақавӣ мувофиқанд.

Мухтавои асосии мавод. Иқтисоди сабз як самти муҳим дар таърихи рушди иқтисодӣ ва эҷоди муносибатҳо байни рушди устувор ва муҳити зист мебошад. Баланд бардоштани шуғлнокии маҳаллӣ дар чунин шароити иқтисоди сабз бояд як самти муҳимтарини сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳо бошад, ки дар он ташаббусҳои сабз барои беҳтар кардани шуғлноки, равандҳои истеҳсолот ва истифодаи захираҳои табиӣ дар асоси экологӣ тавлид карда мешаванд.

Шуғлнокии маҳаллӣ фаъолиятҳои мебошад, ки дар он аҳолии маҳаллӣ дар самтҳои гуногун ба кор дароварда мешавад, ки мачмуъан ба рушди иқтисодии минтақа мусоидат мекунад. Дар шароити иқтисоди сабз, шуғлноки бояд як раванд бошад, ки асосан ба ҳифзи муҳити зист ва устувории иқтисодӣ нигаронида шудааст. Роҳҳои муҳими баланд бардоштани шуғлнокии маҳаллӣ метавонанд ба истифодаи захираҳои табиӣ дар тавлиди манбаъҳои барқароршаванда, омӯзишҳои махсуси касбӣ, ва таъсиси корхонаҳои сабз алоқаманд бошанд.

Чойҳои кори сабз бояд ба меёрҳои зерин ҷавобгӯ бошанд, аз ҷумла музди меҳнати муносиб, шароити бехатарии меҳнат ва риояи ҳуқуқҳои корманд. “Дар ин раванд тамоюлҳои асосии шуғли сабз ин ташаккули самтҳои нави фаъолияти иқтисодии марбут ба ҳифзи муҳити зист, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва энергетикӣ, кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, коркарди партовҳо, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва соҳибкорӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист мебошанд”[14].

Эҳтиёҷоти муҳими тақозо барои шуғлнокии маҳаллӣ дар шароити иқтисоди сабз ба ин омилҳо вобастагӣ дорад:

1. Рушди тавлиди манбаъҳои барқароршаванда бо, истифодабарии панелҳои офтобӣ ва муҳити тоза дар сохтмон ва истеҳсолот.

2. Инноватсия ва технология. Рушди технологияҳои сабз, ки дар самти захираҳои барқароршаванда, сарфаи энергияи самаранок ва истифодаи маводҳои экологӣ равона шудаанд.

3. Таҳияи инфрасохторҳои сабз. Сохтани инфрасохторҳо, ки ба экология ва муҳити зист ҳифзи онҳо мусоидат мекунад, ба монанди инфраструктураи обёрии муосир, партовҳои барқароршаванда ва маводҳои сабз.

4. Таъсиси корхонаҳои сабз. Ба манзури истеҳсолот ва коркард, ки ба талаботҳои экологӣ ва иқтисодии сабз мувофиқат мекунад.

5. Сиёсати давлатӣ. Ҳавасмандсозии сармоягузорӣ ва кӯмак дар рушдҳои экологии маҳаллӣ тавассути грантҳо, субсидияҳо ва дигар кӯмакҳо.

Дар татбиқи гузариш ба иқтисодиёти “сабз” нақши давлат бениҳоят калон аст. “Дар ин ҷода мушкилоти марбут ба таъсиси инфрасохторҳо, ки гузариш ва рушди иқтисодиёти “сабз”, ҷорӣ кардани технологияҳои “сабз”-ро таъмин карда метавонанд, барои аксарияти кишварҳо мубрам мебошад”[9].

Дар шароити иқтисоди сабз баъзе омилҳои ҳастанд, ки ба шуғлноки дар сатҳи минтақаҳо таъсир мерасонанд, ки он дар ҷадвали 2. оварда шудааст.

Ҷадвал 2. Омилҳои асосии таъсиррасон ба шуғлнокии маҳаллӣ дар иқтисоди сабз:

Омилҳо	Таъсирот ва натиҷаҳо	Аҳамият
Иқтисоди сабз	Равандҳои устувор дар истеҳсолот ва коҳишёбии таъсири манфӣи муҳити зист	Тавлиди манбаъҳои барқароршаванда, кишоварзии органикӣ
Технология ва инноватсия	Пешравии илмӣ ва дастовардҳои техникӣ, ки ба устувории иқтисодӣ мусоидат мекунад	Энергияи офтобӣ, муҳити зист ва ҳавои тоза
Сиёсати давлатӣ	Ҳавасмандсозӣ ба сармоягузорӣ ва баланд бардоштани шуғл	Субсидияҳо барои ширкатҳои сабз, ташкили лоиҳаҳои сабз

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ

Аз ҷадвали мазкур бар меояд, ки иқтисоди сабз имкон медиҳад, ки фаъолияти иқтисодӣ бо истифодаи манбаъҳои табиӣ дар роҳҳои сабз ва устувор ба вучуд ояд. Масалан, татбиқи манбаъҳои барқароршаванда, ки ба муҳити зист таъсири манфӣ намерасонад. Технология ва инноватсия дар соҳаи сабз ва технологияҳои тозашаванда ба ташкили манбаъҳои нави корӣ дар самтҳои энергияи тоза ва ҳолатҳои экологии устувор кӯмак мекунад.

Сиёсати давлатӣ бо ташкили механизми дастгирии молиявӣ ва манфиатҳои иқтисодӣ дар соҳаҳои сабз метавонад ба ҷалби сармоягузори бозори маҳаллӣ ва рушди корхонаҳои сабз кӯмак кунад, бо ин восита имкониятҳои баланд бардоштани шуғлнокии маҳаллӣ дар шароити иқтисоди сабз бояд ҷораҳои зарурӣ андешида шавад, ки дар ҷадвали 3. баррасӣ шудааст.

Чадвал 3. Намудҳои имкониятҳои барои баланд бардоштани шуғлнокии маҳаллӣ дар шароити иқтисоди сабз

Намудҳо	Тавсифи имкониятҳои шуғлноки	Мисолҳо (ичрои амал)
Таъсиси корхонаҳои сабз	Сохтани ширкатҳои коркард ва истеҳсоли сабз	Корхонаҳои тавлиди панелҳои офтобӣ, корхонаҳои коркарди партов
Таҳияи инфрасохторҳои сабз	Рушди инфрасохторҳо, ки ба ҳамоҳангӣ бо муҳити зист мутобиқ мешаванд	Роҳсозии паркингҳои сабз, системаҳои обёрии самаранок
Тайёр кардани кадрҳо ва касбҳо	Курсҳои тайёрии касбӣ ва омузиш барои ташкилотҳои сабз	Таҳсилоти оммавӣ дар соҳаи кишоварзии органикӣ, омузиши манбаъҳои барқароршаванда

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ

Чадвали мазкур онро шарҳ медиҳад, ки таъсиси корхонаҳои сабз барои таҳкими иқтисоди маҳаллӣ ва ба вучуд овардани ҷойҳои нави корӣ дар соҳаи сабз кӯмак мекунад. Таҳияи инфрасохторҳои сабз метавонад ба шаҳрҳо ва минтақаҳои имкон диҳад, ки ба талаботи экологӣ ва устуворӣ мутобиқ шаванд, ки дар ин ҳолат ҷойҳои корӣ ва рушди минтақаи сабзро тақвият медиҳад. Таёр кардани кадрҳо ва ҳунароҳо барои омода кардани мутахассисон ва коргарон дар соҳаҳои сабз муҳим аст, ки ин метавонад ба баланд бардоштани шуғлноки дар минтақаҳои гуногун мусоидат кунад.

Чадвал 4. Манфиатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии шуғлнокии маҳаллӣ дар шароити иқтисоди сабз

Манфиатҳо	Таъсири иқтисодӣ	Таъсири иҷтимоӣ
Натиҷаи иқтисодӣ	Афзоиши даромад ва ғоида аз соҳаҳои сабз	Мувофиқият дар афзоиши ММД, таъсири мусбат ба арзиши бозор
Коҳиши фишорҳои экологӣ	Истифодаи захираҳои табиӣ ба таври самаранок ва устувор	Коҳиш ёфтани партовҳо, олулашавии ҳаво ва об
Нақши иҷтимоии коркард	Ба вучуд омадани ҷойҳои корӣ барои аҳолии маҳаллӣ	Афзоиши имкониятҳои таълимӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ

Натиҷаи иқтисодӣ аз соҳаҳои сабз метавонад даромад ва ғоидаи иловагӣ барои минтақаи маҳаллӣ ба бор оварад. Ин метавонад ба рушди иқтисоди маҳаллӣ ва бозори корҳои сабз мусоидат кунад. Коҳиши фишорҳои экологӣ низ як манфиат аст, ки дар натиҷа, муҳити зист беҳтар мешавад ва шиддати экологӣ коҳиш меёбад. Нақши иҷтимоии коркард ба аҳолии маҳаллӣ имконияти раванқ ва рушди устуворро фароҳам меорад, ки дар пайи баланд бардоштани шуғлнокии маҳаллӣ ба ҳолатҳои иҷтимоии беҳтар ниёз дорад.

Тамоюли нави бозори меҳнати муосир, рушди шуғли аҳоли дар асоси принципҳои иқтисоди «сабз» мебошад. “Хусусияти фарқкунандаи чунин сиёсат ин ташаккули бозори меҳнат бо назардошти ҷойҳои кории «сабз» буда, он ба коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист, истифодаи самаранок оқилонаи захираҳо ва беҳбудии вазъии экологӣ мусоидат мекунад”[10].

“Таъмини моделҳои оқилонаи истеҳсолот дар натиҷаи ҷорӣ намудани технологияҳои нави сарфакундаи нерӯ ва захираҳо, коҳишдиҳии партовҳои саноатӣ ва партови CO₂, ки имконияти шуғли «сабз»-ро (яъне омезиши меҳнати сазовор бо истифода аз технологияҳои тоза) фароҳам меоварад, ба даст ояд”[10].

Бо мақсади пайвасти суръати рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, дар ин замина баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишвар тавассути гузариш ба шуғли «сабз» роҳандозӣ гардида, шумораи аҳолии бо кор машғулбуда ба ҳисоби миёна ҳамасола 16 000 нафар зиёд мегардад. “Мутобиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 шумораи аҳолии қобили меҳнат бо назардошти шуғли «сабз» то 6,8 млн. нафар ё 70 фоиз зиёд мегардад”[10].

Чойҳои кори «сабз» бояд ба меъёрҳои зерин ҷавобгӯ бошанд, аз ҷумла музди меҳнати муносиб, шароити бехатари меҳнат ва риояи ҳуқуқҳои корманд. Дар ин раванд тамоюлҳои асосии шуғли «сабз» ин ташаккули самтҳои нави фаъолияти иқтисодии марбут ба ҳифзи муҳити зист, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва энергетикӣ, кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, коркарди партовҳо, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва соҳибкорӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист мебошанд.

Хулоса. Баррасии назариявии масъалаҳои баланд бардоштани шуғлнокии аҳоли дар шароити иқтисоди сабз нишон медиҳад, ки барои ноил шудан ба рушди устувор, мутобиқ сохтани бозори меҳнат ба талаботи нави экологӣ зарур аст. Дар ин раванд, минтақаҳо бояд сиёсати шуғли худро бо дарназардошти хусусиятҳои ҷуғрофӣ, захиравӣ ва иҷтимоии худ таҳия намоянд. Барои самаранок истифода бурдани имкониятҳои иқтисоди сабз, чунин амалҳо муҳим мебошанд: гузаронидани омӯзиши васеъ оид ба шуғли сабз дар байни аҳоли, татбиқи механизмҳои дастгирии иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ ба соҳибкорони соҳаи сабз, ҷорӣ намудани модели идоракунии ҳамгиро, ки рушди минтақа, ҳифзи муҳити зист ва баланд бардоштани шуғлнокиро ҳамзамон таъмин кунад ва бо тадқиқоти минбаъда ва татбиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ метавон сатҳи шуғлнокиро дар минтақаҳо боло бурда, дар роҳи иқтисоди сабз қадамҳои устувор гузошт.

АДАБИЁТ:

1. Frémeaux, Philippe; Kalinowski, Wojtek; Lalucq, Aurore. 2014. Transition écologique, mode d'emploi. — Les petits matins / Alternatives économiques.
2. Firouzeh Khalatbari. The Tehran Stock Exchange and privatisation of public sector enterprises in Iran : a study of obstacles to the private sector development. L'économie de l'Iran islamique : entre l'État et le marché. - Louvain : Peeters, ISBN 2-909961-08-7. - 1994, p. 177-208
3. Gordon, Line. (2020). Ecosystem Services, Food-Water Systems and Sustainable Development. Stockholm Resilience Centre.
4. Гранецкий В.Н. Особенности развития «зеленой» экономики в РК // Проблемы и перспективы развития экономики менеджмента в России и зарубежом: материалы X Междунар. науч.-практ. конф. (20–21 апреля 2018 г.). /В.Н.Гранецкий, Е. А.Колос, М.У.Рахимбердинова, А.С.Исахова. — Рубцовск: Рубцов. индустр. ин-т, 2018. — С. 182–188.
5. <https://bakuresearchinstitute.org/en/green-economy-and-energy-efficiency-challenges-facing-azerbaijan/> санаи мурочат: 12.04.2025.
6. Lalucq, Aurore; Frémeaux, Philippe; Giraud, Gaël; Caminel, Thierry; Roman, Philippe. 2014. Produire plus, polluer moins : l'impossible découplage ? — Institut Veblen / Les petits matins.
7. Managi, S. (Eds.) 2015. The Economics of Green Growth: New Indicators for Sustainable Societies, Routledge, New York, USA.
8. Sterner, Thomas N. (2021). Environmental Policy Instruments for Sustainable Development. University of Gothenburg.
9. Самадова З.А. Равишҳои назариявӣю методологии муосир нисбати мафҳуми “иқтисодиёти сабз» / З.А. Самадова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2024. – №. 4(101). – Р. 139-145. – DOI 10.24412/3005-8023-2024-4-139-145.
10. Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри 2022, №482).
11. Тимошенко, М. А. Зелёная экономика как вектор дальнейшего развития российской экономики / М. А. Тимошенко // Актуальные проблемы развития финансового сектора : материалы V Международной научно-практической конференции, Тамбов, 22 ноября 2017 года. Том Часть 1. – Тамбов: Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина, 2017. – С. 594-601.

12. Yeon-Mi Jung, 2015. "Is South Korea's Green Job Policy Sustainable?," Sustainability, MDPI, vol. 7(7), pages 1-20, July
13. Cedric Klapisch (Director): Back to Burgundy (Ce qui nous lie) (Book Review) JOURNAL OF WINE ECONOMICS Book Review Authored by: Kolstad, C. D. 2023.
14. Чонмамадов Ш.Б. Баъзе масъалаҳои тақмили низоми арзёбии сатҳи рушди шуғли аҳоли дар заминаи таҳкими иқтисоди сабз / Ш.Б. Чонмамадов, Н.Н. Солиев, Н.Н. Назарзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2024. – No. 2. – P. 28-34.

УДК 657.1:338.48 (575.3)

Каримов Н.С.

МЕТОДОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР ШИРКАТҲОИ САӢӢӢ

Мақола ба омӯзиши ҳамаҷонибаи методологияи баҳисобгирии идоракунӣ дар соҳаи сайёҳӣ бахшида шудааст. Дар он моҳият ва сохтори низоми методологӣ, принципҳои таснифоти хароҷот, ташаккули пойгоҳи иттилоотӣ ва ҳисоб кардани арзиши аслии хизматрасониҳои сайёҳӣ баррасӣ мешавад. Воситаҳои методологӣ барои банақшагирӣ, мониторинг ва арзёбии фаъолияти сайёҳӣ таҳлил карда мешаванд. Таваҷҷуҳи махсус ба ҷанбаҳои муосири рақамикунонӣ ва мутобиқсозии методологияи баҳисобгирии идоракунӣ хароҷот ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла хусусиятҳои соҳавӣ, таъминот бо кормандон ва ташкилӣ рағбона карда шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот шарҳи муназзами рушди баҳисобгирии идоракунӣ дар соҳаи сайёҳӣ пешниҳод мекунанд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунӣ, методология, сайёҳӣ, хароҷот, арзиши асли, буҷетсозӣ, контроллинг, таҳлил, самаранокӣ, рақамикунонӣ.

Каримов Н.С.

МЕТОДОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В ТУРИСТИЧЕСКИХ КОМПАНИЯХ

Статья посвящена комплексному исследованию методологии управленческого учета в сфере туризма. Рассматриваются сущность и структура методологической системы, принципы классификации затрат, формирования базы данных и расчета себестоимости туристических услуг. Проанализирован методический инструментарий планирования, контроля и оценки туристической деятельности. Особое внимание уделено современным аспектам цифровизации и адаптации методологии управленческого учета затрат к условиям Республики Таджикистан, включая отраслевые, кадровые и организационные особенности. Результаты исследования представляют собой системный обзор развития управленческого учета в сфере туризма.

Ключевые слова: управленческий учет, методология, туризм, затраты, себестоимость, бюджетирование, контроллинг, анализ, эффективность, цифровизация.

Karimov N.S.

METHODOLOGY OF FORMING A MANAGEMENT ACCOUNTING SYSTEM IN TOURISM

This article is devoted to a comprehensive study of management accounting methodology in the tourism sector. It examines the essence and structure of the methodological system, principles of cost classification, database formation, and cost calculation for tourism services. Methodological tools for planning, monitoring, and evaluating tourism activities are analyzed. Particular attention is paid to modern aspects of digitalization and the adaptation of management cost accounting methodology to the conditions of the Republic of Tajikistan, including industry-specific, personnel, and organizational characteristics. The results of the study represent a systematic review of the development of management accounting in the tourism sector.

Keywords: management accounting, methodology, tourism, costs, cost, budgeting, cost control, analysis, efficiency, digitalization.

Мубрами таҳқиқот. Рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ мебошад, тақмили механизмҳои идоракуниро дар сатҳи корхонаҳо талаб мекунад. Яке аз воситаҳои асосии баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ низоми баҳисобгирии идоракунӣ буда, имкон медиҳад, ки иттилооти мувофиқ сари вақт ташаккул ёфта, таҳлил карда шавад ва дар раванди қабули қарорҳои идоракунӣ истифода шавад. Таҳкими рақобат, рақамикунории хизматрасониҳо, мавсимӣ будани талабот ва баланд шудани сатҳи стандартҳои сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ бунёди низоми баҳисобгирии идоракунӣ аз ҷиҳати методологӣ асоснок ба хусусиятҳои соҳаи сайёҳӣ мутобикқардашударо тақозо мекунад. Аз ин лиҳоз, зарурати ташаккули методологияе ба миён меояд, ки равиши ҳамаҷониба ва муназзамро барои баҳисобгирии харочот, даромадҳо, равандҳои амалиётӣ ва нишондиҳандаҳои самаранокии ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин кунад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот ва шарҳи мухтасари мушкилот. Методологияи муносири баҳисобгирии идоракунӣ ба қоркардҳои мактаби классикии муҳосибӣ – асарҳои Р. Энтони [15], Ч. Хорнгрен [13], Г. Аткинсон [2], концепсияҳои баҳисобгирии идоракунӣ стратегияи Р. Каплан ва Д. Нортон [4], назарияҳои харочот ва низомҳои ABC (Activity-Based Costing – ҳисобкунии харочот дар асоси намудҳои фаъолият), ABM (Activity-Based Management – идоракунӣ дар асоси намудҳои фаъолият) асос ёфтааст. Дар таҳқиқоти байналмилалӣ тамаркуз ба самтҳои стратегияи баҳисобгирии идоракунӣ ва зарурати ҳамгироии он бо идоракунӣ равандӣ ва ба ҳавф нигаронидашуда мушоҳида мешавад.

Мақсади таҳқиқот таҳияи пойгоҳи методологӣ барои ташаккули низоми баҳисобгирии идоракунӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ, ки хусусиятҳои соҳа ва талаботи муносири идоракуниро ба назар гирад, мебошад.

Фарзияи таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ташаккули низоми муассири баҳисобгирии идоракунӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ танҳо тавассути қорбурди методологияи ҳамаҷониба, ки унсурҳои баҳисобгирии стратегӣ, амалиётӣ, равандӣ ва рақамиро дар бар гирад, бо назардошти мавсимият, сохтори хизматрасонӣ ва хусусиятҳои ташкилии соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир аст.

Усулҳои тадқиқот. Дар таҳқиқот усули муаллифии азнавсозии ҳамаҷонибаи методологӣ истифода шудааст, ки ҳамгироии таҳлили унсурҳои мактабҳои гуногуни баҳисобгирии идоракунӣ (классикӣ, стратегӣ, равандӣ ва рақамӣ)-ро дар назар дорад. Ин усул чунин ҷанбаҳоро дар бар мегирад: (1) ошқор кардани асосҳои методологияи баҳисобгирии идоракунӣ вобаста ба қорбурд дар баҳши хизматрасонӣ; (2) мутобик кардани онҳо ба сохтори фаъолияти сайёҳӣ; (3) ташаккули амсилаи концептуалии низоми баҳисобгирии идоракунӣ барои ширкатҳои сайёҳӣ. Ҳамчунин усулҳои таҳлили сохторию мантиқӣ ва арзёбии муқоисавии равишҳои методологӣ дар баҳши хизматрасонӣ истифода шудаанд.

Таҳлили адабиёти илмӣ. Дар адабиёти илмӣ тоҷик масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла баҳисобгирии идоракунии дар асарҳои Н.А. Абдулмуминзода [1], М.Х. Давлатзода [3], М.Б. Каримӣ [5], Б.Х. Каримов [6; 7; 8; 9], Х.К. Қурбонализода [10], Б.А. Маҷидзода [11], Д.А. Розиев [12], К.Х. Хушвахтзода [14] ва дигарон баррасӣ шудаанд. Аммо, таҳлил нишон медиҳад, ки интишороти мавҷуда асосан ба масъалаҳои умумии бунёди низомҳои баҳисобгирӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт бахшида шудаанд. Ҷанбаҳои методологии ташаккули низомҳои баҳисобгирии идоракунии дар ширкатҳои сайёҳӣ то ҳол ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд, ки ин ҳолигоҳи илмиро ба вучуд меорад ва зарурати таҳқиқот дар ин самтро тасдиқ мекунад.

Муҳтавои асосӣ. Методологияи баҳисобгирии идоракунии маҷмуи принципҳо, равишҳо, усулҳо ва расмиётест, ки барои ташаккули иттилооти мувофиқ барои банақшагирӣ, назорат ва қабули қарорҳои идоракунии равона шудаанд. Дар тафовут аз пойгоҳи умумии методологияи баҳисобгирии идоракунии, андозагирии соҳавӣ мутобиксозии усулҳоро ба хусусиятҳои равандҳои тиҷоратӣ, сохтори хизматрасонӣ, сатҳи номуайянии талабот ва ҳосияти даврҳои амалиётӣ соҳаи мушаххас тақозо мекунад.

Тиҷорат дар соҳаи сайёҳӣ бо тағйирпазирии баланди хизматрасониҳо, мавсимият, вобаста будан аз омилҳои берунӣ (обу ҳаво, сиёсӣ, логистикӣ), мураккабии маҳсулоти сайёҳии ташаккулёбанда ва ҳиссаи назарраси хароҷоти ғайримоддӣ тавсиф мешавад. Ин хусусиятҳо қорбурди пойгоҳи фасеҳи методологияи баҳисобгирии идоракуниро, ки ба ҳамгироии муназзами баҳисобгирии хароҷот, буҷетсозӣ, таҳлили маргинали ва усулҳои арзёбии самаранокӣ дар самтҳои гуногуни фаъолияти тиҷоратӣ асос ёфтааст, талаб мекунад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷанбаи методологияи баҳисобгирии идоракунии дар сайёҳӣ бо зарурати мутобикшавӣ ба шароити институтсионалӣ – сатҳи рақамикунории соҳа, сохтори талабот ба хизматрасониҳои сайёҳӣ, хусусиятҳои ташаккули масирҳо ва барномаҳои сайёҳӣ, инчунин тафовут дар миқёси қорхонаҳо (аз агентҳои хурди сайёҳӣ то маҷмааҳои қалони меҳмонхонаҳо) пурра қарда мешавад.

Бунёди низомии методологияи баҳисобгирии идоракунии дар қорхонаҳои сайёҳӣ бо қорбурди маҷмуи принципҳои, ки хусусияти ҳоси маҳсулоти сайёҳӣ, мавсимии талабот ва тағйирпазирии баланди хизматрасониҳоро инъикос мекунад, сурат мегирад. Барои баномдарории ин принципҳо, онҳо дар намуди амсилаи сохторӣ (қадвали 1) пешниҳод қарда мешаванд, ки барои ба таври возеҳ баён намудани муҳтаво ва аҳамияти методологияи онҳо барои соҳа имкон медиҳад.

Қадвали 1. Принципҳои асосии бунёди низомии методологияи баҳисобгирии идоракунии дар ширкатҳои сайёҳӣ

Принсип	Муҳтавои принцип ва хусусиятҳои соҳавӣ
Принсипи муносиб будани иттилоот	Маълумот бояд сохтори маҳсулоти сайёҳиро инъикос қунад, таҳлили намудҳои алоҳидаи хизматрасониҳо (қойгирқунӣ, нақлиёт, хӯрок, экскурсияҳо, хизматрасониҳои иловагӣ)-ро таъмин қунад.
Принсипи қандирӣ ва мутобикшавӣ	Методология бояд ноустувории мавсимӣ, пӯёи талабот ва зарурати ислоҳи фаврии буҷетҳо ва бастаҳои сайёҳиро ба назар қирад.
Принсипи равиши қараёнӣ (равандӣ)	Идорақунӣ дар ҳама марҳилаҳои ташаккули маҳсулоти сайёҳӣ – омодақозӣ, тақлиф, қуруш, дастқирӣ ва таҳлили пас аз анқоми саёҳат роҳандозӣ қарда мешавад.
Принсипи ба бахшҳо қудо қардан	Баҳисобқирӣ ва таҳлили алоҳидаро аз рӯйи самтҳои фаъолият – сайёҳии доқили, қоридотӣ, сайёҳии берунӣ, экологӣ, зиёрат ва ғайра дар назар қорад.
Принсипи ҳамқирой бо идорақунии хавфҳо	Методология унсурҳои таҳлили ҳассосият, амсиласозии сенариявӣ ва арзёбии хавфҳои асқорӣ, тақий, обрӯйӣ ва логистикиро дар бар меқирад.

Принципи мутобиқати рақамӣ	Ҳамгирии расмӣ ба ҳисобгирӣ бо низомҳои электронии фармоиш (бронкунӣ), платформаҳои CRM, низомҳои фурӯши онлайн ва хизматрасониҳои таҳлилӣ дар назар дошта шудааст.
----------------------------	---

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Принсипҳои пешниҳодшуда асоси таҳияи инфрасохтори дохилии меъёрию методӣ барои корхонаи сайёҳиро ташкил медиҳанд. Корбурди ин принсипҳо имкон медиҳад, ки низоми ба ҳисобгирӣ идоракуни ба эҳтиёҷоти стратегӣ ва амалиётӣ тичорат мутобиқ карда шавад, шаффофияти хароҷот, идорашавандагии барномаҳои сайёҳӣ ва баланд бардоштани самаранокии қабули қарорҳо дар шароити ноустувории бозорӣ ва мавсимӣ таъмин карда шавад, ки ин барои ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон махсусан муҳим аст.

Дар соҳаи сайёҳӣ ба ҳисобгирӣ идоракуни ва молиявӣ вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд, ки боиси тафовути назарраси методологӣ дар байни онҳо мегардад.

Якум, ҳадафи ба ҳисобгирӣ молиявӣ ташаккули иттилоот барои истифодабарандагони беруни мувофиқи стандартҳои муқарраршуда мебошад, дар ҳоле ки ҳадафи ба ҳисобгирӣ идоракуни таъмин намудани роҳбарияти ширкатҳои сайёҳӣ бо маълумот барои идоракунӣ амалиётӣ ва стратегӣ мебошад.

Дуюм, ба ҳисобгирӣ молиявӣ ба бақайдгирӣ хронологии амалиётӣ тичоратӣ мувофиқи қоидаҳои ба ҳисобгирӣ нигаронида шудааст. Баръакс, ба ҳисобгирӣ идоракуни дар соҳаи сайёҳӣ бо арзёбии ояндабинӣ, амсилаҳои таҳлилӣ ва сценарияҳои тағйирот дар талабот ва даромаднокӣ маҳсулоти сайёҳӣ сарукор дорад.

Сеюм, дар ба ҳисобгирӣ молиявӣ принсипи даврабандӣ бартарӣ дорад, дар ҳоле ки ба ҳисобгирӣ идоракуни дар соҳаи сайёҳӣ бо барномаҳои сайёҳӣ, маконҳо, масирҳо ва каналҳои фурӯш ташкил карда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки даромаднокӣ ҳар як бастаи сайёҳӣ ба назар гирифта шавад, таркиби хароҷот таҳлил ва марказҳои масъулият ҷудо карда шаванд.

Чорум, методологияи ба ҳисобгирӣ идоракуни истифодаи воситаҳои воситаҳои монанди ҳисобкунии арзиши асли аз рӯи намудҳои фаъолият (ABC), таҳлили безарарӣ, бучети амалиётӣ, таҳлили маржиналӣ ва амсилаҳои KPI (Key Performance Indicators – нишондиҳандаҳои асосии самараноки) дар назар дорад, ки дар ба ҳисобгирӣ молиявӣ қариб ки ба кор бурда намешаванд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин тафовутҳо бо зарурати ба назар гирифтани мавсимият, ҳиссаи баланди хароҷоти тағйирёбанда, таъсири маҳдудиятҳои инфрасохторӣ ва зарурати мутобиқ кардани масирҳои сайёҳӣ ба шароити тағйирёбандаи иқтимоӣ иқтисодӣ боз ҳам шадидтар мешаванд.

Низомии муассири ба ҳисобгирӣ идоракуни дар ширкатҳои бидуни таснифоти аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ хароҷот ғайриимкон аст. Методологияи таснифот хусусиятҳои соҳаи сайёҳиро, ки дар он қисми назарраси хароҷот на дар дохили ширкат, балки тавассути шартномаҳои беруни (ташкilotҳои нақлиётӣ, меҳмонхонаҳо, роҳбаладҳо, ширкатҳои суғурта ва ғайра) ба вуҷуд меояд, бояд ба назар гирад. Дар тафовут аз корхонаҳои истехсолӣ, ки дар онҳо хароҷот сохтори возеҳи технологӣ доранд, дар сайёҳӣ арзиш тавассути хизматрасонии ҳамачонибаи дорои дараҷаи баланди тағйирёбандагӣ ташаккул меёбад.

Ҳамин тариқ, таснифоти хароҷот дар соҳаи сайёҳӣ аҳамияти методологӣ дорад, зеро он имкон медиҳад, ки унсурҳои хароҷот бо назардошти хусусиятҳои маҳсулоти сайёҳӣ, ки доираи васеи хизматрасониҳои дар дохили мамлакат истехсолшаванда ва дар сатҳи байналмилалӣ харидоришавандаро дар бар мегирад, ба тартиб дароварда шаванд.

Ба хоҳири осонии таҳлил ва ташаккули қарорҳои идоракуни, принсипҳои асосии методологияи таснифоти хароҷот дар ҷадвали 2 ҷамъбаст карда шудаанд.

Принсипҳои методологияи пешниҳодшуда имкон медиҳанд, ки як низоми ҳамачонибаи таснифоти хароҷот таҳия карда шавад, ки хусусиятҳои соҳаи сайёҳиро ба назар мегирад. Чунин муназзамсозӣ на танҳо шаффофияти сохтори хароҷотро таъмин мекунанд, балки асосро барои таҳлили ғоиданокии саёҳатҳо, интиҳоби таъминкунандагон, беҳсозии фаъолияти дохилии ширкат ва баланд бардоштани самаранокии қарорҳои идоракуни низ ташаккул медиҳад.

Чадвали 2. Принсипҳои методологии таснифоти хароҷот дар фаъолияти сайёҳӣ

Принсип	Муҳтавои принсип	Хусусияти соҳавии қорбурд
Муносиб будан барои қарорҳои идорақунӣ	Хароҷот вобаста ба таъсири онҳо ба интиҳоби алтернативаҳои идорақунӣ, нархгузорӣ ва ташаккули бастаи сайёҳӣ тасниф карда мешаванд.	Муҳим интиҳоби танҳо он хароҷоте мебошад, ки ҳангоми интиҳоби масир, таъминкунандагон, мавсим ва таркиби хизматрасониҳо тағйир меёбанд.
Баҳисобгирии сохтори соҳавии хизматрасониҳои сайёҳӣ	Таснифот бояд ҳосияти бисёрҷузъии саёҳат (нақлиёт, манзил, хӯрок, экскурсия ва ғайра)-ро ба назар гирад.	Ҳиссаи зиёди хизматрасониҳои шартномавии берунӣ ҷудо кардани хароҷоти дохилӣ ва беруниро талаб мекунанд.
Тафовутгузориҳои байни хароҷоти назоратшаванда ва ғайриназоратшаванда	Хароҷот аз рӯи дараҷаи таъсири менечерон ба бузургии онҳо фарқ карда мешаванд.	Нархҳои чиптаҳои ҳавопаймоӣ, хароҷоти раводид ва шартномаҳои меҳмонхонаҳо асосан назоратнашаванда мебошанд.
Таснифот аз рӯи марказҳои масъулият	Хароҷот аз рӯи самтҳои фаъолият, бахшҳо ва менечерон гурӯҳбандӣ карда мешаванд.	Имкон медиҳад, ки самаранокӣ турҳо (саёҳатҳо)-и алоҳида, филиалҳо ва минтақаҳо арзёбӣ карда шаванд.
Бо вақт ва мавсим марбут будани хароҷот	Таснифот давраи пайдошавии хароҷот ва мавсимиятро ба назар мегирад.	Дар соҳаи сайёҳӣ, қисми назарраси хароҷот ноустувории возеҳи мавсимӣ дорад.
Дараҷаи вобастагӣ аз ҳаҷми қараёни сайёҳӣ	Тафовути байни хароҷоти доимӣ ва тағйирёбанда.	Хароҷоти тағйирёбанда (комиссия, хӯрок, интиқолҳо) мутаносибан бо шумораи сайёҳон тағйир меёбанд: хароҷоти доимӣ – нигоҳдории бинои идора, маркетинг.
Унсурбандӣ ва мураккабии хароҷот	Хароҷот ба унсурҳои таркибии маҳсулоти сайёҳӣ ва хароҷоти умумии маҷмӯӣ тақсим мешаванд.	Имкон медиҳад, ки сохтори арзиши аслии барои ҳар як унсури саёҳат ташаккул ёбад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Пойгоҳи иттилоотии баҳисобгирии идорақунӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ маҷмуи маълумотро ифода мекунанд, ки ба менечерон барои арзёбӣ намудани самаранокӣ фаъолият, ташаккули пешниҳодҳои рақобатпазир ва идора кардани хароҷот имкон медиҳанд.

Низоми аз ғайри қисмати методологӣ асоснокӣ ташаккули иттилоот бояд чунин муқарраротро ба назар гирад:

1. Ҳамгироии иттилооти молиявӣ ва ғайримолиявӣ. Хизматрасониҳои сайёҳӣ ғайримоддӣ буда, ба дарки истеъмолкунанда асос ёфтаанд. Аз ин рӯ, илова бар нишондиҳандаҳои анъанавии молиявӣ (хароҷот, даромад, фоида), муҳим аст, ки нишондиҳандаҳои ғайримолиявӣ ба назар гирифта шаванд, аз қабилӣ: қаноатмандии муштариён, сифати хизматрасонӣ, ҳавфҳои обрӯ ва мартабаҳои шарикон.

2. Сохторбандии иттилоот аз рӯи марҳилаҳои хизматрасонӣ ба сайёҳ. Низоми иттилоотӣ бояд тамоми даври зисти хизматрасониро инъикос кунад, чун: таҳияи маҳсулоти сайёҳӣ; пешбурди хизматрасонӣ; бронкунӣ; дастгирии муштариён ҳангоми сафар; таҳлили пас аз фуруш.

Бо қорбурди чунин равиш менечерон дарк мекунанд, ки хароҷоти асосӣ дар қадом марҳила ташаккул меёбад ва чӣ гуна ба фоида таъсир мерасонанд.

3. Истифодаи платформаҳои рақамӣ ва низомиҳои бронкунии онлайнӣ. Рақамикунонӣ ба методологияи баҳисобгирии идорақунӣ таъсири появӣ мерасонад. Ширкатҳои муносири сайёҳӣ CRM, ERP, низомиҳои нархгузориҳои пӯён, агрегаторҳои меҳмонхона ва чиптаҳои ҳавопаймоиро

истифода мебаранд. Ин воситаҳо маҷмуи маълумотро бунёд мекунад, ки асоси муҳтавои таҳлилиро ташкил медиҳанд.

4. Ташаккули иттилоот аз рӯи марказҳои масъулият ва самтҳои фаъолият. Ҳамчун объектҳои таҳлили идоракунии инҳо амал мекунад: саёҳатҳои алоҳида; самтҳо (мамлакатҳо, минтақаҳо); хатҳои мавсимии маҳсулот; муштариёни корпоративӣ; филиалҳо ва идораҳои фурӯш.

5. Нигарониш ба иттилооти ояндабинӣ. Сайёҳӣ ба ноустувории талабот, шароити геополитикӣ, мавсимият ва зарбаҳои берунӣ махсусан ҳассос аст. Аз ин рӯ, баҳисобгирии идоракунии бояд ояндабинии ҳаҷми фурӯш, сатҳи боркунӣ, хароҷот, сатҳи рақобат ва афзалиятҳои муштариёро дар бар гирад.

Ҳамин тариқ, методологияи ташаккули пойгоҳи иттилоотӣ равиши ҳамачонибаро дар назар дорад, ки технологияҳои рақамӣ, хусусиятҳои соҳавӣ ва тамаркуз ба маълумоти таҳлилий ва ояндабиниро дар бар мегирад.

Ҳисобкунии арзиши асли дар сайёҳӣ аз амсилаҳои анъанавии истеҳсоли ба кулӣ фарқ мекунад. Маҳсулоти сайёҳӣ маҷмуи хизматрасониҳои таъминкунандагонӣ гуногун аст, аз ин рӯ, методология ҳамгироии хароҷоти ҳам дохилӣ ва ҳам беруниро талаб мекунад.

Равишҳои асосии методологӣ инҳоро дар бар мегирад:

1. Равиши баставӣ (маҷмӯӣ). Арзиши асли дар асоси дастаи пурраи хизматрасониҳо, ки дар саёҳат дохил карда шудаанд, ҳисоб карда мешавад, чун: нақлиёт, манзил, хӯрок, экскурсияҳо, суғурта, интиқол ва хизматрасониҳои ҳамроҳ. Ин усул ҳамчун муттаҳид сохтани нархҳои шартномавӣ ва хароҷоти дохилии ширкатро дар назар дорад.

2. Равиши ҷузъӣ. Барои ширкатҳое, ки хизматрасониҳои алоҳидаро пешниҳод мекунад (масалан, операторони сайёҳӣ, ки танҳо манзил ё танҳо экскурсияҳоро пешниҳод мекунад) муносиб аст. Арзиши асли барои ҳар як ҷузъ муайян карда мешавад ва сипас ҳамбаст карда мешавад.

3. Усули хароҷоти мустақим ва ғайримустақим. Хароҷоти мустақим масрафҳоеро дар бар мегирад, ки мустақиман ба саёҳати мушаххас алоқаманданд, дар ҳоле ки хароҷоти ғайримустақим дар асоси пояи аз ҷиҳати методологӣ асоснок тақсим карда мешаванд, чун: шумораи сайёҳон, давомнокии саёҳат, ҳаҷми фурӯш ва ғайра.

4. Усули ҳисобкунии арзиши асли тағйирёбанда (директ-костинг). Ин усул ҳангоми зарурати идоракунии фаврии номгӯи намудҳо (ассортимент)-и саёҳат истифода мешавад. Хароҷоти доимӣ дар сатҳи давра ба ҳисоб гирифта мешаванд ва ба арзиши бастаи мушаххаси сайёҳӣ дохил карда намешаванд, ки ин дарки дақиқтари фоиданокиро пешниҳод мекунад.

5. Усули ҳисобкунии арзиши асли, ки ба намудҳои фаъолият асос ёфтааст. Арзиши асосёфта ба фаъолият (ABC-costing). Ин усул махсусан барои ширкатҳое, ки инфрасохтори пешрафтаи хизматрасонии муштариён ва каналҳои гуногуни фурӯш доранд, муҳим аст. Хароҷот аз рӯи намудҳои фаъолият тақсим карда мешаванд, чун: бронкунӣ, маркетинг, дастгирии муштариён, гуфтушунӣ бо таъминкунандагон ва қори идораи фурӯш.

6. Равиши мавсимию пӯён. Дар соҳаи сайёҳӣ арзиши хизматрасониҳои таъминкунандагон метавонад ҳар моҳ тағйир ёбад. Ҳисобкунии арзиши асли бо дарназардошти тасҳеҳоти мавсимӣ аз ҷиҳати методологӣ мақбул аст. Он барои ташаккули нархҳои чандир ва беҳсозии фоида имкон медиҳад.

Методологияи ҳисоб кардани арзиши асли хизматрасониҳои сайёҳӣ бояд дақиқӣ, шаффофият ва имконияти гузаронидани таҳлили муқоисавии самаранокии самтҳои гуногуни фаъолиятро таъмин кунад.

Низомии муассири баҳисобгирии идоракунии дар ширкатҳои сайёҳӣ бидуни истифодаи воситаҳои методологӣ барои банақшагирӣ, назорат ва таҳлил, таъмини ҳамохангсозии ҳадафҳои стратегӣ, тақсими оқилонаи захираҳо ва воқуниши фаврӣ ба тағйирот дар муҳити берунӣ ғайримумкин аст. Соҳаи сайёҳӣ бо талаботи хеле ноустувор, мавсимӣ ва вобастагӣ аз омилҳои берунӣ, аз қабилӣ шароити геополитикӣ, инфрасохтор, логистика ва сифати хизматрасониҳо тавсиф мешавад. Аз ин рӯ, воситаҳои методологӣ барои баҳисобгирии идоракунии махсусан

муҳим мебошанд ва онҳо ба ширкатҳои сайёҳӣ имкон медиҳанд, ки равандро устувори банақшагириро таҳия кунанд, низоми назорати хароҷотро бунёд кунанд ва усулҳои ҳамаҷонибаи арзёбии фаъолиятро татбиқ намоянд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон қорбурди ин воситаҳо махсусан муҳим мегардад: рушди сайёҳӣ ҳамчун афзалияти стратегӣ эътироф шудааст, кластерҳои сайёҳӣ ташаккул меёбанд, инфрасохтор тақмил дода шуда, муносибатҳои байналмилалӣ густариш меёбанд. Ҳамаи ин ба низоми баҳисобгирии идоракунии аз ҷиҳати методологӣ асосёфта ниёз дорад, ки қодир аст қабули қарорҳои идоракуниро дар асоси иттилооти дақиқ, саривақтӣ ва муносиб таъмин намояд.

Бучетсозӣ унсурҳои калидии методологияи баҳисобгирии идоракунӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ буда, имкон медиҳад, ки банақшагирии захираҳо, ояндабинии қараёни муштариён, муайян кардани бори мавсимӣ ва тақсими хароҷот байни намунаҳои маҳсулоти сайёҳӣ анҷом дода шавад. Хусусияти методологияи бучетсозӣ дар сайёҳӣ дар вобастагии баланди он аз мавсимияти талабот, ноустувории қараёни сайёҳон, ҳавфҳои асрор ва ноустувории нархҳо барои хизматрасонии нақлиёт ва меҳмонхонаҳо мебошад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи низоми бучети қандир, ки кластерҳои сайёҳӣ, тафовут дар сохтори хароҷоти сайёҳии дохилӣ ва воридотӣ ва инфрасохтори минтақавиро ба назар мегардад, махсусан муҳим аст. Истифодаи бучетҳои амалиётӣ ва банақшагирии даврӣ ба ширкатҳои сайёҳӣ имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои молиявиро ба шароити тағйирёбандаи бозор мутобиқ кунанд ва нақшаҳои ғуруш, масирҳо ва сатҳи пуршавии ҷойҳои истиқоматро танзим кунанд.

Вазиҳои муҳими методологӣ ин ҳамгироии бучетсозӣ бо қоидаҳои дохилӣ, маълумоти таҳқиқоти маркетингӣ ва низоми ҳисоботи идоракунӣ мебошад. Ин ҳамроҳии байни ҳадафҳои стратегӣ, қарорҳои ҷорӣ молиявӣ иқтисодиёро таъмин мекунад, ки бо назардошти ташаккули кластерҳои сайёҳӣ ва рушди сайёҳии дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон махсусан муҳим мебошад.

Воситаи муҳими дигар контроллинг мебошад. Контроллинг хароҷот дар соҳаи сайёҳӣ низоми мукаммали методологӣ мебошад, ки мониторинги ноил шудан ба ҳадафҳо, арзёбии инҳирофҳо байни нишондиҳандаҳои воқеӣ ва банақшагирӣ таҷдуд, инчунин тасхеҳи қарорҳои идоракуниро дар бар мегардад. Дар тафовут аз назорати анъанавӣ, ки асосан ба бақайдгирии қонуншиканӣҳо ниғаронида шудааст, контроллинг истифодаи воситаҳои таҳлилий, ояндабинӣ ва ҳамроҳангсозии фаъолияти ҳамаи воҳидҳои сохтори ширкати сайёҳиро дар назар дорад.

Вазиҳои методологияи контроллинг инҳо мебошанд:

– таҳияи нишондиҳандаҳои асосии самаранокӣ (KPI), ки ба хусусиятҳои хизматрасониҳои сайёҳӣ мутобиқ қарда шудаанд;

– таҳлили доимии пӯёи талабот, сатҳи пуршавии манзил, хароҷоти масир ва логистика;

– ошқор қардани марказҳои хароҷот ва марказҳои масъулият;

– омода қардани тавсияҳои идоракунӣ дар асоси маълумот.

Дар соҳаи сайёҳӣ таҳлили даромади маргиналий, таҳлили омили тағйироти даромад ва хароҷот, таҳлили безарриии масирҳо ва хизматрасонӣҳо махсусан муҳим мебошанд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин имкон медиҳад, ки хусусиятҳои инфрасохтори минтақавӣ, тафовутҳо дар хароҷоти логистикӣ ва тағйирёбии мавсимии талабот ба назар гирифта шаванд. Истифодаи воситаҳои контроллинг шаффофияти равандро тижоратиро афзоиш медиҳад ва ба мустаҳкамшавии устувории молиявии ширкатҳои сайёҳӣ мусоидат мекунад.

Унсурҳои муҳими дигар методологӣ арзёбии самаранокии фаъолияти сайёҳӣ мебошад. Арзёбии самаранокии фаъолияти сайёҳӣ низоми бисёрҷанба мебошад, ки нишондиҳандаҳои молиявӣ, амалиётӣ ва маркетингиро дар бар мегардад. Хусусияти методологияи он дар зарурати баррасии ҳамаҷонибаи омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ, ки ба фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ таъсир мерасонанд, ифода меёбад.

Нишондиҳандаҳои молиявӣ таҳлили даромаднокии маҳсулоти сайёҳӣ, ғоида аз хизматрасонӣҳо, пӯёи даромад ва сохтори хароҷотро дар бар мегиранд. Нишондиҳандаҳои амалиётӣ истифодаи самаранокӣ захираҳо – нақлиёт, манзил, захираҳои инсонӣ ва иттилоотиро

инъикос мекунад. Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ метавонанд сатҳи қаноатмандии сайёҳон, рушди инфрасохтори маҳаллӣ ва саҳмгузорӣ ба ҷамоатҳои маҳаллиро дар бар гиранд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, методологияи арзёбии фаъолият бояд ин ҷиҳатҳоро ба назар гирад:

- саҳми баланди масирҳои сайёҳии табиатнишин;
- зарурати рушди инфрасохтор;
- аҳамияти сифати хизматрасонӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии байналмилалӣ;
- нақши платформаҳои рақамӣ барои пешбурди хизматрасониҳои сайёҳӣ.

Ин методологияи ҷамаҷониба ба ширкатҳои сайёҳӣ имкон медиҳад, ки қарорҳои идоракунии асоснокро таҳия кунанд, рақобатпазиро баланд бардоранд ва стратегияҳои дарозмуддати рушдро таҳия кунанд.

Рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ талаботи нави методологиро ба баҳисобгирии идоракунии пешкаш намуда, аҳамияти сифат, сохтор ва саривактии маълумотро, ки асоси ҳисобкуниҳои таҳлилӣ ва амсилаҳои ояндабиниро ташкил медиҳанд, тақвият мебахшад. Ширкатҳои сайёҳӣ барои ташаккули тасвири дақиқи хароҷот, талабот ва самаранокии амалиётӣ аз платформаҳои рақамӣ, низомҳои иттилоотии ҷамғиро, технологияҳои абрӣ ва воситаҳои таҳлили тижоратӣ бештар истифода мебаранд. Методологияи рақамикунонӣ автоматикунонии равандҳои асосии баҳисобгирӣ – ҳисоб кардани хароҷоти бастаҳои сайёҳӣ, тақсимои хароҷоти ғайримустақим, бучетсозӣ ва назорати иҷроӣ нақшаи молиявиро дар бар мегирад, ки шаффофиятро беҳтар намуда, ҳаҳоҳои воридкунии дастии иттилоотро кам мекунад ва қабули қарорҳои идоракуниро суръат мебахшад. Ин равандҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон махсусан муҳиманд, зеро табилии рақамии ширкатҳои сайёҳӣ рақобатпазирии онҳоро тақвият медиҳад.

Мутобиқсозии методологияи баҳисобгирии идоракунии ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифтани хусусиятҳои миллии соҳаи сайёҳиро талаб мекунад, аз ҷумла мавсимияти возеҳ, инфрасохтори маҳдуд, саҳми баланди тижорати хурд ва ҳассосияти афзоянда ба омилҳои берунии иқтисодӣ ва геополитикӣ. Мушкилоти методологӣ дар ин шароит зарурати таҳияи таснифоти ҷандири хароҷот, амсилаҳои мутобиқшудаи бучет ва механизмҳои назоратро дар бар мегиранд, ки ноустувории талабот ва тафовутҳои минтақавиро ба назар мегиранд. Шароити таъминот бо кормандон ва ташкилӣ низ нақши муҳим доранд: норасоии мутахассисони соҳаи баҳисобгирии идоракунии, эҳтиёҷ ба омӯзиши пешрафта ва ҷорӣ намудани салоҳиятҳои рақамӣ, инчунин зарурати тақмил додани қоидаҳои дохилии ширкатҳои сайёҳӣ. Дурнамои таҳияи пойгоҳи методологӣ бо ташаккули стандартҳои миллии баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи сайёҳӣ, бунёди воситаҳои ҷамаҷонибаи рақамӣ ва васеъ кардани ҳамгироӣ бо таҷрибаҳои байналмилалӣ алоқаманд аст, ки метавонад рақобатпазирии соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистонро тақвият бахшад.

Муҳокимаи натиҷаҳо. Таҳқиқот нишон дод, ки методологияи муассири баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи сайёҳӣ бояд хусусиятҳои соҳавӣ, шароити миллии ва тамоюлҳои табилии рақамиро ба назар гирад. Натиҷаҳо тасдиқ мекунад, ки омезиши принципҳои классикии баҳисобгирии идоракунии бо усулҳои муосири рақамикунонӣ ба ширкатҳои сайёҳӣ имкон медиҳад, ки хароҷотро дақиқтар ба нақша гиранд, назоратро тақвият диҳанд, воситаҳои таҳлилиро истифода баранд ва амсилаҳои устувори идоракуниро бунёд кунанд. Ин махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он рушди сайёҳӣ афзалияти стратегӣ буда, мутобиқсозии методологиро талаб мекунад, муҳим буда, ба баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ ва рақобатпазирии соҳаи нигаронида шудааст.

Маҳдудияти таҳқиқот. Маҳдудияти асосии таҳқиқот ба миқдори нокифояи маълумоти илмӣ ва амалӣ оид ба баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дастрасии маҳдуди ҳолатҳои амалӣ ва маводи оморӣ марбут мебошанд, ки ин аз марҳилаи нисбатан аввали рушди равишҳои рақамӣ ва методологӣ дар амалии миллии баҳисобгирии идоракунии вобаста аст. Илова бар ин, таҳқиқот асосан хусусияти назариявӣ дорад

ва тасдиқи минбаъдаи натиҷахоро тавассути таҳқиқоти амалӣ ва таҳлили фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ талаб мекунад.

Хулоса. Таҳлили пешниҳодшуда тасдиқ кард, ки методологияи баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи сайёҳӣ бояд ба самти ҳамгироии хусусиятҳои соҳавӣ, технологияҳои рақамӣ ва воситаҳои муосири таҳлили идоракунии таҳаввул ёбад. Мутобиқ кардани равишҳои методологӣ ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаро барои беҳтар кардани самаранокии идоракунии хароҷот, сода кардани банақшагирӣ ва беҳтар кардани сифати қарорҳои идоракунии фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, таҳияи пойгоҳи методологӣ барои баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи сайёҳӣ омили асосӣ дар рушди ширкатҳои сайёҳии рақобатпазир мебошад, ки қодиранд ба мушкилоти иқтисодии муосир воқуниш кунанд ва аз имконияти табилии рақамӣ барои рушди устувор истифода баранд.

АДАБИЁТ:

1. Абдулмуминзода, Н.А. Баҳисобгирии идоракунии дар низомии иттилоотии корхонаҳои кишоварзӣ / Н.А. Абдулмуминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – № 7. – С. 96-106
2. Аткинсон, Э.А., Банкер, Р.Д., Каплан, Р.С., Янг, С.М. Управленческий учет / Э.А. Аткинсон, Р.Д. Банкер, Р.С. Каплан, С.М. Янг / 3-е издание. Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. – 880 с.
3. Давлатзода, М.Х. Основы развития управленческого учета в условиях цифровых технологий / М.Х. Давлатзода // Таджикистан: экономика и управление. – 2021. – № 1. – С. 78-84
4. Каплан, Р.С., Нортон, Д.П. Сбалансированная система показателей: от стратегии к действию: пер. с англ. / Р.С. Каплан, Д.П. Нортон. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Олимп-Бизнес, 2005. – 320 с.
5. Каримиён, М.Б. Табилии консепсияҳои баҳисобгирии молиявӣ: аз анъанавӣ ба инноватсионӣ / М.Б. Каримиён // Фурӯғи илм. – 2025. – № 3. – С. 173-179
6. Каримов, Б.Х. Бухгалтерский учет: МСФО Таджикистан: учебно-практическое пособие / Б.Х. Каримов. – Душанбе: Институт предпринимательства и сервиса, 2019. – 425 с.
7. Каримов, Б.Х. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 3(53). – С. 150-156
8. Каримов, Б.Х. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2(41). – С. 15-21
9. Каримов, Б. Ҳ. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии дар рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б. Ҳ. Каримов, М. А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 180-188
10. Қурбонализода, Ҳ.Қ. Баҳисобгирии идоракунии дар марҳилаҳои ташаккули рушди иқтисоди рақамӣ / Ҳ.Қ. Қурбонализода, Т.Б. Раҷабов, У.Ф. Ғаниев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – № 1. – С. 95-102
11. Маҷидзода, Б.А. Ташаккули низомии баҳисобгирии идоракунии дар сохтмон: равиши методологӣ / Б.А. Маҷидзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2025. – № 2(57). – С. 205-211
12. Розиев, Д.А. Баҳисобгирии стратегӣ чун самти рушди баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои саноати нассочӣ / Д.А. Розиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 8. – С. 111-120
13. Хорнгрен, Ч. Фостер, Дж., Датар, Ш. Управленческий учет / Ч. Хорнгрен, Дж. Фостер, Ш. Датар / 10-е изд. Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2005. – 1008 с.

14. Хушвахтзода, Қ.Х. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар олами ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 10-2. – С. 66-71
15. Энтони, Р., Рис, Дж. Учет: ситуации и примеры / Р. Энтони, Дж. Рис / Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.М. Петрачкова / 2-е изд., стереотип. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 560 с.

УДК 331.556.4:656.7(575.3)

Каримов Ш.М.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ БАРОИ ТАШАККУЛИ СИСТЕМАИ ХИЗМАТРАСОНӢ БА МУҲОЧИРОНИ МЕҲНАТИИ БЕРУНӢ БО НАҚЛИЁТИ ҲАВОӢ

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши ҳаракати меҳнатӣ нақши авиатсия ҳамчун воситаи асосии дастгирии муҳочирати меҳнатӣ бештар мегардад. Дар ин мақола асосҳои назариявии ташаккули низоми хизматрасонӣ ба муҳочирони меҳнатии хориҷӣ бар пояи нақлиёти ҳавоӣ мавриди таҳлил қарор мегирад. Мафҳумҳои «низомии хизматрасонӣ», «парвозҳои ҳавоӣ» ва «муҳочирати меҳнатии байналмилалӣ» баррасӣ шуда, робитаи онҳо бо омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва логистикӣ муайян мегардад. Бо истифода аз усули таҳлили низомӣ, модели сеқабата пешниҳод мегардад: сатҳи стратегӣ (сиёсати давлатӣ), сатҳи амалӣ (ташкили парвозҳо ва хизматрасонӣ) ва сатҳи истифодабаранда (ниёзҳои муҳочирон). Муайян карда шудааст, ки монеаҳои асосӣ – номуайянии ҳуқуқӣ, маҳдудиятҳои логистикӣ ва набудани ҳамроҳангӣ миёни соҳаҳои муҳочират ва нақлиёт – фаъолияти самарабахши низомро маҳдуд месозанд. Муаллиф зарурати ташкили низоми чандқабата ва мутобиқшавандаро асоснок намуда, роҳҳои таҳия ва татбиқи амалии онро пешниҳод менамояд, ки ба баланд бардоштани дастрасӣ ва сифати хизматрасонии нақлиёти ҳавоӣ барои муҳочирон равона шудааст.

Вожаҳои калидӣ. муҳочирати меҳнатии хориҷӣ; нақлиёти ҳавоӣ; низомии хизматрасонӣ; муҳочирон; низомии нақлиётӣ-логистикӣ; муҳити институтсионалӣ; дастрасии хизматрасонӣ; сифати сервис; сиёсати муҳочиратӣ; инфрасохтори нақлиёт

Каримов Ш. М.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБСЛУЖИВАНИЯ ВНЕШНИХ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ ВОЗДУШНЫМ ТРАНСПОРТОМ

Рост глобализации и трудовой мобильности повышает значимость авиации как ключевого инструмента для трудовой миграции. В статье исследуются теоретические основы создания сервиса для иностранных трудовых мигрантов на базе воздушного транспорта. Анализируются такие понятия, как «сервисная система», «авиаперевозки» и «международная трудовая миграция», и выявляется их взаимосвязь с социально-экономическими и логистическими факторами. С использованием системного подхода предлагается модель из трех уровней: стратегического (государственная политика), операционного (организация перевозок и сервисов) и пользовательского (потребности мигрантов). Выявлены ключевые препятствия: правовая неопределенность, логистические барьеры и разобщенность между миграционной и транспортной сферами. Автор обосновывает необходимость создания гибкой многоуровневой системы, ориентированной на эффективное и доступное обслуживание мигрантов, и предлагает пути для ее разработки и внедрения.

Ключевые слова. внешняя трудовая миграция, воздушный транспорт, система обслуживания, мигранты, транспортно-логистическая система, институциональная среда, доступность услуг, качество сервиса, миграционная политика, транспортная инфраструктура

Karimov Sh. M.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION OF A SYSTEM FOR SERVICING EXTERNAL LABOR MIGRANTS BY AIR TRANSPORT

The growth of globalization and labor mobility increases the importance of aviation as a key instrument for labor migration. This article examines the theoretical foundations for developing a service system for foreign labor migrants based on air transport. The concepts of a “service system,” “air transportation,” and “international labor migration” are analyzed, and their interrelationships with socio-economic and logistical factors are identified. Using a systems-based approach, a three-level model is proposed: the strategic level (state policy), the operational level (organization of transportation and services), and the user level (migrants’ needs). Key constraints are identified, including legal uncertainty, logistical barriers, and the fragmentation between migration and transport sectors. The author substantiates the need for a flexible, multi-level system aimed at providing efficient and accessible services for migrants and outlines possible directions for its development and implementation.

Keywords: external labor migration, air transport, service system, migrants, transport and logistics system, institutional environment, service accessibility, service quality, migration policy, transport infrastructure.

Заминаи назариявӣ барои ташаккули системаҳои хизматрасонии авиатсионӣ ба муҳоҷирони меҳнатӣ беруна қоидаҳои асосии назарияи иқтисодӣ бозорӣ мебошанд. Омӯзиши предмети таҳқиқот нишон дода, ки заминаи методологии коркунии системаи пешниҳоди хизматрасониҳои авиатсионӣ равиши ташаккули талабот ва пешниҳодот, нархҳо ва инфлятсия, инчунин дигар мушкилоти бозорӣ мебошанд, ки онҳо хеле кам омӯхта шудаанд ва гузаронидани таҳқиқотҳои махсусро тақозо менамоянд.

Аз назарияи ҳаракати омилҳои истеҳсоли меҳнат, ки дар натиҷаи муҳоҷирати захираҳои меҳнатӣ ба хориҷи кишвар ҳамин гуна мол интиқол меёбад, ки хосиятҳои махсус дорад, яъне ин мол қувваи корӣ аст, ки ҳудудҳои омилҳои истеҳсоли дигра молҳо мебошад.

Вобаста ба ҳамин, ҳамон кишваре, ки қувваи корӣ содирот мекунад, яъне аз ҷое, ки коргарон муҳоҷират мекунанд, одатан, ба он ҷо даромади ҳарҳела, дар шакли пулгузарониҳои муҳоҷирони меҳнатӣ берунӣ аз як қисми даромадашон интиқол мегардад.

Ҳамин тавр, дар шароити барзиёд будани қувваи корӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳоҷирати қувваи корӣ ба пастиҳои шиддати бекорӣ дар дохили кишвар ва ворид шудани маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ аз хориҷи кишвар мусоидат мекунад, ки ин як асоси қотей барои ҳавасманд шудани аҳолии қобили корӣ ба хориҷи кишвар барои таъмини шуғл мебошад. Ҳамзамон, муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷи кишвар омилҳои калидӣ барои баланд бардоштани мутаҳаррикии нақлиёти аҳолии кишвар мегардад ва талаботро ба ҳамлу нақл байналмилаӣ ба вучуд меорад, дар натиҷа нақши макроиқтисодии нақлиёти ҳавоӣ дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйир меёбад.

Бояд қайд кард, ки таҳқиқотчиёни муҳоҷирати меҳнатӣ беруна идаъо доранд, ки муҳоҷират шакли бисёр мураккаби падидаи иҷтимоӣ буда, онро ҷараёни татбиқи сиёсати дарҳои қушодаи кишвар ва ҳамгироии иқтисодии онҳо ба вучуд меорад. Бо падидаи муҳоҷират тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ аҳолии содирунандарон ва қабулқунадагон қувваи корӣ вобаста аст, ки ба паҳлуҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа инъикос меёбад. Аз ин хотир, муҳоҷирати аҳоли мавзӯи таҳқиқи илмҳои гуногун, аз ҷумла илмҳои нақлиётӣ гардид.

Муайян карда шуд, ки истилоҳи “муҳоҷират” решаи латинӣ (*migratio*) дошта, маънои тағйироти макон кардан, кӯчиданро дорад. Вале таъкид кардаад, ки мафҳуми “тағйироти макон

кардан” ва “кӯчидан” сарбории тамоман гуногун доранд ва мафхумҳои ҳаммаъно нестанд [11]. Аз ин ҷо таҳқиқи пурра наёфтани мазмунӣ ин мафхумҳо ба он оварда расонд, ки дар адабиётҳои илмӣ то ҳол нуқтаи назари ягона ба мазмунӣ ин мафхумҳо вучуд надоранд. Ҳанӯз дар соли 1987 Рыбаковский Л.Л. навишта буд, ки “дар илми демография, чун дар дигар илмҳо, ки муҳоҷиратро меомӯзанд, ҳаҷ як мафхум инқадар маънидодкунӣ надорад, ки мафхуми муҳоҷират дорад” [26]. Бо мақсади тасдиқи ин ҳулоса Ионсев В.И. тарифи мафхуми “муҳоҷирати аҳоли”-ро дар адабиётҳои русӣ ва мафхуми онро дар адабиётҳои кишаврҳои хориҷӣ муайян кардаас [13. С.217].

Дар таҳқиқотҳои Хомра А.У., ки ба омӯзиши чараёнҳои муҳоҷирати аҳоли бахшида шудаанд, кӯшиш кара шудааст, ки тарифҳои бар адабиёт овардашудаи мафхуми “муҳоҷиратро” синтез намуда, онҳоро ба се гурӯҳи зерин ҷамъбаст намудааст [29]:

- “муҳоҷират” ҳаммонанд ба маънои мафхуми “мутаҳарриқӣ” дониста мешавад. Дар ин маврид мафхуми муҳоҷирати аҳоли метавонад ҳамчун азнавтасимкунии аҳоли нисбати соҳаҳо, минтақаҳо, касбҳо ва иҷтимоӣ дида баромад шаванд;

- муҳоҷиратро ҳамчун маҷмӯи механикӣ, таҳассусӣ ва соҳавӣ тағйири макон маънидод менамоянд;

- таҳти мафхуми “муҳоҷирати аҳоли” ҳама гуна тағйири фазоии макон фаҳмида мешавад.

Ғайр аз ин, Рыбаковский Л.Л., ҳамаи тарифҳои мафхуми муҳоҷирати аҳолиро вобаста ба тавсифи моҳияташон, ба ду падида: чараёни муҳоҷират ва натиҷаи муҳоҷират тақсим намудааст [26].

Дар гурӯҳбандии дигари таърифҳо, мафхуми муҳоҷират ҳамчун ягонагии мафхумҳои “тағйири макон” ва “мутаҳарриқии аҳоли” дида баромада мешавад. Масалан, Л.Л. Шамилева муҳоҷиратро ҳамчун шакли мутаҳарриқии аҳоли медонад [30]. Рыбаковский Л.Л. қайд мекунад, ки таҳти мафхуми муҳоҷирати аҳоли бояд тағйири макон дар фазо фаҳмида шавад, мутаҳарриқии аҳоли гуфта қобилият ба муҳоҷират, яъне ғайриқонунии потенциалҳои муҳоҷиратфаҳмида мешавад [26].

Қобили қайд аст, ки дар баъзе аз таърифҳои ба муҳоҷират додашуда ҳақиқатҳои шакли гуногун, аз ҷумла муҳоҷиратӣ ва иҷтимоӣ, ба ҳам омехта карда шудаанд. Масалан, Курман М.В. бар он аст, ки муҳоҷирати территориявӣ тамоми гуногуншакли намудҳои муҳоҷирати аҳолиро дар бар мегирад. Аз ин хотир, дар мундариҷаи ин мафхум муҳоҷирати истеҳсолӣ, таҳсилоти ва касбиро дохил мекунад ва бо мафхуми ягонаи “муҳоҷирати иҷтимоӣ” онҳоро дар бар мегирад [15].

Дар ҷамъбаст боз як таърифи ҳеле паҳнгардидаи муҳоҷиратро дида мебароем, ки ба он таҳқиқотчиёни бештаре тавассути зоҳир намудаанд. Ин онмебошад, ки муҳоҷират як падидаи танҳо ҷойивазкунии аҳоли дар фазо мебошад.

Ҳамин тавр, таҳлили назариявии гузаронидашудаи нуқтаи назарҳои олимони нисбати мафхуми “муҳоҷирати аҳоли” имконият медиҳад тавсифҳои муҳими ин падида, ки дар ҳамаи таърифҳои мавҷуда вучуд доранд муайян карда шаванд. Ин гуна тавсифи мафхуми “муҳоҷирати аҳоли” ҳамчун интиқоли фазоӣ, дар вобастагӣ аз масофаи интиқол, муҳимияти объекте, ки дар миёнашон интиқол ба вучуд меояд, мӯҳлат ва ҳадафи тағйири маконро дар бар мегирад.

Аз ин хотир, таҳти мафхуми муҳоҷират чараёни интиқолёбии аҳолиро дар истилоҳи “муҳоҷирати аҳоли” дар назар доранд, ки олимони ба он маъно: мавсимӣ, моятникӣ, бебозгашт, мувақатӣ, мокугӣ, доимӣ, иқтисодӣ, маҷбурӣ, ихтиёрӣ, берунӣ, байналмилалӣ, дохилӣ, додаанд.

Бояд гуфт, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷират” муҳоҷиратро чунин тариф намудааст: “муҳоҷират - тағйири бебозгашт, мувақат, инчунин мавсими макони шахсонӣ воқеъ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба тағйири ҷои истиқомат ва шуғл мебошад” [10]. Аз ин ҷо, муҳоҷирати байналмилалӣ аҳоли ҳамчун кӯчиши фазоӣ одамон бо убури сарҳади давлатӣ новобаста аз мақсад, сабаб ва дурии ин кӯчиш дида баромада мешавад, ки тағйири ҷойи истиқомати доимӣ ё мувақатӣ, инчунин вазъи ҳуқуқии онҳоро ба вучуд меорад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи муҳоҷират” муайян кардааст, ки “муҳоҷирати меҳнатии беруна – убури сарҳади қонунӣ аз тарафи шаҳрвандонӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

зиндагии доимӣ доранд, шаҳрвандони шаҳрвандӣ надошта, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагии доимӣ доранд, ба ҳудуди кишваре, ки дар он ҷо бо шартномаи меҳнатӣ музди кор пардохта мешавад.

Ҳамин тавр, интиқол дар фазову вақт тавсифи гуногун доранд ва аз истифодаи аломатҳои ҳадафнокӣ метавонанд ба гурӯҳҳои гуногун тақсим карда шаванд. Намудҳои гуногун ва шаклҳои муҳоҷирати аҳолии маъноӣ гуногунӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дорад. Муҳоҷирати доимӣ теъдод ва сохтори аҳолии муқимии кишвари содиркунандаи ва воридкунандаи муҳоҷирони меҳнатиро таъйир медиҳад. Муҳоҷирати миятаникӣ теъдод ва таркиби аҳолии иқшварро таъйир намедиҳад, вале метавонад ба таъминоти корхонаҳо бо қувваи корӣ таъсир расонад.

Ҳамин тавр, таҳқиқотҳои олимони муқаррар намудааст, ки дар миёни намудҳои гуногунӣ муҳоҷирати беруна ҷудои мутлақ вучуд надорад, зеро як намуди муҳоҷират метавонад ба намуди дигар табдил ёбад. Барои мисол, муҳоҷири меҳнатӣ, ки барои кори муваққат ба кишвари дигар меравад, метавонад бо мурури замон барои истиқомати доимӣ иҷозат гирад, ҳамин тавре муҳоҷирати муваққатӣ ба доимӣ табдил меёбад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки муҳоҷирати меҳнатӣ на танҳо кӯчиши механикӣ одамон дар фазо ва вақт, балки як раванди мураккаб, бисёрҷабҳаи иҷтимоӣ мебошад. Аз ин ҷо, ҳаргуна раванди муҳоҷират маҷмӯи падидаҳои дараҷаи якхела мебошанд. Хулоса, хусусияти хоси ҷараёни муҳоҷират мавҷуд будани пасоҳамии ивазшавии марҳилаҳои он мебошад.

Марҳилаи аввал аз сабабҳо ва шароитҳо барои ба вучуд омадани муҳоҷират мебошад, ки дар маҷмӯ тавсифи ташаккули ин марҳиларо ифода мекунанд. Марҳилаи дуюм баромадан аз кишвари худ ва ҳамлу нақли онҳоро ба кишвари дигар ташкил мекунанд. Марҳилаи сеюм, аз соқин шудани муҳоҷири меҳнатӣ дар кишвари қабулкунанда, ҳамгирӣ дар ҷомеаи нав, гирифтани шаҳрвандии он кишвар ё баргашт ба ватанро дар бар мегиранд.

Ҳамин тавр, ҳамаи марҳилаҳои ташаккули раванди муҳоҷират ба ҳамдигар алоқамандӣ ва вобастагии зич доранд. Аз ин хотир, дарки муҳоҷират чун ҷараёни мураккаби иҷтимоӣ, доираҳои гуногунӣ ҳаёти ҷомеаи кишвари худ ва кишвари қабулкунандаро дар бар мегирад, ки чунин фаҳмиш барои таҳияи дурусти системаи пешниҳоди хизматрасонӣ ба муҳоҷирони меҳнати берунаи кишвар ҳеле муҳим мебошанд. Хулоса, ҷараёни муҳоҷирати меҳнатии аҳолии таҳти таъсири як қатор омилҳое, ки тавсифи мураккаб ва гуногуншаклӣ доранд, ба вучуд меоянд, ки онҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷамъ оварда шудаанд [13].

1. Омилҳои объективӣ:

- омилҳои талабдорӣ дар кишварҳои бавучудии муҳоҷирон: кашоқӣ, гуруснагӣ, сатҳи пасти зиндагӣ ва музди меҳнат, барзиёдӣ аҳолии дар кишварҳои рушдёбанда, дараҷаи баланди бекорӣ, фалокатҳои экологӣ, ҷангҳо, низоъҳо, таъқибҳо;
- омилҳои ҷазбкунанда дар кишварҳои таъинот: сатҳи нисбатан баланди зиндагӣ ва музди меҳнат, талаботи калони иқтисодӣ ки кишварҳои тарқиёфта ва рушдёбанда ба захираҳои меҳнатӣ, имконияти дарёфти ҷойи кор, бехатарӣ, камчини захираҳои меҳнатии худӣ;
- информатсионӣ: технологияҳои информатсионӣ, интернет, воситаҳои информатсияи оммавӣ;
- омилҳои иртиботӣ: инкишофи иртибототи нақлиётии миёни кишварҳо, паст будани хароҷотҳои нақлиётӣ ва алоқа.

2. Омилҳои субъективӣ:

- муқаррароти психологӣ, нишонаҳои арзишнок;
- мавҷудияти талабот: кӯшиши қорёбӣ, беҳтар кардани вазъияти моддӣ, худамалкунӣ, шиносӣ бо ҷаҳон, баланд бардоштани сатҳи таҳсилот, ташкили оила ва ғайра, инчунин номумкин будани таъмини онҳо бе муҳоҷират;
- мавҷудияти алоқаҳои шахсӣ дар хориҷа, таҷрибаи муҳоҷират ва дигарҳо.

Ҳамин тавр, маҷмӯи омилҳо ҳамчун шароити таъсиркунанда ба қабули қарори шахс оид ба муҳоҷират, ки сабаби бевоситаи он ҳамонҳое ҳастанд, ки қабули қарор нисбати муҳоҷиратро ба вучуд меоранд.

Маълум аст, ки аз лаҳзаи ба даст овардани мустақилият ва ибтидои гузаронидани сиёсати дарҳои кушода Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷараёни ғайри мувоҷеҳ шуд ва дар айни ҳол ин равандро таъсири калон ба вазъияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии кишвар доранд.

Дар давраи истиқлолият олимони кишвар ғайрилона ба омӯзиши ҷабҳҳои гуногуни мувоҷирати меҳнатии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон сафарбар шуданд. Инҳо академикҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Раҳимов Р.К., Назаров Т.Н., Каюмов Н.К., ва олимҳои кишвар Исмолов С.И., Комилов С.Ҷ., Саидмуродов Л.Ҳ., Султонов З.С., Улмасов Р.У., Максакова Л.П., Олимова М.А., Олимов С.К., Ҷӯрадова Т., Бабаев А., Бобочонов Р.М., Аминҷонов Р.М., Мамадбеков М.Ш., Мирзоева Ҷ.П., Муқимова Н.Р., Шералиев А.Қ. ва дигарҳо мебошанд.

Бояд ба он диққат дод, ки дар асарҳои олимони номбурда ҷабҳи хизматрасонии нақлиёт ба мувоҷирони меҳнатӣ қариб дида баромада нашудаанд. Дар онҳо бештар вазъияти мувоҷират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Хусусан аз ҷониби як гурӯҳ олимони таҳқиқи иҷтимоӣ-иқтисодии вазъияти мувоҷират дар Тоҷикистони имрӯза гузаронида шудаанд.

Таҳқиқоти гузаронидаи ин муаллифони нишон доданд, ки сабабҳои асосии берун аз кишвар барои коркунӣ рафтани аҳолии кишвар инҳо мебошанд: 45,9% аз сабаби набудани кор дар кишвар, 27,3% аз сабаби музди меҳнати паст, 12,2% бо мақсади барпо намудани оила (баргузори тӯй), боқимонда 15,6% бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла камбағалӣ, қарздорӣ, хариди манзил мувоҷират мекунад.

Дар ин ҷо ба он ишора шудааст, ки мувоҷират на танҳо боиси набудани ҷойҳои корӣ, балки аз сабаби пешниҳоди музди меҳнати пастӣ ҷойҳои кории мавҷуда ба вучуд меоянд. Масалан, ҷойҳои кории холиё, ки Агентии меҳнат ва шуғли аҳолии назди Вазорати меҳнат, мувоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойҳои кории холиро дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар пешниҳод менамояд, ки дар онҳо музди миёнаи меҳнат дар соли 2025 1000 сомони ро ташкил намудаанд. Мушкilotи музди меҳнати пастӣ кишварро Ярмаркаи ҷойҳои холи дар ш.Душанбе гузаронидаи Ҳадамоти мувоҷирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷоя бо Агентии ҳимояи иҷтимоӣ ва шуғли аҳолии кишвар шаҳодат медиҳанд. Таҳқиқи хонаводаҳо нишон доданд, ки 25-35% аҳолии Тоҷикистон қисман бекор ҳастанд, яъне рӯзи кории пурра надоранд, ё корҳои пастмаоши ба тахассусаш мувофиқ набударо иҷро мекунад; 10-14 % аҳоли бекор ҳастанд ва фақат 20-29% рӯзи кории пурра доранд [14].

Шуғлии пурра ё нопурра дар натиҷаи набудани кор бешубҳа сатҳи субботи молиявӣ ва некуаҳволии шаҳрвандони Тоҷикистонро паст мекунад.

Маълумотҳо дар бораи тақсими ҳудудии мувоҷирони тоҷик дар хориҷи кишвар нишон медиҳад, ки ба тарзи мутлақ 91,7 фоизашон ба як кишвар-Русия сафар мекунад ва фақат 8,3 фоизашон ба дигар кишварҳо (Қазоқистон, Қирғизистон, Беларус, Аморти муттаҳиди Араб, Ҳиндустон, Хитой, Олмон ва Туркия) мусофират мекунад.

Барои мувоҷирони меҳнатии тоҷик сарзамини диққатҷалбкунанда дар Федератсияи Русия ва шаҳри нояҳияҳои он маҳсуб меёбад, ки дар он ҷо 45,4% мувоҷирони меҳнатии мо ҷойгир шудаанд.

Соҳаҳои асосии шуғл дар ин ҷо соҳтмон, сипас савдо ва соҳаи хизматрасонӣ мебошанд. Мавқеи дуумро дар ин бора шаҳри Санкт –Петербург ва вилояти Ленинград бо 12,5% мувоҷирони меҳнатии тоҷик ишғол мекунад.

Шаҳрҳои округи федералии Сибир мувоҷирони ҳеле зиёдро ба худ ҷалб намудаанд. Ғунҷавии бештари мувоҷирони тоҷик дар шаҳри Екатеринбург, Новосибирск, Красноярск ва дигар шаҳрҳои Сибир мушоҳида мешаванд. Барои мувоҷирони мо шаҳрҳои Қазон ва Уфа низ диққатҷалбкунанда будаанд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар бозори меҳнат ҳам коргарони пасттаҳассус ва ҳам баландтаҳассус заруранд. Кишварҳои қабулкунанда бештар бо якдигар нисбати қувваи кории баландтаҳассус рақобат мекунад, дар ин маврид бештари онҳо ба зарурати иҷозати воридшавӣ додан ба коргарони таҳассусашон паст шубҳа мекунад. Новобаста ба ин, дар баъзе аз кишварҳо,

норасоии чиддии қувваи корӣ дар бахшҳое, ки таҳассуси махсус талаб намекунанд, зарур ҳастанд, зеро коргарони маҳаллӣ чунин корҳоро намехоҳанд иҷро кунанд.

Вале бояд қайд кард, ки дар натиҷаи бад шудани вазъияти муҳоҷиратӣ ва вучуд надоштани идоракунии муташаққили он, ҳамасола миқдори муҳоҷирони ғайрирасмӣ зиёд мешаванд, аз ин хотир, фосилаи фарҳангии онҳо бо аҳолии маҳаллӣ бештар мешавад. Ин гуна вазъият аз Тоҷикистон диверсификатся кунонидани муҳоҷирати меҳнатии берунаро дар миёни якҷанд кишварҳоро тақозо менамояд.

Таҳлили кори муҳоҷирони меҳнатӣ нишон медиҳад, ки бештари онҳо дар соҳаи сохтмон (51,2%) кор мекунанд, 13,7 % дар савдои яклухт ва чакана кор мекунанд, дар соҳаи хизматрасони нақлиётӣ, 8,8 % муҳоҷирони меҳнатии беруна хизматрасонӣ мекунанд. Дар соҳаи хоҷагиҳои манзилию коммуналӣ 7,8%, дар соҳаи хӯроки омма 7,3%, хизматрасонӣ дар хонавода 6,8% муҳоҷирони меҳнатӣ кор мекунанд [15].

Ҳиссаи кормандоне, ки дар дигар соҳаҳо кор мекунанд ниҳоят кам ҳастанд. Дар миёни намоёндагони ҳамаи дигар касбҳо касби коргари ҳархелақор қисмати ниҳоят калонро ташкил мекунанд, ки онҳо наметавонанд ба ягон бахши муайян гирд оварда шаванд, зеро ки ин гуна коргарон дар ҳамаи соҳаҳои иқтисоди кишвари қабулқунанда вучуд доранд.

Ҷоидаи иқтисодӣ аз муҳоҷират дар Тоҷикистон ҳамчун кишвари содирқунандаи қувваи корӣ тавассути воситаҳои пулии интиқол намудани муҳоҷирон муайян карда мешаванд. Новобаста ба он, ки муҳоҷири миёна аз 400 то 699 доллари ИМА кор мекунад, 51% оилаҳои ба пурсиш фарогирифтаи муҳоҷирон гудатанд, ки ҳармоҳа ба ҳисоби миёна на камтар аз 100 доллари ИМА мегиранд, ки ин аз баланд будани хароҷоти истиқомати муҳоҷирон дар кишвари қабулқунанда ва нигоҳдории як қисми маблағ барои ҳолатҳои пешбинишуда шаҳодат медиҳад.

Бояд гуфт, ки новобаста ба ин, бештар аз 30% оилаҳо ҳармоҳа маблағи аз 100 то 399 доллари ИМА мегиранд, қариб 14% ба андозаи аз 400 то 699 доллари ИМА ва 3,9 % - аз 700 то 999 доллари ИМА маблағ мегиранд.

Мувофиқи пурсиши муҳоҷирони меҳнатӣ муайян карда шуд, ки сатҳи ба инвеститсия табиқ додани маблағҳои интиқолнамудани онҳо ба соҳибкорӣ хусусӣ ниҳоят паст буда он ҳамагӣ 9%-ро ташкил медиҳад. Соҳаҳои бештар диққатҷалбқунандаи сармоягузорӣ кишоварзӣ, савдо ва доуфурӯши номар шудаанд.

Бештари пурсидашудагон ба сифати ҷоидаи мусбати муҳоҷират бештар шудани некуаҳволии оилаҳо - бештар аз 44%, ба даст овардани маҳорат ва тавоноии наваз 16,1%, боло рафтани таҳассус -14,15 ва ба даст овардани касби наваз аз тарафи 13,2% муҳоҷирони меҳнатӣ номбар карда шуданд. Ба сифати натиҷаҳои мусбати дигар имконияти гирифтани шахрвандии кишвари қабулқунанда (12,2%) номбар карда шудааст.

Хулоса, муҳоҷирати меҳнатии беруна омилҳои муҳими баланд бардоштани зудҳаракатӣ ва мутаҳаррикии нақлиётӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо натиҷаҳои мусбат барои аҳоли ва дар умум иқтисодиёти кишвар мегардад. Муҳоҷират ин тағйири макон намудани аҳоли, вобаста ба тағйирёбии доимии макони зист ҳам дар ҳудуди як кишвар ва инчунин аз як кишвар ба кишвари дигар мебошад. Вобаста ба аломатҳое, ки муҳоҷират гурӯҳбандӣ карда мешаванд, метавонад муҳоҷират дохилӣ ва берунӣ бошад.

Муҳоҷирати беруна ин тағйири макон намудани аҳоли дар миёни кишварҳо, гурӯҳи кишварҳо мебошад. Барои тавсифи муҳоҷирати берунӣ аз истилоҳи “эмигрантсия”, яъне рафтани аҳоли аз кишвар ва “иммигрантсия”- даромади аҳоли ба кишвар истифода мебаранд. Муҳоҷирати дохилӣ ин ҷойивазкунии аҳоли дар доираи сарҳади ҳамин ё дигар кишвар, дар миёни минтақаҳо, нуқтаҳои аҳолинишини онҳо мебошад.

Вобаста ба даврагии муҳоҷират намуди бебозгашти онро фарқ мекунанд, яъне ҷойивазкунии доимӣ ё дарозмаддати маҳали истиқомат ва муваққатӣ ба мӯҳлати нисбатан кӯтоҳро аз ҳам фарқ мекунанд. Муҳоҷирати муваққат ҷойивазкунии мавсимӣ ва кӯчбандии мայтаниро дар бар мегирад. Ҳамаи муҳоҷирати аҳоли баргарданда мебошанд.

Аз ин хотир, муҳоҷирати мայтаникии беруна танзимқунандаҳои ҷойивазкунии қувваикорино аз як давлат ба давлати дигар барои кор кардан ва баргаштанро дар бар мегирад.

Мунтазамии он ба речаи фаъолияти корӣ мувофиқат мекунад, аз ин хотир, онҳо сарчашми муҳими ташаккули қувваи корӣ ва бозори байналмилалӣ меҳнат мебошанд. Муҳочирати моятники дар минтақаҳои таъсири кишварҳои калон ва миёна буда хеле васеъ паҳншуда мебошанд.

Ҳамин тавр, омӯзиши муҳочирати моятникии аҳоли аҳамияти калон дорад, зеро вай таъсир ба стаҳи шуғли захираҳои меҳнатӣ дар кишвар ва тавозунмандии миёни талабот ва пешниҳодот дар бозори меҳнат дорад.

Доҳил кардани муҳочирати моятникӣ ба муҳочирати аҳоли дар баъзе аз адабиёти илмӣ бахшнок мебошад [18]. Ин гуна номувофиқатӣ натиҷаи муҳочирати моятникӣ мебошад, барои ҳамин бояд дуршавӣ на танҳо ба ҳисоб гирифта шавад, балки миқдоран ифода карда шаванд. Ин номувофиқатӣ ба зарурати дақиқ намудан ва ислоҳот кардан дар мавриди ҳисоб кардани захираҳои меҳнатӣ, ҳам аз тарафи сарчашмаҳои ташаккулёбӣ ва ҳамчунин, нисбати ҷойи асосии шуғл, оварда мерасонад. Чунин як дақиқкунӣ имконият медиҳад миқдори захираҳои меҳнати кишвар, ки метавонанд ба хориҷи кишвар сафарбар карда мешаванд, муайян карда шаванд [19]. Ин гуна ҳисобҳо бояд натиҷаи яхела диҳанд, вале дар доираи минтақавӣ онҳо метавонанд аз сабаби муҳочирати моятникии аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ ба ҳам мувофиқ наафтанд.

Ҳамин тавр, дар мавриди муайян кардани миқдори захираҳои меҳнатӣ ва миқдори воқеии аҳоли нисбати кишварҳои алоҳида на танҳо бояд нисбати кишварҳо ба ҳисоб гирифта шаванд, инчунин таъсири муҳочирати моятникӣ ба инобат гирифта шаванд. Ин чиз барои муайян кардани коэффисенти шуғлнокии қувваҳои корӣ хеле муҳим аст. Дар аксиҳол коэффисенти ба даст овардашуда метавонад нодуруст – барзиёд ё пасттар нишон диҳад [20].

Муҳочират дар мазмуни васеъ ба ғайр аз кӯчидан ба ҷойи истиқомати доимӣ, боз муҳочирати мавсимӣ ва моятникиро дар бар мегирад. Муҳочирати моятникӣ ин ҳаракати доимии аҳоли дар миёни ду ва аз он зиёда нуқтаҳои аҳолинишин ба иваз кардани ҷойи зиста, вобаста ба қор, таҳсил ё истироҳат мебошад [21].

Дар воқеъ муҳочирати моятникӣ падидаи табиӣ ва замонавӣ мебошад. Васеъ паҳн шудани он маънои таҳияи шароитҳои иҷтимоӣ ва субботи фазои тамоман нави аҳоли, имконияти интиҳоби касб, машғулият, банақшагирии вақти холии истиқоматкунандагони кишварро ифода мекунад. Муҳочирати меҳнатӣ ба марҳилаи нав доҳил шудааст, ки дар он кӯчидани оммавии аҳолии як кишвар барои истиқомат дар кишвари дигар ба вучуд меоянд [22].

Бояд қайд кард, ки душвории асоси омӯзиши муҳочирати моятникии меҳнати аз он иборат аст, ки дар бораи ин гун интиқол маълумоти дақиқи омӯрӣ вучуд надорад. Тафтиши интиҳобӣ, омори нақлиётӣ ва дигар маълумоти ивазшаванда имаконият намедиҳанд, ки имрӯз равандҳои муҳочиратӣ пурра баҳогузори карда шаванд. Бештари коршиносон (бештар аз 80%) осори муҳочиратро ҳамчун падидаи ҳам мусбат ва ҳам манфӣ арзёбӣ мекунанд, ки осори мусбати он аз осори манфиашбештар доништа мешавад. Баҳои осори муҳочират чунин арзёбӣ карда шудаанд (ҷадвали 1.).

Тавре аз ҷадвали 1 дида мешавад бештар аз 80% пурсидашудагон тасдиқ кардаанд, ки муҳочират ҳам осори мусбат ва ҳам осори манфӣ дорад, 19,5% боварӣ доранд, ки муҳочират фақат осори мусбат дорад.

Ҷадвали 1. – Баҳои осори муҳочират

Осори муҳочират	Муҳочират аз кишварҳои гуногун
Муҳочират фақат осори мусбат дорад	0,0
Муҳочират фақат осори манфӣ дорад	19,5
Муҳочират ҳам осори мусбӣ ва ҳам осори манфӣ дорад	80,5
Умумӣ	100,0

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия карда шудааст.

Нисбати таъсири муҳочират ба бозори меҳнат фикри коршиносон муҳолифатнок аст. Аз се як ҳиссаи онҳо эътимод доранд, ки ба сатҳи бекорӣ дигар омилҳое таъсир мерасонанд, ки динамикаи умумии рушди иқтисодӣ ва афзоиши бахшҳои алоҳидаи фаъолтатҳои иқтисодиёро муайян мекунад. Ва дар охир баштар аз панҷ яки коршиносон боварӣ доранд, ки муҳочират бекорию афзоиш медиҳад.

Бояд гуфт, ки бозори меҳнати Федератсияи Руссия ва дигар кишварҳо миқдори зиёди муҳочирони меҳнати берунро қабул мекунад. Мувофиқи маълумоти тарикӣ пурсиш ба даст омада ҳаҷми муҳочирати ғайрирасмӣ аз ҳаҷми расмӣ он чандин маротиба зиёдтар аст. Масалан, пурсишҳо собит намуданд, ки қариб 29% коршиносон боварӣ доранд, ки муҳочират бекорию зиёд мекунад, муҳочирон бошанд дар бозори меҳнат рақобатро барои муқимиҳо ба вучуд меоранд. 34,1% коршиносон ҳисоб мекунанд, ки муҳочират бекорию зиёд мекунад, муҳочирон бошанд қирши ҳудашонро дар бозори меҳнат пайдо мекунад, 35% онҳо фикр мекунад, ки ба бекори дигр омилоҳо таъсир меравонанд (ба ҷадвали 2 нигаред).

Ҷадвали 2 – Баҳои осори мусбат ва манфии муҳочират

Осори мусбати муҳочират	Баҳо
Муҳочирон корҳои вазнинро иҷро мекунад, ҷойҳои кори “пастнуфус”-ро бо музди мнҳнати кам ишғол мекунад.	66,1
Фарзандони муҳочирон теъдоди кӯдаконро дар ҳолати пастравии таваллуд афзоиш медиҳанд.	29,9
Муҳочирон баъзе соҳаҳои иқтисодиётро инкишоф медиҳанд.	18,7
Ҷавоб нест	7,9
Умумӣ	122,6*
Осори манфии муҳочират	Баҳо
Зиёдшавии муҳочирон нархи манзилро боло мебарад.	51,2
Муҳочирон пулҳои ба даст овардашонро аз минтақа берун бо худ мебаранд.	33,9
Муҳочирон сатҳи ҷинояткорию баланд мекунад.	31,5
Дар ҷойҳои ҷафс зиндагӣ доштани муҳочирон низоъҳои байни миллатҳо ба вучуд меоянд.	30,1
Муҳочирон рақобатро дар бозори меҳнат тезу тунд мекунад, бекорию ривож медиҳанд.	22,0
Муҳочирон касалиҳои гузарандаро паҳн мекунад.	5,5
Дигарҳо	5,0
Ҷамагӣ	179,2*

Эзоҳ: * сумма ҷавобҳо аз 100 % зиёд мешавад, зеро коршиносон метавонанд якчанд варианти ҷавобро интихоб кунанд.

Тавре коршиносони миллӣ таҳқиқ намудаанд [22], миқдори бештаримуҳочирони меҳнатӣ дар Федератсияи Руссия, махсусан дар Москва ва вилояти Москва ҷой гирифтаанд. Аз ин хотир, натиҷаи баҳои миқдорӣ ва сифатии нишондиҳандаҳои муҳочирати меҳнати онҳо округҳои маъмурии ш. Москва дар бораи мувофиқи мақсад будани муҳочирати меҳнати берун дар Федератсияи Руссия аз дигар кишварҳо маълумоти пурра медиҳанд (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3 – Параметрҳои асосии миқдорӣ ва сифатии муҳочирати меҳнатӣ дар округҳои маъмурии ш. Москва

Округи маъмурий	Миқдори муҳочирони расмӣ, ҳазор касса	Миқдори муҳочирони ғайрирасмӣ, ҳазор кас	Районҳои мутамаккизи ҷағиришавии баландтарини муҳочирон	Кишвари аслии муҳочирони меҳнатӣ	Соҳаи шугли муҳочирон
Марказӣ	50,0	80,0	Ҳамовникҳо, Красноселский Пресенский	Хитой, Ветнам, Украина, Туркия, Молдова Тоҷикистон	Савдо, хӯроки омма, сохтмон, нақлиёт ва алоқа, хоҷагии коммуналиб манзилӣ.

Шимолу ғарб	1,9	50,0 – 70, 0	Куркино, Строгино, Северное Тушино, Митино	Украина, Молдова, Озёрбойчон, Армения, Грузия, Узбекистон, Тоҷикистон , Хитой, Ветнам	Савдо, хӯроки омма, хизматарсонии майшӣ, сохтмон, сохтмони роҳҳои
Шимолу шарқ	5,0-7,5	Бештар, зиёд	Отрадное, Северный, Ярославский, Ростокино, Марина Роща, Ласино-островский, Свиблово, Бабушкинский	Украина, Молдова, Тоҷикистон Узбекистон, Киргизстон, Ветнам, Армения,	Савдо, хӯроки омма, сохтмон, хаочагии коммуналию манзилӣ, баҳши хизматрасонӣ, саноат, нақлиёт.
Чануб	8,3	20, 0-25,0	Нагорный, Бирюлево Восточное, Чертаново	Молдова, Украина, Хитой, Афғонистон, Ветнам, Тоҷикистон , Озёрбойчон, Армения	Савдо, хӯроки омма, сохтмон, хаочагии коммуналиб манзилӣ, тандурустӣ, саноат, нақлиёт ва алоқа.
Чанубу Ғарб	5,3	20,0	Академический, Зюзино, Котловская, Гагаринский, Ясенево	Хитой, Украина, Молдова, Тоҷикистон , Озёрбайчон, Грузия, Армения, Ветнам	Сохтмон, савдо ва хӯроки омма, нақлиёт, хоҷагии коммуналиб манзилӣ
Чанубу Шарқ	-	50,0-54,0	Южнопортовый, Нижегородский, Марино, Люблино Рязанский Капотня	Озёрбойчон Тоҷикистон , Молдова, Украина, Хитой, Ветнам, Узбекистон	Сохтмон, савдо, хизматарсонӣ, хоҷагии коммуналию манзилӣ, корҳои роҳсозӣ, нақлиёт.
Ғарб	-	50,0-90,0	Очаково, Ново-Пределино, Раменки Пр.Вернадского, Фили-Давидково Филевский парк	Украина, Молдова, Тоҷикистон , Беларусь, Узбекистон, Армения, Озёрбойчон	Сохтмо, савдо, таъмири мошинҳо, хизматрасонии майшӣ, хоҷагии коммуналию манзилӣ
Шарқ	30,0	100,0	Сокольники, Соколиная Гора, Преображенское Голяново, Богородское	Тоҷикистон , Украина, Молдова, Узбекистон, Хитой, Ветнам	Савдо ва хӯроки омма, сохтмон, хоҷагии коммуналию манзилӣ, ободонӣ

Источники: *Демографическая ситуация в Москве и тенденции её развития.Электронный ресурс.

Маълумотҳои ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки шаҳрвандони Тоҷикистон дар ҳамаи округҳои маъмурии шаҳри Москва кор мекунанд. Дар ин ҷо микдори муҳоҷирони меҳнатӣ аз ҳамаи кишварҳо ба андозаи дахҳо маротиба аз муҳоҷирони расмӣ зиёд ҳастанд, ки дар баҳои воқеии мутахассисии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос меёбанд.

Таҳқиқи вазъияти бозори мусофирбарӣ тавассути нақлиёти ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат аз он медиҳад, ки дар ин соҳа ҳолатҳои дида мешаванд, дар бозори ҳамаи нақли мусофирон 2-3 ширкт амал мекунанд, вазъияти ҳукумфармоии ширкатеро, ки зиёда аз 40% бозорро дар даст доранд, нигоҳ медоранд.

Дар ин маврид ширкатҳои хурд ба манфиати ширкатҳои ҳукмфармо ҳасос мебошанд. Мавҷуд будани ширкати ҳукмфармо дар бозор аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар соҳа инҳисорҳои пинҳонӣ вучуд доранд ғоидаи махфии инҳисорӣ мегиранд.

Вобаста ба ин, қонунгузориҳои зиддинҳисорӣ вобаста ба он ки дар қадом ҳолат ширкат метавонад ҳукмфармо доништа шавад, равшанӣ андохта шудаанд. Ин вобаста ба но ҳиссаи бозор мебошад, ки ширкат дар даст дорад. Мутобиқи қонунгузориҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазъияти ҳукмфармо барои он ширкат доништа мешавад, ки ширкат дар бозори молҳои муайян вазъияти беҳамтоӣ дорад, ки ба он имконият медиҳад барои ба бозор ворид шудани дигар ширкатҳои монеа эҷод кунад, фаъолияти иқтисодии онҳоро маҳдуд намояд ва сатҳи рақобат дар ҳамин соҳа таъсир расонад.

Дар адабиёти илмӣ диққати калон ба масъалаи муайян кардани параметрҳои сифатӣ бо назардошти он ки ширкат инҳисор доништа мешавад ва арзёбии вазъияти ҳукмфармоии он дода шудаанд [23, 24, 25, 26].

- агар ҳиссаи ширкат дар бозори моли муайян аз 35% зиёд нест, онгоҳ ин гуна ширкат ҳукмфармо доништа намешавад;
- дар мавриди зиёдтар аз 65% будан, чунин ширкат ҳукмфармо эътироф карда мешавад, агар баръакс он собит карда нашавад;
- агар ҳиссаи ширкат аз 35% то 65% таъсир кунад, онгоҳ ин ширкат метавонад ҳукмфармо доништа шавад.

Ба ғайр аз ин меъёрҳо боз падидаҳои зерин низ таҳқиқ карда мешаванд:

- имконияти ширкат таъсир расонида тавонистан ба рақибон ва гузоштани монеа ба воридшавии дигар ширкатҳои ба ҳамин бозор;
- фаъолияти рақибонро маҳдуд месозад.

Як қатор лаҳзаҳо метавонанд ширкатро дар бозор ҳукмфармо созад [24]:

I. Афзалият дар хароҷоти ҳамаҷумла нақли мусофирон. Ин дар ҳама маврид имконпазир аст, ки дар ширкат андозаи миёнаи хароҷотҳо дар мусофирбарӣ нисбат ба рақибон аз сабаби доштани технология судманд, захираҳои нисбатан босифат, таҷриба ва маҳорати бештари фаъолияти мусофирбарӣ, сарфа дар андозаи ширкат, пастар аст.

II. Иҷрои мусофирбарии сифати баланд, ки натавонанд аз бароҳати дохилии тайёра, балки аз фаъолияти реклами ширкат, нуфузи ширкат, фикри мусофирон дар бораи ширкат вобаста аст.

III. Ба имзо расонидани мувофиқатномаи миёни ширкатҳои ҳавопаймӣ. Ширкати ҳавопаймо ҳуқуқи байни худ бастанӣ созишномаи картелӣ, ки таъсири калон бар нархи бозори ҷон ширкати калонро дорад. Агар созишномаи картелӣ аз ҷониби ҳама ширкатҳои баста шавад, он гоҳ онҳо ҳамчун инҳисор баромад мекунад. Агар ин созишнома дар миёни якчанд ширкат баста шаванд, он гоҳ онҳо ҳамчун ширкати ҳукмфармо баромад мекунад, метавонанд ба нархи бозори мусофирбарӣ таъсир расонанд. Ин гуна ширкат дар қариб ҳама имконияти ғайриҷандирии бақияи талаботро меҳурӯд ва баромад аз вазъиятро дар афзоиши ҳаҷми фурӯши ҳамаҷумла нақли мусофирон, дар мавриди пастравии нархи он мебинад.

Дар умум дар мавриди муқарар кардани нарх, як қисми талабот қонун нашуда метавонад аз тарафи дигар ширкатҳои қонун ғардонидани шаванд. Талаботи боқимонда, ки ҳамчун фарқи миёни талаботи бозорӣ ва пешниҳодоти рақибон мебошад, аз ҳисоби ширати инҳисор пӯшонидани мешавад, ки қўшиш дорад ҳаҷми мусофирбарӣ метавонад то ҳама лаҳза афзоиш дода шавад, ки маблағи фурӯши ҳудудӣ ба хароҷотҳои ҳудудӣ баробар шаванд.

Дар ин маврид тақтикаи ширкатҳои дигар дар бозори мусофирбарӣ тағйир меёбад, барои он ки агар нарх дар ояндаи дарозмуддат паст шавад, он гоҳ чунин ширкатҳои бояд бозорро тарк кунанд. Дар мавриде, ки нарх паст намешавад, он гоҳ ширкати рақиб ғоидаи муайян мегирад. Ҳама тавр, талаботи боқимонда барои ширкатҳои ҳукмфармо ду шакли маҳдудият эҷод мекунад. Дар ҳолате, ки андозаи нарх ба ҳама хароҷотҳои қамтарин бештар аст, он гоҳ ширкати ҳукмфармо бо талаботи боқимонда дучор мешавад, агар пастар бошад, он гоҳ ширкат бо талаботи бозор дучор меғардад.

Дар мавриди муқаррар кардани нарх бештар аз хароҷотҳои миёна, ҳуқмфармо ва афзалияти рақобатии он метавонад ғоидаи муайян гирад.

Агар нарх аз хароҷотҳои миёна пастар бошад, он гоҳ чунин ширкат бозорро тарк мекунад, ширкати ҳуқмфармо ба сифати инҳисор баромад мекунад.

Ба интихоби сенарияи рафтори ширкати ҳуқмфармо як қатор шароит нақш доранд, ки дар миёнашон нақши калон хароҷот ба воҳиди ҳаҷми мусофирбарии ширкати ҳуқмфармо мебошад. Агар хароҷоти ширкати ҳуқмфармо аз рақибон фарқи калон надошта бошад, он гоҳ ширкати нархро дар сатҳи бештар аз хароҷоти миён гузошта мешавад ва ҳамин тавр ҳамаи ширкатҳо дар соҳа метавонанд ғоидаи иқтисодӣ, гиранд, ширакати ҳуқмфармо – муҳити рақобатӣ пайдо мекунад. Агар монетаҳои ҷиддӣ дар роҳи даромадан ба бозор гузошта шуда бошад ва бавҷуд омадани ширкатҳои нав дар назар набошад, дар ин маврид тамоми ширкати ҳуқмфармо устувор мемонад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ширкати ҳуқмфармо ду варианти ҳалли мушкилоти нархгузорию дорад. Якум вариант вобаста ба он аст, ки ширкт набояд ба ворид шудани ширкти ҷавон ба бозор диқат диҳад ва кӯшиш намояд, ки ғоидаашро баландтарин созад. Варианти дуюм вобаста аст, бо он, ки ширакт метавонад ҳудуди нархро муайян кунад, ки завқи ширкатҳои навро барои даромадан ба бозор аз байн барад [27, 28].

Варианти якум рафтори худкушии ширкатро вобаста ба рафтори сиёсати нархӣ медонад [28]. Дар мавриде, ки ширкати ҳуқмфармо дар бозор кор мекунад, ки дар он ҷо афзалият маҳсулоти якҷинса дорад, он гоҳ ширкатҳои орақиб кӯшиши калонтарин кардани ғоидаи худро, тавассути бо ба сатҳи хароҷотҳои ҳудудӣ расонидани нарх дорад. Ширкати пешбар сатҳи болоии нархро муқаррар мекунад бо назардошти он, ки барои вай тамоми маълумотҳо нисбати талаботи бозорӣ, хароҷотҳо ва пешниҳоди рақибон дастрас аст.

Дар ин маврид, ҳангоме, ки ширкати ҳуқмфармо сатҳи баланди нархро муқарар мекунад, рақиб-ширкатҳо ғоида мегиранд, ҳаҷми мусофирбарии афзоиш меёбад, ширкатҳои нав метавонанд ба бозор дохил шаванд. Ва ҳамчун натиҷа, пешниҳодот афзоиш меёбад, ҳиссаи ширкати ҳуқмфармо кам мешавад, вай талафоти калон мебинад, ки хароҷоти онро афзоиш медиҳад. Ширкате, ки дар хароҷот афзалият надорад дар оянда тавассути рақиб-ширкатҳое, ки инкишофи судманд доранд, аз бозор бароварда мешаванд.

Ҳамаи ин маҳдудияти асосӣ дар бозори ҳуқмфармоии инҳисорӣ дар мавриди маҳдудияти муҳити рақобатӣ мебошад. Ва чун натиҷа, ғоидаи иқтисодии ширкати рақиб ба сатҳи сифр мерасад, нархҳо дар сатҳи нархи ширкати намунавӣ қарор мегиранд. Аз хоҳири он ки хароҷоти ширкати ҳуқмфармо каме пасттар аз рақибон аст, вай ғоида мегирад ва оянда ҳам, вале хеле кам, нисбат ба имрӯза ва давраи кӯтоҳмуддат.

Ҳар гоҳ, ки ширкати ҳуқмфармо ба тарзи назаррас хароҷотҳояшро паст мекунад, рақибон бозорро тарк мекунанд, ва ширкт ба сифати инҳисор баромад мекунад. Дар чунин маврид, андозаи умумии хароҷот барои ширкаи ҳуқмфармо тағйирёбандаи стратегӣ мегардад, ва иракти ҳавопаймӣ ба доим паст кардани хароҷотҳо ҳавасманд мешавад.

Бояд қайд кард, ки бо мақсди нигоҳ доштан ва дар оянда мавқеи инҳисориро давом додан ширкати пешбар бояд нақшаи амалиёт нисбати пешгирии воридшавии ҳар гуна рақибон ва ширкатҳои навро ба бозорпешгирӣ кунад, ва зараурати баландтарин кардаи ғоидаро ба оянда гузорад.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ амсилаҳои гуногуни омории нархгузорӣ, ки маҳдуд созандаи даромади ширкати нав ба бозор таҳлил карда мешаванд, аксаран афзалияти ҳаҷми хароҷоти ширкати ҳуқмфармо баромад мекунанд. Дар заминаи амсилаи якум амсилаи Бэйн, дар дуюм, амсилаи Модилиани ва Сайлос-Лабин [24, 26] истифода бурда мешаванд.

Амсилаи Бэйн афзалияти мутлақро дар хароҷоти ширакати ҳуқмфармо дида мебарояд, ки дар он пешгирӣ кардани воридшавии ширкати нав ба бозор, ширкти кӯҳна андозаи нархро пасттар аз хароҷоти ширкти рақиб ба як воҳиди хизматрасонии рақиб мегузорад, ки ҳама гуна заминаҳоро барои ворид шудан ба соҳаро дорад. Ҳангоме, ки нархи маҳдудкунандаи даромад пасттар аз андозаи он, ки ба даст овардани ғоидаи калонтаринро маҳдуд месозад, он гоҳ дар назди

ширкат мушкилоти интихоби миёни стратегияи ба маҳдудсозии воридшавӣ рағонашуда ва стратегияи ба воридшавӣ монеъа насохтан ба вучуд меояд.

Варианти дуюм таҳдиди воридшавии дигар ширкатҳоро ба бозори мусофирбарӣ тавассути шаклиёти ҳавоӣ дорад, ки барои ширкати куҳан беғоида меғардад. Аз ин хотир, дар мавриди таҳияи ин ё он стратегия, ширкат бояд на танҳо ба ғоидаи ҳар ду вариант нишон ғирад, инчунин андозаи дисконт, ки ағзалияти ширкатро нисбати даромади нақшавӣ ва ба даст овардашуда, инчунин сатҳи ҳатари хоҷағидорино инъикос мекунад, дар назар ғирифта шавад. Вобаста ба андозаи дисконт ва сатҳи ҳатар стратегияи калонтарин кардани ғоида таҳия карда мешавад. Агар андозаи дисконт аз сатҳи ҳатар паст ё баланд бошад, дар ин маврид рақибғи ширкат ҳуқуқ дорад озодона ба соҳа ворид шавад, зеро ширкат бо ба даст овардани ғоида банд аст.

Дар мавриди амсилаи дуюм – амсилаи Модилиян чунин мешавад, ки барои он ки воридшавии рақиб-ширкати нав ба бозор бартараф карда шавад, ширкатҳои пешин бояд ағзалияти нисбӣ дар хароҷоти вобаста ба ҳаҷми мусофирбарӣ ва ғоидаи мусбат аз андозаи истеҳсол, дошта бошанд. Ширати ҳавопаймоии куҳан андозаи нархро ҳамин гуна муайян мекунад, ки ширкати нав ҳеҷ гоҳ наметавонад ба бозор ворид шавад. Ҳамин тавр, ғаъолияти ширкати куҳан ба ташаккули ҳамин гуна нарх рағона шудааст, ки дар он маҳдудшавии даромад ба ҳамин бозор ба вучуд меояд, имконият наметаҳад ширкати нав новобаста ба ҳаҷми мусофирбарӣ ғоида ғирад. Дар ниҳоят ширкати нав зарари муайян мебинад ва ҳавасмандии ворид шудан ба соҳаро надорад. Дар ин амсила суръати воридшавии ширати нав ба бозор онқадар калон нест, зеро агар ин ба вучуд наояд, ширкат метавонад зуд ба бозор дарояд ва ҷояшонро ғавассути муайян кардани андозаи нархи пасттар аз нархи дар ҳамин лаҳза ғузошташуда, бо ширкати куҳан иваз намоянд.

Вале дар ҳар гуна ҳолат дар соҳа ширкати устувор, аз хотири он, ки ағзалияти нисбӣ нисбати хароҷоти хизматрасонӣ дорад, ғаъолият мекунад.

Андозаи сатҳе, ки даромданро вобаста ба ағзуни нарх нисбат ба андозаи хароҷоти ғуруш дар ҳолати ҳаҷми мусофирбарии максималӣ-судманд бо роҳи нисбати ҳаҷми масималӣ-судманди азхудкунии ҳаҷми мусофирбарӣ ба андозаи бозор бо назардошти чандирнокии талабот нисбат ба нарх, ҳисоб карда мешавад. Ҳарқадар андозаи истеҳсоли ғоиданокии максималӣ наисбат ба андозаи бозор ва чандирнокии талабот пастар бошад, ҳамон қадр имконият барои дуршавии нархи мусофирбарӣ аз сатҳи хароҷоти он камтар, ва бештар имконият барои тадбиқи сисёсати маҳдудкунии даромад аз ҳисоби нархғузори ба вучуд меояд.

Ин гуна амсилаи нархғузори дар таҷрибаи амалӣ васеъ паҳншуда мебошад, вале тадбиқи он риояи шартҳои муайянро тақозо менамояд, чунки он ҳамачун усули ғузоштани монеъ барои воридшавӣ ба бозор доништа мешавад [30, 31, 32].

Як шarti муҳим он аст, ки ширкати ҳуқмфармо хароҷоти мусофирбарӣ ва чандирнокии мавҷудаи нархро муайян мекунад. Дар ҳолати азнавбаҳодиҳии ағзалияти имконпазир, ширкат талафоти калони ғоида мебинад, ҳолати баръакс, ширкат ба хароҷотҳои худ баҳои нокиғоя диҳад, воридшавии рақибонро ба бозор ба вучуд меорад.

Шarti на камтар аз ин, он мебошад, ки ширкати ҳуқмфармо бояд ҳаҷми мусофирбариро, ҳамачунин ҳаҷми ғурушро дар сатҳе, ки андозаи умумии ҳаҷми азхудкунии мусофирбарӣ барои ҳамаи ширкатҳо баробар ба сатҳе мебошад, ки метавонад даромадро ба таври ратсионалӣ маҳдуд созад, нигоҳ дорад. Мушкилоти асосии дар ҳисоби ҳиссаи бозори худ ва рақибон мебошад, ки дар онҳо дуршавии калони хароҷот мушоҳида қарад мешавад, дар чунин маврид андозаи талабот бузургии ноустувор боқӣ мемонад.

Шarti сеюм зарурати камкунии ҳаҷми мусофирбарӣ дар ҳолате мебошад, ки агар ширкати нав ба сифати қорҳонаи калони диференсиатсияшуда баромад кунад. Барои роҳ надодан ба чунин ваъият ширкати ҳуқмфармо ҳуқуқи муайян кардани андозаи нархро дар ҳамон сатҳе дорад, ки барои ба даст овардани ғоидаи кӯтоҳмуддат ва пешғири қардни даромад ба ин бозор ширкати рақибро тавассути паст кардани нарх то ба сатҳи сарҳад, мусоидат намояд. Дар ин ҷо муҳим он аст, ки ширкати ҳуқмфармо як қатор тадбирҳои ғишороварӣ ба рақибонро амали созад.

Шарти дигари накам аз гуфташудаҳо он баромд мекунад, ки дар соҳаи сатҳи баланди ҷорисозии технологияҳои нав ва рушди босуръати амалисозии ҳамин старегия камфоида буда, муҳити берунаи тағйирёбанда ба ширкати ҳукмфармо имконият наметавонад ба қимати сарҳадии нарх, ки андозаи он баромадан ба бозорро маҳдуд кунад, баҳои дуруст диҳад.

Дар охир, шарти панҷум ин аст, ки информатсия дар бораи хароҷот ба он овара мерасонад, ки старегия камфоида мегардад, чунки ҳамин нишондиҳанда ба сифати тағйирёбандаи стратегӣ баромад мекунад, барои ҳамин аз таҳлили дурусти он имконияти маҳдудсозии даромад ба соҳа ё балантарин сохтани фоида вобаста аст.

АДАБИЁТ:

1. Абчук В. А. Риски в бизнесе, менеджменте и маркетинге/ В.А. Абчук // – СПб.: Издательство Михайлова В.А., – 2006. – 480 с.
2. Аминджанов Р.М. Миграционная ситуация современного Таджикистана (Результаты социо-экономического исследования) / Аминджанов Р.М., Бабаджанов Р.М., Махмадбеков М.Ш., Мукимова Н.Р. // – Душанбе: ООО “Шохин”, – 2016. – 112 с.
3. Аминджанов Р.М., Бабаджанов Р.М., Махмадбеков М.Ш., Мукимова Н.Р. Миграционная ситуация современного Таджикистана (Результаты социо-экономического исследования)/.- Душанбе: ООО “Шохин”, – 2016. – 112 с.
4. Артамонов Б. В. Рынок международных воздушных перевозок: особенности и проблемы развития. М.: Воздушный транспорт, – 1992. – 268 с.
5. Арутюнян Ю.В. Этносоциология. – М.: Аспект-Пресс, – 1999. – 271 с.
6. Башкетов Б.И. Социально-экономическая статистика. –М.:ЮНИТИ – ДАН, – 2002. – 322 с.
7. Васильева С.В., Секисов, А.Г. Теория (экономика) отраслевых рынков. Учебное пособие. / С. В. Васильева, А. Г. Серкисов // – Чита: ЧитГУ, 2011. – 125 с.
8. Денисенко М.Б., Ионцев В.А., Хорев Б.С. Миграциология. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 96 с.
9. Ерченко О. А. Конкурентное развитие российской авиакомпании в условиях глобализации: Автореф. дисс. док. экон. наук: 08.00.05 / Ерченко Оксана Анатольевна. – М., – 2008 – 48 с.
10. Закон Республики Таджикистан “О миграции”. (в редакции Закона РТ от 10 мая 2002 г. №31, от 28 декабря 2005г.№145, от 31 декабря 2008г. №470, от 12.01.2010г. №470, от 03.08.2018г. №1541).
11. Закон Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 597 О науке и государственной научно-технической политике (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2013 г.)
12. Закон Республики Таджикистан от 5 марта 2007 года № 234 О товарных знаках и знаках обслуживания (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2019 г.)
13. Ионцев В.А. Международная миграция населения: теории и истории изучения. – М.: Диалог. – МГУ, 1999. – 370 с.
14. Ионцев В.А. Международная миграция населения: теория и истории изучения. – М.:Диалог. – МГУ, 1999, – 370 с.
15. Курман М.В. Актуальные проблемы демографии. М.: Статистика, 1976. – 200 с.
16. Международные экономические отношения / под ред. В.Е. Рыбалкина // 8-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, – 2009. – 560 с.
17. Микрюков, Н. Ю. Межрегиональная и международная миграции как факторы гендерных диспропорций в регионах России / Н. Ю. Микрюков // Наука. Культура. Общество. – 2023. – Т. 29, № 4. – С. 65-84. – DOI 10.19181/nko.2023.29.4.6. – EDN KUCUJE.
18. Пантелеев О. Интерес к электронным билетам / О. Пантелеев // Авиатранспортное обозрение. – Декабрь 2003. Стр. 12 – 15.
19. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения. – М.: Наука, 1975. – 232 с.
20. Попова А.Х. Методологические особенности изучения миграции населения. Орджоникидзе: - РИО ООГУ, 1986. – 30 с.
21. Проскуряков В.М. Экономическая статистика. – М.: Статистика, – 2007. – 320 с.

22. Рахимов Р. К. Проблемы развития переходной экономики Республики Таджикистан / Р.К. Рахимов // – Академия наук Республики Таджикистан. Институт экономики и демографии. Душанбе, – 2012. – 812 с.
23. Ромашов О.В. Социология труда. Учебное пособие. – М.:Гардарики, – 2001. – 320 с.
24. Румянцев А.И. Политическая экономия: Учебник для экон. вузов и фак. / Редкол.: акад. Румянцев А.М. и др — Москва : Политиздат, – 1979. – 591 с..
25. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. – М: Наука, 1987. – 200 с.
26. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. – М.: Наука, 1987. – 200 с.
27. Салик В.Н. Социально- статистика. М.: Статистика, – 2005. – 234 с.
28. Сенин В. В. Системный кризис в экономике гражданской авиации России и условия его разрешения: Автореф. дисс.канд.экон.наук: 08.00.05 / Сенин Василий Васильевич // М., – 2003. – 24 с.
29. Хомра А.У. Миграция населения: теория, методики исследования. Киев. – Наук думка, 1979. – 148 с.
30. Шамилева Л.Л. Моделирование миграции населения в районе. Автореферат диссерт. – М.: МГУ, 1975. – 29 с.
31. Шишкин А.Ф. Экономическая теория. К.2. Изд.2., – М.: ВЛАДОС, – 2010. – 816 с.
32. Юдина Т.Н. Миграция: словарь основных терминов: Учеб. Пособие – М.: Издательство РГСУ; Академический Проект, 2007. – 472 с. ISBN 978-5-8291-0882-3.

УДК 314.113:330.313(575.3)

Комилзода А.К., Одиназода К.С.

ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В современном мире развиваются теоретические и методологические подходы к исследованию демографических процессов. Вопросам демографического развития стали уделять особое внимание ученые-демографы и социологи. Разработаны теории, концепции и методологические подходы к исследованию данной проблемы. Однако все имеющиеся теоретические подходы и концепции направлены на объяснение либо стимулирования рождаемости, либо сдерживания рождаемости населения.

Поэтому в данной статье рассматриваются теоретические идеи демографических исследований и расширяется сфера их понимания.

Ключевые слова: воспроизводства, населения, рождаемость, смертность, миграция, демографическое развитие, экономика, микроэкономическая теория рождаемости.

Комилзода А.К., Одиназода К.С.

БОЗТАВЛИДИ АХОЛӢ: ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯӢ

Дар ҷаҳони муосир равишҳои назариявӣ методологӣ оид ба таҳқиқи равандҳои демографӣ рушд карда истодаанд. Ба масъалаҳои рушди демографӣ таваҷҷуҳи махсус аз ҷониби олимони демографҳо ва сотсиологҳо зоҳир карда мешавад. Назария, концепсияҳо ва равишҳои методологӣ оид ба таҳқиқи ин раванд коркард гардидаанд. Аммо, тамоми концепсияҳои мавҷуда ё барои маънидодӣ ҳавасмандсозии таваллуд ё пешгирии таваллуд равона шудаанд.

Аз ин рӯ дар мақолаи мазкур ақидаҳои назариявӣ оид ба таҳқиқоти демографӣ баррасӣ гардида доираи фаҳмиши он васеъ карда шудааст.

Komilzoda A.K., Odinzoda K.S.

POPULATION REPRODUCTION: A THEORETICAL ASPECT

In the modern world, theoretical and methodological approaches to the study of demographic processes are developing. Demographers and sociologists have begun to pay particular attention to issues of demographic development. Theories, concepts, and methodological approaches to studying this problem have been developed. However, all existing theoretical approaches and concepts are aimed at explaining either the stimulation or the suppression of fertility.

Therefore, this article examines theoretical ideas about demographic research and expands its scope of understanding.

Key words: reproduction, population, fertility, mortality, migration, demographic development, economics, microeconomic theory of fertility.

В современном мире развиваются теоретические и методологические подходы к исследованию демографических процессов. Вопросам демографического развития стали уделять особое внимание ученые-демографы и социологи. Разработаны теории, концепции и методологические подходы к исследованию данной проблемы. Однако все имеющиеся теоретические подходы и концепции направлены на объяснение либо стимулирования рождаемости, либо сдерживания рождаемости населения.

Значительные концептуальные подходы к исследованию демографических процессов разработаны для слаборазвитых и развитых стран мира. Это так и должно быть, в связи с тем, что демографические процессы в разных странах имеют свою специфику. В некоторых странах мира наблюдаются быстрые темпы прироста населения, а в некоторых, наоборот, систематическое снижение рождаемости и сокращение численности населения. Исходя из данной ситуации, разрабатываемая демографическая политика отдельных стран и теоретико-методологические подходы к исследованию демографических процессов также имеют специфический характер, однако в некоторых аспектах имеют и различие, и общее сходство. Демографическим процессам и демографическому развитию в последние годы были посвящены многочисленные исследования. Опубликованы научные труды западных и отечественных ученых, результаты проведенных исследований, посвящённых тенденциям рождаемости, миграции и воспроизводства населения в целом.

В целях установления динамики и тенденций воспроизводства населения в экономической науке используются различные теории и методологии, к которым можно отнести следующие: экономическая теория рождаемости, теория стоимости и ценности детей и теория демографического перехода. Также научные подходы к анализу демографических процессов базируются на таких научных подходах, как: историко-описательный, технико-экономический и социально-психологический [1]. Историко-описательный подход подразумевает ведение научного исследования демографических процессов, начиная с изучения прошлого. В этом аспекте необходимо установить взаимосвязь демографических процессов, влияние различных факторов с точки зрения истории воспроизводства населения отдельно взятого региона. Техничко-экономический подход включает в себя развитие науки и роста национальной экономики. Прежде всего, данная ситуация связана с тем, что экономическое развитие зависит от уровня использования достижений науки и техники в процессе производства. Согласно теоретическим рассуждениям, фазы демографического перехода будут соответствовать типу общества и его развитию.

С методологической точки зрения одним из важнейших подходов к исследованию демографических процессов является экономический подход. Экономический подход в западной литературе занимает особое место и сформировался с появлением демографической науки, как таковой. В условиях рыночной экономики также этот подход не теряет своей актуальности и широко используется для объяснения демографических процессов и их тенденций. Согласно

экономическому подходу демографические процессы зависят от множества факторов экономического характера. В основе классического экономического подхода лежат два теоретических положения, противоречащих друг другу.

Первый подход рассматривает рост населения с позиции его негативного влияния на экономические процессы. Сторонники данной теории считают, что прирост населения приводит к торможению экономического развития и становится причиной снижения уровня жизни населения. К сторонникам данной теории относятся такие ученые, как «неомальтузианцы» Х. Бешлоу, Х. Лейбенштейн, Р. Нельсон, Э. Фелпс и др [11].

Согласно второму подходу прирост населения может стать фактором обеспечения экономического роста в случае внедрения новых технологий и целевого использования экономических ресурсов. С увеличением численности населения также увеличивается и трудоспособная его часть; соответственно, предложение рабочей силы увеличивается, она становится локомотивом для производственного сектора экономики. Однако есть и другая сторона данного явления, связанная с низким уровнем спроса на рабочую силу в связи с отставанием экономического развития и увеличением безработицы. Данная ситуация отмечена в стратегических документах, особенно в «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г.» [10]. В данном документе сказано о таком понятии, как «демографическое окно возможностей».

В научной литературе различают макроэкономическую и микроэкономическую теории рождаемости населения. Представителями макроэкономической теории рождаемости населения являются такие западные исследователи, как Г. Беккер, Э. Гувер, Р. Истерлин, А. Коул, Х. Лебенштейн, Р. Нельсон, Э. Фелпс. Теоретические разработки данных ученых сформировались в 60-годы прошлого столетия. Основная идея заключается в том, что «трудовые ресурсы равны населению, население страны в условиях низкого дохода может увеличиваться, и с повышением доходов и уровня жизни постепенно может стабилизироваться, т.е. уровень рождаемости и численность населения имеют тесную связь с уровнем доходов и инвестиций; что касается смертности, она до определенного уровня зависит от уровня доходов населения, а далее, от влияния дохода на смертность, снизится» [1].

Г. Беккером было представлено понятие «экономика рождаемости, которое базируется на многочисленных исследованиях автора об идеальном и фактическом числе детей в семьях с разными уровнями и статусами в обществе, уровнями доходов» [1] семьи и т.д. Г. Беккер считает, что по мере развития экономики растет и ценность времени, и во многом это способствует повышению уровня жизни семьи и отдельного индивида. Рождаемость (рождение) отнимает у родителей время, они будут тратить определенное время на уход и воспитание детей, особенно матери, что снижает экономическую полезность и в результате может привести к снижению рождаемости. Это объясняет влияние фактора времени на репродуктивное поведение женщин. К тому же наряду с развитием экономики растут и дополнительные издержки, связанные с учебой, воспитанием, расходами на медицину, социализацией детей и т.д.

В таких условиях в обществе будет происходить выбор между качеством и количеством детей. Г. Беккер рассматривал детей, как особый продукт длительного пользования, и считал, что при росте цен на медицинские услуги, продовольственные товары и услуги досуга спрос семей на детей снижается, что является весьма спорным. Наоборот, при росте дохода или снижении цен на товары спрос на детей увеличивается. Однако в реальности происходит иное. В развитых странах с высоким уровнем доходов снижается уровень рождаемости, меняется репродуктивное поведение населения, меняются приоритеты семьи. Экономическую теорию демографического развития Г. Беккера усовершенствовал Р. Истерлин. Данным автором было «введено в оборот понятие «оптимальная стоимость детей» на основе исследования принципа рационализма в репродуктивном поведении семей» [1].

Согласно данной теории (теория колебаний рождаемости) в XX веке должен был происходить всплеск рождаемости. Р. Истерлин полагал, что репродуктивное поведение населения связано с ожиданиями и реальными доходами. Также он полагал, что поколения,

родившиеся в условиях высокой рождаемости и выросшие в больших семьях, в будущем, вероятно, будут ограничивать рождаемость, что может привести к снижению численности населения.

Теоретические взгляды неомальтузианцев, особенно А. Коула, Е. Гувера в основном направлены на снижение рождаемости посредством инвестиций и контроля над рождаемостью. Финансирование различных программ по предотвращению нежелательной беременности, использование контрацепции и методов предупреждения нежелательных аборт, по мнению представителей данной теории, выгоднее, чем финансирование отдельных отраслей экономики с целью обеспечения растущего населения продуктами и услугами. Данная «экономико-демографическая модель предполагает, что в слаборазвитых странах сокращение рождаемости повышает доход на душу населения». Особенно данная «модель в 50-х годах прошлого столетия была предложена Индии в целях регулирования процессов рождаемости» [1].

Отсюда следует такой вывод: высокий прирост населения для слаборазвитых стран мира невыгоден.

На данном этапе развития общества концепции демографической политики слаборазвитых стран были направлены на сдерживание рождаемости и основывались на таких принципах, что для слаборазвитых стран мира снижение уровня рождаемости способствует экономическому росту и политика снижения рождаемости значительно выгоднее, чем капиталовложения в экономику в целом [1, 3].

Таким образом, можно сделать вывод, что концепции макроэкономического подхода по аспектам исследования различаются друг от друга. Это связано с тем, что на процессы воспроизводства населения влияют многочисленные факторы. Поэтому учет этих факторов приводит к формированию различных концепций и теорий.

По мнению Е.Н. Дрепа: «Концепции «демографического развития в контексте микроэкономической теории рассматриваются не только с экономическим, но и с социально-психологическим подходом» [1]. Предназначение данной теории изначально разработано для определения тенденций снижения рождаемости в странах с высокими доходами. Далее эту концепцию стали использовать для выявления и объяснения негативных последствий высокой рождаемости для стран с низкими доходами населения. Сторонники данной концепции считают, что интересы семей не всегда совпадают с интересами общества в плане воспроизводства поколений [4].

Представители микроэкономической теории рождаемости признавали, что обусловленность демографических процессов в отдельных государствах происходят по-разному. Т. Шульц считает, что «репродуктивное поведение по экономическим расчетам происходит в неразвитых странах мира» [12]. Если в развитых странах рождение детей приносит психологическое удовлетворение от проведения времени с детьми, то в слаборазвитых странах мира родители надеются на своих детей в плане того, что в перспективе они будут обеспечивать им пропитание и уход, когда они сами не будут в состоянии обеспечивать сами себя. Однако в нынешних условиях данная концепция теряет свою актуальность. Также стоит отметить, что развитые страны при покупке хлопка и других сельскохозяйственных продуктов учитывают происхождение товаров и услуг, использован ли в процессе производства данного товара детский труд? Данное явление направлено на уменьшение использования детского труда и приводит к снижению многодетности.

Согласно теоретическим суждениям Т. Шульца «репродуктивное поведение и деторождение в экономически развитых странах основывается на следующих принципах: «наибольшую ценность в процессе рождаемости на протяжении первых лет жизни каждого ребенка имеет материнское время; в рамках семьи существует эффект замещения между качеством и количеством детей; инвестиции в качество детей зависят от уровня семейного дохода; дополнительное обучение при низком уровне начального образования матерей оказывает негативное влияние на рождаемость; последствия появления более эффективных и дешевых методов контрацепции нуждаются в детальном экономическом анализе» [12].

Значительная часть положений макро- и микроэкономических подходов до сегодняшнего дня остаются востребованными и используются для объяснения особенностей демографического развития и его динамики. Значительная часть государств в современных условиях при регулировании демографических процессов используют экономические подходы для решения демографических проблем. Посредством экономических подходов либо стимулируется рождаемость с помощью реализации программ поддержки рождаемости, либо реализуются мероприятия по планированию семьи. Исходя из этого, можно сделать вывод, что экономический фактор воспроизводства населения в каждой отдельной стране воздействует своеобразно.

С точки зрения экономического подхода снижение коэффициента рождаемости в развитых странах можно объяснить следующими обстоятельствами:

1. Женщины в развитых странах на первое место ставят карьерный рост, а семья и повышение благосостояния вторичны;
2. Будущие родители предпочитают развлечения, спорт и высокий статус в обществе, что требует больших затрат;
3. В условиях развитых стран дети становятся особым товаром, для содержания и воспитания которых необходимо существенное вложение и по времени, и по инвестициям.

Необходимо отметить, что в «экономической теории демографического развития, репродуктивное поведение исследуется однообразно с потребительскими поведениями» [1]. Исследования показывают, что социально-психологические элементы репродуктивного поведения населения не поддаются экономическому объяснению. Теория ценности и стоимости детей основывается на социально-психологическом подходе. Данное направление «учитывает особенности социального статуса семьи, признавая роль социальных норм репродуктивного поведения, при этом представители этой теории не считают установки многодетности в слаборазвитых странах нерациональными. М. Кейн и Э. Мюллер на основе эмпирических данных вводят понятия индивидуального выбора семьи, потребности родителей в детях, а также экономические мотивы рождаемости, но экономическим мотивам в отличие от экономической теории рождаемости не придают значения» [1].

Анализ теоретико-методологических основ исследования демографических процессов позволил сделать некоторые выводы и предложения по данному вопросу.

Теоретические концепции демографических исследований разработаны для объяснения динамики и тенденций демографической ситуации в отдельных странах мира. Концепции направлены на выявление влияния различных факторов на репродуктивное поведение населения. Установлена ценность и стоимость детей в развитых и развивающихся странах. Анализ показывает, что среди подходов к исследованию демографических процессов особое место занимают экономические подходы, которые используются для объяснения репродуктивных установок и поведения семей в разных странах. Экономический расчет по планированию семьи проявляется в слаборазвитых странах мира.

Социально-психологический подход «демографического исследования в качестве основного положения предполагает рассмотрение структур репродуктивного поведения в семье, не имеющих отношения к историческим этапам или экономическим факторам» [6].

По мнению Э. Мюллера, аграрная экономика порождает высокую рождаемость, что приводит к многодетности в обществе. Однако в последние годы в сельских местностях уровень рождаемости сокращается. Также спорным остаётся суждение о том, что городское население имеет склонность к малодетности. Урбанистическая концепция рождаемости используется для объяснения того, что репродуктивные установки к малодетности присущи городскому населению, а многодетность – сельским семьям. Понятие «город» проявляется по-разному и имеет разный смысл.

На наш взгляд, не ко всем городам можно применить такой подход для объяснения репродуктивного поведения населения. Здесь уместно говорить о крупных и индустриально развитых городах.

Также стоит отметить, что часть городского населения составляют приезжие из сельской местности со своими установками и традициями многодетности. Одним из значимых процессов в демографическом исследовании является установление взаимосвязи между приростом населения и социально-экономическим развитием страны и проявление демографической безопасности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дрепа Е.Н. Теоретико-методологические подходы к исследованию демографических процессов // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2012. – № 9(17). [Электронный ресурс; дата обращения: 17.03.2021].
2. Истерлин Р. Экономическая теория рождаемости // Современная экономическая мысль. - М., 1981. - С. 158-193.
3. Кодирзода, Д. Б. Анализ статистических показателей функционирования рынка труда Республики Таджикистан в условиях цифровизации экономики / Д. Б. Кодирзода, Н. М. Собирзода // Экономика Таджикистана. – 2025. – № 3. – С. 15-22..
4. Кодирзода, Д. Б. Регулирование доходов населения и их дифференциация в условиях рынка / Д. Б. Кодирзода // Государство и бизнес в современной экономике : Материалы V Международной научно-практической конференции, Воронеж, 22 февраля 2024 года. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр "Научная книга", 2024. – С. 105-109.
5. Кодирзода, Д. Б. Социальная эффективность повышения квалификации работников старших возрастных групп / Д. Б. Кодирзода // Социальные и экономические системы. – 2025. – № 1(63). – С. 17-30.
6. Комилзода, А. К. Инструменты регулирования демографических процессов в современных условиях / А. К. Комилзода // Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. – 2025. – Т. 2, № 2(48). – С. 91-101.
7. Комилов А.К. Тенденции воспроизводства населения и демографическая безопасность / автореферат диссертации канд. экон. наук. по специальности 08.00.05, Душанбе, 2011.- 28с.
8. Комилов А.К., Демографические процессы и их регулирование в современных условиях / А.К. Комилов., М.А. Одинаев, //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2022. №7. С.–154-161. ISSN 2413-5151.
9. Комилов, А. К. Анализ демографического состояния в странах СНГ / А. К. Комилов, Д. Б. Кодирзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 9. – С. 27-34.
10. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. – Душанбе, 2016. – С. 27.
11. Судоплатов А.П. Современная буржуазная демография. – М.: 1998. – С. 68.
12. Шульц Т. Ценность детей // TESIS. – 1994. – Вып. 6. - С. 44.
13. Одиназода, К.С. Самтҳои асосии таъмини мутавазинуи арза ва тақозо ба захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / К.С. Одиназода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 3 (37). – Р. 191-196.
14. Одиназода, К.С., Муҳоҷирати меҳнатии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот, вазъ ва тамоюли рушди он / К.С. Одиназода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – №. 2 (45). – Р. 214-223.
15. Одиназода К.С., Роҳҳои асосии мукамалгардони идоракунии муҳоҷирати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳошияи таҷрибаи хориҷӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ –Душанбе-2020, №7.С 135 - 142.
16. Одиназода К.С., Роҳҳои беҳтар намудани шароити имконпазири нерӯи меҳнатӣ, шуғл ва муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳошияи таҷрибаи хориҷӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Душанбе-2020, №1.(30). С 102-111.

Мачидзода Д.М., Муродова Р.А.

РАВИШҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАШАККУЛИ ИҚТИДОРИ ИНСОНӢ ВА БАҲОДИҲИИ ИДОРАКУНИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур равишҳои инноватсионии ташаккули иқтисодии инсонӣ ва баҳодиҳии идоракунии он дар шароити муосир мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, баёнгарӣ нақши асоси доштани ин сармояи муҳими ҷамъиятӣ дар ширкату корхонаҳо доништа мешавад. Мувофиқи назарияҳои муаллифон, дар ширкату корхонаҳои муосир ташаккули иқтисодии инсонӣ яке аз унсурҳои асосии рушду инкишофи доништа мешавад. Вобаста ба мушкилу мураккаб гаштани ҳолатҳо ва ғайриқонунии касбӣ дар тури солҳои охир аз ҳар як мутахассис омӯзишу андешаи баланди зеҳнӣ-эҷодӣ талаб карда шуда истодааст. Дигаргуншавии муосири иқтисодӣ андеша, дониш, тавонмандӣ ва ҳунармандии баланди касбии кормандро талаб намуда, мутобиқати онро вобаста ба тағйирёбии ҳолатҳои бозори меҳнат талаб менамояд. Аз ин нуқтаи назар, ташкили низоми доимии таълимоти касбӣ ҳамчун қисми функционалӣ ва сохтори ширкату корхонаҳои муосири касбӣ баромад карда истодаанд. Имрӯзҳо аксари ширкату корхонаҳои рушдффта, худ марказҳои таълимӣ ва ҳатто институтҳо, технопаркҳои худро ташкил кардаанд, ки ҷараёни бефосилаи таълими касбии ҳаёти кормандони ширкату корхонаҳоро таъмин месозанд. Барои таъмини самаранокии таълими иловагии касбӣ ва талабот ба донишҳои навин зарурати муайян кардани талабот ба намудҳои асосии донише, ки барои корманди ширкату корхонаҳо зуруранд ва кадом дастоврадҳоро ширкат имконоти гирифтани дорад бо воситаи омӯзишу таълим пеш мондаанд.

Калидвожаҳо: иқтисодии инсонӣ, ташаккули иқтисодии инсонӣ, равишҳои инноватсионии ташаккули иқтисодии инсонӣ, баҳодиҳии идоракунии иқтисодии инсонӣ, унсурҳои асосии иқтисодии инсонӣ.

Маджидзода Д.М., Муродова Р.А.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА И ЕГО ОЦЕНКЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье анализируются и рассматриваются инновационные подходы к формированию человеческого потенциала и его оценке в современных условиях, подчеркивая фундаментальную роль этого важного социального капитала в компаниях и предприятиях. По мнению авторов, в современных компаниях и предприятиях формирование человеческого потенциала рассматривается как один из главных элементов развития и прогресса. В связи с возрастающей сложностью ситуаций и профессиональной деятельности в последние годы от каждого специалиста требуется высоко ценить интеллектуально-творческую природу. Современные экономические изменения требуют от работника высокого уровня профессионального мышления, знаний, компетенций и мастерства, а также адаптации к меняющимся условиям рынка труда. С этой точки зрения, организация непрерывной системы профессионального образования становится функциональной и структурной частью современных профессиональных компаний и предприятий. Сегодня большинство развитых компаний и предприятий создали собственные образовательные центры и даже институты, технопарки, обеспечивающие непрерывный процесс профессионального образования персонала компании и предприятия. Для обеспечения эффективности дополнительного профессионального образования и удовлетворения спроса на новые знания необходимо определить требования к основным видам знаний, необходимых сотрудникам компании и предприятия, а также то, каких

достижений компания имеет возможность добиться посредством обучения и повышения квалификации.

Ключевые слова: человеческий потенциал, развитие человеческого потенциала, инновационные подходы к развитию человеческого потенциала, оценка управления человеческим потенциалом, ключевые элементы человеческого потенциала.

Majidzoda D.M., Murodova R.A.

INNOVATIVE APPROACHES TO HUMAN CAPACITY FORMATION AND ITS MANAGEMENT ASSESSMENT IN MODERN CONDITIONS

This article analyzes and considers innovative approaches to human capacity formation and its management assessment in modern conditions, highlighting the fundamental role of this important social capital in companies and enterprises. According to the authors, in modern companies and enterprises, the formation of human capacity is considered one of the main elements of development and progress. Due to the increasing complexity of situations and professional activities in recent years, each specialist has been required to study and think highly of the intellectual-creative nature. Modern economic changes require the employee to have high professional thinking, knowledge, competence and artistry, and to adapt it to changing labor market conditions. From this point of view, the organization of a continuous system of professional education is becoming a functional and structural part of modern professional companies and enterprises. Today, most developed companies and enterprises have established their own educational centers and even institutes, technoparks, which ensure a continuous process of professional education of the company's and enterprise's personnel. To ensure the effectiveness of additional professional education and the demand for new knowledge, it is necessary to determine the requirements for the main types of knowledge that are necessary for the company's and enterprise's employees and what achievements the company has the opportunity to obtain through education and training.

Keywords: human capacity, human capacity development, innovative approaches to human capacity development, human capacity management assessment, key elements of human capacity.

Дар ширкату корхонаҳои муосир ташаккули иқтисодии инсонӣ яке аз унсурҳои асосии рушди инкишофӣ доништа мешавад. Вобаста ба мушкили мураккаб ғаштани ҳолатҳо ва ғайриятиҳои касбӣ дар тули солҳои охир аз ҳар як мутахассис омӯзишу андешаи баланди зеҳнӣ – эҷодӣ талаб карда шуда истодааст. Дигаргуншавиҳои муосири иқтисодӣ андеша, дониш, тавонмандӣ ва ҳунармандии баланди касбии кормандро талаб намуда, мутобиқати онҳоро вобаста ба тағйирёбии ҳолатҳои бозори меҳнат талаб менамояд. Аз ин нуқтаи назар, ташкили низоми бефосилаи таълимоти касбӣ ҳамчун қисми функционалӣ ва сохтори ширкату корхонаҳои муосири касбӣ баромад карда истодаанд. Имрӯзҳо аксари ширкату корхонаҳои рушдфтои худ марказҳои таълимӣ ва ҳатто институтҳо, технопаркҳои худро ташкил кардаанд, ки ҷараёни бефосилаи таълими касбии ҳаёти кормандони ширкату корхонаҳоро таъмин месозанд. Барои таъмини самаранокии таълими иловагии касбӣ ва талабот ба донишҳои навин зарурати муайян кардани талабот ба намудҳои асосии донише, ки барои корманди ширкату корхонаҳо зуруранд ва кадом дастоврадҳоро ширкат имконоти гирифтани дорад бо воситаи омӯзишу таълим пеш мондааст.

Чуноне, ки муҳаққиқон қайд менамояд, “Барои пурра амалисозии барномаи рушди иқтисодии инсонӣ дар ширкату корхонаҳо талабот ба омӯзишро дар навбати аввал бо роҳи гузаронидани аттестатсияи баланди касбии ҳамаи ҳаёти кормандон ба роҳ мондан лозим меояд” [5, с.30]. Инчунин вобаста аз нақшаи стратегияи идоракунии рушди босуботи иқтисодии ширкату корхонаҳо, талаботҳои иловагии рушди инноватсионӣ ва созандагӣ, талаботи истеъмолкунанда, боз зарурати омӯзиши кадом донишҳо зуруранд тавсия дода мешаванд.

Дар равиши аввал, яъне аттестатсия кардани кормандон ва муайян кардани нокифоягии донишҳо мумкин он қадар мушкул набошад вале дар ҳолати дуввум, ки зарурати донишҳои ояндабиниро муайян месозад, албатта аз ҳуди ширкату корхонаҳо, роҳбарони касбӣ рушди баланди андешаронии стратегии инноватсионӣ ва зехнӣ-эҷодиро талаб дорад, ки бевосита ба рушдбандагии ояндаи ширкату корхонаҳо вобастагӣ доранд. Ин ду равиши омӯзиши пайваستاи ҳайати кормандон ҳатман ҳамчун чараёни бефосилаи идоравӣ бояд амал намоянд ва натиҷагирӣ баландро низ дошта бошанд.

Давраи дигари ташкили омӯзиши иқтидори инсонӣ ин интиҳоб ва амалисозии тарзу усули таълим ва назорати азхудсозии он мебошад. Маълум аст, ки имрӯзҳо ташкилоту корхонаҳои зиёде дар бозори ҷаҳонӣ ба барномасозии таълимотгирӣ, пешниҳодҳои усулҳои гуногуни интерактивӣ ва фосилавӣ амал мекунанд, ки аз онҳо истифода кардан ба манфиати кор хоҳад буд. Яъне ташкилу бароҳмони таълимоти муосир бо ҷалби мутахассини варзидаи ин яке аз роҳҳои расидан ба мақсадҳо гузошташуда дар ширкату корхонаҳо доништа мешавад. Чуноне, ки муҳаққиқ қайд менамояд, “Бартарии ин низом дар он аст, ки ширкату корхонаҳо барнома ва нақшаҳоеро таҳрезӣ менамоянд, ки ба тақмили донишҳои кормандони онҳо мувофиқ буда, бештар барои муосир гардонидани раванди истеҳсолот дар ширкату корхонаҳо доништа мешавад” [4, с. 26].

Дуввум равиш аз ҳисоби кормандони корхона ду се нафарро барои омӯзиши бенруна ба ширкату корхонаҳои давлатҳои хориҷа ва ё ширкатҳои рушдкардаи дунё равон карда, баъдан таҷрибаи гирифтаи онҳоро ба кормандони дигари корхона таълим дода, донишу малакаи онҳоро баланд бардоштан зарур меояд.

Дар ҳарду ҳолат талаботи асоси он аст, ки гуруҳҳои кории корхона, барномаҳои муосири таълимиро аз худ намуда, дар риштаи борики касбӣ омода карда шуда бошанд, ки ҳар як корманд ҳамон маводи зарурии худро аз рӯи ихтисосу вазифаву зинаи идоракунашон дарёбанд. Бинобар ин барои устодону мураббӣҳои дарсомӯз таркиби сифатии шунавандагон хеле муҳим мебошад.

Вобаста ба ин масоил муҳаққиқон чунин қайд менамоянд: “Таълимоти ташкили идоракунӣ хеле самаранок мегузарад, агар шунаванда дар вақти таълимгирӣ ҳамон ҳолатҳои воқеие, ки дар вақти роҳбарияшон ба майдон меоянд бубинад ва тарзи таълимот бояд аз фарди ба умумӣ гузарад” [12, с.137]. Инчунин, “таълимот пайваستا озодона ва интерактивӣ сураат бигирад, ки ҳар як иштироккунанда маводи заруриро аз худ карда тавонад” [11, с.49].

Вобаста ба ин гуфтаҳо, дар шароити муосир, яке аз равиши фарқкунандаву мушкилу мураккаби таълимот ин омӯзиш ва азхуд намудани талаботи истеъмолкунанда доништа шуда, нозукиҳо ва муҳимияти ҳоси худро дорад. Барои он, ки ин талаботи бозории истеъмолкунанда омӯхта шавад, дар ширкату корхонаҳо шӯъбаҳои махсус ташкил карда шудааст, ки талаботи истеъмолии аҳоли ва дигаргуншавиҳои он таҳти назорати ҷиддӣ қарор дода шудааст ва вобаста ба ин доимияти рушдбандагии иқтидори инсонӣ таъмин карда шудааст [10, с.96].

Аз таҷрибаи давлатҳои тараққиқкардаи ҷаҳон دیدан мумкин аст, ки Имрӯзҳо дар бештари ширкату корхонаҳо ҳамарӯза то ду соат ва зиёда аз он корбарони хатҳои интернетӣ омӯзиши пайваستاи баландбардорӣ ихтисоси рушди техникаю технологияи иттилоотӣ иртиботиро доранд [6, с.106]. Ин равиш имкон медиҳад, ки ҳайат барои ҳалли масоили мушкилу мураккаби ташкили идоракунӣ соҳибкорӣ ширкату корхона доимо омода бошанд. Вобаста аз ин равиши таълимотгирӣ яке аз омилҳои асосии тағйирбандагӣ рушдбандагӣ гардидааст.

Аз ҷониби дигар ҳуди хоҳишу зарурати омӯзиши доштани фаъолияти кормандон ба он вобаста аст, ки муҳити беруна то кадом андоза тағйирбанда мебошад. Яъне агар корхонаву ширкат бо суръату суръатнокӣ миёна ва паст (5-10%) пеш равад, мумкин кормандон хоҳиши миёнаи омӯзиш дошта бошанд. Ба он хотире, ки тағйирбандагӣ суст аст ва корманд бо андаке омӯзиш метавонад, ки чизи навро аз худ карда, фаъолияти самаранокӣ касбиву ҳунари дар дараҷаи талаботи стратегӣ ширкат тавонанд. Аммо дар ҳолате, ки корхонаву ширкат дар бозори истеъмолӣ мавқеи муайяноро ишғол менамояд, бо суръати баланди 30-35% рушдбанагиву тағйирбандагӣ пеш меравад, албатта аз ҳар як корманд, низ чунин як тағйирбандагӣ пурраро

талаб менамоянд [14, с.902]. Яъне иқтидори инсонӣ низ бо чунин як суръати баланд рушдбандагӣ дошта бошанд.

Дар ҳарду ҳолат, дар таълимоти иловагии касбӣ технологияи таъсиррасонии ҳаракат истифода бурда мешавад. Аммо фарқият дар он аст, ки дар модели аввал бо суръатнокиву сифатнокии миёнаву паст ва дар модели дуввум бошад технологияи босуръатару босифатт, ки дар зинаи олӣ ин тағйирбандагӣҳо бояд таъмин созад.

Вобаста аз чунин як талаботи рушдбандагии иқтидори инсонӣ ва таълимотӣ – омӯзишӣ ҳислати таҷрибавии худӣ, таҷрибаи корхонаву ширкати пешқадам ва ё фаъолиятҳои инноватсионие, ки аксар маврид ҳислати инқилобӣ дорад истифода карда мешаванд. Инчунин бояд таъкид дошт, ки ҳислати равонии кормандони касбӣ аксар мавридҳо аз рӯи одат боварии калон доштан ба таҷрибаи худ ва ҳислати кухнапарастӣ доштани баъзе аз онҳо сади роҳи рушдбандагӣ ва фаъолиятҳои инноватсионии ширкату корхонаҳо мегарданд.

Ташкили таълимоти омӯзишӣ касбӣ солҳои охир ҳамчун равиши рушдбандагии на танҳо фардони алоҳида, кормандону роҳбарони зинаҳои гуногуни идоракунии ширкату корхонаҳо, балки ҳамчун равиши рушдбандагии ширкату корхонаҳо ва баландшавии иқтидори инсонии онҳо доништа мешавад ва пайдоиши имкониятҳо барои ҳалли масоили навини рушдбандагӣ муҳайё менамояд. Яъне дар ин шароит, қобилияти таъсиррасонии фикррониву андешаронӣ ва рушдбандагии зеҳнӣ-эҷодии корхонаҳову ширкатҳо боло рафта, чандирияту мутобиқшавӣ ва мувозинату устувории корхонаро ба талаботи бозори глобалии иқтисодӣ ҷавобгӯй мегардонанд [1, с.231].

Вобаста аз ин имрӯз мафҳуми омӯзиши ташкили идоравӣ дар ширкату корхонаҳо мафҳуми тозаро кашф кардааст, ки онро ҳамчун иқтидори имконотӣ ё ақлонии таъсиррасонии рушдбандагӣ доништан мумкин аст.

Барои гузаштани ҳолатҳои номуайянии бозор ва пайдо кардани майдони навини фаъолиятҳо ва таъмини рақобатпазирии бозори ҷаҳонии корхонаву ширкат зурур аст, ки роҳу равиши навинро пеша намоянд, ки мувозинату ёзандагӣ ва мавқеъгирии онҳоро нигоҳ дошта тавонанд. Бинобар ин сармояи асосии чунин як талабот ин иқтидори инсонӣ, яъне ҳайати кормандони ширкату корхонаҳо мебошанд, агар дар ҷараёни идоракунии стратегияи рушди босуботи иқтисодӣ онро ҳамчун унсур ва ё сармояи асосӣ қабул карда тавонем ва пайваста дар ҷараёни ташаккулбии зеҳнӣ-эҷодӣ ва созандагии он қарор дошта бошем, соҳиби манфиати бештар хоҳем гашт.

Пас ҷараёни коркард ва амалисозии рушди инноватсионӣ, истеҳсоли мол ва хизматрасониҳои навин ин натиҷаи таълимоти доимии касбӣ мебошад. Аз ҷониби дигар истеҳсол ва пешниҳоди моли навину хизматрасониҳои муосир ин худ ҳатман бояд ба дараҷаи донишу зеҳнияти кормандон мутобиқат намояд. Бинобар ин таълимоти ташкли идоракунӣ бояд дар хати занҷирии ҳаракати мол ва пайдарпаии иҷроиши қору фаъолиятҳои касбӣ мутобиқат намоянд.

Чуноне, муаллифон қайд менамоянд: «Коркард ва пешниҳоди кадом молу хизматрасоние набошад, ин худ ҷарёни инноватсионӣ буда, бевосита ба ҷараёни омӯзишу таълимот вобастагии ногусастанӣ дорад. Махсуан дар шароити имрӯза, ки равиши асосиро рушдбандагии зеҳнӣ-эҷодӣ ва кашфиётӣ, яъне танҳо моли аз нигоҳи илмгунҷоишии баланд мавқеъгирии баландро дар бозор дорад» [2]. Яъне донишу эҷодҳо бо тариқаи молу хизматрасониҳо арзиш пайдо карда. дараҷаи баланди ғоидаоварии корхонаву ширкатро таъмин месозанд. Пас барои таъмини идоракунии стратегияи рушди босуботи иқтисодӣ дар ширкату корхонаҳо истеҳсоли моли навин ба пешниҳоди он ба бозор танҳо дар асоси донишҳои муосир ва ихтироотҳои баланд сурат бигиранд, то ин ки талаботи рузафзуни истеъмолкунандаро таъмин созанд. Аз ин нуктаи назар, омӯзишу таълимоти бефосилаи касбӣ дар ҳар як сикли занҷирии соҳибкорӣ имконоти таъмини устувори рақобатпазирии баландро дорад.

Инчунин бояд қайд кард, ки дар равиши занҷирии фаъолиятҳои касбӣ коркард, истеҳсол, таъминот, фуруш, маркетинг, ҳисоббаробаркунӣ ва ғайра равишҳо омӯзиши васеи талаботи иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа низ хеле зарур аст, ки аз равишҳои зерини омӯзишиву тадқиқотӣ иборат мебошанд:

✓ Таълимоту омӯзише, ки пайдоиши ақидаҳои эҷодии инноватсионӣ ва қарорҳои идоракунии навини стратегиро ҳавасманд гардониди, ҷараёни ташкиливу амалисозии фаъолиятро беҳтар месозад [8, с.415].

✓ Таълимоту омӯзише, ки имконоти баланди бозорёбӣ ва ворид гаштан ба зинаи дигари таъминотиву фуруши молҳоро таъмин сохта, ташаккули модели инноватсионии рафтории истеъмолкунанда ва ё харидорро таъмин месозад [16, с.321].

✓ Таълимоту омӯзише, ки равишҳои ташаккулёбии фаъолияти касбиро боло бурда, тавонмандии истифодаи молу хизматрасониҳои навинро дар корхона таъмин менамояд ва инчунин бартарияти моли навро нисбат ба кӯҳна барои истеъмолкунанда исбот карда метавонад [10, с.97].

✓ Таълимоту омӯзише, ки ба шунаванда ва ё худ донишомӯз тавонмандии боварӣ ба мустақилу худрушдёбандагӣ ва созандагиро пайдо карда, ҳавасмандии худтасдиқкуниву касбиятнокии баланд соҳиб шуданро пайдо месозад [3, с.77].

✓ Таълимоту омӯзише, ки шунавандаро барои донишомӯзиш тайёр карда, уро ҳавасманд мегардонад, ки бо воситаи дониши баланди худ масоили муҳими фардӣ ва вазифавиашро ҳаллу фасл намуда, пайвасти ақидаву эҷоду кашфиётҳои худро амалӣ созад [7, с.121].

Аз равишҳои дар боло овардашудаи талаботи таълимотиву омӯзишӣ бар меояд, ки ҷараёни донишомӯзи доимӣ, дар ҳама давраи замони зиндагонии инсонӣ он аз ғоида ҳолӣ намебошад. Аз ин лиҳоз ҳислати таълимот барои ҳар як давраи ҳаётии одамон гуногунмазмуну гуногуншакл буда, тарзу усул ва системаву модели гуногун дошта, вобаста ба ҳислати равонии касбӣ-тавоноӣ бояд сурат бигирад.

Самаранокии таълимотгирии доимӣ ва дар сатҳи хуб ташкил намудани фаъолияти идоравӣ ширкату корхонаҳо бештар ба беҳтару хубтар гардидани фаъолияти ояндаи онҳо дида мешавад. Инчунин, дар ҷараёни ҳамкориҳои дутарафа, ҳамкориҳо мутахассисони кордон вусъатёбии фаъолияти корхонаю ширкатро дигар намуда, даромаднокии бештарро таъмин менамояд.

Пас аз ба анҷомрасии таълимоту омӯзиши ташкили идоракунии ширкату корхона зарур аст, ки оид ба ташкилу банақшагирӣ ва барномасозиву ояндабинии корхонаву ширкатҳо бо мутахассисони хирфаии соҳа суҳбат дошта, онҳоро бевосита ба раванди навҷоисозӣ ба фаъолияти ширкату корхона ҷалб созад.

Вобаста ба ин гуфтаҳо, талаботи омӯзишӣ-таълимотии гуруҳӣ бештар мақоми марказӣ дошта, ширкату корхонаро маҷбур менамояд, ки ин равиши омӯзиширо дар баробари дигар сармоягузориҳои иқтисодии инсонӣ пурзӯр намояд. Аз ин лиҳоз, зарурате ба вучуд омадааст, ки таълимоти доимиро дар ширкату корхонаҳо роҳандозӣ намуда, донишмандии мутахассисонро мувофиқ ба талаботҳои бозори меҳнат мутобиқ намоем. Чуноне, ки мутахассиси соҳа қайд менамоянд, «таълимоту омода кардани мутахассисони хирфаи ҳатмӣ буда, маблағгузориву сармоягузориҳои баланди фардиро талаб менамоянд» [13, с.132]. Новобаста ба маблағгузориву сармоягузориҳои зиёд, таҷрибаву илм исбот кардааст, ки боздеҳии эҷодиву ақлонии ин гунна мутахассисон ҳазорҳо маротиба боздеҳии зиёд дошта, чандин маротиба қобияти худхаридкуниро доро мебошанд [9, с.80].

Фаъолияти даставии идоракунии ширкату корхонаҳо дар 10 соли охир аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳар як мутахассис бояд ҳатаман дар дараҷаи баланди рушдёбандагии корпоративӣ қарор дошта бошанд. Аз ин лиҳоз мутахассисинро зарур аст, ки баъди ворид гаштан ба дастаи меҳнатии касбӣ аз таҷрибаю малака ва рафтори кормандони зинаҳои гуногуни идоравии корхонаю ширкатҳоро мустақилона биомӯзад ва худро ба шароити вучуддошта мутобиқ намояд.

Чунин як шакли маълумотгирии дар илми таълимотгирӣ «Таълимоти маълумотгирии ташкилӣ» низ меғоянд. Ин шакл бо мақсади мутобиқсозии иҷтимоиву иқтисодии шахсият ба муҳити созгори корхонаву ширкат, ё як дастаи ҷавонони нав ба кор омада бо роҳи баҳодихии якдигарӣ ва ташкили бозихову кружокҳои касбӣ-хунарӣ ва берун аз вақти корӣ дарсҳои омӯзишиву таҷрибавӣ ташкили карда, ҳаракатҳои навини касбиро меомӯзанд.

Чунин як тарзи таълимии «Таълимоти омӯзишии ташкилӣ» имрӯз дар тамоми ширкатҳои пешқадами дунё амалӣ шуда, самаранокии баландро бо хароҷоти камтарин ба даст оварда

мешавад. Чунин як шакли ташкили рафторӣ ҳанӯз аз тарафи донишманди баҳши илмҳои иқтисодӣ Майк Подлер солҳои 70-уми асри гузашта пешниҳод кард шуда буд [15, с.254].

Яке аз талаботи асосии ин намууди таълимот пеш аз ҳама дар он аст, ки омӯзишу ҳаракатҳои иҷроӣ фаъолият бояд дар як вақт сурат гирифта, ҳамарӯза дараҷаи азхудкунии маводи таълимӣ ва дар амал иҷроишии он бояд пурра сурат бигирад. Албатта чунин як талабот дараҷаи баланди зеҳнӣ-эҷодӣ ва кашфиёттиву созандагиро тақозо дорад.

Албатта дар ин тарзу усули омӯзишӣ масоили асосӣ интиҳоби шаклу усули роҳбарӣ ва масоили ҳалли он меравад. Донишманди ақлонии мазмуни аслии масоил, омилҳои дохилаву бернуаи таъсиррасонӣ бар он ва роҳҳову моделу низоми дурусти ҳалли он аз таълимдиҳандаву омӯзгору мураббӣ дониши баланди зеҳнӣ-эҷодиро талаб дорад.

Албатта барои ворид кардани навоариҳои ба даст омада ва дигаргунсозии фарҳанги рафторӣ одамон, тарзу усули роҳбарӣ дар корхонаю ширкатҳо ва ё эҷод ва ихтирову истеҳсоли моли навин вақти зарурӣ лозим аст. Аммо чунин як равиши таълимоти рафторӣ – ташкилӣ имконоти васеи сарфаи вақт ва кутоҳ кардани азхудсозии маводро дошта, самарайи баланд дорад.

Дар ин шакли ташкили таълимоти рафторӣ омӯзиши гуруҳӣ самарайи хуб дода, шунавандагон дар ҷарёни таълимгирӣ ва иҷроӣ он аз якдигар меомӯзанд, ба якдигар баҳо мегузоранд ва якдигарро ислоҳ мекунанд, ҳулоса гуруҳи таълимотгирандагон ба якдигар кумаки бевоситаи амалӣ расонида ҷараёни омӯзишии фаъолияти касбӣ ҳунароиро пуркуват месозанд ва шароити мувоиқ муҳаё менамоянд.

Аз нигоҳи дигар чунин як шакли таълимоти маълумотгирӣ имкон медиҳад, ки дастаҳои меҳнатии зинаҳои аниқӣ идораҳои имконоти назорати умумии даставиро дошта, онҳо якдигарро метавонанд эрод бигиранд, пурра кунанд, машварат диҳанд, суръатнокии иҷроӣ фаъолиятҳоро аз тарафи дигар рафיקони даставии худ бо ҷашми худ дар амал бубинанд ва дар муқоиса ба ҳунару тавонмандии худ ҳулосаи зарурӣ бароранд.

Яке аз талаботи барномавии чунин як равиши таълимотиву омӯзишӣ ин қоидаҳои қобилияту зеҳни бурроӣ касбӣ ҳунароӣ, хоҳиши баланди омӯзишӣ- касбӣ ва шинохти масоили норасоии донишу маҳорати касбӣ, талаботи статуси иҷтимоӣ гирифтани ҳуди шахсият, муттаҳасисини шинохта ва дигар унсурҳои мотиватсионии баландбардории хоҳиши омӯзишӣ, инчунин дигаргуншавии ташкили рафторӣ роҳбарӣ дар ширкату корхонаҳо ва ё фаъолиятҳои функционаливу сохтории вазифадорӣ доништа машавад.

Аз ин ҷуфтаҳо маълум мегардад, ки таълимот ва омӯзиши ташкили фаъолиятҳо ҳамчун як воситаи бузурги таъсиррасонии ҳаракаткунандагӣ барои бамақсадрасӣ ва рушдбандагӣ созандагии фаъолиятҳои навин дар ширкату корхонаҳо доништа мешавад.

Мувозинати қувваи дохилаи тавонмандии иқтидори инсонии ҳар як фарди соҳиякли касбӣ ва амалисозии бевоситаи он дар ҷараёни иҷроӣ фаъолиятҳои касбӣ имконоти баланди ташаккулёбии иқтидори инсониро дар ширкату корхонаҳои муосирӣ касбӣ таъмин намуда, ҳамчун роҳи асосии идоракунии стратегӣ ташаккулёбии рушди босуоти иқтисодӣ шинохта шудааст.

АДАБИЁТ:

1. Алексеев А.Г. Формирование нового качества управления экономики регионов / монография. – М., 2000. – 370с.
2. Ашурова Т.А., Бадалов М.Т. Идоракунии тағйирот дар ташаккул ва рушди мутахассисони касбӣ барои кадрҳои иқтисодиёти рақамӣ. [Электронный ресурс]: <https://www.hgu.tj/ru/news/media/item/192.html> (Вақти даромад 22.01.2020).
3. Васиев Ф.М., Азимов И. И. Кадровое обеспечение и развитие инновационных процессов в промышленности РТ // Таджикистан: экономика и управление. Научный журнал ТНУ. Душанбе 2020 / №1. – С.75-83.
4. Ганиев Т.Б. Угрозы кризиса мировой экономики и проблемы обеспечения безопасности развития национальной экономики // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/11(155). – С. 25-29.

5. Ганиев Т.Б., Давлатов С.Н. Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 1. – С.28-34.
6. Ганиев Т.Б., Искандаров Ҳ.Ҳ., Эсанов М.Д. Ҳавасмандгардонии кормандон ва таъсири он ба системаҳои идоракунандаи захираҳои меҳнатӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2020. - №10-1. - С.105-111.
7. Ганиев Т.Б. Системаи идоракунандаи захираҳои меҳнатӣ ва ҳавасмандгардонии онҳо дар шароити муосир//Илм ва технологияи асри XXI. –Кӯлоб, 2020. - №1 (1). С.119-130.
8. Грядунова А.В. Инновационные специальности как приоритеты молодежи и способ расширения профессиональных границ // Россия: тенденции и перспективы развития. – 2019. – №14-2. – С. 414–418.
9. Давлатов С.Н. Ташаккулёбӣ ва инкишофёбии назарияи сармояи инсонӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ташаккул ва амалкунии бозори меҳнат дар ҚТ». (ш. Душанбе, 23-24-уми октябри соли 2020). – Душанбе, 2020.–С.78-82.
10. Давлатов С.Н., Искандаров Ҳ.Ҳ. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе: «СИНО», 2015. - №2/6(175). - С.94-97.
11. Джураева А. Цифровая образовательная среда в Республике Таджикистан: дистанционное обучение // В сборнике: ВІ-технологии и корпоративные информационные системы в оптимизации бизнес-процессов цифровой экономики. Материалы VI Международной научно-практической очно-заочной конференции. - 2019. С.48-51.
12. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Коннов В.А., Курганский С.А. Производительные силы человека: структура и формы проявления. – СПб.: Изд-во СПб. ГУЭФ, 1993. – 163 с.
13. Искандаров Ҳ.Ҳ. Омода намоеи кадрҳо дар шароити иқтисодиёти рақамӣ. Маводи конференсияи байналхалқии илмию амалӣ дар мавзӯи «Амалисозии ҳадафҳои рушди устувор: таҷрибаи хориҷӣ ва миллӣ». (ш. Душанбе, 13-уми октябри соли 2020). – Душанбе, 2020.–С.127-133.
14. Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика. 3-ое издания. - М. Проспек, 2023. - 1104с.
15. Н.Н. Шаш. Управление интеллектуальным капиталом развивающиеся компании. - М.: Магистр. – 655с.
16. Управление персоналом/ учеб. подред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина. –М.: Банки и биржи: ЮНИТИ, 1998 – 400с.

УДК 338.48:502.131(575.3)

Машокиров Ҷ.Н.

САЙЁҲИИ САБЗ ҲАМЧУН ҶУЗЪИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ: РАВАНДҲО ВА ДУРНАМОИ УСТУВОРИИ САЙЁҲӢ ДАР ОЯНДА

Мақола нақши сайёҳии сабзро ҳамчун як ҷузъи муҳими иқтисодиёти сабз муҳокима мекунад. Воқеъан, таваҷҷӯҳ ба принципҳои рушди устувор ва рабтҳои мутақобилаи аспектҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии сайёҳӣ дода мешавад. Пешгӯии рушд ва тараққиёти сайёҳии сабз, нақши он дар ҳифзи муҳити зист ва таъсири он ба рушди устувори минтақаҳо таҳлил карда мешавад. Муаллиф ҳамчунин равандҳои ҷорӣ дар соҳаи сайёҳии сабзро баррасӣ намуда, ояндаи онро дар контексти тағйиротҳои глобалӣ ва ҷустуҷӯи устуворӣ пешгӯӣ мекунад.

Калидвожаҳо: сайёҳии сабз иқтисодиёти сабз, рушди устувор, хифзи муҳити зист, сайёҳии экологӣ, тараққиёти сайёҳӣ, тамоюли сайёҳии сабз, рушди минтақаҳои сайёҳӣ, пешгӯиҳои сайёҳии сабз, самаранокии сайёҳии сабз

Машокиров Дж.Н.

ЗЕЛЕНЫЙ ТУРИЗМ КАК ЧАСТЬ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В БУДУЩЕМ

В статье рассматривается роль зеленого туризма как важной составляющей зеленой экономики. Особое внимание уделяется принципам устойчивого развития, а также взаимосвязи экологических, экономических и социальных аспектов туризма. Исследуются перспективы роста и развития зеленого туризма, его вклад в охрану окружающей среды, а также влияние на устойчивое развитие регионов. Автор анализирует текущие тенденции в сфере зеленого туризма и прогнозирует его будущее развитие в контексте глобальных изменений и стремления к устойчивости.

Ключевые слова: туризм, зелёный туризм, зелёная экономика, устойчивое развитие, развитие туризма, статистика туризма, тенденции зелёного туризма, прогнозы зелёного туризма, эффективность зелёного туризма, поиск устойчивости в туризме.

Mashokirov J.N.

GREEN TOURISM AS A PART OF GREEN ECONOMY: TRENDS AND PROSPECTS FOR SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN THE FUTURE

The article examines the role of green tourism as an important part of the green economy. Special attention is given to the principles of sustainable development and the interconnection of environmental, economic, and social aspects of tourism. The prospects for the growth and development of green tourism, its contribution to environmental protection, and its impact on sustainable regional development are discussed. The author analyzes current trends in the field of green tourism and forecasts its future development in the context of global changes and the pursuit of sustainability.

Keywords: tourism, green tourism, green economy, sustainable development, tourism development, tourism statistics, trends in green tourism, forecasts of green tourism, efficiency of green tourism, pursuit of sustainability in tourism

Сайёҳиро метавон яке аз муҳимтарин падидаҳои иҷтимоию иқтисодии асри XXI ба ҳисоб меравад. Рушди босуръати сайёҳии сабз ба хифзи муҳити зист ва таъсири он ба заминаҳои фарҳангию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, иҷтимоию фарҳангӣ дар бисёр соҳаҳо таъсири манфӣ расонид. Ҳамин тавр, рушди сайёҳии сабз ва оммавикунони барои кишварҳои гузариш ба иқтисодиёти сабз - сайёҳӣ, ки меҳоханд иқтисодиёти давлатро дар самти устуворӣ инкишоф диҳанд ва устувории худро дар оянда дар амнияти иқтисоди роҳафзун намоянд ва барномаҳои рушди иқтисодиёти сабро роҳандозӣ намоянд замина мегузорад.

Рушди сайёҳии сабз ба рушди инсонӣ, иқтисодӣ ва некӯаҳволӣ мусоидат мекунад. Илова бар ин, инҳо метавонанд барномаҳои гунугуни фарҳангӣ-сайёҳиро дар заминаи рушди устувор ва иқтисодиёти сабз афзалият диҳад. Мақсад аз омӯзиш ва рушди сайёҳии сабз нишон додан ва имкониятҳои беамалони истифодаи захираҳои сайёҳӣ рушди заминаҳои иҷтимоиро тавзеҳ менамояд.

Сайёҳии сабз ҳамчун чузъи иқтисодиёт, истифодаи васеи захираҳои сайёҳӣ, зиёдшавии шумораи сайёҳони хориҷӣ ва сармоягузорӣ ба минтақаҳои сайёҳиро афзалият медиҳад. Амалишавии рушди сайёҳии сабз ҳамчун яке аз равандҳои татбиқи минтақаҳои сабз дар сарорсари давлатҳои ҷаҳон як барномаи нав ва имконияти рушди ҳамкорӣ барои ҷалби сайёҳон

имконият медиҳад ба фазои навӣ иқтисодӣ дар рақобатпазирӣ дар бозори байналмилалӣ сайёҳӣ устувор гардад.

Доир ба маълумотҳои Созмони умумиҷаҳонии саёҳат ва сайёҳӣ (WTTC) пешгӯӣ кард, ки имсол барои саноати сайёҳӣ ва сайёҳӣ соли рекордӣ гардид, ва саҳми ин соҳа дар иқтисоди ҷаҳонӣ ба 11,1 трил. дол. ИМА амрикоӣ расид [1].

Чуноне ки маълумотоҳи оморӣ Созмони умумиҷаҳонии саёҳӣ дар соли 2024, нишон медиҳад, саҳми бахши сайёҳӣ ва сайёҳӣ аз авҷи қаблӣ яъне соли 2019, ба 770 миллиард доллари ИМА афзоиш ёфта ва ҷойгоҳи худро дар бозори ҷаҳонӣ устувор нигоҳ доштааст. Аввали соли 2024 WTTC пешгӯӣ карда буд, ки аз 185 кишвари таҳлилшуда 142 кишвар аз рекордҳои қаблӣ миллии худ боло хоҳанд рафт ва тамоми бахши ҷаҳонӣ аз сатҳи пеш аз пандемия болотар хоҳад рафт, воқеан ҳам чунин гашт. Дар ҳамкорӣ бо Oxford Economics, тадқиқоти охири EIR, WTTC нишон медиҳад, ки бахши сайёҳӣ то охири соли ҷорӣ тақрибан 348 миллион ҷойҳои кориро дар саросари ҷаҳон дастгирӣ ёфтааст. Ин назар ба соли 2019 беш аз 13,6 миллион ҷойҳои корӣ зиёд аст. Бояд аз таҳлилҳо дурнамои намуд, ки даромадҳои сайёҳии байналмилалӣ дар соли 2027 ба авҷи худ ба 2,09 триллион доллар наздик шаванд, дар ҳоле ки даромадҳои сайёҳии дохилӣ беш аз пеш 6,4 триллион долларро хоҳад расид [2].

Бо вуҷуди номуайянии иқтисодӣ ва таҳаввулоти геополитикӣ, бахши сайёҳӣ ва сайёҳӣ рушд мекунад. Бо тақрибан 10 триллион доллари амрикоӣ таъриқи иқтисодӣ, ин бахш соли гузашта ба рекорди пеш аз пандемия баробар шуда, устувории худро нишон дод ва нақши муҳими худро дар иқтисоди ҷаҳонӣ исбот кард. Саҳми молиявии бахши сайёҳат ва сайёҳӣ бо 9,1% ММД-и ҷаҳонӣ дар соли 2023 (на камтар аз 9,9 триллион доллари ИМА) баландтарин дар солҳои охир аст, ки аз авҷи худ дар соли 2019 ҳамагӣ 4% паст аст.

Ин бахш инчунин ба қувваи кори худ 27,4 миллион нафари дигар илова кард ва шумораи умумии ҷойҳои корӣ дар саросари ҷаҳон ба 330 миллион нафар расид. Соли 2023 даромадҳои ҷаҳонии сайёҳӣ 33,1% афзоиш ёфта, ба 1,63 триллион доллар расид, ки ин аз барқароршавии қавӣ, дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон шаҳодат медиҳад, дар ҳоле ки даромадҳои сайёҳии дохилӣ беш аз 18% афзуда, қариб ба 5 триллион доллар расидааст.

Ин афзоиш дар ҳолест, ки ду бозори бузурги сайёҳии ҷаҳон дар хароҷоти байналмилалӣ сайёҳӣ ақиб мондаанд ИМА ва Чин барқароршавии хеле суस्तтарро мебинанд [3].

Соли гузашта хароҷоти сайёҳони байналмилалӣ дар ИМА аз қуллаи худ дар соли 2019 беш аз чоряк поинтар буд ва дар Чин он тақрибан 60% камтар буд. Бешубҳа, соли 2023 бомуваффақият, ки майли бепоёни мардумро ба саёҳат нишон медиҳад, замина гузошт ва барои соли рекордии 2024 замина гузошт. Ба пеш нигоҳ карда, WTTC даҳсолаи ояндаро интизор аст, ки бо рушди босуръат ва имкониятҳои бесобиқаи касб дар ин соҳа тавсиф мешавад. То соли 2034 бахши сайёҳӣ ва сайёҳӣ ба ММД-и ҷаҳонӣ 16 триллион доллари амрикоиро ташкил хоҳад дод, ки 11,4% иқтисоди ҷаҳонро ташкил медиҳад. Ин саноати ривҷёбанда низ омили эҷоди ҷойҳои корӣ хоҳад буд, ки дар саросари ҷаҳон 449 миллион нафарро бо кор таъмин мекунад. Тақрибан 12,2% қувваи кори ҷаҳонӣ дар ин бахши динамикӣ кор хоҳанд кард, ки нақши калидии саёҳат ва сайёҳӣ дар шуғло нишон медиҳад.

Барои беш аз чор се ҳиссаи кишварҳои пурсишшуда, интизор меравад, ки саҳми сайёҳӣ дар ММД то соли 2034 аз қуллаи баландтарине, ки дар соли 2019 расида буд, зиёдтар шавад. Ба гуфтаи муаллифони пажӯҳиш, саёҳат ва сайёҳӣ ҳоло дар остонаи даврони инқилобӣ қарор доранд, ки шукуфой, навоарӣ ва ҳамкорӣ дар миқёсҳо, ки мо қаблан надидаем, ваёда медиҳад.

Ҷулия Симпсон, раиси Шӯрои ҷаҳонии сайёҳӣ ва сайёҳӣ гуфт: “Ҳатто дар шароити номуайяни, бахши сайёҳӣ ва сайёҳӣ як муҳаррики иқтисодии ҷаҳонӣ боқӣ мемонад. Ин танҳо дар бораи шикастани рекордҳо нест, мо дигар дар бораи барқароршавӣ ҳарф намезанем - ин достони он аст, ки чӣ тавр пас аз чанд соли душвор ин бахш ба нишондиҳандаҳои беҳтарини худ баргашт ва рушди назарраси иқтисодиро дар кишварҳои ҷаҳон таъмин кард ва миллионҳо ҷойҳои корӣ эҷод кард” [4].

Ба андешаи ӯ аммо як хатар вучуд дорад: мо ба ҳукуматҳои ИМА ва Чин низ дорем, ки бахшҳои миллии сайёҳӣ ва сайёҳии худро дастгирӣ кунанд. Ин ду кишвар боз ҳам қафо хоҳанд монд, дар ҳоле ки сайёҳии байналмилалӣ дар кишварҳои дигар хеле зуд барқарор гардида истодаанд”.

Ҳифз ва ободонии табиат як масъалаи муҳими глобалии ҷомеаи муосир мебошад. Ҳалли он, аз ҷумла, аз ҷустуҷӯи роҳҳои истифодаи оқилона ва ҳаматарафаи сарватҳои табиӣ, инчунин ба амал баровардани сиёсати нақшавии фаълони намоишӣ, инкишоф додан ва раванг додани ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи тадқиқоти илмӣ оғоз меёбад.

Истифодаи захираҳои табиӣ қатъиян ба нақша гирифтани ва идора кардани захираҳои мавҷударо аз руи эҳтиёҷоти тараққиёти иқтисодӣ пешбинӣ мекунад. Сарватҳои табиӣ барои некуахлоқии мо ҳаётан муҳим буда, истифодаи устувори онҳо асоси иқтисодӣ мебошад. Афзоиши аҳоли ва афзоиши истеъмоли боиси афзоиши истифодаи захираҳои табиӣ ва афзоиши таъсири зараровар ба муҳити зист мегардад. Бе амали пурмазмун, гуногунии биологӣ коҳишро идома медиҳад ва қобилияти функционалии экосистема коҳиш меёбад. Дар баробари ин рақобат умумичаҳонӣ барои ашёи хом пурзур мешавад.

Мавҷудияти заминҳои ҳосилхез ва оби тозаву ифлос ба омилҳои маҳдудкунанда табдил ёфтааст, ки маънои онро дорад, ки сармояи табиӣ аллакай ба таври интенсивӣ истифода мешавад, аммо барои нигоҳ доштани захираҳои табиӣ, он бояд устуворона истифода шавад, то муваффақияти оянда ро таъмин кунад.

Солҳои охир ва бахусус пас аз бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ, зарурати бунёди як модели нави рушд, ки бо номи “иқтисоди сабз” маъруф аст, ба миён омад.

Рушди сайёҳии сабз – ин амалишавии сайёҳатхост, ки истифода аз минтақаҳои боғҳои ботаникӣ, боғҳои фароғатӣ, сайру саёҳат дар минтақаҳои экологӣ ба таври ҳифзи табиат анҷом дода мешавад. Ин замина имконияти медиҳад сайёҳон аз минтақаҳои маҳалӣ ва мардуми деҳот муносибати мустақиме дошта бошанд, ва барои шуғлварзии аҳолии деҳот ва минтақаҳои дурдасти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойҳои кории нав пайдо менамояд. Иқтисоди сабз воситаи рушди устувор ва стратегияи ноил шудан ба некуахлоқии одамон ва сайёра имрӯз ва фардо равона шудааст.

Рушди сайёҳии сабз бидуни ҷалби аҳолии деҳот ва роҳбаладони минтақаҳои ғайриимкон буда барои якҷоя ва омғиши нозукиҳои минтақаҳои сайёҳӣ имкониятҳои навро пайдо менамояд.

Рушди босуръати сайёҳӣ ва тағйири муносибатҳои байналмилалӣ барои амалишавии сайёҳии сабз монетаҳои барои сайёҳон рғз аз рғз афзоиш ёфта истодааст. Агар мо хоҳем, ки ояндаи устуворе дошта бошем, ки сайёҳӣ ҳамеша барои иқтисодиёти маҳаллӣ истифода шавад, на беҳбуд бахшидан ба муҳити табиӣ, балки барои ҳифзи экосистема, пас мо бояд ба рушди устувори сайёҳӣ диққат диҳем [5].

Саёҳат дар кишвар бояд модели нави сайёҳӣ таҳия карда шавад, ки он бояд ба истилоҳ сайёҳии алтернативӣ асос ёбад. Сайёҳии алтернативӣ истилоҳи умумист, ки шаклҳои гуногуни сайёҳӣ, аз қабилҳои тасайёҳии экологӣ ва сайёҳӣ дар деҳот ва дар ниҳоят сабзро дар бар мегирад.

Созмони Милали Муттаҳид доир ба рушди сайёҳии сабз “Барномаи муҳити зисти (UNEP) - иқтисодиёти сабз” - ро ҳамчун як иқтисодиёт муайян мекунад, ки некуахлоқии инсон ва баробарии иҷтимоиро беҳтар намудани равандҳои гардишгарӣ дар самти экологиро коҳиш дода заминаи густардиро анҷом медиҳад.

Яъне рушди иқтисоди сабз иқтисодиётест - робитаҳои ҳаётан муҳими байни иқтисод, ҷомеа ва муҳити зистро ба инобат гирифта ва ба ин васила равандҳои хизматрасониро дар иқтисодиёти сабз ва сайёҳии сабз тағйир медиҳад.

Рушди иқтисоди сабз боиси сармоягузориҳои гардид, ки фишорро ба муҳити зист ва хизматрасонӣ коҳиш медиҳад, ва ҳамзамон самаранокии энергия ва захираҳоро афзоиш медиҳад.

Бояд қайд кард, ки мафҳуми иқтисоди сабз на танҳо иқтисоди «сабз» буда балки имкониятҳо ва тавзеҳоро фарогир аст:

1. **Баланд бардоштани некӯаҳволии аҳоли:** *хизматрасонии тиббӣ, маориф ва бехатарии кор;*
2. **Баланд бардоштани баробарии иҷтимоӣ:** *паст кардани сатҳи камбизоатӣ, фарогирии иқтисодӣ ва молиявӣ;*
3. **Паст кардани хатарҳои экологӣ:** *мубориза бо тағирёбии иқлим, партовҳои кимиёвӣ хатарнок;*
4. **Паст кардани норасоии муҳити зист:** *таъмини дастрасӣ ба оби тоза, захираҳои табиӣ* [12].

Дар аксарият давлатҳои гузариш ба иқтисоди сабз тағиротро дар муносибати мавҷуда ба идоракунӣ, институтҳо ва бозорҳои хизматрасонӣ тақозо мекунанд, назорат мебаранд. Ин гузариш дар кишварҳои гуногун, аз ҷумла, вобаста ба кишвар ва сармояи табиӣ ва афзалиятҳои иҷтимоӣ иқтисодии он, роҳҳои гуногун дорад. Ҳама бахшҳои барои гузариш ба иқтисоди сабз муҳиманд, ки истифодаи устувори сармояи табиӣ омили асосии ин гузариш мебошад.

Аз нуқтаи назари рушд, унсурҳои зерин бояд қисми тамоми стратегияҳои амалии амал оид ба иқтисодиёти сабз бошанд: "Рушди фарогир шартӣ ҳатмӣ барои рушд ва коҳиши камбизоатӣ мебошад". Стратегияи рушди оянда набояд танҳо ба ҷанбаҳои миқдории афзоиш нигаронида шавад. Ба ҷои ин, ҳадаф бояд ноил шудан ба рушди босифат бошад, ки ба ҷомеаи васеъ манфиат меорад [7].

Устувории рушди иқтисодӣ маънои ба назар гирифтани қобилияти азхудкунии ҳам экосистемаҳои барқароршаванда ва ҳам иқлимро дорад. Ҳамчун унсури марказӣ, рушди иқтисодӣ бояд аз истеъмоли захираҳо ва партовҳои газҳои гулхонаӣ ҷудо карда шавад. Арзиши воқеии муҳити зист бояд аз ҷониби саноат ва сиеъсатмадорон эътироф карда шавад ва ҷомеа инчунин аз аҳамияти устуворӣ ва иқтисоди сабз огоҳ карда шавад. Рушди фарогир ва устувор бояд дар ниҳоят паст кардани сатҳи камбизоатӣ бошад. На ҳама ҷораҳои мусоидат ба рушди устувор барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ заруранд. Аз ин рӯ, гузариш ба иқтисоди сабз бояд тавре идора карда шавад, ки ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишварҳои рӯ ба тараққӣ саҳми мусбат гузорад.

Ҳамин тавр, таҳаввулотҳои ивазшавӣ дар иқтисодиёт ба иқтисодиёти сабз дорои хусусиятҳои зерин мебошанд [8]:

- ✓ *Сармоягузорӣ ба тағирёбии муҳити зист метавонад ба рушди технология ва навоарӣ мусоидат кунад*
- ✓ *Оптимизатсияи самаранокӣ энергия ва захираҳо боиси беҳбудии назарраси рақобатпазирии ширкатҳо мегардад.*
- ✓ *Ҷорӣ намудани расмиёти нави (аз ҷиҳати экологӣ тозагар) истеъсоли, инчунин истеъсоли маъсулоти органикӣ имкон медиҳад, ки ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шавад.*

Аз тарафи дигар, ҷойҳои корӣ дар бахшҳои камтар аз ҷиҳати экологӣ тоза аз байн рафта истодаанд. Пас саволе ба миён меояд: кори сабз чист ва онҳо аз амалиёти муқаррарӣ чӣ фарқ доранд?

Дар доираи мафҳуми васеъ, ҷойҳои кории сабз дар иқтисодиёти сабз ҳамчун ҷунин нави шуғл арзёбӣ мегарданд, ки ба коҳиш додани таъсири манфии фаъолияти иқтисодӣ ба муҳити зист мусоидат менамоянд ва фаъолияти корхонаҳо соҳаҳои ба сатҳи устувор мерасонанд. Ин гуна ҷойҳои корӣ соҳаҳои кишоварзӣ, саноат, хизматрасонӣ ва идоракуниро дар бар гирифта, ба ҳифз ва беҳтар намудани сифати муҳити зист равона шудаанд.

Ҳамзамон, ҷойҳои кории сабз на танҳо манфиати экологӣ доранд, балки ба талаботи кори муносиб низ ҷавобгӯ мебошанд, аз ҷумла таъмини музди меҳнати одилона, фароҳам овардани шароити бехатарӣ меҳнат, риояи ҳуқуқҳои кормандон, рушди муколамаи иҷтимоӣ ва дастгирии ҳифзи иҷтимоӣ.

Аз нигоҳи Созмони Байналмилалӣ Меҳнат, ҷойҳои кории сабз ҳамчун фаъолияти иқтисодие маънидод мешаванд, ки ҳамзамон рушди иқтисодиро таъмин намуда, таъсири экологии онро коҳиш дода, заминаи гузариш ба иқтисодиёти устувор ва сабзро фароҳам меоранд.

Чойҳои сабз бояд чойҳои кори шоиста бошанд, яъне онҳо бояд ҳукуки коргаронро эҳтиром кунанд, музди меҳнат бояд муносиб бошад, онҳо бояд амнияти кор, бехатарии меҳнат ва шароити инсонии меҳнаторо пешниҳод кунанд ва ғайра. Иқтисоди сабз инчунин бояд ба стандартҳои ҳадди ақали шуғл ҷавобгӯ бошад. Масалан, корхонаеро, ки коргаронро истисмор мекунад, кори сабз номидан мумкин нест.

Сайёҳӣ ҳамчун падидаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ яке аз намудҳои фаъолияти инсон мебошад, ки дар ҷаҳон тамоюли хеле босуръати рушд дорад. Сайёҳӣ ба монанди падидаҳои шабеҳи пеш аз он, барои ҳаракати оммавии одамон ва паҳншавии васеи ҷуғрофии онҳо имкон медиҳад. Сайёҳӣ як намуди хоси фаъолияти инсон низ меноманд, ки дар таърихи башарият ҳаракати оммави ва парокандашавии одамонро дар фазо таъмин кардааст, ки маҳз ба хусусиятҳои маҳал, холибият ва гуногунрангии он вобаста аст [1].

Шӯрои ҷаҳонии сайёҳат ва сайёҳӣ (WTTC) пешгӯӣ мекунад, ки имсол барои саноати сайёҳӣ ва сайёҳӣ соли рекордӣ буд ва саҳми ин соҳа дар иқтисоди ҷаҳонӣ ба 11,1 триллион доллари амрикоӣ мерасад.

Тибқи як таҳқиқоти охири Таъсири Иқтисодӣ (EIR) барои соли 2024, саҳми баҳши сайёҳӣ ва сайёҳӣ аз авҷи қаблии худ дар соли 2019 770 миллиард доллар афзоиш хоҳад ёфт ва мақоми онро ҳамчун як нерӯи иқтисодии ҷаҳонӣ тасдиқ мекунад ва аз ҳар даҳ доллар дар саросари ҷаҳон яктоашро тавлид мекунад [9].

WTTC пешгӯӣ мекунад, ки аз 185 кишвари таҳлилшуда 142 кишвар аз рекордҳои қаблии миллии худ боло хоҳанд рафт ва тамоми баҳши ҷаҳонӣ аз сатҳи пеш аз пандемия болотар хоҳад рафт [13].

Дар ҳамкорӣ бо Oxford Economics, таҳқиқоти охири EIR WTTC нишон медиҳад, ки баҳши сайёҳӣ то охири соли ҷорӣ тақрибан 348 миллион чойҳои кориро дар саросари ҷаҳон дастгирӣ хоҳад кард. Ин нисбат ба соли 2019 беш аз 13,6 миллион чойҳои корӣ зиёд аст.

Бо вучуди номуайянии иқтисодӣ ва таҳаввулотҳои геополитикӣ, баҳши сайёҳӣ ва сайёҳӣ рушд мекунад. Бо тақрибан 10 триллион доллари амрикоӣ таъриқи иқтисодӣ, ин баҳш соли гузашта ба рекорди пеш аз пандемия баробар шуда, устувории худро нишон дод ва нақши муҳими худро дар иқтисоди ҷаҳонӣ исбот кард [10].

Саҳми молиявии баҳши сайёҳӣ ва сайёҳӣ бо 9,1% ММД-и ҷаҳонӣ дар соли 2023 (на камтар аз 9,9 триллион доллари ИМА) баландтарин дар солҳои охир аст, ки аз авҷи худ дар соли 2019 ҳамагӣ 4% паст аст. Ин баҳш инчунин ба қувваи кори худ 27,4 миллион нафари дигар илова кард ва шумораи умумии чойҳои корӣ дар саросари ҷаҳон ба 330 миллион нафар расид [12].

Соли гузашта даромадҳои ҷаҳонии сайёҳӣ 33,1% афзоиш ёфта, ба 1,63 триллион доллар расид, ки ин аз барқароршавии қавӣ дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон шаҳодат медиҳад, дар ҳоле ки даромадҳои сайёҳии дохилӣ беш аз 18% афзуда, қариб ба 5 триллион доллар расидааст. Бешубҳа, соли 2023 бомуваффақият, ки майли бепоёни мардумро ба сайёҳат нишон медиҳад, замина гузошт ва барои соли рекордии 2024 замина гузошт [11].

Ин афзоиш дар ҳолест, ки ду бозори бузурги сайёҳии ҷаҳон дар ҳароҷоти байналмилалӣ сайёҳӣ ақиб мондаанд ва ИМА ва Чин барқароршавии хеле сусттарро мебинанд. Соли гузашта ҳароҷоти сайёҳони байналмилалӣ дар ИМА аз қуллаи худ дар соли 2019 беш аз ҷорӣ поинтар буд ва дар Чин он тақрибан 60% камтар буд.

Ҷулия Симпсон, президент ва директори Шӯрои ҷаҳонии сайёҳӣ ва ҷаҳонгардӣ чуни гуфт: “Ҳатто дар шароити номуайяний, баҳши сайёҳӣ ва сайёҳӣ як муҳарриқи иқтисодии ҷаҳонӣ боқӣ мемонад”. “Ин танҳо дар бораи шикастани рекордҳо нест, мо дигар дар бораи барқароршавӣ ҳарф наметавонем - ин достони он аст, ки чӣ тавр пас аз чанд соли душвор ин баҳш ба нишондиҳандаҳои бехтарини худ баргашт ва рушди назарраси иқтисодиро дар кишварҳои ҷаҳон таъмин кард ва миллионҳо чойҳои корӣ эҷод кард”.

“Аммо як ҳатр вучуд дорад: мо ба ҳукуматҳои ИМА ва Чин ниёз дорем, ки баҳшҳои миллии сайёҳӣ ва сайёҳии худро дастгирӣ кунанд. Ин ду кишвар боз ҳам қафо хоҳанд монд, дар ҳоле ки туризми байналмилалӣ дар кишварҳои дигар хеле зуд барқарор мешавад” [12].

Ба пеш нигоҳ карда, WTTC даҳсолаи ояндаро интизор аст, ки бо рушди босуръат ва имкониятҳои бегобаи касб дар ин соҳа тавсиф мешавад. То соли 2034 бахши сайёҳӣ ва сайёҳӣ ба ММД-и ҷаҳонӣ 16 триллион доллари амрикоиро ташкил хоҳад дод, ки 11,4% иқтисоди ҷаҳонро ташкил медиҳад [13].

Ин саноати ривҷёбанда низ омили эҷоди ҷойҳои корӣ хоҳад буд, ки дар саросари ҷаҳон 449 миллион нафарро бо кор таъмин мекунад. Тақрибан 12,2% қувваи кори ҷаҳонӣ дар ин бахши динамикии кор хоҳанд кард, ки нақши калидии саёҳат ва сайёҳӣ дар шуглои нишон медиҳад. Дар беш аз чор се ҳиссаи кишварҳои пурсишшуда интизор меравад, саҳми сайёҳӣ дар ММД аз қуллайи баландтарин дар соли 2019 то соли 2034 зиёдтар шавад.

Ба гуфтаи муаллифони пажӯҳиш, саёҳат ва сайёҳӣ ҳоло дар остонаи даврони инқилобие қарор доранд, ки шукуфӣ, навоарӣ ва ҳамкорӣ дар микёсо ваъда медиҳад, ки мо қаблан надидаем.

АДАБИЁТ:

1. Гафарова, М. Т. Таҳқиқи оморӣ ва равандроҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар соҳаи сайёҳӣ / М. Т. Гафарова, Ҷ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 4-1(43). – Р. 165-172. – EDN LREDTM.
2. Машокиров, Ҷ. Н. Менечменти бехатарии сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. – №. 1(51). – EDN VRDVJB.
3. Машокиров, Д. Н. Умный туристический город (smart tourism city): развитие и трансформация / Д. Н. Машокиров // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 2(52). – EDN TEANHV.
4. Машокиров, Ҷ. Н. Асоҳи назариявии фалсафаи сайёҳӣ / Ҷ. Н. Машокиров, Ҳ. С. Абдулхаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 4-1(49). – EDN TEIFYN.
5. Машокиров, Ҷ. Н. Нақши созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ дар татбиқи ҳадафҳои рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 4-1(49). – EDN WNXURZ.
6. Машокиров, Ҷ. Н. Таъсири сифати хизматрасонии сайёҳӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли / Ҷ. Н. Машокиров, Ф. Р. Шаропов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 2(41). – Р. 219-228. – EDN FFCRDC.
7. Машокиров, Ҷ. Н. Таъсири сифати хизматрасонии сайёҳӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли / Ҷ. Н. Машокиров, Ф. Р. Шаропов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 2(41). – Р. 219-228. – EDN FFCRDC.
8. Машокиров, Д. Н. Медиакommуникации в контексте развития туризма / Д. Н. Машокиров, Ф. Р. Шаропов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2022. – № 4-1(43). – С. 74-79. – EDN JZVMDK.
9. Машокиров, Д. Н. Современное состояние и основные направления развития рынка туристических услуг в Республике Таджикистан / Д. Н. Машокиров // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – № 4(47). – С. 209-217. – EDN KDQXLN.
10. Машокиров, Д. Н. Современное состояние и основные направления развития рынка туристических услуг в Республике Таджикистан / Д. Н. Машокиров // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – № 4(47). – С. 209-217. – EDN KDQXLN.
11. Шаропов, Ф. Р. Баъзе масъалаҳои рушди сайёҳӣ дар шароити ташаккули иқтисоди "сабз" / Ф. Р. Шаропов, Ҷ. Н. Машокиров, Ҳ. С. Абдулхаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 4-2(44). – Р. 336-342. – EDN VKVBMО.
12. Шаропов, Ф. Р. Развитие рынка туристических услуг в республике Таджикистан / Ф. Р. Шаропов, Д. Н. Машокиров // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2021. – № 4-2(39). – С. 300-306. – EDN ULYWMF.
13. Шаропов, Ф. Р. Модель аутентичного управления в развитии рынка туристических услуг / Ф. Р. Шаропов, Д. Н. Машокиров // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2022. – № 1(40). – С. 23-32. – EDN ISJTYM.

Мирзоқурбонов Н.Х.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ АРЗЁБИИ ИҚТИДОРИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Дар мақолаи мазкур баъзе аз масъалаҳои рушди маҳал ва истифодабарии иқтидори иқтисодии он, беҳтаргардонии талаботи бозори дохилӣ ва такмилдиҳии иқтидори сармояи инсонӣ, инчунин тарақиёти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, тақвияти иқтисодии минтақа, қобилияти нигоҳ доштани мустақилияти иқтисодӣ, кам кардани вобастагии минтақа, рушди саноат, рақобатпазир гардидани минтақа, дарёфти сарчашмаҳои нави рушди иқтисодӣ ва ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, таҳлил гардидааст. Идора ва такмил додани сиёсати давлатӣ, амали намудани муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар байни минтақаҳо, босози намудани роҳи маҳалӣ мақсади ниҳонӣ дар мақола мебошад, инчунин ҳалли муаммоҳои дар соҳаи саноат ҷойдошта, беҳтар намудани мавқеи минтақа дар низоми хоҷагидорӣ кишварва як қатор вазифаҳои дигар барасӣ ва таҳлил гардидааст. Дар робита ба ин, дар мақола ҷиҳати такмилдиҳии фаъолияти хоҷагидорӣ субъектони иқтисодӣ, мукамалгардонии низоми иқтисодӣ, ҳамгирии илм ва истеҳсолот, гузариши иқтисодиёти минтақа ба моделҳои нави муосир, коркарди захираҳои табиӣ ва усулҳои нави танзими иқтисодиёт, рушди саноатикунории минтақа ва дарк кардани инноватсияҳо, истифодаи самараноки технологияҳои ҳозиразамон аз ҷониби сохторҳои корхонаҳои саноатӣ доништа шудааст.

Калидвожаҳо: иқтидори иқтисодӣ, рушди иқтисоди маҳал, сармояи инсонӣ, ҳамгирии иқтисодӣ, инноватсия, рушди саноат, усули интенсивӣ, усули экстенсивӣ, сиёсати иҷтимоӣ, кишоварзӣ, қорводорӣ, истеҳсолот, ҷалби сармоягӯзорӣ, субъектони иқтисодӣ, рақобатпазирии бозорҳои маҳал.

Мирзоқурбонов Н.Х.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы развития регионов и использования их экономического потенциала, улучшения удовлетворения потребностей внутреннего рынка и совершенствования человеческого капитала, а также развитие сельскохозяйственного производства, укрепление экономики регионов, способность сохранять экономическую независимость, снижение зависимости регионов, развитие промышленности, повышение конкурентоспособности, поиск новых источников экономического роста и привлечение внутренних и внешних инвестиций. Целью статьи является управление и совершенствование государственной политики, реализация социально-экономических отношений между регионами, восстановление местных путей сообщения, а также решение существующих проблем в сфере промышленности, укрепление позиции региона в системе хозяйства страны и ряд других задач, которые рассматриваются и анализируются. В связи с этим в статье рассматриваются вопросы совершенствования хозяйственной деятельности экономических субъектов, улучшения экономической системы, интеграции науки и производства, перехода экономики региона на современные модели, разработки природных ресурсов и новых методов регулирования экономики, развития индустриализации региона и осознания инноваций, а также эффективного использования современных технологий промышленными структурами и предприятиями.

Ключевые слова: экономический потенциал, развитие экономики регионов, человеческий капитал, экономическая интеграция, инновация, развитие промышленности, интенсивный метод, экстенсивный метод, социальная политика, сельское , животноводство, производство, привлечение инвестиций, экономические субъекты, конкурентоспособность местных рынков.

THEORETICAL ASPECTS OF ASSESSING THE ECONOMIC POTENTIAL OF A REGION

This article examines several issues related to the development of regions and the use of their economic potential, the improvement of meeting the needs of the domestic market, and the enhancement of human capital. It also addresses the development of agricultural production, the strengthening of regional economies, the ability to maintain economic independence, the reduction of regional dependence, the development of industry, the increase of competitiveness, the search for new sources of economic growth, and the attraction of both domestic and foreign investments. The purpose of the article is to manage and improve state policy, implement socio-economic relations between regions, restore local infrastructure, as well as to address existing problems in the industrial sector, strengthen the region's position within the national economy, and analyze a number of other related tasks. In this regard, the article discusses issues related to improving the economic activities of economic entities, enhancing the economic system, integrating science and production, transitioning the regional economy to modern models, developing natural resources and new methods of economic regulation, advancing the industrialization of the region and understanding innovations, as well as the effective use of modern technologies by industrial structures and enterprises.

Key words: economic potential, development of regional economies, human capital, economic integration, innovation, industrial development, intensive method, extensive method, social policy, agriculture, livestock farming, production, attraction of investments, economic entities, competitiveness of local markets.

Дар шароити басо мураккаби иқтисодӣ ва рушди бемайлони иқтисодиёт арзёбии иқтидори иқтисодии минтақа яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, тамоюлҳо ба самти ҳамгирӣ, ҷаҳонишавӣ ва дигаргунсозии иқтисодӣ шиддаттар гардида истодааст. Аз ин сабаб, омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои арзёбии иқтидори иқтисодии минтақа дар шароити муосир яке аз масъалаҳои стратегӣ низ арзёбӣ мегардад. Бояд таваҷҷуҳ дод, ки ҳолати кунунӣ ва сатҳи рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан бо таърихи кишвар инчунин тамоюлҳои мавҷуда, ки дар дохили мамлакат ва берун аз он ба вучуд меоянд ва омилҳое, ки ба рушди иқтисоди миллий таъсир мегузоранд вобастагӣ дорад.

Гузариш ба низоми муносибатҳои иқтисоди бозорӣ, тамоюлҳои ҳамгирӣ ва иқтисодӣ, ҷаҳонишавӣ ва дигаргунсозии иқтисодиро дар мамлакатҳои Осиёи Миёна бо суръат шиддат мегирад, ки рушди минтақаҳо барои давлат унсури муҳим арзёбӣ мегарданд. Минтақаҳо ҳамчун қисмҳои асосии муносибатҳои иқтисоди миллий дар байни шаҳру ноҳияҳо ба ҳисоб рафта, омӯзиши омилҳои таъсирасон ба рушди онҳо ба монанди инфрасохтори иҷтимоӣ, иқтидори захираҳои табиӣ, модӣ-техникии истеҳсолӣ, иқтидори сармояи инсонӣ, иқтидори илмӣ-техникӣ, танзими давлатии институтсионалӣ ва ҳали мушкилиҳои демографӣ муҳим ва афзалиятнок мебошад.

Бояд гуфт, ки дар ҷаҳони муосир ҳали мушкилотҳои стратегӣ ба масъалаҳои муҳими марказӣ табдил ёфтааст. Таҳлили иқтидори истеҳсолии субъектҳои хоҷагидорӣ доир ба масъалаҳои ҷойдоштаи соҳаҳои афзалиятнокӣ иқтисодӣ, метавонад мушкилиҳоро бартараф кунад. Масъалаи иқтидори иқтисодии минтақа дар меҳвари рушди бо суботи мамлакат ҷой мегирад. Чун минтақаҳо хусусиятҳои ба худ хос доранд ва аз ин лиҳоз омӯхтани иқтидори истеҳсолии онҳо самти соҳаҳои иқтисодиро муаян мекунад.

Дар шароити кунуни иқтисодӣ, гардиши молу хизматҳо ва захираҳо бо суръати баланд мубодила мешаванд, аз ин рӯ истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ барои рушди устувор ва стратегияи миллии кишварҳо мақсаднок мебошад. Дар муносибатҳои иқтисоди бозорӣ, ба омилҳо ва сарчашмаҳои иқтисодӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мегардад. Ҳангоми таҳлилҳои илмӣ, омилҳо ва сарчашмаҳоро мо “иқтидори истеҳсолӣ” ном мебарем.

Решаи калимаи “иктидор” аз арабӣ гирифта шуда маънои кудрат, тавоноиро дорад [1]. Ба фикри мо, мафҳуми “иктидори иқтисодӣ” тавоноӣ ва ё кудрати иқтисодиёро барои истеҳсоли неъматҳои модӣ ва ҳадамот мефаҳмонад. Иқтидори истеҳсоли тавассути илми иқтисодиёти минтақавӣ омухта шуда, тарзи тақсими дурусти захираҳои табиӣ, қувваҳои истеҳсоли ва муносибатҳои иқтисодии онҳоро ба роҳ монда, рушди иқтисоди миқро таъмин менамояд.

Тавре Саидмуродов Л.Ҳ. қайд менамояд “...асоси таъмини рушди иқтисоди миллӣ тавассути истифода, самаранок ва таҳкими иқтидори иқтисодии минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад” [2]. Албатта ақидаи мазкур дуруст буда, самаранок истифода бурдан ва мустаҳкам намудани иқтидори иқтисодии минтақаҳо асоси рушди хоҷагии халқ мебошад. Ин маъно онро ифода мекунад, ки минтақаҳо дорои захираҳои бойи табиӣ буда, барои истеҳсоли мол ва хизматрасониҳо шароити хубро фароҳам меоранд. Дар ин раванд онҳо ба рушди умумии иқтисоди кишвар мусоидат хоҳанд кард.

Аз нигоҳи мо, таъмини рушди иқтисоди миллӣ ва самаранок истифода бурдани иқтидори иқтисодии минтақаҳо танҳо тавассути танзими давлатӣ ба роҳ монда мешавад. Зеро давлат бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқӣ таҳия намуда, он барои таъмини рушди иқтисоди миллӣ заминагузор мебошад. Дар ин маврид низ Фетисов Г.Г., Орешин В.П. чунин андеша доранд: “Барои пешрафти самарабахши иқтисодиёти минтақа танзими давлатии фаъолияти иқтисодӣ, аз ҷумла таҳияи низоми воситаҳои таъсиррасони давлат ба иқтисодиёт зарур аст” [3]. Носирзода Ҳ.С. низ дар мавриди таъсири давлат дар рушди иқтисодиёт чунин андешаронӣ кардааст: “Давлат дар иқтисодиёт мавқеи асосиро ишғол намуда, ягона фишанги асосии рушди иқтисодиёти миллӣ маҳсуб меёбад. Дар шароити имрӯза танҳо стратегияи давлатӣ метавонад мушкилоти ҷойдоштаро бартараф созад” [4].

Дар ҳақиқат, давлат ягона фишанге ба ҳисоб меравад, ки бо назардошти санадҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ ва тавассути ниҳодҳои дахлдори ҷамъиятӣ метавонад ба рушди босуботи иқтисодии минтақа таъсири мусбат гузорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти тавоноҳои истеҳсоли дар Осӣи Марказӣ аз қабili захираҳои обӣ, сарватҳои табиӣ, захираҳои рекреатсионӣ ва саёҳӣ, ҷорводорию кишоварзӣ, минтақаи муҳими иқтисодӣ ба шумор меравад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намудааст: “Мо рушди устувори минбаъдаи кишварро дар шакли индустриалӣ ва иноватсионӣ пешбинӣ карда, барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираву имкониятҳо дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ талош менамоем ва ҷиҳати роҳ надодан ба осебпазирии иқтисоди миллии кишвар дар давраи дарозмӯҳлат тадбирҳои алоҳидаро амалӣ карда истодаем. Дар ин раванд ба самаранокии соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, рушди неруи инсонӣ, гуногуншаклии истеҳсолот, тақвияти институтсионалӣ ва тарақиёти минтақаҳо афзалият дода мешавад” [5].

Дуруст аст, ки рушди минбаъдаи кишвар аз таъсир ва ҷорӣ намудани инноватсия вобастагӣ дошта, имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи гузариш ба иқтисоди инноватсиониро пеш гирифта, барои пешрафти иқтисодиёти ҳам мамлакат ва ҳам рушди иқтисодии минтақаҳо барои фаъолнокии фаъолияти инноватсионӣ, рушди неруи инсонӣ ва рушди саноати инноватсионӣ кӯшиш ба ҳарч дода истодааст. Ҷиҳати рушди неруи инсонӣ, гузариш ба модели рушди инноватсионӣ ва гуногуншаклии истеҳсолот дар кишвар, аллахусус дар минтақаҳои он талаботи асосии замони муосир ба ҳисоб меравад.

Ҳадафи асосии ҳар як мамлакат ҷиҳати рушди босуботи иқтисодиёт ин қонунгардонидани талаботи ҷамъиятӣ дар асоси нарасонидани зарарҳои экологӣ иқтисодӣ барои наслҳои оянда ва бартаф намудани мушкилоти иқтисодӣ дар минтақаҳои мебошад. Беҳтар карани некуаҳволӣ, ҳифзи сиёсати иҷтимоӣ аз сиёсати пешгирифтаи иқтисодии минтақаҳо низ вобастагӣ дорад.

Қобили қайд аст, ки минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус минтақаи Рашт, яке аз минтақаҳои агросаноатӣ ба ҳисоб рафта, дар тақвияти институтсионалӣ ва тарақиёти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ саҳми арзанда мегузорад. Дар чунин шароити имрӯза ва вазъи шиддатнокӣ ҷаҳони муосир, мамлакатҳои мо ба иқтидору имкониятҳои дохили кишвар таъян намуда, тақвияти

иктисодии минтақахоро барои рушди утсувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани қобилияти рақобатпазирии истеҳсоли омили асосӣ мешуморад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз минтақаҳое, ки захираҳои бойи табиӣ ва истеҳсолиро доро мебошад, минтақаи агросаноатии Рашт махсуб меёбад, он дар раванди инкишофи ғайриқабилӣ босамару мақсадноки истеҳсолот, рушди ғайриқабилӣ соҳибкорӣ ва ба рушди иқтисодӣ сахмгузор мебошад. Минтақаи мазкур дар рушди иқтисоди миллӣ ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо истифода аз захираҳои табиӣ-иқтисодӣ нақши калидӣ дорад.

Ёдовар шуд, ки феълан дар минтақаҳои кишвар, аз ҷумла дар минтақаи Рашт ҷиҳати истифодабарии ғайрисамараноки захираҳои иқтисодӣ мушкилоти ҷиддӣ мавҷуд буда, барои ҳалли масъалаи мазкур тадбирҳои кулӣ бояд андешида шавад.

Вобаста ба ин масъала мо чанд пешниҳоди хуб барои рушди иқтисодии минтақаи Рашт дорем:

- пеш аз ҳама арзёбии иқтисодии минтақа, ки он имкониятҳои нави иқтисодиро дар рушди саноати кишвар фароҳам меорад;
- минтақаи Рашт, ки дорои имкониятҳои хуби кишоварзӣ мебошад, бештар таҳлилҳо дар самти кишоварзӣ равона гардад: коркарди дубораи маҳсулотҳои кишоварзӣ, боғдорӣ ва макро-чангалҳо, инчунин тақмили биоиқтисод;
- минтақаи Рашт дорои хусусияти сайёҳӣ низ мебошад, барои рушди инфрасохтори туризм меҳмонхонаҳои замонавӣ ташкил карда шавад, зеро он метавонад ба туризми экологӣ ва агротуризм таъсир расонад;
- бештар таҳлилро ба самти тавсиф намудани монеаҳо барои сармоягузорӣ равона карда шавад;
- пешниҳод намудани барномаҳо барои тақвияти сармояи инсонӣ ба монанди омӯзиш, касбомӯзӣ ва дастгирии соҳибкорони хурду миёна то ба кам шудани вобастагӣ ба муҳоҷират оварда расонад.

Бояд гуфт, ки минтақаи Рашт метавонад бо истифодаи дурусти манбаъҳои обӣ ва заминҳои кӯҳӣ дар истеҳсоли маҳсулоти тару тозаи миллӣ пешсаф гардад. Зеро коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳуди минтақа имкони зиёд кардани арзиши иловашударо фароҳам меорад.

Солҳои охир тавачҷӯи Ҳукумати кишвар ба ин минтақа хеле бисёр буда, барои беҳ намудани роҳҳо ва рушди минтақа чораҳои зарурӣ андешида истодааст. Тавре маълум аст, соли 2025 қулодашавии роҳи нави Душанбе – Рашт бо бештар шудани инфрасохтори роҳ ва нақлёт, имкониятҳои савдо ва содирот ба марказҳои иқтисодии ҷумҳурий афзоиш ёфта истодааст.

Таҳқиқи бозори миллӣ баръало нишон медиҳад, ки маҳсулоти кишоварзии минтақаи Рашт тавонистааст, ки бозоргир бошад ва иқтисодии табиӣ минтақа барои рушди устувор ва иқтисодии сабз мусоидаткунанда бошад. Аз ин рӯ, бунёди роҳҳои нав ва таҷдиди роҳҳои кӯҳна ба рушди тиҷорат ва ҳаракати молҳо мусоидат мекунад.

Дар ин баробар бояд гуфт, ки ҳамохангсозии сиёсати давлатӣ низ бо иқтисодии воқеии иқтисодии минтақа метавонад рушди мувозинатнокро таъмин кунад. Дар оянда минтақаи Рашт метавонад ба як маркази истеҳсолии маҳсулоти кишоварзӣ дар Тоҷикистон табдил ёбад.

Дар давраи дарозмуҳлат таназзулҳои рушди иқтисодӣ аз ғайрисамаранок истифода кардани захираҳои иқтисодӣ ва нобаробар рушд кардани минтақаҳо ба амал меояд. Аз ин рӯ, таҳлилҳои илмӣ тадқиқотӣ барои ҳалли масъалаҳои ҷойдошта ва фаҳмиши моҳият, сохтор ва усулҳои баҳодихии иқтисодии минтақа хело зарур аст.

Тадқиқотҳои илмӣ муосир нишон медиҳад, ки унсурҳои иқтисодии минтақа, ба қадри кофӣ ҳанӯз омӯхта нашудаанд. Вобаста ба ин зарурияти ҳалли масъалаҳои ҷойдошта, муайян намудани ҳаҷми иқтисодии истеҳсолии минтақа ва таҳияи механизми истифодабарии он ба миён меояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки асоси институтсионалии таъмини устувори рушди минтақахоро мактабҳои иқтисодӣ заминагузор мебошанд. Ба вучуд омадани мактабҳои иқтисодӣ барои рушди иқтисодиёт заминаи мустаҳкам ва асоси сиёсати назариявии иқтисодиёт ба ҳисоб

рафта, онҳо ба ҷустуҷӯи роҳҳои бартараф намудани мушкилоти ҷойдоштани ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, инчунин, ба рушди босуботи иқтисоди минтақавӣ мусоидат мекунам.

Ба андешаи мо, дар рушди иқтисодиёти минтақа ниҳодҳои ҷамъиятӣ нақши асосӣ бозида, барои тақсими дурусти захираҳои иқтисодӣ байни субъектҳои хоҷагидорӣ мусоидат менамоянд. Аз ин лиҳоз, мо андешаҳои намоёндагонӣ мактаби иқтисодии институтсионалиро ҳамчун асоси рушди минтақа мешуморем. Зеро намоёндагонӣ ин мактаб сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодии давлатро дар танзими рушди иқтисоди минтақа авлабият медонанд. Онҳо дар он андешаанд, ки натавонанд пешрафти минтақа аз захираҳои меҳнатӣ ва табиӣ вобаста мебошад, балки танзим ва тақсими дурусти иқтисодии иқтисодӣ аз сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии давлат вобастагии калон дорад, ки тавассути институтҳои идора карда мешавад.

Бояд қайд кард, ки назарияи илмӣ рушди иқтисодиёти минтақа дар миёнаи асри 20 дар Штатҳои Мутаҳидҳои Амрико дар заминаи илмҳои назариявии иқтисодӣ ва географияи иқтисодӣ пайдо шудааст. Асосан дар қорҳои фундаменталии Уолтер Айзард (1919-2010) иқтисодӣ ва демографи олимпони амрикоӣ метавон мушоҳида кард. Он иқтисодиёти минтақаҳои алоҳидаро омӯхта, алоқамандӣ ва ҳамкориҳои судманди онҳоро, инчунин, ҷойгирнамоии қувваҳои истеҳсолӣ ва рушди ҳудудиро дар доираи иқтисоди миллӣ таҳлил намудааст. Ӯ чунин мешуморад, ки назарияи илмӣ минтақа фаҳмиши васеъ дорад нисбат ба иқтисодиёти минтақавӣ, чун фазои васеи минтақавӣ, макон ва системаи онҳо омӯхта мешавад [6]. Ба андешаҳои мазкур мо низ тарафдор буда, барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои чунин андешаҳои қобили қабул мешуморем.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки роҳи иқтисоди рақамиро пеш гирифтааст, онро ҳамчун асоси рушди иқтисодиёт мешуморад, ҳоло вазифаи ба иттиҳодияҳои иқтисодии ҷаҳонӣ бо иқтисодии нав ворид шуданро иҷро менамояд. Дар ҳақиқат, барои амалӣ гардидани он донишҳои баланди илмӣ-техникӣ лозим буда, пеш аз ҳама барои рушди иқтисодиёт сармояи инсонӣ нақши калидӣ дорад. Вобаста ба ин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ таъкид намудан “истифодаи оқилонаи сармояи инсонӣ пеш аз ҳама яке аз масъалаҳои дорои аҳамияти аввалиндараҷа ба шумор рафта, дар ҷаҳони муосир рушди сармояи инсонӣ аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳи сифат ва самаранокии соҳаҳои ҳаётан муҳими иҷтимоии ҷомеаи кишвар, хусусан илму маориф, инноватсия ва тандурустӣ, инчунин фаъолияти самаранокии муассисаҳои илмӣ ва илмӣ-таҳқиқотӣ мебошад”.[7]

Тавре аз Паёми Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бар меояд, рушди устувори бемайлони минтақа, иқтисодии иқтисодии он арзёби мегардад. Дар ин самт масъалаи тақвият додани сармояи инсонӣ барои дарёфт ва қоркарди захираҳои табиӣ, ташаккули истифодаи самаранок ва усулҳои истифодабарӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятнок мебошад.

Гуфтаи бамаврид аст, ки иқтисодии иқтисодии минтақа аз тарафи олимони хориҷию ватанӣ мавриди таснифоти илмӣ қарор гирифтааст. Ба андешаи муҳақиқи рус Н.Н. Некрасов “Рушди қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ, аз нуқтаи назари табиати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ минтақаро барасӣ мекунам”.[8]

Аз рӯи андешаҳои Степанов М.В. бошад: “иқтисодиёти минтақавӣ – ин механизми идора намудани ҷойгиркунии истеҳсолот бо мақсади рушди самараноки минтақа мебошад”[9].

Аз андешаҳои болозикр бар меояд, ки фаҳмиши илмӣ мафҳуми иқтисодии иқтисодии минтақа за тарафи олимпон гуногун шахр дода шудааст, зеро таҳти моҳияти минтақа мавқеи калони географӣ фаҳмида мешавад, ки дорои захираҳои ба ҳам монанди табиӣ ва ҳислати ҳоси қувваҳои истеҳсолкунанда доро мебошад.

Бояд қайд кард, ки ташаккули минтақаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Аминов И.А. мавриди таҳқиқот қарор гирифтааст, чуноне ӯ ақида дорад “минтақаҳои гуногуни ҷумҳури хусусияти ҳоси ҳудро доранд, ки дар мавқеи географӣ, табиӣ ва иқтисодӣ зохир мешаванд ва заминаҳои ташаккул ва рушди иқтисодиёт дар имкониятҳои тараққиёти минбаъдаи қувваҳои истеҳсолкунанда метавонанд таъсири мусбӣ расонанд. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки заминаҳои объективӣ дар якҷанд минтақаҳои иқтисодӣ ва сайёҳи ташаккул ёбанд.

Ба монандӣ: Зарафшон, Ҳисор, Вахш, Кулоб, Рашт ва Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон” [10].

Дуруст дарк кардан лозим аст, тадқиқотҳои илмӣ оиди вазъи ҳолати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар дар самти саноат, нақлиёт, хизматрасонӣ, алоқа ва кишоварзӣ равона шудааст, оиди иқтисодии истеҳсоли онҳо ҳануз ҳам мушкилиҳо дар баъзе минаҳо ҷой дорад.

Тавре аз қорҳои илмӣ олимони ватанӣ Х.М. Муҳабатов ва Ҳ.А. Аббасов дар китоби “Табиат ва сарватҳои табиӣ минтақаи Рашт” бар меояд, минтақаи Рашт аз лиҳози захираҳои табиӣ бой буда, аммо то ҳол иқтисодии он бо пуррагӣ омӯхта нашудааст. Минтақа дар шарки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳили дарёи Сурхоб ҷойгир буда, онро водии Рашт низ ном мебаранд. Ҳудуди минтақа ноҳияҳои Рашт, Нуробод, Тоҷикобод, Лахш ва Сангворро дар бар мегирад. Ин минтақа аз лиҳози сарватҳои табиӣ ба мисли ангишт, ҳокаи алюминий, захираҳои маъданӣ, сангҳои сохтмонӣ, захираҳои обӣ ва маҳсулотҳои кишоварзӣ ғани буда, қорқардӣ онҳо барои рушди саноат шароити хуб фароҳам меорад.

Деҳқонов С.А. вобаста ба захираҳои табиӣ ва иқтисодии минтақаи Рашт чунин андешаронӣ қардаст: “Ноҳияи Рашт дорои табиати нотақрор имконияти хуби рушди соҳаи сайёҳӣ ва кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, нақши соҳаи кишоварзӣ дар инкишофи иқтисодии ноҳия махсусан дар иҷроиш ҷае аз ҳадафҳои стратегияи кишвар таъмини амнияти озуқворӣ назаррас мебошад” [11].

Маврид ба зикр аст, аз паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2014 ва 2015, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия гардид. Мақсади асосии он истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, диверсификасияи рушди соҳаҳои гуногун, беҳтарсозии инфрасохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ, вобастагии ками молҳои воридотӣ ва ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва ба ин васила таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити имрӯза ҷиҳати иқтисодии иқтисодии истеҳсоли минтақа аз тарафи олимони ҷавонӣ ватанӣ мавриди таҳлилу тадқиқот қарор гирифтааст. Масалан, Мачидов Н.А. дар мавзӯи “Самтҳои асосии тақмилдиҳии ташкили комплексҳои агросаноатии маҳаллӣ (дар мисоли минтақаи Рашт)” ва С.А. Деҳқонов дар мавзӯи “Танзим ва дастгирии давлатии рушди минтақа тавассути низоми буҷетии андозӣ”. Оиди масъалаҳои пешниҳодшуда дар қорҳои илмӣ тадқиқотӣ соҳаи агросаноатӣ ва дастгирии давлатии рушди минтақаи Рашт қорқард шудааст, аммо иқтисодии он пурра мавриди таҳлил қарор нагирифтааст.

Пешрафти илму техника ва назарияҳои муосир оид ба ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолӣ дар минтақа, омӯзиши васеи омилҳои истеҳсолотро тақозо мекунад. Ҷойгиршавии омилҳои истеҳсолот ва ҳолати географияи онҳо дар тақсими ҷаъмияти меҳнат нақши муҳимро иҷро менамоянд.

Ҳангоми омӯзиши иқтисодии истеҳсолӣ, ду самти муҳимро бояд ба иноват гирифт. Яқум тавре маълум аст, захираҳои иқтисодӣ камшаванда мебошанд. Дуюм онҳо дар минтақаҳои гуногуни мамлакат ҷойгир шудаанд, ки дар баъзе минтақаҳо самаранок ва дар баъзеашон ғайрисамаранок истифода мешаванд. Минтақаи Рашт аз ҷумлаи минтақаҳои мебошад, ки захираҳои истеҳсоли он пурра омӯхта нашуда, барои истеҳсолот равона нагаштаанд.

Ҳадафи асосии кишварамон ин таъмини соҳаи иҷтимоӣ аҳоли буда, пайвасти кушиш ба ҳарч меҳнат, то дар танзим ва дастгирии минтақа қорҳои назаррасро анҷом диҳад. Барои ноил гардидан ба ҳадафи мазкур лозим меояд, имкониятҳои ҷойдоштаро дар минтақаҳо ҳамаҷониба истифода намоем, то рушди бо суботи минтақа таъмин гардад:

- Кишоварзӣ ва қорқардӣ маҳсулот;
- Инкишофи соҳаи туризм;
- Соҳибқорӣ хурду миёна;
- Қорқардӣ маҳсулотҳои саноатӣ;
- Ташкили қорхонаҳои хурду миёна;

- Сохтани неругоҳҳои хурду миёнаи обӣ;
- Сохтани роҳҳои мошингард байни минтақа;
- Пайвасти кардани минтақа ба бозорҳо.

Омешии дурусти омилҳо, метавонад рушди устувори иҷтимоию иқтисодиро дар минтақа таъмин намояд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ барои рушди минтақа чунин чорабиниҳоро барои мондан ба манфиати кор мебошад. Истифодаи заминҳои қорам бо технологияҳои муосир, муҳофизати замин аз эррозия, баланд бардоштани сатҳи донишу малакаи аҳоли, ҷалби қувваи корӣ дар соҳаҳои афзалиятноки минтақа, ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, таъмини дастрасӣ ба қарзҳои имтиёзнок, ҳавасманд кардани соҳибкорон ва таъмини фазои мусоид ва рақобатпазирӣ дар байни субъектони хоҷагидорӣ, аз қабилӣ тадбирҳои мебошад, ки ба рушди минтақа замина мегузорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки хусусияти баҳамтаъсиррасонии омилҳои истеҳсолот ва тарзи самаранок истифодабарии онҳо то кунун масъалаҳои ҳалталаб боқӣ мондааст. Аз ин рӯ истифодаи усулҳои зерини омилҳо дар минтақа мақсаднок мебошад:

1. **Истифодаи усули интенсивӣ** - тавассути омилҳои иловагии истеҳсолот, афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои истеҳсолии замонавӣ, масалан, обёри намудан бо роҳҳои қатрагӣ ва ворид намудани тухмҳои бо сифат барои соҳаҳои дахлпазирӣ минтақа;

2. **Истифодаи усули экстенсивӣ** - тавассути зиёд кардани заминҳои кишт ва дарёфти захираҳои нави истеҳсолӣ барои монда мешавад;

3. **Усули мутобиқсозӣ** - тавассути мутобиқсозии кадрҳо, тайёр намудан ва бозомӯзии онҳо, тақсими оқилонаи меҳнат ва ҳавасмандгардонии онҳо;

4. **Усули идоракунии** - тавассути ниҳодҳои дахлдори маҳал иқтисодии истеҳсолии минтақаро ба нақша гирифта, самтҳои асосии истеҳсолотро роҳандозӣ менамоянд.

Аз ин рӯ, самаранок истифодаи омилҳои истеҳсолот дар минтақа ҳаҷми истеҳсолотро дар вусъат додани майдонҳои нави истеҳсолӣ фароҳам меорад.

АДАБИЁТ:

1. Isard W. Location and space economy. N.Y., 1954.P.22-88.
2. Дехқонов С.А. Нақши давлат дар рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаи Рашт. / С.А. Дехқонов. Монография. Душанбе: 2025. –С.73 (254саҳ)
3. Аминов И. Природно экономические зоны Республики Таджикистан: состояние и перспективы [Текст] / И. Аминов. – Статья, -С. 1. <https://www.semanticscholar.org/paper/> санаи мурочиат 05.11.2025.
4. Иқтидор / Г. Зокиров // Ғ — Дироя. — Д. : СИЭМТ, 2016. — (Энциклопедияи Миллии Тоҷик : [тахм. 25 ҷ.] / сармуҳаррир Н. Амироҳӣ ; 2011—2023, ҷ. 5).
5. Некрасов Н.Н. Региональная экономика: теория, проблемы, методы. 2 - е изд. / Н.Н.Некрасов. - М.: Экономика, 1978. – 340 с.
6. Носирзода Ҳ.С. Идракунии рушди устувори инноватсионии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли саноати ҳӯрокворӣ). Монография. Душанбе, 2025. –С.78. (180 саҳ.)
7. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон с. 28-уми декабри соли 2023
8. Региональная экономика. Основной курс: Учебник / Под ред. В.И. Видияпина, М.В. Степанова. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 686 с. – (Высшее образование), С-8
9. Саидмуродов Л.Х., Муминова М.Ф., Мирбобоев Р.М. Регионы Республики Таджикистан: теория и методология оценки Душанбе «Ирфон», 2012г. -176 стр, С.11
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то соли 2030. – Душанбе, 2016. - С. 1
11. Фетисов Г.Г Региональная экономика и управление [Текст] / Г.Г. Фетисов, В.П., Орешин. – Москва: ИНФРА, 2008. – С. 255

Музаффарзода Б.С.

**ПРИНЦИПЫ И УСЛОВИЯ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ АНАЛИЗА
ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

В статье рассмотрены теоретико-методологические основы анализа инвестиционных процессов в пищевой промышленности как ключевого звена агропромышленного комплекса, определяющего устойчивость и конкурентоспособность региональной экономики. Обоснована необходимость формирования целостной системы методологического обеспечения анализа, включающей научные принципы, условия достоверности и ограничения отраслевого и территориального характера. На основе комплексного и системного подходов показано, что эффективность инвестиционной деятельности в пищевой промышленности зависит не только от объёмов капиталовложений, но и от качества их институциональной и инновационной организации. Выделены и раскрыты базовые принципы анализа инвестиционных процессов: системность, комплексность, адаптивность, институционально-согласованное развитие и ресурсно-инновационная сбалансированность. Доказано, что системный подход обеспечивает целостное представление о взаимосвязях между инвестиционными, производственными и финансовыми подсистемами; комплексный подход позволяет учитывать многоуровневые факторы - технологические, организационные, территориальные и социальные; а адаптивность гарантирует устойчивость методики при изменении внешних условий. Введённые автором принципы институциональной согласованности и ресурсно-инновационного баланса придают методологии прикладной характер, ориентированный на современные вызовы - цифровизацию, продовольственную безопасность и устойчивое развитие промышленности. Особое внимание уделено условиям надёжности и достоверности анализа, включающим научную обоснованность методик, полноту исходной информации, прозрачность аналитических процедур и компетентность исследователей. Обосновано, что именно эти условия обеспечивают воспроизводимость и объективность аналитических выводов, что особенно важно в условиях высокой изменчивости рыночной конъюнктуры. Установлено, что качество анализа определяется также институциональной координацией и эффективным использованием цифровых инструментов прогнозирования и оценки. В статье предложена концептуальная модель методологического обеспечения анализа инвестиционных процессов в пищевой промышленности, основанная на взаимодействии принципов, условий и ограничений. Данная модель обеспечивает комплексную оценку инвестиционной активности предприятий, способствует разработке стратегий устойчивого роста и повышению эффективности государственного регулирования инвестиционной политики в промышленном секторе. Реализация предложенной методологии ориентирована на создание сбалансированных механизмов развития пищевой промышленности, адаптированных к региональным особенностям и требованиям современной экономики.

Ключевые слова: инвестиционные процессы, методологическое обеспечение, пищевая промышленность, системность, комплексность, адаптивность, институциональные механизмы, инновации, достоверность анализа, региональная экономика.

Музаффарзода Б.С.

**ПРИНЦИПҲО ВА ШАРОИТИ ТАЪМИНИ МЕТОДОЛОГИИИ ТАҲЛИЛИ
РАВАНДҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР САНОАТИ ХӢРОКВОРӢ**

Дар мақола асосҳои назариявӣи методологии таҳлили равандҳои сармоягузорӣ дар саноати ҳӯрокворӣ ҳамчун баҳши муҳими комплекси агросаноатӣ баррасӣ шудаанд, ки устуворӣ

ва рақобатпазирии иқтисодиёти минтақавиро таъмин менамояд. Зарурати ташаккули низоми комили таъмини методологии таҳлил, ки маҷмӯи принципҳои илмӣ, воқеият ва маҳдудиятҳои соҳавию минтақавиро дар бар мегирад, асоснок карда шудааст. Бо истифода аз равиши системавӣ нишон дода мешавад, ки самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ дар саноати хӯрокворӣ на танҳо ба ҳаҷми маблағгузорӣ, балки ба сифати танзимои институтсионалӣ ва сатҳи инноватсионӣ вобаста мебошад. Принципҳои асосии таҳлили равандҳои сармоягузорӣ – системавӣ будан, мураккабият, мутобиқшавандагӣ, ҳамоҳангсозии институтсионалӣ ва мувозинати захиравую инноватсионӣ - ҷудо ва муфассал шарҳ дода шудаанд. Далел оварда мешавад, ки равиши системавӣ ҳамбастагии зернизоми сармоягузорӣ, истехсолӣ ва молиявиро муайян мекунад; равиши комплексӣ имкон медиҳад омилҳои гуногуни технологӣ, иҷтимоӣ ва ҳудудиро дар якҷоягӣ арзёбӣ кард; равиши мутобиқшавандагӣ устувории таҳлилро дар шароити тағйирёбии муҳити иқтисодӣ таъмин менамояд. Принципҳои муаллифӣ ҳамоҳангсозии институтсионалӣ ва мувозинати захиравую инноватсионӣ ба таҳлил хусусияти амалӣ дода, ба рақамикунонӣ, амнияти озукаворӣ ва рушди устувори саноат нигаронида шудаанд. Ба эътимодноки ва объективӣ будани таҳлил таваччуи махсус дода шудааст. Дар мақола нишон дода мешавад, ки илмӣ будани усулҳо, пуррагии маълумоти ибтидоӣ, шаффофияти марҳилаҳои таҳлил ва салоҳияти касбии таҳқиқгарон асоси бозэтимоди натиҷаҳои таҳлил мебошанд. Ҳамчунин зарурати истифодаи технологияҳои рақамӣ ва ҳамоҳангсозии институтсионалӣ барои баланд бардоштани сатҳи эътимоднокии натиҷаҳо таъкид мегардад. Консепсияи муаллифӣ таъмини методологии таҳлил ҳамчун системаи ҳамгироии принципҳо, шароит ва маҳдудиятҳо пешниҳод шудааст. Ин система барои арзёбии мукаммали фаъолияти сармоягузори корхонаҳои соҳа мусоидат намуда, заминаи таҳияи стратегияҳои рушди устувор ва тақмили сиёсати сармоягузори давлатӣ мегардад. Татбиқи он ба ташаккули механизмҳои мутавозини рушди саноати хӯроквории минтақа равона шудааст, ки ба талаботи иқтисодиёти муосир мутобиқ мебошанд.

Калидвожаҳо: равандҳои сармоягузорӣ, таъмини методологӣ, саноати хӯрокворӣ, системавӣ, комплексӣ, мутобиқшавандагӣ, ҳамоҳангсозии институтсионалӣ, инноватсия, таҳлили бозэтимод, иқтисоди минтақавӣ.

Muzaffarzoda B.S.

PRINCIPLES AND CONDITIONS OF METHODOLOGICAL SUPPORT FOR THE ANALYSIS OF INVESTMENT PROCESSES IN THE FOOD INDUSTRY

The article examines the theoretical and methodological foundations of investment process analysis in the food industry as a key segment of the agro-industrial complex that determines the sustainability and competitiveness of regional economies. The necessity of forming a comprehensive methodological system of analysis-combining scientific principles, conditions of validity, and sectoral as well as regional constraints-is substantiated. Based on systemic and integrative approaches, the author demonstrates that the efficiency of investment activities in the food industry depends not only on the scale of capital inflows but also on the quality of institutional coordination and innovation management. The study identifies and elaborates five key analytical principles: systematicity, complexity, adaptability, institutional coordination, and resource-innovation balance. It is argued that the systemic approach ensures the holistic understanding of the interrelation between investment, production, and financial subsystems; the integrative approach allows consideration of technological, organizational, social, and spatial factors; and adaptability maintains analytical resilience under changing external conditions. The author's principles of institutional coordination and resource-innovation balance add a practical dimension to the methodology, aligning it with contemporary challenges such as digitalization, food security, and sustainable industrial growth. Particular attention is given to ensuring analytical reliability and validity through scientifically grounded methods, comprehensive data coverage, transparency of analytical procedures, and researcher competence. It is established that these factors determine the reproducibility and credibility of results, especially under the volatility of economic

environments. The role of digital tools and institutional synchronization in enhancing methodological accuracy is emphasized. An authorial conceptual model of methodological support for investment process analysis in the food industry is proposed, integrating principles, conditions, and constraints. The model provides a comprehensive assessment framework for investment activities, contributing to the development of sustainable growth strategies and improvement of industrial investment policy mechanisms. Its implementation aims at building balanced mechanisms for food industry development, adapted to regional features and global economic trends.

Keywords: investment processes, methodological framework, food industry, systemic approach, complexity, adaptability, institutional coordination, innovation, reliability of analysis, regional economy.

Современное развитие пищевой промышленности требует формирования устойчивых инвестиционных механизмов, обеспечивающих модернизацию производственных мощностей, повышение конкурентоспособности продукции и адаптацию предприятий к изменяющимся рыночным условиям. В этих условиях особое значение приобретает методологическое обеспечение анализа инвестиционных процессов, которое должно базироваться на совокупности научно обоснованных принципов, отражающих системный, комплексный и адаптивный характер экономических явлений. При этом эффективность анализа инвестиционной деятельности в отраслевом и региональном аспекте во многом определяется точностью используемых методов, достоверностью исходной информации и адекватностью применяемых моделей специфике исследуемой среды. В пищевой промышленности, где инвестиционные потоки зависят от сезонности, колебаний спроса и сырьевой базы, методологическая основа анализа должна учитывать совокупность производственных, технологических, финансовых и институциональных факторов.

Последнее обуславливает необходимость системного подхода к изучению инвестиционных процессов, предполагающего рассмотрение отрасли как сложной динамической системы, включающей производственные, финансовые, инфраструктурные и инновационные подсистемы. Такой подход обеспечивает целостное восприятие объекта анализа и позволяет выявить не только прямые, но и косвенные взаимосвязи между инвестиционными решениями, технологическими преобразованиями и социально-экономическими результатами.

Следует отметить, что анализ инвестиционных процессов в пищевой промышленности должен базироваться на совокупности научных принципов, отражающих многоаспектный и взаимозависимый характер функционирования отрасли в условиях рыночной экономики. Среди таких принципов ключевое значение приобретают системность, комплексность и адаптивность, обеспечивающие целостность, многомерность и гибкость аналитического подхода.

Системность предполагает рассмотрение инвестиционного процесса как части целостной экономической системы, где каждый элемент (предприятие, отраслевой сегмент, регион или рынок) взаимодействует с другими на основе определённых функциональных зависимостей. Данный принцип исходит из того, что изменения в одной подсистеме (например, в структуре источников финансирования) неизбежно отражаются на других (на инновационной активности, занятости, производительности труда и др.). В работе Ю.В. Забайкина и П.И. Толкунова отмечается, что эффективность анализа инвестиционных рисков в пищевой промышленности во многом зависит от умения исследователя видеть не отдельные факторы, а всю систему взаимодействий, включая макроэкономические, технологические и институциональные контексты [7].

Применение системного подхода в анализе инвестиционной деятельности пищевой промышленности позволяет:

- выявлять причинно-следственные связи между объёмами инвестиций, их отраслевой структурой и конечными результатами производства;
- учитывать взаимное влияние инвестиционных, производственных и сбытовых процессов;

– определить системные диспропорции, возникающие в результате неравномерного распределения капитала между сегментами отрасли;

– моделировать инвестиционные потоки с позиции взаимосвязанного развития производственной и финансовой сфер.

Системность обеспечивает целостное представление о механизмах функционирования инвестиционной среды, позволяет видеть не отдельные явления, а совокупность их взаимосвязей, и тем самым способствует повышению точности аналитических выводов.

Комплексный подход позволяет объединять количественные и качественные методы исследования, оценивать не только экономические, но и организационно-правовые, кадровые и инфраструктурные предпосылки инвестиционной активности. Например, при оценке инвестиционной привлекательности предприятий необходимо учитывать не только показатели рентабельности и окупаемости, но и такие параметры, как технологический уровень, инновационный потенциал, доступ к кредитным ресурсам и эффективность государственного регулирования. По этому поводу З.В. Ловкис и его коллеги выделяют необходимость интеграции технологического и экономического анализа как ключевого направления повышения устойчивости предприятий пищевой промышленности [10].

Благодаря этому принципу формируется многоуровневая методология анализа, охватывающая макроэкономический, мезоэкономический и микроэкономический уровни. Это позволяет определить не только внутренние факторы результативности инвестиций, но и внешние условия - институциональные и рыночные - которые задают рамки инвестиционного поведения предприятий.

В свое очередь, адаптивность в методологическом обеспечении анализа инвестиционных процессов означает способность аналитической системы реагировать на изменения внешней и внутренней среды, корректировать методы и критерии оценки в зависимости от динамики экономической ситуации.

Для пищевой промышленности данный принцип имеет особое значение, поскольку отрасль функционирует в условиях высокой изменчивости с учетом колебаний цен на сырьё, сезонных циклов производства, изменения предпочтений потребителей, валютных рисков и колебаний на аграрных рынках.

Адаптивный подход предполагает:

- обновление методик анализа с учётом новых инструментов инвестиционного менеджмента и финансовых технологий;

- включение прогнозных моделей и сценарных методов для оценки последствий инвестиционных решений;

- использование цифровых технологий обработки данных, что повышает оперативность и точность анализа;

- корректировку оценочных показателей при изменении нормативно-правовых условий или макроэкономических параметров.

Следует отметить, что адаптивность не противоречит системности и комплексности, а, напротив, обеспечивает их практическую реализацию. Именно адаптивный компонент позволяет методологической системе оставаться устойчивой при внешних изменениях и сохранять аналитическую достоверность в условиях неопределённости. Как справедливо отмечают М.В. Мингазов и А.М. Туфетулов, современная пищевая промышленность функционирует в условиях высокой неопределённости - колебаний валютных курсов, изменений спроса, технологических сдвигов - что требует постоянной адаптации инструментов анализа и управления [12].

Наряду с традиционными принципами системности, комплексности и адаптивности, для стран с формирующейся рыночной экономикой и высокой региональной дифференциацией целесообразно выделить два авторских принципа: институционально-согласованного развития и ресурсно-инновационной сбалансированности.

Принцип институционально-согласованного развития отражает необходимость согласования интересов государства, бизнеса и финансовых институтов при реализации инвестиционных проектов в пищевой промышленности. Как подчёркивают Л. Х. Саидмуродов и его коллеги, эффективность региональной экономики во многом зависит от уровня институциональной координации между секторами и способностей государства формировать единую стратегию развития на основе межведомственного взаимодействия [16]. В условиях развивающихся экономик данный принцип предполагает неразрывную связь между регулятивной и предпринимательской средой. Он требует, чтобы методология анализа инвестиционных процессов учитывала институциональные механизмы поддержки инвестиций - налоговые стимулы, кредитно-финансовые инструменты, государственно-частное партнёрство и региональные программы индустриализации. Как отмечают С. Дж. Комилов и его коллеги, именно институциональная взаимосогласованность создаёт устойчивые условия для инновационного обновления промышленности и формирования национальной модели промышленной политики [9].

Принцип ресурсно-инновационной сбалансированности основан на необходимости достижения равновесия между традиционными ресурсными факторами (сырьё, энергия, трудовые ресурсы) и инновационными драйверами роста (наука, технологии, цифровизация). Согласно концепции, Л. Х. Саидмуродова «малой открытой экономики», устойчивое развитие промышленности возможно лишь при синтезе ресурсного потенциала и инновационной активности, обеспечивающих долгосрочную конкурентоспособность [15]. Аналогичный вывод содержится в исследованиях Ш. Рахимзоды и его коллеги, где подчёркивается, что структурная перестройка национальной экономики требует рационального сочетания ресурсных ограничений и инновационных механизмов роста [14].

Оба предложенных принципа (институционально-согласованного развития и ресурсно-инновационной сбалансированности) дополняют классические методологические положения, придавая исследованию прикладной характер и усиливая связь анализа с реальными условиями функционирования пищевой промышленности развивающихся регионов. Они позволяют адаптировать методологию к современным вызовам - цифровизации, продовольственной безопасности и необходимости устойчивого развития отраслевой экономики.

Дальнейшее развитие предложенных авторских принципов подтверждается и исследованиями зарубежных специалистов. Так, А. В. Пилипук, анализируя конкурентоспособность предприятий пищевой промышленности Беларуси в условиях формирования Евразийского экономического союза, подчёркивает, что устойчивость отрасли невозможна без синхронизации инвестиционной, институциональной и инновационной политики [13, с.112–118]. По его мнению, эффективное функционирование предприятий требует создания согласованных механизмов взаимодействия государства, бизнеса и научных структур, а также формирования баланса между ресурсной обеспеченностью и инновационным развитием производств. Таким образом, представленные авторские принципы не только дополняют классическую методологию анализа инвестиционных процессов, но и расширяют её прикладные возможности, ориентируя исследование на системное согласование интересов участников инвестиционной деятельности и обеспечение баланса между ресурсными и инновационными факторами. При этом особое значение приобретает вопрос методологической корректности самого анализа, который во многом определяет степень достоверности полученных результатов и их практическую ценность.

Вместе с тем, проведение всестороннего анализа инвестиционных процессов требует соблюдения определённых условий, обеспечивающих надёжность, объективность и верифицируемость выводов. Речь идёт о стандартизации информационной базы, сопоставимости показателей, научной обоснованности применяемых методов и логической согласованности интерпретации данных. Следовательно, рассмотрение условий, формирующих надёжность и достоверность анализа, становится неотъемлемым элементом методологического обеспечения исследования инвестиционной деятельности.

При изучении инвестиционных процессов в пищевой промышленности важно исходить из того, что надёжность анализа представляет собой совокупность характеристик, обеспечивающих воспроизводимость результатов, а достоверность - степень их соответствия реальным социально-экономическим явлениям.

В процессе исследования инвестиционных процессов в пищевой промышленности обеспечение надёжности и достоверности анализа выступает необходимым условием получения корректных и практически применимых результатов. Эти категории отражают внутреннее качество аналитической работы и характеризуют степень соответствия её выводов объективным экономическим реалиям. Надёжность анализа проявляется в устойчивости и воспроизводимости результатов при повторных измерениях и проверке альтернативными методами, а достоверность - в их приближённости к фактическому состоянию исследуемых процессов. Согласно методологическим положениям экономического анализа, точность выводов напрямую зависит от научной корректности применяемых процедур, полноты исходной информации и степени сопоставимости данных [3, с. 234.].

Следует отметить, что надёжность анализа достигается прежде всего за счёт системности сбора и обработки информации. Как подчеркивает М.Т. Каримова, именно системный подход к экономическому анализу обеспечивает полноту охвата исследуемых явлений и устойчивость полученных результатов [8, с. 32–34]. Важно, чтобы исследовательская база включала данные из официальных статистических источников, отраслевых отчётов и научных публикаций, что позволяет минимизировать ошибки и повысить степень объективности. При этом критическая оценка исходных данных должна учитывать отраслевые и территориальные особенности их формирования, а также временные и структурные колебания [2, с.184–190].

Достоверность анализа во многом определяется методологическим подходом к отбору и интерпретации показателей. В современных условиях возрастающей динамики экономических процессов требуется не только точность расчётов, но и их адаптивность к изменениям внешней среды. Как отмечает Н. Хоналиев и Б.Б. Махкамов, достоверная аналитика возможна лишь при согласовании статистической информации с реальными экономическими тенденциями, что особенно важно для оценки инвестиционной активности в обрабатывающих отраслях [17, с. 288–296].

Вместе с тем, важным условием надёжности является использование адекватных методов количественного и качественного анализа. При этом необходима верификация результатов на основе перекрёстных источников информации, включая отчётные, экспертные и наблюдательные данные. Подобная практика соответствует принципам государственного финансового контроля, где ключевым показателем эффективности выступает обоснованность и воспроизводимость аналитических выводов [2].

Особое внимание следует уделить прозрачности и воспроизводимости аналитических процедур. Как указывает Д.А. Давлатзода, наличие единых стандартов анализа и единой методологической базы обеспечивает сопоставимость оценок и формирует доверие к результатам экономического исследования [3, с. 233–240.]. Прозрачность методики делает возможной проверку результатов другими исследователями, что является базовым требованием научной достоверности.

Не менее значимым условием надёжности выступает профессиональная компетентность исследователя. Корректная интерпретация данных, способность выявлять устойчивые закономерности и избегать субъективных искажений требуют высокой квалификации и глубоких знаний в области экономического анализа. Эти положения, по мнению О.М. Алиева, тесно связаны с качеством информационно-аналитического обеспечения, от которого зависит объективность выводов при исследовании социально-экономических процессов [1, с. 55–60].

Таким образом, надёжность и достоверность анализа инвестиционных процессов в пищевой промышленности обеспечиваются совокупностью организационных, методических и информационных условий, включающих корректный выбор источников, единство методики расчётов, прозрачность аналитических процедур и компетентность исполнителей. Их

соблюдение позволяет формировать научно обоснованные и верифицируемые выводы, повышающие практическую ценность исследования и эффективность управленческих решений.

При рассмотрении условий надёжности и достоверности анализа необходимо учитывать и концептуальные подходы, выработанные в трудах ведущих специалистов в области инвестиционного анализа. Так, В. В. Яновский и А. В. Шипицын подчёркивают, что достоверность аналитических оценок обеспечивается не только корректностью исходной информации, но и логической связностью этапов аналитического процесса - от постановки цели и отбора показателей до интерпретации полученных результатов [18, с. 54–59]. По их мнению, качественный инвестиционный анализ требует не механического расчёта коэффициентов, а глубокого понимания внутренних взаимосвязей между инвестиционными потоками, структурой капитала и инновационной динамикой предприятия. Такая методологическая позиция полностью согласуется с современными требованиями к надёжности анализа, где ключевое значение приобретает системное сопоставление показателей, их взаимное влияние и степень устойчивости при внешних изменениях. В этом контексте заслуживает внимания и подход Н. В. Дедюхиной, которая рассматривает финансово-инвестиционный анализ как инструмент активизации инновационных процессов в экономике [4, с. 102–110]. Автор отмечает, что объективность и достоверность аналитических выводов во многом зависят от способности исследователя учитывать не только текущие финансовые результаты, но и их долгосрочные эффекты - формирование инновационного потенциала, модернизацию производственной базы, развитие человеческого капитала. Такой подход позволяет рассматривать инвестиционный анализ не как статическую процедуру, а как динамическую систему оценки, способную отражать реальные процессы преобразования экономики. Объединяя позиции Яновского и Дедюхиной, можно сделать вывод, что достоверность аналитического исследования достигается лишь при комплексном учёте как финансовых, так и инновационно-технологических факторов, что делает анализ не просто инструментом учёта, а механизмом стратегического управления развитием отрасли и экономики региона в целом.

В контексте оценки достоверности аналитических результатов важно учитывать диверсификацию источников инвестиционного обеспечения. Как отмечает М. Д. Зияева, эффективность инвестиционного анализа во многом зависит от широты используемой финансовой базы, включающей не только банковские и государственные ресурсы, но и новые формы привлечения капитала - венчурное, краудфандинговое и импакт-инвестирование. Подобная многоканальность снижает риски зависимостей и усиливает адаптивность инвестиционной системы в условиях региональных и отраслевых колебаний [6].

Таким образом, анализ надёжности и достоверности исследовательских процедур позволяет сформировать целостное представление о методологической культуре экономического анализа и обоснованности получаемых результатов. На практике именно от соблюдения данных условий зависит не только качество интерпретации статистических данных, но и степень доверия к аналитическим выводам, применяемым в управленческих и инвестиционных решениях. При этом важно учитывать, что высокая методологическая точность не исключает существование объективных ограничений, обусловленных спецификой самой отрасли и региональной среды, в рамках которых реализуются инвестиционные процессы.

Вместе с тем, эффективность аналитических процедур существенно варьируется под влиянием пространственных и структурных факторов, определяющих возможности и барьеры развития пищевой промышленности. Различия в уровне инфраструктурной обеспеченности, доступе к финансовым ресурсам, институциональной поддержке и кадровом потенциале формируют неоднородную аналитическую базу, что сказывается на сопоставимости результатов исследования. Следовательно, при построении методики анализа необходимо осознавать пределы применимости отдельных показателей и допущений, связанных с территориальными и отраслевыми особенностями.

В процессе исследования инвестиционных процессов в пищевой промышленности важно учитывать, что универсальные методики анализа не всегда способны в полной мере отразить

специфику отдельных отраслей и регионов. Пищевая промышленность, как один из ключевых элементов агропромышленного комплекса, функционирует в условиях значительной зависимости от природных, инфраструктурных, технологических и институциональных факторов. Эти особенности формируют ограничения, которые необходимо осмыслить при разработке и применении аналитических моделей.

Отраслевые ограничения проявляются прежде всего в высокой ресурсоёмкости и сезонности производства. Производственный цикл пищевой промышленности тесно связан с сельскохозяйственным календарём и природно-климатическими условиями, что делает инвестиционные процессы подверженными колебаниям, не всегда поддающимся экономическому прогнозированию. Кроме того, технологическая структура отрасли отличается неоднородностью: наряду с крупными промышленными предприятиями функционирует большое количество малых перерабатывающих производств, чья отчётность часто неполна или нерегулярна. Это снижает степень достоверности агрегированных данных и ограничивает возможности сопоставления инвестиционной активности.

Особую сложность представляет учёт технологических ограничений. Многие предприятия функционируют на устаревшем оборудовании, что снижает эффективность инвестиций и удлиняет срок их окупаемости. При этом различия в технической оснащённости предприятий даже внутри одного региона могут быть значительными. В таких условиях методика анализа должна учитывать неоднородность производственной базы и степень её технологической результативности, поскольку именно диверсификация производств и внедрение цифровых технологий сегодня выступают ключевым фактором устойчивости пищевой промышленности [11, с. 102–108].

Не менее важным ограничением является институциональная специфика отрасли. Пищевая промышленность регулируется множеством нормативных требований, связанных с санитарными стандартами, сертификацией и контролем качества продукции. Эти факторы увеличивают издержки и снижают инвестиционную привлекательность, особенно для малых предприятий. Государственная поддержка в виде субсидий, налоговых льгот и программ модернизации способна смягчать подобные ограничения, однако степень её реализации различается по регионам [5, с. 66–70].

Региональные ограничения формируются под воздействием пространственной неоднородности экономического развития. Уровень инфраструктурной обеспеченности, транспортной доступности и энергетической безопасности в значительной мере определяет возможности размещения новых производств и их инвестиционную активность. Как отмечают В. К. Докальская и А. И. Солодовник, формирование инвестиционной привлекательности региона является ключевым фактором его социально-экономического роста, при этом инфраструктурные барьеры и неравномерность территориального развития существенно снижают эффективность капитальных вложений [5, с. 45–52].

К числу региональных ограничений относятся и демографические факторы. Наличие квалифицированных кадров, уровень заработной платы, миграционные потоки и состояние социальной инфраструктуры прямо влияют на решения инвесторов. В регионах с дефицитом трудовых ресурсов инвестиционные проекты требуют дополнительных затрат на подготовку персонала и создание социальных условий, что повышает общий объём капитальных вложений. В таких условиях анализ должен учитывать корреляцию между инвестиционной активностью и качеством человеческого капитала [11, с. 112–115]. Информационные ограничения занимают особое место среди отраслевых и региональных факторов. В развивающихся экономиках наблюдается ограниченный доступ к достоверным статистическим данным, что затрудняет проведение комплексного анализа. Отсутствие единой системы сбора и обработки информации снижает точность прогнозных расчётов и делает необходимым создание интегрированных цифровых платформ для консолидации данных.

Таким образом, интеграция отраслевых и региональных факторов в систему анализа способствует формированию гибкого и достоверного инструментария оценки инвестиционной активности, отражающего специфику производственной среды и пространственные особенности развития экономики региона (рис.1).

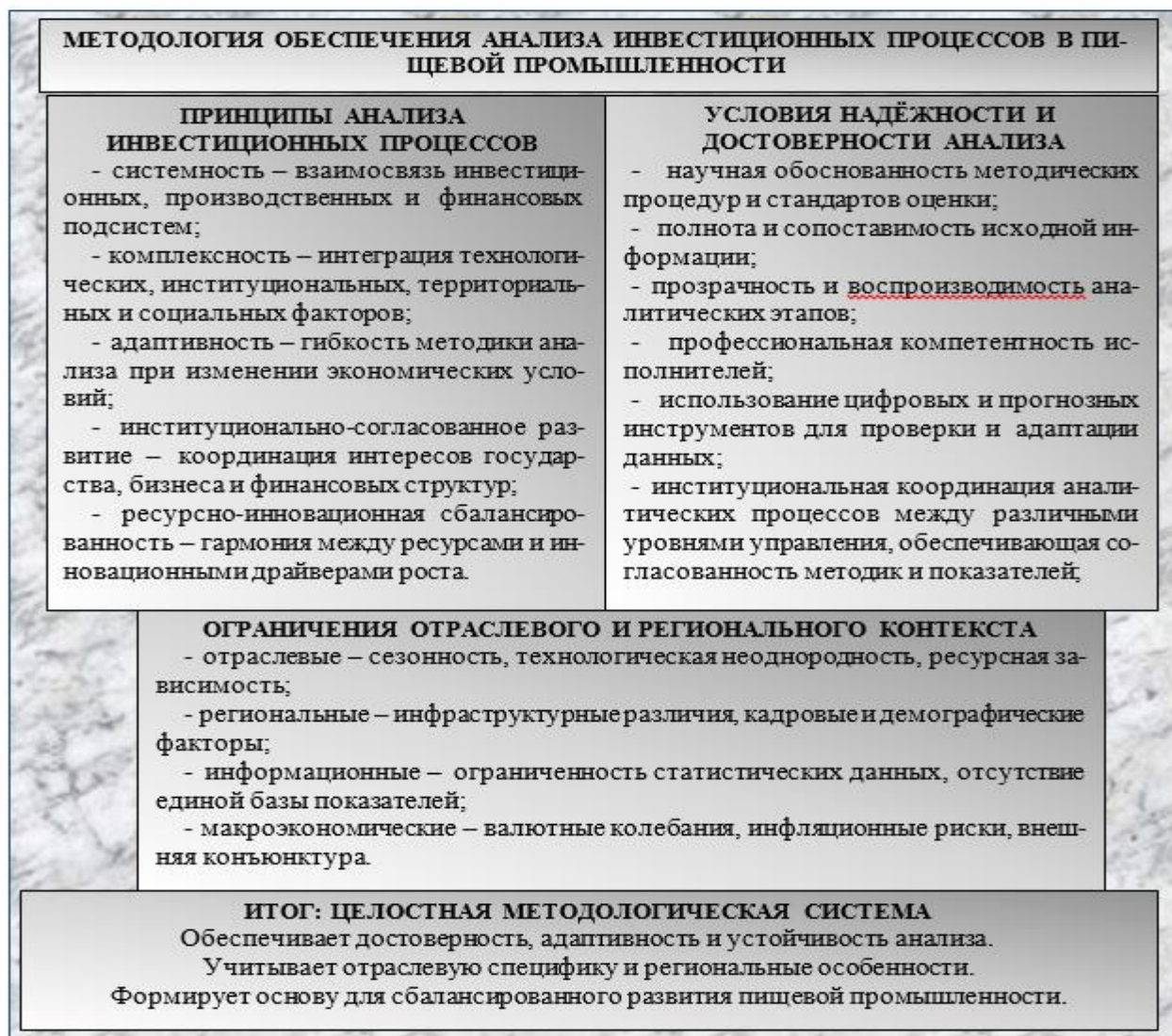

Рис. 1. Концептуальная схема методологического обеспечения анализа инвестиционных процессов в пищевой промышленности

Источник: разработано автором.

Представленная на рисунке 1 концептуальная схема наглядно отражает взаимосвязь принципов, условий и ограничений, формирующих методологическую основу анализа инвестиционных процессов в пищевой промышленности. Она демонстрирует иерархическую структуру методологического обеспечения, где базовые принципы определяют направленность и целостность анализа, условия обеспечивают его надёжность и достоверность, а ограничения отражают адаптацию методики к реальной отраслевой и региональной специфике. В совокупности данные элементы образуют логически завершённую систему, которая гарантирует научную обоснованность и практическую применимость аналитических выводов, создавая основу для выработки управленческих решений и стратегий развития отрасли.

Таким образом, методологическое обеспечение анализа инвестиционных процессов в пищевой промышленности представляет собой систему взаимосвязанных принципов, условий и ограничений, направленных на обеспечение достоверности, объективности и воспроизводимости

аналитических результатов. Реализация принципов системности, комплексности и адаптивности позволяет рассматривать инвестиционную деятельность не изолированно, а как динамическое взаимодействие финансовых, технологических, институциональных и пространственных факторов. Дополнение традиционных положений авторскими принципами - институционально-согласованного развития и ресурсно-инновационной сбалансированности - придаёт методологии прикладной характер, ориентированный на повышение устойчивости и конкурентоспособности отрасли.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алиев, О. М. Назария ва методологияи арзёбии сатҳи амнияти озукаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе: ДМТ, 2024. – 176 с. – С. 55–60.
2. Гретченко, А. А., Махновская, Е. Е. Стратегия диверсификации в пищевой промышленности. – Москва: Русайнс, 2022. – 222 с. – С. 41–47.
3. Давлатзода, Д. А. Государственный аудит как инструмент повышения эффективности государственного финансового контроля в Республике Таджикистан. – Душанбе: Российско-Таджикский (Славянский) университет, 2024. – 128 с. – С. 184–190.
4. Давлатзода, Д. А. Способы повышения эффективности осуществления государственного аудита в Республике Таджикистан // Управленческий учет. – 2023. – № 3. – С. 233–240. – С. 234.
5. Дедюхина, Н. В. Финансово-инвестиционный анализ как инструмент активизации инновационных процессов. – Санкт-Петербург: Издательство «Лема», 2011. – 248 с. – С. 102–110.
6. Докальская, В. К., Солодовник, А. И. Формирование инвестиционной привлекательности как фактор социально-экономического роста экономики региона. – Орёл: Орловский государственный аграрный университет им. Н. В. Парахина, 2021. – 160 с.
7. Забайкин, Ю. В., Толкунов, П. И. Пересмотр методологии оценки инвестиционных рисков в пищевой промышленности в контексте глобализации экономических процессов. – Понизовье: National Research, 2024. – 224 с.
8. Зияева, М. Д. Диверсификация источников инвестиционного обеспечения предпринимательских структур в промышленности // Таджикистан и современный мир. – 2024. – № 3(85). – С. 213–227.
9. Каримова, М. Т. Теория экономического анализа: учебное пособие. – Душанбе: Институт экономики и демографии НАН Таджикистана, 2025. – 161 с. – С. 32–34.
10. Комилов, С. Дж., Шарипов, Б. К., Шодибеки, С. Совершенствование управления инновационным развитием промышленных предприятий. – Душанбе: МГУ им. М. В. Ломоносова в г. Душанбе, 2024. – 212 с.
11. Ловкис, З. В., Субоч, Ф. И., Ловкис, Е. З. Научные основы технологической интеграции предприятий пищевой промышленности агропромышленного комплекса. – Минск: ИВЦ Минфина, 2020. – 383 с.
12. Маркина, С. А., Ерофеева, В. А., Ткачева, Т. Ю. и др. Цифровизация как ключевой фактор повышения инвестиционной привлекательности региона в целях обеспечения экономической безопасности. – Курск: Юго-Западный государственный университет, 2023. – 143 с. – С. 93–115.
13. Мингазов, М. В., Туфетулов, А. М. Импортзамещение в пищевой промышленности современной России: проблемы и решения. – Москва: АО «Издательство Экономика», 2024. – 175 с.
14. Пилипук, А. В. Конкурентоспособность предприятий пищевой промышленности Беларуси в условиях построения Евразийского экономического союза. – Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2018. – 237 с. – С. 112–118.
15. Рахимзода, Ш., Саидмуродзода, Л., Муминова, Ф. Модели долгосрочного прогнозирования отраслей национальной экономики. – Душанбе: Институт экономики и демографии НАН Таджикистана, 2024. – 208 с.

16. Саидмуродов, Л. Х. и др. Регионы Республики Таджикистан: диагностика и методы оценки социально-экономического развития. – Душанбе: Маориф, 2021. – 144 с.
17. Саидмуродов, Л. Х. Республика Таджикистан в системе современных мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики. – Душанбе: Дониш, 2021. – 414 с.
18. Хоналиев, Н., Махкамов, Б. Б. Ускоренная индустриализация в Республике Таджикистан: состояние и перспективы. – Душанбе: Дониш, 2024. – 317 с. – С. 288–296.
19. Яновский, В. В., Шипицын, А. В. Инвестиционный анализ. – Белгород: Белгородский университет кооперации, экономики и права, 2013. – 217 с. – С. 54–59.

УДК 658.012.4 (575.3)

Мукаддасзода Ф.М., Тагаев Б.Ш., Хаёходжаев М.Ф.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

В статье рассматриваются проблемы управления современными предприятиями, что обусловлены разрывом между практикой и научными теориями управления, а также низким качеством управленческого персонала, дефицитом квалифицированных кадров и недостаточной финансовой информацией. Авторы подчеркивают, что внутренние проблемы предприятий приводят к неэффективным процессам, низкой мотивации сотрудников и росту банкротств.

В статье также анализируются внешние факторы, которые усугубляют ситуацию, в частности несовершенство законодательства, бюрократические барьеры, налоговый дисбаланс, теневая экономика, международные кризисы и ограниченный доступ к иностранным инвестициям и технологиям. Сделано вывод о том, что для повышения эффективности необходимо системный подход, в частности модернизация технологических процессов, внедрение стратегического планирования, развитие человеческого капитала и создание благоприятного инвестиционного климата.

Ключевые слова: предприятия, проблемы управления, несовершенство законодательства, бюрократические барьеры, налоговый дисбаланс, теневая экономика, международные кризисы, инвестиция и технология.

Мукаддасзода Ф.М., Тағоев Б.Ш., Ҳаёҳочаев М.Ф.

МАСЪАЛАҲОИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНАҲОИ МУОСИР

Дар ин мақола мушкилоти идоракунии муосири корхонаҳо, ки аз тафовути байни амалия ва назарияҳои идоракунии илмӣ, инчунин сифати пасти кадрҳои идоракунӣ, норасоии кадрҳои соҳибхитос ва маълумоти нокифояи молиявӣ бармеоянд, баррасӣ мешаванд. Муаллифон таъкид мекунанд, ки мушкилоти дохилии корхона боиси равандҳои бесамар, ҳавасмандии пасти кормандон ва афзоиши муфлисшавӣ мегарданд.

Дар мақола инчунин омилҳои беруна, ки вазъиятро бадтар мекунанд, аз ҷумла ноқомии қонунгузорӣ, монетаҳои бюрократӣ, номутавозинии андоз, иқтисоди ғайрирасмӣ, бӯҳронҳои байналмилалӣ ва дастрасии маҳдуд ба сармоягузориҳо ва технологияҳои ҳориҷӣ таҳлил карда мешаванд. Ҳулоса карда мешавад, ки баланд бардоштани самаранокӣ дар фаъолияти корхонаҳо ба равиши системавӣ, аз ҷумла навсозии равандҳои технологӣ, татбиқи банақшагирии стратегӣ, рушди сармояи инсонӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ нӣз дорад.

Muqaddaszoda F.M., Tagaev B.SH., Hayohjaev.M.F.

PROBLEMS OF MANAGING MODERN ENTERPRISES

This article examines the challenges of modern enterprise management, which stem from the gap between practice and scientific management theories, as well as the low quality of management personnel, a shortage of qualified personnel, and insufficient financial information. The authors emphasize that internal enterprise problems lead to inefficient processes, low employee motivation, and an increase in bankruptcies.

The article also analyzes external factors that exacerbate the situation, including legislative imperfections, bureaucratic barriers, tax imbalances, the shadow economy, international crises, and limited access to foreign investment and technology. The article concludes that improving efficiency requires a systemic approach, including modernizing technological processes, implementing strategic planning, developing human capital, and creating a favorable investment climate.

В настоящем этапе экономического развития актуальным становится решение проблемы управления предприятиями. Важно отметить, что экономические реформы и формирования рыночных механизмов способствовали развитию частного сектора. Однако вызовы и угрозы современного мира показывают необходимости рационального использования ресурсов, модернизации производственных технологических процессов, совершенствования механизмов управления. В связи с этим на наш взгляд, обеспечения эффективности механизма управления является фактором обеспечивающий стратегического развития современных предприятий.

Основная част. Согласно темы нашего исследования, можно отметить, что теоретические основы управления предприятия в целом объясняется теориям управления. Анализ экономических литератур показывает, что учёные и исследователи в основном выделяют четыре основные теории управления, лежащие в основе организаций: бюрократическую теорию, теорию научного управления, теорию поведенческого управления и теорию человеческих отношений [7].

Важно отметить, что несмотря на большой вклад многих учёных исследователей в части развития теории предприятий, до настоящее времени понятия «развития предприятия» остаётся дискуссионным.

Как справедливо отмечается, «встречаются разные трактовки понятия «развитие предприятия», зачастую вкладывается различный смысл. В частности, под развитием предприятия понимают его рост, однако, несмотря на то, что понятия «рост» и «развитие» взаимосвязаны, по своему содержанию они могут не совпадать [3].

Как отмечается, в связи с этим для понимания механизмов развития предприятия как саморазвивающейся и неравновесной системы важно различать иерархически зависимые и относительно самостоятельные структурные уровни системы экономических отношений, связанные с существованием [1]:

- ценностно-нормативной матрицы, выступающей системообразующим основанием построения организации экономической деятельности предприятия;
- институциональной матрицы, характеризующей стратегические целевые ориентиры и способ их достижения на основе конструирования экономических связей предприятия как целостного образования;
- подсистемы институциональных связей внутренней среды предприятия, выражающихся в своеобразии его бизнес-процессов;
- подсистемы институциональных связей внешней среды предприятия, складывающихся под влиянием взаимодействий с внешними акторами.

Согласно научно-экономических литератур систему управления можно представить, как совокупность двух подсистем: управляемой и управляющей, а управление всегда осуществляется

с определенной целью, конкретной для заданного объекта управления и связанной с состоянием объекта и среды, в которой он находится [8].

На наш взгляд, в реальности наблюдается некоторый разрыв между управлением современных предприятий и научно обоснованных постановочных решений управления современного предприятия.

Отсюда вытекают ряд проблем управления и менеджмента современных предприятий. Анализ различных научно-экономических работ позволяют разделить этих проблем управления предприятий в современном периоде развития страны на внутренние проблемы управления предприятия и внешние проблемы управления.

В частности, к внутренним проблемам управления предприятия относятся:

- I. низкое качество управленческих кадров;
- II. дефицит квалифицированного персонала;
- III. проблемы с мотивацией и дисциплиной сотрудников;
- IV. недостаток достоверной финансовой информации;
- V. неэффективное управление из-за устаревших процессов.

В настоящем этапе развития национальной экономики низкое качество деятельности менеджеров выражается нехваткой профессиональных управленческих персоналов с необходимых компетенций, отчасти как линейных, так и руководящих. Следовательно, наблюдается большое количество банкротств и закрытие бизнеса.

Согласно нашим анализам по состоянию на 1 января 2021 году в Республике Таджикистана было зарегистрировано 641041 хозяйствующих субъектов, в том числе юридические лица и индивидуальные предприниматели составили 47639 и 592794 соответственно. Из них, количество действующих юридических лиц и индивидуальных предпринимателей соответственно составили 35392 и 304041. Важно отметить, что за данный период количество ликвидированных юридических лиц составили 12247 и количество ликвидированных индивидуальных предпринимателей составило 288753 [13].

Наш сравнительный анализ показывает, что по состоянию на 1 января 2025 года в республике количество зарегистрированных юридических лиц и индивидуальных предпринимателей соответственно составили 57841 - 720716. А действующие юридические лица и индивидуальные предприниматели составило 40760 и 330274 соответственно.

Необходимо отметить, что за этот период 17081 субъектов юридического лица и 390442 индивидуальных предпринимателей прекратили свою деятельность.

Следовательно, если в конце 2020 году в Таджикистане на 1000 человек населения приходился примерно 3,7 предприятий (действующих субъектов юридических лиц), так как численность населения составляло более 9506 тыс. человек, то по состоянию на начало 2025 года на 1000 человек населения приходится примерно 3,9 действующих субъектов юридического лица, (численность населения республики составляет около 10508 тыс. чел.) [14].

Сравнительный анализ показывает, что по состоянию на начало 2025 года в России на 1000 человек населения приходится примерно 45-46 предприятий, так как численность малых и средних предприятий превысила 6,7 миллиона, а численность населения составляет около 146 миллионов человек [5].

На наш взгляд, в части организации и управления предприятий в национальной экономике в последние годы повлияли как объективные, так и субъективные факторы. С одной стороны, финансово-экономические кризисы и ухудшения международных экономических отношений имели негативные влияния, то с другой страны проблемы менеджмента в нынешних условиях имеют возможные негативные аспекты.

В частности, в настоящем периоде развития в некоторых предприятиях наблюдается игнорирования основных методов и функции управления. Отчасти, не соблюдаются принципы стратегического планирования.

В результате миссия, цели и задачи не соответствуют долгосрочным интересам развития, диспропорция в распределение ресурсов и не соблюдения принципов делегирования

способствуют сужению полномочий и ответственности других сотрудников. В итоге, контроль не позволяет должным образом оценить прогресс.

В условия нынешних вызовов и угроз в экономике актуальными являются проблемы креативности и мобильности управленцев в решение задач. А для этого необходимо формировать мотивации работников и организовать дисциплину, в частности поощрять исполнительность и ответственности. Считаем необходимым формировать климат согласия интересов развития предприятий с интересов коллектива работников. В противном случае мы можем наблюдать конфликт интересов, что приводит к снижению заинтересованности сотрудников в результативности и производительности предприятия.

Вследствие неумелого и непрофессионального подхода управленцев снижается сплоченности команды, а также не здоровый образ управления способствует текучести кадров. Общепринято, что во многих известных фирмах мира ценят коллектив и профессиональных сотрудников.

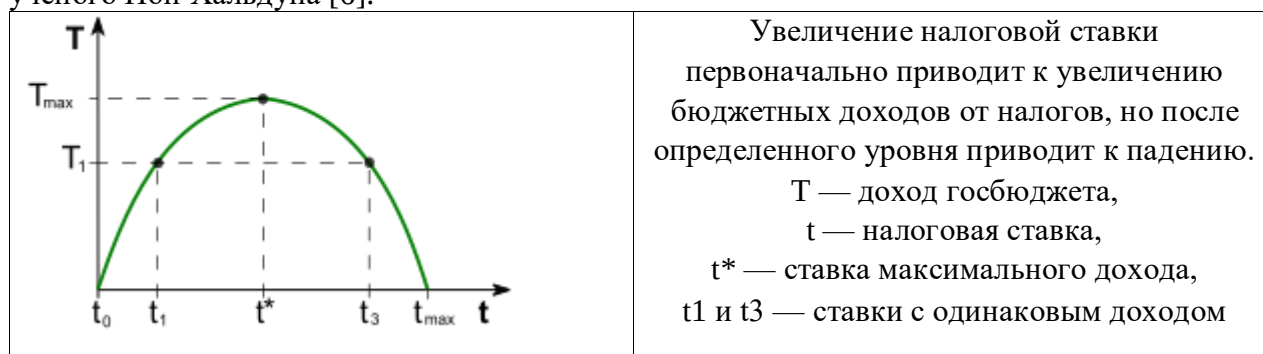
Наряду с этим, также к проблемам управления современных предприятий в экономиках переходного периода прибавляются временно затруднительное положение в привлечение иностранных инвестиций и технологий.

Также, на наш взгляд, аспекты теневой экономики влияют на прозрачности деятельности современных предприятий, а некорректные и не точные статистические и финансовые показатели в целом негативно влияют в целом на социально-экономическое положение страны.

Следовательно, снижается эффективности деятельности предприятий. Также, некомпетентное управления предприятий и не соблюдения рыночных законов проявляется в игнорирование законов маркетинга и неправильное ценообразование способствуют потери доли на рынке. В целом, неумелое управление приводит к снижению эффективности использования запасов, а дисбаланс расходов и затрат с доходами способствуют к банкротству и ликвидации созданных предприятий.

В части легализации бизнеса, на наш взгляд, необходимо формировать благоприятный инвестиционный климат, который способствовал уход бизнеса от теневой экономики. Для это необходимо найти баланс интересов государства и частного сектора в оплате налогов. Важно заметить, что согласно теории Лаффера, после оптимальной точки пересечение интересов, чем выше ставки налогов и бремя на доходы частного сектора, тем больше происходит снижения доходов государственного бюджета и происходит ведения деятельности в теневом режиме.

Кривая Лаффера (англ. Laffer curve) — графическое отображение зависимости между налоговыми поступлениями и налоговыми ставками. Концепция кривой подразумевает наличие оптимального уровня налогообложения, при котором налоговые поступления достигают максимума. Зависимость выведена американским экономистом Артуром Лаффером, хотя сам он признавал, что его идея присутствует уже у Кейнса и даже у средневекового арабского учёного Ибн Хальдуна [6].

Источник: Кривая Лаффера / Материал из Википедии — свободной энциклопедии. —Эл.рес.: - Режим дост: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата обр. 30.10.2025)

На наш взгляд, дисбаланс интересов сторон способствует поиску путей ухода от налогообложения, что выражается в искажении реальных финансовых результатов и отчётов.

Также в современном этапе развития деятельности предприятий и организаций наблюдается операционные проблемы и нерациональные управленческие решения.

Для решения управленческих задач современных предприятий необходимо системный подход и модернизировать технологические процессы. Важно отметить, что многие аспекты современного менеджмента, в частности стратегическое планирование развития предприятий на долгосрочный период необходимо применить во многих предприятиях.

Так как, сегодня во-многом спрос определяет предложение, а проблемы реализации маркетинговых стратегий и обеспечения конкурентоспособности выпускаемой продукции, особенно с иностранными аналогами является важной проблемой управления предприятий на долгосрочном периоде.

В этом направлении, предусмотреть и прогнозировать сильных и слабых факторов развития деятельности, а также возможности и угроз позволяет обеспечить эффективности функционирования предприятий и организаций.

Наряду с этим, в нынешних условиях к проблемам управления предприятия возможно прибавляются нижеследующие внешние проблемы:

- несовершенством законодательства, бюрократические и искусственные барьеры,
- налоговые нагрузки и их дисбаланс интересов,
- кризис отношения между большими экономик мира, ухудшения международных финансово-экономических отношений, нестабильностью цепочек поставок и потери внешних рынков.

На наш взгляд, отмеченные проблемы показывают, что управленческие вопросы, отчасти неумелый менеджмент не позволяют своевременно решить финансовые и материально технические проблемы, и следовательно некоторые современные предприятия в национальной экономике не смогут достичь стратегические задачи эффективного функционирования и развития.

Следовательно, наш анализ показывает, что в западной половине Европы производительность труда намного выше, чем в экономиках стран переходного периода. Важно отметить, что экономика, основанная на услугах, обычно имеет более высокую производительность труда, и следовательно самая высокая производительность труда наблюдается в Ирландии (\$125,09), за ней следуют Норвегия (\$100,33) и Швейцария (\$82,92), а в Болгарии самая низкая производительность труда в Европе (\$26,55), за ней следуют Россия (\$29,55) и Хорватия (\$32,26) [10].

В целом неэффективный менеджмент и не соблюдения закономерности маркетинга показывают несовершенства управленческих аспектов в некоторых современных предприятий.

Поэтому, на наш взгляд, необходимо стратегическое мышление управленческого персонала, чтоб обеспечили среднесрочные и долгосрочные интересы эффективного функционирования предприятий. А в условиях современных конкуренции фокусирования всех ресурсов и потенциалов на краткосрочные цели не могут обеспечить эффективности функционирования в долгосрочном периоде, что приводит к потере ниши на рынке и снижение результативности и доходности.

Также проблемы управления проявляется в игнорированием интересов потребителей, отсутствием информации о состоянии конъюнктуры рынка, а также неквалифицированный подход управленческого персонала способствуют снижению мотивации работников и падения производственных результатов.

В числе других проблем неэффективности управления современных предприятий относится проблемы финансово-инвестиционные обеспечения потребности развития, что проявляется отсутствием эффективного менеджмента и управления собственными ресурсами.

Как отмечается, современный этап мирового развития промышленного сектора экономики имеет следующие особенности [2]:

- повышение роли нематериальных активов предприятия, которое проявляется в различных формах, в частности, это увеличение рыночной стоимости фирмы, прирост дохода за счет «премиальной добавки» к цене продукции предприятия, создание продуктовых инноваций, пользующихся повышенным спросом;

- усиление влияния «человеческой» составляющей в организационной системе предприятия в области эффективности принятия решений, обеспечения активности, адаптивности и гибкости его поведения в нестабильной рыночной среде, создания так называемой «продуктивной» организационной культуры;

- увеличение значения финансовых механизмов в деятельности предприятия в целях обеспечения его финансовой устойчивости, оздоровления, снижения рисков, что во многом связано с явлением глобализации, цикличным возникновением мировых финансовых кризисов, переходящих в экономические;

- направленность стратегического управления предприятия на постоянный инновационный рост, оперативное освоение в деятельности предприятия новейших достижений науки и техники, обеспечивающее интенсификацию текущей хозяйственной деятельности и создание радикальных по характеру новых производственных и рыночных возможностей.

По нашему мнению, соблюдения закономерности управления и её качества проявляется в согласования интересов развития предприятий с интересами административно-управленческих персоналов, а эффективности деятельности предприятий во многом обеспечивается этим фактором.

Поэтом, оптимальная система управления способствует выполнению ряд важных функции, и, следовательно, успех во многом зависит от постановки цели и задачи и баланса интересов сотрудников с корпоративными и частными интересами собственника.

Также немаловажным аспектом является формирования благоприятной внутренней среды, в частности решение всех существующих и неотложных проблем внутри предприятий. Этот постулат объясняется тем, что наряду с других возможных негативных факторов, также факторы промышленного шпионажа и факторы поиска и заманивания высококвалифицированных специалистов со стороны конкурентов являются элементами современных рыночных отношений.

В системе управления предприятий организационная структура, в частности стратегическое планирования развития, конкретизации цели и задачи с учётом вызовов и угроз (как внешней, так и внутренней), определения масштаб деятельности, учёт потенциалов и конкурентных преимуществ, финансовые и трудовые возможности, степень модернизации и автоматизации технологических процессов, а с другой стороны потенциальные возможности конкурентов является важным направлением.

Как справедливо отмечается, «сегодня мир стоит на пороге шестого технологического уклада и его контуры только начинают складываться в развитых странах мира, в первую очередь в США, Японии и КНР, и характеризуются нацеленностью на развитие и применение наукоёмких, или, как теперь говорят, «высоких технологий». У всех на слуху сейчас био- и нанотехнологии, геномная инженерия, мембранные и квантовые технологии, фотоника, микромеханика, термоядерная энергетика — синтез достижений на этих направлениях должен привести к созданию, например, квантового компьютера, искусственного интеллекта и в конечном счёте обеспечить выход на принципиально новый уровень в системах управления государством, обществом, экономикой» [4].

В этих условиях, на наш взгляд, состояние многих современных предприятий показывает отставания от научно-технического прогресса. Цифровизация экономики основанное на экономики знаний требуют развития человеческого потенциала и принятия новых управленческих решений. А отставания от мировых процессов перехода от предыдущих технологических укладов развития экономики в шестой технологический уклад в целом способствует снижению конкурентоспособности национальной экономики.

В результате нашего анализа выявлены нижеследующие проблемы управления современных предприятий в экономиках переходного периода:

- наблюдается некоторый разрыв между управлением современных предприятий и научно обоснованных постановочных решений управления современного предприятия.
- низкое качество деятельности менеджмента предприятий, что выражается нехваткой профессиональных управленческих персоналов с необходимых компетенций. Следовательно, наблюдается большое количество банкротств и закрытие бизнеса.
- несовершенством законодательства и климат ведения бизнеса, бюрократические барьеры, дисбаланс налоговой нагрузки и теневая экономика, кризис отношения между странами, финансово-экономические кризисы, нестабильностью цепочек поставок, нехватки новых технологий и потери внешних рынков.

Необходимо согласования интересов государства и частного сектора, поддержки наукоёмких отраслей, внедрения современных технологий и улучшения системы управления современных предприятий.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бирюков Е.В. Теории современного предприятия: новые направления развития. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teorii-sovremennogo-predpriyatiya-novye-napravleniya-razvitiya>.
2. Дресвянников В.А. Ключевые особенности управления современными промышленными предприятиями. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klyuchevye-osobennosti-upravleniya-sovremennymi-promyshlennymi-predpriyatiyami>.
3. Зимина А.А. Управление развитием предприятия как относительно самостоятельный комплекс стратегического менеджмента. - URL: https://togudv.ru/media/ejournal/articles-2014/TGU_5_302.pdf
4. Каблов Е. Шестой технологический уклад // Наука и жизнь. - URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/17800>.
5. Количество предприятий на душу населения в России. - URL: <https://www.google.com/search>.
6. Кривая Лаффера. Материал из Википедии — свободной энциклопедии. — Эл.рес.: -Режим дост: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата обр. 30.10.2025).
7. Kimani, G. N. (n. d.). *Educational management*. African Virtual. University. - URL: https://oer.avu.org/bitstream/handle/123456789/748/EDU%2004_Education%20Management.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
8. Лисецкий Ю.М. Система управления предприятием // Научно-практический журнал: Программные продукты и системы. - URL: <https://www.swsys.ru/index.php?page=article&id=4452>
9. Основные проблемы управления промышленными предприятиями. - <https://apni.ru/article/3774-osnovnie-problemi-upravleniya-promishlennimi>
10. Производительность труда в Европе и Азии. -URL: <https://algoritminfo.ru/proizvoditelnost-truda-v-evrope-i-azii>
11. Кох Г.Н. Современные аспекты управления предприятиями в России с позиции психологии. -URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-aspekty-upravleniya-predpriyatiyami-v-rossii-s-pozitsii-psihologii>.
12. Число юрлиц в России достигло 17,7 тысячи. -URL: <https://www.tadviser.ru/index.php/>.
13. Маҷмуаи оморӣ: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. –Душанбе:АОҶТ, 2022. – С.347.
14. Маҷмуаи оморӣ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: АИҶТ, 2025. –С.223.

Мухторзода С.С., Фозилова Г.Ф.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

В условиях ускоренной развития цифровой экономики торговля и торговые операции сталкиваются с необходимостью инновационной модернизации. В статье выявлены ключевые направления развития розничных торговых сетей в условиях цифровой экономики: понятие цифровой экономики, внедрение цифровых технологий и развитие электронного бизнеса. Особое внимание уделено использованию систем управления цепочками поставок (SCM) и планирования ресурсов предприятия (ERP), которые позволяют торговым сетям оптимизировать свои операции, снижать затраты и повышать эффективность.

Ключевые слова: цифровая экономика, технология, розничная сеть, торговля, информация, электронная экономика, цифровизация, электронный бизнес.

Мухторзода С.С., Фозилова Г.Ф.

ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА САВДОИ ЧАКАНА

Дар шароити иқтисоди рақамӣ рушди савдо ва амалиётҳои савдо ба модернизатсияи инноватсионӣ эҳтиёҷ доранд. Дар ин мақола самтҳои асосии рушди шабакаҳои савдои чакана муайян карда шудаанд, ки бо мафҳумҳои иқтисоди рақамӣ, татбиқи технологияҳои рақамӣ ва рушди тичорати электронӣ алоқаманд мебошанд. Таваҷҷӯҳи махсус ба истифодаи низоми идоракунии шабакаи таъминот (SCM) ва банақшагирии захираҳои корхона (ERP) дода шудааст ва ин тамоюл ба шабакаҳои савдои чакана имкон медиҳанд, ки ҷаъолияти худро беҳтар кунанд, хароҷотро кам кунанд ва самаранокӣро беҳтарро таъмин намоянд.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, технология, шабакаҳои савдои чакана, тичорат, иттилоот, иқтисоди электронӣ, рақамикунонӣ, тичорати электронӣ.

Mukhtorzoda S.S., Fozilova G.F.

DIGITAL ECONOMY AND ITS IMPACT ON RETAIL TRADE

In the context of an accelerated digital economy, trade and retail is facing the need for innovative modernization. This article identifies key areas for retail chain development: the concept of the digital economy, the implementation of digital technologies, and the development of e-business. Particular attention is paid to the use of supply chain management (SCM) and enterprise resource planning (ERP) systems, which enable retail chains to optimize their operations, reduce costs, and improve efficiency.

Keywords: digital economy, technology, retail network, trade, information, e-economy, digitalization, e-business.

Цифровая экономика представляет собой экономическую систему, основанную на цифровых технологиях и данных, которые становятся ключевыми факторами производства и потребления. В научной литературе (табл. 1) существует множество определений цифровой экономики, каждое из которых акцентирует внимание на различных аспектах этого явления.

Например, Всемирный банк определяет цифровую экономику как систему экономических, социальных и культурных отношений, основанных на использовании цифровых информационно-коммуникационных технологий.

С другой стороны, Оксфордский словарь характеризует цифровую экономику как экономику, функционирующую за счет цифровых технологий, особенно электронных транзакций, осуществляемых с использованием Интернета.

В контексте исследования Дока Тапскотта, [8] цифровая экономика рассматривается как среда, включающая совокупность цифровой инфраструктуры и инновационных информационно-коммуникационных технологий ведения бизнеса. Термин «инновационная» был введен в научный оборот в 2016 году и характеризует проникновение новшеств в новые сферы. Таким образом, цифровая экономика представляет собой комплексную систему, в которой цифровые технологии играют ключевую роль в создании, распределении и потреблении товаров и услуг.

Цифровая экономика состоит из нескольких ключевых компонентов, каждый из которых играет важную роль в ее функционировании и развитии. Основные компоненты цифровой экономики, предложенные Томасом Месенбургом в 2001 году, [9] включают инфраструктуру электронного бизнеса, электронный бизнес и электронную коммерцию (рис. 1).

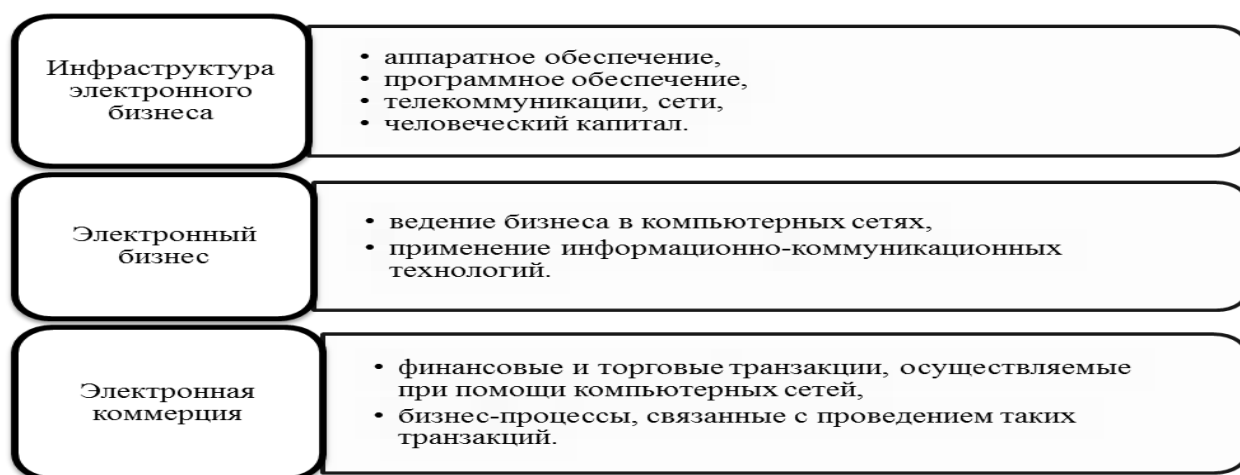

Рисунок 1 - Основные компоненты концепции «Цифровая экономика»

Источник: Разработка авторами методики на основе научной литературы

Последние десятилетия в мире наблюдается резкий переход от традиционной экономики, истоки которой были еще связаны с промышленной революцией, к цифровой экономике. Это исходит из основных прорывных технологий пятой промышленной революции, определение которых представлены в таблице 1.

Таблица 1 - Определения цифровой экономики (зарубежные)

Определения	Источник
"Система экономических, социальных и культурных отношений, основанных на использовании цифровых информационно-коммуникационных технологий"	(Всемирный банк)
"Экономика способная предоставить высококачественную ИКТ - инфраструктуру и мобилизовать возможности ИКТ на благо потребителей, бизнеса и государства"	(ИЦ журнала Economist)
"Ведение бизнеса на рынках, опирающихся на интернет и/или Всемирную паутину"	(BCS Великобритания)
"Экономика, которая главным образом функционирует за счет цифровых технологий, особенно электронных транзакций, осуществляемых с использованием интернета"	(Оксфордский словарь)

"Глобальная сеть экономических и социальных видов деятельности, которые поддерживается благодаря таким платформам, как интернет, а также мобильные и сенсорные сети"	(Правительство Австралия)
--	---------------------------

Источник: Разработка авторами методики на основе научной литературы

На основе анализа определений, представленных в таблице 2, а также концепции, представляется возможным вывести универсальное определение понятия "цифровая экономика". В данном контексте под цифровой экономикой понимается комплексная среда, объединяющая в себе совокупность цифровой инфраструктуры и инновационно-диверсифицированных информационно-коммуникационных технологий, применяемых в бизнес-сфере, где под термином "иннодиверсификация", впервые предложенным в 2016 году, [6] подразумевается процесс внедрения инноваций в новые области деятельности.

Таблица 2 - Определения цифровой экономики

Определения	Источник
Электронная экономика (цифровая, веб-, интернет-экономика) — «экономическая деятельность, основанная на цифровых технологиях, связанная с электронным бизнесом и электронной коммерцией, и производимых и сбываемых ими электронными товарами и услугами» [2].	Википедия.- https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронная экономика
Сетевая экономика (виртуальная, цифровая, электронная) — «хозяйственная деятельность, осуществляемая с помощью электронных сетей (цифровых телекоммуникаций). Технологически сетевая экономика представляет собой среду, в которой юридические и физические лица могут контактировать между собой по поводу совместной деятельности» [3].	Глоссарий.ru: Сетевая экономика. http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RRlylig9!_qutusoqg
«Цифровая экономика — это хозяйственная деятельность, в которой ключевым фактором производства являются данные в цифровом виде, обработка больших объемов и использование результатов анализа которых по сравнению с традиционными формами хозяйствования позволяют существенно повысить эффективность различных видов» [5].	Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017–2030 годы. Указ Президента Российской Федерации от 09.05.2017 г. № 203. http://kremlin.ru/acts/bank/41919
«Цифровая экономика — это деятельность, непосредственно связанная с развитием цифровых компьютерных технологий, в которую входят и сервисы по предоставлению онлайн-услуг, и электронные платежи, и интернет-торговля, и краудфандинг и прочее» [10].	http://www.fingramota.org/teoriya-finansov/item/2198-chto-takoe-tsifrovaya-ekonomika
«Цифровая экономика — система экономических, социальных и культурных отношений, основанных на использовании цифровых информационно-коммуникационных технологий» [11].	http://www.tadviser.ru/index.php/Статья%3А_Цифровая экономика России
«Цифровая экономика — это всемирная сеть экономической деятельности, коммерческих транзакций и профессиональных взаимодействий, которые обеспечиваются информационно-коммуникационными технологиями (ИКТ)» [12].	http://www.tpinauka.ru/2018/02/Skripko.pdf

Источник: Разработка авторами методики на основе научной литературы

Сохраняющаяся сложность социальных структур и отношений, которые все больше опираются на современные информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) и информационно-коммуникационные системы (ИКС), вызывая экспоненциальный рост потока информации, который перемещает на первый план вопросы по формированию экономики нового уровня «цифровой». «Важность протекающих процессов позволила поставить вопрос о формировании нового типа экономики, где доминирующее значение приобретают отношения по

поводу производства, обработки, хранения, передачи и использования увеличивающегося объема данных. Данные становятся основой экономического анализа, исследующего закономерности функционирования современных социально-экономических систем» [1].

Современные исследования и мнения ведущих экспертов в области экономики свидетельствуют о том, что в условиях цифровой трансформации ключевым фактором конкурентоспособности экономических агентов становится не столько владение материальными ресурсами, сколько доступ к актуальной информации о этих ресурсах и способность эффективно использовать эту информацию для стратегического планирования и оперативного управления своей деятельностью.

Цифровая экономика обладает рядом существенных преимуществ, которые кардинальным образом трансформируют традиционные экономические процессы и социальные отношения.

В условиях цифровой экономики наблюдается стремительное снижение значимости физических денег, что приводит к трансформации финансовых систем и платежных механизмов.

Значительным достижением является развитие современных интерфейсов "человек-машина", которые позволяют передавать мозгу напрямую сигналы желаемых ощущений, что открывает новые возможности для взаимодействия человека с цифровыми системами. Наконец, цифровая экономика способствует минимизации, а на поздних стадиях практически полному устранению зависимости экономики и производства от нестабильности человеческого фактора, что ведет к созданию более устойчивых и предсказуемых экономических систем.

Цифровая экономика оказывает значительное влияние на сферу торговли, трансформируя традиционные модели и создавая новые возможности и вызовы. Цифровые технологии изменяют способы ведения торговли, предлагая новые инструменты и подходы для взаимодействия с потребителями и управления бизнес-процессами.

Одним из ключевых аспектов влияния цифровой экономики на торговлю является внедрение электронной коммерции. Электронная коммерция позволяет торговым сетям расширять свои рынки, предлагая товары и услуги онлайн. Это не только увеличивает доступность товаров для потребителей, но и открывает новые возможности для бизнеса, такие как глобальный охват и снижение операционных издержек.

Кроме того, цифровые технологии способствуют улучшению управления цепочками поставок и логистикой. Использование систем управления цепочками поставок (SCM) и планирования ресурсов предприятия (ERP) позволяет торговым сетям оптимизировать свои операции, снижать затраты и повышать эффективность.

Примеры успешного внедрения цифровых технологий в торговлю включают использование больших данных для анализа потребительского поведения, внедрение систем искусственного интеллекта для персонализации предложений и автоматизацию процессов. Эти технологии не только повышают эффективность и конкурентоспособность торговых сетей, но и создают новые возможности для инноваций и развития бизнеса.

Центральная Азия представляет собой регион с уникальными экономическими и социальными особенностями, которые оказывают влияние на развитие цифровой экономики. В этом разделе рассматриваются региональные особенности цифровой экономики в Центральной Азии, включая текущее состояние, основные проблемы и перспективы ее развития.

Текущее состояние цифровой экономики в Центральной Азии характеризуется рядом вызовов, таких как ограниченная инфраструктура, недостаток квалифицированных кадров и низкий уровень цифровой грамотности населения. Однако, несмотря на эти проблемы, регион демонстрирует значительный потенциал для развития цифровой экономики, благодаря растущему интересу к цифровым технологиям и поддержке со стороны международных организаций и правительств.

Основные проблемы развития цифровой экономики в Центральной Азии включают недостаточное финансирование, слабую инфраструктуру и ограниченный доступ к современным технологиям. Однако, перспективы развития цифровой экономики в регионе связаны с

возможностью привлечения инвестиций, развития образовательных программ и поддержки инновационных проектов.

Региональные особенности оказывают значительное влияние на развитие цифровой экономики и сферы торговли. В условиях цифровой трансформации сетевая торговля претерпевает значительные изменения, что требует разработки новых бизнес-моделей, учитывающих региональные особенности Центральной Азии. Предлагается оригинальная классификация бизнес-моделей сетевой торговли, которая включает различные типы моделей, их особенности, преимущества и недостатки:

1. Традиционные бизнес-модели основаны на традиционных подходах к ведению торговли, таких как розничные магазины и оптовые склады. Они характеризуются физическим присутствием и прямыми продажами потребителям.

2. Гибридные бизнес-модели сочетают традиционные и цифровые подходы к ведению торговли. Например, они могут включать онлайн-продажи и физические магазины, предлагая потребителям гибкость и удобство.

3. Цифровые бизнес-модели полностью основаны на цифровых технологиях и включают электронную коммерцию, онлайн-платформы и цифровые сервисы. Они характеризуются глобальным охватом и высокой степенью автоматизации.

Система проектируется с учетом пяти ключевых параметров конкретной территории – уровня цифровизации населения, состояния транспортной инфраструктуры, финансовой включенности, нормативных особенностей и культурных паттернов потребления, что позволяет избежать механического копирования неуместных в регионе решений.

Экосистема состоит из взаимозаменяемых блоков (платежные решения, каналы коммуникации, логистические схемы), комбинация которых варьируется в зависимости от типа населенного пункта – для мегаполисов акцент на мобильные приложения и автоматизацию, для сел на сервисы и мобильную торговлю.

В отличие от революционных цифровых трансформаций, модель предполагает постепенное наращивание сложности решений – от простейшей автоматизации учета до предиктивной аналитики спроса, что соответствует реальным темпам роста цифровой грамотности и инфраструктурным возможностям региона.

Концепция специально предусматривает механизмы вовлечения уязвимых групп (малый бизнес, сельские продавцы, пожилые покупатели) через упрощенные интерфейсы, двуязычные системы (русский/национальные языки) и сохранение привычных каналов взаимодействия параллельно с цифровыми.

Процессы глобализации и стремительное развитие технологий в последние десятилетия XX и начале XXI века обусловили переход развитых и многих развивающихся стран от индустриального общества к постиндустриальному, что нашло отражение в работах ведущих философов и футурологов, таких как Элвин Тоффлер, который в своих исследованиях отмечал, что в период "третьей волны" в истории человечества, следующей за аграрной и индустриальной эпохами, информация становится ключевым продуктом производства, а совокупные знания человечества начинают возрастать в геометрической прогрессии [7]. Поэтому особого внимания заслуживают вопросы формирования ЦЭ в системе международных отношений.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Варнавский В.Г. Цифровые технологии и рост мировой экономики // Друкеровский вестник. 2015. № 3 (7). С. 73-80.
2. Википедия. - [https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронная экономика](https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронная_экономика)
3. Глоссарий.ru: Сетевая экономика. http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RRlylig9!_qutusoqg. Дата использования 12.11.2025.
4. Дата использования 10.11.2025.

4. Мухторзода С.С. Становление и развитие сетевой торговли в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05. / Мухторзода Саидмухтори Саидахрор. – Душанбе, 2017. – 160 с.
5. Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017 – 2030 годы. Указ Президента Российской Федерации от 09.05.2017 г. № 203. <http://kremlin.ru/acts/bank/41919>
6. Черняков М.К. Иннодиверсификация / М.К. Черняков, М.М. Чернякова, Е.А. Разомасова., Н.В. Арутюнян // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. Выпуск №6, 2016. - С. 283-287.
7. Элвин Тоффлер. Глава 1. Сверхборьба // Третья волна. — Москва: АСТ, 2004. — 781 с. с. 200.
8. Don Tapscott. (1995), The Digital Economy: Promise and Peril in The Age of Networked Intelligence, McGraw-Hill, 1995.—342p.
9. Mesenbourg. T.L. Measuring of the Digital Economy //The Netcentric Economy Symposium. University of Maryland, 2001.
10. Эл. ресурс. <http://www.fingramota.org/teoriya-finansov/item/2198-chto-takoe-tsifrovaya-ekonomika>. Дата использования 10.11.2025
11. Эл. ресурс. [http://www.tadviser.ru/index.php/Статья%3АЦифровая экономика России](http://www.tadviser.ru/index.php/Статья%3АЦифровая%20экономика%20России). Дата использования 12.11.2025
12. Эл. ресурс. <http://www.tpinauka.ru/2018/02/Skripko.pdf> -11. Дата использования 11.11.2025

УДК 330.34 (575.3)

Насимова М.А.

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПОНЯТИЙ ПОЛЮСОВ И ДРАЙВЕРОВ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

В статье проводится критический анализ и теоретическое обоснование понятий полюсов, точек и драйверов экономического роста. Обосновывается, что достижение экономического роста является важнейшей целью государства, требующий принятия мер и законов. В качестве полюсов роста рассматриваются определенные отрасли, имеющие благоприятный инвестиционный климат, способные образовать мультипликационный эффект. Точки роста характеризуются как производства и деятельность с наиболее высокой отдачей, имеющие большую доля в показателях отрасли. В качестве драйверов роста рассматриваются факторы, способствующие достижению экономического роста, также наличие административных мер и предоставленных государственных возможностей.

В качестве драйверов роста в статье рассматриваются государственные законы и программы по привлечению инвестиций и защиты инвесторов, также Программы государственной поддержки предпринимательства.

Ключевые слова: инвестиционные ресурсы, полюса и точки роста, драйверы экономического роста, государственные законы, инновационные технологии, промышленные центры.

Насимова М.А.

МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ ҚУТБҲО ВА ОМИЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИ

Дар мақолаи мазкур таҳлили муқоисавӣ ва асоснокии назариявии мафҳумҳои қутбҳо, нуқтаҳо ва омилҳои рушди иқтисодӣ оварда шудааст. Асоснок карда шуд, ки ноил шудан ба рушди иқтисодӣ ҳадафи муҳими давлатӣ буда, қабули тадбирҳо ва қонунҳоро тақозо мекунад. Ба сифати қутбҳои рушд соҳаҳои мушаххаси дорои фазои мусоиди сармоягузорӣ баромад мекунад,

ки потенциали тавлиди ва самараи мултипликаториро доро мебошанд, ба ҳисоб мераванд. Нуктаҳои рушд ҷаҳониро тавсиф мекунад, ки қисми зиёди нишондиҳандаҳои соҳаро ташкил медиҳанд. Омилҳои рушди иқтисодӣ ин мавҷудияти чораҳои маъмурӣ ва имкониятҳои мавҷуда, ки барои ноил гаштан ба рушди иқтисодӣ нигронида шудааст, ҳисобида мешаванд.

Дар мақола инчунин қонунҳо ва барномаҳои давлатӣ оид ба ҷалби сармоягузорӣ ва ҳифзи сармоягузoron, инчунин барномаҳои давлатӣ оид ба дастгирии соҳибкорӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Вожаҳои калидӣ: ресурсҳои инвеститсионӣ, қутбҳо ва нуктаҳои рушд, омилҳои рушди иқтисодӣ, қонунҳои иқтисодӣ, технологияҳои инноватсионӣ, марказҳои саноатӣ.

Nasimova M.A.

THE ESSENCE AND MEANING OF THE CONCEPTS OF POLES AND DRIVERS OF THE COUNTRY'S ECONOMY

This article provides a critical analysis and theoretical justification of the concepts of poles, points, and drivers of economic growth. It is argued that achieving economic growth is a crucial state goal, requiring the adoption of measures and laws. Specific industries with a favorable investment climate and the potential to generate a multiplier effect are considered growth poles. Growth points are characterized as the highest-impact industries and activities that account for a large share of the industry's performance. Factors contributing to economic growth, as well as the availability of administrative measures and government capabilities, are considered growth drivers.

The article also examines government laws and programs for attracting investment and protecting investors, as well as government programs for supporting entrepreneurship.

Keywords: investment resources, growth poles and points, drivers of economic growth, government laws, innovative technologies, industrial centers.

Одной из долгосрочных целей политики государства является достижение экономического развития. Глобальные изменения, охватившие мировую хозяйственную систему, структурные изменения, инновационное развитие и непрерывный рост спроса способствовало развитие конкурентоспособности в стране.

При интенсивном типе экономического роста, примером которого является использование достижения научно-технического прогресса в производстве, борьба за привлечение потребительского спроса ускоряется. В тоже время ограниченность инвестиционных ресурсов требует эффективного вложения с наиболее высокой отдачей.

В современных условиях в качестве объектов вложения капитала выступают полюса и точки роста. Как инструмент стимулирования развития полюсов и точек роста могут выступать драйверы экономического роста.

В качестве точек роста могут выступать те предприятия, которые обеспечивают более эффективное использование факторов производства путем модернизации и реструктуризации производства, внедрения инновационных технологий, тем самым образуя синергетический эффект [11, с.27].

Такие авторы как А.Н. Логинов и О.Л. Гойхер, под «точкой роста» понимают объекты, большие предприятия, конкретные территории или крупный инфраструктурные проекты [9, с. 105-111].

Следовательно, при наличии расширения производства и деятельности предприятий в определенной территории региона, вступает в действие синергетический эффект. Более тесное и результативное взаимодействие предприятий, возникновение новых, более продуктивных свойств, способствует формированию полюсов роста региона.

Термин полюса роста было предложено в XX веке экономистом Франсуа Перру, который понимал под полюсами роста спекание производств, сконцентрированных в определенных

местах, где экономический рост и активность, инновационный прогресс отличаются наибольшей интенсивностью, оказывая воздействие на другие территории, которые не входят в «полюс» [13, с. 1-6].

Именно такие территории становятся центрами притяжения факторов производства, способствуя образованию и развитию промышленных центров. Также регионы, расположенные между полюсами роста, находящиеся на территории одной страны, обеспечивающие их транспортной инфраструктурой, имеют возможность развиваться за счет увеличения грузопотоков, распространения инноваций, что в итоге создаются коридоры развития. Следует добавить, что когда отрасль способна оказывать положительный мультипликационный эффект, она способна образовать полюс роста.

По мнению Ж. Будвиля в качестве полюсов роста можно рассматривать не только предприятия развивающихся отраслей, но и конкретные территории, регионы, выполняющие функцию источника инноваций и развития [1, с. 120-123]. Следовательно, определенные территории, богатая экономическими ресурсами, способные развитию не только данного региона, но и соседних территорий могут выступать в качестве полюсов роста региона.

Автором Х.Р. Ласуэном как полюс роста рассматривается набор предприятий отраслей, связанные с экспортным сектором региональной экономики. По мнению Х.Р. Ласуэна, полюсы роста развиваются при наличии конкуренции за потребительский спрос на экспортируемые товары, что является импульсом для роста. В тоже время импульс роста положительно влияет на периферийные отрасли народного хозяйства региона [8, с. 574-578]. Автор подчеркивает большое значение экспортного сектора экономики, продукции конечного потребления как импульса роста для государства.

Поддерживая мнения автора следует заметить, что на сегодняшний день в современной экономике, в том числе и в Республике Таджикистан скопление городов или отдельные очень крупные города, где стимулирован технический процесс и рост производительности труда, оказывают сильное воздействие на процесс размещения предприятий, что влияет на объём экспорта страны. Данное явление создает для инвесторов привлекательный инвестиционный климат и непосредственно может привести к положительному сальдо платёжного баланса страны.

Драйверы роста это ключевые факторы, которые стимулируют экономический рост в стране. Как драйверы экономического роста могут выступать наличие природных и трудовых ресурсов, технологический прогресс в стране, инвестирование и капиталовложение, конкуренция и инфраструктура в стране.

По мнению автора Луговой О.В. в качестве драйверов роста можно отнести кредитование малого и среднего бизнеса [10, с. 4221-4228].

Следует заметить, что к наиболее распространённым видам подсистем среднего и крупного бизнеса в стране можно отнести предприятия с высокими темпами роста и наиболее высокими удельными весами в регионе, которые ранее рассматривались в работе как точки роста. Следовательно проводимая монетарная политика государства путем снижения уровня процентной ставки, кредитование малого и среднего бизнеса как инструмент стимулирующей монетарной политики могут выступать как драйверы экономического роста.

Драйвер возникает в результате оптимальной для данной страны конфигурации базовых условий удовлетворения растущего спроса за счет внутренних резервов [7, с. 120-133]. Автором как базовый показатель в виде драйверов роста рассматривается наличие условий и ресурсов, обеспечивающих платёжеспособный спрос в стране.

Главным драйвером инвестиционной активности выступает государство, которое с помощью финансово-экономических инструментов и механизмов, обеспечивает стимулирование инновационной деятельности и эффективное взаимодействие всех участников инвестиционного процесса [17, с. 144-152].

Поддерживая мнение автора следует заметить, что в данном случае в качестве финансово-экономических инструментов могут выступать проводимая фискальная и монетарная политика

государства, направленная на сглаживание экономики. Как механизм воздействия перечисленные меры путём влияния своих инструментов направлены на поддержание экономики страны или же региона в различных стадиях экономического цикла.

Следует добавить, что драйверы роста образуют систему вертикальных и горизонтальных связей, передающих импульсы от точек роста на отдельные рынки в национальной экономике. Предполагается, что одной из проблем экономики региона связана не только с отсутствием точек роста но и слабым развитием драйверов роста в Согдийской области.

Кроме того, в качестве драйверов роста могут выступать наличие факторов, способствующие стимулировать объект в участие на международном уровне и быть конкурентоспособный на мировом рынке.

Драйверы мировой экономики — это количественные и качественные факторы, оказывающие определяющие воздействие на состояние, уровень развития, масштаб и производительность в мировой арене, динамический рост способный вызывать сдвиги в мировом хозяйстве [2, с. 5-16].

Согласовываясь мнением автора следует добавить, что к качественным факторам, воздействующим на производительность стран на мировой арене можно отнести ключевые элементы. К ним можно отнести человеческий капитал, научно-технический потенциал, качество государственного управления, финансово-экономическая среда, инфраструктура и логистика, культура и социальные ценности и экологическая устойчивость.

Теория гласит, что человеческий капитал как ключевой фактор формируется при развитии физической и умственной способности человека. В практике данное явление можно заметить, когда активная часть населения страны занята рабочим местом, что свидетельствует о наличии высокого человеческого капитала. Следовательно научный потенциал страны формируется за счет человеческого капитала.

Технический потенциал страны подразумевает качество и развитость основных и оборотных средств предприятия. Научно-технический прогресс является примером наличие технического потенциала в стране, определяющий путь ее развития. Эффективность государственного управления отображается в деятельности государственных институтов, также уровнем и состоянием развитости региона.

По мнению автора Сильвестрова С.Н. драйверы развития экономики предусматривает способность гибко реагировать на изменение внешней и внутренней среды и противостоять негативному влиянию факторов [14, с. 338-344].

Важно обеспечить гибкое управление, быстрое приспособление к изменениям системы, как к внутренним, так и к внешним факторам, сохранять при этом конкурентоспособность и стабильность.

Для формирования драйверов роста экономики необходимо учесть основные характеристики экономики и изучения законов экономики [3, с. 218].

Следует заметить, что в последние годы правительством Республики Таджикистан было принято ряд законов и мер по улучшению инвестиционного климата и инвестиционной активности в стране.

К основным мерам, касающимся защиты и поддержки предпринимателей и инвесторов, являются меры, принятые в законах Республики Таджикистан «Об акционерных обществах», «О банкротстве», «О государственной защите и поддержке предпринимательства», а также во внесенных в них изменениях и дополнениях. Следует напомнить, что в 2013 году в стране был сформирован Фонд поддержки предпринимателей, контрольный пакет которого принадлежит стране. Данный фонд финансируется за счет государственного бюджета и других источников. Целью данного фонда является оказание финансовой поддержки предпринимателям в виде предоставления льгот с невысокими процентами. Эти меры непосредственно выступают в качестве драйверов роста.

Также с целью создания выгодных условий для инвестирования приняты законы Республики Таджикистан «О приватизации государственной собственности Республики

Таджикистан», «О соглашениях по разделу продукции», «О свободных экономических зонах», «Об инвестиционных соглашениях» и т.д.

Следует отметить, что в 2015 году был осуществлён второй этап действия Программы государственной поддержки предпринимательства, в контексте которого рассматривается продолжение реформ, направленных на улучшение инвестиционного и бизнес-климата.

Правительством Республики Таджикистан сформирована Программа государственной поддержки предпринимательства в Республике Таджикистан на 2012-2020 годы, принятая Постановлением Правительства от 1 декабря 2014 года за №740 с целью сокращения перечня видов деятельности, осуществляемых на основе лицензии, и устранения административных барьеров для предпринимательства.

Кроме того, с 1 января 2013 года действует Налоговый кодекс, в соответствии с которым перечень налогов был сокращен с 21 вида до 10, с 1 января 2017 года был дополнительно сокращен до 9 видов. Перечисленные меры выступают важной предпосылкой поддержки со стороны государства предпринимательства, тем самым стимулировать экономическое развитие регионов [6, с. 802-813].

С целью реализации Концепции государственной политики привлечения и защиты инвестиций Парламент страны 15 марта 2016 года принял в новой редакции Закон «Об инвестициях». В соответствии с этим законом предусмотрены новые понятия и положения, включён ряд новых положений, учитывающих передовой мировой опыт по данному вопросу [6].

Также в последние годы законодательством Таджикистана предусмотрено для инвесторов широкая система гарантий и более 240 льгот и пособий, включающих около 70 инвестиционных льгот, содействующих развитию предпринимательства с целью привлечения инвестиций в экономику страны [4].

С целью создания правовых и экономических условий для государственно-частного партнерства в 2012 году принят Закон «О государственно-частном партнерстве».

Кроме того в 2016 году в новой редакции принят Закон «О дехканских хозяйствах», который придаёт дехканским хозяйствам статус юридического лица, тем самым укрепляя право членов коллективных дехканских хозяйств на землепользование [5].

Данный закон может стимулировать процесс функционирования дехканских хозяйств и тем самым способствовать увеличению доли аграрного сектора в показателях ВВП страны.

Следует заметить, что имеющиеся возможности, наличие принятых законов и мер по поддержанию и введению предпринимательства в стране можно назвать как драйверы, направленные на достижение экономического развития региона и страны в целом.

Таблица 1: Показатели ВВП и ВРП Республики Таджикистан и Согдийской области, млн. сомони

Показатели	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП Республики Таджикистан	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5
ВРП Согдийской области	20537,1	21621,9	27465,4	31939,2	35177,4
Продукция промышленности Согдийской области в ценах 2023г	14092,8	16361,8	21253,9	24293,3	26188,1
доля промышленной продукции в ВРП Согдийской области (%)	68,6%	75,7%	77,4%	76%	74,4%

Источник: Статистический сборник РТ, 2024 - стр. 10, Агентства по статистике при Президенте РТ, 2024 – стр. 122

Действие перечисленных законов и мер на сегодняшний день способствовали улучшению инвестиционной среды, притока инвестиций, росту инвестиционного потенциала и тем самым снижению инвестиционного риска. Помимо этого в стране и в Согдийской области наблюдается положительная динамика темпа роста ВВП и ВРП.

Табличные данные показывают наличие роста показателей ВВП и ВРП в экономике страны и Согдийской области. Наиболее высокие темпы роста ВВП наблюдается в 2022 и 2023 году. Показатель ВРП по Согдийской области тоже имеет положительную динамику, что заметно на протяжении анализируемых годов. Так, если данный показатель в 2019 году был равен 20537,1 млн. сомони, в 2023 году составил 35177,4 млн. сомони, темп роста которого составил 53,8%.

При аценки показателя ВРП немаловажное значение имеет рост продукции промышленности по региону, что тоже имеет положительную динамику. Анализируя табличные данные третьей страки можно заметить, что продукция промышленности за последние пять лет имеет динамику роста. Если 2019 году она составляла 14092,8 млн.сомони то в 2023 году составила 35177,4 млн.сомони, что показывает 85% роста.

Как было выше изложено точками роста считаются динамично развивающиеся отрасли и производства хозяйственной деятельности страны и региона. Промышленная отрасль имея динамику роста как лакаматов развития имеет способность развивать другие отрасли народного хозяйства, такие как сельское хозяйство, услуги и другие. Если анализировать долю промышленной отрасли в показателях ВРП Согдийской области можно заметить, что в 2023 году она составляет 74,4%. Это явление характеризует промышленную отрасль как локомотив роста в регионе, инвестирование в которую может способствовать хорошему результату.

Динамика роста промышленной отрасли показывает рост производства и увеличение количества промышленных предприятий в регионе. Данное явление доказывает положительное воздействие принятых законодательством мер и законов по улучшению инвестиционной среды в стране. Комплекс мер, касающиеся защиты и поддержки предпринимателей и инвесторов, предоставление льгот, развитие государственно-частного партнерства становятся факторами притяжения капитала и стимулирования экономического роста в стране и ее регионах.

В заключении следует заметить, что в современной экономике воздействие факторов имеет огромное значение для развития экономики страны и региона. Наличие возможностей стимулирует приток капитала, а её отсутствие приводит к снижению деловой активности в целом. В качестве факторов, обеспечивающих экономический рост, могут выступать драйверы роста. Как объект вложения средств с наиболее высокой отдачей можно отнести точки экономического роста. Полусом роста могут быть ряд развивающихся и расширяющихся отраслей, размещенных в определенной зоне способные вызывать дальнейшее развитие экономической деятельности во всей зоне своего влияния, образуя синергетический эффект.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аврамчикова, Н.Т. Теоретические основы формирования поляризованного пространства и диффузии нововведений в экономике региона. [Текст] / Н.Т. Аврамчикова // Красноярск: // «Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета им. академика М.Ф. Решетнева». Выпуск № 1-2; 2009. – С.120-123.
2. В. Варновский. Драйверы мировой экономики // Мировая экономика и международные отношения, 2020, том 64, №7, с. 5-16.
3. Дворецкая А.Е. Экономическая теория и практика: реальность и потенциальное развитие: материалы межвузовской научно-методической конференции // А.Е.Дворецкий – Москва: Издательский дом «Дело» РАНХ и ГС, 2020. -218с.
4. Закон РТ “О государственно-частном партнерстве”, № 907, г. Душанбе, 28.12.2012.
5. Закон РТ “О дехканском хозяйстве”, принятый постановлением МН МОРТ от 15.03.2016, № 1289.

6. Закон РТ от 15 марта 2016 года, №1299 «Об инвестициях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.08.2018).
7. Иванова Л.Н., Терская Г.А. Точки роста и драйверы роста: к вопросу о содержании понятий /Л. Н. Иванова, Г.А. Терская // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). Том 7. №2. 2015. С.120-133.
8. Кожиева, Ф.А. Региональное развитие в контексте теории полюсов роста. [Текст] / Ф.А. Кожиева, М.: //Фундаментальные исследования // №11(часть 3)- 2015, С. 574-578.
9. Логинов, А.Н., Гойхер, О.Л. Концепция пространственного поляризованного развития: точки роста, полюс роста, транспортно- коммуникационные коридоры. [Текст] / А.Н. Логинов, О.Л. Гойхер, Махачкала: //Региональные проблемы преобразования экономики // №11, 2015, С. 105-111.
10. Луговой О.В., Лайтнер Д, Поташников В.Ю. Низкоуглеродное развитие как драйвер экономического роста// Российское предпринимательство. 2015, №16 (23). С. 4221-4228.
11. Насимова М.А. Повышение инвестиционной привлекательности полюсов и точек роста в региональной экономике (на примере Согдийской области РТ) // Автореферат диссертации. 2019. С.27.
12. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 декабря 2014 года, № 740 "О плане мероприятий Правительства Республики Таджикистан по реализации второго периода Программы государственной поддержки предпринимательства в Республике Таджикистан на 2012-2020 годы", г. Душанбе, 2014.
13. Радушинский, Д. А. О «полюсах роста» и кластерах в инновационной инфраструктуре региона. [Текст] / Д.А. Радушинский, Санкт-Петербург: //Современные научные исследования и инновации // № 10- 2013г, С. 1-6.
14. С.Н. Сильвестрова. Стратегическое планирование в государственном секторе экономики: Монография под ред. С.Н. Сильвестрова – Москва: Инфра-М, 2021. -с. 338-344.
15. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Главное управление Агентства по статистике при Президенте РТ. - Душанбе, 2024.
16. Статистический ежегодник Согдийской области. Главное управление Агентства по статистике при Президенте РТ в Согдийской области. - Худжанд, 2024.
17. Хоменко В.В., Ружников Е.А. Инвестиционные драйверы экономического развития страны / В.В.Хоменко, Е.А. Ружников // Уральский государственный экономический университет. Екатеринбург, Том 4. №3. 2019. С.144-152.

УДК 334.722(575.3):339.9

Неъматуллозода Ф.Н.

ТАҶРИБАИ ХОРИЧИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҶИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР ВА ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ОН

Яке аз вазифаҳои асосии имрӯзаи ҳукумати мамлакат барои рушд додани соҳибкории истеҳсоли тавассути дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии таҷрибаи хориҷи дар рушди соҳибкорӣ ба саноатикунони босуръати рушди иқтисодиёт мебошад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи таҳаввули фаъоли модели иқтисодӣ қарор дорад ва ба самти саноатикунони босуръат талош меварзад, омӯзиш ва мутобиксозии таҷрибаи байналмилалӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Дар заминаи сиёсати давлатӣ вобаста ба дастгирии соҳибкорӣ ва рушди истеҳсоли дохилӣ, зарурати ҷорӣ намудани механизмҳои муосир, ки бар асоси таҷрибаҳои собитшудаи байналмилалӣ таъия доранд, рӯз ба рӯз меафзояд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадиди байналмилалӣ, кишварҳо мекӯшанд, ки тавассути ҷорӣ намудани равишҳои инноватсионӣ, пуштибонии соҳибкории хурду миёна,

фароҳамсозии муҳити мусоиди соҳибкорӣ ва ташаккули шаклҳои самарабахши ҳамкориҳои давлативу хусусӣ иқтисодии истеҳсолии худро рушд диҳанд. Омӯзиши мушкilotҳои рушди соҳибкории истеҳсоли инноватсионӣ дар маркази таваҷҷӯҳи олимону хизматчиёни давлатӣ қарор гирифта, бе рушди он ноил гардидан ба саноатикунонии босуръати кишварро тасаввур кардан ғайриимкон мебошад.

Калидвожаҳо: таҷриба, ташаккули соҳибкорӣ, стратегия, соҳибкории хурду миёна, равишҳои инноватсионӣ, шаклҳои соҳибкорӣ, самарабахшии соҳибкорӣ, ҷаҳонишавӣ, саноат, саноатикунонӣ.

Неъматуллозода Ф.Н.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ И ЕГО СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Одной из основных задач, стоящих сегодня перед правительством страны, является развитие производственного предпринимательства путем поддержки и поощрения зарубежного опыта в развитии предпринимательства для ускорения индустриализации развития экономики. Для Республики Таджикистан, находящейся в стадии активной эволюции экономической модели и стремящейся к ускоренной индустриализации, особое значение приобретает изучение и адаптация международного опыта. В контексте государственной политики, связанной с поддержкой предпринимательства и развитием отечественного производства, потребность во внедрении современных механизмов, основанных на проверенном международном опыте, растет день ото дня.

В условиях глобализации и жесткой международной конкуренции страны стремятся развивать свой производственный потенциал за счет внедрения инновационных подходов, поддержки малого и среднего предпринимательства, создания благоприятной предпринимательской среды и формирования эффективных форм государственно-частного сотрудничества. Изучение проблем развития инновационного производственного предпринимательства находится в центре внимания ученых и государственных служащих, без его развития невозможно представить ускоренную индустриализацию страны.

Ключевые слова: опыт, формирование предпринимательства, стратегия, МСП, инновационные подходы, формы предпринимательства, эффективность предпринимательства, глобализация, промышленность, индустриализация.

Nematullozoda F.N.

FOREIGN EXPERIENCE IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS AND ITS COMPARATIVE ANALYSIS

One of the main tasks facing the Government of the country today is the development of industrial entrepreneurship by supporting and encouraging foreign experience in the development of entrepreneurship to accelerate the industrialization of economic development. For the Republic of Tajikistan, which is in the stage of active evolution of the economic model and striving for accelerated industrialization, the study and adaptation of international experience is of particular importance. In the context of government policy related to the support of entrepreneurship and the development of domestic production, the need for the introduction of modern mechanisms based on proven international experience is growing day by day.

In the context of globalization and fierce international competition, countries are striving to develop their production potential through the introduction of innovative approaches, support for small and medium-sized businesses, create a favorable business environment and form effective forms of

public-private cooperation. The study of the problems of the development of innovative industrial entrepreneurship is in the focus of attention of scientists and government officials, without its development it is impossible to imagine the accelerated industrialization of the country.

Key words: experience, entrepreneurship formation, strategy, SMEs, innovative approaches, forms of entrepreneurship, entrepreneurship effectiveness, globalization, industry, industrialization.

Рушди муосири иқтисодиёти чаҳон аз нақши бештари соҳибкории истеҳсоли ҳамчун омили асосии рушди устувори иқтисодӣ, навсозии технологияи соҳаҳо ва таъмини шуғли аҳоли шаҳодат медиҳад. Дар шароити чаҳонишавӣ ва рақобати шадиди байналмилалӣ, кишварҳо мекушанд, ки тавассути чорӣ намудани равишҳои инноватсионӣ, пуштибонии соҳибкории хурду миёна, фароҳамсозии муҳити мусоиди соҳибкорӣ ва ташаккули шаклҳои самарабахши ҳамкории давлативу хусусӣ иқтисодиро истеҳсоли худро рушд диҳанд.

Таҷрибаи хориҷӣ дар самти ташаккул ва рушди соҳибкории истеҳсоли ҳамчун манбаи муҳими ҳалли амалии масъалаҳо ва стратегияи коромад дар шароити гуногуни иқтисодӣ ва институтсионалӣ ба шумор меравад. Намунаи муваффақи кишварҳо, аз қабилӣ Олмон, Хитой, Кореяи Ҷанубӣ ва инчунин кишварҳои аъзои ИДМ (аз ҷумла Қазоқистон ва Ўзбекистон) самаранокии дастгирии ҳамаҷонибаи соҳаи истеҳсолотро - аз ташвиқи сармоягузорӣ то рушди ташаббусҳои кластерӣ ва боғҳои саноатиро нишон медиҳанд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи таҳаввули фаъоли модели иқтисодӣ қарор дорад ва ба самти саноатикунонии босуръат талош меварзад, омӯзиш ва мутабаққосозии таҷрибаи байналмилалӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Дар заминаи сиёсати давлатӣ вобаста ба дастгирии соҳибкорӣ ва рушди истеҳсоли дохилӣ, зарурати чорӣ намудани механизмҳои муосир, ки бар асоси таҷрибаҳои собитшудаи байналмилалӣ таъя доранд, рӯз ба рӯз меафзояд.

Тадқиқоти мазкур ба низомдиҳӣ ва таҳлили таҷрибаи хориҷӣ дар самти рушди соҳибкории истеҳсоли, муайянсозии омилҳои калидии самаранокии он ва таҳияи тавсияҳои амалии татбиқи ин равишҳо дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти хусусиятҳои миллӣ ва афзалиятҳои стратегияи кишвар равона гардидааст.

Соҳибкории истеҳсоли ташаббуси ширкатҳои хусусӣ дар таъсис ва рушди корхонаҳои саноати коркард мебошад. Дар иқтисодиёти муосир рушди босамари ин самт ба диверсификатсияи истеҳсолот, эҷоди ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши арзиши иловашуда мусоидат мекунад. Таҷрибаи хориҷӣ аҳамияти сиёсати давлатии мақсаднок ва муҳити мусоиди соҳибкориро барои ҷунин диверсификатсия равшан нишон медиҳад. Масалан, дар кишварҳои пешрафта, бахши саноати коркард ҳиссаи назаррас дар иқтисодиётро нигоҳ медорад.

Дар Олмон, беш аз 19,7% Ҷойҳои арзиши иловашударо саноати коркард таъмин мекунад ва зиёда аз 99% Ҷойҳои корхонаҳо – ширкатҳои хурду миёна мебошанд [1]. Дар Тоҷикистон бошад, баръакс, саноат то ҳол ба истихроҷи ашёи хом ва воридоти маҳсулоти тайёр равона шудааст.

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол хусусияти ашёи хомро нигоҳ медорад: қисми зиёди рушди саноатии солҳои охир маҳз бо ҳисоби истихроҷ ва коркарди ибтидоии захираҳои табиӣ ба даст омадааст. Ба оғози соли 2025 ҳаҷми истеҳсол дар бахши истихроҷи кишвар қариб ду маротиба афзудааст, дар ҳоле ки афзоиши саноати коркард ҳамагӣ 3,5%-ро ташкил додааст [2]. Сарвари давлат, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд: «Афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ асосан за счёти рушди саноати истихроҷӣ ба андозаи 1,9 маротиба таъмин гардид, дар ҳоле ки суръати афзоиши саноати коркард ҳамагӣ 3,5%-ро ташкил дод», ки ин нишондиҳандаи сахми ночизи корхонаҳои бо арзиши иловашудаи баланд мебошад [3].

Бо вучуди ба истифода додани 121 корхонаи нави саноатӣ, дар ҳамаи давраи 159 корхонаи кӯҳна аз фаъолият бозмондаанд, ки таъсири умумии рушди саноатиро бартараф намудааст. Ин вазъ бозгӯи мавҷудияти нобаробарии сохторӣ дар иқтисод буда, дар навбати аввал набудани занҷираи пурраи арзиши иловашуда, норасоии кадрҳои баландихтисос ва рушди сусти соҳибкории хурди истеҳсолиро инъикос мекунад.

Тибқи маълумоти Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015, яке аз сабабҳои асосии ақибмонии корхонаҳои саноатӣ ва кишоварзӣ ин аст, ки «набудани

мониторинги баъдхусусигардонӣ ва дастгирии пас аз он боис ба коҳиши иқтисодии истеҳсоли кишвар гардид» [4]. Дастгирии давлатӣ то ҳол маҳдуд боқӣ мондааст: монеаҳои маъмурии зиёд ва фишорҳои баланди андоз ғайриқонунии соҳибкории истеҳсолиро ба таври ҷиддӣ маҳдуд месозанд. Илова бар ин, сатҳи рушди соҳибкории хурди истеҳсолӣ дар ҷумҳурӣ паст боқӣ мондааст.

Масоили марбут ба таъминоти энергетикӣ ва инфрасохтори заиф низ вазъро печидатар мегардонанд. Қатънависии мавсимии барқ ва газ боиси таваккуфи истеҳсолот мегардад, нархҳои баланди манбаҳои энергия бошад, ғайриқонунии истеҳсолотро коҳиш медиҳанд. Ҳамаи ин омилҳо яққо ба паст будани ҳосилнокии меҳнат ва камбудии ғайриқонунии дар бахши саноати Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Бо вуҷуди мушкилоти мавҷуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ба харҷ медиҳад, то соҳибкоро ғайриқонунии намояд: сохторҳои махсуси дастгирии соҳибкорӣ таъсис дода шудаанд ва барномаҳои давлатӣ ҷиҳати кӯмак ба соҳибкории хурду миёна қабул гардидаанд. Ҳанӯз дар соли 2007 таъкид шуда буд, ки «Ҳукумати Тоҷикистон ба масъалаҳои рушди соҳибкорӣ ва дастгирии он аҳамияти ҷиддӣ медиҳад» [5. С. 21]. Дар соли 2016 бошад, Стратегияи миллии мақсаднокӣ дастгирии соҳибкорӣ қабул гардид, ки самтҳои афзалиятноки он дар дурнамои дарозмуддат аз инҳо иборатанд: рушди сармояи инсонӣ, саноатикунони кишвар, таъмини амнияти озуқаворӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва таҳкими институтҳои идоракунии [6].

Бо вуҷуди ин, мероси иқтисодии нақшавӣ ва сусти институтҳои амалкунанда иҷроӣ самаранокии нақшаҳои душвор месозанд. Тавре қарордорон таъкид менамоянд, сарфи назар аз афзоиши шумораи субъектҳои соҳибкории хурду миёна ва сатҳи онҳо дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, раванди ташаккули муҳити мусоиди соҳибкорӣ ҳале суст пеш меравад.

Аз ин рӯ, вазифаи калидии имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он зоҳир меёбад, ки монеаҳои инфрасохторӣ ва институтсионалиро баргараф намуда, шароити мусоид фароҳам орад, то соҳибкории миёна ба унвони «локомотив» ё худ нерӯи ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисодӣ амал кунад.

Таҷрибаи Олмон дар рушди соҳибкории саноатӣ.

Олмон модели муваффақи соҳибкории саноатиро ба намоиш мегузорад. Унсурҳои асосии ин модел - бахши пуриқтисодии соҳибкории миёна мебошад. Дар қорхонаҳои хурду миёнаи Олмон зиёда аз нисфи тамоми аҳолии қорӣ ғайриқонунии доранд: «55%-и зиёда аз 45,8 млн. қорғарони Олмон дар ҷунин қорхонаҳо машғуланд» [7]. Дар маҷмӯъ, дар кишвар зиёда аз 3 миллион ҷунин ширкатҳо сабт шудаанд. Аз ин шумора, беш аз 600-тои онҳо ҳамчун «қарҳармонони пинҳонӣ» дар бозори ҷаҳонӣ шинохта шудаанд, ки дар бахшҳои махсусгардонидашуда ғайриқонунии мебаранд.

Нақши “Mittelstand” (қорхонаҳои хурду миёна) дар рушди саноат ва содироти Олмон басо баланд арзёбии мегардад. «Муваффақияти иқтисоди Олмон ба ғайриқонунии қорхонаҳои хурду миёна таъя мекунад. Ин қорхонаҳо зиёда аз нисфи ММД-ро ташкил медиҳанд ва тақрибан 60% ҷойҳои қориро фаро мегиранд. Дар байни қорхонаҳои аврупоӣ, Mittelstand-и Олмон бо навоҳариҳои баланд фарқ мекунад - зиёда аз 42%-и онҳо дар соли 2014 маҳсулот ё равандҳои навоҳарона ворид намуданд» [8].

Ҳукумати Олмон барои рушди ин бахш сиёсати ғайриқонунии ва мақсаднокро амалӣ мекунад. Дар кишвар системаи пурраи таълимоти техникӣ ва қасбӣ амал мекунад, ки намунаи барҷастаи он модели дуалӣ мебошад. Тибқи ин низом, донишомӯзон ҳамзамон дар муассисаҳои таълимии қасбӣ таҳсил мекунанд ва таҷрибаи амалӣ дар қорхонаҳо меомӯзанд. Ин гуна тайёр намудани қарҳҳо имқоният фароҳам меорад, ки дар бозори меҳнат мутахассисони баландиқтисос ва мутобиқ ба талаботи истеҳсолот таъмин шаванд.

Оид ба ҳамбастагии илм ва истеҳсолот «Дар Олмон ташаббусҳои зиёде барои дастгирии марҳилаҳои гуногуни равандҳои навоҳарӣ роҳандозӣ шудаанд. Барномаҳои “EXIST” ва “High-Tech Gründerfonds” намунаҳои муваффақи маблағгузори давлат барои ташкили стартапҳо аз тарафи донишгоҳҳоянд» [9]. Ҳамин тавр, модели “Спирали сегона” - ҳамқорӣ давлат, донишгоҳ ва саноат ба таври назаррас ба роҳ монда шудааст: «Дар замини Рейн-Вестфалияи Олмон, муносибатҳои байни донишгоҳ, давлат ва бахши хусусӣ аз нав шакл гирифтаанд.

Эътимод ба соҳибкорони илмӣ ва ташаббусҳои институтсионалӣ равандҳои нав ба вучуд меоранд» [10].

Давлати Олмон маблағгузори назаррасро ба корҳои илмӣ тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ (НИОКР-КИТТК) равона месозад. Олмон пешсафи Аврупо аз рӯи шумораи дархостҳои патентӣ ба ҳисоб меравад - ҳар сол зиёда аз 25 ҳазор патент сабт мегардад. Сармоягузориҳои аз тарафи соҳаҳои бузурги иқтисодӣ ба самти КИТТК ба даҳҳо миллиард евро мерасанд - танҳо соҳаи автомобилсозӣ – 26 млрд. евро, соҳаи электроника - 9 млрд. евро ва ғайра [11].

Рақамисозӣ ва ташаббуси «Саноати 4.0» низ самтҳои афзалиятнок маҳсуб мешаванд: ҳукумат дар ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ корхонаҳои «доно» ва технологияҳои автоматишударо дар истеҳсолот қорӣ менамоянд. Маҳз ҳамин навоарӣ ва сиёсати пайвастаи дастгирӣ имкон медиҳад, ки ширкатҳои олмонӣ рақобатпазирии худро дар бозори ҷаҳонӣ нигоҳ доранд. Савдои хориҷӣ дар иқтисоди Олмон нақши калидӣ дорад - ҳаҷми содирот ба тақрибан 99%-и ММД кишвар баробар аст. Ҳукумати кишвар ҷонибдори мубодилаи озодаи мол ва дониш буда, мувозинати дурусти байни бозори дохилӣ ва имкониятҳои байналмилалиро таъмин менамояд.

Таҷрибаи Хитой дар саноатикунории иқтисодӣ.

Хитой дар муддати чанд даҳсола аз кишвари аграрӣ ба яке аз қудратҳои пешсафи саноатии ҷаҳон табдил ёфт. Ин пешрафт асосан натиҷаи сиёсати фаъолонаи давлатӣ мебошад. Аз охири солҳои 1970-ум Хитой муҳити мусоид барои рушди саноатиро муҳайё намуд: «Минтақаҳои махсуси иқтисодӣ таъсис дода шуданд, қоидаҳои барои сармоягузориҳои хориҷӣ ва содирот содда гардонидани шуданд» [12]. Ин тадбирҳои имконият доданд, ки рушди босуръати саноатӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ таъмин гардад. Оид ба МОИ-и Хитой инро метавон қайд намуд, ки «Минтақаҳои озодаи иқтисодии Чин имтиёзҳои андозӣ ва дигар сабукиҳоро пешниҳод мекунанд, то сармоягузориҳои хориҷӣ ва технологияҳоро ҷалб намоянд. Маҳсулоти корхонаҳои ин минтақаҳо асосан ба содирот равона карда шудаанд» [13]. Дар баробари ин, модели “спирали сегона” – донишгоҳ - давлат – бизнес ташаккул дода шуд: «Боғҳои илмӣ, инкубаторҳо ва минтақаҳои технологияи баланди Хитой бо механизмҳои дастгирӣ қавӣ таъмин шудаанд» [14]. Нақши ҳукумат дар пайвасти кардани натиҷаҳои илм ва бозори воқеӣ муҳим боқӣ мемонад. Қувваи қори арзон ва бозори дохилии қалон ба ширкатҳо имкон доданд, ки ҳаҷми истеҳсолотро босуръат афзоиш диҳанд. Аввалин маротиба саноати Хитой бештар ба маҳсулоти сермехнатталаб ва қамтехнологӣ тамарқуз мекард, вале баробари ин давлат рушди соҳаҳои мураккабтарро - электроника, мошинсозӣ ва энергияи барқароршавандаро фаъолона рушд меод. Дар натиҷа, Хитой ба «фабрикаи ҷаҳон» табдил ёфта, шурӯъ аз солҳои 2010 ба бузургтарин содиркунандаи маҳсулоти саноатӣ дар ҷаҳон табдил гардид.

Ҳукумати Хитой ба дастгирӣ соҳибқори хурду миёнаи инноватсионӣ диққати ҷиддӣ дод «Аз охири солҳои 1990-ум, сиёсати саноатии Хитой бештар ба боло бурдани навоарӣ дар ширкатҳои хусусӣ равона гардидааст. Қонуни дастгирӣ соҳибқори хурду миёна, ки дар соли 2003 қабул шуд, ба унвони заминаи муҳими ташкили низомии давлатии қўмак барои соҳибқори хурду миёна хизмат кард» [15].

Ќузи қалидии таҷрибаи Хитой дар сармоягузориҳои бузург ба технология ва маориф мебошад. Ҳукумат барномаҳои миллиро қорӣ намуд, аз қабил «Made in China 2025» ва «Як қамарбанд – як роҳ», ки ҳадафи онҳо қаланд бардоштани сатҳи технологӣ дар саноат ва рушди инфрасохтор мебошад. Ин ташаббусҳо ба мустақам қардани иқтидори саноатӣ ва ба сӯи иқтисодӣ бо технологияи пешрафта роҳандозӣ намуданд. Истилоҳи “«Made in China 2025» - ин як барномаи миллии стратегии Хитой аст, ки ба рушди минбаъдаи бахши саноати истеҳсолӣ равона шудааст. Ҳадафи асосии он аз “корхонаи ҷаҳонӣ” ба марҳилаи нави истеҳсолоти технологияи қаланд бо арзиши иловашудаи бештар гузар намудан мебошад” [16].

Имрӯз барномаи “Made in China” ба марҳилаи нав - “Made in China 2.0” ворид шудааст, ки дар он таваҷҷуҳ ба истифодаи зеҳни сунӣ, истеҳсолоти экологӣ ва мустақилияти технологӣ гузошта шудааст.

Хитой бо суръати баланди афзоиш ҳиссаи маҳсулоти технологияи баландро дар содирот зиёд кард: тибқи натиҷаҳои соли 2017, зиёда аз 90% даромади содироти Хитой аз маҳсулоти саноатӣ ба даст омада, дар сохтори истеҳсолот ҳиссаи маҳсулоти технологияи баланд ба таври назаррас афзудааст [17]. Барномаи "Made in China 2025" сабаби таркиши рушди технологӣ гардид, ки ба Хитой имкон дод вобастагии худро аз воридоти технологияҳо ва таҷҳизотҳои стратегӣ коҳиш диҳад. "Агар дар соли 2000 Хитой аз 351 навъи маҳсулоти техникӣ вобастагӣ дошта бошад, пас то соли 2022 ин рақам ба 177 омада расид" [18].

Ҳамзамон, хароҷот барои КИТТК ба таври шадид афзуд - то соли 2017 Хитой аз ИМА пеш гузашт ва барои аввалин бор дар шумораи дархостҳои патентӣ пешсаф гардид. Муваффақиятҳои Хитой инчунин ба густариши ҳамкориҳои амалӣ байни соҳибкорӣ, донишгоҳҳо ва институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ вобастаанд, ки ба ҷорӣ намудани босуръати навоариҳо дар истеҳсолот мусоидат мекунанд.

Таҳлили муқоисавӣ ва тавсияҳои омӯзишӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳангоми муқоиса кардани таҷрибаи хориҷӣ ва вазъи Тоҷикистон, фарқиятҳои калидӣ дида мешаванд. Дар Олмон ва Хитой асосан ба инноватсияҳо ва истеҳсолоти босифат таваҷҷӯҳ дода мешавад, дар ҳоле ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз сохтори иқтисодӣ бештар ба захираҳои табиӣ ва ашёи хом асос ёфтааст. Агар «Mittelstand»-и Олмон бар ҳазорҳо корхонаҳои оилавӣ бо маблағгузориҳои устувор ва дастрасӣ ба бозорҳо асос ёфта бошад, пас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои хурди истеҳсолӣ ҳанӯз чунин дастгирии васеъро нагирифтаанд. Олмон ва Хитой стратегияи содироти самарабахшро нишон медиҳанд: фурушҳои хориҷӣ (асосан молу маҳсулоти саноатӣ) дар Олмон 48,9% ва дар Хитой зиёда аз 90% содиротро ташкил медиҳанд, ки ба афзоиши истеҳсолот ва ҷорӣ намудани технологияҳо мусоидат мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон содирот асосан ашёи хом (алюминий, пахта, қувваи барқ) ва ин ҳам бошад ба миқдори ночиз аст, дар ҳоле ки воридоти маҳсулоти тайёри бофандагӣ талаботи дохилро пӯшонда мешавад. Масалан, Ўзбекистон ва Қазоқистон бо дастгирии давлатӣ кластерҳои саноатиро ташкил медиҳанд, аммо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз дар марҳилаи таҳияи чунин лоиҳаҳо қарор дорад.

Ҳамин тавр, ҳулосаи асосии таҳлили муқоисавӣ чунин аст – Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ва бояд воситаҳои дастгирии соҳибкории саноатиро истифода барад. Ин иборат аст аз: ислоҳоти низоми таҳсилоти касбӣ ба мисли Олмон; татбиқи фаъолонаи инноватсияҳо, ки аз Хитой ва дигар кишварҳо омӯхта мешаванд (гузариш ба технологияҳои мукамалтар ва автоматикунӣ). Нақши бозорҳои минтақавиро низ набояд фаромӯш кард - масалан, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 бо кишварҳои ИИАО дастрасӣ ба бозори Афғонистон пайдо кард, ки дар кишвар талаботи калони молу маҳсулоти сохтмонӣ ва истеъмоли вучуд дорад. Таваҷҷӯҳ ба занҷирҳои содиротӣ ба соҳибкорони тоҷик имконият медиҳад, ки ҳудудҳои нави тиҷорӣ кушоянд ва сармоягузориҳои шарикони хориҷиро ҷалб намоянд.

Умуман, баъд аз таҳлили паҷуҳиш оид ба таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити муосир метавон чунин ҳулосагирӣ ва пешниҳодҳо намуд:

1. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҷрибаи Олмон чанд нуқтаи муҳим вучуд дорад. Якум, бояд соҳибкории хурду миёнаро дар саноат дастгирӣ намуд - маҳз ҳамин соҳа қисмати зиёди ҷойҳои корӣ ва ММД-ро ташкил медиҳад. Дуюм, зарур аст, ки ба маориф ва касбҳои коргарон сармоягузорӣ шавад ва низоми дуалии омода намудани мутахассисон қабул карда шавад. Сеюм, рушди пойгоҳи инноватсионӣ ва дастрасӣ ба молия барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот таъсиргузор мебошанд. Гарчанде ки иқтисоди Олмон хеле калонтар ва гуногунчанбатар аст, принципҳои рушди «Mittelstand», ки ба сифат ва содирот нигаронида шудаанд, метавонанд дар миқёси хурдтар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ гарданд. Давлат ва бахши соҳибкорӣ дар Олмон ҳамкориҳои зич доранд: ассотсиатсияҳо ва палатаҳо (ІНК, Handwerkskammer) ба истеҳсолкунандагони хурд дар ҳаллу ҷалби масъалаҳои кадрӣ ва сертификатсия кӯмак мерасонанд. Чунин "соҳибкории хурду миёнаи равшан" экосистемаи саноатии хеле пешрафтаро ба вучуд меорад, ки бо институтҳои устувор мустаҳкам мегардад.

2. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи Хитой пеш аз ҳама нақши давлатро ҳамчун ҷамоҳангсоз дар саноатикунони нишон медиҳад. Албатта, муқоиса кардани ҳаҷмҳо

имконнопазир аст (аҳолии Хитой – зиёда аз як миллиард, аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 10 миллион), аммо баъзе усулҳо татбиқшаванда мебошанд: таъсиси минтақаҳои махсуси саноатӣ бо имтиёзҳои андозӣ барои корхонаҳои содиротӣ, ҳавасмандсозии интиқоли технологияҳо ва сармоягузорӣ. Русия ва Хитой шарикони асосии тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд ва тақвияти робитаҳо бо марказҳои саноатии онҳо метавонад ҳалли нави технологӣ ба бор орад. Хитой меомӯзонад, ки омезиши стратегияҳои давлатӣ, сармоягузориҳои маориф ва ҳамгирӣ дар занҷирҳои ҷаҳонӣ таъминот метавонад қобилияти саноатии кишварро ба таври асли тағйир диҳад.

Бо назардошти ин равандро, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад модели хоси худро барои дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ бо таъя ба таҷрибаҳои муваффақи кишварҳои ҳамсоя ва мутобиқсозии онҳо ба шароити маҳаллӣ ташкил намояд. Қадами муҳими ин масъала таҳияи низомии имтиёзҳо, таъсиси институтҳои рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла фондҳои кафолатдиҳӣ ва субсидия барои ғоизҳои қарзӣ, инчунин оғоз намудани барномаҳои махсуси дастгирии содирот мебошад. Ғайр аз ин, барои баланд бардоштани устувории соҳа зарур аст ҳамоҳангсозии сиёсати иқтисодӣ, сармоягузорӣ ва маориф дар самти рушди малакаҳои саноатӣ ва ташаббусҳои соҳибкорӣ таъмин карда шавад.

АДАБИЁТ:

1. <https://www.deutschland.de/ru/ekonomicheskij-germaniya>., кушода. Санаи мурочиат: 14.07.2025
2. <https://www.deutschland.de/ru/ekonomicheskij-germaniya>., кушода. Санаи мурочиат: 14.07.2025
3. <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20250617/promishlennost-tadzhikistana-tsifri-vpechatlyayut-a-sut-nastorazhivaet>., кушода. Санаи мурочиат: 11.03.2025
4. Эмомали Раҳмон. Выступление на республиканском семинаре-совещании с руководителями областей, городов и районов страны в Дангаринском районе. Дангаринский район. 17.05.2025; <https://prezident.tj/event/news/50838>
5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2015 года. /Утверждено Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 июня 2007 года, №406. – С. – 21.
6. Предпринимательство в Таджикистане: взгляд эксперта - Новости Таджикистана - <https://avesta.tj/2007/08/09/predprinimatelstvo-v-tadzhikistane-vzglyad-eksperta>., кушода. Санаи мурочиат: 11.03.2025
7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2015 года. /Утверждено Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 октября 2016 года, №328.
8. Экономика в Германии: <https://www.deutschland.de/ru/ekonomicheskij-germaniya>., кушода. Санаи мурочиат: 14.07.2025
9. OECD Reviews of Innovation Policy: Germany 2022. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-reviews-of-innovation-policy-germany-2022_50b32331-en.html., кушода. Санаи мурочиат: 21.05.2025
10. Triple Helix Journal, SpringerOpen. The role of the state in the entrepreneurship ecosystem: insights from Germany <https://triplehelixjournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40604-014-0015-9>., кушода. Санаи мурочиат: 14.04.2025
11. Triple Helix Journal, Springer Open. <https://triplehelixjournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40604-018-0057-5>., кушода. Санаи мурочиат: 14.04.2025
12. Идеальное подключение к будущему. Как немецкие компании развивают электронику и электротехнику - от микрочипов до Интернета вещей
13. Промышленные титаны: опыт китайского производства: <https://annodanini.com/articles/promyishlennyye-titany-opyt-kitajskogo-proizvodstva#:text=Генезис%20промышленного%20доминирования%20Китая>., кушода. Санаи мурочиат: 5.02.2025

14. Особые экономические зоны Китая / [https://ru.wikipedia.org/wiki/Особые экономические_зоны_Китая](https://ru.wikipedia.org/wiki/Особые_экономические_зоны_Китая)., кушода. Санаи мурочиат: 1.02.2025
15. University-Industry-Government Relations in China: An emergent national system of innovations <https://arxiv.org/abs/1012.2947>., кушода. Санаи мурочиат: 10.02.2025
16. Опыт Китая. <https://vpk.gov.by/special/news/9286/>., кушода. Санаи мурочиат: 4.04.2025
17. Made in China 2025 https://en.wikipedia.org/wiki/Made_in_China_2025., кушода. Санаи мурочиат: 4.04.2025
18. UNCTAD: Wei Jigang. China's Industrial Policy: Evolution and Experience / ECIDC Project Paper No.11. – P. 29. https://unctad.org/system/files/official-document/BRI-Project_RP11_en.pdf., кушода. Санаи мурочиат: 4.04.2025

УДК 331.101.262 : 330.341.1 (575.3)

Носирзода Ҳ.С.

ТАЪСИРИ САРМОЯИ ИНСОНӢ БА РУШДИ ИҚТИСОДИ ИННОВАТСИОНӢ

Дар мақола муаллиф баъзе аз масъалаҳои таъсири сармоияи инсонӣ ба рушди иқтисоди инноватсиониро дарҷ намуда, қайд менамояд, ки рушди иқтисоди инноватсионӣ аз сармоияи инсонӣ вобастагии калон дошта, он заминагузори рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон сармоияи инсонӣ омили рушди устувор ва беҳтаргардонии сифати фаъолият дар корхонаҳо, инчунин, омили баланд бардоштани параметрҳои инноватсионии корхона ҳисобида мешавад. Муаллиф замони муосирро бидуни сармоияи инсонӣ рушд накардани иқтисоди инноватсионӣ дониста, онро дар татбиқи лоиҳаҳои нави инноватсионӣ, сарчашмаҳои нави рушд, барориши маҳсулоти сифатан хуб, ташаккули равандҳои идоракунии инноватсионӣ зарур мешуморад. Дар мақола қайд карда мешавад, ки сармоияи инсонӣ ин дониши мукамалгирифтаи мутахассис, истеъдоди ҳурани волои мутахассис ва малакаю маҳорати он мебошад.

Калидвожаҳо: сармоияи инсонӣ, инноватсия, техника ва технология, иқтидори истеҳсолӣ, рушди равандҳои инноватсионӣ, малака ва дониш, салоҳиятҳои рақамӣ, иқтисоди рақамӣ ва рушди устувор.

Носирзода Ҳ.С.

ВЛИЯНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА НА РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье автор рассматривает некоторые вопросы влияния человеческого капитала на развитие инновационной экономики, отмечая, что развитие инновационной экономики во многом зависит от человеческого капитала, который считается основой развития приоритетных отраслей экономики. При этом человеческий капитал рассматривается как фактор устойчивого развития и повышения качества деятельности предприятий, а также фактор повышения инновационных параметров предприятия. Автор рассматривает современную эпоху как время, когда инновационная экономика не может развиваться без человеческого капитала, и считает его необходимым для реализации новых инновационных проектов, новых источников развития, производства высококачественной продукции, формирования инновационных процессов управления. В статье отмечается, что человеческий капитал – это комплексные знания специалиста, его высокий профессиональный уровень, умения и навыки.

Ключевые слова: человеческий капитал, инновации, технологии и оборудование, производственные мощности, развитие инновационных процессов, навыки и знания, цифровые компетенции, цифровая экономика и устойчивое развитие.

Nosirzoda H.S.

THE IMPACT OF HUMAN CAPITAL ON THE DEVELOPMENT OF AN INNOVATIVE ECONOMY

In this article, the author examines some issues of the influence of human capital on the development of an innovative economy, noting that the development of an innovative economy largely depends on human capital, which is considered the basis for the development of priority sectors of the economy. At the same time, human capital is considered as a factor in sustainable development and improving the quality of enterprise activities, as well as a factor in increasing the innovative parameters of an enterprise. The author views the modern era as a time when an innovative economy cannot develop without human capital, and considers it necessary for the implementation of new innovative projects, new sources of development, the production of high-quality products, and the formation of innovative management processes. The article notes that human capital is a specialist's comprehensive knowledge, high professional level, skills and abilities.

Keywords: human capital, innovation, technology and equipment, production capacity, development of innovation processes, skills and knowledge, digital competencies, digital economy and sustainable development.

Замони муосир вобаста ба вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ шаклҳои нави муносибатҳои иқтисодиро фаро гирифта, он ба сармояи инсонӣ ва рушди инноватсия таъя мекунад. Гузариш ба рушди нави муносибатҳои иқтисодӣ пеш аз ҳама таъдиди сохтори низоми маориф, илм ва дигаргунсозии бозори меҳнат, инчунин, низоми нави иқтисодиро дар маҷмӯъ дар бар мегирад.

Бояд гуфт, ки сармояи инсонӣ қувваи пешбарандаи рушди иқтисодӣ тавассути тавсеаи дониш ва малака ба ҳисоб рафта, дараҷаи рушди иқтисодиро нишон медиҳад. Тавре қайд мегардад: “Сармояи инсонӣ омили калидӣ ва захираи муҳимтарини гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ба шумор меравад, ки нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ рушди онро муҳити институтсионалӣ муайян менамояд”[3, с. 5]. Албатта, сармояи инсонӣ яке аз омилҳои асосии рушд ва инкишофи иқтисоди инноватсионӣ ба ҳисоб рафта, он имкон медиҳад, ки неруи қорӣи баландиҳтисос ба вучуд оварда шавад.

Бояд гуфт, ки дар фаъолияти хоҷагидорӣ-идоракунии равандҳои истеҳсолот таҷриба ва дониш нақши калидӣ дошта, он дар татбиқи технологияҳои инноватсионӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, рушди салоҳиятҳои инсонӣ заминаи асосии навоариҳо дар раванди истеҳсолот ва идоракунии мебошад. Ёдовар шуд, ки иқтисоди инноватсионӣ бе захираҳои инсонӣ бо сатҳи баланди малака рушд ёфта натавониста, сармояи инсонӣ ҳамчун омили рақобатпазирӣ арзёбӣ мешавад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки давлатҳои пешсаф ба рушди сармояи инсонӣ аҳамият дода, дар иқтисоди ҷаҳонӣ он мавқеи мустаҳкам доранд. Дигар ин, ки барои баланд бардоштани сармояи инсонӣ давлатҳои пешсаф шароити тандурустӣ низ омода мекунанд, ки он ба рушди сармояи инсонӣ мусоидаткунанда мебошад.

Бунёди ҷомеаи донишбунёд асосан ба мутахассисони дорои дониши баланд ва малакадошта таъя намуда, онҳо имконияти қорӣ кардани идоракунии самараноки иқтисодиро муҳаё мекунанд. Пас маълум мегардад, ки таваҷҷуҳ ба омӯзиши фанҳои табиӣ, техникаӣ ва рақамӣ бояд дар ҷомеаи донишбунёд зиёд гардад, зеро он барои рушди иқтисоди инноватсионӣ зарур аст.

Дар ин маврид, мо омилҳои таъсиррасони сармояи инсонӣ ба иқтисоди инноватсионӣ ва таъсири он ба ҷомеаи донишбунёдро дар ҷунин зайл пешниҳод намудем:

Расми 1. Омилҳои таъсиррасони сармояи инсонӣ ба иқтисоди инноватсионӣ ва таъсири он ба ҷомеаи донишбунёд

Расми мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки таъсири сармояи инсонӣ ба ҷомеаи донишбунёд вобаста аст аз паҳншавии дониши муосир, яъне шахсони соҳибмаълумот дониши гирифтаи худро ба ҷомеа медиҳанд (ба тариқи суҳбат, фаҳмондадихӣ ва омӯзонидан). Мутахассисони соҳибтаҷриба дар рушди татбиқи таҷҳизотҳои муосир саҳм гузошта, бо ташкили стартапҳо, фондҳои венчурӣ имкониятҳои шуғлро афзоиш медиҳад.

Сарфи назар аз таваҷҷӯҳ ба ин самт ва таҳқиқоти сершумори масъалаҳои назариявӣ ва методологии ташаккули низоми сармояи инсонӣ, илми иқтисодиёт ҳамаҷониба барои муайян сохтани моҳият ва сохтори марҳилавии сармояи инсонӣ, ҳамзамон барои баланд бардоштани маърифати истифодаи техникаю технологияҳои нави муосир, баланд бардоштани малакаҳои рақамӣ – инноватсионӣ омӯзиши дақиқро талаб менамояд. Сармояи инсонӣ дар асоси муносибатҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва омӯзиши методологӣ рушд карда, низоми инноватсиониро тақмил медиҳад.

Мо дар асоси андеша ва таҳқиқотҳои олимони соҳа сохтори марҳилавии сармояи инсониро дар расми 2. ба таври зайл пешниҳод намудем.

Расми 2. Сохтори марҳилавии сармояи инсонӣ

Расми мазкур таҷҷасумгари сохтори марҳилавии сармояи инсонӣ буда, дар он низоми маориф ва тандурустӣ нақши калидӣ дорад, зеро мутахассис бо дониши комил ва солимии худ метавонад дар корхонаву ташкилотҳо бемамноият фаъолият намояд. Дар баробари кор ва фаъолияти худ мутахассис малакаҳои рақамӣ – инноватсионӣ пайдо намуда, дар он рушди малакаҳои зеҳнӣ ва таҳассусӣ айён мегардад. Зикр кард, ки ҷомеаи донишбунёд аз мутахассиси дорои дониши замонавӣ, муҳаққиқони соҳаи илм ва аз тавлид ва табодули дониш вобастагӣ дорад, ки дар натиҷа баландшавии сатҳи иҷтимоӣ ба амал меояд.

Вазъияти кунунӣ тақозо менамояд, ки сармояи инсонӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ бояд ба самти истеҳсолот равона гардад ва шаклҳои фаъолияти хоҷагии анъанавиро ба шаклҳои нави фаъолияти инноватсионӣ табдил диҳад. Дар ин замина, ташаккули муҳити инноватсионӣ, равишҳои гуногуни идоракунии инноватсионӣ, рақамикунунии фаъолият ва иқтисоди электронӣ ба миён ояд. Зеро сармояи инсонӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ рақобатпазирии солим, истеҳсоли маҳсулоти замонавӣ ва автоматикунунии низоми фаъолияти корхонаро ба миён меорад.

Тавре қайд мегардад: “Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ сармояи инсонӣ ҳамчун категорияи иқтисодиёти истеҳсолоти молӣ қобилияти ба вучуд овардани арзиш ва арзиши иловашуда ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, баланд бардоштани арзишмандии сармояи инсонӣ имкон медиҳад, ки истеҳсоли молҳои рақобатпазир афзоиш ёбад, ки онҳо дорои арзиш ва арзиши иловашудаи баланд мебошанд” [5, с. 200]. Албатта, сармояи инсонӣ на танҳо ба баланд бардоштани рақобатнокӣ, ба вучуд овардани арзиши иловашуда, истеҳсоли моли нав таъсир мегузорад, балки ба афзоиши динамикаи истеҳсолии маҳсулоти корхонаи саноатӣ низ таъсиррасон мебошад.

Вобаста ба масъалаи сармояи инсонӣ Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ дар Паёмашон моҳи декабри соли 2023 ишора карда қайд намуданд: “сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд...” [1].

Имрӯз, дар кишвар алалхусус дар аксари корхонаҳои саноатӣ мутахассиси дорои дониши муосирдошта кам ба назар расида бештари онҳо чунин мутахассисон танқисӣ мекашанд. Сармояи асосии ҳар як корхона моликияти зеҳнии у мебошад, ки ба воситаи онҳо арзиши эҳтимолии тичоратӣ ва рақобатпазирӣ дар бозор хуб таъмин мегардад. Тавре ишора мешавад: “Таҷриба ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аксари корхонаҳои саноатӣ дар кишвар аз дороиҳои моддӣ, захираҳои анъанавию моликияти зеҳнӣ ва сармояи инсонӣ танқисӣ мекашанд. Яъне, мутахассиси дорои дониши васеъ, кордон ва соҳибкасби ба талаботи замони ҷавобгӯ ба кадрӣ зарурӣ намерасад” [7, с. 125].

Пас ҷиҳати фаългардонӣ бо назардошти татбиқи барномаи стратегии гузариш аз навъи аграрноиндустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ мо бояд ба сармояи инсонӣ диққати махсус зоҳир намоем ва дар ин баробар бо корхонаҳои саноатӣ ҳамгироии илм бо амалияро ба роҳ монем. Ҳамзамон, муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар барои омоданамудани мутахассисони баландпоя ва дониши хуби замонавӣ дошта принсипи ҳамгироиро бо корхонаҳои саноатӣ ба роҳ монанд. Дар ин замина мутахассисони баландпояро аз хориҷи кишвар бештар ба муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ҷалб намоянд. Аммо дар масъалаҳои ҷалби мутахассисони соҳа аз хориҷи кишвар ба МТОК проблемҳои сармоягузорӣ ва ё маблағгузорӣ ба миён меоянд. Чуноне Рустамзода Ф.М. қайд менамояд: “Сармояи инсонӣ яке аз омилҳои асосии пешрафти устувор ва афзоиши самаранокии кори инсон аст. Барои инкишофи он сармоягузориҳои мунтазам дар соҳаҳои таълим, беҳдошт ва муҳити иҷтимоӣ зарур аст” [8, с. 219].

Дар давраи гузариш ба иқтисоди инноватсионӣ мутахассисон бояд дар соҳаи ҳеш малака ва маҳорати баланди касбиро аз худ кунанд, ба омӯзиши навоариҳои замони муосир машғул шаванд, принсипи худомӯзиро ба роҳ монанд ва аз маърифати истифодабарии технологияҳои инноватсионӣ бохабар бошанд. Зеро онҳо имконияти пешбурди фаъолияти корхонаҳоро ба дӯш дошта, тамоми ҷанбаҳои фаъолияти инноватсионӣ аз онҳо вобастагӣ дорад.

С. Комилов дар мавриди сармояи инсонӣ хуб дарҷ намудааст, ки онро маҷмӯи ҷудонашавандаи муносибатҳои иҷтимоӣ ҳисобидааст “Сармояи инсонӣ маҷмуи ҷудонашавандаи муносибатҳои иҷтимоии рушд ва худшиносии шахс дар фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим (талабот) мебошад. Ба он захираи дониш, малака, таҷрибаи ҳаёти ва меҳнати (истеҳсолӣ), маълумот, ҳавасмандӣ ҳос аст, ки ба фаъол гардонидани имкониятҳои фаъолияти руҳӣ, эҷодии инсон нигаронида шудаанд”[4, с. 19]. Мо низ ба чунин ақида ҳамфиқр ҳастем, зеро сармояи инсонӣ муносибатҳои кулии иҷтимоиро дар бар гирифта, бо захираи дониш, малака, инчунин, таҷрибаи ҳаёт метавонад дар раванди фаъолгардонии фаъолияти инноватсионии корхонаҳо, ташкилотҳо ва субъектони хоҷагидор нақши калидӣ бозад.

Ба андешаи мо сармояи инсониро ҳамчун ҳунари волои мутахассис ва ё қобилияти нотақрори эҷодкориву созандагии он ҳисоб кунем, иштибоҳ нахоҳем кард. Зеро маҳорату истеъдод ва фаъолияти созандагӣ аз дониши гирифташуда ва тақмилёфтаи мутахассис бармеояд.

Дар ин маврид низ Т.Б. Ғаниев андешаи бениҳоят хубро пешниҳод намудааст: “Сармояи инсонӣ дар асоси истеъдоди ҳунарии нотақрори модарзодӣ инчунин ҳароҷоти муайяни молиявӣ пулӣ ва таҷрибаи фаъолияти касбӣ ва муҳити таъсиррасони касбиву ҳунари, инчунин фаъолияти созандаи касбиву эҷодиву кашфиёти бозташаққулёбиву пурқувватшавӣ дорад. Дар навбати худ ин ганҷинаи бузурги ташаққули фарҳанги навини рушди ҷомеаи инсонӣ мебошад”[2, с. 132].

Аз андешаҳои олимони соҳа фаҳмида мешавад, ки сармояи инсонӣ дар илми иқтисодиёт гуногунҷанба буда, онро ҳал ҳел тавсиф мекунад.

Замони муосир, ки рушди илму техникаро дар бар мегирад, омили асосии пешравии ҳар як давлат ва субъектони гуногуни иқтисодӣ мутахассисони дорои дониши баланди илмӣ, неруи инсонӣ ва дониши тақмилёфта ба ҳисоб меравад. Аксари давлатҳои пешсаф барои устувор намудани иқтидорҳои илмӣ-техникӣ, ташаққули моликияти зеҳнӣ, ташаққули соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, мубодилаи байналхалқии технологӣ ва тезонидани суръати рушди илму техника кӯшиш менамоянд.

Тавре Муқимова Н.Р. қайд мекунад: “Дар шароити табдили иқтисоди рақамӣ тадқиқотҳои инсонӣ имкон медиҳад, ки омилҳое, ки ба дигаргуниҳо таъсир мерасонанд аҳамияти махсус пайдо кунанд. Ин аст, ки дар солҳои охир масъалаҳои рушди салоҳиятҳои рақамӣ дар самояи инсонӣ таваҷҷӯҳи ҳос дошта, давлат ва низомии маориф онро ба худ ҷалб кардааст”[6, с. 75].

Аз ин рӯ, фаҳмида мешавад, ки сармояи инсонӣ омили асосии пешрафти рушди босуботи муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳар як мамлакат ба ҳисоб рафта, дар ташаққули соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, тезонидани суръати рушди илму техника, баланд бардоштани маърифати иқтисодӣ-инноватсионӣ ва ҳамзамон дар рушди равандҳои идоракунии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ ва субъектони хоҷагидорӣ мусоидаткунанда мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023 // [манбаи электронӣ: речаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj>.]
2. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Сармояи инсонӣ. – Душанбе: «Ирфон». – 2017. – С.132.
3. Комилов, С. Дж. Рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ: Ҷанбаҳои институтсионалӣ / С. Дж. Комилов, Ш. К. Садиқова, Д. А. Ходиев. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2025. – 184 р.
4. Комилов, С.Дж. Формирование человеческого капитала и развития интеллектуальной собственности в условиях перехода к инновационной экономике// Таджикистан и современный мир (Научный журнал). – Душанбе: «СИНО», 2015. – № 4 (47). – С.19.
5. Мирзоалиев, А. А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ / А. А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 4-1(43). – Р. 200-210.

6. Мукимова, Н. Р. Инновационное развитие человеческого потенциала в условиях цифровой экономики Н.Р. Мукимова / Н. Р. Мукимова // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – № 4(56). – С. 75-84.
7. Носирзода Ҳ.С. Идоракунии рушди устувори инноватсионии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли саноати ҳӯрокворӣ). Монография. Душанбе, 2025. –С. 125. (180саҳ)
8. Рустамзода, Ф. М. Ҷанбаҳои назариявии рушди сармояи инсонӣ дар шароити муосир / Ф. М. Рустамзода // Международные отношения и безопасность. – 2025. – No. 2(14). – P. 219-228.

УДК 331.5.021 (575.3)

Одиназода К.С., Комилзода А.К.

ИСТИФОДАИ ШАКЛҲОИ НАВИ ҶАЪОЛИЯТИ МЕҲНАТӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАӢОНИШАВӢ ВА РОӢӢОИ ТАЊЗИМИ ОНӢО

Дар мақолаи мазкур истифодаи шаклҳои нави ҷаъолияти меҳнатӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва роҳҳои танзими онҳо таҳқиқ гардидааст, ки барои рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши босазоро доро мебошад. Дар мақолаи мазкур як қатор пешниҳодҳо оид ба истифодаи шаклҳои нави ҷаъолияти меҳнатӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва роҳҳои танзими онҳо дар шароити муосир оварда шудааст. Равшан аст, ки ташаккули сохтори нави муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, ки ба мушкilotи муосир мувофиқ аст, таҳияи механизмҳои мутобиксозии онҳо ба ин дигаргунӣҳо ва тағйироти куллии низоми арзишҳоеро, ки дар шароити иҷтимоӣ ташаккул ёфтааст, тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: бозор, меҳнат, шакл, танзими, аутсорсинг, аутстаффинг, краудсорсинг, фриланс, раванд, платформа, фосилавӣ, мутахассис.

Одиназода К.С., Комилзода А.К.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ФОРМ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ГЛОБАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ И СПОСОБЫ ИХ РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье рассматривается использование новых форм трудовой деятельности в условиях глобализации и пути их регулирования, которые играют значительную роль в развитии рынка труда Республики Таджикистан. В статье представлен ряд предложений по использованию новых форм трудовой деятельности в условиях глобализации и способам их регулирования в современных условиях. Очевидно, что формирование новой структуры социально-трудовых отношений, адекватной современным проблемам, требует разработки механизмов их адаптации к этим изменениям и кардинальных изменений в сложившейся в социальных условиях системе ценностей.

Ключевые слова: рынок, труд, форма, регулирование, аутсорсинг, аутстаффинг, краудсорсинг, фриланс, процесс, платформа, удаленка, специалист.

Odinazoda K.S., Komilzoda A.Q.

THE USE OF NEW FORMS OF LABOR ACTIVITY IN GLOBAL CONDITIONS AND WAYS OF THEIR REGULATION

This article examines the use of new forms of labor activity in the context of globalization and ways of regulating them, which play a significant role in the development of the labor market of the

Republic of Tajikistan. This article presents a number of proposals for the use of new forms of labor activity in the context of globalization and ways to regulate them in modern conditions. It is clear that the formation of a new structure of social and labor relations that is appropriate to modern problems requires the development of mechanisms for their adaptation to these changes and fundamental changes in the value system that has been formed in social conditions.

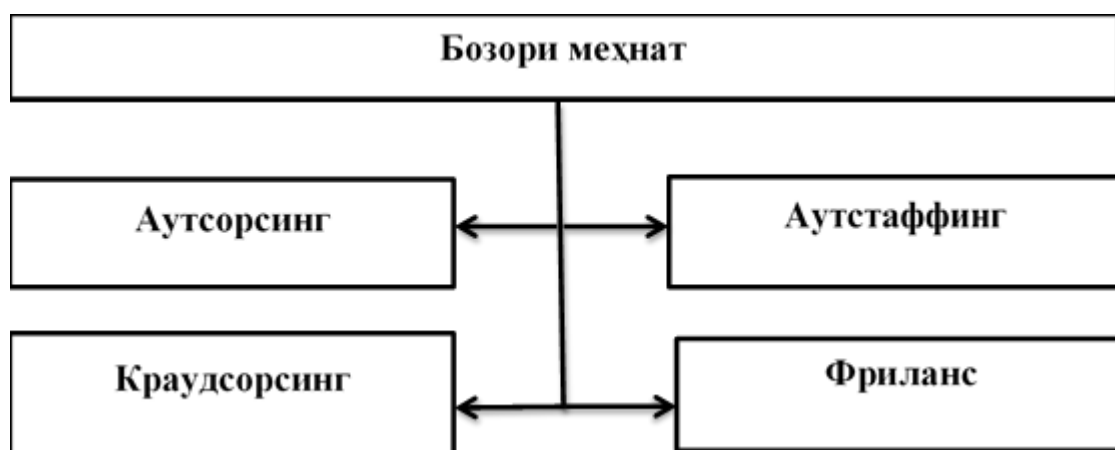
Keywords: market, labor, form, regulation, outsourcing, outstaffing, crowdsourcing, freelance, process, platform, remote, specialist.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ шаклҳои нави фаъолияти меҳнатӣ ба миён омадаанд, ки метавонанд дар оянда ба шаклҳои маъмулии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ табдил ёбанд.

Дар асоси талаботҳои бозори меҳнат шаклҳои нави меҳнат ба миён меояд, ки барои қонё намулдани талаботҳои корфармо ва барои омода намулдани мутахассисони баландмаҳорат ва соҳибмаълумот барои ширкат варзидан дар бозори меҳнат шароит фароҳам меорад.

Баъди тағйиротҳои кулии муносибатҳои иқтисодӣ ва ба итмом расидани бемори COVID – 19 дар ҷаҳон аз ҷониби олимон ва коршиносонӣ ватани ва хориҷӣ амсилаҳои нав дар иқтисодиёт эҷод намуда истодаанд, ки ин амсилаҳо барои рушди иқтисодиёти мамлакатҳои ҷаҳон нақши босазоро иҷро менамояд.

Дар раванди таҳқиқот мо ба шаклҳои нави меҳнат вохӯрем, ки ин амсилаҳои нав буда барои ҷоннок намулдани равандҳои фаъолияти бозори меҳнат ба роҳ монда шудааст, мақсад ва нақши ин шаклҳои нави меҳнатро дар бозори меҳнат таҳлил ва баррасӣ менамоем.

Расми 1. - Шаклҳои нави меҳнат дар бозори меҳнат
Сарчашма: Аз тарафи муаллифон сохта шудааст.

Таҳлили шаклҳои нави фаъолияти меҳнатӣ дар бозори меҳнат дар расми 1 оварда шудааст, ки мо онро ба чор шакл ҷудо намудем. Ин шаклҳои фаъолияти меҳнатӣ барои танзими муносибатҳои нави меҳнатӣ метавонанд мусоидат намоянд.

Дар раванди таҳқиқ мо модели аутсорсинг шакли нави шуғлро дар бозори меҳнат баррасӣ менамоем, ки он дар ташаккули бозори меҳнати кори фославӣ нақши муҳимро иҷро менамояд.

Аутсорсинг – аз калимаи англисӣ (*Outsourcing*) гирифта шудааст маънояш истифодаи захираҳои беруна мебошад. Дар равндӣ фаъолияти бозори меҳнат ин амсила шакли нави меҳнат баҳисоб рафта, ҳамчун ташкилот дар асоси шартномаҳои байни корфармо ва худ вазифаҳои ба ӯҳдадоштаи худро иҷро менамояд.

Аутсорсинг ҳамчун маҳфум, модел ва падидаи нав буда дар асри XX дар ИМА пайдо гардидааст. Раванди таҳқиқот нишон дод, ки дар шароити муосир бисёре аз ширкатҳои пешрафта истифодаи аутсорсинг барои равандҳои тичоратӣ дар алоҳидаги барои хизматрасонӣ истифода мебаранд.

Принсипҳои асосии аутсорсинг аз инҳо иборат мебошад:

- Ташкили мустақилонаи фаъолиятро ба роҳ мемонад;
- Нисбати дигар мутахассисони мубориза баранда мебошанд;
- Дигар мутахассисони пуртаҷрибаро ҷалб менамояд;

Принсипҳои дар боло зикргардида дар шароити муносири иқтисодӣ рақобатпазир баҳисоб рафта роҳҳои баланд бардоштани самаранокии ширкат ва мустаҳкам намудани мавқеи он дар бозори меҳнат мебошад.

Раванди фаъолияти аутсорсинг нишон дод, ки дар асоси талаботи корхонаҳо мутахассисони пуртаҷриба барои қонё гардидани корфармо ширкат меварзанд.

Бояд қайд намуд, ки то чи андоза эҳтиёҷоти ширкат ба мутахассисон бо талаботи мавсимӣ дар бозори меҳнат мувофиқат менамояд агар мувофиқат намоёнд чаро мутахассисон бо дигар ширкатҳо таваҷҷуҳ менамоянд. Коршиносон қайд менамоянд, ки « ...ин равандҳо метавонанд имконияти зуд ба кор қабулнамудани кормандро ба таври назарас маҳдуд намоёнд » [1].

Дар асоси гуфтаҳои дар боло зикрнамуда бояд қайд намуд, ки ширкатҳои аутсорсингӣ барои хизмат расонидан дар бозори меҳнат ва ҳал намудани мушкилотҳои корхона ва ташкилотҳо нақши босазоро иҷро менамояд. Механизми танзими он вобаста аз фаъолияти қори ширкатҳои аутсорсингӣ мебошад.

Расми 2. – Намуҳои аутсорсинг дар фаъолияти бозори меҳнат

Сарчашма: Аз тарафи муаллифони сохта шудааст.

Дар асоси расми дар боло оварда шуда намудҳои фаъолияти аутсорсингӣ дар соҳаҳои алоҳида нишон дода шудааст, ки барои ҳал намудани мушкилотҳо дар соҳаҳои гуногун мусоидат намуда метавонад.

Амсилаи нави дигари бозори меҳнат ин аутстаффинг баҳисоб меравад.

Аутстаффинг – аз калимаи англисӣ (*Outstaffing*) гирифта шуда, маъноаш захираҳои кадрҳо мебошад. Дар бозори меҳнат ин модели нави меҳнат қори фосилавино дар якҷоягӣ бо гурӯҳҳои мутахассисон барои иштирок намудан дар лоиҳаи муштарак дар асоси бастанӣ шартнома фаъолият менамоянд. Дар ин равандҳо дар якҷоягӣ мутахассисон қорро иҷро намуда, назорат ва идора менамоянд.

Аутстаффинг ин фаъолияти меҳнати қироявӣ мебошад, ки ба расмият дароварда намешавад, қорфармо ба воситаи миёнаравҳо муносибатро барпо менамояд.

Дар бисёри кишварҳо чунин муносибати меҳнати байни ширкатҳои аутстаффинг ва кормандон шартнома баста мешавад ва фаъолияти меҳанти онҳо танзим ва назорат бурда мешавад. Ҳуқуқҳои шахрвандии онҳо нигоҳ дошта мешавад.

Дар раванди фаъолияти бозори меҳнат ва рушди иқтисодиёт соҳаҳои зиёде вучуд дорад, ки онҳо ба хизматрасониҳои аутстаффинг талаботи зиёдро доро мебошад. Грязнова А.Г., қайд менамояд, ки «... ин ба ширкатҳое таҳлуқ дорад, ки махсусан ба фаъолияти мавсимӣ машғуланд ва ҷойҳои кори штатӣ дар ширкатҳо надоранд» [6].

Вазифаҳои асоси фаъолиятҳои ширкатҳои аутстаффинг аз инҳо иборат мебошад:

а) назорат намудани мутахассисони интиқол дода шударо назорат намуда ва ҷӣ гуна иҷрои корҳои онҳо ба итмом мерасад;

б) ҳимоя намудани ҳуқуқи озодиҳои кормандони интиқолёфта;

в) кормандони ҷалбгардида набояд аз ҳуқуқ ва шароити корӣ, инчунин дар эҳтиёҷоти онҳо барои иҷрои вазифаҳои ба онҳо гузошта шуда аз ҷониби роҳбарияти корхона дар муқоиса бо корманди доимии ширкат осебпазир мебошад.

Дар шартномаи баста шудаи байни ташкилотҳо, шартҳои зерини корӣ дарҷ гардидааст, ки ба кор қабулшаванда ва вазифаҳои онҳо ва муҳлати ба кор қабул зиёда аз 9 – моҳ дарҷ карад мешавад.

Расми 3. – Аутстаффинг дар соҳаҳо

Сарчашма: Аз тарафи муаллифон сохта шудааст.

Аз нишондоди расми 3 бар меояд, ки аутстаффинг дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёт фаъолият менамояд ва барои ҳалли корҳои ташкилотҳо сафарбар мегарданд.

Раванди таҳқиқот нишон дод, ки амсилаи Краудсорсинг дар раванди фаъолияти бозори меҳнати муосир нақши босазоро доро мебошад.

Краудсорсинг – аз калимаи англисӣ (**Crowdsourcing**) гирифта шуда, маънояш истифодаи захираҳо мебошад. Дар раванди фаъолияти бозори меҳнат ин модел метаваонад дар вақти кори як гурӯҳ одамон кор саривақт ва дар баронмаҳои кори корхона кумакхоро расонанд.

Дар шароити муосир шакли дигари шуғли аҳоли дар фазои маҷозӣ краудсорсинг маҳсуб меёбад, ва шакли муносибатҳои меҳнатиро ифода мекунад, ки дар доираи он як қисми

вазифаҳои меҳнатӣ ба шахсони номуайян ба воситаи шабакаҳои компютерӣ (интернетӣ) барои кори муштарак дар асоси фаъолияти ҷамъиятӣ дода мешавад. Ин шакли фаъолияти меҳнатӣ пардохти камтарини музди кор ё умуман мавҷуд набудани онро низ пешбинӣ менамояд. Одамон дар ин лоиҳаҳо бештар барои баланд бардоштани касбият ва маҳорати шахсии худ ё барои пайдо намудани робитаҳои нави корӣ истифода менамоянд.

Яке аз чунин лоиҳаҳои калонтарини краудсорсингӣ лоиҳаи Википедия мебошад, ки дар он қисме аз мутахассисон маълумотхоро бе гирифтани маблағи муайян ва бе барасмиятдарории фаъолияти меҳнатӣ иҷро менамоянд. Ин лоиҳаҳо корхонаҳо инчунин барои дарёфти мутахассисони соҳибкасб дар соҳаҳои гуногун истифода менамоянд. Лоиҳа аз марҳилаҳои муайян иборат мебошад: марҳилаи якум шиносӣ бо вазифаҳои гузошташуда; мустақилона кор кардан; кори коллективӣ; яқоя фаъолият намудан бо корфарморо дар бар мегирад. Дар натиҷаи чунин санҷиш корфармо мутахассисони соҳибкасбро бе раванди мутобиқшавӣ ба кор қабул менамояд. Яъне ин шакли муносибатҳои меҳнатӣ шакли маъмулии таҷрибагирӣ (стажировка)-ро иваз менамояд. Мутахассисоне, ки аз ин марҳилаҳо мегузаранд барои кори доимӣ дар соҳа омода мешаванд ва дараҷаи касбияти худро пешакӣ нишон медиҳанд.

Равандҳои фаъолияти модели краудсорсинг ин падидаи нав буда дар ташаккули бозори меҳнатӣ кори фосилавӣ нақши калонро иҷро менамояд, ки ин низоми заминави нав асос меёбад барои дигаргуниҳои иқтисодӣ ҷамъиятии бозори меҳнат, тавассути истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар ширкатҳо навиғариҳои нав ба навро ҷорӣ менамоянд.

Климан Воб Ридер қайд менамояд, ки «...амсилаи краудсорсинг ба шаклҳои муносибатҳои бозори меҳнат алоқаманд буда он дар ташкилоти тичоратӣ як қисми вазифаҳои мушаххасро барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, иҷро намуда дар асоси талаботи мардум тариқи сомона дархостҳои онҳоро қонеъ мегардонад» [7].

Расми 4. – Равандҳои фаъолияти Краудсорсинг дар бозори меҳнат
Сарчашма: Аз тарафи муаллифони сохта шудааст.

Аз руи нишондоди расми дар боло оварда шуда муайян гардид, ки краудсорсинг дар раванди фаъолият худ як чанд вазифахоро иҷро менамояд, ки барои ҳали мушкилотҳои ташкилотҳо ва корхонаҳо сафарбар мегардад.

Дар раванди таҳқиқ мо ба ҳулосае омадем, ки краудсорсинг амсилаи нави бозори меҳнат буда барои фаъолияти дастаҷамъонаи мутахассисони пуртаҷриба ба шумор меравад. Дар маҷмӯи краудсорсинг вазифаҳои хело зиёдро барои рақамикунонии иқтисодиёт амалӣ менамояд.

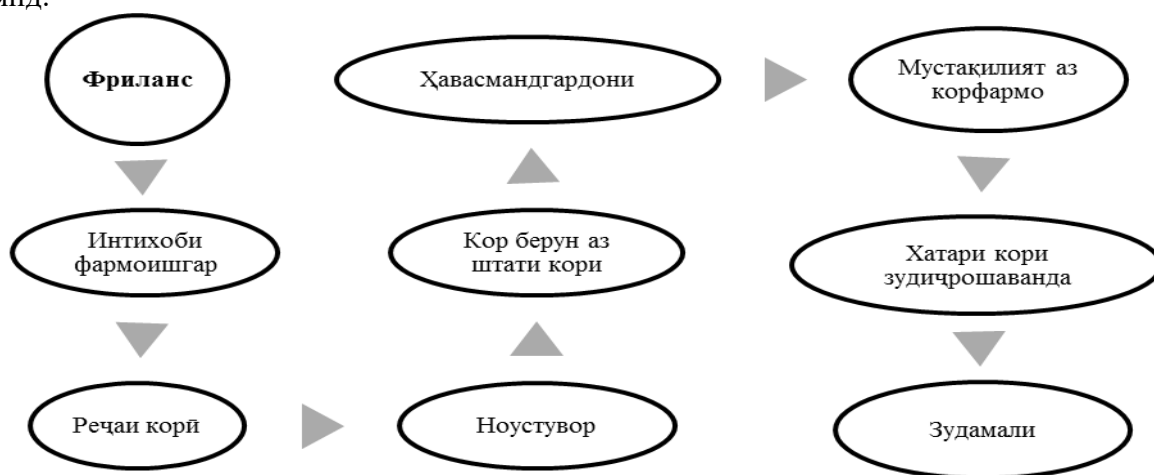
Амсилаи нави дигари бозори меҳнат ин амсилаи фриланс мебошад.

Фриланс – аз калимаи англисӣ (*Freelancer*) гирифта шуда, маънояш коргарӣ озод мебошад. Дар раванди фаъолияти бозори меҳнат ин модел ҳамчун як кори содда карда шуда буда ва маблағи зиёд бадаст оварда мешавад.

Фрилансерҳо ин шахсони мустақил ба ҳисоб рафта онҳо озодиро интихоб намуданд ва меҳонанд, ки дар лоиҳаҳои афзалиятнок иштирок намоянд ва вазифаҳое, ки меҳонанд иҷро намоянд ва бо онҳо ҳамкорӣ судмандро бароҳ монанд. Корҳое, ки аз ҷониби фрилансерҳо дар бозори меҳнат иҷро мегардад чунин корҳоро дар бар мегирад:

- Барномасозӣ (PHP, CSS, таҳияи барномаҳо, таҳияи вебсайт, Java Script ва ғайра);
- Тарҷумаи матнҳои хориҷӣ;
- Навиштани мақолаҳои илмӣ ва воқунишӣ;
- Навиштани гузоришҳо дар асоси супоришҳо;
- Таҳияи корҳои курсӣ барои донишҷӯён;
- Навиштани рисолаҳои таҳасусӣ;
- Таҳияи намудани лоҳияҳои дизайнерӣ (орозиҳои хона, меҳмонхонаҳо дохилӣ ва берунӣ).

Дар асоси таҳлилҳо ва вазифаҳои дар боло оварда шуда фрилансерҳо метавонанд дар алоҳидагӣ лоиҳаҳои худро дар бисёр ҷойҳо бидуни ҳамроҳ шудани дигар шарикон пешниҳод намоянд.

Расми 5. – Равандҳои фаъолияти Фриланс дар бозори меҳнат

Сарчашма: Аз тарафи муаллифони сохта шудааст.

Раванди амалишавии амсилаи фриланс, рушди илм ва техникаи коммуникатсионӣ, пайдоиши рақамикунонии иқтисодиёт ин ба он оварда расонид, ки дар он ҷойҳои муваққатӣ корхона ва ташкилотҳо бо коргарони мустақил ба муҳлати кӯтоҳ шартнома баста мешавад. Ин гуна равандро “Тиг иқтисодиёт” меноманд. Корхонаҳо ва ташкилотҳо захираҳоро дар шакли фоида сарф менамоянд барои корхона ва омӯзиши кормандон сарф менамоянд, онҳо метавонанд бо коршиносон барои лоиҳаҳои мушаххас шартнома банданд, ки кормандони пуртаҷрибаро аз даст надиханд.

Вақтҳои охир ба мушоҳида мерасад, ки чунин фаъолият ба монанди омӯзиши фриланс, дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳо суръат мегирад ва мутахассисон метавонанд барои таҳия

намудани барномасозӣ курсҳои зиёдеро пайдо намојанд ва дар бозори меҳнати кори фосилавӣ ширкат варзанд.

Дар раванди фаъолияти амсилаи фриланс даромадҳо зиёд гардида некӯаҳволӣ хуб гардида ва хатарҳои зиёд низ пайдо мегардад аз ҷумла, музди ноуствор, суғуртаи иҷтимоӣ, нафақа, рӯзҳои истироҳати пардохтшаванда ба назар мерасад.

Дар расми дар боло оварда нишон дода шудааст, ки раванди фаъолияти амсилаи Фриланс як чанд вазифаҳои иҷро менамояд.

Дар асоси гуфтаҳои дар боло оварда шудаи амсилаи фриланс ҳулоса намудан мункин аст, ки амсилаи фриланс ҳамарӯза дар байни кишварҳо маълумтар мешавад ба иқтисодиёти кишварҳои гуногун таъсири назарасро мерасонад. Фаъолияти ҷунин амсила аз он иборат мебошад, ки сохта нашудани коллективи меҳнатӣ ва инҷунин набудани дилбастагӣ ба ҷой кор мебошад.

Ҳулоса. Дар маҷмӯъ, вобаста ба истифодаи шаклҳои нави фаъолияти меҳнатӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва роҳҳои танзими онҳо таҳлилҳо нишон медиҳад, ки шаклҳои нави шуғли аҳоли, ки дар зербоби мазкур номбар карда шудаанд, дар шароити муносири ҷаҳонишавӣ ва истифодабарии технологияи рақамӣ дар иқтисодиёт барои кам кардани шиддати бекорӣ дар бозори меҳнати дохилӣ мусоидат хоҳанд намуд.

1. Шаклҳои нави шуғли аҳоли барои баланд бардоштани касбияти кормандон, дарёфти мутахассисони соҳибкасб, бе муҳлати санҷиш ба кор қабул намудани аҳолии қобили меҳнат мусоидат менамоянд.

2. Шаклҳои нави муносибатҳои меҳнатӣ дар бозори меҳнат барои сабук намудани номувозинатии байни тақозо ва арзаи қувваи корӣ манфиатнок мебошад.

3. Ҷиҳати танзими бозори фосилавии шуғл ва ҳимояи мутахассисони озодкор ё кормандоне, ки дар доираи лоиҳаҳои нави шуғли аҳоли фаъолият менамоянд бояд тадбирҳои судманд андешида шаванд то ҳукуку манфиатҳои кормандон, ки дар доираи ин лоиҳаҳо бо ширкатҳои хориҷӣ фосилавӣ шуғл меварзанд ҳимоя карда шавад. Инҷунин қафолаҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии онҳо низ бояд таъмин карда шавад. Зеро дар оянда бо назардошти ҷорӣ намудани технологияи иттилоотӣ ва рақамӣ дар иқтисодиёт ин шаклҳои муносибатҳои меҳнатӣ рушд хоҳанд кард.

4. Дар асоси таҳлилҳои овардашуда бояд қайд намуд, ки дар Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раёсати ташкил ва назорати корҳои фосилавӣ таъсис дода шавад ва вазифаҳои ин раёсат ҷунин мебошанд:

4.2. Танзими ҷойҳои кори ҳолӣ дар корхонаҳои қаламрави ҷумҳурӣ;

4.3. Таъсис додани сомонии ягонаи ҷойҳои кори ҳолӣ дар корхонаҳо ва ширкатҳои ватанӣ;

4.4. Иштирок дар бастании шартномаҳои сетарафа дар байни корфармо, корманди кирояи фосилавӣ фаъолияткунанда;

4.5. Дар таҳия ва пардохти музди меҳнати кормандони кори фосилавӣ дар қаламрави кишвар новобаста аз шакли моликияти корхона;

4.6. Таҳияи омори солона вобаста ба ташкили ҷойи кор ва иштироки шахрвандони хориҷӣ дар бозори меҳнати кори фосилавӣ дар кишвар;

4.7. Омода намудани мутахассисон барои иштирок намудан дар бозори меҳнати корӣ фосилавӣ дар дохил ва хориҷӣ кишвар.

АДАБТИЁТ:

1. Иванцевич Дж.М., Лобанов А.А. Человеческие ресурсы управления: Основы управления персоналом. М.: Дело, 2010.75

2. Одиназода К.С. Роъёҳои асосии мукамалгардонии идоракунии муъолирати аҳолии Љумъурии Тоҷикистон дар ӯошии таърибаи хориҷӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, баҳши илмӣи илтимоӣ-иқтисодӣ ва лъамбиятӣ –Душанбе-2020, №7.С 135 - 142.

3. Одиназода К.С. Роњҳои беътар намудани шароити имконпазири нерӯи меънатӣ, шуғл ва муҳолирати Љумњурии Тоҷикистон дар ӯшҳои талрибаи хориҷӣ// Паёми Донишгоҳи давлати тилборати Тоҷикистон, Душанбе-2020, №1.(30). С 102-111.
4. Одиназода, К. С. Муҳолирати меҳнати аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот, вазъ ва тамоири рушди он / К. С. Одиназода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – No. 2 (45). – P. 214-223.
5. Одиназода, К. С. Самтҳои асосии таъмини мутаваззини арза ва тақозо ба захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / К. С. Одиназода // Паёми Донишгоҳи давлатии тилборати Тоҷикистон. – 2021. – No. 3 (37). – P. 191-196.
6. Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства (политэкономия): учебное пособие / под общ. ред. А.Г. Грязнова. – М., 1997.54
7. Kleeman, Voß, Rieder, 2008. 294

УДК 334.722.2(575.3)

Раҳимов Ш.Ш.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАВСЕАИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНАИ ИСТЕҲСОЛӢ

Дар шароити имрӯза, густариши ғайриқонунии дар бахши воқеии иқтисод ба унвони омилҳои калидии муайянкунандаи афзоишҳои боигарии миллӣ ва истеҳсолоти саноатӣ дар кишвар маҳсуб меёбад. Илова бар он, кохонаҳои хурду миёнаи истеҳсолӣ новобаста аз мушкилиҳои мавҷуда, метавонанд дар равиши иқтисодии кишвар, таъмини амнияти иқтисодӣ ва махсусан сиёсӣ нақши мубрамро иҷро намоянд. Муаллиф, дар мақола кӯшиш доштааст, то нуқтаҳои муҳими назариявии тавсеа ва рақами ин навъи ғайриқонунии соҳибкории баъд аз муталеаи умқи мавриди пешниҳод қарор диҳад. Инчунин, дар мақола аз тарафи муаллиф моделҳои тавсеаи соҳибкорӣ бо назардошти махсусиятҳои мавҷуда ва технологияҳои рақамӣ мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисод, давлат, соҳибкории хурду миёна, истеҳсолот, сармоягузорӣ, ҳавасмандгардонӣ, субот, амнияти иқтисодӣ, маблағгузорӣ, дастгириҳои давлатӣ, имтиёзҳои андозӣ, рақамикунонӣ.

Раҳимов Ш.Ш.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

В современных условиях расширение активности в реальном секторе экономики рассматривается как ключевой фактор, определяющий рост национального богатства и промышленного производства в стране. Кроме того, малые и средние производственные предприятия, несмотря на существующие трудности, могут сыграть ключевую роль в экономическом благополучии страны, обеспечении экономической и особенно политической безопасности. В данной статье автором представлены важные теоретические моменты расширения и развития данного вида предпринимательской деятельности. Кроме того, в статье автором предложены модели расширения бизнеса с учетом существующих специализаций.

Ключевые слова: экономика, государство, малый и средний бизнес, производство, инвестиции, стимулирование, стабильность, экономическая безопасность, финансирование, государственная поддержка, налоговые льготы, цифровизация.

Rakhimov Sh.Sh.

THEORETICAL ISSUES OF DEVELOPING SMALL AND MEDIUM-SIZED MANUFACTURING

In today's conditions, expanding activity in the real sector of the economy is considered a key factor determining the growth of national wealth and industrial production in the country. In addition, small and medium-sized manufacturing enterprises, despite existing difficulties, can play a key role in the economic well-being of the country, ensuring economic and especially political security. In this article, the author presents important theoretical aspects of expanding and developing this type of entrepreneurial activity. In addition, in the article, the author proposes models for expanding business taking into account existing specializations.

Key words: economy, state, small and medium-sized businesses, production, investment, stimulation, stability, economic security, financing, government support, tax incentives, digitalization.

Дар шароити муосир, густариши навъҳои мухталифи соҳибкорӣ метавонад на танҳо дар суботи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, балки дар таъмини суботи амниятӣ сиёсӣ низ боис гардад. Аз ин ҷиҳат, ҳукуматҳои кишварҳои мухталиф ба таври мунтазам бо истифода аз фишангу абзорҳои мухталифи дар даст дошта, кӯшиш бар он доранд, ки навъҳои гуногуни соҳибкорӣ ва аз ҷумла, соҳибкории хурди саноатиро дар дохили кишвар равангу тавсеа диҳанд. Бар ин асно, бо ҳадафи муайянсозии рӯикадҳо ва назароти гуногун дар ин ҷодда, таҳилнамоии бархе аз масоили назариявӣ тавсеаи соҳибкории хурду миёнаи истеҳсолиро ба уновни яке аз ниҳодҳои макрофазо зарур арзёбӣ намудаем.

Ҳамон тавре ки дар теъдоди зиёди мутолеот ва таҳқиқотҳо ишора шудааст сохтори иқтисодии назароти ҷадид ҳамчунон анъанавӣ боқӣ мондааст, бинобар ин пайвандҳои амалқарди амиқу равшани байни сатҳу зинаҳои онро аз қабилӣ микроиқтисод (иқтисоди субъектҳои ҷудогона), мезоиқтисод (иқтисоди соҳаҳо ва маҷмуи минтақавӣ), макроиқтисод (иқтисоди милли) ва метаиқтисод (иқтисоди фаромилалӣ), (иқтисоди ҷаҳон дар умум) инъикоси возеҳ наменамайд [1, с.14].

Иқтисоди ҷадид на танҳо сармоягузори ва ё бархе аз технологияҳои муосир, балки қабл аз ҳама навоариҳои равишшиносӣ-иҷтимоӣ ва инчунин ивазнамоии афзалиятҳои ҳадафҳои рушдро тақозогар мебошад.

Муҳақиқони муосир ба дунболи иқтисоддонони классикӣ ва неоклассикӣ дар қорҳои худ така ба таҳлили ҷанбаҳои умедворкунандае менамайд, ки дар марзи назария ва амалияи иқтисодӣ ба вуқӯ мепаиванданд ва ба уновни самти нисбатан мушкили илмӣ иқтисодӣ дониста мешаванд.

Ҳамин тавр, О.И. Ананъин баён доштааст, ки "...иқтисоддонон-равешшиносон шуруъ ба баррасии дақиқтари шаклҳои донише, ки "фазаи маърифатшиносӣ"-ро байни назарияи "ҳолис" ва амалияи воқеии қарорҳои иқтисодӣ ва амалҳое, ки мантиқи ин назарияро ифшо менамайд ва то андозае метавонанд онро роҳнамоӣ намоянд, пардохтаанд" [2, с.4].

Лозим ба ёдоварист, ки дар марҳилаи муосир мушобеҳнамоии мусалламани (аксиомавии) илм бо назария аз байн бурда шудааст.

Ба ақидаи Ҷ.М. Кейнс пайвасти ин мавқеъро ҳимоя менамуд, ки илм наметавонад дақиқтар аз он ҷизе бошад, ки моҳияти табиӣ он иҷозат медиҳад. Мувофиқ ба арзёбии ӯ "...қисми зиёди назарияпардозҳои иқтисодии имрӯза аз он ранҷ мебаранд, ки талош доранд бо истифода аз равишҳои дақиқи математикӣ маводҳоеро, ки табиатан номуайян мебошанд, расман тасдиқ намоянд ва ин ё он нуктаи назарро асоснок намоянд"[8, с. 285].

Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки барои ҳалли масоили аслии марбут ба ин мушкилот, истифода аз равиш ва усулҳои иқтисоди амалӣ мақбултарин доништа мешаванд. Ҳамзамон, дар таҳқиқоти худ, таҳти иқтисоди амалӣ мо танҳо он таҳқиқотҳоро муҳим арзёбӣ, ки “дар он алоқамандии назариявии донишҳои умумии сатҳу зинаҳои гуногун бо шароити амиқ, макон ва вақте, ки дар он фаъолияти амалӣ татбиқи мегардад” таъмин карда мешавад, яъне қарорҳои дахлдори иқтисодӣ-сиёсӣ, санадҳои хоҷагидорӣ-ҳуқуқӣ, бизнес-нақшаҳо ва ҳуҷҷатҳои зарурӣ коркард ва қабул мегарданд [2, с. 17].

Бидуни шаку шубҳа иқтисоди амалӣ дар худ доираи васеи абзорҳои таҳқиқотиеро, ки ҳадафи аслии онҳо омӯзиш ва мутолеаи вазъи иқтисоди воқеӣ мебошад дар худ ҷой дода, коркарди нақшаи дурнамои равнаку тавсеаи миёнамуҳлат ва дарозмуҳлатро барои минтақаи амиқ бо назардошти фаъолият ва имконоти дар ин манотиқ мавҷуда дар мадди назар гирифтааст.

Бар ин асно наметавон бо ҳулосаҳои Ананшин О.И., дар мавриди он ки “...маҳаки асосии арзёбии натиҷаи таҳқиқоти амалӣ-ин имконсанҷии амалии онҳост”, аммо “...дониши муосири амиқ – чизе беш аз корбарии донишҳои илмӣ барои ҳалли масоил ва вазифаҳои амалӣ нест” [2, с. 21]. Ҳамзамон, истифодаи унсурҳои равиши институтсионалӣ дар мавриди таҳлили муаммоҳои назариявии тавсеаи соҳибкорӣ хурду миёна дар иқтисоди муосир ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар суҳанронии худ ба муносибати ноил шудан ба ҷоизаи Нобел, иқтисодчии маъруф Д. Норт чизеро ироа дод, ки ба як таърифи классикӣ мубаддал гаштааст ва ин он аст, ки ӯ институтҳоро ба унвони ниҳодҳои маҳдудкунандае шарҳ додааст, ки равобитаи инсонҳоро сохтор меиҳад ва тавассути ҳуди мардум эҷод мешавад [9, с. 67].

Тавсеаи иқтисоди институтсионалӣ аз сатҳи равобитаи мутақобила байни ниҳодҳо ва ташкилотҳо вобастагии мустақим дорад. Агар ниҳодҳо - ба унвони қоида ва қавонини бозӣ доништа шаванд, ташкилотҳо ва соҳибкороне, ки онро созмон меиҳанд-бозигарон маҳсуб меёбанд.

Дар иқтисоди муосир, натиҷагирӣҳои Д.Норт ин аст, ки зухури тавсеаи ин ва ё он ташкилот ва сохтори соҳибкорӣ бо мавҷудияти матритсаи муайяни институтсионалӣ асоснок карда мешавад, вале “...агар низоми институтсионалӣ дузди ва фасодро ташвиқу тарғиб диҳад, пайдоиши гурӯҳҳои муташакили ҷинойтпеша аз эҳтимол дур нест ва агар истеҳсолот тарғибу ташвиқ ёбад, дар ин маврид эҷоди корхонаҳо ва ширкатҳои нави истеҳсолӣ имконпазир мегардад” [9, с.69].

Мувофиқ ба дид ва назароти дигар олимону мутафаккирон ва олимони рӯстабор, мафҳуми макрофазо ба унвони фазои берунаи фаъолияти хоҷагидорӣ субъект (дар робита бо фазои дохилии институтсионалии корхона ва фаъолияти он) барои иқтисоди институтсионалӣ асосӣ ва тайинкунанда арзёбӣ мегардад. Ба макрофазои институтсионалии соҳибкорӣ гурӯҳҳо ва унсурҳои зеринро дохил менамоянд: таъмини ҳуқуқи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ хурд; танзми давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла монеаҳои маъмурӣ; ғояи миллии ҷиҳати пешбурди соҳибкорӣ ва худташқилномаи тичорат.

Ба ақидаи Д. Норт “...институтҳои макрофазо барои соҳибкорӣ хурди истеҳсолӣ ва мутаносибан тичорати хурд то ҳади зиёде бахши ҷудоинопазирӣ ташкили иқтисоди институтсионалӣ маҳсуб меёбанд. Бинобар ин, ҳифозат аз ҳуқуқи моликият дар самти соҳибкорӣ хурд аз вазъи умумӣ ва ҳифзи ҳуқуқи моликият дар ин ва ё он кишвари амиқ канда нест, қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар бораи соҳибкорӣ, қисми таркибии қонунгузории хоҷагидорӣ доништа мешаванд...” [9, с. 70].

Ҳангоми мутолеаи омилҳои равнаку тавсеаи соҳибкорӣ хурду миёнаи истеҳсолӣ, мо чунин омилҳоро ба монанди мавқеи иқтисодӣ-ҷуғрофӣ минтақа, шароит ва захираҳои табиӣ, иқтисодии инсонӣ, қобилияти харидорӣ ва дараҷаи фаъолнокии истеъмолии аҳолиро новобаста аз он, ки дар ҷанбаи институтсионалӣ ҷойгиранд, аз мадди назар дур мегирем. Ҳамзамон, бояд гуфт, ки аз доманаи ин таҳқиқот омилҳои бунёдии институтсионалӣ ба монанди сиёсӣ-ичтимоӣ, ҳамбастагии сиёсӣ, сармоягузорӣ ва иқлимӣ, фарҳангӣ ва арзишҳои дигари ҷамъиятӣ берун мондаанд.

Ҳамин тавр, дар чорчубаи таҳқиқоти амалигашта, қабл аз ҳама он омилҳое мавриди мутолеа ва таҳлил қарор дода мешаванд, ки дар доираи ҳокимиятҳои минтақавию маҳаллӣ назорат ва танзим мегарданд, аз ҷониби онҳо идора карда мешаванд ва ҳамчунон метавонанд муносиб в мукамал гарданд. Илова бар ин, аз ҳама муҳим он аст, ки ҳуди соҳибкорон низ субъекти ташаккулёбии муҳити институционалӣ баҳисоб мераванд. Бинобар ин, аз интихоби стратегияи барои соҳибкорон афзалияти бештар дошта, то ҳади зиёде густариши равобит ва ҳамкорӣ бо маъмурияти минтақа ва маҳал вобаста мебошад, зеро самт ва бо кадом суръат соҳибкории истеҳсолӣ метавонад тавсеа ёбад, маҳз ба соҳибкорон тааллуқ дорад. Яке аз самтҳои афзалиятдори низоми институтсионалии минтақавӣ дар марҳилаи муосир, равнақи технологияҳои муосир маҳсуб меёбад. Аммо, равнақи фазои институционалии навоарона аз муҳит ва фазои соҳибкории хурду миёнаи истеҳсолӣ вобастагӣ дорад, зеро он аз ҷониби давлат ва соҳибкорон сармоягузориҳои назаррасро тақозо менамояд, бинобар ин, на ҳама қишрҳо омодаанд ба технологияҳои муосир, ки дар шароити густариши иқтисоди рақамӣ зарур мебошанд маблағгузорӣ намуда, бо ин роҳ ва дар натиҷаи воридсозии ин технологияҳо имкониятҳои истеҳсолӣ-технологии корхонаҳоро вусъат бахшанд ва оҳиста-оҳиста дар тавсеаи корхонаҳо боис гарданд.

Он коҳиши навоаронае, ки қисми таркибии тавсеаи истеҳсолӣ нодиста мешавад, дар натиҷаи камшавии сармоягузориҳо гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар иқтисоди миллӣ, тамоюли пастравии маҳсулноқӣ ба мушоҳида мерасад. Бар ин асно, бо ҳулоса ва натиҷагирии он муҳаққиқоне, ки назароти худро дар он бобат, ки “Тоҷикистон дар бештари соҳаҳои тавлидӣ, ки муҳимтарин ҷузъи иқтисоди миллӣ дониста мешаванд (аз қабил бахши истихроҷ ва коркарди маъданҳои ғоиданок) то ба ҳол аз технологияҳои фарсудаи ҳамаҷумла ва кӯҳнашуда истифода менамояд, бояд розӣ шуд”. Аз ин хотир, омӯзиш ва пешниҳоди беҳтарин тариқаи тавсеаи соҳибкории хурди истеҳсолӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи минтақа ва ҷаҳонӣ, амрест ниҳоят мубрам ва саривақтӣ.

Ба андешаи Басараева В.Г. “...як модели бисёр бартариофар барои шарҳи зуҳури раванди корхонаҳои хурди истеҳсолӣ дар кишварҳои аз нигоҳи индустриалӣ пешсаф, модели фазои мусоиди касбӣ маҳсуб меёбад, зеро модели зикргардида пайдоиши корхонаҳои хурдро натиҷаи ҳамгироии омилҳои зерин ба монанди сиёсати чандиронаи шуғл, хароҷоти кам барои омилҳои истеҳсолӣ, имтиёзҳои андозӣ ва дастгирии ҳамаҷонибаро аз тарафи мақомоти зинаҳои гуногуни ҳукумат мансуб медонад” [4, с. 27].

Ба унвони мисол, барои тавзеҳи раванди зуҳури корхонаҳои хурди саноатӣ дар минтақаҳои мухталифи кишвар, истифодаи моделҳои назариявие, ки ҳануз солҳои 80-уми қарни гузашта аз тарафи олимони ва муҳаққиқони англис коркарду татбиқ гардаанд, мувофиқ ба мақсад медонем. Масалан, дар модели рукуди иқтисодӣ, бекорӣ теъдоди соҳибкорони эҳтимолиро зиёд мегардонад, ногуфта намонанд, ки ин тамоюлро дар ҳоли ҳозир мушоҳида намуда истодаем, зеро бинобар сабаби мушкилоти иқтисодӣ қисми кормандонро корфармоён ихтисор аз кор ихтисор менамоянд, аз тарафи дигар мушкилоти муҳочирон дар кишвари Русия онҳоро водор менамояд то дар кишвар ба ғайриҷаҳи соҳибкорӣ машғул гарданд [7, с. 27].

Ҳамин тариқ, модели зуҳури технологияҳои нав ба таври комил афзоиш ва рушди пешгирикунандаи корхонаҳои хурдро дар бахши технологияҳои иттилоотӣ тавзеҳ медиҳад, ҳамоно тавре ки дар Англия бар асоси компютеризатсияи оммавӣ ба вуқӯ пайваст. Ба сифати сеюмин модел, ки дар солҳои охир (то оғози бухрони молиявии соли 2008) ба таври комил афзоиши теъдоди корхонаҳои хурди истеҳсолиро асоснок менамуд, ин болорваии сатҳи даромади аҳоли маҳсуб меёфт.

Мувофиқ таҳлилҳои ҷаҳонӣ, ки баҳри ифшономаоии омилҳои маҳдудкунандаи рушди корхонаҳои хурди истеҳсолӣ нигаронида шудаанд, муайян гардидааст, ки дар бештари маврид, ин навъ корхонаҳо бо исканҷа ва рақобати шадид аз тарафи корхонаҳои бузурги истеҳсолии дохилӣ рӯ дар рӯ мегарданд. Бар ин асно ба пуррагӣ метавон гуфт, ки сиёсати ҳимоятии (протекционистии) давлат, ҷиҳати дастгирии соҳибкории хурди истеҳсолӣ камсамар мебошад. Омили дигаре, ки корхонаҳои хурди истеҳсолӣ бо он рӯбарӯ мешаванд, ин набудани талаботи кофӣ аз ҷониби аҳоли ба маҳсулоти истеҳсолнамудаи онҳо баҳисоб меравад. Бинобар ин, абзори

ғайримустақими таъминкунандаи равнақи соҳибқорӣи хурди истеҳсоли, ин сиёсати ҳавасмандкунандаи талаботи маҷмӯи маҳсуб меёбад [3, с. 20].

Асоси равшиносии чунин як сиёсат, концепсияи кейнсионӣ доништа мешавад, мувофиқ ба ин концепсия ҳавасмандгардонии талаботи пардохтпазиронаи аҳоли, ғайринокии сармоягузори соҳибқорон, афзоиши харидории маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхонаҳои хурди истеҳсоли аз ҷониби давлат, нуктаи калидии рушд маҳсуб меёбад. Ба назар мерасад, ки ин яке аз самтҳои нисбатан умедворкунадаи сиёсати давлатӣ барои дастгирӣ ва тавсеаи соҳибқорӣи хурду миёнаи истеҳсоли башумор меравад.

Ҳамзамон, ба назари мо омилҳои дигаре мавҷуданд, ки метавонанд дар тавсеаи ғайринокии соҳибқорӣи истеҳсоли хурду миёна маҳсусан дар ҷумҳурии мо муосидат намоянд:

- ✓ Сармояи инсонӣ;
- ✓ Сатҳи хароҷот барои таъсиси корхона, бо назардошти хароҷотҳои истеҳсоли;
- ✓ Сохтори соҳавии иқтисод, ҳиссаи бахшҳои заиф;
- ✓ Мавҷудияти омилҳои истеҳсоли ва инфрасохтори бозорӣ;
- ✓ Дастрасӣ ба таҳқиқотҳо, маълумотҳо, навовариҳо, навиноҳои техникӣ;
- ✓ Сатҳи хароҷотҳо барои инфрасохтори ҷамъиятӣ;
- ✓ Дастирии соҳибқорӣ ва умуман вучуд надоштани он аз тарафи мақомотҳои давлатӣ;
- ✓ Меъёрҳои умумии дар густариши боварӣ ба соҳибқорӣи хурди истеҳсоли муосидаткунада.

Ташаккул ва ҷамъовариҳои маълумот оид ба субъектҳои алоҳида, қисми таркибӣ ва ҷудоинопазирӣ иқтисоди муосир гардидааст ва он барои ашхоси хушманд арзиши гарон дорад. Таҳлили маълумоти бузург ва хизматрасониҳои таҳлилии зехни сунӣ барои коркард ва татбиқи ҳадафҳои рушди истеҳсолоти истифода бурда мешаванд. Онҳо метавонанд дастрасӣ ба хизматрасониҳои муосири истеҳсолиро бештар намоянд.

Рақамикунонии ғайринокии субъектҳои истеҳсоли, аз ҷумла соҳибқорӣи хурду миёна ҷузъи ҷудоинопазирӣ рушди иқтисоди рақамӣ маҳсуб меёбад. Барои он, ки субъектҳои истеҳсоли тавсеаи мунтазам дошта бошад ва он муҳарриқи иқтисод гардад, бояд аз тамоюлҳои ҷаҳонӣ дар самти вориднамоии технологияҳои муосир васеъ истифода намуда, ҳамрадифи замони муосир бошад.

Тибқи ақидаи У.М. Воҳидов “Технологияҳои рақамӣ то ба ҳол молҳо ва хизматҳои рақобатпазирро созмон медиҳанд ва бо чунин амали худ нақши бозори молиявиро дар ғайринокии субъектҳои хоҷагидорӣ тақвият бахшида, дар гузариш аз ғайринокии анъанавӣ ба муосир нақши арзандаро иҷро менамоянд.” [6, с. 67].

Рақамикунонии субъектҳои истеҳсоли ин татбиқи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ ба ғайринокии онҳо мансуб меёбад. Бинобар ин, дар шароити имрӯза роҳандозии рақамикунонӣ ва зехни сунӣ дар ғайринокии субъектҳои иқтисодӣ байни кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон рақобати шаддид рафта истодааст. Тибқи маълумоти UNCTAD соли 2022 ҳиссаи иқтисоди рақамӣ дар ММД-и ҷаҳонӣ 12,63%-ро ташкил додааст.

Бояд қайд намуд, ки бо дарназардошти истифодаи иҷборӣи технологияҳои иттилоотӣ, афзоиши босуръати иқтисоди рақамӣ дар назар аст. Вобаста ба ин, ва истифодаи технологияҳои муосир дар ҷаҳон хусусияти номутаносиб дошта, пешсафтарин кишварҳо дар ин самт ИМА ва Чин мебошанд. Ҳамин тавр, ҳиссаи ин ду кишвари абарқудрат зиёда аз 75% тамоми патентҳоро дар самти блокчейн-технологияҳо, 50%-и хароҷотҳои марбут ба интернет тичорат, зиёда аз 75% бозори технологияҳои абрӣ, 90% сармоякунонии 70 ширкати бузурги платформаҳои рақамиро дар ҷаҳон фаро гирифтааст [10, с. 34]. Ҳамин тавр, дар кишварҳои мазкур барои соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии халқ технологияҳои ба рақамикунонӣ нигаронидашуда татбиқ гардидаанд, аз ҷумла: технологияҳои реестри тақсмотӣ, таҳлили маълумотҳои бузург, технологияҳои абрӣ ва нигоҳдории маълумотҳо, зехни сунӣ, технологияҳои Блокчейн ва ғайра.

Истифодаи технологияҳои мазкур дар рақамикунонии ғайринокии субъектҳои иқтисодӣ, аз ҷумла субъектҳои хурду миёнаи истеҳсоли бамаврид мебошанд.

АДАБИЁТ:

1. Акимов Т.А. Экономика устойчивого развития. - М.: Экономика, 2009. С. 14 - 22.
2. Ананьин О.И. «Экономика: наука и искусство // Вопросы экономики. 2007. №11. – С. 3-21.
3. Басараева В.Г. Институциональные особенности развития малого бизнеса в регионах России. Научный доклад. М.: EERC. 2002. - С.19-20.
4. Басараева В.Г. Условия и факторы развития малого предпринимательства в регионах РФ, М., 2005. - С.27 – 31.
5. Виленский А.В. Макроэкономические институциональные ограничения развития российского малого предпринимательства. М.: Наука.2007. - С.21 – 25.
6. Вохидов У.М., Чиллаев С.Н. Ташаккули рақамикунони бозорҳои молиявӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Иқтисоди “Сабз” – заминаи бунёди рушди устувор» (ш. Хоруғ, 27 апрели соли 2024). ДДХ ба номи М. Назаршоев, Душанбе, 2024. - С. 61-66.
7. Зельднер А.Г. Концептуальные подходы к стратегии и тактике государственного регулирования экономики. Махачкала. Издательский дом Наука плюс.2007. - С.27-28.
8. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости / Истоки. Вып. 3. М. ГУ ВШЭ. 1998. С. 280–292.
9. Норт Д. Функционирование экономики во времени. Нобелевская лекция //Отечественные записки. 2004. №6. – С. 68-74.
10. Digital China: Powering the Economy to Global Competitiveness / McKinsey&Co, 2022. – P. 33-40.

УДК 642.5(575.3

Рахимова Р.Х., Фозилова З.Р.

**ОМИЛҲО ВА МЕХАНИЗМҲОИ РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ
ХҶҶРОКИ ОММА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллифони доир ба моҳият, вазифаҳо ва равандиҳои асосии амалигардонии фаъолияти корхонаҳои хҷҶроки омма нуқтаи назар пешниҳод гардидааст. Инчунин, дар мақола таҳлили бозори хизматрасониҳои хҷҶроки умумӣ ҳамчун як шояҳои муҳими иқтисоди муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақолаи мазкур моҳият ва нақши хизматрасониҳои хҷҶроки омма дар рушди соҳибкорӣ, баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли ва ташаккули иқтисоди бозорӣ баррасӣ мегардад.

Муаллифони мафҳумҳои асосии бозор ва хизматрасониро таҳлил намуда, вобастагии рушди соҳа аз омилҳои муҳити беруна ва дохилӣ, аз ҷумла иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва инфрасохториро нишон медиҳанд. Илова бар ин, дар мақола таъсири рақобат, сифат, нархгузорӣ ва механизмҳои идоракунии ба фаъолияти корхонаҳои хҷҶроки омма аз ҷониби муаллифони асоснок карда мешавад. Дар хулоса таъкид мегардад, ки рушди бозори хизматрасониҳои хҷҶроки умумӣ дар шароити тақмили идоракунии ва дастгирии соҳибкорӣ метавонад ба рушди устувори иқтисоди миллӣ мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти миллӣ, бозор, бозори хизматрасониҳо, хизматрасониҳои хҷҶроки омма, хҷҶроки умумӣ, соҳаи хизматрасонӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкории истеъмоли, соҳибкории тижоратӣ, тақозо ва арза, рақобат, сифати хизматрасонӣ, инфрасохтор, муҳити бозорӣ, омилҳои дохилӣ, омилҳои беруна, микромуҳит, макромуҳит, механизми идоракунии, рушди устувор.

Рахимова Р.Х., Фозилова З.Р.

ФАКТОРЫ И МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА УСЛУГ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье авторами представлена точка зрения на сущность, функции и основные процессы реализации деятельности предприятий общественного питания. Также статья посвящена анализу рынка услуг общественного питания как одной из важных отраслей современной экономики Республики Таджикистан. В работе рассматриваются сущность и роль услуг общественного питания в развитии предпринимательства, повышении качества жизни населения и формировании рыночной экономики.

Авторы анализируют основные понятия рынка и услуг, а также показывают зависимость развития отрасли от факторов внешней и внутренней среды, включая экономические, социальные, культурные и инфраструктурные факторы. Кроме того, в статье обосновано влияние конкуренции, качества, ценообразования и механизмов управления на деятельность предприятий общественного питания. В заключении подчеркивается, что развитие рынка услуг общественного питания при условии совершенствования системы управления и поддержки предпринимательства может способствовать устойчивому развитию национальной экономики.

Ключевые слова: национальная экономика, рынок, рынок услуг, услуги общественного питания, общественное питание, сфера услуг, предпринимательская деятельность, потребительское предпринимательство, коммерческое предпринимательство, спрос и предложение, конкуренция, качество обслуживания, инфраструктура, рыночная среда, внутренние факторы, внешние факторы, микросреда, макросреда, механизм управления, устойчивое развитие.

Rakhimova R.Kh., Fozilova Z.R.

FACTORS AND MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF THE CATERING SERVICES MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the authors present their perspective on the essence, functions, and main processes of the operational activities of public catering enterprises. The article also focuses on the analysis of the public catering services market as one of the important sectors of the modern economy of the Republic of Tajikistan. The paper examines the nature and role of public catering services in the development of entrepreneurship, improvement of the population's quality of life, and formation of a market economy.

The authors analyze the basic concepts of the market and services and demonstrate the dependence of the sector's development on external and internal environmental factors, including economic, social, cultural, and infrastructural factors. In addition, the article substantiates the impact of competition, quality, pricing, and management mechanisms on the activities of public catering enterprises. In conclusion, it is emphasized that the development of the public catering services market, provided that the management system is improved and entrepreneurship is supported, can contribute to the sustainable development of the national economy.

Keywords: national economy, market, services market, public catering services, public catering, service sector, entrepreneurial activity, consumer entrepreneurship, commercial entrepreneurship, supply and demand, competition, service quality, infrastructure, market environment, internal factors, external factors, microenvironment, macro environment, management mechanism, sustainable development.

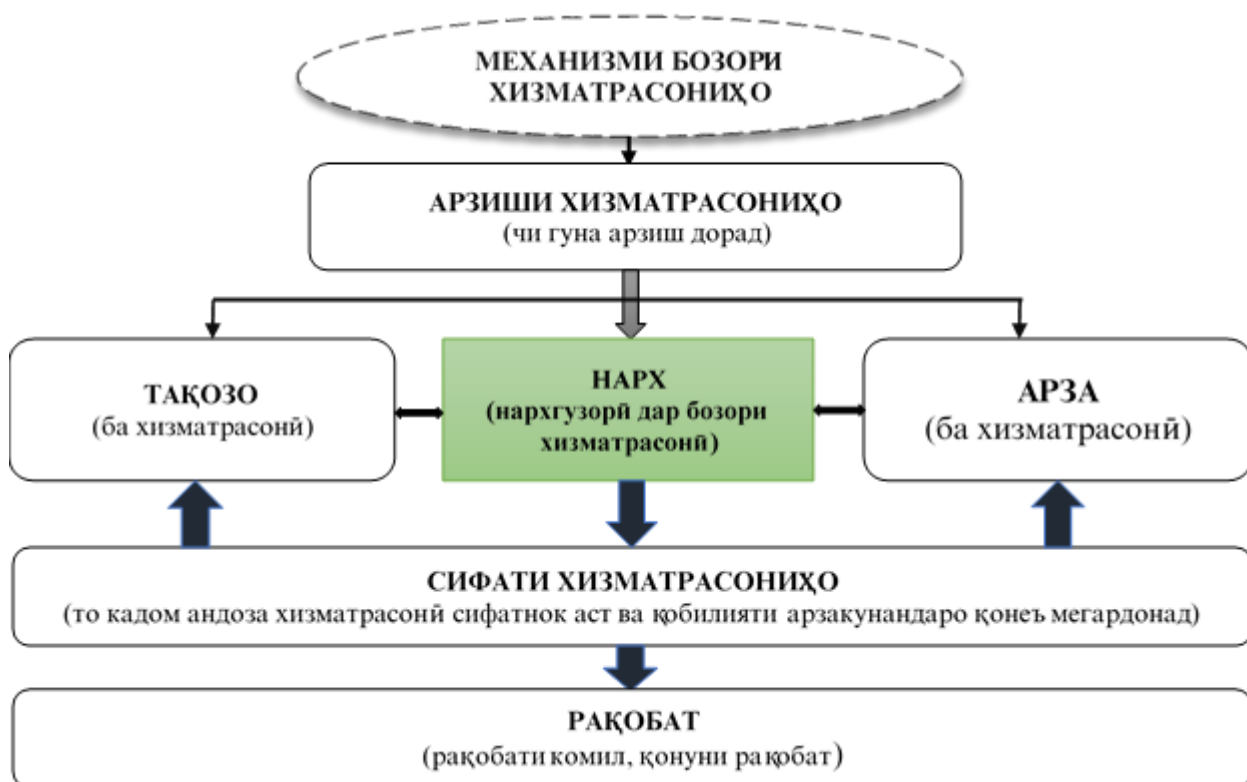
Дар иктисодиёти миллии давраи муосир бозори хизматрасониҳои хуроки умумӣ як самт ва ё як шохай нав ба ҳисоб меравад. Ин масъала пеш аз ҳама аз он ҷиҳат зарур ва муҳим аст, ки

рушди устувори хизматрасониҳои хуроки умумӣ имкониятеро барои рушду тавсиаи иқтисодиёти миллий ба воситаи мутамарказонии хизматрасониҳои хуроки омма ба вучуд меоварад. Барои исботи ин ақида, кифоя аст, ки таърифи мафҳумҳои ба ин чараён вобастаро аз назар гузаронем ва онҳоро амиқтар дарк намоем. Инчӯ сухан дар мавриди ҳамон истилоҳоти иқтисодии ба мо шинос, аз ҷумла бозор, ҳадамот ё хизматрасониҳо, соҳаи хизматрасонӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, намудҳои соҳибкорӣ меравад. Хизматрасониҳои соҳаи хуроки умумӣ дар мафҳум ва мундариҷа тақомулдиҳадаи ин падидаҳои иқтисодӣ ҳастанд ва дар баробари ҳар яке аз ин унсурҳо ба раванди иқтисоди миллий таъсир мерасонанд.

Аз тарафи дигар ин самт як намуди пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Аз ин рӯ, рушди соҳаи хизматрасониҳои хуроки умумӣ, бе ягон шубҳа, як самти фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Ва дар ин мақола ҳарчанд мо дар мавриди ташаккули бозори озӯқа муҳокимаронӣ мекунем, дар асл сухан дар мавриди ташаккул ва рушди соҳибкории тиҷоратӣ ва истеъмолий меравад. Ташаккули чараёни бозори хуроки умумӣ вобаста ба таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ ба пешрафти ҷомеа ва беҳбудии ҳаёти маишӣ мардум оварда мерасонад ва зиндагии онҳоро мувофиқтар ва ошоиштатар месозад.

Ба истилоҳи асосӣ, ҳар кадом низоми бозор пурра аз чараён ва мусоидату баланси тақозо ва арза вобаста аст. Талабот ва пешниҳодот, ё бо истилоҳоти муосир тақозо ва арза дар асоси адабиёти назариявӣ ва таҳқиқотҳои то ин замон ба анҷом расонида, заминаи бозор, аз ҷумла бозори ҳадамоти хуроки умумӣ мебошанд, зеро хизматрасониҳои хуроки омма, қабл аз шама хизматрасониҳои босифат ҳастанд. Ҳар гуна хизматрасоние, ки ба баланд бардоштани сифат оварда мерасонад, оҳиста-оҳиста ба боварии муштариён ва харидорон ворид шуда, дар меҳвари умумии пешниҳодот ё мубаддал мегардад. Дар ниҳоят, ин намуди хизматрасониҳо ба ташаккули механизми бозор таъсири қомилан мусбат мерасонанд.

Аз ин рӯ, ба ақидаи мо дар шароити бозор ва рақобати солим бозори истеъмолий ҳамчунон аз бозори истеъмолию хизматрасонӣ иборат аст, ки ин маврид дар расми поён ба таври тасвирнок нишон дода шудааст. (Расми 1).

Расми 1. Структураи бозори хизматрасониҳои дар шароити иқтисодиёти бозорӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Муҳаққиқони мактабҳои иқтисодӣ ва олимони соҳаи иқтисод назарияҳои гуногуни илмиро дар мавриди функсияи бозор муқоиса намуда, ба ҳулосае омадаанд, ки бозор функсияҳои зиёдеро иҷро менамояд ва онҳо дар ин маврид “хусусияти бисервазифагӣ, мураккабшакл ва гуногунҷабҳа” будани бозорро қайд карда, бозорро як “шакли баҳаморандаи субъектҳои гуногуни иқтисодӣ” номидаанд [6. С 15; 5. С 47].

Аз ин муҳокимарониҳо чунин ҳулоса мебарорем, ки муҳаққиқон дар атрофи мафҳуми “бозор” таҳқиқоти зиёде гузаронидаанд, аммо бевосита мафҳумҳои вобаста ба хизматрасониҳо ва бозори хизматрасониҳо аз мадди назари онҳо дур мондааст. Илова ба ин, агар мафҳуми “хизматрасониҳои хуроки омма ё умумӣ”- ро алоҳида бигирем, ин мафҳуми иқтисодӣ аслан таҳқиқ нашудааст ва маълумоти назариявӣ ва методологӣ низ дар ин бора хеле кам ба назар мерасад. Дар шароити имрӯза ба ташаккули бозори хуроки омма омилҳои гуногун таъсир мерасонад.

Дар шароити муҳити рақобатнок вазифаи асосии корхонаҳои хуроки омма ин таъмини рушди ҳаматарафаи соҳаи хизматрасониҳо ва дар амал татбиқ намудани рушди иқтисодӣ мамлакат мебошад. Ҳамаи ин бо дарназардошти омилҳои гуногун сурат гирифта моҳиятан ба рушди соҳа таъсири калон маерасонад. Дигаргунии сифати ҳаёти аҳоли аз бисёр ҷиҳат ба он боис мегардад, ки дастрасӣ ба хуроки ҷамъияти бештар гардида бозори хуроки омма рушд намояд.

Зинаи аввали рушди бозори хуроки омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба солҳои соҳибистиклолӣ рост меояд. Дар ин давра агарчи механизми яғони пешбурди соҳа ҷой дошт мо метавонем онро заминаи устувор барои рушди минбаъдаи соҳа номем.

Мутаасифона дар давоми солҳои ҷанги шаҳрванди инфраструктураи асосии соҳа махсусан дар шаҳри Душанбе қисман қорношоям гардиданд. Лекин давра ба давра зерсохтори соҳа барқарор гардида имрӯз дар бозори хуроки омма корхонаҳои гуногун ва соҳибкорон озодона амал менамоянд.

Бо мақсади таҳлили таъсири ин омилҳо ба рушди бозори хизматрасонии хуроки омма мувофиқи мақсад аст, ки моҳият ва мазмун муҳити беруна ва дохилӣ аз назари илму амали иқтисодӣ омӯхта шавад.

Фаъолияти корхонаҳои хуроки оммаро як фазо ё муҳити махсусе ихота намудааст, ки ин муҳит омилҳои гуногунро дарбар мегирад, Ин омилҳо тамоми фаъолияти корхонаҳои хуроки оммаро дарбар гирифта, натиҷаҳои фаъолияти иқтисодию иқтимоии корхонаи хуроки оммаро таъмин менамоянд. Омилҳои муҳити беруна дар ҳамчоягӣ бо омилҳои муҳити дохилӣ ба ташаккули ин раванд мусоидат менамоянд.

Дар масъалаи назария ва шарҳи мафҳумҳо як мафҳуми дигар хеле муҳим ва қобили ёдоварӣ аст. Ин мафҳум ё истилоҳ “инфрасохтори муҳити корхонаи хуроки омма” ном дорад, ки дар ин зимн мо онро тавсиф хоҳем кард.

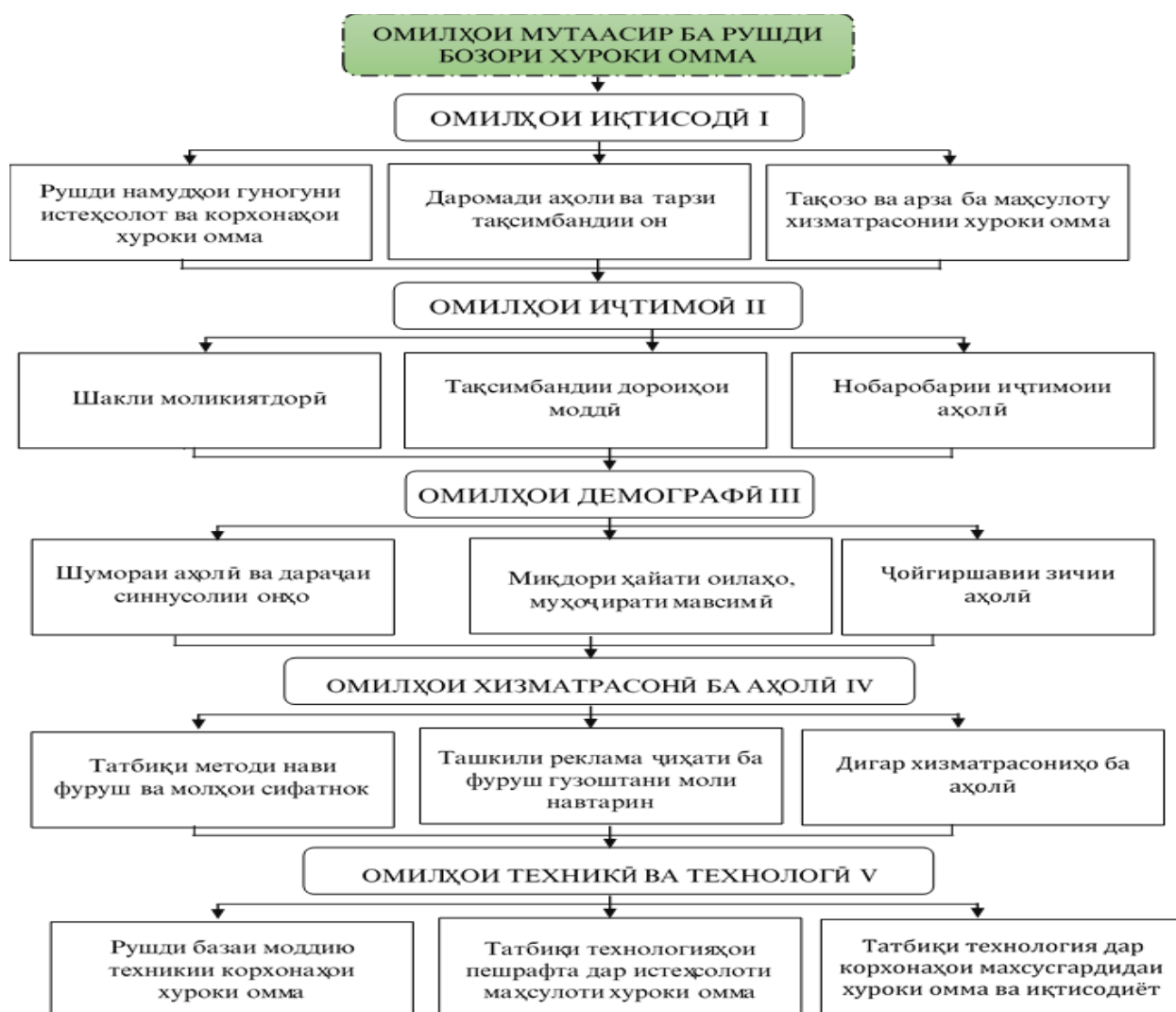
Ба назароӣ мо, дар зери мафҳуми “инфрасохтори муҳити корхона” як муносибати иқтисодие дар назар дошта мешавад, ки он аз маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва табиӣ иборат аст.

Аз рӯи муҳити таъсиррасонӣ омилҳои асосӣ рушди бозори хуроки оммаро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст (расми 2)

Ба таври умумӣ омилҳои дигар низ ба рушди соҳа мутаасир мебошанд.

Бозори хизматрасонии хуроки омма аз таъсири омилҳои муҳити беруна ва дохилӣ ба таври назаррас вобастагии калон дорад.

Дар ин замина, яке аз вазифаҳои асосӣ муайян намудани омилҳои муосир мебошад, ки онҳо одатан ҳангоми татбиқи механизми ташаккулёбии омилҳои калидии фаъолияти корхонаи хуроки омма ба назар гирифта мешаванд, зеро ин омилҳо мантиқи солиро асоснок намуда, таҳқиқи омилҳои дохилиро ҳам нишон медиҳанд. Барои мисол, дар шароити фаъолият ва омӯзиши бозор омузуши омилҳое, ки ба муҳити корхонаҳои хуроки омма вобаста ҳастанд, хеле бамаврид ҳастанд. Ин омилҳо бояд дар ҳолати инҳисорӣ набошанд ва баръакс фазои рақобатнокро ба вучуд оварнад.

Расми 2. - Омилҳои асосии рушди бозори хуроки омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

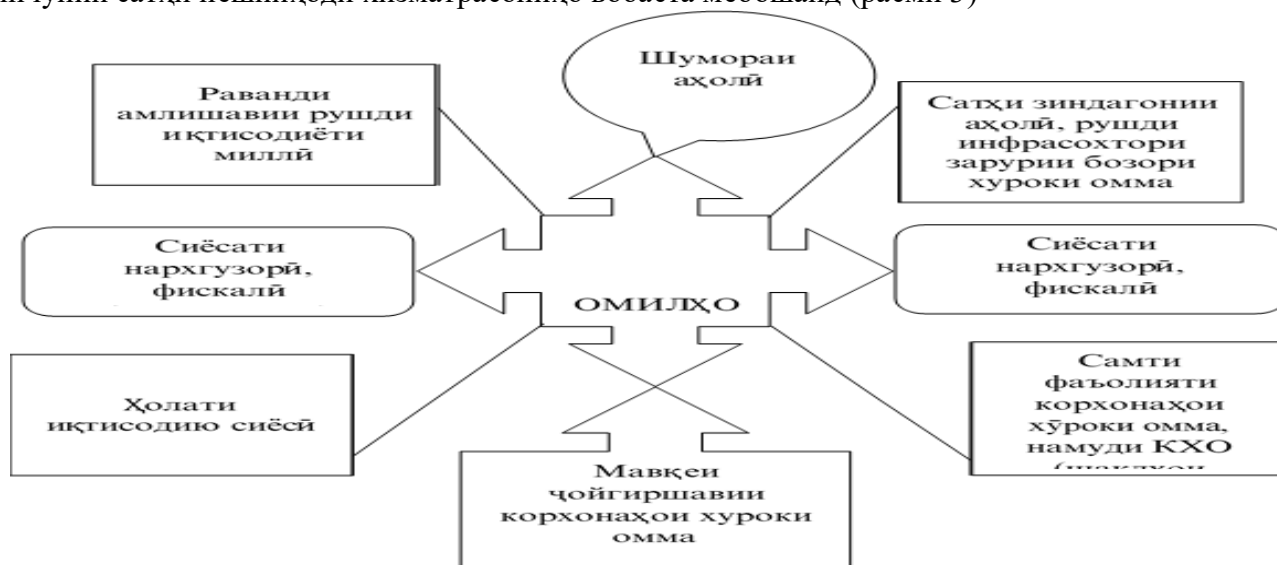
Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти [4, с. 26]

Дар ин маврид, нақши таҳвилгарони молро бояд махсус қайд намоем, зеро маҳз онҳо молҳо ва хизматрасониҳои босифатро интихоб намуда, номгӯи онҳоро саривақт ба муштарӣ мерасонанд, ки ин албатта ба фаъолияти корхонаи хуроки омма таъсири мусбат мерасонад. Дар ҳолати ин вазифаро иҷро накардан, таъсири манфӣ ба фаъолияти корхона пайдо хоҳад шуд.

Як категория дигар расонандагони хизматҳо миёнаравон мебошанд, ки агар шумораи онҳо ҳар чӣ бештар бошад ҳамон қадар хуб аст. Онҳо дар доираи формулаи маъмули занҷирмонанд, яъне «истеҳсолкунанда-миёнарав-истеъмолкунанда» низ ба фаъолияти корхонаи хуроки омма таъсир мерасонанд. Дар ин миён бояд ҳатто аз назари мафҳумҳои муносири экологӣ ва муҳит зист нишондиҳандаҳои зиёдшавии партовҳои истеҳсолӣ, обу ҳаво, аз меъёр зиёд паҳн гардидани чангу ғубор, дуди сиёҳи маводи суخت (ангишт, мазут, саярка, пепсидҳо ва химикатҳои зарарнок) ба назар гирифта шаванд.

Қайд кардан лозим аст, ки байни воҳидҳои муҳити берунаи дур ва наздики корхонаҳои хуроки омма алоқаҳое вучуд доранд, ки онҳо бояд ҳангоми коркарди механизми ташаккулёбии муҳити мусбӣ бозори хизматрасонии хуроки омма бояд ба эътибор гирифта шаванд. Масалан, ҳангоми пайдо шудани хавфу хатарҳои умумиқтисодӣ (бӯҳрони иқтисодӣ, монеаҳои беасоси иқтисодӣ – баланд бардоштани бочу хирочҳои гумрукии якҷониба бидуни машварат бо ҳамкорон, мучозотҳои иқтисодӣ ва ғ) назорати беасос ва зиёди маъмурӣ ба субъектҳои соҳаи хуроки омма бешубҳа ҳалалдор мешавад ва вобаста ба ин натиҷаи фаъолияти корхонаҳои хуроки омма торафт ба поён меравад.

Дигар омилҳо, ки ба рушди соҳа таъсир мерасонанд аз вақт ва макони хизматрасонӣ инчунин сатҳи пешниҳоди хизматрасониҳо вобаста мебошанд (расми 3)

Расми 3. Омилҳои асосии микро ва макромӯҳити мутаасир ба рушди бозори хуроки омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси [8, с. 52]

Омилҳои милли таърихи ва маданӣ – аз бисёр ҷиҳат ба маданияти аҳоли вобаста буда аз тарзи ташкили меҳнат, шуғл дастрасӣ ба маҳсулоти хуроки оммаро дар назар дорад. Маданияти баланди ҷамъияти низ ба рушди бозор таъсири мусбӣ мерасонад. Аҳоли аз бисёр ҷиҳат воситаи ташаккули бозор ва хуроки ҷамъият мебошанд.

Дар раванди тақомули соҳа ҷуноне, ки таҷрибаи ҷаҳонии пешрафта нишон медиҳад аҳолии мамлакатҳои мутараққӣ ба сифат ва дараҷаи хизматрасониҳо диққат медиҳанд, боиси тақмили корхонаҳои савдо ва шкълҳои нави хуроки корхонаҳои хуроки омма ва соҳибкорӣ мегардад.

Омилҳои раванӣ – ин омилҳо нишон медиҳад, ки то кадом андоза ҳавасманд аст иштирокчиҳои бозор, барои истифода намудан аз маҳсулоти хуроки омма. Маҳз қаноатмандии истифодабаранда дар он зоҳир мегардад. Қайд намудан зарур аст, ки пеш аз ҳама бояд ҳавасмандии иштирокчиён, истеъмолкунандагони бозори хуроки омма ба назар гирифта шавад. Корхонаҳои пешбарандаи соҳа бояд барои шохаҳои гуногуни аҳоли маҳсулоту хизматрасонии заруриро бо дарназардошти талаботи онҳо омода ва пешниҳод намоянд.

Омилҳои дигаре, ки ба бозори хизматрасониҳои хуроки омма таъсир мегузоранд, омилҳои табиӣ-иқлимӣ ба ҳисоб мераванд. Шароити Тоҷикистони кунунӣ нишон медиҳад, ки қисми зиёди аҳоли дар манотиқи куҳистон зиндагӣ мекунанд. Таҳқиқотҳои муқаммалӣ илмӣ нишон медиҳанд, ки қисми зиёди онҳо дастрасӣ ба хуроки оммаро дар сатҳи хело паст доро мебошанд. Барномаи давлатии рушди соҳа ва паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон маҳз ба ҳамин масъала равона гардидааст, ки то соли 2021 бояд масъалаҳои муҳим ва инфрасохтори он дар давраи муқарраргардида амалӣ карда шаванд [5].

Омилҳои қайдгардида ба ҳам алоқаманд буда ба рушди соҳаи хуроки омма ва соҳаи хизматрасониҳои таъсири амиқ мерасонанд. Ин омилҳои дар раванди ташаккули соҳа нақши калидиро мебозанд. Илова бар ин, ин омилҳо ба муҳити дохилии фаъолияти субъектҳои иқтисодии бозори хуроки омма ҳам дар сатҳи микромуҳит ва ҳам дар сатҳи макромуҳит таъсир мерасонанд.

Бухрони иқтисодӣ ва молиявӣ дар соли 2021 ба вуқӯъпайваستا нишон дод, ки зуд ба фаъолияти корхонаҳои хуроки омма таъсири манфӣ расонид. Маълум мегардад, ки раванди ба таври муътадил ба роҳ мондани фаъолияти корхонаҳои хуроки омма аз вазъияти иқтисодию сиёсӣ вобастааст [4. С. 36].

Дар шароити имрӯза рақобати байни корхонаҳои хӯроки омма меафзояд, бинобар ин, сатҳ ва сифати хизматрасонӣ давра ба давра дигаргун мешаванд. Чунин шаклҳои хизматрасонии хӯроки омма, ташкили идҳо, чорабиниҳо дар сатҳи оила ва хуроки кӯдакона намуди нав мегиранд. Дарачаи дастрасии ба хизматрасониҳои хӯроки омма бо роҳи зиёдшавии даромади аҳоли боло меравад.

Дар навбати худ, омилҳое, ки дар расми 4 пешниҳод карда мешаванд, бевосита ба рушди муваффақонаи фаъолияти корхонаҳои саноати хӯроки омма таъсир мерасонанд.

Расми 4. Омилҳои микромӯҳити мутаассир ба фаъолияти корхонаҳои хӯроки омма
Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси [2, с. 31]

Мувофиқи таҳқиқотҳо дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон қобилияти пардохтпазирии аҳоли афзоиш меёбад ва саноати хуроки омма ташаккул меёбад, корхонаҳои нав пайдо мешаванд, ва дарачаи нархҳо бештар поин меравад.

Мувиқи қарори нави Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои истеҳсолкунанда махсусан дар соҳаи савдо ва хизматрасонии хуроки омма метавонанд фаъолияти худро бидуни даҳолати давлатӣ ба роҳ монанд. Мониторинги пешниҳодгардида имконият медиҳад, ки соҳибкории истеъмоли низ дар навбати худ рушд намояд [3].

Дар айни замон, фаъолияти корхонаҳои хуроки омма тағйир меёбад ва пешниҳодкунандагони хизматрасонӣ бештар сармоягузориҳои худро барои истеҳсоли навъҳои нави маҳсулоти хуроки омма равона карда, барои дарёфти мизочони нав ва васеъ намудани фаъолияти худ аз шаклҳои фарқкунандаи истеҳсоли маҳсулоти хуроки омма истифода мебаранд [8. С. 112]. Дар ин робита, ширкатҳои миллии таъминкунандаи хизматрасонии хуроки омма ташкил карда шудаанд, ки бо дастгирии субъектҳои нави фаъолияти соҳибкории истеъмоли раванди ба таври мусбат амалнамоии бозори хуроки оммаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамоянд.

Бо мақсади ҳалли мушкилоти рушди минбаъдаи соҳа, инчунин таҳкими мавқеи он дар бозори молу хизматрасониҳо, пеш аз ҳама, беҳтар намудани механизми идоракунӣ зарур аст. Дар шароити кунунӣ менечерҳои асосии механизми идоракунии корхонаҳои хӯроқворӣ инҳоянд: ҳисоббарории тичорати (тиҷоратӣ), банақшагирии корпоративӣ, нархгузорӣ ва маблағгузорӣ, кредит, маркетинг ва пешбурди фаъолияти самараноки тичоратӣ.

Нақши асоси корхонаҳо боло бурдани усули муҳимтарини идоракунӣ ва ҳисобҳои тичоратӣ мебошад, ки ин маншаи самаранокии иқтисодӣ ва диагр воситаҳо, ки барои кам кардани хароҷот ва зиёд кардани даромад, инчунин таъмин намудани ғоидаи корхона таъсир мерасонад, тақвият мебахшад.

Ташкили ҳисобҳои тиҷоратӣ дар корхонаҳои савдои омма вобаста аз равандҳои хоҷагидорӣ инҳо мебошанд:

- Минималикунонии хароҷот дар раванди истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳои хуроки омма ва фароҳам овардани шароити мусоид ба истеъмолкунандагон;
- Ба роҳ мондани усули худхизматрасонӣ ва мустақилияти иштирокдорон ҷиҳати дастрасии захираҳои истеҳсолӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талабот ва ба бозор пешниҳод намудани маҳсулоти нимтайёр ва омодашуда;
- Ҳавасмандии моддӣ коркунони корхонаҳои хуроки омма ва ба роҳ мондани самаранокии соҳа;
- Назорати молиявӣ аз тарафи идоракунони корхонаҳои савдои хуроки омма дар раванди гузаронидани амалиётҳои молиявӣ;

Дигар вазифаи асосии механизми идоракунони корхонаҳои хуроки омма беҳтар кардани банақшагирии дохили барои давраи муайян мебошад. Дар раванди фаъолият корхонаҳо бидуни таҳияи нақшаҳо барои рушди минбаъдаи иқтидорҳои истеҳсолӣ дар давраи муайян фаъолияти самаранок карда наметавонанд. Ҳамзамон, таҳияи нақшаҳо бояд барои давраи дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат инчунин давраи ҷорӣ пешбинӣ карда шавад ва барои ташаккули корхонаҳои омма бояд тадбирҳои аниқ андешида шавад.

Элементи асосии механизми идоракунони бозори хуроки омма устувории ҳолати молиявӣ ва нархгузорӣ мебошад, ки алоқамандии муҳити дохилии омилҳои корхонаҳои хуроки омма мебошад. Агар, чи дар шароити кунунӣ ҳолати молиявӣ ба ташаккули корхонаҳои хуроки омма барои тақсимбанди ва азнавтасимномаии дороиҳои он таъсир намерасонад, монақши онро баланд арзёбӣ менамоям.

Ҳолати молиявӣ бояд барои дигаргунсозӣ ва тақомули корхонаҳои хуроки омма ҳамчун омилҳои калидии рушди иқтисодиёт пеш аз ҳама истеҳсоли маҳсулоти хуроки омма равона карда шавад. Низомии молиявӣ ҳолати иҷтимоию иқтисодии корхонаҳои хуроки оммаро ба таниши мунтазам дароварда механизми назорати самаранокии онро дар амал татбиқ менамояд.

Барои ҳамин самти асосии корхонаи савдои хуроки омма назорати масъалаҳои дар пешгузашташуда мебошад. Пеш аз ташкили корхонаҳои хуроки омма равандҳои зерин ба назар гирифта шавад:

- Тамоюли замонави гирифтани шаҳр, деҳа, пайдоиши бозорҳои гуногуни истеъмолӣ;
- Рушди ҷаҳонгардӣ, дар минтақа;
- Ҳавасмандии иштирокдорони бозори хуроки омма;
- Рушди инфрасохтори бозор;
- Назорати давлатӣ ва зарурияти таҳияи корхонаҳои савдои хуроки омма;
- Истифодаи техника ва технологияҳои навтарин;
- Омилҳои муҳити беруна

Яке аз масъалаҳои муҳими корхонаҳои хуроки омма ин баландбардоштани самаранокии фаъолияти онҳо ва татбиқ намудани технологияҳои муосир ва механизмҳои шаклан нави идоракунони соҳа мебошад [2. С. 283].

Мавриди зикр аст, ки дар шаҳри Душанбе инфраструктураи зарурии соҳа мавҷуд аст. Ба ақидаи мо дар давраи муайянгардида дар натиҷаи амалишудани ҳадафҳои дар пешистода, метавон рушди бомароми соҳаи хуруқвориро дар шаҳри Душанбе ва Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намуд.

Дар ҳулоса ҳаминро зикр менамоям, ки хизматрасониҳои хуроки омма як истилоҳи иқтисодӣ мебошад, ки истифодаи маҳсулотро дар вақт ва ҷои муайян вобаста ба тақозои муштариён пешкаш менамоянд. Бозори маҳсулот ва хизматрасониҳои хуроки умумӣ шаклҳои гуногун дошта, асосан барои таъмини талаботи истеъмолгарон ва дастрасии ғоида равона карда шудааст.

Дар кишвари соҳибистиклоли мо Тоҷикистон дар айни ҳол ташаккул ва инкишофи бозори хизматрасониҳои хуроки умумӣ дар ҳолати мувофиқ қарор дошта, ба таври мусбат татбиқ мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Захираи электронӣ: wikipedia.org Речаи дастрасӣ: <https://tg.wikipedia.org/wiki> (вакти даромад 10.10.2025)
2. Калентеев, С.В., Каточков В.М, Кузьменко Ю.Г. Развитие логистики в монопрофильных городах с целью снижения уровня безработицы/ С.В. Калентеев, В.М. Каточков, В.М. Кузьменко // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент. – 2012. – № 2 (281).
3. Рахимова, Р. Ҳ. Низоми нишондиҳандаҳо ва арзёбии сифати хизматрасониҳои хӯроки омма / Р. Ҳ. Рахимова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №2-2(47). – С. 134-139.
4. Орлова А.И. Формирование и развития рынка услуг общественного питания. дис... канд... эконом. наук И.А. Орлова //ГБОУ ВП «Нижегородский государственный инженерно-экономический институт». г. Княгинино - 2015 год. Стр. 34 – 35//191
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе
6. Раджабов Р. К., Факеров Х. Н., Нурмахмадов М., Саидова М. Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М. Нурмахмадов, М.Х.Саидова. - Душанбе: Дониш, 2007.-544с.
7. Шарипова, Р. Ҳ. Хусусиятҳо ва давраҳои ташаккули бозори хӯроки омма дар шароити иқтисодӣ / Р. Ҳ. Шарипова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №4-2(39). – С. 260-266.
8. Сурин, А. В., Молчанова О. П. Инновационный менеджмент: учебник/ А. В. Сурин, О. П. Молчанова //– М.: ИНФРА-М, 2009. – 368 с.
9. Тиллоев С.С. История становления и развития архитектуры общественных зданий Душанбе: 1924 - начало 2000 гг. дис... канд. истор. наук С.С. Тиллоев// Душанбе – 2007. Стр. 157.
10. Факеров Х.Н. Потребительский рынок: Проблема регулирования/ Х. Н. Факеров. - Душанбе: Ирфон, 2002.- 152с.

УДК 332.142.4:338.467(575.3)

Ризозода Т.Р., Охунова Д.Ў.

ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ БАРОИ ИДОРАИ МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОИИ МИНТАҚА

Мақолаи мазкур ба омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ ва ҳамсоя бахшида шудааст. Масъалаҳои сиёсати иҷтимоӣ бо инкишоф ва тараққиёти Тоҷикистони соҳибистиклол ва зарурати ба амал баровардани сиёсати нави иҷтимоӣ аҳамияти махсус дорад.

Дар асоси омӯзиш имкониятҳои татбиқ намудани механизмҳои ташкилӣ – иқтисодӣ барои тараққиёти иҷтимоӣ вуҷуди иқтисодии минтақа арзёбӣ шудааст. Мубрамият ва аҳамияти механизмҳои баррасишаванда бо зарурати баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии минтақа муайян карда шудааст. Таъсиҳо ҷиҳати истифодаи таҷрибаҳо оиди арзёбии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: инфрасохтор, рушди иқтисодӣ, сиёсати иҷтимоӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ, таъминоти иҷтимоӣ, сифати зиндагӣ, талаботҳои иҷтимоӣ аҳоли, ҳифзи иҷтимоӣ.

Ризозада Т.Р., Охунова Д.У.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО - ЭКОНОМИЧЕСКИМ МЕХАНИЗМОМ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА

Статья посвящена изучению опыта зарубежных и соседних стран. Вопросы социальной политики имеют особое значение в развитии и прогрессе независимого Таджикистана и обуславливают необходимость реализации новой социальной политики.

На основе исследования дана оценка возможностей внедрения организационно-экономических механизмов социально-экономического развития региона. Актуальность и важность рассматриваемых механизмов определяются необходимостью повышения качества жизни населения региона. Даны рекомендации по использованию опыта при оценке развития социальной инфраструктуры.

Ключевые слова: инфраструктура, экономическое развитие, социальная политика, социальная инфраструктура, социальное обеспечение, качество жизни, социальные потребности населения, социальная защита.

Rizozoda T.R., Okhunova D.U.

USING FOREIGN EXPERIENCE IN MANAGING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN THE REGION

This article examines the experiences of foreign and neighboring countries. Social policy issues are particularly important for the development and progress of independent Tajikistan and necessitate the implementation of a new social policy.

The study assesses the potential for implementing organizational and economic mechanisms for the region's socioeconomic development. The relevance and importance of these mechanisms are determined by the need to improve the quality of life of the region's population. Recommendations are provided for using these experiences when assessing the development of social infrastructure.

Keywords: infrastructure, economic development, social policy, social infrastructure, social security, quality of life, social needs of the population, social protection.

Гузориши масъала. Дар шароити имрӯзаи тамаддуни башарият баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, умуман некуахлоқии ҷомеа – стратегияи асосӣ дар иқтисодиёти аксари давлатҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Ин вазифа асосан аз идоракунии ва инкишофи унсурҳои таркибии инфрасохтори иҷтимоӣ вобастагии калон дорад.

Масъалаи арзёбии ва рушди инфрасохтори иҷтимоӣ тайи чанд солҳои охир ба таври кофӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Инфрасохтори иҷтимоӣ имконияти қонеъ намудани талаботҳои ҷамъиятӣ оид ба нигохдории саломатӣ, гирифтани таълим, кафолати сатҳи имконпазири сифати зиндагӣ дар минтақа, таъмини тақрористеҳсолоти захираҳои инсониро медиҳад. Инфрасохтори иҷтимоии инкишофёфта ба минтақа таъсири мураккаб дорад, зеро ҷолибияти минтақаро зиёд мекунад ва баробари ин шиддати иҷтимоиро дар он паст мекунад, ки барои нигоҳ доштани захираҳои меҳнатии ҳуди онҳо ва ҷалби захираҳои нав аз дигар ҷойҳо мусоидат мекунад [10].

Таҳлили тадқиқотҳо ва мақолаҳои охирин. Дар асоси ин иқтисодиёти ҷаҳон дар бобати тақмил додани механизми ташкилию иқтисодии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ таҷрибаи бой ҷамъ кардааст. Бо дарназардошти он, ки Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол роҳи ташаққули иқтисоди бозаргониро нисбатан нав қабул кардааст ва муайян карда мешавад, ки ҳадафи асосии давлат – ин мунтазам баланд бардоштани сатҳи некуахлоқии аҳоли мебошад.

Доир ба ин, дар Паёмҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид кардаанд, ки «... Ҳукумати мамлакат бо истифода аз ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати мунтазам беҳтар гардонидани шароити зиндагии мардум нақшаҳои бузурги созандагиро роҳандозӣ карда истодааст. Ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар сиёсати давлати Тоҷикистон мақоми хос дошта, барои дастгирии соҳаҳои иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ ҳамасола зиёд карда мешавад. Дар ин замина, Ҳукумати мамлакат дар самти таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани музди меҳнат, нафақа ва стипендияҳо, инчунин, зиёд намудани даромади пулии аҳоли мунтазам тадбирҳои зарурӣ амалӣ карда истодааст.» [1], вале бо вучуди ин, омӯхтани таҷрибаи хориҷии танзими рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳадафи мақола. Таҳлил ва таҳқиқи таҷрибаҳои хориҷӣ оид ба истифодаи онҳо дар ташаккули механизми ташкилӣ-иқтисодии рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақа ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар робита ба ин, мо нахуст ба таҷрибаи кишварҳои пешрафта ҳамчун кишварҳои пешсаф дар масъалаи татбиқи ҳадафҳои пешбинишуда дар самти баланд бардоштани фаъолияти босамари субъектони инфрасохтори иҷтимоӣ, баъдан, ба таҷрибаи кишварҳои ҳамсоя ва он кишварҳое, ки сохтор ва таърихи рушди иқтисодии ба ҳам монанд доранд таваҷҷуҳ зоҳир менамоем.

Мавҷудияти низомҳои пешрафтаи ҳифзи иҷтимоӣ ҷузъи асосӣ ва хусусияти фарқкунандаи модели аврупоии иқтисоди бозорӣ мебошад. Ниҳодҳои дахлдор дар рафъи шиддати иҷтимоӣ, ки доимо дар натиҷаи дигаргуниҳои демографӣ ва иқтисодӣ ба амал меоянд, нақши калон мебозанд.

Дар назари аввал чунин ба назар мерасад, ки дар низомҳои миллии ҳифзи иҷтимоии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо тафовут бештар аз шабоҳатҳо мавҷуд аст, зеро ҳар як давлат дар ташаккули сиёсати иҷтимоӣ самти худро пеш гирифтааст. Бо вучуди ин, типологияи онҳо имконпазир аст, ки барои беҳтар омӯхтани таҷрибаи кишварҳои Аврупо ва татбиқи он дар шароити Тоҷикистон мусоидат кунад. Модели ҳифзи иҷтимоӣ ҳамчун принципҳои муқарраршудаи ташкил ва фаъолияти барномаҳои таъминоти иҷтимоӣ фаҳмида мешавад.

Тибқи гузориши Комиссияи Аврупо дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо чаҳор модели асосӣ бартарӣ доранд, ба монанди, модели континенталӣ, англосаксонӣ, скандинавӣ ва ҷанубӣ-аврупоӣ [4], ки шаклҳои онро ба таври схемавӣ чунин инъикос кардан мумкин аст (расми 1)

Расми 1. Модели ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар кишварҳои Аврупо

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ.

Оид ба шаклҳои моделҳои ҳифзи иҷтимоӣ ба таври муфассал истода мегузарем.

Модели континенталӣ робитаи қатъии байни сатҳи ҳифзи иҷтимоӣ ва давомнокии фаъолияти касбиро муқаррар мекунад. Он ба суғуртаи иҷтимоӣ асос ёфтааст, ки хидматрасонии он асосан аз ҳисоби саҳми шахсони суғурташуда маблағгузорӣ мешавад ва се шохаи суғуртаи иҷтимоӣ мавҷуданд: суғуртаи пиронсолӣ ва маъҷубият, суғуртаи тиббӣ ва суғурта аз ҳодисаҳои истеҳсолӣ.

Принсипҳои асосии модели мазкур дар Олмон охирҳои асри XIX чорӣ карда шудааст ва он инчунин ба Австрия, Фаронса ва кишварҳои Бенилюкс хосанд.

Яке аз принсипҳои асосии модел ҳамбастагии касбӣ мебошад, ки мавҷудияти фондҳои суғуртаеро, ки дар асоси баробарии кормандон ва соҳибкорон идора карда мешаванд, таъмин менамояд. Дар фондҳо ҳиссаҷудокуниҳои иҷтимоӣ аз ҳисоби музди меҳнат ҳам карда мешаванд. Чунин низоми суғурта, чун қоида, аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағгузорӣ намешаванд – принсипи универсалии буҷетӣ муҳолифи ин модели иҷтимоӣ мебошад. Барои аъзоёни камдаромади ҷомеа, ки бо як қатор сабабҳо (масалан, аз сабаби набудани таҷрибаи зарурии суғурта) наметавонанд пардохтҳои иҷтимоии суғуртавино гиранд, ҳамбастагӣ тавассути низомиҳои кӯмаки иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад.

Сарфи назар аз ҳислати ҳатмӣ будани суғуртаи иҷтимоӣ (масалан, дар Олмон онро қонун муқаррар кардааст), он пурра риоя карда намешавад. Сабаби ин мавҷуд будани ҳадди ниҳонии музди меҳнат аст, ки дар сурати аз ҳад зиёд гузаштан танҳо суғуртаи ихтиёрӣ ё маҳдуд кардани тарҳҳо имконпазир аст (тарҳҳо танҳо дар доираи ҳадди ниҳонии музди меҳнат сурат гирифта, пардохтҳои иҷтимоӣ нисбат ба ин сатҳ ҳисоб карда мешаванд).

Дар низоми таъминоти иҷтимоии Олмон суғуртаи иҷтимоӣ ҷои асосиро ишғол мекунад. Дар ин ҷо, чун дар аксарияти мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, низоми суғуртаи иҷтимоӣ ба зернизоми суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрӣ тақсим мешавад.

Низоми ҳифзи иҷтимоӣ дар Олмон аз рӯи принсипи худидоракунӣ амал мекунад: ба муассисаҳои суғуртаи иҷтимоӣ аз муассисаҳои идоракунӣ давлатӣ мустақилияти ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ташкилӣ дода мешавад. Аммо, ин ба зарурати аз тарафи давлат муайян кардани асосҳои қонунии пайдоиш ва фаъолияти муассисаҳои суғуртавӣ муҳолиф нест. Илова бар ин, давлат риояи қонунҳоро аз ҷониби мақомоти ҳифзи иҷтимоӣ назорат мекунад ва ҳуқуқ дорад фаъолияти молиявиро тичоратии онҳоро назорат кунад.

Вақте, ки мақомотҳои ҳифзи иҷтимоӣ ба мушкilotи молиявӣ дучор мешаванд, давлат ҳамчун кафили иҷрои ухдадорихҳои онҳо баромад мекунад, ки ин эътирофи нақши махсуси мақомоти ҳифзи иҷтимоӣ дар таъмини субот ва адолати иҷтимоӣ мебошад.

Модели англосаксонии ҳифзи иҷтимоӣ, ки аз ҷониби Британияи Кабир ва Ирландия истифода мешавад, аз модели Олмон ба кулلى фарқ мекунад.

Ба модели мазкур ақидаҳои Кейнс таъсири калон расонидааст, ки динамикаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва шуғли аҳоли бо талаботи самарабахш муайян карда мешавад ва бинобар ин, даромадро ба манфиати гуруҳҳои иҷтимоии камдаромад аз нав тақсим кардан лозим аст.

Ин модел ба он асос ёфтааст, ки ҳар як шахс, новобаста аз мансубияти онҳо ба аҳолии ғайри, ҳуқуқи ҷудонашаванда ба ҳифзи ҳадди ақали иҷтимоӣ дорад, яъне вобастагии пардохтҳои иҷтимоӣ аз тарҳҳои қаблӣ муҳолифи идеяи баробарии одамон мебошад.

Бояд қайд кард, ки дар доираи модели англосаксонӣ баъзе фарқиятҳои давлатӣ вучуд доранд. Дар Англия ба ҳамаи шаҳрвандон сарфи назар аз дараҷаи даромадашон, дар Ирландия бошад, танҳо ба одамони камдаромад хизмати бепули тиббӣ расонда мешавад.

Сохтори маблағгузории низоми ҳифзи иҷтимоӣ дар Британияи Кабир бо тақсими ин низоми ба соҳаи тандурустӣ ва суғуртаи иҷтимоӣ муайян карда мешавад. Яке аз онҳо тахминан 90% аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва дуум аз ҳисоби саҳмҳои суғуртавии кормандон ва соҳибкорон маблағгузорӣ мешавад. Суғурта аз ҳодисаҳои нохуш дар истеҳсолот, инчунин нафақаҳои оилавӣ пурра аз ҳисоби андозҳои умумӣ маблағгузорӣ карда мешавад.

Ҳамин тавр, хусусияти низоми давлатии ҳифзи иҷтимоии Британияи Кабир дар он аст, ки вай мавҷудияти ҳиссаҳои ҷудогонаи суғуртавино, ки барои нигоҳ доштани барномаҳои мушаххаси суғурта (нафақа, суғуртаи тиббӣ, нафақаи маъҷубият ва ғайра) таъин шудаанд, пешбинӣ намекунад. Тамоми хароҷоти маблағгузории ин барномаҳо аз ҳисоби саҳми ягонаи иҷтимоӣ, ки маблағи аз он ба даст овардашуда ба эҳтиёҷоти соҳаи мушаххаси суғуртаи иҷтимоӣ равона карда мешавад, рӯйпӯш карда мешавад.

Моделҳои скандинавии ҳифзи иҷтимоӣ барои Дания, Шветсия ва Финландия ҳос аст. Хидматҳои иҷтимоӣ ҳамчун ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ муайян карда мешаванд ва ҳамаи шаҳрвандон ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, ки аз андоз маблағгузорӣ мешаванд, доранд.

Яъне, ҳифзи иҷтимоӣ на ҳамчун неъматҳои давлат, балки ҳуқуқи қонунии шаҳрванд дарк карда мешавад. Ба истисноии суғуртаи бекорӣ, ки аз низоми давлатии ҳифзи иҷтимоӣ ҷудо буда, ба принсипи ихтиёрӣ асос ёфтааст.

Хусусияти фарқкунандаи модели скандинавӣ фарогирии васеи хатарҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ҳолатҳои ҳаёти мебошад, ки дастгирии ҷомеааро тақозо мекунад. Хизматҳои иҷтимоӣ одатан ба ҳамаи сокинони мамлакат кафолат дода мешавад ва дар маҷмӯъ, сатҳи пешниҳодшудаи ҳифзи иҷтимоӣ хеле баланд аст. Пеш аз ҳама, ин ба воситаи сиёсати ғайлонаи азнавтасимкунӣ ба даст оварда мешавад, ки ба баробар кардани даромадҳо нигаронида шудааст.

Принсипи асосии ҳифзи иҷтимоии Шветсия универсалии он, яъне фарогирии тамоми табақаҳои аҳолии мебошад. Принсипи дуҷуми муҳимтарин, ки ба бисёр кишварҳои иқтисодиву иҷтимоии Аврупо ҳос аст, вале дар Шветсия бештар амалӣ карда мешавад, ин принсипи ҳамбастагӣ мебошад. Моҳият аз он иборат аст, ки ҳамаи шаҳрвандон баробар ва новобаста аз вазъии иҷтимоӣ дар маблағгузориҳои низоми ҳифзи иҷтимоӣ иштирок намуда, ба даромади худ мутаносибан саҳмгузоранд.

Ниҳоят, унсурҳои зарурии чунин низом давлат мебошад, ки вазифаҳои аз нав тасим кардани неъматҳои иҷтимоиро аз табақаҳои таъминот то табақаҳои осебпазири аҳолиро ба уҳда мегирад. Арзиши баланди чунин низом (дараҷаи андозбандӣ дар Шветсия яке аз баландтарин дар ҷаҳон аст) аз ҳисоби сатҳи баланди ҳифзи иҷтимоии аҳоли, мавҷуд набудани тафовутҳои сарват ва камбизоатӣ ва мутаносибан, суботи баланди сиёсӣ ва иҷтимоӣ пурра ҷуброн карда мешавад.

Италия, Испания, Юнон ва Португалия модели ҷанубӣ-аврупоиро намоёндагӣ мекунад. Танҳо дар даҳсолаҳои охир дар зерини таъсири дигаргуниҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва сохторӣ дар ин ҷо низомҳои ҳифзи иҷтимоӣ тақмил ёфтанд. Ин моделро метавон ҳамчун дар ҳоли рушдбандӣ, гузаранда ва аз ин рӯ мавҷуд набудани роҳҳои ташаккули дақиқ шарҳ дод. Чун қоида, дар ин модел сатҳи таъминоти иҷтимоӣ нисбатан паст буда, ҳифзи иҷтимоӣ бо нигоҳубини оила вобаста аст. Аз ин рӯ, дар ин ҷо оила ва дигар ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши муҳим доранд.

Хусусияти муҳими ташаккул ва рушди соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар кишварҳои хориҷӣ - самт ва дараҷаи таъсири давлат ба онҳо мебошад, ки самаранокии ин таъсир на аз рӯи ҳаҷми сармоягузориҳои мустақим, балки аз рӯи шаклҳо, усулҳо ва роҳҳои гуногуни дастгирии соҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимтарини инфрасохтори иҷтимоӣ дар марҳилаи муайяни рушди иқтисодии миллии муайян карда мешавад.

Бешубҳа, яке аз омилҳои муайянкунандаи рушди инфрасохтори муносири иҷтимоӣ афзоиши шумораи шаҳрҳои калон мебошад. Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқкардаи Аврупо ва Амрико ҳиссаи максималии аҳолии шаҳрҳо дар давраи руқд ба 70 фоиз расидааст.

Аз ин рӯ, таркиб ва дараҷаи рушди бахшҳои инфрасохтори иҷтимоии ин кишварҳо дар асоси тамоюлҳои пайдошаванда ва тамаркузи аз ҳад зиёди онҳо дар агрегатсияҳои шаҳрӣ муайян карда шуданд. Имрӯз ин марҳилаи тараққиёти давлатҳои Африка, Амрикои Лотинӣ ва Осиё аз сар мегузаронанд, ки дар онҳо шумораи аҳолии шаҳрҳо босуръат меафзояд ва ҳиссаи онҳо ба 68 фоиз расидааст, ки ин дар навбати худ бо нобудшавии деҳаҳо ва шаҳракҳо мушоҳида мешавад. Суръати баланди урбанизатсия боиси зарурати рушди босуръати бахшҳои асосии инфрасохтори иҷтимоии шаҳрҳои калон мегардад, дар ҳоле ки аксарияти сокинони шаҳрҳо шароити асосии шаҳрӣ надоранд [5].

Дар асоси назарияи сармояи инсонӣ ҳамчун назарияи асосии ташаккул ва рушди инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисоддонҳо ва ҷомеашиносони ғарбӣ, аз ҷумла Т.Шултс дар тадқиқоти худ «Сармояи инсонӣ дар Энциклопедияи байналмилалӣ илмҳои иҷтимоӣ», ки «...ҳар як ҷамъият дар сурати ба тақрибистеҳсолкунии қувваи қорӣ бештар маблағгузорӣ карданад ҳам ба афзоиши маҳсулот ва ҳам ба баробар тасимоти он ноил шуда метавонад».

Ба ибораи дигар, ба андешаи як зумра коршиносони ғарбӣ, дар асоси таҳлили талаботи аҳоли ва робитаи он бо низоми зерсохтори иҷтимоӣ, метавон ба ҳулосае омад, ки вазифаи низоми инфрасохтори иҷтимоӣ ташаккули сармояи инсонӣ, рушди неруи инсонӣ ва қонё гардонидани талаботи аҳоли, ки дар чараёни ҳаёти он ба миён меоянд, мебошад.

Таҷрибаи хориҷӣ дар рушди инфрасохтори кӯдакона аксар вақт бо дастгирии молиявии минтақа робитаи кам дорад.

Масалан, дар Италия ду категорияи асосии кӯдакистонҳо мавҷуданд. Барои хурдтарин - яслиҳое, ки кӯдакони аз 3 – 4 моҳа то 3 соларо қабул мекунанд. Яслиҳо, ба истиснои рӯзҳои шанбе ва якшанбе, ҳар рӯз фаъолият мебаранд ва барои идҳову моҳҳои июл ва август баста мешаванд. Ба таври расмӣ давомнокии як рӯз дар кӯдакистон ба ҳисоби миёна то соати 16.30 давом мекунад. Агар волидайн барои гирифтани тифл ин қадар барвақт вақт надошта бошад, хизмати омӯзгор алоҳида пардохт карда мешавад ва кӯдакро дертар гирифтани мумкин аст. Вазъияти яслиҳо дар Италия хеле таассуфовар аст: аз ҷиҳати шумораи онҳо мамлакат дар байни Аврупо ҷойи охиринаро ишғол мекунад. Ин вазъиятро анъанаи қавии маҳаллӣ, на кӯшиши аз ғаҳвора ба дасти мураббӣ супурдани кӯдакро, балки мустақилона тарбия кардан ва бо ӯ дар хона мондан шарҳ медиҳанд [6].

Вобаста ба соҳаи манзил дар кишварҳои пешрафта се намуди иштирокчиёни фаъолро ҷудо кардан мумкин аст [7]:

- сектори давлатӣ – аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ намояндагӣ карда, вазифаи асосии ин бахш таъмини суботи иҷтимоии ҷомеа дар раванди истеъмоли молҳои манзилӣ мебошад;

- бахши хусусӣ - аз ҷониби корхонаҳо ва ташкилотҳои гуногуни тичоратии хусусӣ, ки дар раванди истеҳсоли молҳои манзилӣ истифода мешаванд, намояндагӣ мекунанд;

- сектори ихтиёрӣ - иттиҳодияҳои манзилӣ ва кооперативҳое, ки таърихи мавҷудияти онҳо зиёда аз сад сол пеш меравад.

Дар маҷмӯъ, моделҳои муосири хориҷии идоракунии соҳаи манзил бо дараҷаи баланди танзими ҷанбаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии ба даст овардани моликият ва истифодаи манзил, таваҷҷуҳ ба назар гирифтани ва ҳимояи манфиатҳои шаҳрвандон фарқ мекунанд. Сиёсати давлатии манзил дар аксари кишварҳо ба таъмини шаҳрвандон вобаста ба эҳтиёҷот ва имкониятҳои молиявии онҳо бо манзил равона карда шудааст.

Нақши давлат аз таҳия, қабул ва назорати иҷроӣ қонунгузории манзил, ҳавасмандгардонии сохтмони манзил ва дастгирии иҷтимоии категорияҳои алоҳидаи одамон (шаҳрвандони камбизоат, волидони танҳо, оилаҳои ҷавон, пиронсолон ва маъҷубон) иборат аст.

Имрӯз инфрасохтори иҷтимоиро, ки бо раванди қонё гардонидани талаботи аҳоли алоқаи нугустастанӣ дорад, аз рӯи принципи тақсмоти маъмури тасниф кардан мумкин аст. Бо назардошти миқёси ҳудудӣ ва гуногунии воҳидҳои маъмурию ҳудудии худ, Федератсияи Русия ҳамчун намунаи равшантарини тақсмоти маъмурии инфрасохтори иҷтимоӣ баромад мекунад.

Дар шароити муосири хоҷагидорӣ дар идоракунии соҳаи иҷтимоӣ Федератсияи Русия ба ҷанбаи минтақавии он аҳамияти бештар зоҳир намудааст. Механизми ташкилӣ-иқтисодии идораи соҳаи иҷтимоӣ дар мамлакат тавассути равиши лоиҳавӣ ба роҳ монда шудааст. Ба ақидаи онҳо идораи соҳаи иҷтимоӣ дар асоси равиши лоиҳавӣ мундариҷа, сатҳ ва самтҳои муҳими сиёсати иҷтимоиро дар бар мегирад. Агар лоиҳаҳои миллӣ афзалиятҳоро дар сатҳи давлатӣ инъикос кунанд, пас дар сатҳи шаҳрҳо ва ташкилотҳои мушаххаси иҷтимоӣ таҷрибаи тарҳрезии иҷтимоиро барои ҳалли мушкилот истифода бурдан мумкин аст.

Хуллас, дар натиҷаи амалигардонии лоиҳаи иҷтимоӣ ҳам объект ва субъекти фаъолияти лоиҳавӣ манфиат ба даст меорад. Сиёсати иҷтимоӣ воситаи муҳимтаринест, ки тавассути он ҷомеа суботи иҷтимоиро нигоҳ дошта, шартҳои асосии рушди марбут ба ташаккули сармояи инсонӣ ва ҳамохангсозии муносибатҳои байни гуруҳҳои иҷтимоиро таъмин мекунад.

Муаммоҳои ташаккул ва амалигардонии сиёсати иҷтимоӣ соҳаи пуршиддати тадқиқоти илмӣ мебошанд. Модели оптималии сиёсати иҷтимоӣ синтези ду тамоюл мебошад, ки аз як тараф, тамаркузро ба давлати иҷтимоӣ ва иқтисоди иҷтимоӣ, аз тарафи дигар, истифодаи

механизмҳои бозории таҳия ва татбиқи сиёсати иҷтимоиро дар назар дорад. Дар айни замон ба соҳаи иҷтимоӣ баргаштани давлатро ҳамчун мустаҳкам шудани майлҳои патерналистӣ ҳисоб кардан мумкин нест, вақте, ки давлат тамоми ухдадорихоро оид ба некӯаҳволии иҷтимоиро пурра ба зимма мегирад. Дар ин маврид давлат ҳамчун яке аз субъектҳои пешбари муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ баромад мекунад [10].

Вобаста ба самти ташаккули сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи инфрасохтори иҷтимоӣ таҷрибаи Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ўзбекистонро дида мебароем.

Масалан, дар марҳилаи кунунии рушд, Ҷумҳурии Қазоқистон таҳлил ва пешгӯии вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ ва равандҳои иҷтимоиро барои идоракунии рушди минтақа пайваста таъмин менамояд. Самтҳои асосии рушд дар Ҷумҳурии Қазоқистон дар асоси принципҳои инноватсионии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ амалӣ гардида, диверсификатсияи иқтисодиёт, баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ, беҳбудии вазъи демографӣ ва сиёсати шуғли устувори аҳоли ҳисобида мешавад.

Барои Қазоқистон, баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Дар асоси шохиси сармояи инсонӣ, Қазоқистон дар байни 144 кишвар дар ҷои 37-ум қарор гирифтааст [11].

Барои рушди минбаъдаи сармояи инсонӣ равиши маҷмӯӣ бо таъсир ба тамоми омилҳои таъсиркунанда зарур аст. Дар робита ба ин, Қазоқистон самти модернизатсияи иҷтимоиро интихоб намудааст, ки саломатии мувофиқ дар тамоми ҳаёт, рушди барвақти кӯдакон, таҳсилоти босифат ва малакаҳои касбиро дар бар мегирад.

Татбиқи сиёсати минтақавӣ дар Қазоқистон бе ташаккули низоми ниҳодҳои давлатии ташкилию молиявӣ, ки барои самтҳои алоҳидаи татбиқи Стратегияи рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои он масъуланд, имконнопазир аст.

Моделҳои миллии сиёсати иҷтимоӣ дар Қазоқистон ба истифодаи имтиёзҳо ва имкониятҳои рушди устувори иқтисодӣ барои баланд бардоштани некӯаҳволии мардум ниғаронида шудааст.

Мундариҷа ва ҳудуди сиёсати иҷтимоӣ Ҷумҳурии Қазоқистонро Паёмҳои Президент, инчунин мақолаи барномавии ӯ «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к Обществу Всеобщего труда» самтҳои асосии навсозии ҳамаҷонибаи иҷтимоиро муайян мекунанд. Онҳо нуктаҳои барномаҳои «Қазоқистон-2030», «Қазоқистон-2050»-ро муқаммал ва инкишоф медиҳанд, ки мазмуну самти сиёсати пурзури иҷтимоиро муайян мекунанд, ки субот ва созгории иҷтимоиро дар ҷамъият таъмин карда метавонад.

Дар самти ҳифзи иҷтимоӣ дастурҳои Президент ба Консепсияи ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Қазоқистон асос ёфтаанд. Гузашта аз ин, принсипи асосии татбиқи сиёсати ҳифзи иҷтимоӣ танзими давлатӣ буда, давлат дар марҳилаи ислоҳот ҳамчун манбаи асосии маблағгузории низоми ҳифзи иҷтимоӣ боқӣ мемонад.

Дар баробари афзоиши иқтисодиёти мамлакат, чи тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, низоми давлатии таъминоти иҷтимоиро дар се самт васеъ кардан мумкин аст: васеъ намудани доираи таъминоти иҷтимоӣ, ташкили ҳаёти гуруҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳифзшаванда, зиёд кардани шумора ва баланд бардоштани дараҷаи хизматрасонии таъминоти иҷтимоӣ.

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон афзалият дар сиёсати иҷтимоӣ ба сармоягузориҳои дорони миқёси васеъ оид ба рушди сармояи инсонӣ дода шудааст, ки он ба модернизатсияи соҳаи маориф ва тандурустӣ мусоидат мекунад.

Бояд таъakkур дод, ки дар Қазоқистон аз соли 2017 - таҳсилоти касбии роӣгон барои ҳама оғоз гардидааст ва мамлакат иқтисодиёти худро бе қонъ гардондани талаботи ҷомеа, таъмини афзоиши дараҷаи некӯаҳволии аҳоли ғайрисамаранок меҳисобад. Дар айни ҳол иҷроии супоришҳои пешбинишуда танҳо дар шароити сиёсати самарабахши иқтисодии ҳукумат имконпазир ҳисобида мешавад. Дар робита ба ин, метавон гуфт, ки тамоюли иҷтимоӣ дар қабули қарорҳои стратегӣ оид ба самтҳои рушди иқтисодиёти Қазоқистон авлабияти асосӣ мебошад.

Дар хусуси Ўзбекистон бошад, гуфтан мумкин аст, ки Президенти мамлакат шуруъ аз соли 2016 шакли нави ҳифзи иҷтимоиро пешниҳод намудааст, ки дар он ғояи асосӣ ба манфиати

чамбият ҳисобида мешавад. Аз соли 2017 дар Ўзбекистон 11 самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, аз ҷумла, ҷорӣ намудани механизмҳои нави самараноки ташкили муколамаи ошкоро бо шаҳрвандоне, ки дар назди онҳо ҳокимҳо, роҳбарони мақомотҳои прокуратура ва корҳои дохилӣ дар оянда ҳисоботдиҳандаанд, эълон карда шудааст. Дар ҳама воҳидҳои маъмурии мамлакат қабулгоҳҳои чамбиятӣ ва виртуалии Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон таъсис дода шудааст. Омӯзиши имкониятҳои ҳар як оила, ҷалби онҳо ба фаъолияти соҳибкорӣ, расонидани кӯмаки мақсадноки инфиродӣ ба табақаҳои гуногуни аҳолии заминаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва таҳкими суботи макроиқтисодии кишварро ташкил додааст.

Дар мамлакат «Стратегияи амалиёт барои рушди минбаъдаи Ҷумҳурии Ўзбекистон» аз рӯи панҷ самти афзалиятнок қабул карда шудааст. Стратегияи мазкур на танҳо барои тараққиёти иҷтимоии минтақаҳои алоҳида, балки барои баланд бардоштани дараҷаи зиндагонии аҳолии деҳаҳои дурдасттарини ҷумҳурӣ вазифаҳои мушаххас муайян ва параметрҳои мақсаднок тартиб дода шудаанд. Муҳимтарин омилҳое, ки моҳияти ислоҳоти иқтисодию иҷтимоиро муайян мекунанд, фароҳам овардани шароити зарурӣ барои меҳнати пурсамар, музди меҳнати арзанда, манзили дастрас, хизматрасонии тиббии баландсифат ва таълим, имкониятҳои васеи истироҳат ва фароғат ба ҳисоб мераванд. Имкониятҳои вилоятҳо, шаҳрҳо ва деҳаҳои алоҳидаи Ўзбекистон баррасӣ гардида, барномаҳои таъмини аҳолии бо оби нӯшокӣ, газӣ табиӣ, манзили арзон, хизматрасонии босифати тиббӣ, боғчаҳои нав, мактабҳо, азнавсозии роҳҳо, автобусҳо, бунёди объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ, нуқтаҳои хизматрасонӣ ва бозорҳои нав таҳия карда шудаанд [3].

Дар қатори ҳадафҳои стратегӣ дар самти беҳтарсозии хизматрасониҳои иҷтимоӣ уҳдадорҳои Ўзбекистон оид ба милликунонии Ҳадафҳои рушди устувори СММ дар масъалаҳои ислоҳоти низоми нафақа, шуғли аҳолии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва ғайра муайян карда шудаанд [9].

Бо мақсади ҳалли мушкилот дар тақсимои кӯмакҳои иҷтимоӣ ва рафъи ҳолатҳои коррупсионӣ дар асоси омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон низоми иттилоотӣ «Феҳристи ягонаи кӯмакҳои иҷтимоӣ, ки мубодилаи электронии 20 намуди иттилоотро бо маҳзани маълумотҳои 9 вазорату идораҳо амалӣ менамояд, таъсис дода шудааст [2].

Дар фаъолияти Бонки марказии Ўзбекистон таҷрибаи қарздиҳӣ тавассути зиёд кардани шавқу ҳаваси аҳолии ба нигоҳубини парранда, ҷорво, қушодани объектҳои савдои шахсӣ ва объектҳои иҷтимоӣ истифода мешавад. Кормандони бонк барои амалисозии ин барномаи мақсаднок тавассути аёдати ҳар як оила дар шаҳру деҳот ҷалб карда шудаанд.

Дар рафти фаъолияти бахшҳои шаҳру ноҳияҳо оид ба ошкор намудани муаммоҳои соҳаи иҷтимоӣ харитаи роҳҳо тартиб дода шуда, барои беҳтар намудани шароити иҷтимоии аҳолии тадбирҳои зарурӣ андешида шудаанд. Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон яке аз муаммоҳои тезутунд - ин таъмин намудани аҳолии бо манзили арзон дар асоси қарзҳои ипотекаӣ бо муҳлати бозпардохти 15 - 20 сол ба қуллӣ бознигарӣ карда шудааст.

Давлат бо мақсади азнавсозии ҳамаҷониба ва тағйир додани симои деҳоти ба ободонии қулл ниёздошта, барномаҳои «Обод кишлоқ» ва «Обод маҳалла» қабул кардааст. Дар доираи татбиқи ин барномаҳо дар соли 2020 479 деҳа ва 116 маҳалла ба маблағи 6,1 триллион сӯм обод карда шудааст.

Аз соли 2021 бо қабули Фармони Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи идома додани ислоҳоти татбиқшаванда дар соҳаи тандурустӣ ва фароҳам овардани шароити зарурӣ барои баланд бардоштани иқтисодии кормандони соҳаи тиб» номгӯи вазифаҳои афзалиятнок барои баланд бардоштани сифат ва миқёси хизматрасонии тиббӣ бо ҷорӣ намудани иқтисодии иловагии беморхона бо доруи реактивҳо ва таҷҳизотҳои тиббӣ дар ҳаҷми 10 фоиз муайян карда шудаанд. Омодабунӣ ва тақмили ихтисоси кормандони соҳаи тиб бо ҷалби Ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ ва коршиносони пешбар ҷиҳати гузаронидани интиҳоби таҳассусии кормандони соҳаи тиб амалӣ карда шудааст.

Соли 2020 аз чониби Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон коркарди методологияи нав, усулҳои арзёбӣ ва барнома оид ба кам кардани сатҳи камбизоатӣ яқоя бо Бонки умумичаҳонӣ ва Барномаи рушди СММ пешниҳод гардидааст. Ҳамзамон, Сарвари давлат ҳамчун василаи асосии мубориза бо камбизоатӣ пешниҳод намудааст, ки аз ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ оғоз намуда, барои сафарбар намудани қобилият ва имконоти аҳоли, истифодаи усулҳои рушду тақмили соҳибкорӣ, таваҷҷуҳи махсус ба рушди ин соҳа дар байни занону ҷавонон равона карда шавад.

Бо ҳамин мақсад лоиҳаи озмоишии коҳиши камбизоатӣ аз чониби Маркази тадқиқоти иқтисодӣ ва ислоҳоти иқтисодӣ дар ноҳияҳои Бӯка ва Чинози вилояти Тошканд санҷида шудааст. Барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ давлат дар назди ниҳодҳои иҷтимоии ҷомеаи шаҳрвандӣ, мақомоти ҳудидорақунӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ вазифаҳои мушаххас гузоштааст. Механизмҳои мушаххаси баррасии шиқоятҳо дар бораи ҳар як нафақа, кӯмакпулиҳо ва пардохтҳои иҷтимоӣ тавассути сайри хона ба хона ҷорӣ карда шудаанд.

Механизми тавоноии дастгирии иҷтимоии аҳоли, усули нави таъминоти иҷтимоӣ бо роҳи ба вучуд овардани баҳисобгирии шаффофи шаҳрвандон «Дафтари оҳанин (Железные тетради)» кор карда баромада шудааст, ки ба он оилаҳои ҳафт категорияи аҳолии бекор монда, ба ҳифзи иҷтимоӣ эҳтиҷманд дохил карда шудаанд. Барои дастгирии иҷтимоии занони то 30-сола аз соли 2020 тартиби муваққатии ҳалли низомии «Дафтарҳои занона (Женские тетради)» ҷорӣ карда шудааст, аз ҷумла заноне, ки саробонашро аз даст додаанд, занони маъюби гуруҳҳои 1 ва 2, занони бекор, ки хонаи истиқомати шахсии худро надоранд, тахти парастории онҳо маъюбони гуруҳҳои 1 ва 2 мавҷуданд, ба ёрии тиббӣ, ҳуқуқӣ ва равонӣ ниёз доранд. Номгуи кӯмаки иҷтимоие, ки барои кӯмаки яқдафъаинаи иҷтимоӣ, додани қарз, субсидия барои хариди манзил, масъалаҳои шуғл, гирифтани таҳсилоти иловагӣ ва курсҳои бозомӯзии ихтисосҳои гуногун пешбинӣ шудааст.

Аз соли 2021 бо мақсади пурзӯр намудани ҳифзи иҷтимоӣ ва дастгирии давлатии кӯдакони ятим ва бепарастор, инчунин боз ҳам тақмил додани механизмҳои баробарии иҷтимоӣ тартиби додани манзил ба кӯдакони ятими ба синни 18 расида дар биноҳои истиқомати бисёррошён дар ҳаҷми на камтар аз 25 м² муқаррар карда шудааст.

Ҳамин тариқ, шурӯъ аз соли 2017 ба Ўзбекистон муяссар гардидааст, ки гузариши тамаддунӣ ба модели давлати иҷтимоӣ-иқтисодиро таъмин намояд. Бо қабули «Стратегияи амалиёт дар панҷ самти афзалиятнок» дар мамлакат гузариш аз ислоҳот ба амалиёт таъмин гардидааст. Дар рафти татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, ки бо тағйир додани нархҳо ҳамроҳ шудааст, механизмҳои рафъи ҳавфи иҷтимоии табақаҳои алоҳидаи аҳоли, инчунин воҳидҳои алоҳидаи маъмурий кор карда баромада шудаанд.

Усул ва шаклҳои дастгирии табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳоли, ки ҷиҳати беҳтар намудани ҳифзи иҷтимоӣ пешниҳод шудаанд, аз чониби Ҳукумати кишвар дар асоси принсипи «Манфиати инсон болотар аз ҳама» дастгирӣ карда мешавад. Ҳукумати кишвар барои коҳиши мизони камбизоатӣ тавассути ҷорӣ кардани усулҳои нави ҳифзи иҷтимоӣ - «Дафтарҳои оҳанин», «Дафтарҳои занона», «Дафтарҳои ҷавонон» барои шахсони ниёзманди кӯмаки молӣ механизмҳои мухталиф таҳия кардааст. Ҳукумати мамлакат бо қабули Консепсияи рушди маҷмӯии иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Ўзбекистон то соли 2030 ҳадафҳои дучанд зиёд намудани даромадҳо, паст кардани камбизоатӣ ва нобаробариро ба миён гузоштааст.

Дар асоси омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ ва давлатҳои ҳамсоя шарҳи мухтасари таҷрибаҳои омӯхташударо дар шакли схема нишон медиҳем (расми 2.).

Расми 2. Шарҳи мухтасари таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Хулоса ва тавсияҳо. Ҳамин тавр, дар асоси омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ ва давлатҳои ҳамсоя ба хулосае омадан мумкин аст, ки идоракунии инфрасохтори иҷтимоӣ равишҳои гуногунро оид ба ташкил ва маблағгузорӣ, аз ҷумла маблағгузори давлатӣ, хусусӣ ва шарикӣ, инчунин моделҳои гуногуни идоракуниро нишон медиҳад.

Баъзе кишварҳо равиши ғайримарказонидашударо таъкид мекунанд, дар ҳоле ки баъзеи дигар равиши мутамарказро афзалият медонанд. Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ метавонад барои беҳтарсозии идоракунии инфрасохтори иҷтимоӣ дар кишварҳои гуногун, аз ҷумла дар Тоҷикистон муфид бошад.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 28 декабри 2022. Захираи электронӣ: <https://www.president.tj/event/missives/49225>. [Санаи мурочиат: 20.09.2025]
2. Указ Президента Республики Узбекистан №УП-5723 от 21 мая 2019 г. «О совершенствовании порядка определения размеров оплаты труда, пенсий и иных платежей» // Национальная база данных законодательства, 21.05.2019 г., № 06/19/5723/3160. Захираи электронӣ: <https://lex.uz/docs/4346131>. [Санаи мурочиат: 25.09.2025]
3. Постановление Кабинета Министров № 349 от 10. мая 2018 г. «О дополнительных мерах по искоренению принудительного труда в Республике Узбекистан». Захираи электронӣ: https://nrm.uz/contentf?doc=763343_postanovlenie_kabinet_a_ministrov_respubliki_uzbekistan_ot_10_05_2018_g_n_349_o_dopolnitelnyh_merakh_po_iskoreneniyu_prinuditelnogo_truda_v_respublike_uzbekistan&products=3_prakticheskaya_buhgalteriya. [Санаи мурочиат: 23.10.2025]

4. Europaeische Kommission: Soziale Sicherheit im Europa.Luxemburg, 1995; Hanesch W. Soziale Sicherung im europaeis-chen Vergleich // Aus Politik und Zeitgeschichte. 1998. Захираи электронӣ: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/538602/soziale-sicherung-im-europaeischen-vergleich>. [Санаи мурочиат: 26.09.2025]
5. Бикмухаметов И.И. Управление развитием услуг социальной инфраструктуры в крупном городе: дисс. ... канд. эконом. наук. – Уфа, 2011. Захираи электронӣ: <https://www.dissercat.com/content/upravlenie-razvitiem-uslug-sotsialnoi-infrastruktury-v-krupnom-gorode>. [Санаи мурочиат: 23.10.2025]
6. Буликеева, А.Ж. Региональная социальная инфраструктура как фактор качества жизни населения территории / А.Ж. Буликеева // Вестник ЮУрГУ. Серия: Экономика и менеджмент. - 2013. - №2. Захираи электронӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnaya-sotsialnaya-infrastruktura-kak-faktor-kachestva-zhizni-naseleniya-territorii>. [Санаи мурочиат: 23.10.2025]
7. Милоенко, Е.В Социальная инфраструктура: стандарты и нормативы / Е.В. Милоенко // Инновационная наука. - 2015. - №9. - С. 56-62.
8. Немашкалова К.Г. Социальная политика России в период рыночной трансформации: сущность, этапы, специфика // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС. 2015.№ 1. С. 65–72.
9. Оценка системы социальной защиты в Узбекистане на базе основного диагностического инструмента (CODI) совместный отчет МОТ, ЮНИСЕФ и Всемирного банка, 2020 – С.19. Захираи электронӣ: <https://www.ilo.org/ru/publications/>. [Санаи мурочиат: 23.10.2025]
10. Охунова Д. Ў. Арзёбии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар низоми иқтисодиёти минтақавӣ / Д. Ў. Охунова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 1 (40). –С. 120-128.
11. Сятчихин С.В. Социальный капитал как фактор саморазвития территорий // Вестник Удмуртского университета. 2015. Т. 25. Вып. 1. С. 103–109.

УДК 336.77:005. 336.1(575.3)

Саидзода Д.С.

РОҲҲОИ МУОСИРИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАИ РАВАНДИ ҚАРЗДИҲӢ БА СУБЪЕКТҲОИ ХУРДУ МИЁНА

Дар шароити кунунӣ, ҳар як кишвар бо мақсади рушди иқтисоди миллӣ талош менамояд, ки ташкилу тавсеаи бахшҳои мухталифи иқтисодӣ, аз ҷумла субъектҳои хурду миёна ва таъмини суботи иҷтимоӣ-сиёсии онҳоро роҳандозӣ намояд. Дар мақола, нуктаҳои калидӣ ҷиҳати раванку ривочи субъектҳои хурду миёна бо дарназардошти тақозои муосир ва дигаргуншавии иқтисод мавриди пешниҳод қарор гирифтаанд, имкон доранд то ҳаде дар раванку ривочи шаклҳои мухталифи соҳибқорӣ хурду миёна муосидат намоянд. Инчунин, таҳлилу пешниҳодҳои роҳандозишуда бар асоси омӯзиши масъалаҳо ва механизмҳои анъанавӣ маблағгузорӣ субъектҳои хурду миёна ва бо дарназардошти пайдошавии шаклҳои муосир хизматрасониҳои қарзӣ бо истифода аз фановариҳои муосир, абзорҳои ҷадиди пешниҳоди хизматрасониҳои қарзӣ баррасӣ шудааст. Ҳамзамон, дар мақола, густариши ҳамгироии молиявӣ субъектҳои хурду миёна дар шароити рақамишавӣ босуръати иқтисодӣ мавриди таҳқиқ қарор ёфта, ҳулюсову тавсияҳои муфид пешниҳод гардониди шудааст.

Калимаҳои калидӣ: хизматрасониҳои молиявӣ, равандҳои қарздиҳӣ, субъектҳои хурду миёна, технологияҳои молиявӣ, рақамикунонӣ, низоми бонкӣ, бозори сармоя, технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ, стартап, корхонаҳои хурду миёна, платформаҳои бонкӣ, сармоягузорӣ.

Саидзода Д.С.

СОВРЕМЕННЫЕ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЦЕССОВ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В современных условиях каждая страна в целях развития национальной экономики стремится к организации и расширению различных секторов экономики, включая малые и средние предприятия, и обеспечению их социально-политической стабильности. В статье представлены ключевые моменты развития и роста малых и средних предприятий с учетом современных требований и экономических изменений, которые могут в определенной степени способствовать развитию и росту различных форм малого и среднего предпринимательства. Также анализ и выдвинутые предложения основаны на изучении традиционных проблем и механизмов финансирования малых и средних предприятий, а с учетом появления современных форм кредитных услуг, использующих современные технологии, рассматриваются новые инструменты предоставления кредитных услуг. В то же время в статье рассматривается расширение финансовой интеграции малых и средних предприятий в условиях стремительной цифровизации экономики, представлены полезные выводы и рекомендации.

Ключевые слова: финансовые услуги, кредитные процессы, малые и средние предприятия, финансовые технологии, цифровизация, банковская система, рынок капитала, информационно-коммуникационные технологии, стартапы, малые и средние предприятия, банковские платформы, инвестиции.

Saidzoda D.S.

CONTEMPORARY WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF SMALL AND MEDIUM- SIZED ENTERPRISE LENDING

In today's environment, every country strives to develop its national economy by organizing and expanding various economic sectors, including small and medium-sized enterprises, and ensuring their socio-political stability. This article presents key aspects of the development and growth of small and medium-sized enterprises, taking into account modern requirements and economic changes that can, to a certain extent, facilitate the development and growth of various forms of small and medium-sized businesses. The analysis and proposals are also based on a study of traditional problems and financing mechanisms for small and medium-sized enterprises. Given the emergence of modern credit services using modern technologies, new tools for providing credit services are considered. At the same time, the article examines the expansion of financial integration of small and medium-sized enterprises in the context of the rapid digitalization of the economy, and provides useful conclusions and recommendations.

Keywords: financial services, credit processes, small and medium enterprises, financial technologies, digitalization, banking system, capital market, information and communication technologies, start-ups, small and medium enterprises, banking platforms, investments.

Баландбардории сатҳи ҳамгирии молиявии субъектҳои хурду миёна имкон дорад дар рушди иқтисоди миллӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, дар амал тақвиятёбии сиёсати буҷетӣ-андозӣ, сиёсати пулию-қарзӣ ва ҳамзамон, дар таъмини суботи молиявӣ нақши босазо дошта бошад. Таҷрибаи ҷаҳони муосир гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар вусъатёбии қарздиҳии бонкӣ ба субъектҳои хурду миёна омилҳои зерин метавонанд созгорӣ намоянд:

➤ Хусусиятҳои асосии иқтисод ва вижагиҳои баҳши молиявӣ, махсусан суботи макроиқтисодӣ, андозаи маҳдудшудаи баҳши давлатӣ, суботи баҳши молиявӣ, низомии бонкии рақобатнок, иқтисоди кушоди бар асоси рақобат бунёдефтае, ки иқтидори густариш ва тақонбахшии сармоягузориҳо ба СХМ доро мебошад;

➤ Омилҳои институтсионалӣ, ба монанди сифати идоранамоӣ ва иқтидори танзим ва назорати молиявӣ, дастбӣ ба иттилооти зарурӣ ва фазои дастгирикунанда ҷиҳати пешбурди фаъолияти тижоратӣ, мавҷудияти фишангҳои асосӣ ва муосир барои гарав, танзими пардохтнопазирӣ, низомҳои ҳукукии таҳкимбахшандаи ҳимояи ҳуқуқ, молиякият ва уҳдадорӣҳои шартномавӣ.

Дастбӣҳои субъектҳои хурду миёна ба маблағгузориҳоро метавон зимни татбиқи дигар омилҳо, аз ҷумла дар натиҷаи дастгирии пешниҳоди қарзҳои бонкӣ таъмин намуд. Таҷрибаи кишварҳои мухталиф шаҳодатдиҳандаи он аст, ки дар марҳилаҳои гуногуни равнақу ривочи субъектҳои мазкур, бозори сармоя низ метавонад нақши калидӣ дошта бошад. Ба ҷуз аз ин, фановариҳои муосири молиявӣ, имкон доранд дар хоҳиши омилҳои боздорандаи қарздиҳии бонкӣ созгор бошанд, зеро ин фановариҳо метавонанд роҳҳои навро барои маблағгузории СХМ ифтиҳо намоянд. Ин омилҳо дар саросари ҷаҳон ба унвони фишангҳои калидии рушди субъектҳои хурду миёна махсуб меёбанд, аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин фановариҳо ба таври бояду шояд амалқард надоранд.

Дар ҳоли ҳозир, дар мамлакатҳои мухталиф баҳри ҳамгироии молиявии субъектҳои хурду миёна якқатор чораҳои сиёсӣ ва ислохотҳо татбиқ шуда истодаанд. Ин чораҳо аз ҷумла, даҳолати мустақими ҳукуматро баҳри афзоиши қарздиҳӣ фарогир мебошанд. Яъне, афзоиши қарздиҳӣ тавассути бонкҳои тижоратӣ давлатӣ, барномаҳои кафолати қарзӣ ва чораҳои таъсирбахш дар самти танзими фоизи қарзҳои бонкӣ бояд роҳандозӣ гардад. Ҳамзамон, дар солҳои охир, дар аксар кишварҳои олам стратегияи миллии аз байн барандаи монеаҳо дар самти ҳамгироии молиявии хонаводаҳо ва ширкату корхонаҳо ба мушоҳида мерасад.

Ба андешаи мо, чораҳои зерин ба монанди маблағгузории мустақими давлатӣ ва пешниҳоди кафолатҳои қарзӣ бояд дар мадди аввали равнақбӣи субъектҳои хурду миёна истифода бурда шаванд. Ҳамзамон, мо чунин пешниҳод дорем, ки дар марҳилаи дарозмуддат баҳри густаришу равнақи субъектҳои хурду миёна корқарди рӯйқарди умумии фарогирандаи унсурҳои қобили қабули қаблан зикр шуда, аз қабилҳои асосҳои макроиқтисодӣ то масоили ҳуқуқӣ ва ҷанбаҳои танзимкунанда мувофиқи мақсад мебошад. Чунин рафтор имкон дорад дар баҳарқатдарории фароянди ғайрибаҳш барои тарафҳои мутақобил мусоидат намояд, зеро аз як тараф афзоиши шаффоияти СХМ ва хоҳишбӣи фаъолияти ғайрирасмӣ метавонад ба иқтисоди миллии ғайрибаҳш бештарро ба бор оварад ва ҳамзамон талабот ба қарзро бамаҷраиби ҷиҳат гардонад. Инчунин, татбиқи чораҳои таъсирбахши рақобатӣ, асосҳои танзимӣ, ғайрибаҳш равнақу тавсеаи субъектҳои хурду миёнаро бо тақия ба бозори сармоя ва фановариҳои муосир дучанд менамоянд.

Яке аз амалҳои инъикоскунандаи сатҳи ҳамгироии молиявӣ, намои ҳамгироии молиявӣ ба шумор меравад, дар ин намои шартҳои зарурии равнақбахшии ҳамгироии молиявии субъектҳои хурду миёна таҷассум ёфтаанд (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Намояи ҳамгироии молиявии субъектҳои хурду миёна

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Тавре аз мазмуни расми 1 бар меояд, муҳимтарин нишондиҳанда ҷиҳати муайяннамоиш шохиси ҳамгироии молиявии субъектҳои хурду миёна ин дастрасии ҳиссаи соҳибкорони мазкур ба қарзҳои бонкӣ, доштани ҳисобҳои бонкӣ, аз ҷумла ҳисобҳои ҷорӣ ва пасндоӣ ба ҳисоб мераванд. Иловатан зимни муайян кардани намоиш ҳамгироии молиявӣ, ҳиссаи ширкатҳои, ки бо мақсади маблағгузори сармояи гардон бонкҳои истифода менамоянд, ҳиссаи сармояи гардони аз ҷониби бонкҳо маблағгузоришаванда, ҳиссаи ширкатҳои, ки бо мақсади маблағгузори сармоя бонкҳои истифода менамоянд ва ҳамзамон муайяннамоиш ҳиссаи сармояи аз ҷониби бонкҳо маблағгузоришаванда шартӣ зарурӣ махсуб меёбад.

Субъектҳои хурду миёна ба унвони қувваи ҳаракатдиҳанда ва тақвиятбахшандаи бо шуғл фарогиршавӣ дар кишварҳои рӯ ба рушд ва махсусан Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ мегардад [6, с.58]. Бояд қайд дошт, ки ҳамгироии назарраси молиявии СХМ дар аксар маврид бо сиёсати нисбатан босамари андозӣ-буҷетӣ алоқамандӣ дошта, натиҷаи он ба ҷамъовариҳои бештари андозҳо мусоидат менамояд. Бар ин асно, мо чунин мепиндорем, ки сатҳи баланди ҳамгироии молиявӣ бо андозаи баланди даромадҳо ва хароҷотҳои давлатӣ нисбат ба ММД алоқанд мебошад. Устувориҳои нархҳо дар навбати худ ба андешаи мо метаавнод дар дастёбии СХМ ба маблағгузориҳои таъсири мусбӣ расонад. Сатҳи пасти таваррум, яке аз воситаҳои асосии суботи макроиқтисодӣ доништа мешавад, он бо сатҳи хавфи даркшуда, эътибори бештари бахши хусусӣ, сатҳи нисбатан баланди талабот ба қарз алоқаманд мебошад, аз ин хотир бо афзоиши пешниҳоди қарзҳо ба субъектҳои хурду миёна бастагӣ дорад.

Дар шароити густариши технологияҳои иттилоотӣ иртибототӣ, дарёфти роҳҳои ҷойгузини маблағгузорӣ, аз ҷумла бозори сармоя ва фановариҳои муосир, метавонад дар ҳамгироии сареътари молиявии СХМ тавассути дастгрии пешниҳоди қарзҳои бонкӣ ва ё ифтитоҳи каналҳои нави маблағгузорӣ мусоидат намояд [3, с. 64]. Тавре аз таҷрибаи кишварҳои алоҳида мушоҳида мегардад, барои ифтитоҳ ва тавсеаи ин каналҳо, татбиқи як зумра шарту шароитҳои мансуб ба андешидани ҷораҳои сиёсӣ ва низоми институтсионалӣ зарур шуморида мешавад. Аз таҷрибаи фаромилалӣ бар меояд, бозори сармоя имкон дорад дар қонсгардони талаботҳои махсуси СХМ дар самти маблағгузориҳои нақши калидӣ дошта бошад. Бозори сармоя иқтидори мустақиман ва ғайримустақиман дар маблағгузориҳои СХМ дахл намуданро доро мебошад, ин бозор ба миёнаравон барои сафарбарнамоии маблағгузориҳои кумак менамояд ва ҳамзамон дар бартарфасозии мушкилиҳои қарзҳои корхонаҳои хурд дар микросатҳ мусоидат менамояд. Бонкҳои тичоратӣ ба унвони яке аз чунин миёнаравон баромад менамоянд, онҳо дар бозори сармоя бо ҷалби маблағҳо сарувор мегиранд, аз ин хотир имкон доранд дар ҳама марҳилаҳои ҳаётии СХМ мушорикат дошта бошанд.

Стартап	Корхонаи хурд	Корхонаи миёна	Корхонаи бузург
• воситаҳои худӣ; • сармоягузориҳои ҳомӣ ва сармоягузориҳои венчурӣ • воситаҳои фановариҳои молиявӣ (қарзҳои байни тарарфҳои баробар, маблағгузориҳои дастаҷаёна)	• сармояи венчурӣ ва маблағҳои хусусии сармоягузоришаванда • натиҷа-таъсири макроиқтисодӣ ва бунёди ҷойҳои корӣ	• сармояи венчурӣ ва маблағҳои хусусии сармоягузоришаванда • натиҷа-таъсири макроиқтисодӣ ва бунёди ҷойҳои корӣ	• бозори сармоя ва қарзҳои бонкӣ

Расми 2. Манобеи асосии маблағгузориҳои субъектҳои хурду миёна
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар марҳилаи аввал, вақте ки ширкатҳо даромади камтар меоваранд, бо номутаносубии назарраси иттилоотӣ рӯ дар рӯ мегарданд, дастёбии онҳо ба манобеи мухталиф барои маблағгузорӣ маҳдуд мебошад, аз ин хотир соҳибкорон бештар ба захираҳои худӣ ва ё сармояи нақдӣ така менамоянд. Стартапҳое, ки дорои иқтисодии назарраси рушд мебошанд, вале аз сатҳи баланди хавф низ бархурдоранд, метавонанд сармояи венчурӣ ва ё воситаҳои фондҳои махсусгардонидашударо истифода намоянд. Бо мурури замон, дар натиҷаи раванги мунтазам СХМ, таърихи фаъолият ва натиҷаҳои он сабт мегарданд, бар ин асно, онҳо метавонанд доираи манбаҳои қарзиро каме васеътар намоянд. Дар марҳилаи ниҳой бошад, СХМ метавонанд уҳдадорихои қарзӣ ва ё дигар абзорҳои мушорикат дар бозори коғазҳои қиматнокро интишор намуда, бо ин роҳ ҷалби маблағ ва ё сармояро бештар намоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон новбаста аз убури марҳилаи гузариш, то ба ҳол бонкҳои тичоратӣ ва дигар муассисаҳои молиявӣ-қарзии анъанавӣ бо пешниҳоди хизматрасониҳои анъанавӣ машғул мебошанд, бинобар ин ҳарф задан дар бораи фондҳои венчурӣ, фондҳо ва ширкатҳои хусусии сармоягузорӣ қобили қабул нест, аммо таъсиси бозори коғазҳои қиматноки амалкунанда барои ҷалби сармоя ба андешаи мо, бояд дар як марҳилаи кӯтоҳ шурӯъ гардад.

Барои дасгирии раванги қисамтҳои мухталифи бозор ва абзорҳои ба СХМ дар самти қонеъгардонии талаботҳои пулӣ хизматрасонанда мавҷудияти эконизомии комил мувофиқи мақсад мебошад. Ташаккули чунин як эконизом тақозогари омилҳои бунёдӣ ба монанди мавҷудияти сиёсати макроиқтисодӣ, суботи иқтисодӣ, пойгоҳи бузургии танаввуъёфтаи сармоягузoron ва инчунин, раванги мунтазами бозорҳои нисбатан васеи сармояро дар назар дорад. Илова бар он, бояд доираи муайяни шарту шароити институтсионалӣ, асосҳои ҳуқуқӣ ва асосҳои танзим ва назорати ба талаботи СХМ мутобиқгардида мавриди омода қарор дода шаванд. Бо мақсади роҳандозии эконизомии бозори сармоя барои СХМ дар ҷадвали зерин чораҳои зарурӣ тибқи таҷрибаи ҷаҳонӣ мавриди пешниҳод қарор дода мешавад.

Ҷадвали 1. Эконизомии бозори сармоя барои субъектҳои хурду миёна

Абзорҳо	Чораҳои сиёсӣ	Таҷрибаи кишварҳои мухталиф
Сармояи аввалия – сармоягузoron, ҳомиён, сармояи вунчерӣ, сармояи худии барои сармоягузорӣ сафарбаршаванда	- асосҳои ҳуқуқӣ ва танзимнамоӣ; - инкубаторҳо, аксепторҳо; - рағбати андозӣ, қафолайҳои давлатӣ; - мубодилаи иттилоот.	ИМА: пешсафтарин кишвар дар баҳши сармоягузории венчурӣ. Кореяи ҷанубӣ: корпоратсияи сармоягузории венчурӣ бо асосҳои давлатӣ. Иордания ва Лубнон: қафолатҳои давлатӣ. Қазоқистон: ислоҳот дар баҳши танзимӣ.
Уҳдадорихо ва коғазҳои қиматнок бо дорoiҳои таъминшуда	- асосҳои танзимнамоӣ; - интишори коғазҳои қиматнок (хусусӣ, дар бозорҳои биржавӣ ва ғайрибиржавӣ), ташкилӣ, стандартизатсиякунонӣ ва таҳвили хавф (сабукнамоии талабот нисбат ба сармоя); - оҷонсии рейтингӣ; - қафолатҳои қисмӣ/дасгирӣ сифати қарзҳо-қарорҳо дар пояи фановариҳои муосир.	Британияи Кабир: қисматҳои бозор, абзорҳои иштирок дар сармояи СХМ, бозори сармоягузориҳои ҷойгузин. Чин: бозори фондии миллии абзорҳо ва нархтаъиннамоиҳо. Польша: низомии New connect.
Абзорҳои иштирок дар сармоя	- харочотҳои нисбатан паст, талаботҳои мутаносиби танзимнамоӣ барои интишор дар платформаи махсус барои СХМ; - сифати идоранамоии корпоративии СХМ (стандартҳои муҳосибот ва аудит). - Маърифати молиявӣ.	Миср: қисмати Nilex барои СХМ, Баҳрайн. Бозори сармоя. Покистон. Биржаи фондӣ барои СХМ.

Сарчашма: Таҳияи мууаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ.

Тавре аз маълумоти чадвали 1 мушохида мешавад, фановариҳои молиявӣ боис ба дигаргуниҳо дар самти маблағгузориҳои СХМ мегарданд, аз ин хотир дар байни ниҳодҳои тасмимгиранда рағбатҳои зиёдро ба бор меоваранд. Дигаршавии вазъ дар давоми солҳои охир, иқтидори фановариҳои муосирро ба унвони манбаи ҷойгузини маблағгузорӣ инъикос менамояд. Масалан, дар Британия то авҷгирии бухрони молиявии солҳои 2008-2012, раванди қарздиҳӣ ба СХМ тавассути 4 бонк амалӣ мегашт, қарзҳои ин бонкҳо 80 ҷисади қарзҳои ба ин соҳа додашударо дарбар мегирифт [2, с. 34]. Аммо дар солҳои бухронӣ ин маблағгузорӣ якуҷбора коҳиш ёфт. Дар ҷавоб ба ин рафтори бонкҳо, ҳукумати ин кишвар ташкилотҳои қарзии ба СХМ хизматарсонро уҳдадор намуд то барои дастгирии ин соҳа манбаҳои ҷойгузин ва ё дигар хизматарсонандаҳоро дарёфт намояд, чунин амал боис ба авҷгирии қарздиҳӣ ба СХМ гардид.

Дар шароити авҷгирии фановариҳои муосир, навгониҳои мансуб ба *fintech* (технологияҳои молиявӣ) низ имкон доранд дар маблағгузориҳои СХМ нақш дошта бошанд [4, с. 64], алалхусус ба воситаи пешниҳоди қарзҳо ва маблағгузориҳо аз ҳисоби абзорҳои дар сармоя иштироккунанда, ин бахш имкон дорад тавассути абзорҳои муосир ҳам дар мусоидат ба қарзҳои бонкӣ кумак расонад ва ҳам каналҳои нави маблағгузориҳоро дарёфт намоянд. Тавре қаблан изҳор дошта будем, дар ҳоли ҳозир, дар кишвар маҳдудиятҳо барои ҳамгирии молиявии СХМ вучуд доранд, аз ҷумла маҳдудиятҳои марбут ба иттилооти қарзӣ, сатҳи нокифояи рақобат ва сатҳи баланди хизматрасониҳои қарзӣ ба СХМ. Ба андешаи мо дар натиҷаи истифодаи фановариҳои муосир ва технологияҳои молиявӣ метавон ин камбудӣҳоро паси сар намуд.

Фановариҳои молиявӣ дар баландбардории рақобат байни расонандагони хизматрасониҳои молиявӣ ба СХМ нақши ниҳоят мубрамро иҷро менамоян. Барои мисол дар АМА платформаи (*Souqalmal*) ба қарзгирандагон дар қиёснамоии шароити қарзӣ, суғурта, лизинг ва дигар маҳсулотҳои бонкӣ барои СХМ кумак мерасонад.

Самти дигари нисбатан мубрам барои равнақи маблағгузориҳои СХМ, ифтитоҳи платформаҳои бонкӣ мебошад, дар доираи ин платформаҳо расонандаҳои хизматрасониҳои молиявӣ, ки тарафи сеюм мебошанд, ба иттилооти бонкӣ дар бораи муштариёни муассисаҳои қарзӣ бо мақсади ба онҳо пешниҳоднамоии маҳсулоти худ бар асоси розигии онҳо дастрасӣ пайдо менамоянд.

Ҳамин тавр, барои ифшои иқтидори маблағгузориҳои СХМ дар кишвар, татбиқ ва риояи доираи васеи шарту-шароит ба монанди барпосозии асосҳои макроиктисодии устувор, асосҳои сиёсати молиявӣ ва инчунин мураббабсозии шароити меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки барои тавсеа ва равнақи фарҳанги қарздиҳӣ ба СХМ зарур мебошад, шартҳои зарурии густариши ин навъи фаъолият дар шароити ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад. Бар асоси таҳлили ҳолати воқеӣ ва рушди СХМ бо дарназардошти дигаргуниҳои кулӣ дар иқтисоди ҷаҳон, мо ба ин назарем, ки мусоидат ба ҳамгирии молиявии СХМ бояд қисми ҷудоинопазири стратегияи сиёсии давлатӣ маҳсуб ёбад. Зеро маҳз ангеа ва рағбатҳои давлатӣ метавонанд дар рушд ва тавсеаи ҳамаҷонибаи СХМ, ҳамгирии он бо фановариҳои молиявии ҷаҳонӣ мусоидату созгорӣ намоянд.

АДАБИЁТ:

1. Аминова, Ф.И. Основные направления повышения доступности банковских услуг в Республике Таджикистан / Ф.И. Аминова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. – Худжанд: Ношир, 2014. – №2(58). – С. 97-103.
2. British Business Bank. (2014). *Small Business Finance Markets Report*. London: British Business Bank. – P. 32-38.
3. Воҳидов У.М., Чиллаев С.Н. Ташаккули рақамикунони бозорҳои молиявӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / У.М. Воҳидов, С.Н. Чиллаев // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Иқтисоди “Сабз” – заминаи бунёдии рушди устувор» (ш. Хоруғ, 27 апрели соли 2024). ДДХ ба номи М. Назаршоев. - Душанбе, 2024. - С. 61-66.

4. Karim, S. Is FinTech providing effective solutions to Small and Medium Enterprises (SMEs) in ASEAN countries? / A. S. Karim, F. Naz, M.A. Naeem, S.A. Vigne // Economic Analysis and Policy. – 2022. – Volume 75. – P/ 60 – 66/
5. Digital China: Powering the Economy to Global Competitiveness / McKinsey&Co, 2022. – P. 18 – 23.
6. Малявкина Л.И. Формирование и развитие системы инфраструктурного обеспечения деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства на основе цифровых платформ и технологий // Известия Юго-Западного государственного университета. — 2021. — №3. — с. 56-65.
7. Саидзода Д.С. Такмили низоми қарздиҳии хурд дар кишварҳои дар ҳоли гузариш қарордошта [Матн] / Д.С. Саидзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав. - Душанбе, 2025. - № 1/3 (137). - С. 631 - 635.
8. Сандалов, Ҳ.А., Латипова, Г.С. Асосҳои институтсионалии рушди захираҳои қарзӣ дар банкҳои тичоратӣ / Ҳ.А. Сандалов, Г.С. Латипова // Паёми молия ва иқтисод. – 2019. – №4(20). – С. 14-20.
9. Солеҳзода, А.А. Таҳлили хавфҳои низоми бонкии кишвар дар доираи чораҳои сиёсати макропруденсиалӣ [Матн] / А.А. Солеҳзода, Қ.С. Сафаров //Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 1 (25). - С. 36-42.
10. Стыцук Р.Ю. Характерные черты и тренды развития цифрового маркетинга на российском рынке // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2020. – №9 (часть 1). – С. 166-172.

УДК 339.543.012

Саидзода С.М.

МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ ТАВАККАЛ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ГУМРУКӢ

Мақола ба таҳқиқи моҳият, хусусиятҳо ва самтҳои асосии идоракунии таваккал дар низоми фаъолияти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар он зарурати татбиқи низоми муносири идоракунии таваккал дар шароити густариши савдои байналмилалӣ, ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ ва афзоиши хатарҳои иқтисодӣ, молиявӣ, ҳуқуқӣ ва маъмурӣ асоснок карда мешавад. Муаллифон мафҳумҳои асосии идоракунии таваккал, намудҳои таваккал, объектҳои таҳлил ва марҳилаҳои раванди идоракунии онҳоро шарҳ дода, нақши низоми идоракунии таваккалро дар баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ, соддагардонии расмиёти гумрукӣ ва истифодаи самараноки захираҳои мақомоти гумрук нишон медиҳад. Ҳамчунин хусусиятҳо ва самтҳои афзалиятноки идоракунии таваккал дар фаъолияти гумрукӣ бо дарназардошти истифодаи технологияҳои рақамӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ таҳлил мегарданд.

Калидвожаҳо: идоракунии таваккал, фаъолияти гумрукӣ, назорати гумрукӣ, амнияти иқтисодӣ, низоми идоракунии таваккал, таваккалҳои гумрукӣ, рақамикунунии гумрук, савдои байналмилалӣ

Саидзода С.М.

СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В ТАМОЖЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Статья посвящена исследованию сущности, особенностей и основных направлений управления рисками в системе таможенной деятельности Республики Таджикистан. В ней обосновывается необходимость внедрения современной системы управления рисками в условиях расширения международной торговли, глобализации экономических отношений и роста экономических, финансовых, правовых и административных рисков. Авторы раскрывают основные понятия управления рисками, виды рисков, объекты анализа и этапы процесса их управления, а также показывают роль системы управления рисками в повышении эффективности таможенного контроля, обеспечении экономической безопасности, упрощении таможенных процедур и рациональном использовании ресурсов таможенных органов. Кроме того, анализируются особенности и приоритетные направления управления рисками в таможенной деятельности с учётом применения цифровых технологий и международного опыта.

Ключевые слова: управление рисками, таможенная деятельность, таможенный контроль, экономическая безопасность, система управления рисками, таможенные риски, цифровизация таможни, международная торговля

Saidzoda S.M.

THE ESSENCE AND FEATURES OF RISK MANAGEMENT IN CUSTOMS ACTIVITY

The article is devoted to the study of the essence, specific features, and main directions of risk management within the system of customs activity of the Republic of Tajikistan. It substantiates the necessity of implementing a modern risk management system in the context of expanding international trade, the globalization of economic relations, and the growing economic, financial, legal, and administrative risks. The author examines the key concepts of risk management, types of risks, objects of analysis, and stages of the risk management process, and also demonstrates the role of the risk management system in enhancing the effectiveness of customs control, ensuring economic security, simplifying customs procedures, and optimizing the use of customs authorities' resources. In addition, the article analyzes the specific features and priority directions of risk management in customs activity, taking into account the application of digital technologies and international best practices.

Keywords: risk management, customs activity, customs control, economic security, risk management system, customs risks, customs digitalization, international trade

Дар шароити густариши муносибатҳои байналмилалӣ, рушди савдои байналмилалӣ ва душвор гардидани тамоюлҳои иқтисодӣ молиявӣ низоми ҷаёлияти гумрукӣ бо таваккалҳои мухталифи иқтисодӣ, молиявӣ, ҳуқуқӣ ва маъмурӣ дучор мегардад. Ба низом даровардан ва самаранок идоракунии таваккалҳои номбаршуда яке аз омилҳои асосии таъмини беҳатарии иқтисодӣ, нигоҳдории манфиатҳои молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соддагардонии барасмиятдарории ҷаёлияти гумрукӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин асос, таҳқиқоти моҳият, хусусиятҳо ва самтҳои асосии идоракунии таваккал дар низоми ҷаёлияти гумрукӣ ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ аҳмияти муҳим пайдо мекунад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи асосӣ “таъмини амнияти иқтисодии кишвар мебошад, ки низоми муташаккил ва бо ҳам алоқамандро пешбинӣ менамояд, ки истиклолияти иқтисодӣ, самаранокӣ, рақобатпазирӣ, субот, устувориро таъмин намуда, ба рушди босуботи иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад” [2, 155].

Дар шароити ҷаҳонишавии гардиши тичорати хориҷӣ раванди омӯзиш, татбиқ, рушди фаъолияти гумрукӣ, ва тавачҷух ба таҳқиқи сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз пеш афзоиш меёбад [5, 285].

Маълум аст, ки назорати гумрукӣ “ин маҷмӯи чорабиниҳое мебошад, ки дар асоси арзёбӣ ва идоракунии таваккале, ки мақомоти гумрук бо мақсади таъмини риояи қонунгузории гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамоянд” [1, 261].

Қобили зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чараёни қорӣ намудани низоми маъмурикунонии электронии гумрукӣ ба таври марҳилавӣ амалӣ гардида, ҳамчун яке аз унсурҳои муҳими ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ баромад менамояд. Дар доираи ин раванд, тавачҷухи асосӣ ба рақамикунонии равандҳои барасмиятдарории гумрукӣ, тақмили воситаҳои назорати гумрукӣ, баланд бардоштани сатҳи самаранокии идоракунӣ дар сохторҳои мақомоти гумрук, инчунин ба рушди низоми муосири идоракунии хавфҳо равона гардидааст. Қорӣ намудани чунин механизмҳо имкон медиҳад, ки шаффофият ва самаранокии фаъолияти гумрукӣ таъмин шуда, монеаҳои маъмурӣ коҳиш ёбанд ва сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда ба субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ беҳтар гардад.

Дар ин замина, масъалаи ташаккули бозори хизматрасониҳои давлатӣ, хусусан дар соҳаи гумрук, аҳамияти махсус пайдо намуда, бо самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон робитаи зич дорад. Ин раванд ба фароҳам овардани муҳити мусоиди соҳибқорӣ, ҷалби сармоягузорӣ, рушди савдои хориҷӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мусоидат намуда, дар маҷмӯъ, ба татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди устувори кишвар нигаронида шудааст.

Бояд таъкид кард, ки “таҷрибаи ҷаҳонии қорӣ намудани технологияи нав дар фаъолияти гумрукӣ ба стандартҳои байналмилалӣ, ва алалхусус, ба Конвенсияи байналмилалӣ оид ба соддагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ, ки дар он яке аз унсурҳои асосии назорати самаранок, ин қорӣ намудани низоми идоракунии таваккал мебошад, асос меёбад” [7, 284].

Низоми идоракунии таваккал маҷмӯи тадбирҳои мебошад, ки мақомоти гумрук барои ноил шудан ба мақсадҳои зерин: истифодаи низоми идоракунии таваккал, объектҳои таҳлили таваккал, истифодаи низоми идоракунии таваккал аз ҷониби мақомоти гумрук, ташкили раванди идораи таваккал аз ҷониби мақомоти гумрук анҷом дода мешавад. “Низоми идораи таваккал бо истифодаи самараноки захираҳои иттилоотии мақомоти гумрук барои пешгирии вайронкунии қонунгузории гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон асос меёбад, ки хусусияти устувор дорад, бо саркашӣ аз пардохти бочҳои гумрукӣ, андозҳо, ғоизҳо ва ҷаримаҳо алоқаманд аст, рақобатпазирии молистеҳсол кунандагони ватаниро ҳалалдор мекунад ва ба дигар манфиатҳои барои давлат муҳим, ки таъмини риояи он ба зиммаи мақомоти гумрук гузошта шудааст, таъсир мерасонад” [1, 262].

Мафҳумҳои асосие, ки дар низоми идоракунии таваккал дар фаъолияти гумрук истифода мешаванд, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Мафҳумҳое, ки дар низоми идоракунии таваккал истифода мешаванд

	Мафҳум	Шарҳи мафҳум
1.	Таваккал	- эҳтимоли риояи нақардани қонунгузории гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон
2.	Таваккали муайяншуда	- далеле, ки нишон медиҳад, ки вайронкунии қонунгузории гумрук, аллакай, руҳ додааст ва дар ин бора мақомоти гумрук маълумот доранд
3.	Таваккали эҳтимолий	- таваккали муайяннашуда, вале шароити ба амал омадани он мавҷуд аст
4.	Дараҷаи таваккал	- андозаи таносуби басомади руҳ додани ҳодисаи вобаста ба риояи нақардани қонунгузории гумрукии Ҷумҳурии

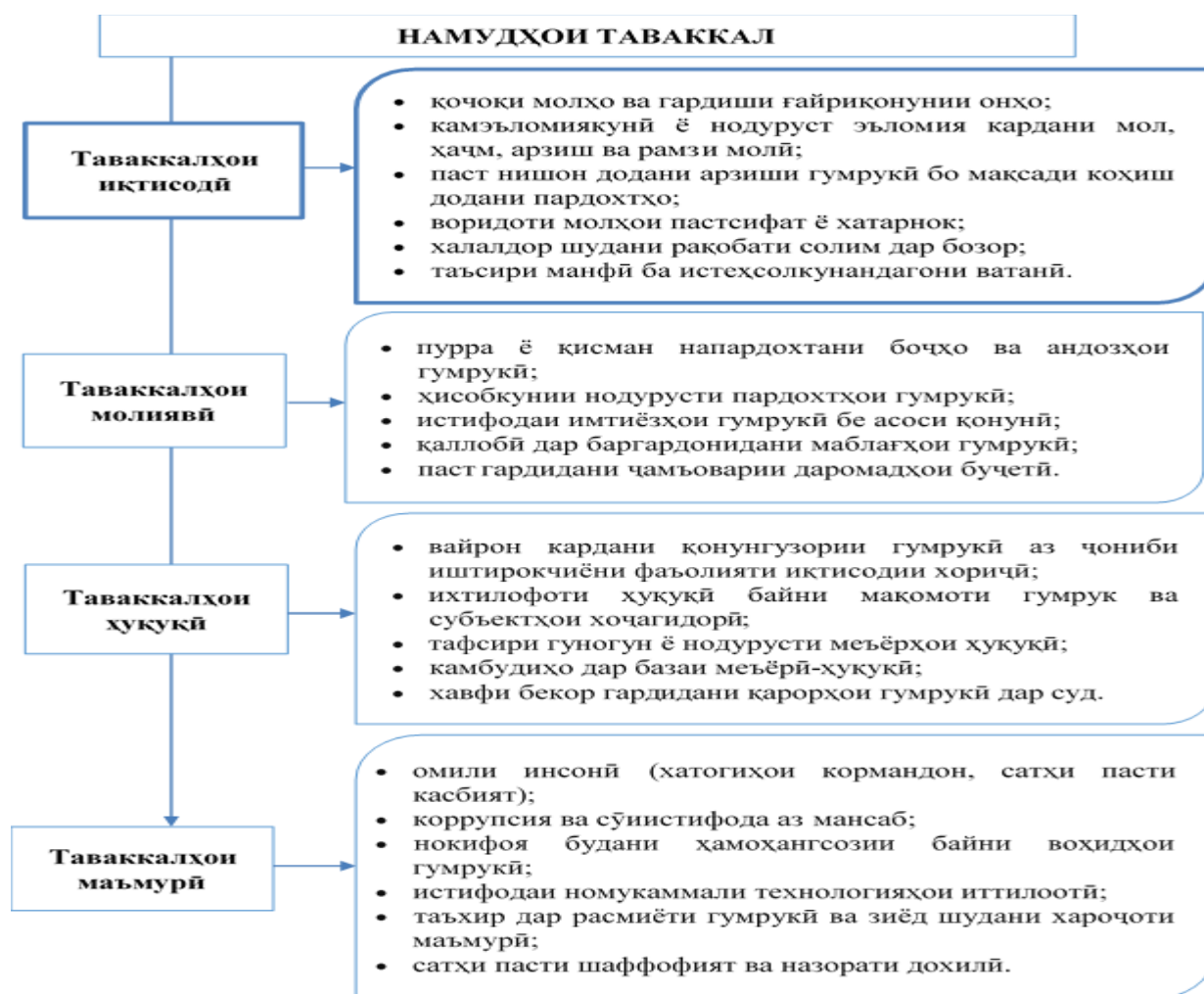
		Тоҷикистон ва оқибатҳо (зарар)-и эҳтимолии пайдоиши ин ҳодисаро тавсифкунанда
5.	Намуди таваккал	- маҷмуи маълумот дар бораи минтақаи таваккал, нишондиҳандаҳои таваккал, инчунин дар бораи тадбирҳо оид ба кам кардани таваккал
6.	Меъёрҳои дараҷаи таваккал	- маҷмуи хусусиятҳо, ки аз рӯи онҳо ба шахсони анҷомдиҳандаи амалиёти гумрукӣ бо мақсади татбиқи шаклҳои назорати гумрукӣ ва (ё) тадбирҳои таъмини назорати гумрукӣ баҳо дода мешавад
7.	Тадбирҳо оид ба кам кардани таваккал	- маҷмуи чорабиниҳо, ки аз ҷониби шахсони мансабдори ваколатдори мақомоти гумрук бо мақсади ошкор ва пешгирии вайронкунии қонунгузории гумрукӣ анҷом дода мешаванд
8.	Идораи таваккал	- фаъолияти низомкардашудаи мақомоти гумрук оид ба кам кардани эҳтимолияти ҳодисаҳои вобаста ба риоя накардани қонунгузории гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва оқибатҳо (зарар) - и эҳтимолии пайдоиши онҳо
9.	Баҳодиҳии таваккал	- амалҳо оид ба ҳаммонандсозӣ, таҳлили таваккал ва муайян кардани дараҷаи таваккал
10.	Ҳаммонандсозии таваккал	- амалҳо, ки ба ошкорсозӣ, шинохтан ва тавсифи таваккал нигаронида шудаанд
11.	Таҳлили таваккал	- истифодаи маълумоти дар ихтиёри мақомоти гумрук мавҷудбуда барои муайян намудани соҳа ва нишондиҳандаҳои таваккал
12.	Нишондиҳандаи таваккал	- меъёрҳои муайян бо параметрҳои пешакӣ муқарраршуда, ки дурӣ аз онҳо ё мувофиқатӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки объекти назорати гумрукӣ интиҳоб карда шавад
13.	Соҳаи таваккал	- тавсифи таваккал ва шароите, ки дар он таваккал ба вучуд меояд

Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаи [1].

Дар таҷрибаи хоҷагидорӣ ва фаъолияти низоми гумрук намудҳои зерини таваккал ба монанди иқтисодӣ, молиявӣ, ҳуқуқӣ ва маъмурӣ ба вучуд меоянд, ки дар расми 1 пешниҳод гардидаанд.

Таваккалҳои иқтисодӣ, молиявӣ, ҳуқуқӣ ва маъмурӣ дар фаъолияти низоми гумрук бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд, дар умум метавонанд ба амнияти иқтисодию ҳуқуқи давлат, самаранокии идоракунии низоми гумрук ва эътимоди субектҳои тиҷорати байналмилалӣ таъсири манфӣ расонанд. Аз ин рӯ, пешгирӣ, муайянсозӣ ва идоракунии самаранокии ин таваккалҳо яке аз вазифаҳои калидии мақомоти гумрук дар шароити муосир ба ҳисоб меравад.

Ба ақидаи мо моҳияти идоракунии таваккал дар фаъолияти гумрук ин маҷмӯи чорабиниҳои бо тартибу низом, усулҳо ва механизмҳои таҳлилии мебошад, ки ба муайянкунӣ, баҳодиҳӣ, пешгӯӣ ва паст кардани хатарҳои эҳтимоли ҳангоми интиқоли молу воситаҳои нақлиёт тавассути сарҳади гумрукӣ мебошад.

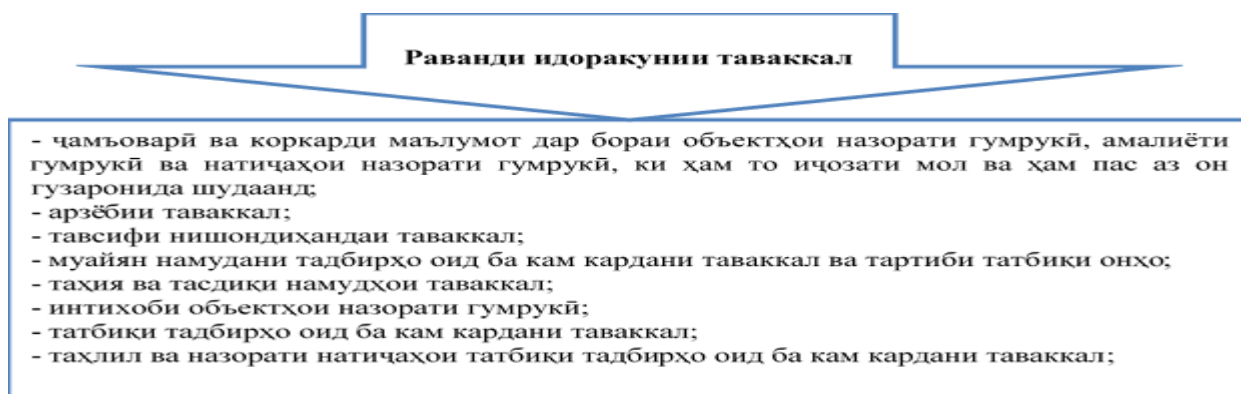

Расми 1. Намудҳои таваккал дар низомии фаъолияти гумрук

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ба мақсадҳои асосии истифодаи низомии идоракунии таваккал аз ҷониби мақомоти гумрук дохил мешавад: “таъмини самаранокии назорати гумрукӣ; таваҷҷуҳ ба соҳаҳои таваккал бо сатҳи баланд ва таъмини самаранокии истифодаи захираҳои иттилоотии мақомоти гумрук; муҳайё намудани шароит барои тезонидан ва содагардонии интиқоли мол аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои онҳо зарурати татбиқи тадбирҳо оид ба кам кардани таваккал ошкор карда нашудааст” [1, 262].

Раванди идоракунии таваккал аз ҷониби мақомоти гумрук масъалаҳои зеринро дар бар мегирад, ки дар расми 2 нишон дода шудааст.

Расми 2. Раванди идоракунии таваккал аз ҷониби мақомоти гумрук

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тибқи Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон “ба объектҳои таҳлили таваккал дохил мешаванд: намууди мол; рамзи мол; кишвари истехсолкардаи мол; кишвари интиқолкардаи мол; кишвари таъиноти мол; воситаи нақлиёт; арзиши гумрукӣ; хатти сайри интиқоли мол; иштирокчиҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ; ҳуҷҷатҳои, ки барои барасмиятдарории гумрукӣ пешниҳод шудаанд” [1, 263].

Мақомоти гумрук низоми идоракунии таваккалро ҳамчун воситаи таҳлилӣ ва идоракунии ба кор мебаранд, ки он барои муайян ва интиҳоб намудани объектҳои афзалиятноки назорати гумрукӣ, татбиқи чораҳои мақсадноки паст кардани сатҳи таваккал, инчунин анҷом додани назорати гумрукӣ ҳам дар марҳилаи таҳти назорати гумрукӣ қарор доштани мол ва ҳам дар доираи назорати баъди расмиятдарорӣ (дар муҳлати қонунан муқарраргардидаи даъво) истифода мебаранд.

Идоракунии таваккал дар низоми фаъолияти гумрук дорои як қатор хусусиятҳои ба худ хос мебошад, ки онҳо аз дигар соҳаҳои идоракунии куллан фарқ мекунанд ва ин хусусиятҳо аз моҳияти низоми фаъолияти гумрук, вазифаҳои иқтисодӣ, амнияти давлат, ҳамчунин аз истифодаи фароҳи технологияи иттилоотӣ бармеоянд, ки дар қадвали 2 нишондода шудааст.

Қадвали 2.

Хусусиятҳои идоракунии таваккал

	Хусусиятҳои идоракунии таваккал	Моҳияти хусусиятҳои идоракунии таваккал
1.	Самти ҳадафнок ва интиҳобӣ доштани назорат	Идоракунии таваккал ба принципи интиҳобӣ асос ёфта, назорати гумрукӣ асосан нисбат ба молҳо, амалиётҳо ва субъектҳои татбиқ мегардад, ки сатҳи баланди хавф доранд. Ин равиш имкон медиҳад, ки захираҳои мақомоти гумрук самаранок истифода шаванд.
2.	Асосёбӣ ба таҳлили иттилоот ва маълумоти оморӣ	Низоми идоракунии таваккал ба ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумоти оморӣ, иттилооти оперативӣ ва таърихи рафтори иштирокчиҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ таъя мекунад.
3.	Пайвастагии марҳилавии назорати гумрукӣ	Идоракунии таваккал дар ҳамаи марҳилаҳои назорати гумрукӣ - пеш аз барасмиятдарорӣ, ҳангоми расмияти гумрукӣ ва баъд аз озодкунии мол (назорати баъдирасмиятдарорӣ) амалӣ мегардад.
4.	Истифодаи профилҳо ва нишондиҳандаҳои таваккал	Дар фаъолияти гумрук профилҳои таваккал, нишондиҳандаҳои хавф ва алгоритмҳои таҳлилӣ истифода мешаванд, ки имкони муайян кардани эҳтимоли қонуншиканиро фароҳам меоранд.
5.	Муносибати мувозинатнок байни амният ва мусоидат ба савдо	Идоракунии таваккал на танҳо ба тақвияти амният равона шудааст, балки ҳамзамон барои соддасозии расмиёти гумрукӣ ва коҳиши монеаҳои маъмурӣ барои соҳибкорони қонунӣ мусоидат мекунад.
6.	Нақши калидии технологияҳои рақамӣ ва автоматизатсия	Татбиқи низоми идоракунии таваккал бе истифодаи системаҳои иттилоотӣ, таҳлили электронӣ ва рақамикунони расмиёти гумрукӣ ғайриимкон аст.
7.	Хусусияти динамикӣ ва мутобиқшаванда	Таваккалҳо доимо тағйир меёбанд, бинобар ин низоми идоракунии таваккал хусусияти динамикӣ дошта, пайваста тақмил ва мутобиқ ба шароити нави иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ мегардад.
8.	Пайвастагӣ бо ҳамкориҳои байниидоравӣ ва байналмилалӣ	Идоракунии таваккал дар гумрук ҳамкориҳои зич бо дигар мақомоти давлатӣ ва сохторҳои байналмилалиро талаб менамояд, ки барои мубодилаи иттилоот ва коҳиши таваккалҳои фаромарзӣ аҳамияти муҳим дорад.

Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаи [1].

Хусусиятҳои идоракунии таваккал дар низоми фаъолияти гумрук ҳамчун низоми муосир, илмӣ амалӣ самаранок баромад намуда, ба баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди тичорати қонунии байналмилалӣ мусоидат менамояд.

Ба ғайр аз хусусиятҳо дар қадвал номбар курдашуда дар фаъолияти гумрук боз хусусияти низомноку доимӣ, таҳлили маълумоти иттилоотӣ, самтҳои пешгирикунанда ва баҳаммоии манфиатҳои давлатӣ ва соҳибкорӣ низ дар шароити муосир истифода бурда мешаванд.

Идоракунии таваккал дар низоми фаъолияти гумрук маҷмӯи самтҳои бо тартибу низом ва ба ҳам пайвастро дар бар мегирад, ки мақсади асосии он пешгирӣ ва пасит кардани сатҳи хавфҳо, баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукӣ ва таъмини амнияти иқтисодии давлат мебошад.

Самтҳои асосии идоракунии таваккал дар низоми идоракунии фаъолияти гумрук чунинанд:

- муайянкунӣ ва таҳлили таваккалҳо;
- баҳодиҳии сатҳи таваккал;
- таҳия ва татбиқи профили таваккал;
- интихоби шаклҳо ва усулҳои назорати гумрукӣ;
- татбиқи чораҳои паст кардани сатҳи таваккал;
- мониторинг ва баҳодиҳии самаранокӣ;
- тақмили заминаи иттилоотӣ ва рақамикунонӣ;
- баланд бардоштани сатҳи касбият ва ҳамкориҳои институтсионалӣ.

Самтҳои асосии идоракунии таваккал дар низоми фаъолияти гумрук ҳамчун унсурҳои мукаммали идоракунии муосир баромад намуда, барои таъмини амнияти иқтисодӣ, шаффофияти барасмиятдарории гумрукӣ ва рушди тичоратӣ байналмилалӣ дар ҷорҷубаи қонунҳои амалкунандадар шарити муосир аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Идоракунии таваккал дар низоми фаъолияти гумрук яке аз механизмҳои асосии идоракунии дар шароити муосир ба ҳисоб рафта, моҳияти он дар муайянкунӣ, таҳлил, баҳодиҳӣ ва паст кардани сатҳи таваккалҳои иқтисодӣ, молиявӣ, ҳуқуқӣ ва маъмурӣ ифода меёбад. Дар амалияи хоҷагидорӣ татбиқ намудани ин низом имкон медиҳад, ки назорати гумрукӣ аз шакли анъанавӣ ба модели интихобӣ, таҳлилӣ ва ба технологияи иттилоот асосёфта гузарад.

Хусусиятҳои асосии идоракунии таваккал дар фаъолияти гумрук дар мақсаднокӣ ва интихоби назорат, таъя кардан ба таҳлили иттилоотӣ ва омӯрӣ, марҳилавӣ, дар амалия татбиқ намудани натиҷаи назорат, истифодаи профилҳо ва нишондиҳандаҳои таваккал, инчунин мутобиқшавии доимӣ ба тағйирёбии муҳити иқтисодию ҳуқуқӣ зоҳир мегарданд. Дар умум ин хусусиятҳо номбаркардашуда барои истифодаи самараноки захираҳои мақомоти гумрук ва коҳиши даҳолати нодаркор ба фаъолияти қонунии субъектҳои тичорати байналмилалӣ мусоидат менамоянд.

Самтҳои асосии идоракунии таваккал - аз ҷумла муайянкунӣ ва баҳодиҳии таваккалҳо, тадбақи профилҳои таваккал, интихоби намудҳои муосири назорати гумрукӣ, татбиқи чораҳои пасткунии сатҳи таваккал, мониторинг ва баҳодиҳии самаранокӣ, инчунин тақмили асосҳои иттилоотӣ ва кадрӣ – дар умум низоми мукаммали идоракунии таваккалро инкишоф медиҳанд.

Дар натиҷа метавон ба ҷунин ҳулоса омад, ки низоми идоракунии таваккал дар фаъолияти мақомоти гумрук яке аз унсурҳои муҳими механизми муосири идоракунии гумрукӣ ба ҳисоб рафта, дар таъмини амнияти иқтисодии давлат нақши калидӣ мебозад. Амалигардонии самараноки ин низом ба баланд бардоштани сатҳи самаранокии фаъолияти мақомоти гумрук, беҳтар намудани сифати назорат, коҳиш додани хавфҳои эҳтимолӣ ва афзоиши воридоти маблағҳо ба буҷети давлатӣ мусоидат менамояд.

Ҳамзамон, истифодаи усулҳои идоракунии таваккал дар доираи санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунанда ба рушди устувори савдои байналмилалӣ, соддагардонии равандҳои гумрукӣ ва фароҳам овардани муҳити мусоиди иқтисодӣ барои субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ шароити зарурӣ фароҳам меорад.

Дар маҷмӯъ, низоми идоракунии таваккал ҳамчун омили асосии тақмили фаъолияти мақомоти гумрук баромад намуда, барои ноил гардидан ба натиҷаҳои назаррас дар самти рушди низоми гумрукӣ заминаи мустаҳкам мегузорад.

АДАБИЁТ:

1. Кодеки гумруки Ҷумҳури Тоҷикистон дар таҳрири соли 2025с. 01.10.2025.

2. Каримов Р.И. Ташаккулёбӣ ва нақши мақомоти гумрук дар таҳкими низоми муносибатҳои иқтисодии кишвар / Р.И. Каримов, Қ.М. Муқимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 1. – Р. 154-160.
3. Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини беҳатарии иқтисодӣ: Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – 505 р.
4. Раҳматзода, Р. Нақши равандро таъминоти иттилоотӣ дар низоми гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонӣ / Р. Раҳматзода, Ф. Ҳ. Соҳибов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 2-1(46). – Р. 7-10.
5. Раҷабов Р.К. Пешбурди сиёсати гумрукӣ ва принсипҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р.К. Раҷабов, М. Б. Алиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2025. – №. 2(57).
6. Турсунов, Х.М. Моҳияти идораи таваккал дар мақомоти гумрук ва самаранокии татбиқи он ҳангоми назорати гумрукӣ / Х. М. Турсунов, С. А. Ғаниев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. – №. 3(53).
7. Чумаев А.Қ. Тамоюлҳо ва дурнамои назорати гумрукӣ пас аз иҷозати молҳо / А. Қ. Чумаев // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини беҳатарии иқтисодӣ : Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – С. 173-177.

УДК 338.43(575.3).

Собирзода Ш.С., Давалтов З.Б.

РАВАНД ВА ҲОЛАТИ ШАРОИТҲОИ МУСОИДИ САРМОЯГУЗОР ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Муаллиф дар мақолаи худ раванд ва ҳолати шароитҳои мусоиди сармоягузор дар комплекси агросаноатӣ, яке аз проблемаҳои мубрами рӯз пешниҳод намудааст. Дар мақола воқеан ҳам комплекси агросаноатӣ хусусияту сифатҳои зиёди функционалӣ, инчунин интегратсияи баланди байнисоҳавӣ ва сармоягузорӣ дорад, бинобар он вай ҳамчун системаи иқтисодии мураккаб аз сохтори институтсионаливу ташкилӣ иборат мебошад.

Хулоса маълум мешавад, ки беҳтар намудани хусусиятҳои сифатӣ ва беҳтар намудани таркиби сохтори фондҳои асосӣ, инчунин истифодаи усулу механизмҳои пешқадами фаъолияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ нисбати ноил шудан ба мавҷи болоравии нархҳо хеле муҳимтар аст.

Калидвожаҳо: агросаноатӣ, комплекси агросаноатӣ, хоҷагиҳои кишлоқ, иқтисодӣ, демографӣ, сармоягузорӣ, нарх, фондҳои асосӣ, инноватсия, рушд, стратегия, лизинг, рушд.

Собирзода Ш.С., Давалтов З.Б.

ФОРМИРОВАНИЕ И СОСТОЯНИЕ БЛАГОПРИЯТНЫХ УСЛОВИЙ ДЛЯ ИНВЕСТИРОВ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

В своей статье автор рассматривает процесс и состояние создания благоприятных условий для инвесторов в агропромышленном комплексе, что является одной из актуальных проблем современности. В статье утверждается, что агропромышленный комплекс обладает множеством функциональных особенностей и качеств, а также высокой межотраслевой и инвестиционной интеграцией, поэтому как сложная экономическая система он состоит из институциональной и организационной структуры.

В заключение становится очевидным, что повышение качественных характеристик и совершенствование структурного состава основных фондов, а также использование передовых методов и механизмов инвестиционной деятельности в АПК гораздо важнее, чем достижение волны роста цен.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, агропромышленные предприятия, экономика, демография, инвестиции, цена, основные фонды, инновации, развитие, стратегия, лизинг, рост.

Sobirzoda Sh.S., Davaltov Z.B.

THE PROCESS AND STATE OF FAVORABLE INVESTOR CONDITIONS IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

In his article, the author presents the process and state of favorable investor conditions in the agro-industrial complex, one of the pressing problems of the day. The article argues that the agro-industrial complex has many functional features and qualities, as well as high inter-sectoral and investment integration, therefore, as a complex economic system, it consists of an institutional and organizational structure.

In conclusion, it becomes clear that improving the qualitative characteristics and improving the structural composition of fixed assets, as well as using advanced methods and mechanisms of investment activity in the agro-industrial complex, is much more important than achieving a wave of price increases.

Keywords: agro-industry, agro-industrial complex, farms, economic, demographic, investment, price, fixed assets, innovation, development, strategy, leasing, growth.

Воқеан ҳам комплекси агросаноатӣ хусусияту сифатҳои зиёди функционалӣ, инчунин интегратсияи баланди байнисоҳавӣ ва сармоягузорӣ дорад, бинобар он вай ҳамчун системаи иқтисодии мураккаб аз сохтори институтсионаливу ташкилӣ иборат мебошад.

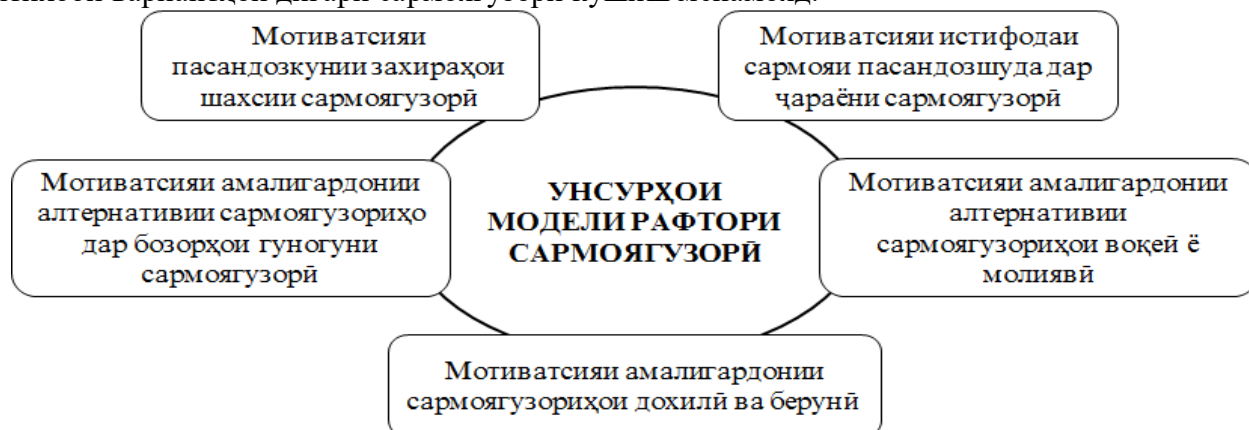
Агросаноатӣ бояд дар асоси якҷанд омилҳо қабул шавад. Аввал, бояд стратегияи дарозмуддати иқтисодӣ ва сармоягузорӣ таҳия шавад. Пас, бояд роҳҳои интиҳоб шаванд, ки ба кам кардани муддати баргардонидани сармоягузорӣ кумак мекунад. Ҳамчунин, лозим аст пешгӯиҳои боэътимод дар бораи тағйирёбии иқлим, муҳити рақобат ва хавфҳо таҳия гардад. Омӯзиши таъсири омилҳои молиявӣ ва сармоягузорӣ, мониторинги доимии арзиши маблағҳо ва шинохти тамоюли бозори озуқа низ муҳим аст. Инчунин бояд имкониятҳо барои ворид шудан ба бозори нави озуқа омода шаванд.

Дар раванди коркарди муносибатҳои методии ҷенкунии самаранокии сармоягузорӣ дар комплекси аросаноатӣ диққати махсусро бештар ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои зерсоҳаҳои алоҳида ва намудҳои фаъолияти он талаб мекунад. Чуноне ки дар боло ишора намудем, соҳаҳои комплекси агросаноатӣ назар ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт сохтори хеле мураккаби истеҳсолий ва хусусиятҳои табиӣ иқтисодӣ дорад. Бинобар он яке аз сабабҳои сатҳи пасти ҷолибияти сармоягузорию дар комплекси агросаноатӣ, бахусус дар соҳаи марказии он – кишоварзӣ гуногунии фаъолияти иқтисодӣ ва таъсири омилҳои зиёди беруна ба он муайян мекунад.

Бояд қайд намуд, ки сармоягузорӣ дар КАС ба ғайр аз эҳтиёҷоти соҳа боз ба объектҳои табиӣ низ сафарбар карда мешавад. Ин ҳолат дар баробари шароити дигари иқтисодӣ ба баландтар будани шиддатнокии сармоя, муҳлати бозпардохти дароз ва сатҳи баланди хавф боис мегардад. Аз ин рӯ, кӯшишҳои фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва татбиқи принципҳои зарурии сармоягузорию микёси калон дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва ҳудуди деҳот дар муддати тулонӣ ҳамчун мушкilot боқӣ мемонад. Дигар ақидаи дигар олимони ватани «дар ҳоли ҳозир яке аз омилҳои муҳимми рушди устувори бозори маҳсулоти растанипарварӣ зарурати бо ҳам муттаҳид шудани воҳидҳои КАС мебошад, ки дар онҳо бахши кишоварзӣ нақши муҳим дорад» [4, с.249].

Дар замони муосир ба раванди сармоягузорӣ омилҳои институтсионалӣ таъсири назаррас доранд. Ин ҷо дар назар дорем тамсилаи рафтори сармоягузориҳои корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва сармоягузориҳои, ки ба онҳо ҳам манфиатҳои иқтисодӣ ва ҳам ғайрииқтисодӣ таъсири муайян мерасонад. Дар системаи манфиату рафторҳои онҳо ҷиҳати қабули қарорҳои сармоягузорӣ омилҳои манфиатҳои ғайрииқтисодӣ ва мотивҳои иҷтимоӣ, ки дар тамоми муносибатҳои иҷтимоӣ муҳимии қарорҳои сармоягузорӣ ва сармоягузориҳои муносибатҳои императивҳои экологӣ, инноватсионӣ, фарҳангӣ ва ахлоқӣ низ, ки бо фаъолияти иқтисодӣ ҳамаҷиҳаи қарорҳои сармоягузорӣ алоқаманданд, ҷойгоҳи устувор доранд.

Чӣ тавре ки маъмул мебошад, асоси манфиатҳои иқтисодӣ дар зери рафтори сармоягузорӣ қарор мегирад ва ноилгардӣ ба сатҳи фоидаи интизорӣ аз сармоягузорӣ ба даст меояд. Сатҳи фоидаи сармоягузорӣ дар навбати аввал бо меъёри фоида, ки дар бозори қарзҳо таҷассус ёфтааст, муқоиса менамояд. Заминаи методологии ин ду муносибати ба ҳам алоқамандро «қонуни самаранокии ниҳии сармоягузорӣ»-и Ч. Кейнс ташкил медиҳад. Мувофиқи зуҳури ин қонун сармоягузорӣ, қарорҳои комплекси агросаноатӣ барои гирифтани фоидаи баланд ҷидду ҷаҳд мекунад. Ин рафтору ҳаракат то даврае идома меёбад, ки агар сатҳи фоида аз нарх ва ё фоидаи захираҳои кредитӣ баландтар бошад. Пас аз баробар шудани ин индикаторҳо сармоягузорӣ ба интиҳоби вариантҳои дигари сармоягузорӣ кӯшиш менамояд.

Расми 1. - Унсурҳои асосии модели рафтори сармоягузориҳои корхона

Манбаъ: Мирсаидов А.Б. Гулов Б.М. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: 2019. – №4 (часть 1), – С. 158–164.

Назарияву методологияи муосири сармоягузорӣ низ ин ду меъёрро муҳим арзёбӣ намудааст. Яъне бе ягон шубҳа фоида дар зери манфиату рафтори асосии сармоягузорӣ ва мотиви муҳимтарини иқтисодӣ, ки онро барои сармоягузорӣ водор менамояд, қарор мегирад. Аммо, ин ҷо сармоягузориҳои танҳо фоидаи тоза аз сармоягузориҳои, ки аз пардохти уҳдадорӣ ҳатмӣ «тоза шудаанд», ба ҳайси индикатор ва ё нишондиҳандаи меъёри меҳисобанд. Сармоягузориҳои инчунин бо сатҳи таъсири ҳатарҳои сармоягузорӣ ба сатҳи фоидаи тоза низ таваҷҷуҳи ҷиддӣ медиҳанд ва бинобар ин ҳатари ҳар як лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар риштаи таҳлил гирифта шуда, мунтазам мавриди назар қарор мегирад. Бар асоси таҳлилҳои қаблӣ ва вобаста ба манфиатҳо ва рафтори сармоягузориҳои барои марҳилаҳои муайяни таҳия ва амали лоиҳаҳои сармоягузорӣ, намунаи мувофиқи сармоягузорӣ шакл мегирад. Таҳлили муносибатҳои сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатии мамлакат ва минтақаҳои он нишон медиҳад, ки сифатҳои тамсилаи рафтори сармоягузорӣ тадриҷан рӯйи қарорҳои омада истодааст.

Барои онҳо на ҳама вақт ба даст овардани даромади дар пул ифодаёфта ва сармоягузорӣ муҳим мебошад. Маблағи пайдокардаи онҳо барои ба амал баровардани иқтисоди истеъмолӣ равона шудааст. Рафтори асосии он асосан таҳлил додани пасандоз барои сохтмон ва ё харидани бинои истиқоматӣ, автомобил равона шудааст. Инчунин харчи бисёреро барои ташкили маърақаҳои хонадориву маросим сарф менамояд.

Дар мавриди пурсиши 100 нафар роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияи Вахш чунин рафтори пасандозкуниву сармоягузори муайян карда шуд.

Ҷадвали 1. - Ҳолати рафтори сармоягузори дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

Саволҳо	Ҳиссаи ҷавобдодгон
Андӯхт ва ё пасандоз барои ташкили тақрористеҳсолии навбатӣ	67,5
Андӯхт ва ё пасандоз барои харидани сармояи асосӣ	12
Имконияти андӯхти қисми даромад	21
Ба гирифтани қарз таъя менамоям	31
Ҳарос аз хавфи нарху таворрум	78
Маблағгузори бучавӣ, грантҳо дар доираи татбиқи барномаҳои давлатӣ	9

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Чуноне ки мебинем, аини ҳол фақат 65,7 фоизи хоҷагиҳои деҳқонии пурсидашуда имконияти тақрористеҳсолиро доранд, 12% имконияти сармоягузори барои васеъ намудани фондҳои асосӣ доранд, 31% ба гирифтани қарзҳои бонкӣ шомиланд. Дастрасиро ба маблағгузори бучавӣ, грантҳо дар доираи татбиқи барномаҳои давлатӣ дар КАС фақат 9 фоизи пурсидашудагон доранду ҳалос. Дар ин ҳолат рушди устувори хоҷагиҳо имконнопазир аст, зеро онҳо барои тақмили азнавкунии фондҳои асосӣ, ки заминаи техникуву технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ дар шароити ивазкунии саноатии комплекси аграрӣ, умуман иқтисодиёти аграрӣ хеле муҳим мебошад, захираҳои сармоягузори худиро надоранд. Аз ин лиҳоз таҳким бахшидан ба механизмҳои рушди институти лизинг ва дастгирии давлатӣ дар самти таъмини рушди базаи моддиву техникий хоҷагиҳо талаботи давраи нави рушди иқтисодиёти аграрӣ мебошад.

Дар натиҷа, унсурҳои фаъолияти сармоягузори, ки дар муҳити муайяни молиявӣ иқтисодӣ қарор доранд ва иртиботи муназзам доранд, дар вақти пайвастан бо мақсади мушаххас сифати ягонро касб менамояд.

Вариантҳои сершумори омӯзиши мафҳуми «сармоягузори», «равандҳои сармоягузори» ва ташаккули параметрҳои гуногуни фаъолияти сармоягузори дар КАС андозаи ғоиданокии комплекси сармоягузори тавсиф мекунад.

Сармоягузори комплекси агросаноатӣ як категорияи захиравӣ буда, ки равандҳои интегратсионӣ ва муттаҳидсозии сармояҳоро дар соҳаҳои гуногуни агросаноатӣ ифода мекунад. Ин раванд якҷанд хусусиятҳои мураккаб дорад, ки муҳимтарин онҳо чунинанд:

1. Аввалан, сармоягузори маҷмуи ҳамгирошудаи соҳаҳо, зербахшҳо ва намудҳои фаъолияти агросаноатиро дар бар мегирад, ки ин нишон медиҳад он системаи васеъ ва мураккаб аст.

2. Дуюм, дар он шумораи зиёди субъектҳои беруна, аз қабili ташкилотҳои бонкӣ, муассисаҳои молиявӣ, ширкатҳои суғурта, лизинг ва консалтинг иштирок мекунад, ки ин ҳамкориҳои бисёрҷонибаро тақозо мекунад.

3. Сеюм, сармоягузори як қисми муҳимми тичорати пурра мебошад, ки бозори сармоягузори ва муассисаҳои мухталифи сармоягузори фаро мегирад.

4. Чорум, барои ин раванд сохтори барномавӣ мақсаднок лозим аст, ки бояд бо меъёрҳои қатъӣ ва ҳадафҳои мушаххас таҳия шуда, рушди системавӣ тамоми соҳаҳои агросаноатиро таъмин намояд.

5. Панҷум, сармоягузори комплекси агросаноатӣ аз манбаъҳои гуногуни маблағгузори, аз ҷумла пасандозҳои шахсии шахрвандон, маблағҳои хурдашавӣ, ғоидаҳои асосӣ, сармоягузори мустақими хориҷӣ ва фондҳои сармоягузори маншаъ мегирад, ки ин фарогирии васеи захираҳои молиявиро нишон медиҳад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ бояд дучониба баррасӣ шавад: аз як тараф ҳамчун категорияи иқтисодӣ, яъне маҷмуи муносибатҳои пулие, ки тавассути ҳаракати арзишҳо сурат мегирад, ва аз ҷониби дигар ҳамчун раванде, ки захираҳо дар шакли табиӣ ва пулӣ ҳаракат мекунад. Ҳамчун категорияи иқтисодӣ, сармоягузорӣ маънои ҷараёни мунтазами ворид кардани маблағҳо барои сохтмони фондҳои асосӣ ва гардиш дар давраи муайян барои ба даст овардани самара ва фоида мебошад – аз лаҳзаи ҷудо кардани маблағ то марҳилаи бозгардондани онҳо.

Дар илмҳои иқтисодӣ мафҳуми сармоягузорӣ хеле васеъ ва гуногунтаъриф аст: ин метавонад ҷустуҷӯи манбаъҳои гуногуни маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ дар бахши воқеӣ, ҳаракати моддӣ ва физикии сармоя, хароҷоти сохтмони фондҳо бо мақсади гирифтани даромад ва натиҷаҳои манфиатдор, сармоягузорӣ ба қоғазҳои қиматнок, ё ҳатто ба арзишҳои ғайримоддӣ, монанди идеяҳо ва технологияҳо бошад. Ин раванд дар маҷмӯъ ҳаракати босуръати маблағҳо ва захираҳо барои ҳосил кардани арзиш ва рушди иқтисодиро ифода мекунад.

Хусусияти асосии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ ҳамин аст, ки сармоягузорӣ бояд бо меъёрҳои дуруст ва самаранокӣ дар соҳаҳои гуногун ҷамоҳанг бошад. Яке аз ҷузъҳои муҳимми он ин аст, ки сармоя бояд фаъолона ҳаракат кунад, зиёд шавад ва даромади иловагӣ ба бор орад. Агар сармоя танҳо арзишашро ба маҳсулоти нав интиқол диҳад, яъне танҳо тағйир ёбад, вале зиёд нашавад, он танҳо сармоягузорӣ ҳисоб мешавад ва ба захираҳои иқтисодӣ табдил намеёбад. Дар чунин ҳолат, сармоя наметавонад истеҳсоли такрористеҳсолиро таъмин кунад – яъне, наметавонад раванди истеҳсолотро босуръат ва пайдор нигоҳ дорад, ки ин барои кишоварзӣ хеле муҳим аст. Аз ин рӯ, моҳият ва маънии сармоягузориҳои кишоварзӣ бо ду категорияи иқтисодие, ки ба ҳам саҳт вобастаанд – хароҷот ва даромад ба таври возеҳ муайян карда мешавад.

Ҳаракати беамонияти сармоягузорӣ дар бахши кишоварзӣ бештар аз пешгӯиҳои миёнамуҳлат ва дарозмуддат, аз сатҳи рушди истеҳсолот ва бозор, бахусус бозори захираҳои ҳаридашуда ҳам аз ҷиҳати динамикаи талабот ва ҳам аз нигоҳи рушд вобаста аст. Барои таъмини самаранокии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ, бояд устуворӣ ва пайдарпаии марҳалаҳои асосии он нигоҳ дошта шаванд. Ин равандҳо чунинанд:

1. Дар марҳилаи ибтидоӣ бояд манбаъҳои бозьтимод ва фоидаовар барои маблағгузорӣ ҷустуҷӯ ва маблағҳо самаранок ҷалб карда шаванд.

2. Пас бояд арзишҳои зарурӣ барои сармоягузорӣ ҷамъоварӣ ва маблағҳо ба сармоягузориҳои асосӣ равона шаванд.

3. Сипас равандҳои истеҳсоли ба роҳ монда шуда, иқтидорҳои истеҳсоли бо усулҳо ва механизмҳои беҳтар истифода карда шаванд.

4. Дар марҳилаи охир бояд сармоягузориҳои бозорӣ татбиқ карда шавад, ки ин маънои истифодаи навовариҳои маркетингӣ ва инфрасохтори муносири бозорино дорад.

Ин тартиб ва пайдарпай ба сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки самараи бештар ва устувор ба даст оварда шавад.

Сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ як равандест, ки бояд тамоми марҳилаҳои рушди истеҳсолотро дар бар гирад. Аввал маблағ ворид мешавад, сипас аз он маблағҳо фоида ба даст меояд ва баъдан ин маблағҳо барқарор шуда, дубора истифода мешаванд – ин аст давраи сармоягузорӣ. Барои он ки ин давра хуб кор кунад, он бояд доимӣ ва мурағаб бошад. Даромади ба дастомада бояд дуруст тақсим шавад: қисмие барои хароҷоти ҳозира ва қисми дигар барои ҷамъоварӣ ва рушди марҳилаи оянда. Ин, навсозии истеҳсолот шавад, кумак мекунад.

Муҳим аст, ки сармоягузорӣ ба технологияи нав ва таҷҳизоти муосир равона шавад. Агар маблағ ба техника ва усулҳои кӯҳна ва фарсуда равона гардад, натиҷа кам ва нокифоя мешавад. Аз ин рӯ, навсозӣ ва такмил додан калиди муваффақияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. «Сармоягузориҳо ва навовари ин яке аз самтҳои ба ҳам наздик мебошанд, инкишофи навгони ба хубтар шудани нишондодҳои рақобатноки таъсир мекунад, ки ҷалби сармоягузориҳоро рушд медиҳад ва сармоягузориҳоро дар минтақа завоқманд мекунад» [7, с. 284].

Афзоиши микёси сармоягузорӣ бо беҳтар шудани хислатҳои сифатии фондҳои асосӣ натиҷаи идоракунии бемуваффақият мебошад. Дар баробари ин аз ҳад зиёд сер кардани майдонҳои истеҳсолоти кишоварзӣ бо намунаҳои кӯхнаи техника ва технология суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулотро равшан боз меорад.

Дар аксари мавридҳо, ҳангоми муайян кардани самаранокии сармоягузорӣ на ҳама ҳароҷот, балки танҳо ҳароҷоти сармоявӣ ба назар гирифта мешаванд, ки нақшаи маъруфи "сармоя – фоида" ё "сармоя – даромад" мебошад. Ин нақша арзиши дигар ҷузъҳои сармоягузорию истисно мекунад, ба монанди:

- маблағгузорӣ ба сармояи гардон – зиёд намудани ҳаҷм ва беҳтар намудани хусусиятҳои сифатӣ; сармоягузорӣ ба омили инсонӣ – тақмили ҳаёати кадрҳои касбӣ ва баланд бардоштани сатҳи таҳассуси коргарон;

- сармоягузорӣ ба замин – ин васеъ намудани ҳаҷми заминҳои истифодашаванда ва баланд бардоштани маҳсулнокии он, ҳароҷоти зиёди сармоягузорӣ барои рушди ғайриҷидаи замин;

- маблағгузорӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ, экологӣ, инфрасохторӣ, бозорӣ ва ғайра.

Дар ҳарду маврид ба давомнокии амалиёти яктарафаи «бозор» умед бастан мумкин нест, ки ин дар оянда боиси хеле суст шудани иқтисодии агросаноатӣ, паст шудани сифат ва суръати истеҳсоли маҳсулоти бозор мегардад.

Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки шартҳои як лаҳзаи хеле муҳимро ба тамоми тараққиёт вобаста кардан ва васеъ кардан нодуруст аст. Ҳамаи шароити амал бояд ба назар гирифта шаванд: илмӣ, истеҳсолӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, бозорӣ ва ғайра, ки ба ҳароҷоти бевосита ва худмуҳтор асос ёфтаанд [1, с. 84]. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ғайриҷидаи сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ маҷмуи арзишҳои асосӣ ва ғайри сармоявиест, ки барои ҳалли маҷмуи масъалаҳои байнисоҳа истифода мешаванд.

Дар ҳақиқат ҳароҷоти умумии комплекси агросаноатӣ барои тараққиёти ҳамаи соҳаҳо, ки дар он падидаи «сармоя – фоида» ба падидаи «ҳароҷот – даромад – тараққиёт» тағйир меёбад, нақши асосӣ дорад. Дар ин ҷо динамикаи устувори маблағгузорӣ ба комплекси агросаноатӣ барои сохтор ва мақсадҳои гуногуни истеҳсолӣ ва аз ҳама асосӣ ба мақсадҳои прогресси илмӣ ва техникаӣ нақши бағоят калон дорад.

Хулоса, мо қайд мекунем, ки ошкор намудани падидаҳои муҳими сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки шароитҳои асосии рушди сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ муайян карда, мазмуни методологияи он ғанӣ гардонида шуда, нақш ва аҳамияти он дар давраи дарозмуддат чун динамикаи тараққиёти соҳаҳои агросаноатӣ муайян карда шаванд. Шароити нисбатан боэътимоди методологияи ғайриҷидаи сармоягузорӣ барои ташаккули системаи мукамали иқтисодии комплекси агросаноатӣ ва танзими равандҳои тақриристеҳсоли сармоя дар соҳаҳои гуногун қодиранд. Дар баробари ин стратегияи оқилонаи сармоягузорию комплекси агросаноатӣ, ки мақсаду воситаҳои ғайриҷидаи сармоягузорӣ, инчунин манфиатҳои иштирокчиёни лоиҳаро ифода мекунад, равандҳои идоракунии ҳароҷоти асосиро тақмил медиҳад.

Олими ватани оиди зиёд ба даст омадани фоида чунин ақида намудааст «ҷустуҷӯи равишҳои нави рушди системаи идоракунӣ дар комплекси агросаноатӣ таҳияи амсилаи бисёрфункционалии механизми идоракунии ғайриҷидаи инноватсионӣ ва сармоягузорию дар бахши кишоварзӣ талаб менамояд, ки яқоя кардани талошҳои субъектони хоҷагидорӣ барои инкишоф додани самти кишоварзӣ бо сармоягузорию дар раванди навоариҳо, ки мақсади асосии ин раванд зиёд ба даст овардани фоида мебошад» [9, с. 412].

Аз ин рӯ, таҳияи давра ба давраи методологияи сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ омӯзиши бештари мушаххасоти сармоягузорӣ ва ғайриҷидаи самтҳои асосии он – бунёди корхонаҳои нав ё реконструксия, навсозӣ ва аз нав мучаххазсозии техникаи объектҳои истеҳсолӣ ва ғайристеҳсолии мавҷударо талаб мекунад. «Дар шароити муосир аҳамияти методологияи институтсионалии таҳлили равандҳо ва ғайриҷидаи сармоягузорӣ меафзояд, ки он аз доираи мушкилот ва усулҳои соф иқтисодӣ берун рафта, ба истифодаи равишҳои фанҳои гуногуни илмӣ: сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, технологӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра асос ёфтааст» [6, с. 278].

Аз касе пӯшида нест, ки дар шароити рақобати шадид ва инкишофи комплекси агросаноатии муосир нақши пешбарандаи раванди илмию техникӣ – тағйироти сифатии иқтидорҳои истехсолӣ, рушди он муассисаҳое назаррас аст, ки корхонаҳои он фаъолияти инноватсиониро дастгирӣ мекунад. Бинобар ин, вазифаи муҳим дар он аст, ки пайванди муҳимтарин афзалиятҳо ва равишҳои рушди илм ва техника бо дигар тағйироти асосии иҷтимоӣ ва иқтисодии комплекси агросаноатӣ мустаҳкам карда шавад. Яъне бояд робитаи байни тараққиёти технологӣ ва дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар соҳаи агросаноатӣ бо таври устувор ва ҳамоҳангсозӣ таъмин гардад. Дар сурати мавҷуд набудани ин муносибатҳо таъмин намудани тараққиёти устувори комплекси агросаноатӣ, дар сари вақт ба даст овардан ва оқилона тақсим кардани маблағҳои асосӣ, ба амал баровардани вазифаҳои бамиёнгӯзоштаи сармоягузорӣ хеле душвор аст.

Бояд гуфт, ки вазифаи муҳимми таъмини баҳодихии маблағгузорӣ ба комплекси агросаноатӣ сари вақт тасниф намудани хароҷоти дохилӣ ва берунии он мебошад. Принсипҳои классификатсияи хароҷот ва оқилона тақсим кардани захираҳо бояд на танҳо дар сатҳи соҳаҳои алоҳида, ки хеле умумӣ аст, балки дар дараҷаи корхонаҳои мушаххас ҳам татбиқ карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки шаффофияти функционалӣ ва даври захираҳо зиёд карда, хароҷоти мавҷудаи асосӣ ва даромади онҳо муфассалтар тавсиф карда шавад ва ба ҳамин тариқ шубҳаҳо дар ҳисобҳои сармоягузорӣ дар сатҳи фаъолияти умумии иқтисодӣ тафтиш карда шаванд.

Таҳқиқотҳои гуногун нишон медиҳанд, ки бахши агросаноатӣ дар иқтисодиёт нисбат ба дигар соҳаҳо бо суръати камтар тағйир ва рушд мекунад. Сабаби ин ҳолат он аст, ки комплекси агросаноатӣ муддати тӯлонӣ бо мушкilotи молиявӣ рӯ ба рӯ буд ва ҳатто корхонаҳои калоне, ки имтиёз барои сармоягузорӣ доштанд, натавонистанд натиҷаҳои қаноатбахш ба даст оранд. Таъмин накардани сармоягузорию зарурӣ барои хоҷагиҳои кишлоқ, ки талаботи истехсолии ҷиддӣ доранд, ба камсамарӣ ва зарар дучор шуданашон оварда расонд.

«Барои баланд бардоштани самаранокии татбиқи функсияи назорат пешниҳод карда мешавад, ки дар доираи зинаи мавҷудаи мақомоти заминсозӣ сохтаре таъсис дода шавад, ки вазифаҳои баҳисобирии ҳосилхезии замин, назорати мунтазам ва назорати такрористехсолкунии онро амалӣ намояд» [3, с. 120].

Мавҷуд набудани сармоягузорию мунтазам ва даромаднокии сунъии баъзе корхонаҳо бо музди хеле паст ҳолати иҷтимоии деҳқонро ҳамчун як «дараҷаи дуюм» нишон медиҳад. Дар натиҷа, бо назардошти ин мушкilot тадбирҳои гуногуни методӣ, молиявӣ, сармоягузорӣ ва идоракунии барои беҳтар кардани вазъ дар комплекси агросаноатӣ андешида шудаанд. Аммо гуногунии усулҳо ва қоидаҳои амалӣ кардани онҳо чараёни таъмини устуворию комплекси агросаноатиро хеле суст мекунад. Дар натиҷа дигаргуниҳои иқтисодӣ, экологӣ, демографӣ ва инфрасохторию мақсадноки комплекси агросаноатӣ ба дараҷаи зарурӣ расида наметавонанд ва тағйироти дахлдори сохторӣ боиси вайроншавии тадриҷӣ мегардад.

Дар ҳолати муайян ва устувор нигоҳ доштани соҳаи сармоягузорию Собирзода П.С., Тоиров А.Ҷ., чунин ибрази ақида намудаанд «Дар сатҳи баланд нигоҳ доштани қисмати сармоягузорию амнияти иқтисодӣ имрӯз барои минтақаҳо, пешакӣ муайян намудани неруи онҳо ва ҳамчун шарт зарурии таҷдиди иқтисодиёти минтақа ва беҳтар намудани вазъи низоми иҷтимоӣ аҳамияти бузург дорад» [8, с. 280].

Собирзода Ш.С., дар самту соҳаи сармоягузорию дар бахши аграрӣ чунин қайд намудааст, ки «Коркард ва пешниҳод намудани навоариҳо ва пешравиҳо дар самту соҳаҳои аграрӣ бояд як идеяи ҳаёти нав эътироф карда шавад, чунки барои ҷалб ва ҳавасманд кардани сармоягузорию соҳибкорон бояд фаъолияти корхонаҳои аграрӣ ва саноатиро ҷоннок намуд». [5, с. 412].

Гуфтаҳои болоро таҳқиқотгар Сафоев А.К., оиди самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар омӯзиши худ суҳан рондааст, ки «Барои самаранокии татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи сармоягузорию давлатии саноатӣ барои солҳои аввали муайяни татбиқи лоиҳа бояд имтиёзҳои махсус пешбини гардад ва аз раванди татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию самти саноат назди ҳукумати мамлакат ҳамасола ҳисобот дода шавад, ин амал барои саноатикунони босуръати иқтисодиёт мусоидат менамояд» [10, с. 365].

Барои беҳтар кардани соҳаи комплекси агросаноатӣ чунин пешниҳод дорем, ки самти комплекси агросаноатӣ назди ҳукумати мамлакат ҳамасола ҳисобот дода шавад, ин амал барои рушд ва тарақи додани соҳаи комплекси агросаноатӣ мусоидат менамояд. Тавсияҳои сершумор ва аксар вақт комилан муҳолифи ғаёлияти сармоягузори комплекси агросаноатӣ бо таваҷҷуҳ ба воридот баҳши истеҳсолии онро гумроҳ мекунанд.

Ба шароити воқеӣ ва имкониятҳои перспективии ташаккули иқтисодии пурраи иқтисодии комплекси агросаноатӣ диққати даркорӣ дода намешавад.

Ҳоло методҳо ва усулҳои ҳисоб кардани самаранокии сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва гузоштани корхонаҳои ин соҳа ба бозор асосан танҳо бо назардошти омилҳои ҳозираи нархҳо муайян мешаванд. Яъне, таҳлил ва баҳогузорӣ асосан бар асоси нархҳои феълӣ ва ҳозира сурат мегиранд, ки мумкин аст тамоми ҷанбаҳои дигар ва омилҳои дарозмуддат ё тағйирёбанда дар назар гирифта нашаванд. Маълум мешавад, ки беҳтар намудани хусусиятҳои сифатӣ ва беҳтар намудани таркиби сохтори фондҳои асосӣ, инчунин истифодаи усулу механизмҳои пешқадами ғаёлияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ нисбати ноил шудан ба мавҷи болоравии нархҳо хеле муҳимтар аст.

АДАБИЁТ:

1. Акимов, Н. И. Политическая экономия современного способа производства / Н. И. Акимов // Микроэкономика. Статистический подход: общие теории стоимости и прибавочной стоимости. – М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2003. – 84 с.
2. Мирсаидов А.Б. Гулов Б.М. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: 2019. – №4 (часть 1), – С. 158–164.
3. Шарифов С.К., Мирсаидов А.Б. МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ТАКРОРИСТЕҲСОЛИ ЗАМИНҲОИ ТАҒИНОТИ КИШОВАРЗ // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон – Душанбе – 2024 №4 -1 С. 120
4. Наимов, Б.Қ Принцип ва омилҳои ташаккулёбии бозори маҳсулоти рстанипарварӣ дар Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бохтар 2019 № 1/4(68) – С. 249
5. Собирзода, Ш.С. Марҳалаҳои асосӣ ва натиҷаҳои лоиҳаҳои инноватсионӣ ва манбаъҳои маблағгузориҳои онҳо // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бохтар 2025 № 1/1(131) – С. 412
6. Собирзода, Ш.С. Муносибати институтсионалӣ доир ба таҳқиқи ғаёлияти сармоягузори // Паёми Донишгоҳи давлатии Тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе 2024 № 4/1(54) – С. 278
7. Собирзода, П.С. Тоиров А.Ҷ Ҷанбаҳои методии арзёбии амнияти сармоягузори иқтисодии минтақа // Маҷалаи Иқтисоди Тоҷикитон. № 2 2025 С. 284.
8. Собирзода П.С. Тоиров А.Ҷ. Ҷанбаҳои методии арзёбии амнияти сармоягузори иқтисодии минтақа // Иқтисодиёти Тоҷикистон №2 2025 саҳ 280
9. Собирзода Ш.С. Марҳалаҳои асосӣ ва натиҷаҳои лоиҳаҳои инноватсионӣ ва манбаъҳои маблағгузориҳои онҳо // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2025. – №1/1(131). – С. 412.
10. Сафоев А.К. Раванди идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва роҳҳои баланд бардоштани он дар самти саноатикунории босуръат // Паёми Донишгоҳи давлатии Тиҷорати Тоҷикистон. – Бохтар, 2023. – №4/2(50). – С 365

Содикзода Қ.С., Лю Хунбо

ОМУЗИШИ МЕХАНИЗМИ ТАЪСИРИ УСЛУБИ РОҲБАРӢ БА РАФТОР ВА МУНОСИБАТИ КОРМАНДОН

Мақсади ин кор омузиши амики таъсири услубҳои гуногуни роҳбарӣ ба қаноатмандии корӣ, ҷалби кормандон ва нияти даст кашидан аз кор, инчунин механизмҳои аслии психологӣ онҳо мебошад. Бо назардошти назарияҳои услубҳои гуногуни роҳбарӣ, аз ҷумла трансформатсионӣ, транзаксионӣ, демократӣ, авторитарӣ, хидматрасонӣ ва ғайримудоҳила, ин кор ба таври муназзам таҳлил мекунад, ки чӣ тавр ин услубҳо ба муносибат ва рафтори кормандон тавассути тағйирёбандаҳои миёнаравӣ, аз қабилӣ ҳавасмандии равонӣ, шинохти созмонӣ ва таҷрибаи эмотсионалӣ, таъсир мерасонанд.

Таҳқиқот нишон дод, ки услубҳои роҳбарии трансформатсионӣ, демократӣ ва хидматрасонӣ, одатан, қаноатмандии корӣ ва ҷалби кормандонро ба таври назаррас афзоиш медиҳанд ва нияти кормандонро барои даст кашидан аз кор коҳиш медиҳанд, ки эҳтиёҷоти баланди равонии онҳоро қонеъ мегардонанд. Баръакс, услубҳои роҳбарии авторитарӣ ва ғайримудоҳила аксар вақт ба мустақилият ва ҳисси мансубияти кормандон таъсири манфӣ мерасонанд. Ин таҳқиқот на танҳо назарияи роҳбарӣ ва рафтори созмониро барои сохтани модели равшантари механизмҳои таъсирбахш муттаҳид намуда, заминаи назариявии дахлдорро бой мегардонад, балки инчунин дастгирии назариявии амалӣ ва ҳулосаҳои стратегӣ барои роҳбарони созмонҳоро фароҳам меорад, ки имкон медиҳад услубҳои роҳбарӣ дар заминаи мувофиқ ба таври ҷандир татбиқ карда шаванд ва амалияи идоракунии кадрҳо оптимизатсия карда шавад.

Калимаҳои калидӣ: услуби роҳбарӣ; рафтори кормандон; қаноатмандии корӣ; ҷалби корӣ; нияти тағйирӣ кадрҳо; механизми психологӣ

Содикзода Қ.С., Лю Хунбо

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ВЛИЯНИЯ СТИЛЯ РУКОВОДСТВА НА ПОВЕДЕНИЕ И ОТНОШЕНИЕ СОТРУДНИКОВ

Целью данной работы является глубокое исследование влияния различных стилей лидерства на удовлетворенность работой, вовлеченность и намерение сотрудников отказаться от работы, а также лежащие в их основе психологические механизмы. Рассматривая теории различных стилей лидерства, включая трансформационный, транзакционный, демократический, авторитарный, ориентированный на обслуживание и невмешательство, данная работа систематически анализирует, как эти стили влияют на отношение и поведение сотрудников посредством таких опосредующих переменных, как психологическая мотивация, организационная идентификация и эмоциональный опыт.

Исследование показало, что трансформационный, демократический и ориентированный на обслуживание стили лидерства, как правило, значительно повышают удовлетворенность работой и вовлеченность сотрудников, а также снижают намерение сотрудников отказаться от работы, удовлетворяя их высшие психологические потребности. Напротив, авторитарный и невмешательство стили лидерства часто негативно влияют на независимость и чувство принадлежности сотрудников. Данное исследование не только объединяет теорию лидерства и организационное поведение для построения более четкой модели механизмов воздействия, обогащая соответствующую теоретическую базу, но и предоставляет практическую теоретическую поддержку и стратегические выводы для руководителей организаций, позволяя гибко применять стили лидерства в соответствующем контексте и оптимизировать практику управления персоналом.

Ключевые слова: стиль руководства; поведение сотрудников; удовлетворенность работой; вовлеченность в работу; намерение текучести кадров; психологический механизм

Sodiqzoda Q.S., Liu Hongbo

RESEARCH ON THE MECHANISM OF LEADERSHIP STYLE'S INFLUENCE ON EMPLOYEE BEHAVIOR AND ATTITUDE

The purpose of this study is to deeply investigate the impact of various leadership styles on employee job satisfaction, engagement, and turnover intention, as well as their underlying psychological mechanisms. By considering theories of different leadership styles, including transformational, transactional, democratic, autocratic, servant, and laissez-faire, this paper systematically analyzes how these styles affect employee attitudes and behaviors through mediating variables such as psychological motivation, organizational identification, and emotional experience.

The research found that transformational, democratic, and servant leadership styles generally significantly enhance job satisfaction and employee engagement, and reduce employee turnover intention, by satisfying their higher psychological needs. In contrast, autocratic and laissez-faire leadership styles often negatively impact employee autonomy and sense of belonging. This study not only integrates leadership theory and organizational behavior to build a clearer model of impact mechanisms, enriching the relevant theoretical framework, but also provides practical theoretical support and strategic insights for organizational leaders, enabling flexible application of leadership styles in appropriate contexts and optimizing human resource management practices.

Keywords: leadership style; employee behavior; job satisfaction; job engagement; turnover intention; psychological mechanism

В современной сложной и изменчивой организационной среде стиль лидерства, как ключевой фактор, влияющий на эффективность организации, привлекает всё большее внимание как учёных, так и практиков. Отношение и поведение сотрудников, такие как удовлетворённость работой, вовлечённость в работу и намерение обеспечить текучесть кадров, напрямую связаны со стабильностью и эффективностью организации. Хотя обширные исследования посвящены изучению взаимосвязи стиля лидерства и организационных результатов, большинство из них сосредоточены на макроорганизационном уровне, а не на глубоком анализе микропсихологических механизмов. Особенно в условиях быстро меняющейся цифровой экономики взаимодействие психологических потребностей сотрудников и лидерского поведения крайне необходимо для дальнейшего изучения.

Данное исследование объединяет теорию лидерства, организационное поведение и психологию для построения модели психологических механизмов влияния стиля лидерства на отношение и поведение сотрудников. Эта модель устраняет недостатки существующих исследований в объяснении этих механизмов и способствует углублению теории лидерства и её междисциплинарной интеграции. Результаты исследования могут предоставить руководителям научную основу для выбора подходящих стилей лидерства с учётом организационного контекста, тем самым повышая удовлетворённость сотрудников и приверженность организации, снижая текучесть кадров и повышая её конкурентоспособность.

В международных исследованиях систематически классифицировались и изучались эффекты стилей лидерства, такие как теории трансформационного и транзакционного лидерства Басса (1985) [1] и концепция лидерства-служения Гринлифа (1977) [4], обе из которых были подтверждены в различных культурных контекстах. В последние годы, с развитием позитивной психологии и теории эмоционального труда, учёные начали уделять внимание влиянию стилей лидерства на поведение сотрудников посредством таких механизмов, как передача эмоций и психологическое расширение прав и возможностей (Wang et al., 2017) [3].

Основываясь на внедрении западных теорий, отечественные исследователи постепенно интегрировали их в китайский культурный контекст, проводя локальные исследования. К ним относятся исследования патерналистского лидерства (Чжэн Бошунь, 1995) и применимости трансформационного лидерства в китайских организациях (Ли Чаопин и Ши Кань, 2005). Однако существующие исследования в основном сосредоточены на прямом влиянии лидерского поведения, в то время как исследования опосредующих механизмов, в частности психологических путей, остаются относительно слабыми (Чжан Юн и др., 2020) [12].

Недавние эмпирические исследования продемонстрировали значительные различия во влиянии различных стилей лидерства на поведение сотрудников. Например, Ван и др. (2017) [3], проведя опрос 12 китайских компаний, обнаружили, что трансформационное лидерство объясняет 42% инновационного поведения сотрудников ($R^2 = 0,42$) со стандартизированным коэффициентом пути $\beta = 0,68$ ($p < 0,01$). Напротив, авторитарный стиль руководства отрицательно коррелировал с креативностью сотрудников ($r = -0,35$, $p < 0,05$), что отражено в следующей модели линейной регрессии:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon$$

Где Y — индекс креативности сотрудников,

X_1 — показатель трансформационного лидерства,

а X_2 — показатель авторитарного лидерства.

Стиль лидерства представляет собой комплексное отражение взаимодействия индивидуальных черт лидера, моделей поведения и ситуаций и является ключом к влиянию на эффективность организации. Стиль лидерства — это совокупность относительно устойчивых моделей поведения, которые лидеры демонстрируют при руководстве подчиненными, использовании власти и принятии решений. Он всесторонне отражает их личностные качества, ценности и управленческую мудрость в организационном контексте. Различные стили лидерства, посредством дифференцированных методов взаимодействия, формируют индивидуальную организационную атмосферу и оказывают глубокое влияние на отношение, поведение сотрудников и эффективность работы команды.

Трансформационный стиль лидерства, систематически предложенный Бассом (1985) [1] на основе исследований Бернса, представляет собой стиль лидерства, позволяющий достигать целей, превосходящих ожидания, за счёт повышения мотивации и моральных устремлений последователей. Его основное значение выходит далеко за рамки простых действий или команд; он направлен на «трансформацию» последователей, позволяя им ставить интересы организации выше своих собственных и прилагать дополнительные усилия для достижения общего видения. Впоследствии Басс и Аволио разработали четырёхмерную структуру: идеализированное влияние, вдохновляющая мотивация, интеллектуальное стимулирование и персонализированное внимание.

Транзакционное лидерство, в отличие от трансформационного, основано на теории социального обмена. Этот стиль основан на четкой, немедленной «транзакции» или «контракте» между лидерами и последователями (Басс, 1985) [1]. Лидеры направляют и мотивируют последователей, разъясняя роли, требования к задачам, стандарты производительности и устанавливая соответствующую систему вознаграждений и наказаний. Этот подход обычно проявляется двумя способами: условное вознаграждение и управление по исключениям.

Демократическое лидерство, также известное как партиципаторное лидерство, было впервые открыто Левином и соавторами (1939) [6] в ходе классического эксперимента по изучению стилей лидерства. Основными принципами этого стиля являются разделение власти и участие в принятии решений. Демократические лидеры избегают монополизации власти. Вместо этого они, как правило, проактивно запрашивают мнения и предложения членов команды перед принятием решений, поощряя открытое обсуждение и дебаты, и в конечном итоге достигают консенсуса посредством коллективных переговоров или голосования.

Автократическое лидерство — ещё один классический стиль лидерства, описанный Левином и др. (1939) [6], характеризующийся высокой централизацией и односторонним командованием. Авторитарные лидеры полностью контролируют процесс принятия решений, самостоятельно устанавливая цели, политику и планы работы и ожидая от своих подчинённых безоговорочного подчинения и выполнения. Обычно они практически не объясняют свои решения.

Стиль лидерства «служение», разработанный Гринлифом (1977) [4], радикально переворачивает традиционные отношения «лидер-последователь». Лидеры-слуги определяют свою роль как слуг, ставя потребности, развитие и благополучие своих подчинённых выше своих собственных. Их главная цель — служить своим сотрудникам, помогая им расти и добиваться успеха, веря, что, поступая так, сотрудники естественным образом будут достигать целей организации, повышая производительность и лояльность.

Лидерство по принципу невмешательства. Левин (1939) [6] определяет лидерство по принципу невмешательства как, по сути, стиль «отказ от лидерства». Этот тип лидера придерживается политики невмешательства, отказываясь от ответственности за принятие решений и управление, и практически не предоставляет подчинённым руководства, поддержки, обратной связи или вознаграждений.

Удовлетворённость работой — одна из старейших и важнейших переменных организационного поведения. Локк (1976) классически определил её как «приятное или позитивное эмоциональное состояние, возникающее в результате оценки сотрудником своей работы или опыта работы». Это определение раскрывает её суть: субъективную, эмоциональную и всестороннюю оценку. Это не просто отражение объективных характеристик работы, а скорее психологический результат, возникающий в результате сравнения сотрудником своих потребностей, ценностей и ожиданий с реальностью работы.

По сравнению с удовлетворённостью работой, которая является «статичной» оценкой, вовлечённость в работу подчёркивает более динамичное, обогащающее и позитивное состояние. Концепция Шауфели и соавторов (2002) [14] и её три измерения широко распространены: Энергичность, Преданность и Поглощённость. Вовлечённость в работу отражает степень физической, когнитивной и эмоциональной вовлечённости сотрудника в свою рабочую роль.

Намерение о текучести кадров определяется как «желание и склонность сотрудника покинуть свою текущую работу или организацию» (Tett & Meyer, 1993) [8]. Это ключевой промежуточный фактор, связывающий различные негативные установки на работе с фактической текучестью кадров. Многочисленные исследования показали, что намерение о текучести кадров является наиболее эффективным и прямым опережающим индикатором фактической текучести кадров.

Стиль лидерства не влияет на сотрудников изолированно; его механизмы глубоко укоренены в ряде классических социологических и психологических теорий. Теория социального обмена (Блау, 1964) [2] — одна из основных теорий, объясняющих взаимодействие лидера и членов коллектива. Она постулирует, что межличностное взаимодействие не ограничивается чисто экономическим обменом, а предполагает более широкий социальный обмен. Этот обмен основан на принципе взаимности: когда одна сторона предоставляет другой ресурс, получатель чувствует себя обязанным ответить взаимностью.

Теория самодетерминации (SDT, Deci & Ryan, 2000) [5] с точки зрения внутренних психологических потребностей человека раскрывает базовые мотивационные механизмы, посредством которых позитивные стили лидерства раскрывают потенциал сотрудников. SDT утверждает, что люди рождаются с тремя фундаментальными психологическими потребностями: Автономия, Компетентность и Аффилиация. Демократическое, ориентированное на служение или трансформационное лидерское поведение питает эти три потребности.

Различные стили лидерства по-разному влияют на общую оценку работы сотрудниками. Трансформационное лидерство наполняет работу смыслом и видением, позволяя сотрудникам чувствовать себя ценными и глубоко удовлетворёнными (Bass, 1985) [1]. Демократическое

лидерство значительно повышает удовлетворённость работой, позволяя сотрудникам участвовать в принятии решений, что даёт им ощущение уважения и влияния.

Служебное лидерство, посредством тщательной поддержки и заботы, учитывает проблемы сотрудников и напрямую повышает их удовлетворённость работой (Greenleaf, 1977) [4]. Напротив, авторитарное лидерство игнорирует мнение сотрудников и лишает их автономии, что может легко привести к неудовлетворённости и фрустрации (Lewin et al., 1939) [6]. Транзакционное лидерство может принести некоторое удовлетворение за счёт явного вознаграждения, но это удовлетворение часто кратковременно и материалистично. Лидерство невмешательства из-за отсутствия поддержки и обратной связи может вызывать у сотрудников чувство потерянности и беспомощности, что снижает удовлетворённость работой (Hersey & Blanchard, 1993) [10].

Используя иерархический регрессионный анализ, после учёта демографических переменных, стандартизированные коэффициенты регрессии различных стилей лидерства показаны в следующей таблице:

Таблица 1. Влияние стилей лидерства на удовлетворенность работой

Переменная	Значение β	t-значение	p-значение
Трансформационное лидерство	0,52	5.34	<0,001
Демократическое лидерство	0,41	4.12	<0,001
Лидерство-слуга	0,38	3.89	<0,001
Транзакционное лидерство	-0,25	-2,56	<0,05
Автократическое лидерство	-0,47	-4,73	<0,001

Примечание: Таблица была создана со стороны авторов

Вовлечённость в работу требует от сотрудников полной эмоциональной, когнитивной и физической отдачи, что во многом зависит от среды, созданной руководством. Трансформационные лидеры являются образцовыми лидерами в повышении вовлечённости в работу. С помощью мотивационного вдохновения и персонализированной заботы они вдохновляют сотрудников на внутреннюю страсть и чувство цели, позволяя им охотно делать всё возможное для достижения организационных целей (Bass, 1985) [1]. Демократические лидеры, посредством расширения прав и возможностей и участия, усиливают у сотрудников чувство контроля и ответственности за свою работу. Это чувство собственности побуждает сотрудников более активно вовлекаться.

Намерение текучести кадров является конечным предупреждающим признаком неудовлетворённости сотрудников организацией. Стиль руководства является одним из основных факторов, влияющих на решения об удержании. Трансформационное и демократическое лидерство, создавая прочные эмоциональные связи и отношения социального обмена, значительно усиливает организационную приверженность и чувство принадлежности сотрудников, становясь ключевым фактором удержания талантов (Bass, 1985 [1]; Greenleaf, 1977 [4]). Сотрудники работают под руководством таких лидеров не только ради компенсации, но и ради веры, уважения и роста, что приводит к снижению намерений текучести кадров.

Влияние стиля руководства на результаты сотрудников — это не просто реакция на стимул; оно достигается посредством сложной серии внутренних психологических процессов. Раскрытие этих механизмов «чёрного ящика» имеет решающее значение для более глубокого понимания природы лидерства.

Согласно теории самодетерминации (Deci & Ryan, 2000) [5], внутренняя мотивация играет ключевую роль в достижении устойчивого позитивного поведения. Трансформационное лидерство эффективно стимулирует внутреннюю мотивацию сотрудников, представляя им осмысленное видение и превращая работу в интересную, сложную и приносящую удовлетворение задачу (Zhang et al., 2020) [12]. Демократическое лидерство, вовлекая сотрудников в процесс принятия решений, удовлетворяет их потребность в автономии, позволяя

им чувствовать, что их работа «выбрана ими самими», а не навязана им, тем самым усиливая их внутреннюю мотивацию к работе.

Организационная идентификация определяется степенью, в которой сотрудники интегрируют своё членство в организацию в своё самовосприятие. Трансформационные лидеры преуспевают в создании возвышенного, уникального и убедительного организационного видения и идентичности, и благодаря своей личной харизме они интернализируют эту идентичность у сотрудников, способствуя развитию сильного чувства гордости и идентичности (Wang et al., 2017) [3]. Когда сотрудники твёрдо идентифицируют себя с тем, «кто мы» и «что мы делаем», они рассматривают интересы организации как свои собственные, что приводит к более высокой вовлечённости в работу и снижению текучести кадров.

Психологическая безопасность относится к общей вере сотрудников в то, что они могут идти на межличностный риск в команде, не чувствуя себя смущёнными, исключёнными или наказанными (Edmondson, 1999) [15]. Трансформационное лидерство способствует созданию среды высокой психологической безопасности, поощряя инновации и принимая неудачи, демократическое лидерство способствует открытому общению и уважению к различным мнениям, а лидерство-служение способствует непредвзятой поддержке (Huang Min and Liu Yang, 2018) [11]. В такой среде сотрудники поощряются предлагать новые идеи, признавать ошибки и обращаться за помощью.

Поведение лидеров напрямую вызывает эмоциональные реакции у их последователей, и эти эмоциональные переживания являются важными непосредственными посредниками в формировании установок и поведения. Поощрение и поддержка со стороны трансформационных и ориентированных на служение лидеров могут вызывать у сотрудников положительные эмоции (такие как радость, энтузиазм и благодарность). Эти положительные эмоции могут расширить их когнитивно-поведенческий репертуар, повысить креативность и устойчивость, а также напрямую способствовать повышению удовлетворённости работой (Fredrickson, 2001) [9].

В ходе систематического теоретического анализа в настоящем исследовании сделаны следующие основные выводы. Во-первых, стиль руководства оказывает значительное и дифференцированное влияние на удовлетворённость сотрудников работой, вовлечённость в работу и их намерение сократить текучесть кадров. В целом, стили руководства, ориентированные на стимулирование внутренней мотивации и социально-эмоциональный обмен (например, трансформационный, демократический и сервисно-ориентированный), оказывают положительное влияние на отношение и поведение сотрудников, тогда как стили руководства, ориентированные на контроль или его отсутствие (например, авторитарный, транзакционный и принцип невмешательства), с большей вероятностью окажут отрицательное влияние.

Во-вторых, это влияние не является простым прямым эффектом, а осуществляется посредством сложных внутренних психологических механизмов. В данном исследовании внутренняя мотивация, организационная идентификация, психологическая безопасность и эмоциональный опыт рассматриваются как ключевые опосредующие переменные. Позитивный стиль лидерства в конечном итоге приводит к более позитивному отношению к работе и более стабильному организационному поведению, удовлетворяя базовые психологические потребности сотрудников, формируя позитивную самооценку, способствуя созданию безопасной среды для взаимодействия и вызывая положительные эмоциональные реакции.

В-третьих, эффективность стиля руководства ситуативна. Степень его влияния и значимость опосредующего пути определяются организационной культурой, особенностями отрасли, характером командных задач и индивидуальными особенностями сотрудников.

На основании вышеизложенных выводов в данной статье представлены следующие идеи для практики организационного управления. При подборе и повышении в должности менеджеров следует учитывать не только их профессиональные способности, но и их потенциал в области «мягкого» лидерства, такого как межличностное взаимодействие, формирование видения и расширение прав и возможностей. Обучение и развитие должны систематически

включать курсы по трансформационному, ориентированному на служение и демократическому лидерству.

Организациям следует разъяснять руководителям, что ни один стиль руководства не является панацеей. Их следует поощрять становиться «мастерами ситуации», учиться определять этап развития команды, характеристики задач и зрелость подчинённых, а также гибко применять различные стили руководства. Например, можно сделать акцент на изменениях и демократии в командах НИОКР и инноваций, обеспечить прозрачность и эффективность транзакций на производственной линии и интегрировать обслуживание и поддержку в адаптацию новых сотрудников.

Лидерство требует поддержки организационной системы. Компаниям следует реформировать свои системы управления эффективностью, уделяя особое внимание не только результатам деятельности, но и развитию подчинённых и атмосфере в команде, ориентируя их на долгосрочный эффект. Более того, создавая открытые каналы коммуникации, механизмы отказоустойчивости и инновационные фонды, они могут обеспечить менеджеров ресурсами и политической поддержкой для внедрения вдохновляющего лидерства.

Регулярно контролируйте психическое здоровье команды с помощью таких инструментов, как опросы удовлетворённости и вовлечённости сотрудников, а также шкалы психологической безопасности. Руководителей следует обучать быть «эмоциональными коучами», распознавая эмоциональные сигналы подчинённых и управляя эмоциями команды посредством своевременной коммуникации и обратной связи, тем самым направляя посредническую роль психологических механизмов в позитивное русло.

Как теоретическое исследование, данное исследование имеет определённые ограничения, но также указывает направление для будущих исследований. Во-первых, выводы данной статьи основаны на дедуктивных и логических рассуждениях, изложенных в литературе, и их обоснованность требует дальнейшей эмпирической проверки. В будущих исследованиях могут быть использованы методы продольного отслеживания или эмпирического отбора данных, позволяющие собирать данные в различные временные точки с помощью анкетирования, чтобы более точно изучить причинно-следственные связи и динамические процессы влияния между переменными.

Во-вторых, в данном исследовании в первую очередь изучались несколько основных психологических механизмов, но могут существовать и другие опосредующие переменные, такие как качество отношений обмена между лидером и членами коллектива (LMX) и создание рабочих мест. В будущих исследованиях эти факторы могут быть включены в интегрированные модели и проведён сравнительный или цепной опосредованный анализ для более полного выявления влияющих путей.

В-третьих, данное исследование было сосредоточено на универсальных эффектах стиля лидерства, но недостаточно исследованы регулирующие переменные. В будущих исследованиях необходимо более подробно изучить, как индивидуальные факторы сотрудников (например, проактивность, традиционализм) и факторы организационного контекста (например, давление, связанное с оценкой эффективности работы, воспринимаемая организационная поддержка) влияют на взаимосвязь между стилем лидерства и психологическими механизмами.

Наконец, цифровая трансформация меняет рабочие модели и взаимодействие руководства и подчинённых (Ло Юй и Чэнь Цзин, 2021) [7]. В будущих исследованиях необходимо срочно изучить, меняется ли эффективность различных стилей руководства в новых условиях, таких как удалённая работа и виртуальные команды, и как эффективно передавать заботу, видение и мотивацию через цифровые медиа. Это будет иметь огромное современное значение и практическую ценность.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Басс Б.М. (1985). Лидерство и эффективность, превосходящие ожидания. Free Press.

2. Блау П.М. (1964). Обмен и власть в общественной жизни. John Wiley & Sons.
3. Ван Х. и др. (2017). Трансформационное лидерство и голос сотрудников: модель психологического расширения прав и возможностей. Журнал прикладной психологии, 102(8), 1236-1245.
4. Гринлиф Р.К. (1977). Служебное лидерство: путешествие в природу законной власти и величия. Paulist Press.
5. Деси Э.Л. и Райан Р.М. (2000). «Что» и «почему» в стремлении к цели: потребности человека и самоопределение поведения. Psychological Inquiry, 11(4), 227-268.
6. Левин К., Липпигт Р. и Уайт Р.К. (1939). Модели агрессивного поведения в экспериментально созданном социальном климате. Журнал социальной психологии, 10(2), 271-299.
7. Ло Юй, Чэнь Цзин. (2021). Эволюция стиля руководства и поведенческая реакция сотрудников в контексте цифровой трансформации. Зарубежная экономика и менеджмент, 43(7), 89-102.
8. Тетт Р.П. и Мейер Дж.П. (1993). Удовлетворенность работой, организационная приверженность, намерение текучести кадров и текучесть кадров: анализ траектории, основанный на результатах метаанализа. Психология персонала, 46(2), 259-293.
9. Фредриксон Б.Л. (2001). Роль положительных эмоций в позитивной психологии: Расширенная и конструктивная теория положительных эмоций. American Psychologist, 56(3), 218-226.
10. Херси П. и Бланшар К.Х. (1993). Управление организационным поведением: использование человеческих ресурсов (6-е изд.). Prentice Hall.
11. Хуан Минь, Лю Ян. (2018). Влияние демократического лидерства на креативность команды: посредническая роль психологической безопасности. Успехи психологии, 8(4), 512-521.
12. Чжан Юн, Ли На, Ван Лэй. (2020). Трансформационное лидерство и инновационное поведение сотрудников: посредническая роль психологического расширения прав и возможностей. Acta Psychologica Sinica, 52(5), 622-632.
13. Чэнь Цзин, Ян Бин. (2021). Стиль руководства и намерение сотрудников текучести кадров: на основе перспективы эмоционального труда. Развитие человеческих ресурсов Китая, 38(3), 45-56.
14. Шауфели В.Б., Саланова М., Гонсалес-Рома В. и Баккер А.Б. (2002). Измерение вовлеченности и выгорания: двухвыборочный конфирматорный факторный аналитический подход. Журнал исследований счастья, 3(1), 71-92.
15. Эдмондсон А.С. (1999). Психологическая безопасность и поведение, связанное с обучением в рабочих группах. Administrative Science Quarterly, 44(2), 350-383.

УДК 338.24:004 + 336.

Таваров А.Р.

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ: ЧАНБАҲОИ МОЛИЯВӢ

Дар мақола чанбаҳои молиявии амнияти иқтисодӣ бо назардошти трансформатсияи рақамии муносибатҳои молиявӣ баррасӣ карда шудааст. Чанбаҳои молиявии амнияти иқтисодӣ дар асоси алоқамандии фаъолияти иқтисодӣ ва молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ мамлакат таҳқиқ гардида, мавқеи низоми молия дар таъмини амнияти иқтисодӣ муайян карда шудааст. Фарзияҳои илмӣ ва алоқамандии онҳо ба равандҳои назариявии низоми молия асоснок карда шуда, паҳлӯҳои амалии устувории низоми молия дар таъмини амнияти иқтисодии мамлакат нишон дода шудааст. Бучети давлатӣ ҳамчун сарчашмаи маблағгузори давлатӣ ва заминагузори амнияти иқтисодӣ таҳлил карда шуда, тамоюли афзоиши нишондиҳандаҳои бучетӣ муайян карда шудааст.

Инчунин, асоснок карда шудааст, ки заминаи асосии амнияти молиявии кишварро сарчашмаҳои воридотии низоми бучет ташкил медиҳад, ки он дар ҳаҷми воридоти андозӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмии давлатӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, динамикаи иҷроиши андозӣ натиҷагирӣ карда шудааст. Асоснок карда шудааст, ки барои таъмини амнияти иқтисодӣ бештар бояд ба масоҳату ҳудудҳои муайянкардашудаи меъёрҳои таҳдидкунандаи амнияти иқтисодӣ таваҷҷӯҳ намудан зарур аст. Пешниҳод карда шудааст, ки амнияти иқтисодии кишварро ҳамоҳангсозии раванди ташкилӣ ва натиҷаҳои арзёбии саривақтии вазъи бозор, баҳусус бозори молиявии кишвар, иқтидори молиявии иқтисодиёти сатҳи минтақаҳо ва арзёбии сатҳи амнияти молиявӣ-иқтисодии корхонаву ташкилотҳо таъмин карда метавонанд.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, низоми молия, бозор, рақамикунонии иқтисодиёт, бучет, андоз, устувории молиявӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, бозори молия, механизми молиявӣ.

Таваров А.Р.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ: ФИНАНСОВЫЕ АСПЕКТЫ

В статье рассматриваются финансовые аспекты экономической безопасности с учетом цифровой трансформации финансовых отношений. Исследованы финансовые аспекты экономической безопасности на основе взаимосвязи экономической и финансовой деятельности хозяйствующих субъектов страны, определено место финансовой системы в обеспечении экономической безопасности. Обоснованы научные гипотезы и их связь с теоретическими процессами финансовой системы, показаны практические аспекты устойчивости финансовой системы в обеспечении экономической безопасности страны. Проведен анализ государственного бюджета как источника финансирования государства и основы экономической безопасности, выявлены тенденции роста бюджетных показателей.

Также обосновано, что основой финансовой безопасности страны являются доходные источники бюджетной системы, которые анализируются по объему поступлений налогов и других обязательных государственных платежей, обобщается динамика исполнения налогов. Утверждается, что для обеспечения экономической безопасности необходимо уделять больше внимания выявленным сферам и территориям норм, которые представляют угрозу экономической безопасности. Предлагается, что экономическую безопасность страны можно обеспечить путем координации организационного процесса и результатов своевременных оценок конъюнктуры рынка, в частности финансового рынка страны, финансовой емкости экономики на региональном уровне, а также оценки уровня финансово-экономической безопасности предприятий и организаций.

Ключевые слова: экономическая безопасность, финансовая система, рынок, цифровизация экономики, бюджет, налог, финансовая устойчивость, экономические показатели, финансовый рынок, финансовый механизм.

Tavarov A.R.

ENSURING ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY: FINANCIAL ASPECTS

The article examines the financial aspects of economic security, taking into account the digital transformation of financial relations. The financial aspects of economic security are studied based on the relationship between the economic and financial activities of the country's business entities, and the place of the financial system in ensuring economic security is determined. Scientific hypotheses and their connection with the theoretical processes of the financial system are substantiated, and practical aspects of the stability of the financial system in ensuring the economic security of the country are

shown. An analysis of the state budget as a source of state financing and the basis of economic security was conducted, and trends in the growth of budget indicators were identified.

It is also substantiated that the basis of the country's financial security is the revenue sources of the budget system, which are analyzed based on the volume of tax revenues and other mandatory government payments, and the dynamics of tax execution are summarized. It is argued that in order to ensure economic security, it is necessary to pay more attention to the identified areas and territories of regulations that pose a threat to economic security. It is proposed that the country's economic security can be ensured by coordinating the organizational process and the results of timely assessments of market conditions, in particular the country's financial market, the financial capacity of the economy at the regional level, as well as assessing the level of financial and economic security of enterprises and organizations.

Key words: economic security, financial system, market, digitalization of the economy, budget, tax, financial stability, economic indicators, financial market, financial mechanism.

Эътироф ва истифодаи натиҷаҳои тағйироту дигаргуниҳои геоиктисодие, ки дар заминаи бунёдшавии моделҳои инноватсионии афзоиши иқтисодӣ ба вучуд омада истодааст, бидуни истифодаи самараноки механизми молиявӣ ғайриимкон мебошад. Гарчанде, истифодаи чунин механизм бояд дар сатҳҳои гуногуни иқтисодиёт қорӣ карда шавад. Аз ҷумла, истифодаи механизми молиявӣ дар сатҳи макроиктисодӣ барои татбиқи ҳадафҳои олии кишвар, дар сатҳи мезоиктисодӣ барои таъмини молиявии барномаву лоиҳаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо ва дар сатҳи микроиктисодӣ бошад, ҷиҳати молиякунонии (маблағҳои буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ ва дигар афзорҳои молиявӣ) рушди устувор ва таъмини самаранокии баланди корхонаҳо, инчунин сектори бизнес равона мешавад.

Дар шароити трансформатсияи рақамӣ, ки моделҳои анъанавии муносибатҳои молиявӣ ба платформаҳои рақамии молиякунонии соҳаҳои иқтисодӣ тағйир меёбад, истифодаи механизми молиявии таъмини амнияти иқтисодии мамлакат таҳияи концепсияи мустақили ҳамоҳангкунандаи ҳамаи сатҳҳои иқтисодӣ зарур мегардад. Барои ҳамин, методи маҷмаавӣ метавонад таҳдидҳои берунаро баргараф намуа, ба фишорҳои системавии ғайриҷашмдошт тобовар гардида, ниҳоят барои таъмини амнияти иқтисодии мамлакат заминаи муҳим гузорад. Зеро дар раванди трансформатсияи рақамии иқтисодиёт, таъмини амнияти иқтисодии дилҳо мамлакат, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин, ба ҷанбаҳои молиявӣ таъа намуа, ҳамзамон вобаста ба ҷаҳонишавӣ ва густариши муносибатҳои ҳамгироии иқтисодӣ таҳқиқи ҷанбаҳои молиявии таъмини амнияти иқтисодӣ мубрам мебошад. Чуноне, ки мушкилоти амнияти иқтисодӣ ва ҷузъиёти асосии он-амнияти молиявӣ дар ҳолати муносибати таҳримонаи мамлакатҳои шарикӣ Тоҷикистон ва тағйирёбии сохтори бозори молиявии ҷаҳонӣ равишҳои муассири таҳқиқоти мавзуро тақозо менамояд.

Мураккабшавии авзои сиёсии байналмилалӣ, шиддат гирифтани вазъи геосиёсӣ низомӣ, таҳдидҳои амниятӣ, бухронҳои молиявӣ иқтисодӣ, инчунин, мушкилоти марбут ба тағйирёбии иқлим, норасоии ғизо ва оби ошомиданӣ дар ҷаҳону минтақа ва пайомадҳои онҳо зимни пешбурди сиёсати хориҷии Тоҷикистон моро ба андешидани тадбирҳои зарурӣ водор месозанд [1].

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ва шиддат гирифтани раванди ҷаҳонишавӣ масъалаҳои рақобатпазирӣ сохторҳои иқтисодиёти миллиро водор менамояд, ки бо стандартҳои муосири рақамикунонии иқтисодиёт мутобик гарданд. Рақобатпазиргардонии иқтисодиёти милли дар заминаи амнияти иқтисодӣ бояд дар ду ҷанба баррасӣ карда шавад. Ҷанбаи якум, дар тағйирёбии сохтори иқтисоди милли бо назардошти дар он афзоиш додани ҳаҷми инноватсияҳои зарурӣ, баландбардорӣ ҳиссаи соҳаи хизмат дар сохтори истеҳсолии Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) зухур меёбад. Ҷанбаи дуюм бошад, рушди муносибатҳои иқтисодии берунмарзиро дар бар гирифта, таъмини мутавозинии ҳаҷми воридот ва содироти молу маҳсулот ва хизматҳоро дар бар мегирад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақвиятбахшии низоми молия, рақобатпазирии корхонаҳои ватанӣ, қоҳишдиҳии ҳиссаи нобаробарии байни нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ-воридот ва содироти молу маҳсулот, баҳусус баландбардории масъулият ва саводнокии молиявии ҷомеаи шаҳрвандӣ равишҳои гуногуни ташкилӣ-иктисодӣ ва механизмҳои таъминкунандаи самаранокии баланди молиявиро ҳамасола роҳандозӣ намуда истодааст. Ҳамзамон, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати таъмини амнияти иқтисодии мамлакат ҳадафҳои олиӣ рушди мамлакат таҳия ва давра ба давра татбиқ гардонида шуда истодааст.

Барои ташаккули баҳши муосири молиявӣ ҳамчун низоми муассисаҳои молиявии рақобатпазир, ки дорои қобилияти пешниҳод намудани хизматрасониҳо ва маҳсулоти мухталифи босифату инноватсионии молиявӣ мебошанд, инчунин шароитҳои мусоид барои рушди босуботи иқтисодиёти миллий фароҳам оварда метавонанд, ба таъсири тақонҳои беруна устувор аст [2, с. 81].

Қобили қайд аст, ки ҷиҳати тақмилу ташаккулдиҳи механизми молиявӣ барои таъмини амнияти иқтисодии мамлакат ба сифати амалҳои афзалиятноки баландбардории иқтидор ва рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ ва рушди инфрасохтори баҳши молиявӣ, таъмини дастрасӣ ва диверсификатсияи воситаҳои маблағгузориҳои дарозмуҳлат ва васеъгардониҳои рӯйхати маҳсулоти инноватсионие, ки хусусияти инноватсионӣ доранд дар назар аст.

Ноил гардидан ба сатҳи лозимаи амнияти миллий, давлат танҳо тавассути бунёди заминаи боэътимоди иқтисодии таъминкунандаи шароитҳои рушди устувори ҳар як низоми хоҷагидорӣ ва ҳам низоми иқтисоди миллий имконпазир мегардад. Гарчанде, дар сиёсати макроиктисодӣ афзалияти амнияти иқтисодӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллий дода шавад, ҳам лекин афзалияти сиёсати молиявӣ барои татбиқи ҳадафҳои олиӣ рушди мамлакат, ки фарогири масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодӣ мебошад, бештар аст.

Ҳамин тариқ, амнияти молиявӣ таҳкурсии асосии амнияти иқтисодӣ буда, бе мавҷудияти имкониятҳои молиявӣ на танҳо таъмини афзоиши нишондиҳандаҳои микроиктисодӣ, балки татбиқи ҳадафҳои стратегии мамлакат ғайриимкон мебошад. Барои ҳамин, ташкили шароитҳои муфиди татбиқи ҳавасмандиҳои самараноки молиявӣ вазифаи муҳиму аввалиндараҷа маҳсуб меёбад. Гарчанде, ки муътадилияти рушди дигар соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат бе таъмини амнияти молиявӣ тасаввурнопазир бошад ҳам, лекин дар сатҳҳои гуногуни рушди иқтисодӣ вазифаҳои аввалиндараҷаи ба вазъи ҳозираи (муосири) иқтисодиёт, баҳусус ба сиёсати молиявӣ ва буҷетӣ вобаста мебошад. Барои ҳамин, ҷиҳати муайянсозии ҷанбаҳои молиявии таъмини амнияти иқтисодӣ пеш аз таҳлили вазъи ҳозираи бозори молиявӣ, муносибатҳои қарзӣ, низоми буҷетӣ, инчунин тамоюлҳои низоми андоз бояд мафҳуми илмии амнияти молиявӣ бо назардошти падидаҳои муосири рушди технологияи бозори молия дуруст дарк карда шавад.

«Амнияти молиявӣ ин ҳимоя шудани манфиатҳои молиявӣ дар кулли сатҳҳои муносибатҳои молиявӣ буда, дараҷаи муайяни мустақилият, босуботӣ ва тобоварии низоми молиявии кишвар дар шароити таҳти таъсири омилҳои берунӣ ва дохилии бесуботӣ мебошад» [3, с. 12].

Воқеан, дар чунин мафҳумгузорӣ амнияти молиявӣ тавассути таҳия ва татбиқи як қатор чорабиниҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва ташкилӣ-иктисодӣ маънидод карда шудааст, ки таъминку истифодабарии саривақтии онҳо дар сатҳҳои макро, мезо ва микроиктисодӣ мебошад ва ниҳоят дар шакли маҷмаавӣ ба таври мунтазам амал менамояд. Яъне, ҳимояи манфиатҳои молиявиро на танҳо дар сатҳҳои иқтисодӣ дар назар дорад, балки дар муносибатҳои молиявии гурӯҳҳои алоҳида ё шахсони фаъолияти иқтисодии инфиродидошта зухур меёбад. Чунин мафҳумгузорӣ маҳдуд будани будани мафҳуми илмии амнияти молиявиро дар низоми амнияти иқтисодӣ маънидод намуда, таъмини амнияти молиявӣ асоси ноил гардидан ба амнияти иқтисодии кишвар мебошад.

«Амнияти молиявии давлат ҳолати низоми молиявии миллиро ифода мекунад, ки дорои сатҳи баланди рушд, устуворӣ ва рақобатпазирӣ буда, асосҳои заруриро барои иҷрои сиёсати самараноки молиявӣ бо мақсади таъмини амнияти миллий ва ҳифзи манфиатҳои муҳимми

шахсият, чомеа ва давлат дар соҳаи молия таъмин мекунанд» [5, с. 8]. Дар ин равиши мафҳумгузори амнияти молиявӣ, муаллиф муҳимияти амнияти молиявиро ҳамчун механизми таъминкуандаи амнияти миллӣ дониста, таъмини онро ҳамчун ҳифзкуандаи манфиатҳои иқтисодиву молиявии шахсон ва давлат арзёбӣ кардааст. Аз ин сабаб, амнияти молиявӣ на танҳо чузбӣ таркибии низоми молияи давлатӣ ва амнияти иқтисодӣ шинохта мешавад, балки бояд ҳамчун механизми афзоишдиҳандаи фаъолияти иқтисодии ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ буда, барои мунтазам афзоиш додани нишондиҳандаҳои сатҳи макро, мезо ва микроиқтисод вучуд дошта бошад.

«Амнияти молиявӣ ҳамчун чорабиниҳои маҷмаавии барои бартарафсозии таҳдидҳои манфиатҳои молистеҳсолкунандагон буда, барои нигоҳдории вазъи муътадили молиявӣ ва рушди устувори он мебошад» [7, с. 20]. Тавсифи асоси чунин мафҳумгузорӣ дар он асос меёбад, ки ҳамаи давлатҳо дар доираи сиёсати молиявӣ, пулӣ ва қарзӣ механизм ва воситаҳои молиявиро таҳия намуда, ҷиҳати татбиқи онҳо мақомотҳои ваколатдор, барномаҳои соҳавӣ, инчунин як қатор чорабиниҳои махсусгардонидашударо роҳандозӣ менамояд. Мусаллам аст, ки мунтазам ва устуворона амал намудани ҳамаи онҳоро маҳз таҳдидҳои гунугтаъсир монеа мегарданд, ки амнияти молиявиро фалаҷ мегардонанд. Агар, тавсифи асосии мафҳуми амнияти молиявиро дар раванди таъмини амнияти иқтисодӣ аз рӯйи таҳдидҳо тафсилот гардад, пас фаҳмидан мумкин аст, ки барои таъмини амнияти молиявии муътадил бояд чораҳо ва амалҳои махсусгардонидашуда ба самти пешгирӣ, минимизатсиякунонӣ ва чораҷӯӣ пайомадҳои онҳо равона карда шавад.

Дуруст аст, ки ҳамаи давлатҳои ҷаҳон, ба хусус Чумҳурии Тоҷикистон дар доираи сиёсати молиявӣ, муносибатҳои пулӣ-қарзӣ низоми муайяни ҳаракати воситаҳои молиявиро муқаррар намудаанд. Бидуни таҳдиду хатарҳои пайдомегардида, низоми мазкур метавонад мунтазам бе ягон монеа ташаккул ёфта гирад. Яъне, барои ноил гардидан ва таъмини устувори амнияти иқтисодӣ, бояд таваҷҷӯҳи бештар ба таҳдид, монеа ва дигар омилҳое, ки раванди фаъолияти чузбӣети низоми молияро (бучети давлатӣ, низоми андоз, фаъолияти корхонаҳо) халалдор менамояд, таваҷҷӯҳ намуд.

Чӣ тавре, ки аз маълумоти ҷадвали 1 маълум мегардад, дар давраи таҳлилӣ афзоиши ҳаҷми воситаҳои пулии бучети давлатӣ тамоюли мусбат дорад. Бахусус, дар соли 2015 сарчашмаи даромади бучети ҷумҳурӣ баробари 16586,5 млн. сомониро ташкил дода, ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 43903,4 сомонӣ расидааст, ки ҳамагӣ 62,2% зиёд гардидааст. Дар сохтори хароҷоти бучети давлатӣ бошад, дар ин давра ҳамагӣ 62,1% зиёд гардидааст, ки тафовути касрӣ чандон мушоҳида намегардад.

Ҷадвали 1

Афзоиши ҳаҷми бучети давлатии Чумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ, с. 2015-2023)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Тафовут 2023 /2015(%)
	2015	2020	2021	2022	2023	
Даромадҳо	16586,5	25065,0	30053,8	36056,8	43903,4	62,2
хароҷот	16277,4	24812,5	29342,7	35338,9	43034,8	62,1
Фоида (+) Каср (-)	309,1	252,5	711,1	717,9	868,6	64,4
Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ	50977,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5	61
Ҳиссаи бучети давлатӣ дар ММД	32,3	30,4	30,4	31,2	33,6	1,3

Таҳияи муаллиф: сарчашма: Омори солонаи Чумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2024. - С.367 [12, с. 368]

Инчунин, дар давраи таҳлилӣ раванди муътадили афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар низ мушоҳида мегардад, ки ба миқдори 79813,7 млн. сомонӣ зиёд гардида, мутаносибан зиёда аз 60% зиёд гардидааст, ки ин нишондиҳандаҳои тамоюлҳои мусбати вазъи молиявии кишварро собит менамоянд.

Воқеан, дар низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон буҷети давлатӣ асоси сарчашмаи маблағгузориҳои соҳаҳои иқтисодӣ маҳсуб ёфта, асоси таъминкунандаи амнияти молиявии кишвар мебошад. Бахусус, рушди соҳаи иҷтимоии мамлакат чузбӣ маблағталаби низоми буҷети давлатӣ маҳсуб ёфта, ҳамасола зиёда аз 40% буҷети давлатӣ барои дастрасии хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳолии масраф карда мешавад. Дар баробари ин, мушоҳида мегардад, ки дар солҳои таҳлилӣ касри буҷет барои иҷроии вазифаҳои асосии давлат дар самти амнияти иқтисодӣ монеаи ҳалалрасон дида намешавад. Тибқи меъёрҳои умумӣ, касри буҷети давлатӣ набояд аз 3% ММД зиёд бошад ва агар ин меъёр аз 20 % ММД зиёд гардад, аллакай масъалаҳои «Дефолт» пайдо мегардад, ки ин нишонаи аввалини сар задани таҳдиди амнияти иқтисодӣ мебошад.

Дар таъмини амнияти иқтисодӣ чузбӣи асосии амнияти молиявиро низоми андоз ташкил медиҳад, ки дар ташкили буҷети давлатӣ ҳиссаи бузургро ишғол намуда, тавассути он хароҷоти асосии давлатӣ роҳандозӣ карда мешавад. Ҳамзамон, дар шароити иқтисодиёти бозорӣ андозҳо функсияи асосии ҳавасмандии фаъолияти хоҷагидориро низ иҷро менамояд, ниҳоят ҳамчун воситаи бартарафсозии тазодҳои ҷамъиятӣ истифода бурда мешавад. Идоракунии сарбории андоз барои ҳукумати мамлакат имкон фароҳам меоварад, ки шароитҳои мусоидро барои афзоиши иқтисодӣ ва рушди ҷамъиятӣ таъмин намуда, тафрикаи молиявиро иқтисодиро байни минтақаҳо ва тафрикаи иҷтимоиро байни табақаҳои аҳолии тавассути таъсиси даромади пулии аҳолии таъсис дода, маҷрои дурусти фаъолияти иқтисодӣ ба роҳ монда шавад.

Чӣ тавре, ки маълум мегардад, ки иҷроии нақшаи воридоти андоз дар ҷумҳурӣ, бахусус дар соли 2023 натиҷаҳои мусбат дорад. Чуноне, ки аён мегардад нақшаи таҳиягардидаи воридоти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмии давлатӣ дар соли 2023 барзиёд иҷро гардида, тамоюлҳои мусбат дорад. Алабата, сабаби чунин тамоюлҳои мусбатро дар давра ба давра ислохотгузаронии соҳа арзёбӣ намудан мумкин аст. Гузашта аз ин, чиҳати таъмини устувории низоми молияи мамлакат баландбардории масъулияти андозсупорӣ, таҷдиди техникӣ ва рақамии низоми андози мамлакат, бахусус рақамикунонии муносибатҳои андозӣ яке аз афзалиятҳои калидии ҳукумати мамлакат маҳсуб меёбад.

Ҷадвали 2

Раванди иҷроии нақшаи воридоти андозҳо ва пардохтҳои ҳатмии давлатӣ дар Тоҷикистон дар соли 2023 (млн. сомонӣ)

№	Мақомотҳои андозсупор	Соли 2023			
		Нақша	Иҷро (млн.сом.)	Бо %	Фарқият
1	ВМКБ	199,4	209,0	104,8	9,6
2	В. Хатлон	2284,3	2395,2	104,9	110,9
3	В. Суғд	4721,5	4934,6	104,5	213,2
4	Ш. Душанбе	4647,7	4867,2	104,7	219,6
5	НТҶ	1385,2	1397,6	100,9	12,5
6	РААК	2636,9	2467,1	93,6	-169,8
7	Кумитаи андоз	1221,9	1467,0	120,1	245
	Ҳамагӣ	17096,9	17738,0	103,7	641,1

Таҳияи муаллиф: тибқи маълумотҳои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот оид ба иҷрои нақшаи ҷамъоварии андозҳои дар соли 2023. Сомонаи расмӣ: [https://www.andoz.tj/TaxCommittee/VoridotAndozho_\[10\]](https://www.andoz.tj/TaxCommittee/VoridotAndozho_[10])

Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба тағйирёбии сохтори бозори молиявии ҷаҳонӣ ва шиддат гирифтани раванди рақамикунонии муносибатҳои иқтисодӣ диққати бештар зоҳир

намуда, дар Паёми навбатии худ чунин таъкид намуда буданд: «... якҷо бо сохтору мақомоти дахлдор чихати таъмин намудани нишондиҳандаҳои қисми даромади буҷети давлатӣ, самаранокии хароҷоти он ва фарогирии пурраи сарчашмаҳои имконпазири даромади буҷет раванди рақамикунони молияву андозро густариш бахшида, дар муҳлатҳои наздиктарин низоми мукаммали муносибатҳои молияи рақамиро роҳандозӣ намояд» [1].

Қобили қайд аст, ки яке аз самтҳои муҳими гузаронидани ислоҳот дар низоми андози мамлакат ин маъмурикунонии андоз тавассути истифодаи технологияҳои рақамӣ мебошад. Маъмурикунонии низоми андозро ҳамчун давраи асосӣ ва ҷузъиёти муҳими устуворгардонии низоми молия доништан зарур аст. Чунки, маҳз механизми устуворгардонии ин низом метавонад ҳамагуна таҳдидҳои молиявиро бартараф намуда, амнияти молиявии кишварро таъмин намояд. Трансформатсияи маъмурикунонии андоз барои иқтисоди миллӣ метавонад низоми рақамии андозситониро таъмин намуда, рафтору ҳаракатҳои ғайриэтикии кормандонин мақомоти андоз ва шахсони андозсупорро тағйир диҳад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ равиши инноватсионии муосир оид ба муносибатҳои андозӣ шароитҳои заруриро ташаккул дода, барои татбиқи механизми андозӣ ва низоми молиявиро аз ҳисоби андозҳо ва дигар пардохтҳои муқаррар карда шуда таъсис медиҳад [13, с. 66].

Бо назардошти маъмурикунонии низоми андози мамлакат ҳамоҳангсозии мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ, бахши бизнес ва дигар шахсони инфиродӣ робитаи рақамӣ таъсис дода шуда, ҳамасола феҳристи хизматрасониҳои рақамии низоми андоз зиёд гардида истодааст. Аз ҷумла, арзёбии системавии меъёрҳои андоз ва имтиёзҳои андозии ба шахсони алоҳида муқарраргардида, мусоидат намудан ба равандҳои идоракунии молияи давлатӣ, таҳия ва татбиқи рақамии механизми ҳавасмандии давлатии молиявӣ дар самти андоз пайомадҳои мусбии маъмурикунонии низоми андози мамлакат маҳсуб ёфта, дар раванди устуворгардонии механизми молиявии амнияти иқтисодии мамлакат истифода мегардад.

Ҳамзамон, трансформатсияи маъмурикунонии низоми андози мамлакат ба консепсияи иқтисоди рақамӣ, иқтисоди сабз ва ҳадафҳои рушди стратегияи ҷумҳурий таъя намуда, чихати тақмилдиҳии мунтазами сиёсати молиявӣ-низоми андоз бо мақсади таъсис ва баландбардории шароитҳои рақобатпазир гардидани субъектҳои иқтисодии мамлакат, инчунин барҳам задани иқтисоди пинҳонӣ, баҳусус рафъ намудани амалиётҳои молиявии ғайриқонунӣ равона карда мешавад. Воқеан, ҳамаи ин интизориҳои маъмурикунонии низоми андози мамлакат барои таҳия ва татбиқи механизмҳои гуногуни пешгирӣ ва минимизатсияи пайомадҳои манфии бозори молияи ҷаҳонӣ буда, натиҷаи он метавонад ба амнияти молиявии кишвар натиҷаҳои мусбат дода, заминаҳои асосии таъмини амнияти иқтисоди мамлакатро ташкил диҳад.

Амнияти корхона яке аз мавзӯҳои заминавӣ маҳсуб меёбад, ки дар асоси он сохтори молияи мамлакат таъсис дода мешавад. Яъне, агар дар сатҳи корхона низоми молия ба қадри зарурӣ ва самараноки таҳия карда шуда бошад, пас он ба низоми молияи давлатӣ таъсири мусбии худро мерасонад [8, с. 18].

Мусаллам аст, ки амнияти иқтисодӣ дар ҳошияи таҳияи ва татбиқи як қатор чораҳои маҷмаавии аҳамияти молиявидошта ба даст оварда мешавад. Мувофиқан, тибқи паҳлӯҳои назариявӣ ва фарзияҳои илмӣ ҷанбаҳои молиявии амнияти иқтисодиро мебошад дар аввал вобаста ба масоҳат, мавқеи истеҳсолӣ дар ММД ва сатҳи таъсиррасонӣ ба низоми ягонаи молияи давлатӣ дар шакли зинабандӣ (радабандӣ) чудо намудан зарур аст. Аниқтараш, сатҳи таъминнокии амнияти иқтисодӣ бояд аз ташкилу ташаккули низоми дурусти сатҳи молиявии корхонаҳо ҳамчун сатҳи якуму асосгузори амнияти молиявӣ оғоз гардад. Маҳз ба ҳамин мақсад имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҳисобҳо ва стандартҳои молиявии байналмилӣ тарзу методҳои ҳисоббаробаркунонии молиявӣ байни корхонаву ташкилотҳои ватанӣ ва хориҷӣ ба ҳубӣ роҳандозӣ карда шудааст. Гузашта аз ин, ҷанбаҳои молиявии таъмини амнияти иқтисодӣ аз ҳисобгирӣ ва минимизатсияи саривақтии таъсири омилҳо, ки ҳамчун хатар ба амнияти иқтисодии кишвар таҳдид менамоянд, вобастагии калон дорад.

Таҳдидҳои асосии амнияти иқтисодиро омилҳои маҷмаавӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо метавонанд мувозинати асосии рушди иқтисодиро ҳалалдор намуда, ба низоми молиявии кишвар таъсири манфӣ расонида, сатҳи некӯаҳволии мардумро коҳиш диҳанд. Таҳдидҳои асосии амнияти иқтисодии мамлакатро чунин тавсиф додан мумкин аст:

1. Бухронҳои молиявӣ номувозинатии муносибатҳои молиявии субъектҳои иқтисодиёти миллӣ. Аз ҷумла, аз меёри зиёд гардидани ҳаҷми қарзҳои давлатӣ ва уҳдадорӣҳои қарзии шаҳрвандон, идоракунии нодурусти ниҳодҳои молиявӣ, коҳишдиҳии аз меёри зиёди арзиши дорониҳо, номувозинатии низоми бонкӣ, афзоиши ҳаҷми бекорӣ ва пастшавии сатҳи зиндагии аҳоли;

2. Сатҳи таваррум ва дефлятсия, яъне афзоиши нархи молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, коҳишҳои ҳаҷми сармоягузориҳо ва тақозои истеъмоли;

3. Коҳишҳои иқтисодии пардохтпазирӣ аҳоли ва таваккалҳои қарзӣ, яъне сатҳи пасти даромад, идоракунии нодурусти муносибатҳои қарзӣ, зарбаҳои ғайриҷашмдошти иқтисодӣ ва молиявӣ, афзоиши шумораи аҳолии қарздорони бемаъсулият, муфлисшавии корхонаҳо ва ташкилотҳои молиявӣ-бонкҳо;

4. Таъсири манфии натиҷаҳои муносибатҳои иштирокчиёни бузурги бозори молиявии ҷаҳонӣ, аз ҷумла, муносибатҳои таҳримонаи мамлакатҳои бо мо шарикӣ иқтисодидошта, ҷангҳои тижоратӣ, эълон гардидани эмбарго ба баъзе молу маҳсулоти воридотӣ ва ғайра;

5. Таҳдидҳои технологӣ ба монанди ҷинойтҳои аҳамияти киберидошта, ҳучумҳои гуногунтаъсир ба бонкҳо, вайроншавии низоми пардохтҳои электронӣ, дуздӣ маълумотҳои инфиродӣ мизочон аз бонкҳо ва қаллобии молиявӣ;

6. Нооромии сиёсӣ ба мисли нооромӣ дар кишварҳои ҳамсоя, бухронҳои молиявӣ ва иқтисодӣ дохилӣ, вайрон гардидани муҳити тижоратӣ ва коҳишҳои сатҳи боварии субъектҳои хоҷагидорӣ ба сиёсати иқтисодӣ.

Ҳамин тариқ, таҳқиқот нишон медиҳад, ки барои ноил гардидан ба амнияти иқтисодӣ афзоишҳои нишондиҳандаҳои иқтисодӣ чандон аҳамияти калон надоранд, балки барои таъмин ва нигоҳдории амнияти устувори иқтисодӣ бояд ба меъёрҳо ва бузургҳои ҳудудии иқтисодиву молиявӣ таваҷҷӯҳи бештар зоҳир намудан зарур аст. Дар мавриди риоя накардани онҳо раванди рушди муътадили унсурҳои асосии истеҳсолот коҳиш ёфта, тамоюлҳои вайроншавии маҷрои асосии рушди устувори иқтисодӣ тағйир ёфта, таҳдиди мустақими амнияти иқтисодӣ сар мезанад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо намудани шакли намудҳои таҳдидҳои амнияти иқтисодӣ ва банақшагирии пайомадҳои онҳо тавассути мониторинги мунтазами нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, таҳқиқу таҳлили ҳамешагӣ ва ошкорсозии вазъи муносири иқтисоди миллӣ мувофиқи мақсад мебошад. Сатҳи баланди таъмини амнияти иқтисодӣ ҳангоми ҳамоҳангсозии фаъолият ва ҳаракати ҳамаи субъектҳои иқтисодии мамлакат дар ҳамаи сатҳҳо-макро, мезо ва микроиқтисодӣ ба даст оварда мешавад. Яъне, пешниҳод мегардад, ки ҳамоҳангсозии раванди ташкилӣ ва натиҷаҳои арзёбии саривақтии вазъи бозор, баҳусус бозори молиявии кишвар, иқтисодии молиявии иқтисодиёти сатҳи минтақаҳо ва арзёбии сатҳи амнияти молиявӣ-иқтисодии корхонаву ташкилотҳо метавонад амнияти иқтисодии кишварро таъмин намояд.

Ҳалли чунин як мушкилоти ҷиддӣ ба монанди муайянсозӣ, пешгирӣ ва муқовимат ба таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба амнияти иқтисодӣ, дар раванди ташаккулёбии рақамикунонии иқтисодиёт танҳо дар асоси равиши ҳамгироии мукаммали марҳилаҳои асосӣ дар ҳамаи сатҳҳо (микро-мезо-макро) имконпазир мебошад.

Амнияти молиявӣ на танҳо ҷустуҷӯи манбаъҳои зарурии маблағгузорию рушди иҷтимоию иқтисодӣ, балки эҷоди механизмҳои самарабахши ҳамкорию молиявиро барои гузаштан ба модели инноватсионии иқтисодӣ дар назар дорад. Таъмини амнияти молиявӣ бояд ба таври ҳамҷониба дар сатҳи макроиқтисодӣ бо роҳи фароҳам овардани шароити институтсионалии рушди механизмҳои баътидолдорӣ молиявӣ амалӣ карда шавад.

Дар сатҳи мезоиқтисодӣ бошад, бо роҳи бунёди низоми самараноки дастгирии молиявии рушди инноватсионии минтақа дар асоси мониторинги нишондиҳандаҳои асосӣ муфид мебошад.

Дар сатҳи микроиқтисодӣ тавассути идоракунии самараноки молиявӣ ва татбиқи механизмҳои инноватсионии сатҳи истеҳсолот, баландбардории самаранокӣ, устуворгардони рақобатпазирии корхонаву ташкилотҳо ба таъмини амнияти иқтисодӣ ноил гардидан мумкин аст.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 26.12.2023. <https://www.president.tj/event/missives/36370>.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе 2016. - С.81.
3. Osberg, Lars (2009), «Measuring Economic Security in Insecure Times: New Perspectives, New Events, and the Index of Economic Well – Being», Centre for the Study of Living Standards, Csls Research Report, 12.
4. Sultonbii R. Impact of tax administration In the system of ensuring financial security of the state //Herald of the Tajik state university of commerce, – Dushanbe, 2024 – № - 1(51). – P.186-191 (ISSN: 2308-054X).
5. Абдуалимзода Ҳ.А. Чанбаҳои назариявии амнияти молиявӣ ҳамчун чузъи таркибии амнияти иқтисодии давлат//Паёми ДДМИТ. 2022.№4,1 (33). – С.8.
6. Ахмадишин Л. Р. Соотношение государственной экономической безопасности и экономической безопасности регионов России / Л. Р. Ахмадишин // Экономика и предпринимательство. – 2023. – № 12(161). – С. 116-119.
7. Белоумцева А.А., Даниловских Т.Е. Финансовая безопасность: сущность и место в системе экономической безопасности предприятия // Фундаментальные исследования. 2022. № 7. С. 20-24. (3)
8. Васильев Д.Е., Орлова Л.Н. Финансовая безопасность экономических субъектов на микро и макроуровнях // Вестник Алтайской академии экономики и права. № 6. 2022.– С. 18.
9. Гамзатова М. А. М. Экономическая безопасность предприятий и отраслей промышленности в общей системе экономической безопасности: актуальность и взаимосвязь / М. А. М. Гамзатова // Индустриальная экономика. – 2022. – Т. 4, № 1. – С. 376-38.
10. Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот оид ба иҷрои нақшаи ҷамъоварии андозҳои дар соли 2023. Сомонаи расмӣ: <https://www.andoz.tj/TaxCommittee/VoridotiAndozho>.
11. Мирзоалиев А.А., Султонбии Р. Баҳисобирии андоз: стратегияи идоракунии молиявӣ // Паёми донишгоҳи давлатии Тичорати Тоҷикистон /(Маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2025. – № - 3(58) – С.203-208. (ISSN: 2308-054X).
12. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2024. - С.367.
13. Султонбии Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики / Р. Султонбии, Монография. - Душанбе, 2022. – С.66.
14. Султонбии Р., Ҳакимова М.А. Идоракунии хавфҳои молияи давлатӣ дар шароити пайдоиши бухрони молиявӣ //Ахбори Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, (Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ). –Душанбе, 2024. – № 1, 24(277). – С.109-113. (ISSN-2076-2569).
15. Султонбии, Р. Влияние налоговой культуры как ключевой источник формирование государственного бюджета / Р. Султонбии, А. Р. Таваров // Цифровизация государственного и местного управления: организационный и экономический аспекты: Материалы международной научно-практической конференции на тему, Душанбе, 21 февраля 2025 года. – Душанбе, 2025. – С. 88-93.
16. Султонбии, Р. Методология оценки влияния налоговой нагрузки на развитие предпринимательских структур в регионе (на примере Республики Таджикистан) / Р. Султонбии, А. Р. Таваров // Вестник Евразийской науки. — 2024. — Т 16. — № 56.

Ташрифзода А.С., Файзиддинзода М.Ф., Хочаев Н.С.

ВАЗЪИ РАҚАМКУНОНИИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗИИ ФАЪОЛИЯТИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ОН

Ҳанӯз аз даврони пайдоиши аввалин низоми андоз дар ҷаҳон масъалаи маъмурикунонӣ он ба вучуд омада, дар давраҳои гуногуни таърихӣ рушд ва равнақ ёфт. Дар таърихи навини инсоният, яъне давраи рушди технологияҳои инноватсионии идоракунии иқтисодиёт аз ҷумла низоми андоз ҷараёни рақамикунонии маъмурикунонии он нақши муҳим ва арзишнокро касб намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин раванд бо маром тадбиқи амалии худро пайдо намуда, бо қабули барномаҳои давлатии рушди соҳа дар ҳар панҷсола амалӣ карда мешавад. Дар ҳамин радиф, омӯзиши ҷараёни рақамикунонии маъмурикунонии андоз дар ҷумҳурӣ, муайян намудани омилҳои ба рушди он таъсиркунанда ва тавсияҳои амалӣ барои беҳтар гаштани ҷараёни мазкур хело зарурӣ арзёбӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, маъмурикунонии андоз, мақомоти андоз, андозсупорандагони электронӣ, самаранокӣ маъмурикунонии электронӣ, портали электронӣ.

Ташрифзода А.С., Файзиддинзода М.Ф., Ходжаев Н.С.

СОСТОЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЛОГОВО-АДМИНИСТРАТИВНЫХ СИСТЕМ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЕЕ РАЗВИТИЯ

С момента появления первой в мире налоговой системы вопрос её администрирования возникал, развивался и процветал в различные исторические периоды. В современной истории человечества, то есть в период развития инновационных технологий управления экономикой, включая налоговую систему, процесс цифровизации её администрирования сыграл важную и ценную роль. В Республике Таджикистан этот процесс нашёл своё практическое применение в принятии государственных программ развития сферы налогового администрирования каждые пять лет. В то же время, крайне необходимо изучить процесс цифровизации налогового администрирования в республике, выявить факторы, влияющие на его развитие, и разработать практические рекомендации по совершенствованию этого процесса.

Ключевые слова: цифровая экономика, налоговое администрирование, налоговые органы, электронные налогоплательщики, эффективность электронного администрирования, электронный портал.

Tashrifzoda A.S., Fayziddinzoda M.F., Khojaev N.S.

THE STATE OF DIGITALIZATION OF TAX AND ADMINISTRATIVE SYSTEMS OF E- COMMERCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE MAIN DIRECTIONS OF ITS DEVELOPMENT

Since the emergence of the first tax system in the world, the issue of its administration has arisen and has developed and flourished in various historical periods. In the modern history of mankind, that is, the period of development of innovative technologies for managing the economy, including the tax system, the process of digitizing its administration has played an important and valuable role. In the Republic of Tajikistan, this process has found its practical application with the adoption of state programs for the development of the sector every five years. At the same time, it is considered very

necessary to study the process of digitizing tax administration in the republic, identify factors affecting its development, and make practical recommendations for improving this process.

Key words: digital economy, tax administration, tax authorities, electronic taxpayers, e-administration efficiency, electronic portal.

Дар шароити муосир иқтисоди ҷаҳонӣ бо ворид намудани як қатор таҳавулотӣ замони нав мутобиқ кунонида шуда, қариб дар ҳар даҳсолаи ҷадид дар ҷаҳони муосир ягон таҳавулотӣ нав дар соҳаи иқтисодӣ ба вуқӯъ меафтад, ки ба он иқтисоди сабз, иқтисоди даврӣ, тичорати электронӣ, иқтисоди рақамӣ, андозсупорандаи электронӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Чун анъана, ҳамасола Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Паёми солони худ бобати самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии мамлакат дар назди вакилони Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад. Дар Паёме ки 16-ми ноябри соли 2025 баргзор гардид, вазъи сиёсии ҷаҳон ва Тоҷикистон, рушди иқтисодии мамлакат ва дастгирии давлатии соҳаи иҷтимоӣ нуктаҳои басо арзишманд ибраз гардида, таҳлили ҳамҷонибаи масъалаҳои мазкур сурат гирифт.

Қайд карда шуд, ки вазъи иқтисодии мамлакат сол то сол тақвият ёфта, қариб ҳамаи нишондиҳандаҳои микроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ соли охир ба маротиб рушд ёфтаанд.

Алал хусус қайд намуда шуд, ки маҷмӯи маҳсулоти дохили дар панҷсоли охир, ба ҳисоби миёна 7,6% рушд ёфтааст, ки ин яке аз нишондиҳандаҳои баланд дар миқёси ҷаҳон маҳсуб мешавад. Дар ҳамин баробар иқтисодии буҷети давлатӣ низ сол аз сол афзун гашта, барои беҳтар шудани вазъи иҷтимоии мардум оварда расонид, ки ин дар ҳамасола боло бурдани ҳаҷми музди меҳнати кормандони соҳаҳои буҷетӣ то 30% зоҳир ёфта, шароити зисту зиндагонии онҳоро боз ҳам беҳтар менамояд.

Бо чунин суръат афзоиш ёфтани музди меҳнати кормандони соҳаҳои буҷетӣ ба он оварда мерасонад, ки дар солҳои наздик ин нишондиҳанда ба меъёрҳои ҷаҳонӣ мутобиқ мешавад, ки ноил гаштан ба чунин нишондиҳандаҳо аз сатҳи даромади буҷети давлатӣ вобастагӣ дорад.

Дар ҳамин росто, андоз, ки манбаи асосии даромади буҷети давлатӣ маҳсуб мешавад, бояд сиёсати он одилона буда, маъмурикунонии он бо технологияҳои пешрафта ба роҳ монда шавад, ки ин нуктаҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин Паём чунин қайд намуданд: "... То имрӯз барои тақмили маъмурикунонии андоз, тавсеаи ҳамкорӣҳои фосилавӣ бо шаҳрвандону андозсупорандагон ва густариши иқтисоди рақамӣ дар доираи «Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020 – 2025» як қатор тадбирҳои муҳим амалӣ карда шуданд [5. саҳ 6]."

Дар доираи барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020 – 2025 аз Ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи рақамикунонии соҳа дар сатҳи хуб ба роҳ монда шуда, барои тақвият ёфтани он имкониятҳои нав ба нави онро бояд ҷуст, ки бо ин мақсад Сарвари мамлакат Ҳукумати ҷумҳуриро вазифадор намуданд, ки "... Бо дарназардошти идомаи ислоҳот ва зарурати тақвияти дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, Барномаи нави рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2026 – 2030-ро дар муҳлати кӯтоҳ қабул ва татбиқ намояд [5. саҳ 7]."

Инчунин қайд карда шуд, ки "... Ҳамзамон бо ин, вазорату идораҳо доир ба масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявӣ ва фарҳанги андозсупорӣ шаҳрвандону андозсупорандагон чораҳои иловагӣ андешиданд [5. саҳ 7]."

Барои рақамикунонии маъмурикунонии андоз Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки "Тадбирҳои амалигардида ба рақамикунонии соҳа, баланд бардоштани сатҳи сифати хизматрасониҳои электронии давлатӣ, соддагардонии иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ, инчунин, ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва болоравии фарҳанги андозсупорӣ соҳибкорон мусоидат намуданд [5. саҳ 7]."

Дар шароити рушди равандҳои рақамикунонии иқтисодиёт масъалаи ҷустуҷӯи роҳҳои таҳким ва тақмили маъмурикунонии низоми андозбандӣ, аҳамияти махсус пайдо карда, аз дуруст ба роҳ мондани он рушди бемайлонии тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ, мин ҷумла тичорати электронӣ вобастагӣ дорад.

Масъалаи маъмурикунонии андозбандии тичорати электронӣ яке аз ҷузъҳои ҷудонашавандаи тадбиқи иқтисоди рақамӣ ва рақамикунонии хизматрасониҳои давлатиро дар бар гирифта, барои тақвияти тадбирҳои зарурӣ баҳри истифодаи боз ҳам зиёди ҳисоббаробаркунонии ғайринақдӣ метавонад боис шавад, ки ба ин васила даромади бучети давлатӣ афзун гашта, шароити иҷтимоии мардум боз ҳам беҳтар мегардад.

Барои рушди иқтисоди миллӣ, мақомоти андоз бояд ҳамқадами замона буда, сиёсати ҳудро барои тадбиқи рақамикунонии муносибатҳои маъмурии андоз вобаста ба пайдоиши таҳаввулотӣ навин дар ҷаҳони муосир бояд ба роҳ монад.

Ин аст, ки бо қабули барномаю консепсияҳои давлати рушди маъмурикунонии андоз ҳар сари 5 сол муайян карда мешавад, ки он самаранокии ҳудро нишон медиҳад, мо дар боло қайд намудем.

Тичорати электронӣ ҳамчун як баҳши инноватсионии иқтисоди миллӣ то рафт ҷои савдои анъанавиро гирифта, соҳибкорони зиёд ин шакли фаъолияти ҷадиду муфидро ихтиёр намуда, ҳамасола теъдоди онҳо ба тариқи бесобиқа зиёд мешавад.

Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки солҳои охир дар ҷаҳон тамоюли афзоиши тичорати электронӣ ба назар мерасад, ки инро олимони соҳа чунин собит намуданд; "... дар соли 2021 ҳиссаи тичорати электронӣ дар савдои ҷаҳонии чаккана 12%-ро ташкил дода, дар соли 2024 бошад ин нишондиҳанда ба 6,3 триллион доллар расида, ҳиссаи он ба 20,1%-и савдои чакканаи ҷаҳонӣ баробар шудааст." [6. саҳ 6].

Нуктаҳои зикргардидаро нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 тасдиқ менамоянд, ки мувофиқи он ҳамасола шумораи иштирокчиёни бизнеси электронӣ зиёд гардида, қариб ба 2,25 млрд нафар расида, ҳаҷми савдои ҷаҳонӣ тавассути тичорати электронӣ дар соли 2024 қариб ба 4,12 трлн. доллари ИМА баробар гаштааст.

Аз ҷадвали 1 маълум шуд, ки ҳаҷми тичорати электронӣ дар дунё бо суръати баланд афзоиш ёфта, ҳамасола рушди устуворро соҳиб мебошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ сол то сол тичорати электронӣ тақвият ёфта, мавқеи ҳудро нисбати савдои анъанавӣ устувор карда истодааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои тичорати электронӣ дар ҷаҳон дар солҳои 2022-2024

	2022	2023	2024	Афзоиш ё камшавӣ дар соли 2022 бо % нисбати соли 2023
Шумораи афроде, ки аз савдои электронӣ истифода мебаранд (млрд. нафар)	-	2,34	2,54	+8,5
Ҳаҷми савдои ҷаҳонии электронӣ (трлн.долл. ИМА)	3,2	3,6	4,12	+14,4
Даромади миёнаи солонаи як истифодабарандаи тичорати электронӣ (долл. ИМА)	1420	1537	1620	+5,4
Ҳиссаи хароҷоти молҳои истеъмолии электронӣ, ки ба харид тавассути телефонҳои мобилӣ алоқаманд буда (трлн.долл. ИМА)	4261	4587	4825	+5,2
Хариди онлайн ва арзиши умумии хариди молҳои истеъмолий дар тамоми каналҳои савдои чаккана (трлн.долл. ИМА)	5,8	6,33	6,8	+7,4

Сарчашма: <https://datareportal.com/reports/digital-2025-sub-selection-online-shopping> Digital 2025:

Барои ба нишондиҳандаҳои миёнаи ҷаҳонӣ расидан имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи имкониятҳо истифода бурда нашудаанд, ки ҳангоми истифодаи ҳамаи имкониятҳо бо боварии комил гуфта метавонем, ки нишондиҳандаҳои мазкур метавонанд ба маротиб афзоиши худро пайдо намоянд.

Дар ҷадвали 2 нишондиҳандаҳои фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ дар соҳаи тиҷорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2025 оварда мешавад.

Ҷадвали 2. Маълумот оид ба муқоисаи нишондиҳандаҳои асосии дар фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ дар соҳаи тиҷорати электронӣ фаъолияткунанда дар микёси ҷумҳурӣ барои 9-моҳи солҳои 2024-2025 (аз 01.01.2025 то 30.09.2025)

№	Минтақа- ҳо	Шумораи андозшудагон (то 30.09.2025)	Даромади умумӣ (соли 2024)	Даромади умумӣ (соли 2025)	Тафовут (%)	Маблағи андозҳои пардохтшуда (соли 2024)	Маблағи андозҳои пардохтшуда (соли 2025)	Тафовут (%)	Шумораи коргарон (2024)	Шумораи коргарон (соли 2025)	Тафовут (%)
1	ВМБК	7	547,2	195,4	35,71	94,4	92,1	97,56	12	14	116,66
2	В. Хатлон	46	40212,2	57560,6	143,14	3085,6	4203,8	136,24	167	178	105,95
3	В. Сӯғд	86	202978,4	271429,9	133,72	15841,7	22886,0	144,47	615	645	104,71
4	Ш. Душанбе	548	332918,9	702961,5	211,15	58219,4	100888,0	173,29	3019	3971	131,53
5	НТҚ	53	42618,2	56298,7	132,10	5367,4	8043,7	149,86	379	364	96,04
6	РААК	36				7845,8	9745,2	124,21			
7	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	776	619274,9	1088445,9	175,76	90454,5	145858,9	161,25	4192	5172	123,38

Сарчашма: Маълумоти даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои соли 2025 омили 9 моҳ ба инобат гирифта шудааст)

Аз натиҷаҳои ҷадвали 2 маълум мешавад, ки шумораи умумии шахсони ҳуқуқӣ, ки дар соҳаи тиҷорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият менамоянд, дар ҳолати то 30.09.2025 ба 776 адад баробар аст. Аз ҳама зиёд шахсони ҳуқуқӣ, ки дар соҳаи тиҷорати электронӣ фаъолият менамоянд, дар шаҳри Душанбе ҷойгир буда, теъдоди онҳо 548 корхонаро ташкил дода, аз ҳама кам дар ВМБК ҳамагӣ 7 адад корхонаи бахши тиҷорати электронӣ фаъолият менамоянд.

Нишондиҳандаҳои фаъолияти тиҷорати электронӣ сол то сол тақвият ёфта, маблағҳои андозии онҳо низ қариб дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ соли 2025 нисбати соли 2024 афзоиш ёфтаанд. Афзоиши нисбатан зиёди даромади корхонаҳои соҳаи тиҷорати электронӣ дар шаҳри Душанбе соли 2025 ба назар расид, ки маблағи 100888,0 ҳаз. сомониро ташкил намуд, ки он нисбати соли 2024 маблағи 42668,6 ҳаз. сомониро ташкил дода, ба ҳисоби фоизӣ афзоиши он 173,29%-ро ташкил намуд. Умуман дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши даромад аз ҳисоби тиҷорати электронӣ ба қайд гирифта шуда, танҳо дар ВМБК ин нишондиҳанда дар соли 2025 нисбати соли 2024 се маротиба кам ба қайд гирифта шудааст.

Мадохилои андозӣ аз фаъолияти тиҷорати электронӣ дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ соли 2025 нисбат ба соли 2024 афзоиш ёфта, он маблағи 145858,9 ҳазор сомониро ташкил намуд, ки нисбати соли 2024 қариб 61,25% зиёд буда, маблағи афзоиш ба 55404,4 сомонӣ баробар шудааст.

Микдори кормандон бошад дар корхонаҳои тиҷорати электронӣ дар соли 2025 ба 5172 нафар баробар буда, нисбати соли 2024 қариб 23,38% афзоиш ёфтааст, ки ба 925 нафар баробар гаштааст.

Дар ҳамин росто, фаёлияти шахсони воқеӣ дар самти тичорати электронӣ низ сол то сол рушд ёфта, он зарфияти зиёдеро аз ҷиҳати даромади умумӣ, андозҳои пардохташуда ва шумораи кормандон касб намуда истодааст, ки дар ҷадвали 3 оварда мешавад.

Ҷадвали 3. Маълумот оид ба муқоисаи нишондиҳандаҳои асосии дар фаёлияти шахсони воқеӣ дар соҳаи тичорати электронӣ фаёлияткунанда дар миқёси ҷумҳурӣ барои 9-моҳи солҳои 2024-2025 (аз 01.01.2025 то 30.09.2025)

№	Минтақа- ҳо	Шумораи андозупорандагон (то 30.09.2025)	Даромади умумӣ (соли 2024)	Даромади умумӣ (соли 2025)	Тафовут (%)	Маблағи андозҳои пардохтшуда (соли 2024)	Маблағи андозҳои пардохтшуда (соли 2025)	Тафовут (%)	Шумораи коргарон (2024)	Шумораи коргарон (соли 2025)	Тафовут (%)
1.	ВМБК	50	1926,1	2526,3	131,16	137	242,9	177,29	5	21	420
2.	В. Хатлон	317	8868,1	15809,6	128,27	977,5	1903,0	194,68	60	127	201,66
3.	В. Сӯғд	729	48138,2	61060,6	126,84	4872,2	6917	141,98	188	289	153,72
4.	Ш. Душанбе	1889	119377	192667,7	161,39	12380,7	19500,7	157,51	568	1555	273,77
5.	НТҶ	399	16934,4	23862,7	140,84	1575,3	2326,3	147,67	77	100	128,87
6.	РААК										
7.	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	3834	195253,1	295926,6	151,56	19942,7	30890,6	154,89	898	2077	231,29

Сарчашма: Маълумоти даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои соли 2025 омили 9 моҳ ба инобат гирифта шудааст)

Дар баробари шахсони ҳуқуқӣ шахсони воқеӣ низ имрӯз дар самти тичорати электронӣ фаёл буда, ҳазорҳо нафар соҳибкорони инфиродӣ фаёлияти бо самари ҳудро ба роҳ мондаанд.

Мувофиқи маълумотҳои ҷадвали 3 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таи соли 2025 ҳамагӣ 3834 нафар соҳибкорони инфиродӣ ба тичорати электронӣ машғул буданд, ки аз ҳама бештар дар шаҳри Душанбе фаёлият менамоянд ва теъдоди онҳо дар ин шаҳр ба 1889 нафар расидааст, ки умуман қариб нисфи ҷунин соҳибкоронро дар мамлакат ташкил медиҳанд.

Даромади умумии соҳибкорони инфиродии дар самти тичорати электронӣ фаёлияткунанда бошад, сол то сол афзоиш ёфта соли 2025 нисбати соли 2024 то 151,56% зиёд шудааст. Қариб дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ нишондиҳандаи мазкур майл ба инкишоф дошта, аз 126,84 то 161,39%- ро ташкил намудааст, ки пешсафии мутлақ ба шаҳри Душанбе мансуб аст.

Аз рӯи пардохти андозҳо низ дар соли 2025 нисбат ба соли 2024 афзоиши мадохилот ба бучети давлатӣ ба назар мерасад, ки дар ҷумҳурӣ нишондиҳандаи мазкур дар дараҷаи 154,89% афзоиш ёфтааст. Аз рӯи нишондиҳандаи мазкур низ шаҳри Душанбе пешсаф буда, соли 2025 ба маблағи 19 500 700 сомонӣ андозҳо аз ҷониби соҳибкорони тичорати электронӣ дар шаҳри Душанбе фаёлияткунанда ба бучети давлатӣ пардохт карда шуд.

Аз рӯи нишондиҳандаи миқдори кормандон, ки аз ҷониби соҳибкорони инфиродӣ ҳамчун кормандони штатӣ ба кор ҷалб карда шудаанд низ дар соли 2025 нисбати соли 2024 афзоиш ба назар расидааст, ки миқдоран ба 2077 нафар расонида шуда, суръати афзоиш зиёда аз 2 маротибаро ташкил додааст.

Акнун ҳамин нишондиҳандаҳоро дар умум дида мебароем, ки дар ҷадвали 4. тасвир карда мешавад.

Чадвали 4. Маълумот оид ба муқоисаи нишондиҳандаҳои асосии дар фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ дар соҳаи тичорати электронӣ фаъолияткунанда дар микёси ҷумҳурӣ барои 9-моҳи солҳои 2024-2025 (аз 01.01.2025 то 30.09.2025)

№	Минтақа-ҳо	Шумораи андозсупорандагон (то 30.09.2025)	Даромади умумӣ (соли 2024)	Даромади умумӣ (соли 2025*)	Тафовут (%)	Маблағи андозҳои пардохтшуда (соли 2024)	Маблағи андозҳои пардохтшуда (соли 2025*)	Тафовут (%)	Шумораи коргарон (2024)	Шумораи коргарон (соли 2025*)	Тафовут (%)
1.	ВМБК	57	2473,3	2721,7	110,04	231,4	335	144,77	17	35	205,88
2.	В. Хатлон	363	49080,3	73370,12	149,49	4063,1	6441,8	158,54	227	299	131,72
3.	В. Сӯғд	815	251116,6	332490,5	132,40	20713,9	29803,6	143,88	803	934	116,31
4.	Ш. Душанбе	2437	452296,2	895629,2	198,01	70600,1	120388,7	170,52	3587	5526	154,06
5.	НТҚ	452	59561,6	80161,4	134,59	6942,7	10370	149,37	456	464	101,74
6.	РААК	36				7845,8	9745,2	124,21			
7.	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	4610	814528	1384372,2	169,96	110397,2	176749,5	160,10	5090	7249	142,92

Сарчашма: Маълумоти даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои соли 2025 омери 9 моҳа ба инобат гирифта шудааст)

Аз натиҷаҳои чадвали 4. чунин бар меояд, ки солҳои охир теъдоди андозсупорандагони тичоратӣ электронӣ, даромади умумӣ, маблағи андозҳои пардохташуда ва микдори кормандони соҳа рӯй ба инкишоф ниҳода, баъзеи онҳо то 2 маротиба афзоиш ёфтаанд, ки ин нишондиҳандаи басо умедворкунанда мебошад.

Аммо бо боварии комил гуфта метавонем, ки ҳанӯз на ҳамаи имкониятҳо дар ин самт истифода бурда шудаанд. Ҳангоми содда намудани тартиби бақайдгирӣ ва пасттар намудани сарбории андоз барои намояндагони тичорати электронӣ мо метавонем ба нишондиҳандаҳои боз ҳам баландтар соҳиб шавем.

Ба ақидаи мо, омили дигаре, ки ба боз ҳам мукамал гаштани тичорати электронӣ боис мегардад, ин сушт будани инфрасохтори тичорати электронӣ аст. Махсусан, чунин ҳолат дар минтақаҳои дурдасти мамлакат ба назар мерасад, ки аз сабаби паст будан ё тамоман набудани

Чадвали 5. Маълумот оид ба муқоисаи нишондиҳандаҳои асосии дар фаъолияти шахсони воқеӣ дар соҳаи тичорати электронӣ фаъолияткунанда дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои 9-моҳи солҳои 2024-2025 (аз 01.01.2025 то 30.09.2025)

Солҳо		2023			2024			2025*			Таносуби маблағи андозҳои пардохтшудаи соли 2025 нисбат
№	Минтақаҳо	Даромади умумӣ	Маблағи андозҳои пардохтшуда	Шумораи коргарон	Даромади умумӣ	Маблағи андозҳои пардохтшуда	Шумораи коргарон	Даромади умумӣ	Маблағи андозҳои пардохтшуда	Шумораи коргарон	
1.	н. Шохмансур	8964	1066	628	33462	3365	201	52992	5638	255	167,99
2.	н. И. Сомонӣ	12137	1917	854	36656	3449	148	49560	4814	173	139,58
3.	н. Фирдавсӣ	6601	629	325	21530	2525	120	42625	4128	857	163,48
4.	н. Сино	962	103	600	28729	2753	97	47463	4921	270	178,75
5.	ш. Ваҳдат	1302	126	148	2463	232	10	3505	393	9	169,39
6.	н. Рӯдакӣ	162	16,3	29	1556	182	8	2389	260	12	142,85
7.	н. Варзоб	8,6	1	0	74	11	0	233	28	1	254,55

8.	н. Файзобод	173	30	1	139	23	1	177	50	1	217,39
9.	н. Шахринав	23	3	22	523	61	5	677	85	6	139,34
10.	ш. Роғун	125	13	2	625	63	4	906	108	9	171,42
11.	ш. Туреунзода	2891	31	12	6704	543	18	9346	729	24	134,25
12.	н. Рашт	9	0,8	0	43	4	0	113	17	1	425
13.	ш. Ҳисор	2198	238	11	4813	455	30	6506	652	35	143,29
14.	н.	6	0,95	2	242	49	5	465	70	6	142,85
15.	н. Фархор	10,2	0,85	1	27	4	0	62	10	1	250
16.	н. Ҳамадонӣ	6,4	0,6	1	24	2	0	37	6	0	300
17.	н. Данғара	163	13,5	1	279	24	1	411	54	4	225
18.	н. Вахш	3,24	0,25	0	40	4	0	267	35	4	875
19.	н. Ховалинг	15,6	1,83	84	24	3	0	74	12	1	400
20.	ш. Кулоб	874	76	3	1040	122	14	1370	218	22	178,69
21.	ш. Бохтар	3256	298	13	5281	528	23	8031	792	26	150
22.	н. Хуросон	0,78	0,04	0	18	3	0	7	17	1	566,66
23.	н. Ҷ. Балхӣ	29,2	3,4	3	182	25	2	456	49	5	196
24.	н. Кабодиён	55,2	3,8	1	334	29	1	479	50	3	172,41
25.	н. Дустӣ	0,7	0,04	3	0	0	0	76	18	2	-
26.	ш. Хучанд	15585	1632		23689	2361	95	28591	3222	116	136,46
27.	н. Кушониён	5,85	0,46	0	8	2	0	60	18	5	900
28.	н. Чайхун	4,7	0,3	0	0	0	0	683	68	3	-
29.	н. Шахритус	34,8	3,5	2	314	53	2	350	79	4	149,06
30.	н. Панҷ	20	1,14	1	135	11	0	292	29	1	263,63
31.	ш. Норак	112	12	12	421	57	9	1281	157	12	275,48
32.	н. Ёвон	62,93	8,4	31	499	62	2	1182	140	7	225,81
33.	н. Айний	4,1	0,31	0	0	0	0	259	45	9	-
34.	н. Деваштич	9,9	1,59	1	249	18	1	263	31	2	172,22
35.	н. Зафаробод	6,8	0,5	1	49	38	3	188	62	4	163,16
36.	н. Исфара	373	26,2	16	2327	224	14	3537	440	34	196,43
37.	ш. Гулистон	165,3	22,2	7	429	56	1	402	43	1	76,78
38.	ш.Конибодом	262,9	19,8	6	1802	184	7	1910	286	11	155,43
39.	н. Мастҷоҳ	42,8	5,7	2	245	20	0	378	26	0	130
40.	н. Спитамен	186,5	19,9	2	1080	104	0	1950	202	3	194,23
41.	ш. Панҷакент	775,4	75,9	25	4193	398	12	5797	526	20	132,16
42.	н. Ҷ. Расулов	263,6	32,3	7	1531	229	6	2612	410	12	179,04
43.	ш.Истаравшан	642,6	6,6	30	4309	439	15	4988	581	26	132,34
44.	н. Б. Ғафуров	1421	156	87	5481	466	16	6556	599	36	128,54
45.	ш. Бустон	678	73	41	2627	333	12	3576	433	13	130,03
46.	н. Ашт	22,9	1,4	0	129	2	1	60	11	1	550
47.	ш. Хоруғ	168,4	15,3	3	1557	108	5	2139	215	21	199,07
48.	Дигар шаҳру ноҳияҳо	119	21	6	874	367	7	647	177	34	
49.	Дар ҷумҳурӣ	60943,4	6709,86	3024	196748	19942	896	295927	30891	2077	154,90

Сарчашма: Маълумоти даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои соли 2025 омили 9 моҳ ба инobat гирифта шудааст)

Аз нишоншондихандаҳои ҷадвали 5 ба хулосаи меомем, ки дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди тичорати электронӣ ба назар мерасад, ки вобаста ба шароити маҳалӣ як ранг нест. Махсусан, рушди фаъолияти соҳибкории инфиродӣ дар самти тичорати электронӣ дар шаҳри Душанбе рост омадааст. Дар баъзе минтақаҳо ин фаъолият хело паст буда, миқдори камтарини соҳибкорон ин шакли фаъолиятро ихтиёр намудаанд.

Баҳри ҳамин ба ақидаи мо, барои дастгирии давлатии ҷунин соҳибкорони инноватсионӣ, маъмурикунонии андоз дар самти бақайдгирӣ, додани имконияти рушди фаъолият ва ташкили муносибатҳои электронии равобити мутақобила бояд ба тариқи соддакардашуда ба роҳ монда шавад. Дар ин росто мо мебинем, ки солҳои охир барои боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани

маъмурикунонии андозбандии тичорати электронӣ дар қонунгузории андоз тағйироту иловаҳо ворид карда шуд, ки бақайдгирӣ ва ҳисоботи андозро аз ҷониби намояндагони тичорати электронӣ осон мегардонад.

Ба ин нигоҳ накарда, то ҳанӯз дар самти андозбандии тичорати электронӣ баъзе норасоӣҳо аз қабилӣ додани имконият барои соҳибкорони наватъсис мавҷуд аст, ки бояд ҳалли худро пайдо намояд.

Ҳамасола дар мамлакат ҳазорҳо соҳибкорон ба тичорати электронӣ гузашта, соҳибкорони нав ба нав дар ин самт ба фаъолияти худ оғоз карданд. Масъалаи тақвият бахшидан ба ҷарани бақайдгирӣ ва назорати онҳо масъалаи аввалиндараҷаи мақомоти андоз аст, ки имрӯз ҳодисаҳои бе қайди давлатӣ машғул шудани соҳибкорон дар самти тичорати электронӣ аҳён аҳён ба назар мерасад. Шояд сари вақт аз бақайдгирии андоз нагузаштани баъзе аз намояндагони тичорати электронӣ ба ягон омил вобаста бошад. Мо таҳқиқгарон бояд ин омилҳоро муайян намуда, ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намоем, ки инро дар охири мақола амалӣ хоҳем кард.

Доир ба роҳҳои тақмили маъмурикунонии андоз назарҳо зиёд ва мутафовитанд. Масалан, Касирова Ф. дар таҳқиқоти илмӣ худ "... равандҳои банақшагирии андоз, назорати андоз, танзими андоз ва бақайдгирии андозро ба вазифаҳои маъмурикунонии андоз таалуқ донистааст" [4. саҳ 24]. Воқеан, ба андешаи мо низ, агар маъмурикунонии андоз воситаи муассири ҷамовариҳои андоз бо роҳи ҳамоҳангсозии манфиатҳои андозситонанда ва андозсупоранда бошад, пас мафҳум ва моҳияти илмӣ равандҳои мазкур ба он ишора мекунанд, ки ин равандҳо ба сифати унсурҳои муҳими вазифаҳои маъмурикунонии андоз баромад мекунанд.

Ибтидо аз соли 2019 пас аз қабули Консепсияи иқтисодӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди автоматикунунонии низоми андози мамлакат тақвият ёфта, имрӯз самаранокии фаъолияти мақомоти андози кишвар ба тадриҷ боло рафтааст. Ин далели он аст, ки дар шароити муосир татбиқи технологияи рақамӣ омилҳои муҳими ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар заминаи назорати онлайни ба шумор меравад. Ҷунонҷӣ татбиқи технологияҳои рақамӣ дар низоми идоракунии андози кишвар метавонад ба коҳиш додани хароҷоти ташкили фаъолияти мақомоти андози ҷумҳурий ва самаранокии фаъолияти кормандони он мусоидат намояд.

Аз таҳқиқоти илмӣ Халифазода С. чунин бар меояд, ки "... дар давраи солҳои 2018-2021 хароҷоти буҷети давлатӣ барои маблағгузориҳои фаъолияти мақомоти андоз тамоюли афзоишбӣ дошта, шумораи воқеиҳои кормандоне, ки вазифаи маъмурикунонӣ ва назорати андозро иҷро менамоянд, тағйир наёфтааст" [3. саҳ 29].

Вале бо вучуди ин, ҷамовариҳои пардохтҳои андозӣ ва ҷаримаҳо тамоюли ноустувор дошта, таҳқиқи омилҳои воқеиҳои таъсиррасонро ба миён меоварад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи маъмурияти андоз ва кам кардани ҳаҷми андозҳои пардохтшавандаи соҳибкорон метавонад дар коҳиши гаронии андози кишвар нақш бозад.

Ҳамин тавр, ҳадафи маъмурикунонии андоз татбиқи сиёсати андози давлат мебошад, ки барои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқие, ки қонунгузориҳои андоз танзим мекунанд, татбиқ мегардад. Дар асл маъмурикунонии андоз барои ноил шудан ба ҳадафҳои зерин амалӣ карда мешавад:

1. Иҷрои ӯҳдадориҳои андоз аз ҷониби андозсупоранда;
2. Татбиқи сиёсати андоз ва вазифаҳое, ки дар назди давлат истодаанд;
3. Мустаҳкам намудани интизоми андоз;
4. Танзими муносибатҳои андоз.
5. Гузаронидани амалиёти андоз.

Зимни таҳқиқи масъала чунин хулосабарорӣ карда шуд, ки барои маъмурикунонии андози тичорати электронӣ амалӣ намудани чораҳои зерин ногузир аст:

1. Сода намудани ҷараёни бақайдгирӣ, яъне амалӣ кардани он ба тариқи электронӣ.
2. Бе бақайдгирии давлатӣ то як моҳ додани имконияти фаъолият ба соҳибкорони наватъсис дар самти тичорати электронӣ.
3. Баланд намудани ҳадди ниҳии низоми соддакардашуда аз 1 миллион сомони амалкунанда ба 3 миллион.

4. Паст намудани андози содакардашуда аз 6% то 4%.
 5. Аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти андоз ташкил намудани корҳои фаҳмондадиҳӣ ба андозсупорандагон ҷиҳати риояи саривақтии пардохти уҳдадориҳои андозӣ аз ҷониби аҳоли ва андозсупорандагон.
 6. Тақвият додани интернет дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ
- Хулас, бо ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар самти маъмурикунонии андоз раванди муносибатҳо бо андозсупорандагон сода гардонида, шуда ба онҳо имкон дода бояд дода шавад, ки вақти худро бештар ба фаъолият равона намуда, самаранокии кори худро баланд бардоранд.

АДАБИЁТ:

1. Анисимов А.Л., Мельников Ю.Б. О методиках оценки эффективности деятельности налоговых органов с позиции экономико-математического моделирования. Финансы и финансово-инвестиционный механизм. Известия УрГЭУ 1(69) 2017. С. 78-90.
2. Куницын Д.В., Сеницына Е.С., Худяева Л.А. Методики оценки эффективности деятельности налоговых органов: виды, особенности, проблемы использования и пути совершенствования // Сибирская финансовая школа. 2004. №3. С. 69–74.
3. Халифазода С. Совершенствование налогового администрирования в современных условиях (на примере Республики Таджикистан) дис. ... канд. экон. наук: 08.00.07 – Финансы, денежное обращение и кредит. Душанбе, 2022. – 215 с. – С.108.
4. Касирова Ф.Дж. Развитие процессов цифровизации налогового администрирования в Республике Таджикистан.) дис. ... канд. экон. наук: 08.00.07 – Финансы, денежное обращение и кредит. Душанбе, 2023. – 189 с. – С.72.
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 16.12. 2025 (захираи электронӣ): www.president.tj.
6. Шабакани электронӣ_Cramer-Flood Ethan Worldwide Retail Ecommerce Forecast 2024. URL: <https://www.emarketer.com/content/worldwide-retail-ecommerce-forecast-2024/> Санаи мурочиат 01.12.2025.

УДК 338.242:378.014.54:001.895(575.3)

Тошматов М.Н., Арбобов С.С.

УСУЛҲОИ ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ БИЗНЕС-ИНКУБАТОРҲО БА ВОСИТАИ ТИҶОРАТИКУНОНИИ ИДЕЯҲОИ ДОНИШЧЌЎЁН ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои марбут ба афзалиятҳои таҳкими молиявии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлилу баррасӣ шудаанд. Хусусан, роҳҳои тиҷоратикунӣ, ба бозор баровардани идеяҳои инноватсионии донишчўён, моделҳои дастгирии молиявии стартапҳо, лоиҳаҳо ва барномаҳои рушди илмӣ-техникӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Ҳамзамон, назария ва таҷрибаи олимони хориҷиву ватанӣ дар соҳаи маблағгузори экосистемаи бизнес-инкубаторҳо таҳлил гардида, самтҳои афзалиятноки рушди бизнес-инкубаторҳои инноватсионӣ дар Тоҷикистон пешниҳод мегарданд.

Калимаҳои калидӣ: моделсозӣ, соҳибкорӣ хурду миёна, стартап, инноватсия, идеяи инноватсионӣ, рушди соҳибкорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, муҳити корӣ, иттилоот ва маълумот, омӯзиш, машварат ва консалтинг, ҳуқуқшиносӣ, хизматрасонӣ ва логистика, инкубатсия, маблағгузори лоиҳаҳо.

Тошматов М.Н., Арбобов С.С.

**МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ БИЗНЕС-ИНКУБАТОРОВ
ПОСРЕДСТВОМ КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ СТУДЕНЧЕСКИХ ИДЕЙ В
СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ**

В данной статье проанализированы и рассмотрены вопросы, связанные с приоритетами финансового укрепления высших профессиональных учебных заведений Республики Таджикистан. В частности, рассматриваются пути коммерциализации, вывода инновационных идей студентов на рынок, модели финансовой поддержки стартапов, проектов и программ научно-технического развития. Одновременно анализируются теория и опыт зарубежных и отечественных ученых в области финансирования экосистемы бизнес-инкубаторов, а также предлагаются приоритетные направления развития инновационных бизнес-инкубаторов в Таджикистане.

Ключевые слова: моделирование, малое и среднее предпринимательство, стартап, инновации, инновационная идея, развитие предпринимательства, предпринимательская деятельность, деловая среда, информация и данные, обучение, консультирование и консалтинг, правовое сопровождение, услуги и логистика, инкубация, финансирование проектов.

Toshmatov M.N., Arbobov S.S.

**METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF BUSINESS INCUBATORS
THROUGH THE COMMERCIALIZATION OF STUDENT IDEAS IN THE FIELD OF
EDUCATION**

This article analyzes and examines issues related to the priorities for financial strengthening of higher professional educational institutions in the Republic of Tajikistan. Specifically, it examines commercialization approaches, bringing students' innovative ideas to market, and models for financial support for startups, projects, and scientific and technological development programs. It also examines the theory and experience of international and domestic scholars in the field of financing the business incubator ecosystem and proposes priority areas for the development of innovative business incubators in Tajikistan.

Keywords: modeling, small and medium-sized entrepreneurship, startups, innovation, innovative ideas, entrepreneurship development, entrepreneurial activity, business environment, information and data, training, consulting and advisory services, legal support, services and logistics, incubation, project financing.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ислохотҳо дар самтҳои муҳталиф ба таври кулӣ амалӣ гардидаанд, ки яке аз самти асосии он рушди соҳаи маорифро дар бар мегирад. Таҷрибаи амалии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки дастрасӣ ба манбаҳои молиявӣ ва таъмин намудани низоми муосири таълим бо истифодаи захираҳои зарурии маблағгузорӣ, омили муҳимтарин барои тақмили инфрасохтор ва баланд бардоштани сатҳи сифати таълим ба ҳисоб меравад.

Аз ин лиҳоз таъсис ва рушди шаклҳои гуногуни фаъолияти инноватсионӣ, аз ҷумла бизнес-инкубаторҳо дар муассисаҳои таълимӣ ба манбаи муҳими ҷалби сармоя, афзалияти рақобатпазир ва рушди иқтисодии устувор табдил меёбад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ роҳандозии низоми муосири бизнес-инкубатор, махсусан бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, иқдоми асоснок ва саривақтӣ арзёбӣ мегардад.

Рақамикунонии раванди идоракунии ва хизматрасониҳои бизнес-инкубатор имкон медиҳад, ки муассисаҳои таълимӣ ба стартапҳо ва лоиҳаҳои навоварона дастгирии муассиру фарогир — аз қабili машварат, омӯзиш, таҳияи модели тичоратӣ, дастрасӣ ба сармоя ва пайгирии рушди

лоихаҳо — дар шакли электронӣ пешниҳод намоянд. Ин раванд метавонад ба баланд гардидани самаранокии низоми маориф, густариши муҳити инноватсионӣ ва ҷалби сармояи хусусӣ ба соҳаи таълим дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Аҳамияти муҳим доштани гуфтаҳои болоиро қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъкид мекунад. Масалан дар зербанди моддаи 4 – уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ 19-уми майи соли 2009” чунин омадааст, ки «Маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ ё грантҳо, ҳамчунин муҳайё кардани шароити мусоид барои худтаъминкунии молиявии тайёр намудани мутахассисон ва кормандони илмӣ омӯзгорӣ тибқи меъёрҳои муқарраршуда» [1].

Дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии соҳибкорӣ» аз 26-уми июли соли 2014, оид ба мафҳуми бизнес-инкубатор чунин оварда шудааст: «Бизнес – инкубатор шахси ҳуқуқие, ки соҳибкори навтаъсисро дар ҳама марҳилаҳои фаъолият дастгирӣ менамояд» [2].

Ин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама ба таъмини истифодаи самаранок ва ташкили дурусти имтиёзҳо ва ҳуқуқҳои равона шудааст, ки ба МТОК ҳангоми гузариш ба низоми худмаблағгузорӣ дода мешаванд. Яке аз масъалаҳои муҳими рӯз ин ҳадафмандона истифода бурдани чунин имтиёзҳо, инчунин ташкили механизмҳои зарурӣ барои татбиқи онҳо ба ҳисоб мееравд.

Дар ин самт, зарурати таҳкими низоми бизнес-инкубаторҳо, маҳс шакли рақамӣ дар МТОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ҳам равшантар мегардад. Самаранок истифода бурдани ҳуқуқи имтиёзҳои молиявӣ ба муассисаҳои таълимӣ имконият медиҳад, ки фаъолияти бизнес-инкубаторҳоро муназзам созанд, механизмҳои рақамии дастгирии стартапҳоро ҷорӣ намоянд ва муҳити инноватсионии донишгоҳҳоро тақвият бахшанд.

Бо назардошти таҷрибаи кишварҳои рушдфтои хориҷӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҷорӣ намудани механизмҳои ҳудудҳои молиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии, махсусан дар самти ташкили бизнес-инкубаторҳо саривақтист ва метавонад заминаи устувор ҷиҳати пешбурди фаъолияти стартап, вусъати иқтисодии инноватсионӣ ва тақвияти мустақилияти иқтисодии муассисаҳои таълимӣ фароҳам оварад.

Дар доираи сиёсати мустақилияти молиявии муассисаҳои таҳсилоти олии истифодаи нишондиҳандаҳои зерин аҳамияти муҳим дорад:

- ✚ муайян намудани арзиши шартнома ва дароз намудани муҳлати шартнома бо корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ;

- ✚ ҷалби профессорҳо ва мутахассисони варзидаи дохиливу хориҷӣ барои иштирок дар лоихаҳо ва татбиқи барномаҳо дар асоси шартномаи ҳамкорӣ бо муассисаҳои таҳсилоти олии ва корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ;

- ✚ ҷудо кардани стипендия ва грантҳо ба донишҷӯён бо истифода аз захираҳои худӣ муассиса;

- ✚ хариди мустақими адабиёти таълимӣ ва илмӣ хориҷӣ, китобҳо ва дастурҳои таълимӣ;

- ✚ муайян кардани тартиби пешниҳод намудани хизматрасониҳои пулакӣ дар биноҳо ва иншоотҳои ҳолӣ.

Ин тадбирҳо имкон медиҳанд, ки муассисаҳои таълимӣ на танҳо ба рушди таълим ва илм равона шаванд, балки низоми бизнес-инкубаторҳои рақамиро дар дохили муассисаҳо таъсис дода, ба стартапҳо ва лоихаҳои инноватсионӣ дастрасии мустақим ва муассир фароҳам оваранд. Ҷоиз ба зикр аст, ки самаранокии идоракунии, истифодаи захираҳои молиявӣ ва ҷалби мутахассисони дохиливу хориҷӣ ба рушди экосистемаи инноватсионӣ мусоидат мекунад.

Дар ин самт идоракунии захираҳои молиявӣ шаффофу самаранок бошад ва муассисаҳои таълимӣ тавонанд фаъолияти бизнес-инкубаторҳои рақамӣ ва инноватсиониро дар асоси иттилооти дақиқ ва назорати доимӣ роҳандозӣ намоянд. Ҳамзамон, ин раванд дар паст кардани хавфҳои молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳои дохилӣ ба муассисаҳои аҳамияти муҳим дорад.

Яке аз воситаҳои асосии дастгирии чунин шаклҳои соҳибкорӣ бизнес-инкубаторҳо ҳастанд, ки ҳамчун муассисаҳои таълимӣ бо барномаи махсуси «Бизнес-инкубатор» фаъолият меkunанд. Дар ин замина, таъсиси «Марказҳои рушди инноватсионӣ» ҳамчун ҷузъи муҳими рушди иқтисодии инноватсионӣ ва соҳибкорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар аҳамияти муҳим дорад.

Боиси зикр аст, ки бизнес-инкубаторҳо ҳамчун шакли дастгирии соҳибкории нав охира-охира ба як таҷрибаи муваффақ ва муассир табдил ёфтаанд, ки шумораи онҳо дар солҳои охир на танҳо дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, балки дар дигар кишварҳои ҷаҳон низ бо суръат инкишоф ёфта истодааст.

Дар ин раванд концепсияи бизнес-инкубаторҳо дар ИМА, Канада ва кишварҳои ғарбии Аврупо васеъ паҳн гардида, ҳамчун сохторҳои махсуси таҳсилотӣ ва инноватсионӣ амал меkunанд, ки муҳити мусоид барои рушди соҳибкории хурду миёна ва рушди стартапҳои фароҳам оварда истодаанд.

Зикр бояд кард, ки дар маҷмӯъ, дар ҷаҳон зиёда аз 2000 бизнес-инкубаторҳои мустақил фаъолият доранд. Ҷолиб аст, ки дар кишварҳои ИДМ низ зарурати ҷорӣ намудани барномаҳо ва механизмҳои инкубатсионӣ, бо назардошти таҷрибаи кишварҳои Ғарб ва Амрико, ва рушди соҳибкорӣ дар асоси таҷрибаи ҷамъовардашуда, ба миён омадааст [3].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, ҷорӣ намудани низоми бизнес-инкубаторҳои рақамӣ ва марказҳои рушди соҳибкорӣ дар МТОК ва муҳити инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба рушди экосистемаи стартапӣ, ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ва тақвияти иқтисодии соҳибкорӣ мусоидат намояд. Таъсиси чунин низомҳои бизнес-инкубатор, махсусан бо истифода аз технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки донишҷӯён ва соҳибкорони ҷавон иқтисодии инноватсионӣ ва соҳибкории худро самаранок рушд диҳанд, лоиҳаҳои навоарона ва стартапҳои амалӣ намоянд ва муҳити дастгирии соҳибкории рақобатпазирро фароҳам созанд ва бо ташкили корхонаҳои хурду миёна меkunанд.

Бизнес – инкубатор ин фароҳам овардани шароит ба корхонаҳои хурд барои баланд бардоштани устувории молиявии онҳо ба ҳисоб меравад [4].

Адабиётҳои илмӣ нишон медиҳад, ки бизнес-инкубаторҳо ҳамчун шакли муассири дастгирии корхонаҳои хурду миёна дар саросари ҷаҳон эътироф шудаанд. Таҳқиқоти гуногун нишон медиҳанд, ки онҳо на танҳо имкониятҳои моддӣ ва молиявии субъектҳои соҳибкории фароҳам меоранд, балки дастрасӣ ба машваратҳои коршиносӣ, омӯзиш ва технологияҳои навро низ таъмин меkunанд [5].

Таҷрибаи кишварҳои ИМА, Канада ва Аврупои Ғарбӣ нишон медиҳад, ки бизнес-инкубаторҳо ҳамчун платформаи махсуси инноватсионӣ метавонанд рушди стартапҳои босуръат таъмин намоянд ва муҳити рақобатпазирро ба вуҷуд оранд. Дар кишварҳои ИДМ, аз ҷумла Россия, Қазоқистон, Ўзбекистон ва Тоҷикистон низ ҷорӣ намудани чунин низомҳо тадриҷан роҳандозӣ шуда, аҳамияти онҳо барои рушди иқтисодии миллий ва ҷалби сармояи хусусӣ рӯ ба афзоиш дорад.

Ҳамчунин, таҳқиқотҳои охир нишон медиҳанд, ки ба соҳибкорони ҷавон аксар вақт донишҳои назариявӣ ва таҷрибаи кофӣ дар самти захираҳои моддӣ, молиявӣ ва навоариҳои идеологӣ намерасад. Дар ин замина, бизнес-инкубаторҳо метавонанд ҳамчун воситаи устувори дастгирӣ барои татбиқи потенциали инноватсионӣ ва рушди малакаҳои соҳибкории донишҷӯён хизмат намоянд.

Ҳамин тавр, яке аз олимони хориҷӣ дорои ҷоизаи Нобел дар иқтисод Г. С. Беккер, ки механизми молиявии низоми маориф ва роҳҳои тақмил додани онро таҳқиқ кардааст, аҳмияти зарурати иқтисодии сармояҳои интеллектуалиро ҳам барои давлат ва ҳам барои сармоягузори хусусӣ нишон додааст. Аз назари ӯ сармоягузорӣ ба барномаҳои иҷтимоӣ, ки ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва захираҳои инсонӣ равона шудаанд, сармоягузорӣ ба эҷоди технологияҳои навоарона, ки дар оянда манфиатҳои назаррас меоранд [6].

Илова бар ин, олимони хориҷӣ Шерман ва Чаппел таъкид мекунам, ки бизнес-инкубатор «аввалан воситаи рушди иқтисодӣ мебошад, ки ба эҷоди корхонаҳои нав ва оғоз намудани фаъолияти соҳибкорӣ нава дар ҷомеа мусоидат мекунад» [7].

Ёдовар шудан зарур аст, ки Т. А. Тармешева мегӯяд: «Ҳадафи бизнес-инкубатор фароҳам овардани шароити мусоид барои пайдоиш ва рушди корхонаҳои нави инноватсионӣ новобаста аз шакли моликият, таъвият додан, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити муҳити иқтисоди хориҷӣ мебошад» [8].

Ҷойи таъкид аст, ки Г. В. Шукин дар асоси таҳлили фаъолияти бизнес-инкубаторҳо таъкид менамояд, ки он як комплекси функционалии бисёрҷанба мебошад ва хизматрасониҳои гуногунро дар соҳаи инноватсияҳои рақамӣ пешниҳод мекунад [9].

Аз тарафи дигар, Л. Д. Хаскевич, Д. М. Жуков ва Г. В. Шукин дар он назаранд, ки бизнес-инкубаторҳо ташкилотҳои мебошанд, ки ба резидентҳои биноҳои истеҳсоли ва идоравиро бо шартҳои имтиёзӣ иҷора медиҳанд, таҷҳизотиҳои офисӣ ва воситаҳои иртиботро пешниҳод мекунам ва хизматрасонии аутсорсинг ва ҳисобдориро таъмин менамоянд [10].

Методология

Имрӯз зарур аст, ки таҳқиқоти илмӣ мавҷуда дар самти истифода ва танзими як қатор намудҳои бизнес-инкубаторҳо омӯзиш карда шаванд. Ҳамзамон бояд муқоисаи систематикӣ оид ба ташаккули механизмҳои инкубатсионӣ анҷом дода шуда, маълумоти иқтисодӣ таҳлил ва муқоиса карда шаванд аз ҷумла:

- омӯхтани таҳқиқоти илмӣ оид ба истифода ва танзими намудҳои гуногуни бизнес-инкубаторҳо;
- муҳокима ва муқоиса кардани шаклҳои гуногуни инкубатсия ва баррасии механизмҳои ташкилӣ ва молиявӣ онҳо;
- таҳлили маълумоти иқтисодӣ ва тавсия намудани амалияҳо рушдёфта;
- пешбурди тафаккури мантиқӣ ва таҳлили донишҷӯён тавассути истифодаи методҳои илмӣ.

Барои ноил шудан ба ин ҳадаф дар таҳқиқот усулҳои илмӣ абстраксия, гурӯҳбандӣ, натиҷагирӣ ва дедуксия истифода шудаанд. Ин усулҳо имконият медиҳанд, ки на танҳо таҳлили таҳқиқоти қаблӣ ва муқоисаҳои иқтисодӣ амалӣ карда шаванд, балки таҳкими қобилияти таҳлилӣ ва ташаккули тафаккури мантиқӣ дар раванди таҳқиқот таъмин гардад.

Дар маҷмӯъ, ин методология заминаи устувори таҳқиқи самараноки низоми бизнес-инкубаторҳои рақамӣ ва инноватсионӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистонро фароҳам меорад.

Таҳлил ва натиҷаҳо:

Имрӯз барои рушди корхонаҳо захираҳои кофӣ, шароити иқтисодӣ ва муҳити беҳатар фароҳам оварда шудаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир дар кишвари мо ба корхонаҳои хурду миёна озодиҳои иқтисодӣ, бозори кушода, ҷане набудани монеаҳои сунъӣ барои гардиши мол, ҷалби сармоя, паҳншавии иттилоот, ҷараёни қувваи корӣ ва истифодаи ашёи хом таъмин гардидааст. Илова бар ин, инфрасохтори бозорӣ низ тадриҷан тақмил ёфта истодааст. Пайдоиш ва таҳкими қонунгузориҳои муосир, ки ҳуқуқи манфиатҳои соҳибкоронро ҳимоя мекунад, инчунин ҷорӣ намудани имтиёзҳо ва дастгирии давлатӣ, яке аз нишондиҳандаҳои муҳими ташаккули муҳити мусоиди соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад.

Дар асоси ин имкониятҳо ҷавонони соҳибкор (хонандагон ва хатмкунандагонии муассисаҳои таълимӣ) бояд тавонанд аз ин шароит ба таври самаранок истифода баранд. Истифодаи оқилонаи ин муҳит метавонад барои онҳо заминаи воқеӣ барои ташкили бизнесҳои инноватсионӣ, таъсиси корхонаҳои хурду миёна ва рушди фаъолияти истеҳсоли ғиз хизматрасонӣ ба вучуд оварад [11].

Ҳамзамон, барои таъмини фаъолияти самараноки бизнес-инкубатор зарур аст, ки интиҳоби докталабоне барои истифодаи ҳуҷраҳо ё таҷҳизоти инкубатор муроҷиат намоянд ва тибқи меъёрҳои муайян ва устувор амалӣ гардад. Қарорҳо бояд дар асоси натиҷаҳои омӯзиш, таҳлил, ҳуҷосабардорӣ ва баҳодиҳии лоиҳаҳои тижоратикунонии донишҷӯён ҳамчун соҳибкорони эҳтимолӣ қабул карда шаванд.

Дар ҳолате ки Шурои экспертӣ пешниҳоди тичоратиро ҳамчун лоиҳаи дорои дурнаом рушд эътироф намояд, донишҷӯён бояд дониши амалӣ ва назариявӣ оид ба марҳилаҳои зеринро фаро гиранд:

- тартиби бақайдгирӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқӣ (соҳибкори инфиродӣ ё корхонаи хурд);
- ташкили дастаи корӣ ва идоракунии он;
- табдил додани ғояи тичоратӣ ба маҳсулот ё хидматрасонии қобили бозор;
- шартҳо ва тартиби иштирок дар барномаҳои бизнес-инкубатор ва оғоз кардани фаъолияти соҳибкорӣ.

Бо ин мақсад гузаронидани чорабиниҳои омӯзишӣ, иттилоотӣ ва машваратӣ барои донишҷӯён айнӣ муддао мебошад.

Яке аз хусусиятҳои хоси бизнес-инкубаторҳо дар он аст, ки онҳо ба соҳибкорони навкор шароити имтиёзнокӣ иҷораи инфрасохтор ва хизматрасониҳоро пешниҳод менамоянд. Ин имтиёзҳо ба донишҷӯёни дорои ғояҳои инноватсионӣ имкони воқеии ташкили муҳити аввалияи истеҳсолӣ ё хизматрасониро ба миён меоранд.

Татбиқи амалӣ ва истифодаи модели пешниҳодшудаи иҷроӣ лоиҳаҳо аз ҷониби донишҷӯёни соҳибистеъдод ва донишманд метавонад самтҳои гуногуни фаъолияти иқтисодиро рушд диҳанд, инчунин робита ва ҳамкориҳои субъектҳои бахши воқеии иқтисод, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва касбиро таҳким бахшад. Дар ҷунин шароит самаранокии иқтисодии моделро метавон тавассути шумораи донишҷӯёне, ки фаъолияти соҳибкориро оғоз менамоянд, ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо ва андозаи фойдари, ки дар натиҷа ба даст меоранд, арзёбӣ намуд. Равшан аст, ки нишондиҳандаҳои мазкур дорои хусусияти мустиқли молиявӣ мебошанд.

Илова бар ин, модел бояд фарогири пешниҳод ва татбиқи намудҳои зерини хизматрасониҳо бошад, ки метавонанд дар доираи маблағгузориҳои муассисаи таълимӣ амалӣ гарданд:

- ✚ ташкили чорабиниҳои омӯзишӣ оид ба асосҳои фаъолияти соҳибкорӣ барои довталабоне, ки аз ҷониби комиссияи қабул интихоб шудаанд;
- ✚ расонидани ёрӣ дар раванди бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ;
- ✚ анҷом додани таҳқиқоти бозоргирӣ (маркетингӣ);
- ✚ ташкил ва баргузориҳои вохӯриҳо миёни соҳибкорон ва намояндагони муассисаҳои таълимӣ, мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳои назоратии минтақа;
- ✚ мусоидат ба фурӯш ва таблиғи маҳсулоти истеҳсолии муассисаи таълимӣ, ҷустуҷӯи шарикони эҳтимолии ҳамкорӣ;
- ✚ иҷроӣ шартномаҳо вобаста ба масъалаҳои ҷорӣ, бастанӣ созишномаҳо, мубодилаи иттилоот, ҷамъоварӣ ва пешниҳод намудани маълумоти зарурӣ (аз ҷумла фурӯши маҳсулоти зехнии маҳсусгардонидашуда);
- ✚ ташкили иштирок ва саҳмгузориҳои муштарак дар ярмаркаҳо ва намоишгоҳҳо;
- ✚ таҳия ва дастгирии сохтори методологии бизнес-нақшаҳо ва стратегияҳои истеҳсолӣ

[12].

Ин тадбирҳо метавонанд ба афзоиши назарраси ҳаҷми андозҳои расмӣ, ки ба бучетҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ ворид мегарданд, мусоидат намоянд ва истифодаи самаранокии дигар захираҳоро таъмин созанд. Фаъолияти онҳо дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад.

Ҳадафи асосии онҳо — мусоидат ба рушди иқтисодӣ, эҷоди ҷойҳои нави корӣ ва тавсеаи соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ мебошанд. Ҳамзамон, тақмили мунтазами тайёрии иқтисодии мутахассисоне, ки дар оянда қобилияти баланди истеҳсолӣ хоҳанд дошт, тақозо менамояд, ки онҳо на танҳо илми иқтисод, балки донишҳои назариявӣ дар соҳаи соҳибкорӣ, принципҳои ташкили тичорат, банақшасозӣ, идоракунии, усулҳои баҳисобгирӣ ва назоратро низ ҳамаҷониба омӯзанд. Маҳз дар асоси ҷунин омодагии назариявӣ амалӣ ҷавонони соҳибистеъдод ва дорои малакаи касбӣ метавонанд истиқлолияти молиявӣ худро ба даст оранд.

Дар натиҷаи тадқиқотҳои назариявӣ ва амалии гузаронидашуда, модели ташкил ва дастгирии бизнес-инкубатор барои донишҷӯён таҳия карда шудааст ва тибқи ин модел равандҳои

ташкили бизнес-инкубатори донишчӯён (бо дастгирии сарпарастон ё аз ҷониби ҷомеа созмон дода мешавад) дар расми 1 тасвир ёфтаанд.

Ин модел барои бизнес-инкубаторҳои донишчӯён дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи қавӣ барои омӯзиш, таҷриба, дастгирии молиявӣ ва ҳуқуқӣ ва робита бо бозор ва сармоягузoron фароҳам меорад.

Расми 1. Моделҳои ташаккул ва дастгирии бизнес-инкубатори донишчӯён
Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Тасвири мазкур низоми ҷандсатҳавии дастгирии донишчӯён ва соҳибкорони ҷавонро нишон медиҳад, ки қадам ба қадам қобилияти донишчӯёнро дар ташкили стартапҳо, таҳияи маҳсулоти рақобатпазир ва омӯзиши малакаҳои менеҷмент ва маркетинг тақвият мебахшад. Ин модел барои ташаккул ва рушди бизнес-инкубатори рақамӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пурра мувофиқат менамояд, зеро он метавонад бо платформаҳои онлайнӣ ва дастгирии рақамӣ дар ҳар марҳала самаранокии кори донишчӯёнро баланд бардорад.

Тавре аз расм 1 бармеояд, соҳибкорони ҷавон метавонанд на танҳо фазои истеҳсолӣ ва инфрасохтори мувофиқро пайдо кунанд, балки инчунин як қатор хизматрасониҳои заруриро ба даст дароранд.

Низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз як тараф барои тайёр кардани мутахассисони варзида ва рақобатпазир дар бозори ҷаҳонии саҳми арзандаи хешро равона намояд, аммо аз тарафи дигар ин низоми наметавонад ҳамаи шароитҳои заруриро барои рушди тақомули малакаҳои коммуникативӣ ва соҳибкорӣ барои онҳое, ки бо рӯҳияи табиӣ соҳибкорӣ рағбати зиёд доранд, пурра фароҳам оварад.

Қобили қайд аст, ки ҳалли масъалаҳои мазкур тавассути ташкили бизнес-инкубаторҳо дар муассисаҳои таълимӣ бо истифода аз платформаҳои рақамӣ имконпазир аст. Ин раванд ба донишчӯёни ҷавон кӯмак мекунад, ки малакаҳои соҳибкориро амалӣ омӯзанд, идеяҳои нав ва инноватсионӣ таҳия намоянд ва дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ соҳиби тиҷорат ва бизнеси шахсӣ гарданд.

Ба ин раванд инфрасохтори рақамӣ ва бизнес-инкубаторҳо дар Тоҷикистон на танҳо рушди малакаҳои соҳибкориро таъмин мекунанд, балки барои пайваستшавӣ бо бозор ва имкониятҳои тиҷоратии ҷаҳонӣ, инчунин ташаккули фикри стратегӣ ва ҳалли масъалаҳои мураккаби иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам меоранд.

Аз як тараф, Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дар марҳилаи баланди дивидендҳои демографӣ дар Осиёи Марказӣ қарор дорад, аммо аз тарафи дигар мо вақт ва имкониятҳои оқилона истифода набарем ва ҷавобонро бо таҳсилоти дуруст ва малакаҳои касбӣ дар соҳаи соҳибкорӣ таъмин насозем, ин дивидендҳои демографӣ метавонанд ба муаммои ҷиддии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ табдил ёбанд.

Дар баробари ин, барои рушди иқтисоди миллӣ ва рушди соҳибкорӣ бояд ба ҳадди имкон шумораи бештари ҷавобони хатмкарда имконият дода шавад, ки фаъолияти соҳибкории худ ва стартапҳои худро таъсис диҳанд. Дар ин раванд, бизнес-инкубаторҳо, технопаркҳои илмӣ ва платформаҳои стартапӣ дар низоми дуалии таълимӣ метавонанд ҳамчун муҳити мусоид барои омӯзиш, дастгирӣ ва амалӣ кардани идеяҳои инноватсионӣ хизмат намоянд.

Истифодаи чунин платформаҳо ба ҷавобон имкон медиҳад:

- ✍ малакаҳои соҳибкориро тақвият намуда, дар низоми рақамиконӣ истифода намоянд;
- ✍ идеяҳои инноватсиониро ба маҳсулоти рақобатпазир ва хизматрасониҳои нав табдил диҳанд;
- ✍ тавассути дастрасӣ ба инфрасохтор ва шароитҳои бизнес-инкубаторҳо ва технопаркҳои имкониятҳои амалӣ пайдо кунанд;
- ✍ дар марказҳои илмӣ ва стартапҳо таҷрибаи амалӣ ва роҳнамоии коршиносонро дастрас намоянд.

Ин раванд на танҳо рушди соҳибкории ҷавобонро таъмин мекунад, балки ба афзоиши шуғл, тавсеаи иқтисоди маҳаллӣ ва инкишофи бозори инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мусоидат менамоянд.

Таҳқиқоти байналмилалӣ собит месозад, ки афзоиши босуръати бизнес-инкубаторҳо дар кишварҳои пешрафта нишондиҳандаи муҳими самаранокии ин модел барои ҳалли масъалаҳои калидӣ мебошад. Ин гуна инкубаторҳо на танҳо муҳити мусоиди технологӣ ва инфрасохторӣ фароҳам меоранд, балки ба ташаккули иқтидори соҳибкорӣ, рушди стартапҳо, афзоиши коркардҳои инноватсионӣ густариш дода, иқтидори соҳибкориро дар байни ҷавобон тақвият ёфта, механизмҳои таъсиси рушди корхонаҳои хурду миёна мусоидат намоянд.

Рушди муассир ва устувори бизнес-инкубаторҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад яке аз механизмҳои калидии гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ гардад.

Таҳлили самтҳои зикршуда нишон медиҳад, ки ин модел барои коҳиши мушкilotи бозори меҳнат, диверсификатсияи иқтисод ва рушди иқтидори соҳибкорӣ аҳамияти назаррас дорад:

- Беҳтарсозии фаъолияти молиявӣ иқтисодии муассисаҳои таълимӣ;
- Афзоиши корхонаҳои хурду миёна ва тавсеаи пойгоҳи андозӣ;
- Истифодаи пурраи захираҳои минтақавӣ;
- Рушди экосистемаи инноватсионӣ ва стартапҳо;
- Тақвияти ҳамкориҳои байниминтақавӣ ва иқтисоди инфрасохторӣ;
- Баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли.

Бизнес-инкубаторҳо ҳамчун унсuri муҳими инфрасохторӣ дар экосистемаи соҳибкории навоар амал мекунанд ва нақши калидӣ дар ташаккул ва рушди стартапҳо, беҳсозии иқтидори истеҳсолӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ доранд. Маҷмуи хизматрасонӣ, ки ин сохторҳо пешниҳод мекунанд, на танҳо ба дастгирии техникӣ ва моддӣ, балки ба рушди дониш, малака ва қобилияти соҳибкории ҷавобон низ таъсири мусбат мерасонанд.

Ба маҷмуи хизматрасонӣ, ки одатан аз ҷониби бизнес-инкубаторҳо пешниҳод карда мешаванд, инҳо дохил мегарданд:

1. Механизми мусоидат дар таъмин намудани ҷойҳои корӣ ва истеҳсолӣ - пешниҳоди ҷойҳои корӣ бо шартҳои имтиёзнок яке аз самтҳои муҳими фаъолияти бизнес-инкубаторҳо мебошад. Дар шароити Тоҷикистон, ки қисми зиёди ҷавонон бо сабаби набудани сармояи ибтидоӣ имкони оғоз намудани фаъолияти соҳибкориро надоранд, чунин дастгирӣ аҳамияти стратегӣ дорад, он имкон медиҳад, ки:

- ~ ҳарҷоти ибтидоиро коҳиш диҳад;
- ~ муҳити амн ва идорашаванда барои санҷиши идеяҳои нав ташкил шавад;
- ~ дастрасӣ ба инфрасохтори муосир (таҷҳизот, интернет, шабакаҳои иттилоотӣ) таъмин гардад;
- ~ иқтисоди истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ дар дохили муассисаҳои таълимӣ афзоиш ёбад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки амалӣ гардидани чунин модел метавонад сатҳи таваккали соҳибкорони навро то 30–45% паст кунад ва устувории стартапҳо ду баробар боло барад.

2. Хизматрасониҳои иттилоотӣ, машваратӣ ва ҳуқуқӣ ҳамчун омили мустаҳкамсозии иқтисоди соҳибкорӣ – бизнес-инкубаторҳо бо расонидани хизматрасониҳои илмӣ-иттилоотӣ ва машварати ҳуқуқӣ ба донишҷӯён ва соҳибкорони нав имкон медиҳанд, ки:

- ~ бо меъёрҳои ҳуқуқии бақайдгирӣ, андозбандӣ ва иҷозатномадиҳӣ шинос шаванд;
- ~ стратегияи дурусти рушди бизнес-нақша таҳия кунанд;
- ~ дастрасӣ ба таҳқиқоти бозорӣ, маълумоти рақамӣ ва трендҳои технологӣ пайдо намоянд.

Дар шароити иқтисоди рақамии Тоҷикистон зарурати ташкили марказҳои таълимии рақамӣ, озмоишгоҳҳои инноватсионӣ, кластерҳои соҳибкорӣ ва таҳлилҳои бозори рақамӣ махсусан зарур мебошад, зеро:

- шумораи стартапҳои ИКТ рӯ ба афзоиш аст;
- талаботи бозор ба мутахассисони рақамӣ босуръат меафзояд;
- иқтисоди миллӣ ба модели рақамикунонӣ мегузарад.

3. Таъсири иқтисодии хизматрасониҳои бизнес-инкубаторҳо - дар сурати мавҷуд будани дастгирии комплексӣ (офис, машварат, омӯзиш, инфрасохтор) таъсири иқтисодии бизнес-инкубаторҳо дар сатҳи миллӣ чунин арзёбӣ мегардад:

- ташкили ҷойҳои нави корӣ – ҳар як стартап метавонад то 3—10 ҷойи корӣ таъсис диҳад;
- густариши фаъолияти истеҳсолӣ – роҳандозии маҳсулоти маҳаллӣ ба коҳиши воридот мусоидат мекунад;
- баландшавии даромаднокии муассисаҳои таълимӣ – бо роҳандозии фаъолияти соҳибкорӣ, лоиҳаҳо ва ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ;
- тақвияти иқтисоди иқтисодиёти минтақавӣ – истифодаи оқилонаи захираҳои маҳаллӣ (таҷҳизот, меҳнат, захираҳои табиӣ);
- афзоиши пардохти андозҳо – миқдори МҲМ, ААИ ва андозҳои иҷтимоӣ зиёд мегардад.

Хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бизнес-инкубаторҳо на танҳо ба рушди инфиродии донишҷӯён мусоидат мекунад, балки ба чараёни рақамикунонии иқтисоди миллӣ, рушди низоми маориф ва ташаккули муҳити инноватсионӣ дар кишвар таъсири мустақим доранд. Амалӣ гардидани чунин имкониятҳо метавонад кишварро ба яке аз марказҳои муҳими рушди стартапҳои ҷавон дар минтақа мубаддал гардонад.

Барои ноил гардидан ба чунин натиҷа зарур аст, ки дар муассисаҳои таълимӣ донишҷӯёни фаъолу ташаббускор муколамаи самаранок ва мунтазами муҳокимавӣ оид ба масоили соҳибкорӣ роҳандозӣ карда шавад. Танҳо дар ҳолати мавҷудияти чунин муҳити муоширати озод имкон пайдо мегардад, ки ҷавонон донишу малакаҳои соҳибкориро мунтазам тақмил диҳанд ва идеяҳои навоваронаи худро ба сатҳи истеҳсолӣ бароранд.

Хусусияти муҳими маҷмуи хизматрасониҳои зикршуда дар он аст, ки онҳо дар раванди банақшагирии ҷойҳои иҷоравӣ ба инобат гирифта мешаванд. Яъне, барои расонидани ин хизматрасониҳо зарурати ҷудо намудани синфхонаҳои компютерӣ, марказҳои хизматрасонӣ,

озмоишгоҳҳо ё дигар инфрасохтор ба миён меояд, ки ин худ ба ташкили курсҳои таълимии муосир ва муҳити инноватсионӣ мусоидат мекунад.

Ҷиҳати татбиқи амалии идеяҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот лозим аст, ки диққат ба рушди соҳаҳо ва бахшҳои равона карда шавад ва аз ҷониби соҳибкорони ҷавон ин фаъолият пеш бурда шаванд. Дар солҳои охир тамоюли мусбати афзоиши ҳамкориҳои амалӣ миёни донишҷӯён ва инкубаторҳои давлатӣ ва хусусӣ, ки дар заминаи донишгоҳҳо, коллеҷҳо, муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ барои ба даст овардани чунин натиҷа зарур аст, ки модели молиявии бизнес-инкубатор таҳия карда шавад, то донишҷӯён тавонанд аз тамоми намудҳои хизматрасониҳои инкубатор пурра истифода баранд (расми 2).

Расми 2. Моделҳои маблағгузори бизнес-инкубатор

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Ба андешаи муаллиф, модели маблағгузори бизнес-инкубатор дар асл шакли «Моделҳои ташаббуси донишҷӯён дар самти маблағгузорӣ» ба шумор меравад, ки он имкон медиҳад раванди муайяни соҳибкорӣ дар самти табдил додани “идея” ба “истеҳсолот (ё хизматрасонӣ)” ташкил ва идора карда шавад.

Ин модел дар айни замон имконият фароҳам меорад, ки идеяҳои инноватсионӣ на танҳо ба сатҳи амалишавӣ расанд, балки ба сифати объекти ҷалби сармоягузори низ хизмат намоянд. Бо ибораи дигар модели мазкур ҳамчун абзори муассир барои ба роҳ мондани фаъолияти тиҷоратии донишҷӯён ва татбиқи идеяҳои онҳо тавассути механизмҳои муосири сармоягузори хизмат мекунад.

Дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва беҳтар намудани самаранокии истифодаи захираҳо, ки дар расми 2 нишон додашуда зарур аст, ки то маблағгузори бизнес-инкубатори донишҷӯён таъмин карда шавад. Ин модел ба ҷавонони соҳибкор, ки ҳамагӣ саркардаи роҳи худ дар муҳити иқтисодии кишвар мебошанд, малакаҳои муоширати молиявӣ ва идоракунии захираҳои меомӯзонад. Машварати молиявӣ барои ҳар як хатмкарда, ки ба робитаҳо соҳибкорӣ, корхонаҳои хурду миёна, ширкатҳо, корхонаҳои хусусӣ ё дигар шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ тавачҷуҳ дорад, комилан мувофиқ аст; ин раванд имконият медиҳад, ки ташаббусҳои инноватсионӣ дар татбиқи соҳибкорӣ, ки бар асоси сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ амалӣ мешаванд ва ҳамчун соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самаранок истифода шаванд.

Ғайр аз ин, барои дастгирии ғояҳо ва пешниҳодҳои хатмкунандагон, ки аз ҷониби Шурои экспертӣ баррасӣ ва тасдиқ гардидаанд ба онҳо коргоҳҳои махсус ва майдонҳои истеҳсоли ҷудо карда мешаванд. Ҳучраҳои таҳхона ва кӯмак барои ташкили истеҳсолот ва хизматрасонӣ ба иҷора дода мешаванд; ҳамчунин барои захира ва нигоҳдории маҳсулот ва пешниҳоди хизматрасониҳои иловагӣ чораҳои зарурӣ андешида шудаанд.

Барои амалӣ намудани ғояҳои соҳибкорӣ, хатмкунандагон имконияти истифодаи ҳучраҳо барои ифтитоҳи мағоза, иҷораи таҷҳизоти озмоишгоҳҳо ва лавозимоти офисӣ, дастрас кардани воситаҳои ибтидоӣ (ё ройгон) барои хариди ашёи хом ва дигар маводи истеъмоли ва таъмини иҷорагирон бо китобхона шабакаҳои телекоммуникатсионии худро истифода намоянд.

Барои иҷрои вазифаҳои муайяншуда, бизнес-инкубаторҳо аз манбаҳои моддӣ ва дастгирии ташкилӣ аз ҷониби муассисон ва сармоягузoron истифода меkunанд ва ҳамзамон ба муҳити беруна, ки дар он фаъолият мебаранд, таъсири мусбати иҷтимоию иқтисодӣ мерасонанд.

Хусусан, бизнес-инкубаторҳо ба муштариён ҳамаи хизматрасониҳои заруриро пешниҳод меkunанд: масалан, биноҳо, таҷҳизоти идоравӣ, муҳосибон, машваратчиён, ҳуқуқшиносон, аудиторҳо, шӯбаҳои фурӯш ва инчунин ҳучраҳои амн ва таҷҳизонидашуда, шароити устувори иҷора, дастрасӣ ба имкониятҳои тичорӣ, қарзгузорӣ ва ғайра.

Илова бар ин, онҳо хизматрасониҳои таълимӣ ва машваратиро фароҳам меоранд, аз ҷумла: идоракунии тичорат, иҷозатномаҳо, суғурта, сабти ном, патентгузорӣ ва хизматрасониҳои касбӣ, аз қабili ҳуқуқӣ, муҳосибӣ, маркетингӣ, реклама, дизайн ва дигар хизматрасониҳои мутахассисонро пешниҳод менамояд.

Хулоса. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ҳоло як қатор мушкилот вучуд доранд, ки бо таъсиси бизнес-инкубаторҳо дар муассисаҳои таълимӣ ва фаъолияти бефосилаи ин сохторҳо вобастаанд. Дар ин замина, мушкилоти асосӣ метавонанд чунин тасниф шаванд:

✚ Пешниҳоди ҳучраҳои ҳолӣ – барои истифодаи хатмкунандагон ва донишҷӯён ҳамчун субъектҳои фаъолиятҳои соҳибкорӣ лозим аст, ки ҳучраҳои таълимӣ, озмоишгоҳҳо, аудиторияҳои махсус, таҳхонаҳо, коргоҳҳо ва дигар объектҳои мавҷударо барои ин мақсад фароҳам овард. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ин тадбир метавонад ҳамчун василаи рушди соҳибкории донишҷӯён ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ хизмат кунад.

✚ Таҳвили таҷҳизоти муосир – барои донишҷӯёни соҳибкорӣ ҷавон, ки танҳо фаъолияти соҳибкориро оғоз меkunанд, бояд дастгирӣ пешниҳод карда шавад, ки онҳо ба ҳучраҳои махсус, майдонҳо, асбобу таҷҳизот, мизу курсӣ ва дигар таҷҳизоти зарурӣ барои амалӣ намудани лоиҳа дастрасӣ пайдо кунанд. Ин тадбир дар ташаккули малакаҳои амалии донишҷӯён ва баланд бардоштани сифати лоиҳаҳои онҳо мусоидат менамояд.

✚ Пешниҳоди модели бизнес-инкубатори «Платформа» – барои онҳое, ки тичораташонро оғоз карда ва иштирокчии фаъоли он шудаанд, пешниҳод карда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки иштирокдорони инкубатор дастрасӣ ба захираҳо, дастгирии машваратӣ ва имкониятҳои рушди тичоратӣ пайдо кунанд ва дар муҳити ҳамкории касбӣ фаъолият кунанд.

Ҳамзамон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муассисаҳои таълимӣ имконияти молиявии мустақилӣ фароҳам меорад, татбиқи модели пешниҳодшудаи лоиҳаҳо аз ҷониби донишҷӯёни соҳибкорӣ ҷавон метавонад боиси ташкил ва рушди корхонаҳои хурду миёна дар иқтисодиёт гардад, ки ба арзиши иловашударо эҷод кунад. Ин раванди иқтисодӣ сабаби пайдоиши андозсупорандагони нав ва васеъшавии имкониятҳои ҳалли масъалаи шуғл мегардад.

Дар ҳамин замина, шумораи донишҷӯёни соҳибкор, ки ба истифодаи имкониятҳои бизнес-инкубаторҳо манфиатдоранд, танҳо дар сурати ҷорӣ гардонидани васеи модел ва дастгирии ғояҳо ва лоиҳаҳои инноватсионии онҳо афзоиш меёбад. Бо таваҷҷӯҳ ба самти истеҳсолот ва хусусияти ихтисос, зарур аст, ки донишҷӯёнро дастгирӣ намуда, онҳоро ба мустақилона мутобиқшавӣ ба талаботи бозори муосири ҷаҳонӣ ва татбиқи фаъолият дар соҳаи соҳибкорӣ ташвиқ намоем ва ҳамзамон Ҳукумати кишварро зарур аст, ки боз фаъолияти онҳоро бештар дастгирӣ намуда, ба вижа барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти истеҳсолнамудаашон дар мағозаҳо ва ярмаркаҳои гуногун ҳавасманд намуда ва барои дар оянда соҳибкорӣ муваффақ шудан, ёрии назариву амалӣ ҳешро расонад.

АДАБИЁТ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №5, мод. 338; с. 2014, №7, қ. 2, мод. 423; с. 2016, №7, мод. 628; с. 2017, №7-9, мод. 584) (Қонуни ҚТ аз 26.07.2014 № 1126, аз 23.07.2016 № 1350, аз 28.08.2017 № 1465, аз 17.05.2018 № 1529, аз 23.12.2021 № 1835, аз 13.11.2023 № 1996) Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ш. Душанбе 19 майи соли 2009 № 531
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684) Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ш. Душанбе, 26 июли соли 2014, № 11073.
3. Пути повышения деятельности бизнес-инкубаторов - Нарзуллаев Ш.Э. - IYUN 2025/7
4. Нишондиҳандаҳои баҳодихӣ ба самаранокии фаъолияти бизнес – инкубатор - Тошматов М.Н., Арбобов С.С. – Паёми молия ва иқтисод №4.2 (43) (маҷаллаи илмӣ-амалӣ) - Душанбе, 2024
5. Smith, J. Q., Jones, M. R., & Brown, C. D. (2020). Advancing Managerial Evolution and Resource Management in Contemporary Business Landscapes. Journal of Management Studies, 58, 1-25.
6. Batova.B.Z. Проблемы финансирования образования в России // Фундаментальные исследования. 2016.-№5-3.-С.546-550
7. Sherman, H. & Chappell, D. S. Methodological Challenges in Evaluating Business Incubator Outcomes. Economic Development Quarterly, 12(4), 313–321.
8. Тормышева, Т.А. Пути активизации инновационной деятельности на базе бизнес-инкубаторов и технопарков /Т.А. Тормышева //Инновации и инвестиции. - 2018. -№2 - 99-103 с.
9. Щукин Г.В. Система экономического и финансового управления бизнес-инкубатором. /Издательство «Истоки», Воронеж, 2018. - 63 с.
10. Хацкевич Л.Д., Жуков Д.М., Щукин Г.В. Опыт создания бизнес-инкубаторов и перспективы их развития /Журнал «Организатор производства» JYS 1. Издательство ФНПЦ-ЗАО НПК(о) «Энергия». - Воронеж, 2019. -С.55-57.
11. Синицкий Д.А. Бизнес-инкубирование: приоритеты развития //Бизнес-инкубирование и муниципальная политика. Бюллетень. М.: 2003.
12. Kudabayeva G.Z., Vokebayeva A.E., Казахского государственного женского педагогического университета УДК:338.242 (575.2) (04).

УДК 338.46 (575.3)

Турахонзода С.Т.

РУШДИ ТИҶОРАТ ВА СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНӢ

Дар шароити рушди босуръати иқтисоди бозорӣ ва афзоиши рақобат байни корхонаҳо, масъалаи рушди тиҷорат ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ аҳамияти махсус пайдо намудааст. Имрӯз муваффақияти ҳар як субъекти тиҷоратӣ на танҳо аз ҳаҷми истеҳсол ё фурӯш, балки аз сатҳи қонеъгардонии мизочон ва муносибат ба онҳо вобастагии зиҷ дорад. Сифати хизматрасонӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии ҷалб ва нигоҳдории муштариён баромад намуда, метавонад ба баланд шудани эътибори корхона ва мавқеи он дар бозор мусоидат намояд. Аз ин рӯ, омӯзиши робитаи байни рушди тиҷорат ва сифати хизматрасонӣ, инчунин муайян намудани роҳҳои тақмили он, барои таъмини рушди устувор ва рақобатпазирии корхонаҳо бисёр муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: сифати хизматрасонӣ, сатҳи хизматрасонӣ, қаноатмандии мизочон, таҷрибаи мизоч (customer experience), стандартҳои хизматрасонӣ, хизматрасонии босифат.

Турахонзода С.Т.

РАЗВИТИЕ БИЗНЕСА И КАЧЕСТВО ОБСЛУЖИВАНИЯ

В условиях стремительного развития рыночной экономики и усиления конкуренции между предприятиями вопрос развития бизнеса и повышения качества услуг приобрел особую важность. Сегодня успех любого хозяйствующего субъекта тесно зависит не только от объема производства или продаж, но и от уровня удовлетворенности клиентов и их отношения к ним. Качество обслуживания выступает одним из главных факторов привлечения и удержания клиентов и может способствовать повышению репутации предприятия и его позиций на рынке. Поэтому изучение взаимосвязи между развитием бизнеса и качеством обслуживания, а также выявление путей его улучшения, имеет большое значение для обеспечения устойчивого развития и конкурентоспособности предприятий.

Ключевые слова: качество обслуживания, уровень обслуживания, удовлетворенность клиентов, опыт клиентов, стандарты обслуживания, качественное обслуживание.

Turakhonzoda S.T.

BUSINESS DEVELOPMENT AND QUALITY OF SERVICE

In the context of the rapidly developing market economy and increasing competition among businesses, the issue of business development and improving service quality has become especially important. Today, the success of any business entity depends not only on production or sales volume, but also on customer satisfaction and customer service. Service quality is a key factor in attracting and retaining customers and can contribute to enhancing a company's reputation and market position. Therefore, studying the relationship between business development and service quality, as well as identifying ways to improve it, is essential for ensuring the sustainable development and competitiveness of enterprises.

Keywords: service quality, service level, customer satisfaction, customer experience, service standards, quality service.

Агар мо мехоҳем, ки дар бизнес муваффақ бошем, пас бояд ба сатҳу сифати мол ва хизматрасонӣ диққати аввалиндараҷаро дошта бошем.

Бояд зикр намуд, ки рушди тиҷорат ва сифати хизматрасонӣ ду омили муштарак мебошанд, яъне: беҳтар кардани сифати хизмат (масалан, дар сайёҳӣ, меҳмонхонадорӣ ё тиҷорати рақамӣ) муштарӣни бештарро ҷалб карда метавонад ва ин ба рақобатпазирӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки рушди тиҷорат аз муҳити рақамӣ ва фазои иттилоотӣ вобастагии зиёд дорад. Муҳим он аст, ки тафаккури рақамӣ ва маърифати молиявӣ шаҳрвандон ташаккул ё такмил дода шавад. Ҷаҳони пешрафта ҳоло маҳз тавассути зеҳни сунъӣ ва маркетинги рақамӣ дар муҳити бозор на танҳо рақобаттавон аст, балки мавқеи пешсафиро соҳиб аст.

Дар натиҷаи алоқамандии тарафайни тиҷорат ва сифати хизматрасонӣ мо метавонем ба чунин натиҷаҳо ноил гардем (расми 1.), аз ҷумла, сифати баландтари хизмат боиси қаноатмандии муштарӣён ва афзоиши шумораи онҳо мегардад; дар шароити рақобати шадид, сифати хизмат метавон як нуктаи асосии афзалиятнокӣ бошад; технологияҳои нав ва оптимизатсияи равандҳо (масалан, иқтисоди рақамӣ) метавонанд ҳароҷоти амалиётро коҳиш диҳанд; беҳбудии хизматрасонӣ дар як соҳа (масалан, сайёҳӣ) ба рушди соҳаҳои дигар, ба монанди савдо таъсир мерасонад.

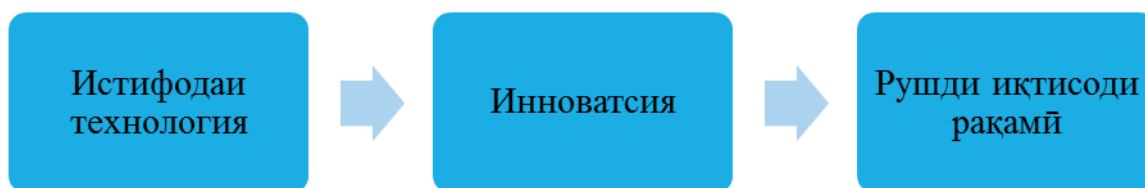

Расми 1. Таъсири мутақобилаи рушди тичорат ва сифати хизматрасонӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр гардидааст: «Ҳукумати мамлакат бояд самтҳои афзалиятноки рушди технологияҳои рақамӣ ва зехни сунӣ, саноатикунони босуръат бо технологияҳои муосир, истифодаи имкониятҳои транзитӣ ва сайёҳӣ, идомаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва беҳтар гардонидани фазои сармоягузорию тақвият бахшад. Дар ин раванд, ба идоракунии самараноки корхонаҳои давлатӣ, рушди иқтисоди «сабз» ва «даврагӣ», гузариш ба модели иқтисодии ба донишу навоарӣ асосёфта, рушди сармояи инсонӣ ва пешгирӣ кардани таъсири тағйирёбии иқлим бояд эътибори аввалиндараҷа дода шавад»[1].

Ҳадафи асосии ҳама гуна тичорат дар муҳити рақобат муваффақ будан аст. Масъулину мутахассисони соҳа доимо дар ҷустуҷӯи роҳҳои афзалиятноки рушди бизнес мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди муносибатҳои меҳнатӣ, аз ҷумла тичорати электронӣ, савдои маҷозӣ, бизнеси масофавӣ ва амсоли онҳо бо суръати кайҳонӣ раванди инноватсияву технологияҳои маҳсули меҳнати зехнро ташаққул додааст.

Барои тақмил додани тичорат ё бизнес роҳҳои беҳтар кардани сифати хизматрасонию бояд ба инобат гирифт, зеро он аз се омили калидӣ: технология-инноватсия-рушд иборат аст (Расми 2.).

Расми 2. Роҳҳои беҳтар кардани сифати хизмат барои рушди тичорат
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ин се омил ба рушди тичорат метавонанд таъсиргузор бошанд зеро: технологияҳои иттилоотӣ ва алоқа (ICT) барои беҳтар кардани идоракунии ва хизматрасонӣ муҳиманд; ҳамеша дар ҷустуҷӯи роҳҳои нав ва беҳтар кардани пешниҳоди маҳсулот ва хизматҳо бошанд; сарватмандон талош доранд, ки дар ин самт сармоягузорӣ кунанд, то иқтисоди рақамӣ ва инноватсия рушд карда бошад.

Дар натиҷа, рушди босуръати тичорат бе таваҷҷуҳ ба сифати хизматрасонӣ имконнопазир аст. Ин ду омил якҷоя ба рушди устувори иқтисодӣ дар Тоҷикистон ва ҷаҳон мусоидат мекунад.

Солҳои охир бо дарназардошти ҳамгириҳои иқтисодӣ, такмил ёфтани муносибатҳои меҳнатӣ, рушди босуръати иқтисодиёти иноватсионӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои саривақти андешида шуда мунтазам реформаи иқтисодӣ роҳандозӣ истода шудааст. Ин ва дигар иқдомҳои пешгирифти баҳри рақобаттавон шудан дар доираи муносибатҳои нав ба монанди иқтисодиёти «сабз», иқтисодиёти «даврӣ» ва иқтисодиёти «рақамӣ» барои рушди тичорат ва сифати хизматрасонӣ сурат мегирад. Ислоҳоти иқтисодӣ асосан бо барномаҳо, стратегияҳо ва ҳадафҳои олии ҳамоянд аст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ 20 апрели соли 2012 қайд карданд, ки «...хусусан соҳибкории истеҳсоли яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи боэътимоди таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ, афзун намудани табақҳои миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад» [2].

Барои рушди соҳаи соҳибкорӣ дар Тоҷикистони тозаистиклол аз соли 1991 то ин ҷониб барои як қатор **санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ** аз ҷумла Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [4], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ» [5], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкории инфиродӣ» [6], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» [7], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» [8] қабул гардидаанд, ки заминаи ҳуқуқии фаъолияти соҳибкориро таъмин менамоянд.

Пешвои миллат зикр намудаанд, ки «дар баробари ин, нооромиву низоъҳо дар минтақаҳои гуногуни олам, шиддат гирифтани муҳолифатҳои сиёсӣ ва таҳримҳо миёни кишварҳои абарқудрат, мусаллаҳшавии бошитоб, «чанги сард», тағйирёбии иқлим, инчунин, канда шудани занҷираҳои таҳвили молу маҳсулот ва дигар омилҳои берунӣ моро водор месозанд, ки барои пешгирӣ кардани таъсири манфии онҳо ба иқтисодиёти кишвар тадбирҳои саривақти андешем» [2]. Албатта дар шароити мураккабии иқтисодию сиёсӣ ва ҳамгириҳои иқтисодию тичоратӣ, мо бояд ба масъалаҳои болозикр диққати ҳамаҷониба зоҳир намуда, дар тайёр кардани мутахассисони варзида, бахусус ташаккули нерӯи созанда ва тақвияти сармояи инсонӣ ҳиссаи назаррас гузошта шавад.

Бояд зикр намуд, ки иқтидори кадрӣ ва потенциали меҳнатӣ бояд пайваста такмил дода шавад, зеро рушди муносибатҳо ва технологияи иттилоотӣ бо суръат қайҳонӣ ҳар лаҳза ба дастовардҳои нав ба нав ноил гардида истодааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ «ба масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ, тақвияти иқтидорҳои истеҳсоли ва истифодаи технологияҳои муосир, ташкили истеҳсоли молу маҳсулоти рақобатнок бо арзиши баланди иловашуда, пайванди илм бо истеҳсолот ва ташаккул додани иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта таваҷҷуҳи аввалиндарача зоҳир карда шавад» [2].

Ин нуқтаро низ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ қайд намудаанд, ки «Ҳукумати мамлакат бояд дар татбиқи уҳдадорҳои Тоҷикистон дар ҷаҳорҷӯби созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ ва ҷалби беҳтари ин созмонҳо ба иҷрои барномаҳо ва лоиҳаҳои муҳими кишвар, аз ҷумла Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҷораҳои заруриро роҳандозӣ намояд» [9].

Инчунин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни пешниҳоди Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» «ба Ҳадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон супориш доданд, ки барои амалисозии иқдоми созанда дар доираи солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия ва дар асоси ҳадафу вазифаҳои стратегияи мамлакат лоиҳаи «Стратегияи рушди соҳаи алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040» таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод карда шавад» [1].

Рушди тичорат ва сифати хизматрасонӣ дар Тоҷикистон ба рақамикунонӣ, инноватсия, рушди инфрасохтори иқтисодӣ ва ҳадафҳои стратегии давлатӣ алоқаманд буда, тавассути тақмили сиёсат, ҳамгирии илму истеҳсолот ва татбиқи технологияҳои нав ба баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти кишвар ва неқӯахволии аҳоли равона карда шудааст.

Давлат дар рушди **тичорат ва соҳаи хизматрасонӣ** нақши калидӣ дорад, зеро маҳз тавассути сиёсати давлатӣ шароити мусоиди фаъолияти иқтисодӣ фароҳам оварда мешаванд, ки ин нақш дар таҳкики заминаи ҳуқуқӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ, танзим ва назорат, рушди инфрасохтор, омодагии кадрҳо, рақамикунонӣ ва инноватсия, самти асосӣ зоҳир мегарданд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуданд, ки «пешрафти босуръати технологияҳои рақамӣ ва тавсеаи имконияти зехни сунӣ дар ҷаҳони муосир тақозо менамояд, ки ин дастовардҳо дар ҳама соҳаҳо самаранок истифода гардида, ба манбаи иловагии рушди иқтисодӣ ва содироти хизматрасонӣ табдил дода шаванд» [1].

Барои рушди соҳибкорӣ ё тичорат мо бояд аз ҳар гуна лоиҳаҳо ва бизнес нақшаҳо истифода намоем. Аксари сармоядорон ва корчалонҳо дар асоси қабул шудани бизнес нақшаи тичоратӣ ба рушди он сармоягузорӣ менамоянд.

Бояд зикр намуд, ки «бизнес-нақша - ин воситаест, ки бо он соҳибкор метавонад идеяи худро ба шахсони манфиатдор (ҷонибҳои манфиатдор), ки дар ташаккули корхонаи тичорӣ иштирок мекунанд, нишон диҳад, то шарикон, таъминкунандагон, қарздиҳандагон ва сармоягузoronро ҷалб кунад. Бизнес - равандҳо ин амалиёти дохилии ташкилотест, ки дар дохили он захираҳо ворид ва хориҷ карда мешаванд. Дар айни замон, равандҳои тичоратӣ, дар маҷмӯъ, ҳамчун система, амалиёт ва истеҳсолоти худӣ корхона равандро ташкил медиҳанд» [12].

Рушди тичорат ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ равандҳои ба ҳам алоқаманд мебошанд. Бе сифати хуби хизматрасонӣ рушди устувори тичорат имконнопазир аст.

Омезиши **сиёсати дурусти давлатӣ, технологияҳои муосир, кадрҳои соҳибкасб ва фарҳанги баланди хизматрасонӣ** заминаи рушди иқтисодиро фароҳам меорад.

Рушди тичорат ва сифати хизматрасониҳо ҳоло дар шакли тарзҳои мухталиф дида мешавад. Аксари ширкатҳои тичоратӣ ба тичорати фосилавӣ, маркетинги рақамӣ, маркетинги электронӣ ва амсоли онҳо таваҷҷуҳ доранд. Ин воситаи самараноки рушди тичорат ҳисобида шудааст. Дар мақолаи худ Мирзоалиев А.А. ва Ҷафархони Ш. қайд намудаанд, ки «истифодаи маҷмӯи коммуникатсияҳои маркетингии электронӣ, робитаи мутақобила бо ёрии онҳо бо истеъмолкунандагонӣ маҳсулоти ташкилот имкон медиҳад корхона барои ба вучуд овардани обрӯи хуби корӣ ва «алоқаҳои хуб барқароршуда», ки дар навбати худ ба пешравӣ, комёбиҳои корхона ва натиҷаҳои ниҳой таъсири мусбат мерасонад» [13].

Барои рушди тичорат ва сифати хизматрасонӣ як қатор омилҳои асосӣ таъсири мусбати худро мерасонанд аз ҷумла:

✓ Рақамикунонӣ ва инноватсия: Истифодаи самараноктари технологияҳои рақамӣ дар тичорат ва хизматрасонӣ, инчунин, рушди низомҳои инноватсионӣ барои тичоратикунони ихтироот ва таҳқиқот.

✓ Иқтисодиёти рақамӣ: Инкишофи соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла тичорат ва хизматрасонӣ, ба воситаи рақамӣ ва ҳамгирии онҳо бо ҷаҳон.

✓ Сиёсати давлатӣ: Ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Тоҷикистон барои рушди босуботи иқтисодиёт ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум.

✓ Таҳкими ҳамкорӣ: Ҳамгирии илмҳои мактабҳои олии бо низоми миллии инноватсионӣ ва рушди корхонаҳои хурди инноватсионӣ.

✓ Тақмили сиёсати саноатӣ: Таҳия ва татбиқи сиёсати муосир барои рушди соҳаҳои асосии иқтисод.

Дар натиҷаи таҳқиқот маълум гардидааст, ки «рушди ин соҳаҳо ба зиёд шудани рақобатпазирӣ, баланд шудани сифати маҳсулот ва хизматрасониҳо, беҳтар шудани шароит барои соҳибкорӣ ва дар ниҳоят, ба рушди умумии иқтисодиёти миллии мусоидат мекунанд.

Дар шароити муосир масъалаи рушди соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ аҳамияти махсусро касб менамояд, зеро ислоҳоти гузаронидашудаи соҳаи иҷтимоӣ дар бештари мавридҳо имконияти гузариш ба рушди устувори иқтисодии мамлакатро муайян менамояд.

Соҳаи иҷтимоӣ ба сифати механизми асосии такрорисеҳсоли сармояи инсонӣ баромад мекунад, ва ба сифати омили асосии рушди иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, дар шароити муосир омӯзиши масъалаи рушди хизматрасониҳои соҳаҳои иҷтимоӣ на танҳо мубрам, балки масъалаи аввалиндараҷа дар шароити иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад.

Дар иртибот бо ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд кардаанд, ки «Бо дарназардошти он, ки илму маориф соҳаҳои калидии сиёсати иҷтимоӣ давлат маҳсуб меёбад, мо ислоҳотро дар ин самт идома дода, пояҳои моддиву техникаи ин соҳаҳоро таҳким мебахшем ва мақоми омӯзгорро дар ҷомеа минбаъд низ баланд мебардорем. Дар ҳафт соли оянда барои боз ҳам беҳтар намудани солимии ҷомеа тамоми тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, маблағгузориҳои соҳаҳои тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ мунтазам зиёд карда мешавад» [10].

Таҷриба нишон медиҳад, ки «дар шароити иқтисодиёти бозорӣ тағйироти ҷиддии бо муносибатҳои моликиятдорӣ ва нақши давлат дар идоракунии ва маблағгузорӣ алоқамандбуда, такмилдиҳии вазифаҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисод ба вучуд меоянд. Бештари ин тағйиротҳо дар соҳаҳои иҷтимоӣ амалӣ мегарданд, ки дар ҳаёти инсон нақши муҳимро иҷро менамоянд. Бо дарназардошти қонеъ нагардидани талаботи аҳоли ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ, бахусус ба сифати хизматрасониҳо зарурияти тавсеа ва рушди хизматрасониҳои соҳаҳои иҷтимоӣ ба миён меояд» [13].

Дар натиҷаи таҳқиқот маълум гардид, ки баҳри рушди тичорат баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ хеле зарур аст. Тавре ки, маълум аст тичорат ё бизнес дар асоси стратегия татбиқ мешаванд. Стратегия чиро дар назар дорад, ин пеш аз ҳама ҳарчӣ зудтар бизнесро бояд ба муҳит мутобиқ намуд. Мутобиқшавӣ дар доираи омилҳои таъсиррасон мустақим ва ғайримустақим сурат мегирад.

Ҳамзамон бояд хотиррасон намуд, ки дар доираи як мавзӯё тамоми паҳлӯҳои рушди тичорат ва сифати хизматрасониро баррасӣ намудан имконнопазир аст ва ин иқдом бояд дар доираи васеи муҳаққон гузаронида шавад. Мо ин иқдомро дар таҳқиқотҳои минбаъдаи худ пайгирӣ хоҳем кард.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 16 Декабр, 2025. <http://www.president.tj>
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 Декабр, 2024. <http://www.president.tj>
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», соли 2012. <http://www.president.tj>
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1994.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибкорӣ», -Душанбе, 24 март 2004
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ», -Душанбе, 28 март 2009
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият», - Душанбе, 17 июли 2007
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 18.03.2015 № 1194, аз 30.05.2017 № 1436 ва аз 2.01.2020 № 1684
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, С. 118-119
10. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30.10.2020.

11. Саидова Ҳ. М. Чанбаҳои ташкилӣ-иқтисодии хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ, автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ, Душанбе, 2021-С.3-4
12. Мирзоалиев А.А., Мирзоев Б.И. Рушди равандҳои бизнес ва банақшагирии тиҷорат Паёми ДДТТ, 2021 № 3(37), - С. 261-265
13. Мирзоалиев А.А., Ҷафархони Ш. Маркетинги рақамӣ ва стратегияи рушди корхонаҳои тиҷоратӣ Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №4/2, -С. 9-14

УДК 336.77:004.9:334.7(575.3)

Умарзода З.М.

ҚАРЗДИҲИИ РАҚАМӢ ОМИЛИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ

Мавзӯи таҳқиқоти анҷомдодаи мазкур масъалаи рушди равандҳои соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ бо дарназардошти тамоюлҳои муҳими рушди соҳибкорӣ дар иқтисодиёти кишвар мебошад. Мавзӯи таҳқиқот раванди соҳибкорӣ дар рӯйдодҳои нави иқтисодӣ ва бозорҳои фуруши молу хизматрасониҳо мебошад. Мақсади таҳқиқот арзёбии қонунмандӣ ва хусусиятҳои рушди соҳибкорӣ дар иқтисодиёти кишвар дар шароити рақамкунонии иқтисодиёт ва ҳамчунин омӯзиши таъсири қарздиҳӣ бар фаъолияти соҳибкорӣ дар ин соҳа мебошад. Фарзияи таҳқиқоти илмӣ имкон медиҳад, ки раванди рақамӣ кардани иқтисод дар шароити қарздиҳии бозорҳо метавонад шароити нави ташаккул ва рушди соҳибкорию дар иқтисодиёти кишвар, бахусус дар давраи бӯҳронҳои иқтисодӣ, фароҳам созад. Барои расидан ба мақсади гузошташуда, методҳои умумии назариявӣ ва муқоисавӣ, таҳлили таърихӣ ва инчунин методҳои синтез ва таҳлил истифода бурда шуданд.

Бар асоси таҳлили анҷомдодашуда, омилҳои калидии таъсиркунанда ба рушди соҳибкорӣ дар иқтисодиёти кишвар, бахусус дар контексти татбиқи принципҳои ҳамкориҳои рақамӣ ва технологияҳои рақамӣ, таъриф дода шуданд. Хатарҳо, ки бо қарздиҳӣ ва рақамгардонӣ алоқаманданд, арзёбӣ ва тадбирҳои пешгирӣ кардани онҳо пешниҳод шудаанд, ки шароитҳои беҳтари соҳибкориҳои инфиродиро фароҳам меоранд. Аҳамияти қисми мазкур дар тасдиқи гипотезаи илмӣ дар бораи таъсири рақамгардонӣ ба рушди соҳибкорӣ дар иқтисодиёти кишвар ва ҳамчунин ошкор кардани хатарҳои мебошад, ки метавонанд дар оянда тавассути технологияҳои рақамӣ ба вуҷуд оянд.

Хулосаи муҳими таҳқиқот муайян кардани категорияҳои васеи технология ва методология мебошад, ки метавонанд дар оянда ба маркетинг ва фаъолияти соҳибкорӣ таъсири қалон расонанд. Натиҷаҳои ба дастмада метавонанд барои таҳия кардани нақшаи тиҷорат ва стратегияи рушди соҳибкорӣ дар иқтисодиёти кишвар, аз ҷумла фаъолияти хоҷагидорӣ оилавӣ, истифода шаванд. Пешниҳодҳо барои олимони, омӯзгорон, аспирантҳо, донишҷӯён ва инчунин барои мутахассисон ва роҳбарони корхонаҳо, соҳибкорон ва мақомоти иҷроияи маҳаллӣ муфид хоҳанд буд, то дар равандҳо ва механизмҳои фаъолиятҳои хоҷагидорӣ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ кӯмак расонанд.

Калимаҳои калидӣ: қарздиҳӣ рақамӣ, соҳибкорӣ, корхонаҳои хурд ва миёна, рақамгардонии иқтисодиёт, қарзи истеъмолӣ, стартапҳо, маблағгузорӣ, қарзҳо барои соҳибкорон, бӯҳрони иқтисодӣ.

Умарзода З.М.

ЦИФРОВОЕ КРЕДИТОВАНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Предметом проведенного исследования выступает проблема развития предпринимательских структур в условиях цифровой экономики с учётом актуальных тенденций в развитии предпринимательства в экономике страны. Темой исследования является предпринимательство в новых экономических реалиях и глобализация рынков сбыта товаров и услуг, особенно в контексте экономики страны. Целью исследования является оценки закономерности и особенности развития предпринимательства в экономике страны в условиях цифровизации экономики, а также изучение влияние кредитовании на предпринимательскую деятельность в этой сфере. Гипотезой научного исследования выступило предположение о том, что процесс цифровизации экономики в условиях кредитовании рынков может сформировать новые предпосылки, которые стимулируют развитие предпринимательства в экономике страны, особенно в периоды экономических кризисов. Для достижения поставленной цели использованы методы теоретического обобщения и сравнения, исторический анализ, а также методы синтеза и анализа.

На основании проведённого анализа выделены ключевые факторы, оказывающие как положительное, так и отрицательное влияние на развитие предпринимательства в экономике страны, особенно в контексте применения принципов кооперации и цифровых технологий. Оценены риски, связанные с кредитованием и цифровизацией, и предложены меры их нейтрализации, что позволит улучшить условия для индивидуального предпринимательства. Значением научной работы выступает подтвержденная научная гипотеза о влиянии цифровизации на развитие предпринимательства в экономике страны, а также выявление риски, которые могут возникнуть в будущем из-за цифровых технологий.

Важным выводом является определение широких категорий технологий и методологий, которые могут повлиять на маркетинг и предпринимательскую деятельность в ближайшем будущем. Полученные результаты могут быть использованы для разработки бизнес-планов и стратегий развития предпринимательства в экономике страны, включая хозяйственную деятельность личных домохозяйств. Рекомендации будут полезны для учёных, преподавателей, аспирантов, студентов, а также для специалистов и руководителей предприятий, предпринимателей и местных органов исполнительной власти, помогая им разобраться в сложных процессах и механизмах хозяйствования с применением цифровых технологий.

Ключевые слова: цифровое кредитование, предпринимательство, малые и средние предприятия, цифровизация экономики, потребительский кредит, стартапы, финансирование, кредиты для предпринимателей, экономический кризис.

Umarzoda Z.M.

DIGITAL LENDING AS A FACTOR IN ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

The subject of this research is the development of entrepreneurial structures in the context of the digital economy, taking into account the current trends in entrepreneurship within the national economy. The topic of the study focuses on entrepreneurship in the new economic realities and the globalization of markets for goods and services, particularly in the context of the national economy. The aim of the research is to assess the regularities and peculiarities of entrepreneurship development within the national economy in the era of economic digitalization, as well as to examine the impact of credit financing on entrepreneurial activities in this sphere. The hypothesis of the study is based on the assumption that the process of economic digitalization, in the context of credit market financing, may create new conditions that stimulate the development of entrepreneurship in the national economy,

especially during periods of economic crises. To achieve the set goal, methods of theoretical generalization and comparison, historical analysis, as well as synthesis and analysis methods were employed.

Based on the conducted analysis, key factors influencing the development of entrepreneurship in the national economy, both positively and negatively, are identified, particularly in the context of the application of cooperative principles and digital technologies. Risks associated with credit financing and digitalization are assessed, and measures for their mitigation are proposed, which would enhance the conditions for individual entrepreneurship. The significance of the study lies in confirming the scientific hypothesis that digitalization influences the development of entrepreneurship within the national economy, as well as identifying potential risks that may arise in the future due to digital technologies.

An important conclusion is the identification of broad categories of technologies and methodologies that may impact marketing and entrepreneurial activities in the near future. The findings of this study can be used for the development of business plans and strategies aimed at fostering entrepreneurship within the national economy, including the economic activities of personal households. The recommendations will be valuable for scholars, educators, postgraduates, students, as well as specialists, business leaders, entrepreneurs, and local government authorities, helping them navigate the complex processes and mechanisms of economic management with the application of digital technologies.

Key words: digital lending, entrepreneurship, small and medium enterprises, digitalization of the economy, consumer credit, startups, financing, loans for entrepreneurs, economic crisis

Соҳибкорӣ дар иқтисоди муосир ҳамчун яке аз омилҳои асосии рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ пазируфта мешавад. Дар кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Тоҷикистон, ин соҳа барои афзоиши ҷойҳои корӣ, коҳиши камбизоатӣ, рушди технология ва тақмили рақобат аҳамияти махсус дорад. Пайвастанӣ ба равандро ба рақамсозӣ зарурати дастгирии фаъоли соҳибкоро боз ҳам афзун мегардонад.

Соҳибкорӣ ба фаъл шудани равандро истеҳсолӣ, таъсиси соҳаҳои нав ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосир мусоидат мекунад. Корхонаҳои хурду миёна (КХМ) дар аксари кишварҳо то 60–70% ҷойҳои корӣ ва беш аз нисфи ММД-ро таъмин мекунанд. Бо зиёд гардидани рақобат, самаранокии истеҳсолот ва сифати маҳсулот беҳтар мегардад.

Соҳибкорӣ ба кам шудани вобастагии иқтисод аз маблағҳои давлатӣ ва баланд гардидани даромадҳои андозбандӣ мусоидат мекунад. Бо афзоиши корхонаҳо гардиши маблағ дар иқтисод вусъат меёбад ва имкониятҳои бучетӣ васеътар мешаванд.

Соҳибкорои наовар барои ба даст овардани мавқеи бозорӣ равандро инноватсионӣ ҷорӣ мекунанд, хароҷотро коҳиш медиҳанд ва маҳсулот ва хизматрасониро мукамал месозанд. Ин наовариҳо иқтисодиётро ба сатҳи рақобатпазирӣ тобовар мекунанд.

Қувваи меҳнати ҷавонон дар кишварҳои рӯ ба рушд баланд мебошад. Соҳибкорӣ ба таври муассир сатҳи бекориро коҳиш медиҳад, имкониятҳои шуғлро барои ҷавонон ва занон афзоиш медиҳад ва муҳоҷирати меҳнатиро кам мекунад. Соҳибкории хурду миёна махсусан барои минтақаҳои дурдаст манбаи муҳими корӣ мебошад.

Фаъолияти соҳибкорӣ ба афзоиши даромади оилаҳо, беҳсозии шароити зиндагӣ ва афзоиши истеъмол мусоидат менамояд. Ин раванд ба рушди дигар бахшҳои иқтисод низ таъсири мусбат мерасонад.

Соҳибкории занон ва ҷавонон яке аз омилҳои асосии мавҷудияти нобаробариҳои иҷтимоӣ мебошад. Дастгирии ин гурӯҳҳо имконият медиҳад, ки неруи иҷтимоӣ пурра истифода гардад.

Иқтисоди рақамӣ ва соҳибкории рақамӣ ду падидаи ба ҳам тавбам дар ҳаёти муосирӣ ҷомеа мебошанд. Онҳо дар асоси пешрафти иқтисодӣ ва технологӣ, омилҳои дохилӣ ва беруна истифода бурда мешаванд. Ин падидаҳо дар ҳама кишварҳо босуръат ва ба рангҳои муҳолиф инкишоф меёбанд, аммо бо суръати гуногун ба равандро микро ва макроиқтисодӣ таъсир мерасонанд. Онҳо ба пардохтпазирӣ ва рақобатпазирӣ ташкилотҳо, соҳаҳо ва иқтисодиёти миллӣ таъсири ҷиддӣ мерасонанд.

Рейтинги беҳтарин кишварҳо барои тичорати рақамӣ таҷассумгари он мебошанд, ки қонунҳо то чӣ андоза фаъолияти тичоратро осон ё мураккаб месозанд.

Рӯйхати кишварҳо барои соҳибкории рақамӣ дар асоси як қатор меъёрҳо, аз ҷумла имконоти муассири ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва осонии бақайдгирӣ тартиб дода мешаванд. Бисёре аз соҳибкорони рақамӣ дар бораи густариш додани тичорати худ дар хориҷи кишвар фикр мекунанд. Густариш додани тичорат дар хориҷи кишвар аз якҷанд сабабҳо иборатанд, аз ҷумла:

- қонунгузорию андоз, баъзе кишварҳо низомҳои имтиёзноки бақайдгирӣ ва андозро пешниҳод мекунанд;

- мушкilot дар танзими қонунгузорӣ барои соҳибкорон бинобар сабаби набудани танзими бисёр ҷанбаҳои марбут ба тичорати IT ба миён меоранд;

- барои мизочон ва муштариёне, ки дар хориҷа ҷойгиранд. пайдо кардани сармоягузори дар кишвари дигар осонтар мебошад.

Ҷаҳони имрӯза таҳаввулотӣ ҷиддиро аз сар мегузаронад, ки бо пайдоиши инфрасохторҳои нави рақамӣ, рушди босуръати коммуникатсияҳои рақамӣ ва тақмили технологияҳои компютерӣ алоқаманд мебошанд. Барои нигоҳ доштани пардохтпазирӣ ва рақобатпазирӣ, тичорат бояд технологияҳои рақамиро дар раванди фаъолияти худ ғаврӣ ҷорӣ ва истифода мебаранд.

Бояд тазаққур дод, ки истилоҳоти "иқтисоди рақамӣ" ва "соҳибкории рақамӣ" аз ҷониби муҳаққиқони гуногун, намоёндагони ҷомеаи тичоратии ҷаҳонӣ, сиёсатмадорон ва рӯзноманигорон бештар мавриди истифода қарор дода мешаванд. Аммо, маънои онҳо то ҳол норавшан боқӣ мемонад.

Биёед баъзе таърифҳои иқтисоди рақамиро баррасӣ менамоем. Ба ақидаи олим Александра Энгватова иқтисодиёти рақамӣ иқтисодиёте мебошад, ки ба усулҳои нави ҳосилкунӣ, коркард, нигоҳдошт ва пешниҳоди маълумот, ҳамзамон, технологияҳои компютери рақамӣ асос ёфтааст [13].

Тибқи таърифи Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (OECD), иқтисоди рақамӣ тамоми равандҳои иқтисодиро дар бар мегирад, ки дар онҳо технологияи рақамӣ дар истеҳсол, тақсимот, истеъмоли молҳо нақши калидӣ доранд. Иқтисоди рақамӣ равандҳои тичоратро тавассути автоматикунӣ ва истифодаи технологияҳои нав тезтар ва арзонтар мекунад [2]. Иқтисоди рақамӣ шаффофиятро дар раванди фаъолияти соҳибкорӣ ва ба кори соҳаҳои гуногуни мақомоти давлатӣ баланд мебардорад, ки ин ба коҳиш додани коррупсия мусоидат мекунад. Инчунин, рақамисозӣ намудҳои бозори навро мекушояд ва дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ҷойҳои кории нави ба шароити муосири ҷаҳонӣ ҷавобгӯро таъмин менамояд.

Дар луғати Комиссияи иқтисодии Аврусиё (ЕИА) иқтисоди рақамӣ чунин муайян карда шудааст: «Фаъолияти иқтисодӣ, ки ба равандҳо, моделҳо, технологияҳо ва молҳои (хизматрасониҳои) рақамӣ асос ёфтааст, аз ҷумла онҳое, ки аз ҷониби тичорати электронӣ истеҳсол мешаванд» [11]. Ба гуфтаи Р.В. Мещеряков, профессори Академияи илмҳои Русия, барои муайян кардани мафҳуми "иқтисоди рақамӣ" ду равиш вучуд дорад. Равиши аввал классикӣ аст, ки мувофиқи он "иқтисоди рақамӣ иқтисодест, ки ба технологияҳои рақамӣ асос ёфтааст, гарчанде ки тавсифи он танҳо ҳамчун соҳаи молҳо ва хидматҳои электронӣ дақиқтар аст." Равиши дуюм васеътар аст ва иқтисоди рақамиро ҳамчун "истеҳсоли иқтисодӣ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ" муайян мекунад [8].

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки иқтисоди рақамӣ фаъолиятест, ки мустақиман бо рушди технологияҳои рақамии компютерӣ, аз ҷумла хидматҳои гуногуни онлайнӣ, краудфандинг, тичорати электронӣ, пардохтҳои электронӣ ва ғайра алоқаманд аст. Ин мафҳум хусусияти прагматикӣ дорад. Иқтисоди рақамӣ табилии рақамии ҳама соҳаҳои ҳаётро пеш мебарад ва ба онҳо манфиатҳои назарраси иқтисодӣ ва иҷтимоӣ медиҳад, ки ин, дар навбати худ, имкониятҳои навро барои соҳибкорӣ мекушояд [3].

Аз нигоҳи назариявӣ, Томас Месенбург ҷузъҳои асосии иқтисоди рақамиро асоснок кардааст. Инҳо аз дастгирии инфрасохтор (сахтафзор, нармафзор, телекоммуни-катсия, шабакаҳо), тичорати электронӣ (ҳама гуна равандҳое, ки ташкилот тавассути шабакаҳои

компютерӣ анҷом медиҳад) ва тичорати электронӣ (интиқоли молҳо онлайн) иборат мебошанд [1].

Рақамисозӣ барои пешниҳоди қарзҳо ба соҳибкорони хурду миёна ва хонаводаҳо, таъмин кардани дастрасӣ ба онҳо ва диверсификатсия кардани онҳо имкониятҳои васеъро фароҳам меорад. Аввалан, ин ба таври назаррас хароҷоти амалиётӣ, ки бо воситаҳои қарздиҳӣ алоқаманд аст, кам мекунад. Дуввум, ин дастрасии бештар ба маълумоти алтернативиро васеъ мекунад ва аз ин рӯ имкон медиҳад, ки қарзҳо барои гурӯҳҳои қаблан кам хизматрасонишуда бе талаботи гарав дода шаванд.

Рақамисозӣ имконоти навро барои рушди соҳибкорӣ фароҳам меорад. Платформаҳои рақамӣ, тичорати электронӣ ва бонкдорӣ мобилӣ ба соҳибкорони хурд имконият медиҳанд, ки бо хароҷоти кам фаъолиятро оғоз кунанд, дастрасии зуд ба маблағ ва бозорро дошта бошанд ва хизматрасонии худро дар сатҳи баланд пешниҳод намоянд. Иқтисодиёти рақамӣ муҳаррики нави рушди соҳибкорӣ ба шумор меравад.

Аз як ҷониб, рақамикунии иқтисодиёт имкониятҳои навро барои дастрасӣ ба манбаъҳои молиявӣ фароҳам меорад, аз ҷониби дигар, таъмини соҳибкорони нав ва миёна бо сармоя яке аз мушкилоти ҷиддӣ боқӣ мемонад. Дар ҷунин шароит, қарзи истеъмолий метавонад на танҳо барои эҳтиёҷоти шахсӣ, балки ҳамчун як роҳи алтернативии сармоягузорӣ барои оғози фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешавад.

Қобили зикр аст, ки дар шароити рақамикунии иқтисодиёт равандҳои қарздиҳӣ низ тағйир ёфта, ба платформаҳои рақамӣ, низоми молиявӣ ва хадамоти онлайн таъям мекунад. Ин тағйирот зарурати таҳлили нав ва омӯختани имконияту хатарҳои истифодаи қарзи истеъмолиро дар рушди соҳибкорӣ ба миён меорад.

Аҳамияти қарзи истеъмолий барои рушди соҳибкорӣ дар шароити рақамикунии иқтисодиёт дар он ифода меёбад, ки:

- соҳибкорӣ яке аз унсурҳои калидии рушди иқтисоди миллӣ мебошад, ва дастрасӣ ба сармоя яке аз омилҳои асосии муваффақияти он аст.

- қарзи истеъмолий, ки анъанавӣ ҳамчун қарзи шахсӣ истифода мешуд, имрӯз метавонад нақши сармояи ибтидоиро дар ташкили фаъолияти соҳибкорӣ бозӣ намояд.

- рақамикунии иқтисодиёт имкон медиҳад, ки қарздиҳӣ ба таври онлайн ва босуръат амалӣ гардад, ки барои соҳибкорони нав ва хурд муҳим аст.

- дар шароити кунунӣ таҳқиқи имкониятҳо, мушкилот ва тавсияҳо оид ба истифодаи қарзи истеъмолий барои соҳибкорӣ дар заминаи рақамикунии иқтисодиёт, зарур ва саривақтӣ мебошад.

Қарзи истеъмолий (ё кредитҳои истеъмолий) як шакли қарзе мебошад, ки шахсони воқеӣ (одамони инфиродӣ) аз бонкҳо ё дигар муассисаҳои молиявӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти шахсӣ ва маишӣ мегиранд. Ин намуди қарз одатан барои мақсадҳои ғайриистеҳсолӣ, аз ҷумла харидории техникаи маишӣ, таъмири манзил, пардохти хизматрасониҳо, таълим, сафар ё ҳатто сармоягузорӣ ба соҳибкорӣ хурд барои истифода дода мешавад.

Дар шароити муосир, қарзҳои истеъмолий ба як унсури муҳими низоми молиявии кишварҳо табдил ёфтаанд, ки на танҳо ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат мекунад, балки ба гардиши маблағ дар иқтисоди миллӣ низ таъсири мусбат мерасонанд.

Намудҳои қарзи истеъмолий. Қарзҳои истеъмолий вобаста ба шартҳо, тарзи пардохт ва мақсад метавонанд шаклҳои гуногун дошта бошанд. Дар таҷрибаи бонкдорӣ намудҳои асосии зерини ин қарз мавриди истифода қарор дода мешаванд:

- қарз бо маблағҳои пулӣ (нақдӣ): қарз ба ҳисоб ё ба дасти қарзгиранда пардохт карда мешавад; ба мақсадҳои гуногун истифода бурда мешавад; бе таъиноти мушаххас дода мешавад.

- қарзи мақсаднок: барои хариди ашё ё хизматҳои мушаххас (масалан, техника, таълим, сафар); бонк назорат мекунад, ки маблағ барои мақсади зикршуда истифода бурда шавад.

- қарзи ипотекаӣ (манзилӣ): Барои хариди хона ё таъмири он дода мешавад; Ба муҳлати дароз ва бо таъминнокии гарав пешниҳод карда мешавад.

- қарзи автомобилӣ: барои хариди воситаи нақлиёт; мошин одатан ба сифати гарав истифода бурда мешавад.

- қарзҳои рақамӣ (онлайн): ба воситаи барномаҳои мобилӣ ё платформаҳои низоми молиявӣ пешниҳод мешаванд; зуд, дастрас ва бо ҳуҷҷатҳои кам пешниҳод карда мешавад.

- қарзи "овердрафт": иҷозат медиҳад, ки шахс маблағи бештар аз тавозуни ҳисоби бонкии худ истифода барад.

Бояд тазакурр дод, ки қарзи истеъмоли аз қарзи истеҳсолӣ бо як қатор хусусиятҳои худ фарқ мекунад ва ба таври мухтасар дар ҷадвали зерин ифода карда мешавад.

Тафовути байни қарзи истеъмоли ва қарзи истеҳсолӣ

Нишондиҳандаҳо	Қарзи истеъмоли	Қарзи истеҳсолӣ (тиҷоратӣ)
Мақсад	Қонеъ кардани эҳтиёҷоти шахсӣ	Сармоягузорӣ ба истеҳсолот ё тиҷорат
Гуруҳи қарзгирандагон	Шахсони воқеӣ	Шахсони ҳуқуқӣ ё соҳибқорони инфиродӣ
Мӯҳлати қарз	Кӯтоҳмуддат ё миёнамуддат	Миёнамӯҳлат ё дарозмуддат
Шакли баргардонӣ	Оддӣ, бо пардохтҳои моҳона	Вобаста ба давраи гардиши сармоя
Ҷои ҷорӣ	Одатан баландтар	Камтар, вобаста ба хавф
Талабот ба таъйинот	Баъзан талаб намешавад	Мақсади истифода равшан ва асоснок карда мешавад
Таваҷҷуҳи низоми молиявӣ	Ҳавасмандӣ барои рушди соҳаи истеъмоли	Аҳамияти стратегӣ барои рушди иқтисодӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ тартиб дода шудааст.

Ҳамин тариқ, қарзи истеъмоли ҳамчун воситаи пешбурди ҳаёти шахсӣ, вале дар баъзе ҳолатҳо ҳамчун сармоя барои оғози фаъолияти соҳибқорӣ истифода бурда мешавад, дар ҳоле ки қарзи истеҳсолӣ мустақиман ба рушди иқтисодӣ ва истеҳсолот рабт дорад.

Дар шароити муосири иқтисодӣ, хусусан дар кишварҳои, ки дастрасӣ ба манбаъҳои анъанавии сармоягузорӣ маҳдуд аст, қарзи истеъмоли ба як воситаи муҳими маблағгузорӣ барои оғози фаъолияти соҳибқорӣ табдил ёфтааст. Гарчанде ин намуди қарз бештар барои эҳтиёҷоти шахсӣ пешбинӣ шудааст, вале дар амал бисёре аз шахрвандон онро ҳамчун сармояи ибтидоӣ барои амалисозии идеяҳои тиҷоратӣ истифода мебаранд.

Сабабҳои асосии ба мақсадҳои дар боло зикршуда истифода будани ин намуди қарз - содда ва зуд дастрас будани қарзи истеъмоли нисбат ба қарзҳои тиҷоратӣ, набудани талаботи саҳт оид ба таъмини гарав (бархе намуди қарзҳои истеъмоли бе гарав дода мешаванд), дастрас будан барои шахсони ғайрииндивидуалӣ ва онҳое, ки ҳоло ба таври расмӣ ба соҳибқорӣ машғул нестанд, имконияти озмоиши идеяи соҳибқорӣ бо сармояи кам мебошанд.

Мисол, шахсе метавонад бо гирифтани қарзи истеъмолии 15,000 сомонӣ як нуктаи фурӯши телефонҳои истифодашуда кушояд ва агар муваффақ гардад, фаъолияти худро ба таври расмӣ ҳамчун соҳибқор метавонад идора диҳад.

Бояд тазакурр дод, ки истифодаи қарзи истеъмоли барои тиҷорат ҳамеша бо хатар ҳамроҳ аст, зеро он бо ғоизҳои нисбатан баланд пешниҳод мешавад; дар сурати ноқомӣ дар тиҷорат, шахс маҷбур мешавад аз даромади шахсӣ қарзро пардохт наояд; қонунгузорӣ қарзи истеъмолиро барои мақсадҳои тиҷоратӣ ба таври расмӣ иҷозат намедиҳад, аммо дар амал назорат суст аст.

Соҳибқории хурду миёна (СХМ) — бахши калидии иқтисодиёти Тоҷикистон ва дигар кишварҳои рӯ ба рушд маҳсуб мешавад. Аммо ин бахш бештар аз ҳама ба камбудии сармоя рӯбарӯ мебошад. Дар ҷунин маврид, қарзи истеъмоли метавонад дар ҳолатҳои зерин нақши муҳим бозад:

- Дастгирии молиявӣ ибтидоӣ. Бисёре аз соҳибқорон дар ибтидо маблағи кофӣ надоранд ва барои гирифтани қарзи тиҷоратӣ талаботҳои саҳтро иҷро карда наметавонанд (гарантия, таърихи қарзии мусбат, нақшаи тиҷоратӣ). Қарзи истеъмоли ҳамчун алтернатива хизмат мекунад.

- Сармоягузорӣ ба таҷҳизот ва ашёи хом. Шахсони воқеӣ метавонанд бо истифодаи ин қарз таҷҳизоти оддиро (масалан, мошинаи дӯзандагӣ, асбобҳои сохтмон, ё воситаи нақлиёт) барои оғози фаъолияти худ харидорӣ кунанд.

- Дастрасии босуръат ба маблағ. Қарзҳои истеъмолии рақамӣ, ки тавассути телефон ё онлайн дода мешаванд, хеле зуд пардохт мешаванд. Ин имконият медиҳад, ки соҳибкор маблағро дар вақти зарурӣ ба таври фаврӣ истифода барад (масалан, барои фармоиши фаврии мол).

- Пешбурди соҳибкории занон ва ҷавонон. Дар шароити Тоҷикистон, занон ва ҷавонон аксар вақт аз дастрасӣ ба қарзҳои тичоратӣ маҳруманд. Қарзи истеъмолий имкони хубест барои ин гурӯҳҳо, то бо маблағи кам, корро оғоз намоянд.

Қарзи истеъмолий, новобаста аз он ки аввалан барои эҳтиёҷоти шахсӣ пешбинӣ шудааст, дар шароити маҳдудияти дастрасӣ ба сармоя барои соҳибкорон, метавонад як роҳи муҳими оғози фаъолияти соҳибкорӣ гардад. Ин намуди қарз, агар оқилона ва бо ҳисоб истифода бурда шавад, метавонад боиси рушду тавсеаи соҳибкории хурд, беҳбудии сатҳи зиндагии мардум ва афзоиши гардиши пул дар иқтисоди миллӣ гардад.

Аммо истифодаи қарзи истеъмолий барои тичорат бояд бо малакаю дониши амиқи молиявӣ, таҳлили хатарҳо ва банақшагирии дақиқ сурат гирад, то боиси муфлисшавии шахсӣ нагардад.

Рақамикунии иқтисодиёт маънои табдили равандҳои анъанавии иқтисодӣ ба шакли рақамӣ ва автоматикиро дорад. Яке аз бахшҳои муҳимтарини ин раванд — соҳаи молия ва бонкдорӣ мебошад.

Дар солҳои охир дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ, хидматрасониҳои рақамӣ дар низоми молиявӣ вусъат ёфтаанд. Ин раванд боиси тағйироти зерин гардид:

- Пайдоиши бонкдорӣ тавассути интернет ва мобил: истифодабарандагон метавонанд ҳисобҳоро идора кунанд, пул фиристанд ва ҳатто қарз гиранд бидуни ҳозир шудан ба бонк;

- Ҳисобҳои рақамӣ ва ҳамёнҳои электронӣ (e-wallets): ба монанди *СаломПэй*, *Корти Миллӣ*, *Humo*, *Imon*, *Amonat Mobile* ва дигарҳо, ки ба шахс имкони пардохти хидматҳо ва гирифтани қарзҳои хурдро медиҳанд;

- Автоматикунонӣ ва рақамисозии раванди қарздиҳӣ: дар баъзе мавридҳо қарз дар муддати 10–15 дақиқа тасдиқ ва ба ҳисоб гузаронида мешавад.

Дар натиҷа, хидматрасониҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки дастрасии аҳоли ба қарзҳо содатар, босуръат ва фарогир гардад. Ин барои соҳибкорони хурд ва инфиродӣ як бартарии муҳим ба ҳисоб меравад.

Технологияи молиявӣ— ин маҷмӯи технологияҳои навинест, ки хидматҳои молиявиро бо истифода аз интернет, барномаҳои мобилӣ ва алгоритмҳои интеллектуалӣ амалӣ мекунанд. Дар самти қарздиҳӣ, низоми молиявӣ-платформаҳо нақши зиёд мебозанд, махсусан барои:

- қарзҳои хурд ва кӯтоҳмуддат;
- онлайн-қарзҳо бе таширф ба бонк;
- арзёбии кредитпазирӣ тавассути алгоритмҳои рақамӣ (на бо усули анъанавии тафтиши тавозун ё гарав);
- фароҳамсозии қарз ба шахсони бе таърихи бонкӣ.

Намунаҳои амалӣ истифодаи онҳо дар Тоҷикистон:

- Имон Интернешнл: пешниҳоди қарзҳои хурди рақамӣ тавассути барномаи мобилӣ;
- Алиф Молия: бо истифодаи барномаи *Alif Mobi* хидматрасониҳои гуногуни молиявиро, аз ҷумла қарз, ба мизочон пешниҳод мекунад;

- Ҳумо мобил бонк ва Амонат мобайл: бо пешниҳоди қарзҳои хурд ба ҳисоби рақамӣ.

Намунаҳои ҷаҳонӣ:

- М-Пеза (Кения): яке аз аввалин платформаҳое, ки дар Африқо имкони гирифтани қарз тавассути телефонро дод;

- Кива, Тала, Бренч: низоми молиявӣ-платформаҳо барои пешниҳоди микрокредитҳо дар кишварҳои рӯ ба рушд;

- ПейПал Кредит, Кларма, Афтепей: системаҳои қарздиҳии рақамӣ барои харидорони онлайн.

Хулоса, низоми молиявӣ платформаҳо имконият медиҳанд, ки сармоягузориҳои хурд ба соҳибкорӣ бе монеа ва дар муҳлати кӯтоҳ амалӣ гардад — махсусан дар минтақаҳои, ки бонкҳои ғайристандарт.

Афзалиятҳо ва хатарҳои рақамикунии қарздиҳиро дар поён ба таври ҷудогона меорем:

1. Соддагии раванд: Аризаи қарзро метавон ба таври онлайн пур кард, бе ташриф ба муассисаҳои молиявӣ.

2. Суръат: Дар баъзе ҳолатҳо пешниҳоди қарз дар муддати 10 дақиқа тасдиқ карда мешавад.

3. Фарогирӣ: Шахсони деҳотӣ ва ё дилхоҳ шахсон низ метавонанд қарз гиранд.

4. Таъмини шаффофият ва рақобат: Платформаҳо имкони муқоисаи фоиз, шарт ва муҳлатро фароҳам месозанд.

5. Маблағгузориҳои соҳибкорони наватасис: Барои соҳибкорони хурд — имконияти беҳтарин барои оғози фаъолият бидуни пешниҳоди гарав мебошад.

Ба хатарҳои рақамикунии қарздиҳӣ инҳо дохил мешаванд:

1. Камбудии саводи молиявӣ: Бисёре аз аҳоли шартҳои қарзро намефаҳманд, ки ин метавонад ба мушкилоти зиёдати оварда расонад.

2. Фоизҳои баланд: Қарзҳои онлайн ё микроқарзҳо аксар вақт бо фоизҳои баланд пешниҳод карда мешаванд.

3. Хатарҳои амнияти рақамӣ: Интиҳоб ё истифодаи платформаҳои қалбаки метавонад боиси гум шудани маълумот ё маблағ гардад.

4. Афзоиши қарзҳои бе кафолат: Афзоиши шумораи қарзҳо ба шахсони бе таърихи қарзӣ метавонад низомро бо хатари нобоварӣ ва барнагаштани қарзҳо рӯбарӯ созад.

5. Таҳкими вобастагӣ ба технология: Дар сурати набудани интернет ё таҷҳизоти мобилӣ, қисми зиёди аҳоли аз ин имконот маҳрум мемонанд.

Барои бомуваффақият истифода бурдани қарздиҳии рақамӣ зарур аст, ки ҳам маъмурияти молиявӣ, ҳам саводи рақамии аҳоли ва ҳам назорати давлатии муассир рушд дода шаванд.

Бояд тазакурр дод, ки рақамикунии иқтисодӣ боиси таҳаввулоти амиқ дар низоми қарздиҳӣ шудааст. Дар шароити Тоҷикистон, ин раванд имкониятҳои навро барои дастгирии соҳибкории хурд ва миёна фароҳам овард. Хизматрасониҳои рақамӣ ва низоми молиявӣ-платформаҳо ба вусъати хизматрасонии молиявӣ ва коҳиши монеаҳои дастрасӣ ба қарз кумак расониданд. Бо вучуди ин, истифодаи ин имконот бояд бо саводи молиявӣ ва рақамӣ, назорати давлатӣ, ва амнияти маълумотҳо ҳамроҳ бошад, то ба натиҷаҳои мусбат бирасад.

Мушкилот ва хатарҳои марбут ба истифодаи қарзи истеъмоли дар соҳибкорӣ. Гарчанде ки истифодаи қарзи истеъмоли ҳамчун сармоя барои оғози фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити камбудии маблағ роҳи алтернативии амалӣ ба назар мерасад, вале он ҳамеша бо хатарҳои ҷиддӣ ва чанд мушкилоти сохторӣ ва ҳуқуқӣ рӯбарӯ мебошад. Дар ин қисмат муҳимтарин омилҳои, ки ба истифодаи самараноки қарзи истеъмоли барои рушди соҳибкорӣ ҳалал мерасонанд, мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

1. Хатарҳои молиявӣ ва барнагаштани қарз.

Истифодаи қарзи истеъмоли дар фаъолияти тиҷоратӣ на ҳамеша натиҷаи мусбат медиҳад. Соҳибкорони наватасис, ки аксаран таҷриба надоранд, бо хатарҳои зерин рӯбарӯ мешаванд:

Ноқофӣ будани даромад барои пардохт намудани қарз:

- Соҳибкорони нав ҳатто пас аз оғози фаъолият ғайридаи кофӣ ба даст намеоранд, вале уҳдадориҳои пардохти моҳонаи қарз боқӣ мемонанд.

- Аз сабаби набудани даромади устувор, хатарҳои ноқомиҳои молиявӣ ва ҳатто муфлисшавии шахсӣ зиёд мешаванд.

Фоизҳои баланд ва шароити сахт:

- Қарзҳои истеъмоли одатан бо фоизи солонаи баланд (20–35%) пешниҳод мешаванд.

- Барои соҳибкор, чунин фоиз метавонад хароҷоти умумиро зиёд ва ғайридаи воқеиро кам кунад.

Хатарҳои таваррум ва тағйири қурби асъор:

- Дар шароити бозори иқтисодӣ, қурби пул ва таваррум ба нархи мол ва хароҷот таъсир мерасонанд, ки ин метавонад ба хароҷоти зиёд ва аз даст рафтани қобилияти пардохтадокуни оварда расонад.

Гирифтани қарз бе банақшагирии воқеӣ:

- Соҳибкорон баъзан қарз мегиранд, бидуни таҳлили воқеии бозор, рақобат ва мӯҳлати бозгашти сармоя.

Дар натиҷа, қарзи шахс ба қарзи мушкилситон мубаддал мешавад.

Қарзи истеъмолии нодуруст истифодашуда метавонад на ба рушди соҳибкорӣ, балки ба афзоиши қарзи шахс, фишори равонӣ ва муфлисшавӣ оварда расонад.

2. Маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ва меъёрҳои қарзидӣ.

Мақсаднок набудани қарз:

- Қарзи истеъмолий тибқи қонунгузорӣ барои истеъмоли шахсӣ дода мешавад, на барои фаъолияти тижоратӣ.

- Истифодаи ғайрмақсаднок метавонад дар сурати пайдо шудани баҳсҳои ҳуқуқӣ, соҳибкорро дар мавқеи нобаробар қарор диҳад.

Қонунгузориҳои номаълум ё ноপুরра:

- Дар қонунгузориҳои Тоҷикистон қарзи истеъмолий ва қарзи соҳибкорӣ тафриқаи аниқ доранд, вале назорат ба истифодаи воқеии маблағ суиқ мебошад.

- Муқаррарот барои қарзҳои тижоратӣ талаботи зиёде доранд (нақшаи тижоратӣ, гарав, таърихи кредитӣ), ки аксар соҳибкорои нав онҳоро иҷро карда наметавонанд.

Надоштани ҳифзи ҳуқуқи мушаххас:

- Агар соҳибкор, ки аз ҳисоби қарзи шахсӣ фаъолиятро оғоз кунад ва ба мушкилӣ дучор шавад, дар қонун механизми махсуси ҳифз қардан вучуд надорад.

- Ҳар гуна баҳси судӣ бо бонк метавонад бо мусодираи амволи шахсӣ анҷом ёбад.

Дар сурати надоштани танзими равшани қонунӣ, қарзи истеъмолий ҳамчун сармоягузорӣ ба соҳибкорӣ одатан номуносиб ва хатарнок мешавад, хусусан агар фаъолият ба муваффақият анҷом напазирад.

3. Набудани дониши молиявӣ дар байни соҳибкорои нав.

Яке аз омилҳои муҳими нобарории лоиҳаҳои тижоратӣ, ки бо қарзи шахсӣ сармоягузорӣ мешаванд — ин надоштани саводи молиявии қисми зиёди аҳоли ва банақшагирии нодуруст мебошад.

Нодуруст фаҳмидани шароити қарз:

- Бисёриҳо шартномаи қарзро намехонанд ё намефаҳманд;

- Аз ғоизҳои солона, ҷаримаҳо ва хатарҳои таъхири пардохт огоҳ нестанд.

Набудани таҳлили вазъи бозор:

- Аксар соҳибкорои нав бидуни таҳлили бозор, рақобат ва талабот корро оғоз мекунанд;

- Ин боиси хатогиҳои стратегияи бизнес мешавад.

Идоракунии нодурусти маблағ:

- Баъзе соҳибкорон пас аз гирифтани қарз маблағро барои эҳтиёҷоти шахсӣ ё масрафҳои ғайритижоратӣ истифода мебаранд;

- Набудани ҳисоби молиявии дуруст боиси шикасти фаъолияти навтаъсис мегардад.

Тадақиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар байни ҷавонон ва занони соҳибкори деҳот сатҳи саводи молиявӣ паст мебошад, ки ин хатарҳои истифодаи нодурусти қарзро афзоиш медиҳад.

Истифодаи қарзи истеъмолий барои рушди соҳибкорӣ метавонад дар ҳолатҳои муайян як имкони воқеӣ дошта бошад, аммо он бояд бо эҳтиёт ва омодагии ҷиддӣ сурат гирад.

Бидуни саводи молиявӣ, танзими ҳуқуқӣ ва назорати самаранокӣ истифодаи қарз, он метавонад ба мушкilotи шахсӣ ва иқтисодӣ оварда расонад.

Ҳамин тариқ, қабули қарор оид ба гирифтани чунин қарз барои соҳибкорӣ бояд бо банақшагирии дақиқ, фаҳмиши шартҳо ва мушовира бо мутахассисони молиявӣ анҷом дода шавад.

АДАБИЁТ:

1. Mesenbourg T.L. Measuring the Digital Economy: Working Paper / U.S. Bureau of the Census. — Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2001
2. OECD. Digital Economy Outlook 2024. Volume 2: Strengthening Connectivity, Innovation and Trust [Электронный ресурс] / OECD Publishing. — Paris: OECD, 2024. — 223 с.
3. Аксёнова Е. А. Экономические аспекты цифровизации металлургической отрасли // Сборник научных работ серии «Экономика». 2023. № 30. С. 6–22.
4. Аксёнова Е. А. Момот Л. А., Агеева А. С. Направления и перспективы цифровизации публичного финансового контроля в Российской Федерации // Сборник научных работ серии «Экономика». 2023. № 32. С. 15–24.
5. Волкова А. А., Плотников В. А., Рукинов М. В. Цифровая экономика: сущность явления, проблемы и риски формирования и развития // Управленческое консультирование. 2019. № 4. С. 123–130.
6. Дудин Н.М., Омарова З.К. Цифровое предпринимательство в сфере услуг и торговом секторе: сущность, цели, задачи, оценка экономических выгод // ЦИТИСЭ №1(18). — 2019. — ISSN 2409-7616. (анализ цифрового предпринимательства в экономике)
7. Криштаносов В. Б. Цифровизация финансового сектора экономики: проблемы и перспективы [Электронный ресурс] // Труды БГТУ. Серия 5: Экономика и управление. 2022.
8. Мещеряков Р.В. Два подхода к определению цифровой экономики / в: Theoretical Foundations of Digital Economy [Электронный ресурс]. — URL: https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/31_Umrzakova.pdf. — С. 5–6.
9. Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017–2030 годы: указ Президента РФ от 09.05.2017 г. № 203
10. Набиев Ф.М. Роль цифрового кредитования в содействии росту электронной коммерции для МСП // Tim Journal. — 2025.
11. Цифровая повестка Евразийского экономического союза до 2025 года» — официальный документ/сборник ЕЭК. Москва, 2018
12. Шевченко Н. А., Калинова В. Д. Цифровая экономика и ее влияние на финансовый рынок // Стратегии бизнеса. 2020. № 8. С. 83–87.
13. Энговатова А.А., Поспелова Т.В. Цифровая экономика: рекламный лозунг или реальность? // Трансформация бизнес-моделей в условиях цифровой экономики. Материалы конференции «Неделя инноваций», 2017. С. 41–44.

УДК 655:338.242(575.3)

Холиқов И.Х.

**ХУСУСИЯТҲОИ ИСТЕҲСОЛОТ ДАР ИНДУСТРИЯ ТАЪБУ НАШР ВА ТАБОДУЛИ
БОЗОРИИ ОН**

Дар мақола нақшу манзилати соҳаи таъбу нашр, ки яке аз соҳаҳои пешбари соҳаи эҷодкорӣ, ки маҳз тавассути густариш ёфтани он имконияти амалигардии самараҳои синергетикии моликияти зеҳнӣ, салоҳиятҳои эҷодии зиён сурат мегирад, мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф, ба ҳулосае омадааст, ки айни замон, пайваста бо табодули бзори фаҳмолияти корхонаҳои соҳаи таъбу нашр кори худро дар асоси истифодаи як қатор технологияҳои иттилооиву индустриалии сифати инноватсионӣ дошта роҳандозӣ намуда истодаанд.

Дар мақола асоснок карда шудааст, ки дар марҳилаи нави рушди мамлакат ва соҳаи таъбу нашр, густариш ёфтани муносибатҳои бозорӣ дар соҳа бояд раванди интератсионӣ, яқояшавии шаклҳои гуногуни васоити ахбори умум, ҳамгироии мустақими агентҳои иттилоотӣ ва студияҳои дизайнерӣ, идораҳои нашрияҳои даврӣ аз нигоҳи иқтисодӣ ва талаботи замони муосир мувофиқи мақсад мебошад. Ин раванд, сурат гирифтани ғайолияти созандаи васоити ахбори умум, маҳсулоту хизматрасониҳои таъбу нашр, нусаҳои ҷопӣ ва шабакавии онро таъмин намуда дар бозори маҳсулоти таъбу нашр мавқеи муносиб пайдо менамояд.

Калидвожаҳо: индустрияи таъбу нашр, иқтисодиёти саноати таъбу нашр, маҳсулоти таъбу нашр, бозори молҳои хизматрасониҳои таъбу нашр, интратсияи соҳа, мутамарказшавии сармояи соҳа ва корхонаҳои он, бахши хусусии таъбу нашр.

Холиков И.Х.

ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВА В ИЗДАТЕЛЬСКОЙ ИНДУСТРИИ И ЕЕ РЫНОЧНА ТРАНСФОРМАЦИЯ

В статье рассматриваются роль и положение издательской отрасли, являющейся одним из ведущих секторов креативной индустрии, развитие которой позволяет реализовать синергетический эффект интеллектуальной собственности и творческого потенциала. Автор приходит к выводу, что в настоящее время, в условиях непрерывного рыночного обмена видами деятельности, издательские предприятия строят свою деятельность на основе использования ряда инновационных информационных и промышленных технологий.

В статье обосновывается, что на новом этапе развития страны и издательской отрасли расширение рыночных отношений в отрасли должно сопровождаться процессом интеграции, слиянием различных форм средств массовой информации, прямым объединением информационных агентств и дизайн-студий, а также подразделений периодических изданий, что экономически целесообразно и отвечает требованиям современной эпохи. Этот процесс, обеспечивая творческую активность средств массовой информации, издательскую продукцию и услуги, их печатные и сетевые экземпляры, найдет достойное место на рынке издательской продукции.

Ключевые слова: издательское дело, экономика издательского дела, издательская продукция, рынок издательских товаров и услуг, отраслевая интеграция, концентрация капитала в отрасли и ее предприятиях, частный издательский сектор.

Холиков И.Х.

PRODUCTION FEATURES IN THE PUBLISHING INDUSTRY AND ITS MARKET EXCHANGE

The article studies the role and position of the publishing industry, which is one of the leading sectors of the creative industry, the development of which provides the opportunity to realize the synergistic effects of intellectual property and creative potential. The author concludes that currently, with the continuous market exchange of activities, publishing enterprises are conducting their work based on the use of a number of innovative information and industrial technologies.

The article substantiates that at a new stage of development of the country and the publishing industry, the expansion of market relations in the industry should be accompanied by a process of integration, the merger of various forms of mass media, the direct integration of information agencies and design studios, and the departments of periodicals, which is economically and economically appropriate and meets the requirements of the modern era. This process, ensuring the creative activity of mass media, publishing products and services, their printed and network copies, will find a worthy place in the publishing products market.

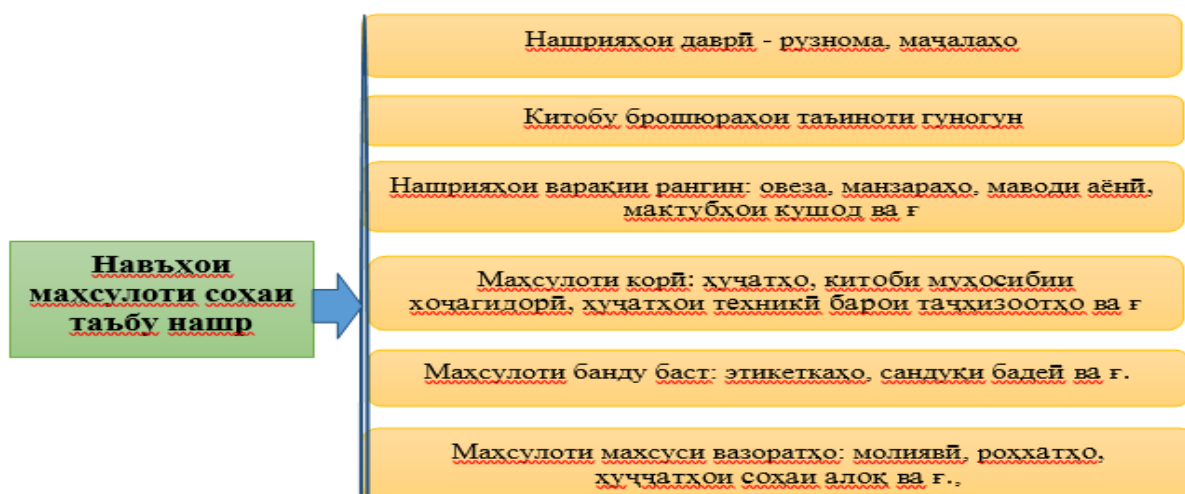
Key words: publishing industry, economics of the publishing industry, publishing products, the market of publishing goods and services, industry integration, concentration of capital in the industry and its enterprises, the private publishing sector.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар самти таъмини рушди фазои ягонаи фарҳангии мамлакат ва тарғиби дастовардҳои фарҳанги миллии замони истиқлол, “рушди низоми тарғибу ташвиқи мероси моддӣ ва ғайримоддӣ фарҳанги халқи тоҷик – ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, анъанаҳои шиғоҳӣ ва воситаҳои баёни онҳо, ба мисли забон, санъат, анъана, урфу одат, донишу малақаҳои ба ҳунари анъанавӣ мансуб, дастхатҳои нодир ва шомил намудани онҳо ба Феҳристи мероси фарҳангии ЮНЕСКО” [6, с 67], ке аз самтҳои афзалиятнок эълон шудааст. Дар ин чода нақшу манзили соҳаи таъбу наشري Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз соҳаҳои пешбари соҳаи эҷодкорӣ мебошад меафзояд. Зеро, маҳз тавассути густариш ёфтани ин соҳа имконияти амалигардии самараҳои синергетикии моликияти зеҳнӣ, салоҳиятҳои эҷодӣ зиён сурат мегирад. Айни замон, корхонаҳои соҳаи таъбу наشري мамлакат дар асоси истифодаи як қатор технологияҳои иттилооиву индустриалӣ рушди инноватсионӣ худро таъмин намуда барои рушди зеҳнӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва саноатӣ кишвар сахм гузошта истодаанд.

Бояд таъкид намуд, ки дар низоми иқтисоди бозорӣ соҳаҳои таъбу наشر дар иқтисодиёт нақши муҳим дорад. Дар мамлакат аз нуқтаи назари иқтисодӣ фаъолият дар ин соҳа шакли соҳибкорӣ, ки ба интиҳоб, наشر ва паҳн кардани китобҳо ва дигар маводи чопӣ ё рақамӣ алоқаманд аст, инкишоф ёфта истодааст. Барои густариш додани фаъолияти пурсамари корхонаҳои соҳаи таъбу наشري мамлакат ва мутобиксозии он ба меёру сифати рушди бозори маҳсулоти таъбу наشر зарурати омӯхтани таҷриба ҷаҳониरो тақозо менамояд.

Бояд қайд намуд, ки корхонаҳои таъбу наشر ба навъи системаҳои мураккабу кушода дохил мешавад. Раванди омодакунии маводҳои интишоршаванда аз фаъолияти ҷузъҳои мухталифи сохторӣ вобаста аст, ки сарфи вақти зиёдро талаб менамояд. Саноати таъбу наشر (полиграфия) дар бахши саноатӣ иқтисоди ҷойгоҳи муҳим дошта дар пешрафти иқтисодии мамлакат, бахусус дар самти ғани гардонидани доорои ғайримоддӣ иқтисодиёт. нақши калон дорад.

Дар корхонаҳои ин соҳа навъҳои зиёди маҳсулоти чопӣ истехсол мешавад, ки амалан дар тӯлми соҳаҳои иқтисоди миллӣ истифода мешавад ва як қисми ҷудонашавандаи он ҳам мебошанд. Навъҳои гуногуни ва доираи фаъолияти ин соҳа, кор ва хизматҳое, ки корхонаҳои он пешниҳд менамояд, хеле васеъ аст. Ин омили асосии ташаккули сохтори мураккаби дохилисоҳа мебошад (расми 1.).

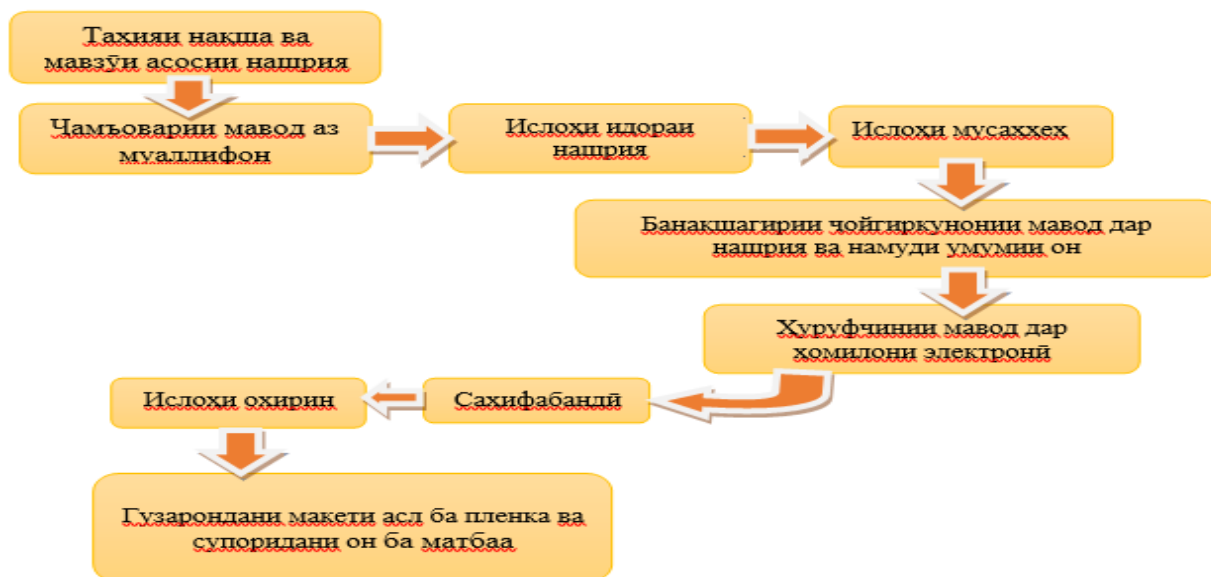

Расми 1. Наъви маҳсулоти таъбу наشر

Манба: Раҷианов Д. Ҷ., Бабаханова Х.А., Хакназарова О.Д. Развитие полиграфической отрасли в условиях независимости Республики Таджикистан // Universum: технические науки: электрон. научн. журн. 2024. 2(119). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/16900> (дата обращения: 25.09.2025).

Дар замони муосир табодули бозории корхонаҳои соҳаи таъбу нашр мушоҳида мешавад, ки он куллан аз даврони шуравӣ фарқ мекунад. Дар иқтисодиёти собиқ иттиҳоди шуравӣ, аз он ҷумла дар Тоҷикистон, ки фаъолияти системаи иқтисодии он асосан ба механизмҳои маъмурияти фармондихӣ тақия менамуд, дар корхонаҳои таъбу нашр, ҳалқаи иҷроқунандагон хеле дароз буд ва раванди исҳосолот на ҳамеша оқилона ташкил карда мешуд. Фаъолият бештар ба меҳнати дастӣ асос мегирифт, маводи нашрияи оянда, масалан, дар рӯзномаҳо, ҳарфҳои тавассути меҳнати дастии ҳуруфчинони матбаа дар оҳан ҷида мешуд, макети асл – маводи иттилоӣ ва тасвирӣ дар саҳифаҳо тақсим ва ширеш карда мешуд. Пас аз муайян намудани хатоҳои имлоӣ дар нашриёт боз ҳам дар матбаа бо меҳнати дастӣ ислоҳ карда мешуд. Чунин технология дар корхонаҳои калони таъбу нашри ҷумҳурӣ то соли 1997 истифода карда мешуд. Барои ворид намудани ислоҳоти зарурӣ дар маводҳо ва то замони дар саҳифа ҷой додани он (ки тозагии саҳифаҳо ва ғайри ин нашрро таъмин мекард), таҳрири дастхатҳо то ҳуруфчинӣ ва ислоҳ қардан дар гранка иҷро карда мешуд.

Пайваста бо рушди индустриализу инноватсионӣ ва шомил шудани Тоҷикистон ба муносибатҳои иқтисодӣ байналмиллалӣ сикли истеҳсолии исҳосолоти маҳсулоти ҷопӣ сифати индустриалӣ гирифта нисбатан камзаҳмат шуда истодааст. Истифодаи технологияву техникаи муосир имкон дод, ки хароҷоти меҳнати кормандони соҳа хеле кам шавад. Раванди технологияи сохтани макети асл, ки дар замони муосир маъмул аст, дар **нақшаи 1** оварда шудааст.

Расми 1. Равандҳои эҷоди макети асли нашрияи ҷопӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Да таҳия намудани макети асли нашрия имрӯз метавонад фаъолияти ду фардро дар бар гирад: муаллифи маводи интишоршаванд ва саҳифабанд–оройишгари мавод. Тамоми равандҳое, ки вобаста ба интишор сурат мегирад аз ҳудуди бинои редакция берун намебарояд, ки барои паст намудани сатҳи хароҷоти трансформатсиониву трансаксионӣ муосида менамояд. дар замони муосир, макети асли аз маводи дар шакли электронӣ иборат буда. (бо истифода аз компютер) дар он саҳифаҳо ҷидашудаи иттилоот ҷой гирифтааст. Ин шакли электронӣ имконияти медиҳад, ки ислоҳи матнро ба осонӣ тағйир дода шаванд ва бо истифода аз принтери лазерӣ ба пленкаи махсус гузаронида барои ҷоп ба матбаа мефиристанд.

Сипас, баъд аз тайёр шудани мавод, вай ба матбаа меравад. Дар ин мавриди метавонад вобаста ба ҳаҷми матн матбаи худӣ нашриёт ва ё матбаи берунӣ, ки ба интишори рӯзнома ё маҷалла машғул мебошанд, ҷоп мекунад, Корхонаҳои хурди нашриётӣ баъзе маҳсулоти полиграфиро дар техникаи худӣ ҷоп мекунад, аммо барои ҷопи теъдоди калони маҳсулот хизматрасониҳои матбааҳои берунии ташкилот истифода мешавад.

Солҳои охир дар матбаҳои мамлакат имкониятҳои васеи истифодаи техникаву технологияи муосир фароҳам шудааст, ки он барои омодаозии шаклҳои тайёр, истифодаи тарзҳои гуногуни нашр мусоидат намуда истодааст.

Дар замони муосир, ки дар системаи васоити ахбори омма ҷойгоҳу нақши (экспансияи) телевизион ва радио афзуда истодааст, рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо дар бозори итилоот ба рақобати шадиди бархӯрддоранд. Бинобар он имрӯз зарурати мутобикшавӣ бо ҳамзистии мувозӣ бо онҳо пайдо шудааст. Вобаста ба ин ҳолати рақобатӣ ҳадафмандии таҳияи шаклҳои нисбатан пешқадам ва рақобатпазири интишор, ки дар шаклҳои электронӣ (дар CD-дискҳо, дар шабакаҳои маҳалӣ ва ҷаҳонӣ) ҷой дода мешавад, нерӯи гирифта истодааст. Ин раванд тавассути таъсири бозори муосири ҷаҳонии итилоот сурат гирифта истодааст. Дар ҳориҷа чандин сол қабл аввалини ҷопи мошинии рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо, ки дар компютер дар режими online (ҳолате ки компютер бо шабакаи компютерӣ пайваست карда шудааст) ё Интернет дастрасанд, пайдо шудаанд: «The Washington Post», «Los Angeles Daily News», «New York Daily News», «Analytical Chemistry» «Faraday Discussions»). Аз афзоиши нуфузи маҷаллаҳои тамоман “бекоғаз”, ба мисли «The Electronic Magazine», «Launch», «Blender» ва ғайраҳо хонандагон оғаҳанд.

Шӯҳрати интернет (Internet), синоним – Шабакаи ҷаҳонӣ, ки низоми умумичаҳониро барои ташкили робитаи миёни шабакаҳои компютерӣ мусоидат менамояд, рушд ёфтааст. Дар доираи ин низом дастрасӣ тавассути модем (дастгоҳи дигаргункунандаи сигналҳои рақамии компютер дар шакли мушобех ва, баракс, барои интиқол бо хатти телефон ё ҳомили дигар), инчунин, пешниҳоди барномавии коммуникатсионӣ аз рӯи шабакае, ки ба муштариён аз тарафи провайдер интиқол мешавад, яъне ҳадамоти компютери ширкати тичоратӣ, ки бо музди муайян дастрасӣ ба шабакаро пешниҳод менамояд, амалӣ карда мешавад [4].

Шабакаи оламгирӣ интернет ба фиристодани файлҳо ва дастрас шудан ба компютерӣ дур ва серверҳои (ҳомилони фазои шабака) ҳадамоти ахбор ҷойгир кардашуда имконияти васеъ фароҳам овардааст. Фаъолияти шабонарӯзии интиқоли ахбор тавассути почтаи электронӣ ва дигар хизматрасониҳои зиёди интернетӣ ба ҷузъи муҳими ҳаёту рӯзгори аъзоёни ҷомеа гаштааст.

Интернет ба туфайли ҳадамоти World Wide Web (www) шӯҳрати зиёд пайдо кардааст. Ҳамин тариқ, ин равандҳо на танҳо ташаккулу рушди ҷомеаи муосири итилоотиву инноватсиониро мусоидат намудааст, аз тарафи дигар аъзоёни ин ҷомеаи нави сифати постиндустриалӣ дошта бо талаботи самараноки худ ба рушди технологияи навини итилооти ва ташаккулу рушди иқтисоди рақамӣ тақон бахшидааст [4].

Ибтидои солҳои 90-ум, аниқтараш то соли 1993 дар фазои итилоотӣ ба маънои маъмули истилоҳи мазкур фазои иттилоотии Интернет мавҷуд набуд. Баъзе маҷаллаҳои илмӣ аҳён аҳён бо ҳамтоёни худ муошират карда интишори бойгонҳои электронӣ ва маҳзани маълумотро фақат барои мутахассисони касбӣ пешниҳод менамуданд. Нахустин маротиба ҷой додани ахши ахбор дар Интернет аз тарафи «Reuters» и «New York Times» оғоз шуда буд. Аммо интернетӣ он давр тасвири сиёҳу сафедро пешниҳод мекард. Матнҳо дар интернет аслан ба забони англисӣ ҷой дода мешуд, воситаҳои графикӣ ва садоӣ ҷой надошт.

Сипас баъди соли 1194 пайваستا бо пайдоиши технологияи «www» имконияти истифодаи маводи графикӣ, аудиоӣ ва видеоӣ пайдо шуд. Ин раванд барои корхонаҳои таъбу наشري кишварҳои рушдкардаи ҷаҳон (асосан ИМА, ки Интернет дар он ҷо тавлид шудааст) имконияти васеъро барои сохтани шаклҳои рангаи электронии рӯзномаҳои худ ва агентҳои ахборотӣ пайдо кард. Рӯзномаҳои ин кишварҳо ба васеъ кардан ва аз нигоҳи сифат беҳтар сохтани сайтҳои худ (сайт – маҷмӯи веб-саҳифаҳо мантиқан бо ҳамдигар вобаста ва дар як сервер ҷойгиршуда) оғоз намуданд.

Бояд қайд намуд, ки «The Electronic Club» («Электроник Клуб») – нахустин рӯзномаи электронӣ мебошад, ки ибтидои солҳои 90-ум дар ИМА ба фаъолият оғоз намуда буд. Бо ақидаи муҳаққиқони соҳа дар аввали соли 1995 аллааӣ 100 рӯзномаи электронӣ дар фазои итилоотӣ вучуд дошт, дар аввали соли 1996 бошад теъдоди онҳо ба 815 ва дар миёнаи соли 1996, аз рӯи маълумоти маҷаллаи «Editor & Publisher» - ба 1115 расид [3]

Дар он замон пайваста бо нашрияҳои Интернет хонандагони он низ афзуд, ки муҳаррирон ва соҳибони ин нашрияҳо дилгарм намуд, зеро онҳо итминон пайдо намуданд, ки хароҷоти аввалияи онҳо ҳатман ғоидаи муайян хоҳад овард. Ҳвнӯз дар соли 1994 рӯзномаи шабакавии «Сан -Хосе Мерьюри ньюс» масоҳати рекламавии худро ба маблағи 180 ҳазор доллар фурӯхт [2].

Бо баробари рушди фазои интернетӣ маҳдудият дар нусхаи шабакавӣ ба мисли нусхаи матбаавӣ барҳам хурд. Дар натиҷа васеъ намудани мавзӯҳои мавод ва умқи фароғрири масъалаҳои баррасишаванда, вобаста ба талаботи истифодакунандагонсурат гирифт. Дар марҳалаи муосири рушди фазои интернетӣ инкишофи устувори гурӯҳҳои муайяни васоити ахбори умуми шабакавӣ ва шаклҳои гуногуни онҳо (рӯзнома ва маҷаллаҳои шабакавӣ, агентҳои иттилоотӣ, низомиҳои иттилоотӣ ҷустуҷӯӣ, порталҳо, рӯйхати ирсол ва ғайра) мушоҳида мешавад. Нашрияҳои махсусан шабакавӣ ва агентҳои иттилоотии шабакавӣ, ки онҳо дар гирд овардану ва ҷойгиркунии ҳар гуна иттилоот дар шабакаҳои электрониро машғул мебошанд, дар фазои тилоотии ҷаҳонӣ ҷойгоҳ устувор пайдо намуданд. Фаъолияти онҳо доираи таҳрезиву татбиқи лоиҳаҳои муштараки ташкилотҳои анъанавии иттилоотӣ таъбу нашр ва сохторҳои шабакавии ғайриматбуотӣ, ташкил карда шудааст.

Дар шабакаҳои иттилоотӣ ҷустуҷӯӣ натавонанд ҷустуҷӯи иттилоотӣ зарурӣ оид ба ҳодисоти ҷанбаҳои гуногуни ҷомеа, балки қисматҳои мавзӯии сохторишуда (ахбори маҳаллӣ ва байналмиллалӣ, маълумот дар бораи обу ҳаво ва ғайра) доранд. Порталҳоро Зинаи навбатии рушди низомиҳои иттилоотӣ ҷустуҷӯиро порталҳо ташкил доданд. Чи тавре ки К. Ҳамилтон³ қайд кардааст, «портал – пешниҳоди ҳама чиз: низомиҳои ҷустуҷӯӣ, ахбор барои интиҳоб, «хонаҳо» барои муошират, бозиҳои электронӣ ва ғайра дар як сайт мебошад». Хусусияти портал хизматрасонии ҷомеа ро талаботи истеъмолкунандаи иттилоот муайян менамояд.

Дар Тоҷикистон факултаи рӯзноманигории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дорои маълумоти нисбатан пурра доир ба ҳолат ва ҷараёни инкишофи рушди рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои электронии ватанӣ дорад. Факулта, ки солҳои охир бисёре аз конфронсҳои илмӣ амалӣ, масалан давр мавзӯи «Ба дунёи нав – ВАО-и нав», «Васоити электронии ахбор дар шароити вусъатёбии муборизаҳои иттилоотӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллий» ва ғайро баргузор намуда, рӯзномаҳои электронӣ намоиш дода истодааст [7]. Дар марҳилаи муосири рушди нашрияҳои ватанӣ тамоми рӯзномаву ҳафтаномаҳо дар Интернет (ҳам нусхаҳои шабакавии рӯзнома ва маҷаллаҳои матбаавӣ, ҳам нашрияҳои дар асл шабакавӣ) ҷой дода шудааст.

Тамоми муассисаҳои соҳаи таъбу нашри мамлакат барои сохтани макетҳои асли электронӣ низомиҳои рӯймизии таъбу нашр нармафзор ва ё барномаҳои махсуси компютерӣ истифода мебаранд, ки ба баланд шудани самаранокии ва ҳосинокии фаъолияти таъбу нашр мусоидат намудааст. Аммо, ба даст овардани ҳамаи пакетҳои барнома сармоягузори калон тақозо мешавад. Дар ин ҷода мушкили асосӣ сатҳи пасти сармоягузорӣ ва дастгирии давлатӣ мебошад.

Дар баъзе корхонаҳои таъбу нашр бо сабаби маҳдудияти молиявӣ ва сатҳи пасти маблағгузори бучетӣ ва дар шароити заиф будани сатҳи дастгирии ёрии ҳомиён, фақат имконияти пушонидани хароҷоти қоғаз, пленка ва нигоҳ доштани мошини нашриётро вучуд дорад, имконияти пайваст шудан ба Интернет, ҳатто пардохти пули алоқаи телефонӣ хеле маҳдуд аст. Маҳз устувори молиявӣ иқтисодӣ ва таъмини технологияи иттилоотӣ барои сохтани макетҳои асл ва пайвастшавӣ ба Интернет имкон васеъ фароҳам оварда суръати сикл оид ба истеҳсоли маҳсулот тезонида мешавад, ки ин махсусан барои нашрияҳои даврӣ муҳим мебошад.

Ҳамин тариқ, айни замон дар соҳаи таъбу нашри ҷумҳурӣ, мисли дигар давлатҳои узви Иттиҳоди давлатҳои мустақил. ҳамоно раванде, ки ибтидои солҳои 90-ум матбуоти кишварҳои рушдкарда аз сар гузаронда буд, аз сар мегузаронад [1]. Аксари ташкилотҳои пуриктидор ва калонтарин таъбу нашр ҳамвора барои касб намудани вазъияти муайянкунанда дар фазои бозори маҳсулоти худ, корхонаҳои ҷопии нисбатан хурд ва заифро бо роҳи ҳамроҳ намудан ва ё азхуд намудани онҳо саъю кӯшиш карда истодаанд. Аммо, вазъи монополӣ метавонад монеаи рушди соҳа гардад. Бинобар он барои муаммалгардонии механизмҳои иқтисодии рушди корхонаҳои соҳа омӯхтани таҷрибаи хориҷии корхонаҳои мазкур мувофиқи мақсад хоҳад буд.

Дар кишварҳои аз нигоҳи иқтисодӣ мутаракки ҷаҳон (ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Олмон) ҳиссаи ширкатҳои калони соҳа дар истеҳсоли асосии маҳсулоти ҷопӣ хеле баланд мебошад. Маҳз онҳо ҳолати бозори маҳсулоти хизматрасониҳои интишороти ҷаҳонро муайян мекунанд. Онҳо дорои сиёсат ва стратегияи аниқи рушд, бизнес-нақша мебошанд.

Омӯзиши ин таҷриба барои таҳияи сиёсати худ дар соҳаи нашри китоб ва матбуоти даврай хеле муфид мебошад. Ширкатҳои соҳаи таъбу нашри кишварҳои пешқадами олам ба рушди бизнеси таъбу нашр дар тамоми ҷаҳон таъсир ҳам мерасонанд. Масалан, ширкатҳои фаромиллии соҳаи таъбу нашри Британияи Кабир ва ИМА дар соҳаи содирот пешсаф мебошанд, Канада бошад дар рӯихати ҷаҳонии истеҳсолкунандагони китоб мавқеи миёнаро ишғол менамояд. Дар ин кишварҳо асоси фаъолияти тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, аз он ҷумла, соҳаи таъбу нашро механизми рақобати бозор ташкил медиҳад. Кори ин механизм водро менамояд, ки ноширон фаъолияти худро тавассути баланд бардоштани маҳсулот, хизматрасониҳо бо бозор мутобик намоянд. Рақобат механизми нерӯмандест, ки ноширонро маҷбур менамояд хароҷоти истеҳсоли маҳсулоти худро паст намоянд ва фаъолиятҳо бо механизми нарх, муайян намудани ҳудудҳои нарх ба танзим дароранд.

Асоси модди фаъолияти ноширо дар шароити низоми иқтисоди бозорӣ асосан моликияти хусусӣ ба воситаҳои истеҳсолот ва фурӯши хусусии маҳсулоти ташкил медиҳад. Фаъолият дар доираи қонуниятҳои рушди бозор - шароити рақобатӣ, таносуби талаботу пешниҳод, нарх фаъолияти таъбу нашро тобеи арзиши ҳарчи бештар баланди илова – гирифтани фоида менамояд. Фаъолияти васеи соҳибдорӣ ва бардошти манфиатҳо дар пояи истифодаи моликияти хусусии таъбу нашр истифодаи консепсияи маркетингро дар соҳа тақозо намудааст. Роҳандозии фаъолияти таъбу нашр пайваста бо татқиқоти маркетингии бозори маҳсулоти таъбу нашр сурат мегирад.

Аммо, табиист, ки дар бозори маҳсулоти таъбу нашр низ равандҳои рушдбандаи тамаркуз ва монополизациони сармоя ба амал меоянд. Тамаркуз сармоя дар корхонаи соҳаи ин раванDEST, ки дар натиҷаи амали қонуни объективи арзиш ба амал меояд. Дар натиҷаи амали ин қонун қисме аз сармоя мавҷудияти худро қатъ менамояд ва қисми дигар афзоиш меёбад, ҳатман зиёдтар мешавад. Мутамарказонидани сармояро бошад, раванди андӯхту тамаркузи сармояи ҳарчи бештар дар дасти моликони камшумори хусусӣ мебошад. Раванди мутамарказшавии сармоя дар натиҷаи табдили сармояи инфиродӣ ба саҳҳомӣ, иттиҳодгарии ташкилотҳо, дохилгардии корхонаҳои хурд ба тобеи корхонаҳои калон, бунёд шудани кластерҳои соҳавӣ, гурӯҳҳои молиявӣ саноатӣ ва ғайра ба амал меояд.

Бинобар он дар марҳилаи нави рушди мамлакат ва соҳаи таъбу нашр бояд раванди интератсионӣ, якҷояшавии шаклҳои гуногуни васоити ахбори умум, масалан, ҳамгироии мустақими агентҳои иттилоотӣ ва студияҳои дизайнерӣ, идораҳои нашрияҳои даврай бо шабакаҳои дар оянда рушдкундаи телевизиони кабелӣ аз нигоҳи иқтисодӣ ва талаботи замони муосир мувофиқи мақсад мебошад. Дар натиҷаи сурат гирифтани ҷунин равандҳои созандаи васоити ахбори умум, маҳсулоти хизматрасониҳои таъбу нашр, нусхаҳои ҷопӣ ва шабакавии он, метавонанд натавон бозори калони хонандагонро фаро гиранд, балки барои рекламадиҳандагон имкониятҳои нав фароҳам оваранд.

Ҳамин тавр, таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки майлу рағбати ташкилоти иттилоотии ҷаҳонӣ ба якҷояшавӣ ва тамаркузи сармоя, ки ташаккулу рушди иттиҳодияҳои мухталифро мусоидат намудааст, нигаронида шудааст. Ҳадаф аз ин сохтори ташкилӣ ташкили фаъолияти иқтисодиву молиявӣ самаранок дар бахшҳои ҳам нашр ва ҳам иттилоот мебошад, ки дар ниҳояти қор, ба даст овардани фоидаи ниҳой мебошад.

Дар хотимаи мақола бояд қайд намуд, ки дар мамлакат инкишофи бозори индустрияи таъбу нашр, таҷдиди корхонаҳои амалкунанда ва ташкили корхонаҳои нави муштарак ба чаши мерасад. Воқеиятҳои ҷаҳонӣ муосир ва талаботи зуд тағйирбандаи истеъмоларони маҳсулоти ҷопӣ, нишон медиҳад, ки ташкили фаъолияти муассир дар ин соҳа бидуни истифодаи технологияҳои рақамии имконопазир мебошад. Истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ роҳи ҳалли ояндадор барои истеҳсоли камасрафи маҳсулоти ҷопӣ мебошад.

Новобаста аз он, ки қимат шудани арзиши аслии масолах, аз ҷумла қоғаз ва диар масолах сурат мегирад, истифодаи индустрии муосири таъбу нашр ба баланд шудани сифати маҳсулоти ҷопӣ, васеъ шудани навъҳои он, афзудани самранокии тавассути паст шудани сатҳи арзиши аслии маҳсулот мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Вавилов С.С. Полиграфия в России. М, 2012. 144 с.
2. Егоров А. Пять лет с онлайн-новыми СМИ // Среда. - 2000. - № 2 (19)
3. Колесникова М. Сетевые СМИ - основные группы, виды и формы их функционирования // Интернет. - 2000. - 7 марта
4. Мирсаидов А.Б. Информационная сфера системы государственного управления регионом // Научный альманах, № 2 - 2017 г (ISSN 2411-7609)
5. Равшанов Д.Ч., Бабаханова Х.А., Хакназарова О.Д. Развитие полиграфической отрасли в условиях независимости Республики Таджикистан // Universum: технические науки: электрон. научн. журн. 2024. 2 (119). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/16900> (дата обращения: 25.09.2025).
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с 67.
7. Эл. ресурс. - <https://journalism.tnu.tj> (Санаи мурочиат 22.09.2025)

УДК 620.91:556.18(575.3)

Хочазода Д.Х.

ИҚТИДОРИ ЗАХИРАҲОИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ ВА САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи овардашуда иқтидори захираҳои гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раванди самаранок истифода намудани он инчунин такмил додани он оварда шудааст. Дар баробари ин тамоми иқтидори гидроэнергетикии дарёҳои мамлакат таҳлил шуда, дарҷ гардидаанд. Ҳама он 527 млрд.квт/соате, ки иқтидори солонаи гидроэнергетикии мамлакатро ташкил медиҳад, аз ҳисоби дарёҳои Панҷ, Вахш, Сурхоб, Хингоб, Зарафшон ва Кофарниҳон ба вуҷуд меоянд.

Барои таъмин ва рушди афзалиятҳо дар соҳаи гидроэнергетикии кишвар ҷалби бештари сармоягузори дохилию хориҷ зарур аст, зеро дар сатҳи иқтисоди миллии иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ мавҷуд аст. Дар баробари ин барои бештар ва дуруст истифода намудани иқтидори гидроэнергетикии мамлакат мо бояд ҷи қадар НБО хурду бузургро дар дарёҳои боло зикргардида, ба воситаи грантҳо ва сармоягузори таъмин намоем.

Калидвожаҳо: иқтидор, такмил, захираҳои гидроэнергетикӣ, самтҳои афзалиятнок, захираҳои об.

Ходжазода Д.Х.

МОЩНОСТЬ ГИДРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ И ЕГО ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье описан потенциал гидроэнергетических ресурсов Республики Таджикистан и процесс его эффективного использования, а также улучшения. При этом проанализирован и учтен весь гидроэнергетический потенциал рек страны. Все эти 527 миллиардов кВтч,

составляющие годовую гидроэнергетическую мощность страны, вырабатываются реками Пяндж, Вахш, Сурхоб, Хингоб, Зарафшан и Кофарнихон.

Для обеспечения и развития приоритетов в гидроэнергетическом секторе страны необходимо привлекать больше отечественных и иностранных инвесторов, поскольку на уровне национальной экономики имеется большой гидроэнергетический потенциал. Мы обеспечим это за счет грантов и инвесторов.

Ключевые слова: мощность, улучшение, гидроэнергетические ресурсы, приоритетные направления, водные ресурсы.

Khodjazoda D.H.

CAPACITY OF HYDROPOWER RESOURCES AND ITS EFFICIENT USE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article describes the potential of hydropower resources of the Republic of Tajikistan and the process of its effective use, as well as improvement. At the same time, the entire hydropower potential of the country's rivers is analyzed and taken into account. All these 527 billion kWh, which constitute the annual hydropower capacity of the country, are generated by the Pyanj, Vakhsh, Surkhob, Khingob, Zarafshan and Kofarnikhon rivers.

To ensure and develop priorities in the hydropower sector of the country, it is necessary to attract more domestic and foreign investors, since there is a large hydropower potential at the level of the national economy. We will ensure this through grants and investors.

Keywords: capacity, improvement, hydropower resources, priority areas, water resources.

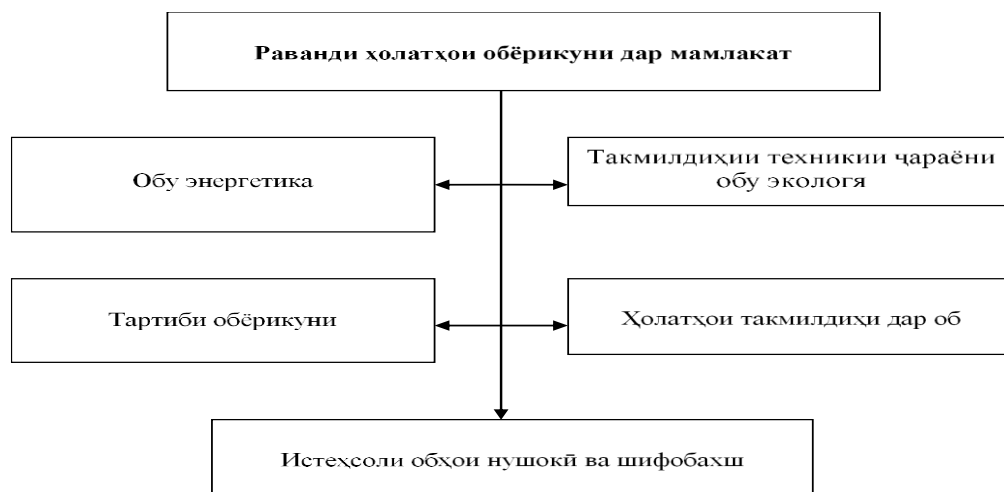
Чумхурии Тоҷикистон, ки мамлакати куҳи ба ҳисоб меравад, қариб 93%-и ҳудуди онро куҳҳо фаро гирифтаанд ва иқлимаш барои сохтани НБО мутбиқ буда аз ҷиҳати иқтисоди самаранок мебошад. Маълум аст, ки кишвари мо дорои захираҳои бузурги нерӯи барқӣ обӣ мебошад, ки дар як сол ба 527 миллиард киловатт-соат баробар аст. Дар шароити рушди иқтисоди бозоргони тақомулоти тағйироти куллии соҳаҳои хоҷагии халқ ва соҳаҳои ба он вобастаро тақозо менамояд, ки яке аз онҳо таъмини амният ва беҳтар намудани ҳолати истифодаи оқилонаи захираҳои обу энергетика мебошад.

Бояд гуфт, ки шароити табиӣ ва иқлими Чумхурии Тоҷикистон барои истифодаи оқилонаи захираҳои обу энергетика мувофиқ мебошад. Аммо барои расидан ба ин сатҳи рушд бо интиҳоби самараноки истифодаи захираҳои обу энергетикӣ масъалаи асосӣ беҳатарӣ ва истифодаи оқилонаи ин захираҳо (НБО) ба нақша гирифта шудааст.

Масъалаҳои экологӣ ва иқтисодии истифодаи захираҳои обу энергетикӣ, ифлосшавии захираҳои об бо партовҳои корхонаҳои саноатӣ, ҳифзи муҳити зист, нигоҳдории саломатии аҳоли ва ғайра машғул аст. Маҳз ҳалли ҳамаҷониба ва амиқи мушкилоти дар боло зикршуда боиси интиҳоби макони ҷойгиршавии ин асари хаттӣ гардид ва мо бовар дорем, ки ҳолати мазкур яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир маҳсуб меёбад [10].

Захираҳои об ва масъалаҳои истифодаи самараноки онҳо шартӣ асосии ҳаёт ва қисми ҷудонашавандаи тамоми унсурҳои биосфераи қисми хушки замин ҳисобида мешаванд. Об як ҷузъи ҷудонашавандаи қисми замин аст. Мувофиқи баъзе маълумотҳои омори захираҳои умумии оби замин 1385984000 километри мукабб буда, аз он 1338000000 километри мукабб ё 96,5 фоизи оби Укёнуси ҷаҳониро ташкил медиҳад.

Ба ҳама маълум аст, ки асоси энергетикаи Чумхурии Тоҷикистон гидроэнергетика мебошад ва дар сурати ба дараҷаи зарурӣ тараққӣ додани он истеҳсоли кувваи барқро барои ҳамаи минтақаҳои Осиёи Миёна чандин баробар зиёд кардан мумкин аст.

Расми 1. Самтҳои асосии обёрикунии мамлакат дар шароити муосир

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар ҳолате, ки захираи об дар мамлакат зиёд аст метавон раванди соҳаи кишоварзиро бо ин васила рушд дод. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги обию энергетикӣ буда дар як сол 527 млрд. кВт соат дар иқтидори умумиаш мебошад. Ҳоло ҳадди аққал 40-50 фоизи ҳаҷми умумии захираҳои гидроэнергетикӣ аз ҷиҳати техникӣ имконпазир мебошад[8].

Дар мамлакат истеҳсоли неруи барқ дар соли 2023, тамоми НБО хурду миёнаву калон 21 млрд. 861,3 млн. кВт, соатро дар бар мегирад:

- дар Ҷаъмияти саҳомии кушодаи "Барқи тоҷик" 16 млрд 474,5 млн-кВт, соат неруи барқ истеҳсол мешавад;
- дар Ҷаъмияти саҳомии кушодаи НБО Сангтӯда 1- 2 млрд 616,9 млн. кВт. соат, истеҳсол шудааст;
- дар Ҷаъмияти саҳомии кушодаи НБО Роғун-1 млрд 644,5 млн. кВт, соат, истеҳсол шуда, ки ин нисбат ба соли гузашта 9,8 млн. кВт. соат кам гаштааст;
- дар Ҷаъмияти саҳомии кушодаи Помир Энерҷ - 205,8 млн. кВт, соат, истеҳсол шуда, ки ин нисбат ба давраи соли гузашта 9,8 млн. кВт. соат зиёд шудааст [8].

Иқтидори умумии энергияи гармӣ ба 943,2 ҳазор гкалро дар бар мегирад, ки нисбат ба пешбини соли 2022 200,2 ҳазор гкал ё 23,2 фоиз ва нисбат ба соли 2022 200,2 ҳазор гкал ё 17,5 фоиз кам мебошад.

Дар ҳамин ҳол, ҷамъоварии умумии нерӯи барқ аз бозори дохилӣ бо назардошти 504,8 млн. 95,7 фоиз ё худ 4 миллиард сумро ташкил дод. 143 миллион сумина ташкил карда шудааст.

Яке аз самтҳои асосии стратегии иҷтимоию иқтисодӣ барои рушди иқтидори обӣ ва энергетикӣ ба қонеъ кардани талаботи аҳолии ҷумҳурӣ бо оби тоза дастрас мебошад. Чуноне ки маълум аст, сарфи назар аз сатҳи нисбатан баландтарини захираҳои обӣ (ҷойи якум дар минтақа ва ҷойҳои 2-юм дар ИДМ баъд аз Русия), Тоҷикистон ҳоло аз мушкilotи ҷиддии таъмини об вобаста аст, аз сабаби тақсмоти нобаробарии чараёни дарёҳо ҳам дар қаламрави худ дар фаслҳои сол паси сар мекунад.

Норасоии об дар минтақаҳои шимолу ҷануби ҷумҳурӣ, ки дар он "минтақаҳои обёришаванда ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъмин мекунад. Ҳамин тариқ, дар айни замон дар ҷумҳурӣ 50 фоизи аҳолии деҳот, ки тақрибан 3,5 миллион аҳоли дорад, оби дарёҳо ва каналҳо барои нӯшидан бе тозакуни ва безаргардонӣ истифода мешаванд, ки сабаби асосии бемориҳои гуногуни сироятӣ мегардад" [9]. Дар ин замина, таъмини аҳолии ҷумҳурӣ бо оби нӯшиданӣ вазифаи муҳимтарини иҷтимоии давлат мебошад. Гарчанде ки захираҳои дарёҳои хурд тақрибан 5% иқтидори гидроэнергетикии кишварро ташкил медиҳанд, рушди 10% -и потенциали гидроэнергетикии дарёҳои хурд дар минтақаҳои кӯҳӣ ва баландкӯҳ имкон медиҳад, ки то 70% шаҳрҳои хурдро бо энергетика таъмин намоя.

Ҳалли ҳамаҷонибаи масъалаҳои идоракунии захираҳои обию энергетикӣ бо дарназардошти нақши калидии об дар баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аҳоли ва барқароркунии санитарии эпидемиологӣ, таъмини истиқлолияти озуқаворӣ, инчунин рафъ ва паст кардани сатҳи камбизоатиро таъмин менамояд.

Дар маҷмӯъ ин омил метавонад ба кишвар имкон диҳад, ки мушкилоти асосии худро - афзоиши ҷойҳои корӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, коҳиши муҳочирати меҳнати аз ҳад зиёд ва камбизоатиро коҳиш диҳад.

Ба ақидаи мо, татбиқи ҳамаҷонибаи самтҳои стратегияи дар боло зикршуда ба манфиати энергетика сармоягузори бузургро талаб мекунад. Айни замон, барои рушди соҳаи обёрӣ маблағҳои зиёд ҷудо карда мешаванд, ҳам сармоягузори дохилӣ ва ҳам хориҷӣ ҷалб карда мешаванд. Ҳамин тариқ, бо сармоягузори капиталӣ дар 5-7 соли оянда, дар маҷмӯи гидроэнергетикӣ кишвар тақрибан 2 миллиард доллари амрикоӣ тавлид кардан мумкин аст, ки содиротро то 10 миллиард кВт / соат имкон медиҳад.

Дар Осиёи Марказӣ Барномаи дарозмуддати мақсадноки рушди ҳамаҷонибаи соҳаи об ва энергетика лозим аст, аз ҷумла заминаи қонунгузорӣ ва меъёрӣ барои татбиқи самарабахши тамоми раванд аз истифодаи об, таҷдиди иншооти НБО-и мавҷуда ва пеш аз содир намудани қувваи барқ ба кишварҳои ҳамсоя, ки ба нуруи оби тоза эҳтиёҷ доранд.

Ба манбаъҳои устувори маблағгузорӣ, аз ҷумла "...мблағҳои бучаҳои сатҳҳои мухталиф, манбаъҳои ғайрибучетӣ, аз ҷумла қарзҳои бонкӣ, амалиёти лизингӣ барои хариди таҷҳизоти обӣ-энергетикӣ, маблағҳои сармоягузори (дохилӣ ва беруна) барои бехтар кардани вазъии бахши энергетикаи об дар маҷмӯъ диққати махсус бояд дод. Танҳо дар сурати дастгирии ҳамаҷонибаи давлатии молиявӣ дар соҳаи об ва энергетика бо ҷалби сармоягузори хориҷӣ, аз самтҳои зикршуда барои таъмини амнияти об ва энергетикӣ ҷумҳурӣ натиҷаҳои назаррас ба даст овардан мумкин аст" [10].

Бо дарназардошти он, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои "...захираҳои азими беназири гидроэнергетикӣ аст, дар оянда гидроэнергетика метавонад яке аз афзалиятҳои рушди устувори иқтисодии кишвар гардад. Дар сохтори умумии захираҳои энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи гидроэнергетика зиёда аз 95%-ро ташкил медиҳад" [11].

Рушди иқтисодии гидроэнергетикӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ самараноки ҷумҳурӣ айни замон "...ба анҷом расидани сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обии бузург алоқаманд аст (НБО Сангтӯда-2, НБО Роғун ва Даштиҷум), ки дар давраи Шӯравӣ ба нақша гирифта шудааст, инчунин татбиқи лоиҳаҳои сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обии миёна ва хурд, ки талаботро ба захираҳои обии аҳоли ва иқтисодии ҷумҳурӣ қонеъ гардонад" [9].

Таъсиси бозори ягонаи минтақавии нуруи барқ ба таври автоматикӣ истифодаи бесамари захираҳои обро ҳамчун партови бекорӣ дар НБО Норақ ва дигар нерӯгоҳҳои барқи обӣ истисно менамояд. Ҳисобҳо нишон доданд, ки "...ин метавонад афзоиши миёна солони тавлиди нуруи барқ дар нерӯгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба 1,5 миллиард кВт/с таъмин кунад, ки тақрибан нисфи андозаи касри ҳозираашро ташкил мекунад" [7].

Иқтисоди гидроэнергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "...талаботи имрӯзаи ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ба нуруи барқ се маротиба зиёдтар мебошад. Дар ҳоли истифодаи оқилонаи ин захира, метавон минтақаро бо нуруи барқи арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза таъмин намуд. Қисмати асосии захираҳои номбурда дар ҳавзаи дарёҳои Панҷ, Вахш, Кофарниҳон ва Зарафшон мутамарказ гардидаанд" [10].

Иқтисоди гидроэнергетикӣ дарёи Панҷ "...ба 122,9 млрд. кВт.соат баробар буда, дар баробари ин захираҳои аз ҷиҳати техникӣ ва иқтисодӣ мақсаднок барои сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обӣ 82 млрд.кВт соатро ташкил менамояд. Тибқи таҳлилҳои мавҷуда, айни замон 14 қисматҳои марзӣ барои сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обӣ бо обанборҳо мавҷуд мебошанд, ки танҳо яке аз онҳо мавриди истифода қарор дорад" [8].

Ҷамъоварии воқеа ба истисноӣ ҳисобҳо дар соли 2023 ҳамагӣ 3 миллиарду 638,4 миллионро ташкил медиҳад. сомони ташкил дод, ки 142,2 млн. сомонӣ ё 3,8% кам шудааст" [8].

Бояд гуфт, ки 50 фоизи ҳаҷми солонаи дарёҳои хавзаи баҳри Арал ба хоки Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд ва ин захираҳо яқоя бо пиряхҳое, ки 6 фоизи ҳудуди мамлакатро ишғол мекунанд, захираҳои калонро ташкил медиҳанд, яъне оби нушокӣ (ҷамъ 845 миллиард м³).

Тибқи маълумоти Вазорати энергетика ва захираҳои оби ҷумҳурӣ дар ҳиссаи хавзаи дарёҳо 65,1 метри мукаббро ташкил медиҳад. Сарчашмаи асосии оби ин дарёҳо тавассути дарёҳои Панҷ, Вахш, Кофарниҳон ва Зарафшон суръат мегирад [8].

- дар ҶСК «НБО Роғун» 1 млрд. 644,5 млн. кВт. соат, ки 9,8 миллион киловатт мебошад. соат камтар аз соли базавӣ ва суръати афзоиш 99,4%;

- дар ҶСК «Помир-Энергия» 205,8 млн. соат, ки 9,8 миллион киловатт мебошад. соат зиёд шуд ва суръати афзоиши он 105 фоизро ташкил дод.

Ҳаҷми истеҳсоли энергияи гармӣ 943,2 ҳазор гигакалорияро ташкил дод, ки нисбат ба пешбини солони 285,7 ҳазор Гкал ё 23,2 фоиз ва нисбат ба соли 2022 200,2 ҳазор Гкал ё 17,5 фоиз кам мебошад. 3200 объект, аз ҷумла 150 объекти иловагӣ бо энергияи гармӣ таъмин карда шуд, ки ин иҷроӣ планро 98,3 фоиз таъмин намуд. Зимнан, ҷамъи умумии нерӯи барқ аз бозори дохилӣ бо назардошти 504,8 миллион сомонӣ дар ҳисоббаробаркуниҳои қарзи Агентии обёрӣ замин ва муассисаҳои бучетӣ 95,7 фоиз ё худ 4 миллиарду 143 миллион сомони ро ташкил дод.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари беҳамтоест, ки кӯҳҳои Тиёншон ва Помир дар шимол ба ҳисоби миёна зиёда аз 6000 метр баландӣ дорад. Зиёда аз 1000 кӯл дорад, ки 80% онҳо дар баландии 3000 м аз сатҳи баҳр ҷойгиранд. Мамлакат инчунин дорои захираҳои зиёди обӣ буда, дарёҳои он яке аз манбаъҳои асосии пур кардани баҳри Арал мебошанд.

Имрӯз дар шароити ҷумҳурии мо ҳамагӣ 5 фоизи нерӯи обӣ истифода мешавад ва 95 фоизи ин иқтидор дорои захираҳои густурда ва нодири нерӯҳои барқии обӣ мебошад, ки дар барқарор намудани шукуфоии иқтисодии Тоҷикистон тавассути содироти нерӯи барқ нақши муҳим мебозад. Барои амалӣ намудани ин, сармоягузори иқтидори назарраси хориҷӣ дар соҳаи гидроэнергетика зарур аст.

Яке аз ҳадафҳои асосии ислоҳоти соҳа таъмини истиқлолияти молиявӣ ва бо ғоида анҷом додани фаъолияти корхонаҳои энергетикӣ мебошад.

Дар давраи ҳисоботӣ раванди ислоҳот дар соҳаи барқ натиҷаҳои мусбат бахшида истодааст. Дар асоси технологияи муосири (нармафзори биллинг), ки дар бахш ҷорӣ карда шудааст, бо мақсади таъмини шаффофият дар ҳисобкунии дақиқи нерӯи барқ ба муштариён дар бораи маълумот оид ба нишондиҳандаҳои Ҳисобкунак, масрафи нерӯи барқ, ҳисобкунии ҳаҷми барқи истифодашуда, пардохти он ва бақияи пас аз бақайдгирии электронӣ ва ё пас аз пардохт ба муштариён СМС-паёмҳо ирсол карда шудааст.

Ҳамзамон, ҷиҳати татбиқи яке аз нишондиҳандаҳои асосии соҳаи энергетика дар «Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», яъне "...диверсификатсияи иқтидорҳои истеҳсолии нерӯи барқ аз дигар манбаъҳо, ҳамкорӣ бо шарикони рушд сохтмони нерӯгоҳҳои барқи офтобӣ идома ёфт» [3].

Ҳамзамон бо мақсади ҷалби сармоя ба бахши нафту газ ҳамкорӣ бо ширкати ҷинии «СНПС» идома ёфта, дар заминаи ин ҳамкориҳо аз ҷониби ширкати «СНПС» дар ҳаҷми 40% дар майдони шартномавӣ корҳои таҳлилий оид ба маводи геологӣ ва гирифтани намуна анҷом дода шуд.

Бар асоси ин, дар соли 2024 дар манотиқи ҷанубу ғарбии Тоҷикистон корҳои геофизикӣ ба нақша гирифта шудааст. Инчунин, дар давраи ҳисоботӣ дар самти татбиқи ислоҳоти соҳаи об корҳои муайян анҷом дода шуданд.

Дар давраи ҳисоботӣ ба ташкилоту идораҳои вобаста ба истифодаи об бештар аз 10 млрд. 403,3 миллион метри мукабб об аз манбаъҳои гуногун, ки истифодаи воқеии онҳо бе талаф 8 млрд. 391,1 миллион метри мукабб. Яке аз проблемаҳои асосии соҳаи истифодаи об талафот мебошад.

Имрӯз нархи нерӯи барқ барои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти иҷтимоӣ дошта, тақрибан 2,66 дирам барои як киловатт соат муқаррар шудааст. Дар робита ба ин, давлат ҳар сол ба таври илова хароҷоти истифодаи нерӯи барқро барои оилаҳои камбизоат аз бучети давлатӣ пардохт мекунанд [10].

Нархи муқарраргардидаи саноат 5,61 киловатт-соат мебошад, ки ин назар ба нархи аҳоли 2,4 баробар зиёд аст. Давлат барои аҳоли қисман аз ҳисоби маблағҳои худ медахад, то ки нарх нисбат ба дигар категорияҳои истифодабарандагон баланд нашавад. Вобаста ба даромади умумии Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар соли 2012 барои рушди маҷмаи гармидиҳӣ 10 миллиарду 160 миллиону 600 ҳазор сомонӣ, 1549 миллион сомонӣ ё 15,2 фоизи ҳаҷми умумии бучети мамлакат сафарбар карда шудааст. Афзоиши хароҷот барои эҳтиёҷоти маҷмӯи гармию барқ дар соли 2013 бошад (1 миллиарду 712 миллиону 678 ҳазор сомонӣ) дар бар гирифта шуда, соли 2014 ба ин мақсад зиёда аз 2,2 миллиард сомонӣ ҷудо карда шудааст[5].

Маълум аст, ки аз рӯи таҳлилҳои мавҷуда ҳоло барои сохтмони ГЭС-и обанбор 9 участкаи мувофиқ мавҷуд аст. Айни замон 7-тои онҳо нерӯгоҳҳои барқи обӣ буда, иқтисодии умумии 4775,05 МВт мебошад” [7].

Ҳаҷм ва иқтисодии гидроэнергетикии дарёи Вахш 251,15 миллиард киловатт-соат, захираҳои аз ҷиҳати техникӣ-иқтисодӣ мақсадноки сохтмони ГЭС 37 миллиард киловатт-соат мебошад.

Нерӯгоҳи барқи обии Роғун, ки агрегати аввали он 16 ноябри соли 2018 мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт.

Тибқи маълумоти пешниҳодшуда, дар ҳоли ҳозир “...14 минтақаи наздисарҳадӣ барои сохтмони нерӯгоҳҳои обанбор мавҷуд аст, ки танҳо яктои онҳо мавриди истифода қарор дорад” [7].

Иқтисодии гидроэнергетикии дарёи Панҷ 122,9 миллиард киловатт-соат, тамоми ресурсҳои аз ҷиҳати техникӣ-иқтисодӣ мақсадноки сохтмони ГЭС 82 миллиард киловатт-соат мебошад.

Ҷадвали 1.

Захираҳои гидроэнергетикии дарёи Вахш

Дарёи Вахш	Ҳаҷми обанбор км ³	Иқтисоди мавҷуда, МВт	Қорқард млрд.кВт.соат/сол
НБО Роғун	13,3	3600	17,0
НБО Шуроб	0,027	850	2,1
НБО Норақ	10,5	3000	11,2
НБО Бойғозӣ	0,084	600	2,9
НБО Сангтуда-1	2,7	670	2,5
НБО Сангтуда -2	0,932	220	0,665
НБО Сарбанд	—	240	0,96
НБО Перепадная	—	29,95	0,21
НБО- и Марказӣ	—	15,1	0,114
Ҳамагӣ:	27,543	9225,05	33,649

Манбаъ: Вазорти энергетика ва захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [10].

Дарёи Панҷ яке аз қалонтарин дарёҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дарозии 921 км, масоҳати ҳавзаи он 114 000 км² ва ҳаҷми ҳавзааш 33,4 км³ мебошад. Дарозии ин дарё сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон ҷудо мекунад.

Ҷадвали 2.

Захираҳои гидроэнергетикии дарёи Панҷ

Дарёи Панҷ	Ҳаҷми обанборҳо, км ³	Иқтисоди муқарраргардида, МВт	Истеҳсол млрд. кВт.ч/год
НБО Баршор	1,25	300	1,6
НБОАндероб	0,1	650	3,3
НБО Пиш	0,03	320	1,7
НБО Хоруғ	0,01	250	1,3
НБО Рушон	4,1	3000	14,8
НБО Язғулом	0,02	850	4,2

Гранитные ворота ГЭС	0,03	2100	10,5
НБО Ширговард	0,04	1000	9,7
НБО Хостав	0,04	1200	6,1
НБО Даштичум	10,2	4000	15,6
НБО Чумар	1,3	2000	8,2
НБО Москва	0,04	880	3,4
НБО Кончин	0,2	350	1,5
Маҷмуи иншооти гидротехникии болооби Амударё	15,2	1000	4,4
Ҳамагӣ	32,56	17900	86,3

Манбаъ: Вазорти энергетика ва захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [10].

Мувофиқи таҳлилҳои мавҷуда 13 мавзӯи муносиб барои сохтмони нерӯгоҳҳои барқии обӣ ва обанбор мавҷуд аст.

Иқтидори гидроэнергетикии дарёи Зарафшон бо захираи аз ҷиҳати техникӣ асоснокшуда 33,94 миллиард киловатт-соат ва ҳаҷми техникӣ он 10,55 миллиард киловатт-соат мебошад. Дарозии дарё 877 километр ва масоҳати умумии ҳавзаи дарё 12,3 ҳазор километри мураббаъро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 3.

Иқтидори гидроэнергетикии дарёи Зарафшон

Дарёи Мастҷоҳ (резинигоҳи дарёи Зарафшон)	Ҳаҷми обанбор, км³	Иқтидори мавҷуда, МВт	Истеҳсол млрд. кВт.с/сол
НБО-и Мастҷоҳ	1,0	90	0,55
НБО-и Риомут	0,55	75	0,46
НБО-и Обурдон	0,72	120	0,35
НБО-и Дарг	0,05	130	0,75
НБО-и Сангистон	0,05	140	0,9
НБО-и Похут	0,05	140	0,9
Фондарё (резинигоҳи дарёи Зарафшон)			
НБО-и Фондарё	—	300	1,8
Ҳамагӣ:	2,42	995	5,71
Дарёи Зарафшон	Ҳаҷми обанбор, км³	Иқтидори мавҷуда, МВт	Истеҳсол млрд.кВт.с/сол
НБО Айний	0,05	160	0,95
НБО Ёвон	0,05	120	0,18
НБО Дупула	26	200	1,0
НБО-и Панҷакент 1	—	50	0,27
НБО-и Панҷакент 2	—	45	0,25
НБО-и Панҷакент 3	—	65	0,38
Ҳамагӣ:	26,1	640	3,03

Манбаъ: Вазорти энергетика ва захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [10].

Иқтидори гидротехникии дарёи Кофарниҳон “...ба 37,22 млрд.кВт.соат баробар буда, дар баробари захираҳои гидротехникии аз ҷиҳати техникӣ имконпазир ва аз нигоҳи иқтисодӣ мақсаднок барои сохтмони нерӯгоҳҳои барқии оби 8,7 млрд.кВт.соат -ро ташкил медиҳад. Тибқи таҳлилҳои мавҷуда 6 мавзӯҳои мувофиқ барои сохтмони нерӯгоҳҳои барқии обӣ ва обанборҳо мавҷуд мебошад” [7].

Чадвали 4.

Иқтидори гидроэнергетикии дарёи Кофарниҳон

Дарёи Кофарниҳон	Ҳаҷми обанбор, км ³	Иқтидори мавҷуда, МВт	Истеҳсол млрд.кВт.с/сол
НБО Вистан	—	200	0,6
НБО Сарвоз	—	250	0,8
НБО Явроз	0,045	400	1,1
НБО Ромит	1,2	450	1,4
Иншооти обии Бағчигдин	0,85	150	0,6
Иншооти обии поёноби Кофарниҳон	2,05	150	0,6
Ҳамагӣ:	4,145		

Манбаъ: Вазорти энергетика ва захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [10].

Дарёи Сурхоб ва Хингоб аз дарёи Вахш сарчашма гирифта, иқтидори энергетикӣ онҳо 36,32 млрд.кВт.соат муайян гардидааст. Дар баробари ин “...захираҳои гидротехникии аз ҷиҳати техникӣ имконпазир ва аз нигоҳи иқтисодӣ мақсаднок барои сохтмони неруғохҳои барқи оби 16,46 млрд.кВт.соат -ро ташкил медиҳад.

Тибқи таҳлилҳои мавҷуда 4 мавзеи мувофиқ дар ҳавзаи дарёи Сурхоб ва 5 мавзеи мувофиқ барои сохтмони неруғохҳои барқи обӣ дар ҳавзаи дарёи Хингоб мавҷуд мебошад” [7].

Чадвали 5.

Иқтидори гидроэнергетикии дарёи Сурхоб

Дарёи Сурхоб	Ҳаҷми обанбор, км ³	Иқтидори мавҷуда, МВт	Истеҳсол млрд.кВт.ч/год
НБО Ҷалбулак	1,4	600	2,0
НБО Сайрон	0,01	500	2,2
НБО Горген	0,02	600	2,7
НБО Ғарм	0,02	400	1,8
Ҳамагӣ:	1,45	2100	8,7

Манбаъ: Вазорти энергетика ва захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [10].

Чадвали 6.

Иқтидори гидроэнергетикии дарёи Хингоб

Дарёи ОБИ Хингоб	Ҳаҷми обанбор, км ³	Иқтидори мавҷуда, МВт	Истеҳсол млрд.кВт.ч/год
НБО Сангвор	1,5	800	2,0
НБО Урфатин	0,01	850	2,1
НБО Штиен	0,01	600	1,5
НБО Нуробод-1	0,02	200	1,2
НБО-Нуробод-2	0,01	160	0,96
Ҳамагӣ:	1,55	2610	7,76

Манбаъ: Вазорти энергетика ва захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [10].

Иқтидори энергетикӣ Тоҷикистон “...5190 МВт-ро ташкил медиҳад. Аз ҷумла ҳиссаи энергияи барқи обӣ 93,9% тамоми иқтидорҳои муайяншударо ташкил медиҳад. Ҳиссаи шабакаҳои гармидиҳӣ 318 мВт, яъне танҳо 6.1% - ро ташкил медиҳад. Истеҳсоли миёнаи солонаи энергияи барқӣ дар энергосистемаи Тоҷикистон, ки асосан аз ҳисоби истеҳсоли барқи обӣ мебошад 16,5 млрд.кВт/соатро ташкил медиҳад” [7].

Бояд қайд намуд, ки беш аз 98% и энергияи барқӣ, ки дар Тоҷикистон истеҳсол карда мешавад, аз ҳисоби НБО аз ҷумла 97%-и он аз неругоҳҳои бузургу миёна ба даст меояд.

Дар фасли зимистон кишвар ба камбуди зиёди энергияи барқӣ "... (2.2-2.5 млрд. кВт/соат) дучор мешавад ва маҷбур аст маҳдудияти додани барқро ба қор барад, ки он махсусан ба аҳолии деҳот, ки беш аз 70% аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд таъсир мерасонад. Ҳамасола бо сабаби маҳдудияти энергияи барқӣ нобудшавии ҳосили маҳсулоти кишоварзӣ ба 30% баробар мерасад. Дар баробари ин дар фасли тобистон таъмини энергияи обии барқӣ бештар боварибахш аст. Чунки дар ин фасли сол тавлиди изофии барқӣ обӣ ба миқдори 3-5 млрд.кВт/соат мебошад. Бар зиёдии об боиси масрафи бефоидаи он мегардад, ки он мутаносибан ба нобудшавии миқдори зиёди энергияи барқӣ обӣ сабаб мегардад. Вобаста ба шароити обу ҳавои сол зарари иқтисодӣ аз 90 то 225 млн.доллари ИМА-ро ташкил медиҳад" [8].

Дар ҷадвали 7 маълумот дар бораи ҳиссаи манбаъҳои гуногуни энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд.

Тавре, ки маълум аст дар сохтори истеъмоли энергия дар ҷумҳурӣ мавқеи муҳимро гидроэнергетика ишғол мекунад. Ҳиссаи он "...аз 48,7% дар соли 2000 то соли 2023 ба 57,2% расид (барои муқоиса, ҳиссаи неругоҳҳои барқӣ обӣ дар сохтори истеъмоли ҷаҳонии энергия ҳамагӣ 2,6% -ро ташкил медиҳад). Чунин афзоиши ҳиссаи гидроэнергетика дар Тоҷикистон на танҳо бо зиёд шудани истеҳсоли неруи барқ алоқаманд аст.

Дар тӯли солҳо, истеҳсоли неруи барқ дар маҷмӯъ каме коҳиш ёфт. Сабаб ин аст, ки истеҳсол, таҳвил ва истифодаи сӯзишвории истихроҷшаванда қариб 15 маротиба кам шудааст" [7].

Ҷадвали 7.

Сохтори истеъмоли энергия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Намудҳои манбаъҳои энергия	Ҳисса бо %	
	Соли 2000	Соли 2023
Энергияи неруи барқ (НБО)	48,7	57,2
Маҳсулоти нафт	28,8	31,9
Гази табиӣ	17,7	18,3
Ангишт	4,8	4,9
Сарчашмаҳои барқароршавандаи энергия	-	

Манбаъ: Ҳисобот "Таҳлили ҳисоботи маълумот оид ба инвентаризатсияи партовҳои газҳои гармхонаӣ, Тибқи маълумоти Агентии обуҳавосанҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон,, 2023с.

Вобаста ба соҳаҳои иқтисодиёт, "...истеъмоли неруи барқ низ гуногун аст. Соли 2015 ин соҳа 27,1 Ҷоизи маҷмӯи қувваи барқро дар Тоҷикистон истифода мебард, 27,1 Ҷоиз барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, 16,9 Ҷоизи хизматрасонии коммуналӣ дар шаҳрак ва деҳот ва 28,7 Ҷоиз дигар соҳаҳо. Дар зарфи 11 моҳи соли равон дар муқоиса бо давраи қаблӣ талафот 8,9% -ро ташкил дод, бинобар ин тавсияҳо оид ба такмил додани стратегияи рушди бахши энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян кардани омилҳои, ки дар зарфияти шабакаи ҷамъиятӣ афзоиш меёбанд зарур аст" [7].

Хулоса. Ҳамин тариқ, ба ҳамагон маълум аст, ки захираҳои гидроэнергетикӣ мамлакат дар як сол 527 миллиард кВт-соатро ташкил медиҳанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳон аз ҳисоби захираҳои об ҷои 8-ум ва аз рӯи захираҳои гидроэнергетикӣ дар ҷаҳон ҷои 4-умро ишғол менамояд. Истеҳсоли миёнаи солонаи нерӯи барқ 16,5 миллиард кВт/соатро ташкил медиҳад яъне 4-5 Ҷоизи захираҳои мавҷударо дар бар мегирад. Маҷмуи иқтидори системаи ягонаи энергетикӣ 5190 МВт, ки аз ин ҳиссаи нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ 4872 МВт-94% ва нерӯгоҳҳои гармидиҳӣ бошад, 318 МВт-6% ташкил медиҳад. Иқтидори лоиҳавии НБО «Роғун» дар як сол 360 МВт ва иқтидори истеҳсолиаш бошад 13,1 миллиард киловатт соатро дарбар мегирад.

АДАБИЁТ:

1. Гидроэнергетика Таджикистана – настоящее и будущее. / Презентация Министерства иностранных дел Республики Таджикистан. Душанбе.: изд. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2009. - С.15.
2. Глобализация экономики и энергетическая безопасность: науч. конф., 11-12 октября 2012: сб. докладов. - СПб.: Изд-во С.-Петерб. гос. ун-та экономики и финансов, 2012. - 300 с.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [www.https://mfa.tj](https://mfa.tj)
4. Исайнов Х.Р., Кимсанов У.О. Водно-энергетический потенциал Центральной Азии: современное состояние, тенденции и проблемы развития. //Вестник Таджикского национального университета. Серия 6 (70). Экономика. - Душанбе, 2011. - С. 72-79.
5. Исайнов Ҳ.Р. Захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи ҳозира ва дурнамои пешрафт. /газетаи Ба қуллаҳои дониш аз 30 апрели соли 2015. –С. 12-13.
6. Одинаев Ҳ.А. 50 асос барои бунёди НБО-и «Роғун». // Ба қуллаҳои Дониш. Нашрияти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. -№3. (1305). -2012. –С. 4-6.
7. Хочаев Д.Х. Таъмини беҳатарии захираҳои гидроэнергетики дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума Душанбе 2024 /№3 саҳ 117-125.
8. Хочаев Д.Х. Масоили беҳатарӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ- энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, №3(45) 2024, Душанбе: ДДТТ, 2024.- С. 409-414.
9. Хочаев Д.Х. Асосноккунии самтҳои рушди стратегии идораи беҳатарии энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума Душанбе 2024 /№4. Қисми 1- саҳ 101-109.
10. [www.https://mmk.tj](https://mmk.tj) Дата использования 10.10.2025
11. [https://www/ mewr.tj](https://www/mewr.tj) Дата использования 11.10.2025

УДК 631.15

Хочахонов А.А., Хочахонова Г.К.

РУШДИ УСТУВОРИИ КОМПЛЕКСИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

Дар мақолаи мазкур рушди устувории комплекси озуқаворӣ дар вилояти Суғд баррасӣ гардидааст. Таҳқиқот нишон додааст, ки рушди комплекси озуқаворӣ мамлакат афзун намудани самаранокӣ ва рақобатпазирии истеҳсолот, таъмини афзоиши ҳосилнокии меҳнат, дар асоси таҷдиди азнавкунии технологии соҳаҳо мебошад. Таҳлилҳо нишон додааст, вилояти Суғд яке аз минтақаҳои пурқувват ба ҳисоб рафта дар таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат нақши муҳимро мебозад. Муайян гардидааст, ки дар ҳудуди вилоят як қатор заминҳои истифоданашуда, аз ҷумла заминҳои обёришаванда мавҷуданд, ки дорои иқтидори иловагӣ барои зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ дар соҳаи кишоварзӣ буда, метавонанд дар таҳкими фаъолияти комплекси озуқаворӣ нақши муҳим бозанд. Пешниҳод карда мешвад, ки барои рушди устувории озуқаворӣ вилояти Суғд зарур аст, ки: соҳаҳои иловагии таҳкими суботи озуқаворӣ қорӣ кардани механизмҳои “мониторинги озуқаворӣ ”ва татбиқи системаи мақсадноки гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳоли, ки ҷузъи иҷтимоии сиёсати ғизоӣро тақвият медиҳанд, талаб менамояд. Дар маҷмӯъ самаранокӣ сиёсати озуқавориро дар минтақа муайян менамояд.

Калимаҳои калидӣ: рушд, устувории озуқаворӣ, рушди босубот, таъмини амнияти озуқаворӣ, минтақа, аҳоли, бозори дохилӣ, рақобатпазирӣ.

Ходжахонов А.А., Ходжахонова Г.К.

РАЗВИТИЕ УСТОЙЧИВОСТИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье рассматривается развитие устойчивости продовольственного комплекса в Согдийской области. Исследование показало, что развитие продовольственного комплекса страны заключается в повышении эффективности и конкурентоспособности производства, обеспечении повышения производительности труда на основе технологического обновления отраслей. Анализ показал, что Согдийская область является одним из сильнейших регионов и играет важную роль в обеспечении продовольственной безопасности страны. Установлено, что на территории области имеется ряд неиспользуемых земель, в том числе орошаемых, которые обладают дополнительным потенциалом для увеличения объемов производства продовольственной продукции в сельском хозяйстве и могут сыграть важную роль в укреплении деятельности продовольственного комплекса. Предполагается, что для развития продовольственной устойчивости Согдийской области необходимы: дополнительные сферы укрепления продовольственной устойчивости требуют внедрения механизмов "продовольственного мониторинга" и реализации целевой системы для социально уязвимых групп населения, усиливающих социальную составляющую продовольственной политики. В целом, он определяет эффективность продовольственной политики в регионе.

Ключевые слова: развитие, продовольственная устойчивость, устойчивое развитие, обеспечение продовольственной безопасности, регион, население, внутренний рынок, конкурентоспособность.

Khodzhakhonov A.A., Khodzhakhonova G.K.

DEVELOPMENT OF FOOD COMPLEX SUSTAINABILITY IN SOGD REGION

This article examines the development of the food complex's sustainability in the Soghd region. The study revealed that the development of the country's food complex involves increasing the efficiency and competitiveness of production, ensuring higher labor productivity through technological innovation in various industries. The analysis demonstrated that the Soghd region is one of the strongest regions and plays a crucial role in ensuring the country's food security. It has been established that there are a number of unused lands in the region, including irrigated lands, which have additional potential for increasing agricultural production and can play an important role in strengthening the food sector. It is assumed that the development of food sustainability in the Soghd region requires the implementation of additional areas for strengthening food sustainability, such as the introduction of "food monitoring" mechanisms and the implementation of a targeted system for socially vulnerable groups, which enhances the social component of food policy. Overall, it determines the effectiveness of food policy in the region.

Key words: development, food sustainability, sustainable development, food security, region, population, domestic market, competitiveness.

Вазъияти соҳаҳои комплекси озукаворӣ, самаранокӣ ва устувории онҳо, амнияти озукавориро дар иқтисодиёти мамалакат муайян менамоянд. Бинобар хамин, диққати маҳсус додан ба рушди устувори комплекси агроозукаворӣ шартӣ асосӣ барои кишварҳо маҳсуб меёбад, ки дар ин самт иқтисодии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ низ маҳдудиятҳо дорад.

Дар оғози ислохотҳои бозорӣ бо рушди муносибатҳои нави бозорӣ, раванд ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ чун дар дигар соҳаҳои хоҷагии халқ, дар соҳаи кишоварзӣ ва комплекси озукаворӣ низ муаммоҳои зиёд пайдо гардид. Алаҳусус, қафомонӣ дар техника ва технология, коҳишёбии сармоягузорӣ, баланд шудани хароҷот барои истеҳсоли маҳсулот ва дар ниҳоят пастиавии рақобатпазирии соҳаи комплекси озукаворӣ, на танҳо дар бозори дохилӣ, инчунин

дар бозори беруна низ ба миён омадааст. Мавҷуд набудани концепсияи аниқи инкишофи комплекси озуқаворӣ барои пастшавии минбаъдаи истеҳсоли молу маҳсулот, вайроншавии ҳамгирии алоқаҳои хоҷагидорӣ дар сатҳи маҳалло, бадшавии кооператсияи байнисоҳавӣ, ҳавасманд нагардидани сармоягузори имконпазир хатари ҷиддӣ дошт.

Дар Барномаи амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2026 қайд шудааст, ки “Бо мақсади рушди комплекси озуқаворӣи мамлакат афзун намудани самаранокӣ ва рақобатпазирӣи истеҳсолот, таъмини афзоиши ҳосилнокии меҳнат, дар асоси таҷдиди азнавқунии технологияи соҳаҳо мебошад. Роҳи асосии рушди минтақаҳои ҷумҳурӣ бояд чун таркиби иқтисодии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣи рақобатпазир, ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори беруна баромад намоёнд” [5].

Дар ин замина, вазифаҳои асосии таъмини рушди устувори комплекси озуқаворӣ аз чанд самти калидӣ иборат мебошанд:

- гузариш ба модели инноватсионии рушди кишоварзӣ тавассути ташаккули пойгоҳи генетикии рақобатпазирӣи миллӣ дар самтҳои заминдорӣ, чорводорӣ, истеҳсоли ҳӯроки чорво ва дигар бахшҳои марбут ба он;

- ҷорӣ намудани технологияҳои сарфақунандаи захираҳо дар асоси истифодаи натиҷаҳои муосири тадқиқоти илмӣ ва таҷрибаҳои пешрафта;

- таҳкими захираҳои инсонии соҳа тавассути тайёр кардани мутахассисони баландихтисос ва баланд бардоштани сатҳи таҳассуси онҳо, то тавонанд бо дарки амиқи самаранокӣи иқтисодӣ, технологияи муосирро дар амал татбиқ намоёнд.

Иҷрои ин вазифаҳо заминаи устувор барои баланд бардоштани самаранокӣи кишоварзӣ ва рақобатпазирӣи он дар шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ ва технологӣ фароҳам меорад.

Ба ақидаи профессор Мадаминов А.А. “... масъалаҳои рушди устувор бояд дар илми иқтисодӣ мавқеи асосиро ишғол намоёнд, зеро ин мушкilotи илми муосири иқтисодии таъмини зиндагонии шоиста, масъалаҳои инкишофи стратегияи минтақаҳо ва маконҳо, аз он ҷумла барои таъминоти беҳатарии озуқаворӣи мамлакат шароит фароҳам меорад. Бе чунин муносибат, тамоюли таъминоти рушди устувори кишвар ва минтақаҳои онро ба бунбаст овардан мумкин аст, бинобар ҳамин, дер ё зуд масъалаи коркарди асосҳои назариявӣ ва методологии таъминоти рушди устувори тамоми комплекси хоҷагидорӣи мамлакат ба миён меояд, аз он ҷумла хоҷагии кишоварзӣ ҳамчун талабот барои мустақилият ва густариши муносибатҳои бозорӣ” [8].

Дар комплекси агросаноатӣ, илова бар омилҳои умумии таъсиррасон, як қатор омилҳои иловагӣи номуътадил низ фаъолият мекунанд, ки онҳо ба хусусиятҳои махсуси фаъолияти соҳа алоқаманданд. Аз ҷумла, метавон ба чунин омилҳо ишора намуд:

- сатҳи пасти фаъолияти сармоягузорӣ ва сатҳи баланди ҳӯрдашавии воситаҳои истеҳсолот;
- мавҷуд набудани харидаи давлатӣ ваномиътадили нархҳо ба маҳсулоти кишоварзӣ;
- қафомонии инноватсионӣ ва паст рафтани сатҳи интенсификатсияи хоҷагии кишоварзӣ;
- ва дигар омилҳои, ки рушди устувор ва рақобатпазирӣи соҳаро маҳдуд менамоёнд.

Маҳз таъсири маҷмӯии ин омилҳо боиси коҳиши самаранокӣи иқтисодии хоҷагиҳои кишоварзӣ ва маҳдуд шудани имкониятҳои татбиқи ислоҳот ва навовариҳо дар соҳа мегардад [2].

Таҳқиқот нишон додааст, ки вазифаи асосии комплекси агросаноатӣ дар қонеъгардонии ҳадди аксари эҳтиёҷоти аҳоли ба маҳсулоти ҳӯроқа ва молҳои ниёзи аҳоли мебошад.

Аз ин нуқтаи назар, омилҳои, ба монанди нигоҳдорӣ, коркард ва то харидори ниҳой бурда расонидани маҳсулоти озуқаворӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Ин вазифаҳоро соҳаҳои коркарди ашёи хоми кишоварзӣ ё саноати ҳӯрокворӣ ва коркард иҷро менамоёнд.

Бояд қайд намоем, ки вилояти Суғд яке минтақаҳои пешрафтаи ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта дар рушди устувори комплекси агросаноати ва дар таъмини амнияти озуқаворӣи мамлакат нақши калидӣ дорад. Рушди истеҳсолоти комплекси агросаноатӣ барқароршавии иқтисодии истеҳсоли корхонаҳои кишоварзӣ, муътадилгардонии бахши аграрӣ ва баланд намудани самаранокӣи истифодабарии онҳо дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам амалӣ карда мешавад.

Таҳқиқот нишон додааст, ки дар вилояти Суғд сарчашмаи зарурии озуқаворӣ корхонаҳои саноатии хӯрокворӣ ба ҳисоб мераванд. Шумораи онҳо дар соли 2023 ба 214 адад расидааст. Вазни қиёсии онҳо дар шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ 24,9%-ро ташкил медиҳад. Саноати хӯрокворӣ яке аз соҳаҳои стратегияи иқтисодӣ ва виллоят ба ҳисоб меравад [4].

Дар шароити муосири иқтисодӣ рушди устувори соҳаи саноати озуқаворӣ ҳамчун як бахши калидии комплекси агросаноатӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Вазифаҳои асосии инкишофи ин соҳа бо баробари таъмини амнияти озуқаворӣ, аз чунинҳо иборат мебошад:

- ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва таҳкими заминаҳои иқтисодии соҳа;
- амалӣ намудани ислоҳоти сохтории соҳа, бо ҳадафи мутобиқ намудани он ба талаботи бозори муосир ва афзалиятҳои минтақавӣ;
- азнавтаҷҳизонии технологӣ ва баланд бардоштани иқтидори истеҳсолии корхонаҳо, бо истифода аз таҷҳизоти замонавӣ ва равандҳои инноватсионӣ;
- самтгирии равшани истеҳсолот ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва ҷавобгӯ ба талаботи бозори дохилию байналмилалӣ [6].

Таҳқиқот нишон додааст, ки дар солҳои 2010-2023 истеҳсоли чунин намуди маҳсулоти хӯрока, ба монанди консерваҳои сабзавот 2,4 маротиба, маҳсулоти макаронӣ 85,2%, нӯшоқиҳои ташнашкан 4,8 маротиба, гӯшт ва маҳсулоти нимтаёри гӯштӣ 2,8 маротиба, ҳасиб 88%), маҳсулоти ширӣ 55,4%, рағани растанӣ 2,1 маротиба зиёд гардида, ҳаҷми истеҳсоли рағани чорво 9,7% коҳиш ёфтааст дар (ҷадвали 1), ҳисоб карда шудааст.

Ҷадвали 1. Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ асосӣ, ба ҳисоби ҳар нафари аҳоли дар вилояти Суғд (кг. дар як сол) [1].

	Солҳо					Соли 2023 нисбати с.2010 бо%, ё маротиба
	2010	2015	2020	2022	2023	
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	12,2	16,2	26,3	29,6	29,4	2,4 маротиба
Шир ва маҳсулоти ширӣ	63,5	52,7	62,6	49,6	100,5	158,3
Тухм, дона	45,7	77,2	176,7	199,9	262,8	5,7 маротиба
Шакар, аз он ҷумла маҳсулоти қаннодӣ	9,2	11,2	18,1	16,7	17,2	187,0
Маҳсулоти нонӣ	140,4	118,0	168,4	173,6	174,2	124,1
Картошка	37,3	35,3	47,6	57,2	205,7	5,5 маротиба
Сабзавот ва полезиҳо	83,1	87,1	148,6	157	298,5	3,5 маротиба
Меваҳо, бутта-меваҳо ва ангур	55,8	43,2	32,3	52,4	93,8	168,1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Ҳуҷанд Омили солони вилояти Суғд 2024. -С. 129

Аз ҳисобҳои ҷадвали 1 маълум гардидааст, ки дар соли 2023 истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ аз рӯи чунин молҳо, ба монанди гӯшт, маҳсулоти гӯштӣ нисбат ба соли 2010 -2,4 маротиба, шир ва маҳсулоти ширӣ -58,3%, тухм -5,7 маротиба, шакар, аз ҷумла маҳсулоти қаннодӣ 87,3% маротиба, маҳсулоти нонӣ 24.1%, картошка -5,5 маротиба, сабзавот ва полезиҳо 3,5 маротиба, меваҳо, буттамеваҳо ва ангур -68, 1% -ро ташкил кардааст, ки нисбат ба соли 2010 афзоиш аз рӯи ҳама намуди маҳсулот ба назар мерасад.

Таҳқиқот нишон додааст, ки дар ҳудуди вилоят як қатор заминҳои истифоданашуда, аз ҷумла заминҳои обёришаванда мавҷуданд, ки дорои иқтидори иловагӣ барои зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ дар соҳаи кишоварзӣ буда, метавонанд дар таҳкими ғайолияти комплекси озуқаворӣ нақши муҳим бозанд.

Бо мақсади рушди комплекси озуқаворӣ минтақа ва баланд бардоштани сатҳи таъминот бо маҳсулоти озуқаворӣ аҳоли, зарурати татбиқи як қатор чораҳои стратегӣ ба миён меояд. Вобаста ба ин дар татбиқи сиёсати иқтисодии минтақавӣ ба назар гирифтани чунин масъалаҳо ба мақсад мувофиқ мебошад:

- ба роҳ мондани банақшагирии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси талаботи аҳоли ва рушди демографӣ;

- таъмини ғизои оқилонаи аҳоли бо назардошти афзоиши қобилияти пардохтпазири гурӯҳҳои иҷтимоии муҳталиф ва мутобиксозии пешниҳоди маҳсулот ба сохтори истеъмоли оқилона;

- рушди истеҳсоли рақобатпазири маҳсулоти воридотивазкунанда, ки боиси коҳиш ёфтани вобастагӣ аз бозорҳои хориҷӣ ва тақвияти иқтидори дохилии агросаноатӣ мегардад.

-татбиқи самтҳои қайдгардида имкон медиҳад, ки иқтидори захиравии комплекси озуқаворӣ зиёд карда шуда, рушди мусбати ин бахш таъмин карда шавад [7].

Дар доираи комплекси агросаноатии кишвар (КАС), қисми зиёди маҳсулоти ниҳони озуқаворӣ дар ҳуди ин комплекс истеҳсол мегардад. Таркиби сохтори он аз ҳашт зерсоҳаи асосӣ иборат мебошад, ки ҳар кадом дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди устувори бахши кишоварзӣ нақши муҳим мебозанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки се зерсоҳаи асосии стратегӣ, ки бештар талаботи дохилиро қонеъ месозанд ва дар таъмини бозори озуқаворӣ минтақа мавқеи калидӣ доранд, инҳо мебошанд:

- маҳсулоти ғалладонагӣ,
- маҳсулоти сабзавотӣ,
- картошка.

Маҳз ҳамин се бахш беш аз 67,7 Ҷиғзи ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ вилояти Суғдро ташкил медиҳанд, ки аҳамияти афзалиятноки онҳоро дар сиёсати озуқаворӣ ва тақсироти захираҳо нишон медиҳад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки кишоварзӣ ҳамчун соҳаи стратегӣ барои таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ хизмат мекунад ва ҳамзамон барои соҳаҳои саноати коркард манбаи ашёи хом мебошад. Хусусияти хоси ин соҳаҳо дар он ифода меёбад, ки дар онҳо воситаи асосии истеҳсолот замин ва об меошанд. Кишоварзӣ ба таври васеъ ба истифодаи омилҳои биологӣ, аз қабилӣ растаниҳо ва ҳайвонот асос мегирад. Хусусияти зарурии онҳо дар он зоҳир мегардад, ки истеҳсолоти кишоварзӣ бо истифодабарии замин ва табиат алоқаманд буда, ҳамзамон замин воситаи асосии истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Ҳоҷагии кишоварзӣ барои истифодабарии омилҳои биологӣ асос ёфтааст: растаниҳо ва чорво. Раванди истеҳсолот бо қонунҳои муқаррарии биологӣ танзим карда мешаванд. Шароитҳои табиӣ-иқтисодӣ, мутобики минтақаҳои мамлакат фарқияти калон дорад, зеро макони ҷойгиршавии истеҳсолот васеъ баҳогузорӣ карда мешавад. Дар ҳоҷагии кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳо, фондҳои тақрористеҳсол аз ҳисоби маҳсулоти худӣ ташаккул меёбанд [9].

Бояд қайд намоем, ки рушди динамикӣ ва устувори комплекси агросаноатӣ танҳо ҳангоми тақрористеҳсоли устувори маҳсулоти ниҳой аз ашёи хоми кишоварзӣ ҳам дар комплекси агросаноатӣ ва ҳам дар ҳар як субъекти он таъмин карда мешавад. Мақсади устувори тақрористеҳсол дар комплекси агросаноатӣ қонеъгардонии доимии эҳтиёҷоти аҳоли ба маҳсулоти аз ашёи хоми кишоварзӣ истеҳсолшуда ба ҳисоб меравад. Устуворӣ бо нигоҳдорӣ доимии динамикӣ, таносуби оқилонаи байни захираҳо ва эҳтиёҷот ба маҳсулоти ниҳони комплекси агросаноатӣ нигаронида мешавад.

Аз таҳқиқот маълум гардидааст, ки дар вазъияте, ки танҳо корхонаҳои башумор дар сохтори худ ҷузъҳои ба соҳаҳои комплекси агросаноатиро фарогир мебошанд, масъалаи ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулот дар сатҳи микроиқтисодӣ иҷозат дода мешавад, яъне мустақилона (аз

тарафи роҳбарият) аз тарафи субъекти иқтисодӣ, вобаста ба вазъияти нархҳо ба ин ё он намуди маҳсулот муайян карда мешавад. Вале, аксарияти корхонаҳо ғайолияти худро дар чорчӯбаи ягон баҳши комплекси агросаноатӣ амалӣ мегардонанд. Чунин ҳолат як қатор мушкилиҳо, ба мисли масъалаи истеҳсоли маҳсулоти ватаниро ба миён меорад, зеро дар масъалаи татбиқи он натиҷаҳои пешбинишаванда ниҳоят кам ба назар мерасанд. Пас, дар раванди рушди минтақа, нақши муҳимро ҳамоҳангсозии талошҳои истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ иҷро менамояд, ки ба тақсимои самараноки захираҳо, истеҳсоли маҳсулот бо ҳаҷми муайян ва мутобиқ ба талаботи мушаххаси истеъмолкунандагон барои коркарди минбаъда равона шудаанд.

Ба ақидаи мо, тағйирёбӣ ва суръати инкишофи комплекси агросаноатӣ аз бисёр ҷиҳат бо сатҳи истеҳсолот дар соҳаҳои саноат муайян карда мешавад, ки барои он воситаҳои истеҳсолотро омода мекунанд. Яъне пешрафт ва суръати рушди комплекси агросаноатӣ (кишоварзӣ, саноати коркард, соҳаҳои хизматрасонии соҳаи кишоварзӣ) аз сатҳи рушди соҳаҳои саноатӣ вобастагии зиҷ дорад. Яъне, он соҳаҳои саноатие, ки барои кишоварзӣ таҷҳизот, техника, нуриҳо, васоити коркарди маҳсулот ва дигар воситаҳои истеҳсолотро истеҳсол мекунанд, ба таври мустақим ба рушди соҳаи агросаноатӣ таъсир мерасонанд. Агар сатҳи саноати таъминкунанда баланд бошад, комплекси агросаноатӣ низ босуръат ва самаранок рушд менамояд. Бо баробари ин соҳаҳои саноати коркард, ки маҳсулотҳои кишоварзиро коркард менамоянд аз ғайолияти ин соҳа вобаста монад. Ин гуна ҳолат дар иқтисодиёти минтақавӣ вобастагии иқтисодӣ ва истеҳсолиро ба вучуд оварда, қонуниятҳои муҳими инкишофёбии сохторҳои ҳамгироишуда баромад менамояд.

Қобили қайд аст, ки сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, профессор И.С. Ашӯров қайд менамоянд, ки дар раванди дигаргуниҳо дар истеҳсолоти кишоварзӣ се намуди хоҷагидорӣ ташаккул ёфтааст: корхонаҳои калони бо шакли ташкилӣ - ҳуқуқи гуногун, хоҷагидорҳои аҳоли, аз он ҷумла хоҷагии наздиҳавлигӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ. Ду намуди аввал пештар низ вучуд доштанд, аммо нақши онҳо дар шароитҳои нав қуллаи тағйир ёфта, намуди сеюм дар натиҷаи ислоҳот ба миён омаданд. Густариш ва ҳавасмандгардонии ҳаматарафаи ин намуди хоҷагидорӣ ба марҳилаи ибтидоии ислоҳот хос буд [3].

Ҳамин тавр, ба рушди устувории комплекси озуқаворӣ минтақа зарур аст, ки :

- афзоиши истеҳсол бояд ҳамзамон бо густариши имкониятҳои фурӯш ва содирот ҳамқадам бошад, вагарна хатари зиёдании маҳсулот ва коҳиши нарх вучуд дорад.

- афзоиши ҳаҷми истеҳсолот бояд бо рушди инфрасохтори ниғаҳдорӣ ва коркард ҳамоҳанг гардад.

- зеро баъзе соҳаҳо мисли ангур афзоиши маҳдуд доранд, эҳтимолан самти истеҳсолот бояд аз нав арзёбӣ шавад.

Инчунин, яке аз самти муҳим ин рушди институтсионалии инфрасохтори бозори озуқаворӣ мебошад, ки дар якҷоягӣ бо чораҳои тақвияти қудрати харидории аҳоли имкон медиҳад, ки муҳити устувори маҳсулоти дохилии кишоварзии минтақа ташкил намоед. Диққати махсус бояд ба ҳавасмандгардонии ғайоли истеъмоли маҳсулоти ватанӣ, ки рақобатпазир аст, инчунин барои рақобатпазирии бозор ва иштироки истеҳсолкунандагони ватанӣ дар арсаи байналмилали дода шавад.

Ҳулоса. Ба рушди устувории комплекси озуқаворӣ вилояти Суғд зарур аст, ки: соҳаҳои иловагии таҳкими суботи озуқаворӣ қорӣ кардани механизмҳои “мониторинги озуқаворӣ” ва татбиқи системаи мақсадноки гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳоли, ки ҷузъи иҷтимоии сиёсати ғизоӣро тақвият медиҳанд, талаб менамояд. Дар маҷмӯъ самаранокии сиёсати озуқавориро дар минтақа муайян менамояд. Корхонаҳои коркарди маҳсулоти ғизоӣ метавонанд ҳамчун “нуқтаҳои рушд” баромад кунанд, ки тавассути ҷалби сармоя метавонанд тамоми занҷираи технологиро таҳким бахшанд. Ин раванд ба ҳамкории зиҷи корхонаҳои саноатӣ ва кишоварзӣ асос ёфта, ташаккули пойгоҳи ашёиро таъмин менамояд.

Илова бар ин, таъсиси кооперативҳои истеъмолӣ ва гурӯҳҳои ҳамгироии агросаноатӣ, инчунин иттиҳодияҳои стратегӣ метавонанд воситаи самарабахши рушди устувори комплекси озуқаворӣ гарданд.

АДАБИЁТ:

1. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.- 2024.
2. Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. Устойчивое развитие аграрного сектора экономики. Монография. - Москва: Изд-во «Экономическое образование», 2018. – 210с.
3. Ашуров И.С. Экономическая безопасность. Душанбе, «Эр - граф», 2012, - 560с.
4. Хошимзода Х.Х. Механизм регулирование устойчивого развития регионов (формирование и его совершенствование). Монография / Х.Х. Хошимзода, А.А. Бойматов// Под ред. З. Султонова. – Худжанд: Технопарк ТГУПБП. -2022. -228с.
5. Барномаи амнияти озукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 аз 25 июни соли 2020, таҳти №386.
6. Бабаджанов Д.Д. Оценка развития органического сектора сельского хозяйства в Согдийской области/Д.Д. Бабаджанов//Вестник ТГУПБП.-2011.-№2.-с.44-48
7. Кудратов Р.Р., Фасихов И.С. Региональные особенности обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистан // Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ. Маводҳои конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Технологияи инноватсионии нигоҳдорӣ ва коркард, логистикаи меваву сабзавот: нигоҳе ба оянда», 28.12.2019. Душанбе – 2019. С.18 -23.
8. Мадаминов А.А. Устойчивое развитие сельского хозяйства – путь к достижению продовольственной безопасности страны // Маводҳои конференсияи байналхалқии илмию амалӣ (8 – 9 апрели соли 2015) – Душанбе, матбааи ДМТ, 2015. С. 180 – 187.
9. Ҳақимзода М.М. Механизми рушди устувори комплекси озукаворӣ / Монография / Ҳақимзода М.М. // Матбааи “Ношир”. – Хучанд, 2024. ISBN 978-99985-40-46-0. 12.ҷ.ҷ.

УДК 658:338.462

Хубони Сорбон

**АСОСНОККУНИИ ИҚТИСОДИИ СИЁСАТИ НАРХГУЗОРӢ ВА ИДОРАКУНИИ
ҲАҶМИ ИСТЕҲСОЛ ДАР БИЗНЕСИ ТАРАБХОНАҲО ДАР ШАРОИТИ
РАҚОБАТИ БОЗОРӢ**

Дар шароити рушди босуръати иқтисоди хизматрасонӣ ва амиктар гардидани муносибатҳои бозаргонӣ, бизнеси тарабхонаҳо ҳамчун яке аз бахшҳои ғаёл ва рақобатпазирӣ иқтисод баромад мекунад. Тағйирёбии доимии талаботи истеъмолкунандагон, афзоиши рақобат, ноустувории нархҳои ашёи хом ва таъсири омилҳои мавсимӣ зарурати тақмили механизмҳои идоракунии иқтисодии ғаёлияти тарабхонаҳоро ба миён меорад. Дар ин раванд сиёсати нархгузорӣ ва муайян намудани ҳаҷми оптималии истеҳсол нақши калидӣ мебозанд. Сиёсати нархгузорӣ дар бизнеси тарабхонаҳо бояд ба танҳо ба пӯшонидани хароҷот ва ба даст овардани фоида равона карда шавад, балки ҳамчун воситаи идоракунии талабот, таҳкими мавқеи бозорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ истифода гардад. Нарх дар соҳаи хизматрасонии хӯрокворӣ ба танҳо нишондиҳандаи иқтисодӣ, балки инъикосгари сифати хизмат, сатҳи роҳат, имиджи корхона ва арзиши даркшудаи маҳсулот аз ҷониби истеъмолкунанда мебошад. Муайян намудани ҳаҷми истеҳсол низ яке аз масъалаҳои мураккаби идоракунии иқтисодӣ дар ғаёлияти тарабхонаҳо ба ҳисоб меравад. Истеҳсоли аз ҳад зиёд метавонад ба талафоти молиявӣ ва зиёдшавии партовҳо оварда расонад, дар ҳоле ки истеҳсоли нокифоя сабаби аз даст рафтани даромад ва норозигии мизоҷон мегардад. Аз ин рӯ, ҳаҷми истеҳсол бояд бо назардошти талаботи воқеии бозор, имкониятҳои захиравӣ ва стратегияи рушди корхона асоснок карда шавад.

Дар мақола равишҳои асосии иқтисодии асосноккунии сиёсати нархгузорӣ ва идоракунии ҳаҷми истеҳсол дар бизнеси тарабхонаҳо таҳлил карда мешаванд. Дикқати махсус ба вобастагии байни нарх, талабот, хароҷот ва натиҷаҳои молиявӣ дода шуда, нишон дода мешавад, ки чӣ гуна тағйирёбии як омил метавонад ба нишондиҳандаҳои дигар таъсир расонад.

Калидвожаҳо: бизнеси тарабхонаҳо, сиёсати нархгузорӣ, хизматрасонии хӯрокворӣ, рақобатпазирӣ, талаботи истеъмолкунандагон, идоракунии хароҷот, ҳаҷми истеҳсол, самаранокии иқтисодӣ, стратегияи рушди корхона, бозори хизматрасонӣ

Хубони Сорбон

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПОЛИТИКИ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ОБЪЁМОМ ПРОИЗВОДСТВА В РЕСТОРАННОМ БИЗНЕСЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ КОНКУРЕНЦИИ

В условиях стремительного развития экономики услуг и углубления рыночных отношений ресторанный бизнес выступает одним из активных и конкурентоспособных секторов экономики. Постоянные изменения потребительского спроса, усиление конкуренции, нестабильность цен на сырьё и влияние сезонных факторов создают необходимость совершенствования механизмов экономического управления деятельностью ресторанов. В этом процессе ключевую роль играют ценовая политика и определение оптимального объёма производства. Ценообразование в ресторанном бизнесе должно быть направлено не только на покрытие затрат и получение прибыли, но и как средство управления спросом, укрепления рыночных позиций и повышения конкурентоспособности. Цена в сфере общественного питания является не только экономическим показателем, но и отражением качества обслуживания, уровня удобства, имиджа предприятия и воспринимаемой потребителем ценности продукта. Определение объёма производства также является одним из сложных вопросов экономического управления в ресторанном бизнесе. Избыточное производство может привести к финансовым потерям и увеличению отходов, в то время как недостаточное производство вызывает потерю дохода и неудовлетворенность клиентов. Поэтому объём производства должен быть обоснован с учётом реального рыночного спроса, ресурсных возможностей и стратегии развития предприятия.

В статье анализируются основные экономические подходы к обоснованию ценовой политики и управлению объёмами производства в ресторанном бизнесе. Особое внимание уделяется взаимосвязи между ценой, спросом, затратами и финансовыми результатами, показывая, как изменения одного фактора могут влиять на другие показатели.

Ключевые слова: ресторанный бизнес, ценовая политика, общественное питание, конкурентоспособность, потребительский спрос, управление затратами, объём производства, экономическая эффективность, стратегия развития предприятия, рынок услуг

Khuboni Sorbon

ECONOMIC JUSTIFICATION OF PRICING POLICY AND PRODUCTION VOLUME MANAGEMENT IN THE RESTAURANT BUSINESS UNDER MARKET COMPETITION

In the context of the rapidly developing service economy and the deepening of market relations, the restaurant business is one of the most active and competitive sectors of the economy. Constant changes in consumer demand, increased competition, unstable raw material prices, and the influence of seasonal factors necessitate the improvement of economic management mechanisms for restaurant operations. Pricing policy and determining optimal production volume play a key role in this process. Pricing in the restaurant business should be aimed not only at covering costs and generating profit, but

also as a means of demand management, strengthening market positions, and increasing competitiveness. Price in the food service industry is not only an economic indicator but also a reflection of service quality, convenience, company image, and consumer-perceived product value. Determining production volume is also a complex issue in economic management in the restaurant business. Excess production can lead to financial losses and increased waste, while insufficient production causes revenue loss and customer dissatisfaction. Therefore, production volume must be justified based on actual market demand, resource capabilities, and the company's development strategy.

This article analyzes the main economic approaches to justifying pricing policy and managing production volumes in the restaurant business. Particular attention is paid to the relationship between price, demand, costs, and financial results, demonstrating how changes in one factor can influence other indicators.

Keywords: restaurant business, pricing policy, catering, competitiveness, consumer demand, cost management, production volume, economic efficiency, business development strategy, service market

Дар шароити рушди муносибатҳои бозаргонӣ ва ташаккули муҳити рақобатпазири хизматрасонӣ, фаъолияти самараноки бизнеси тарабхонаҳо аз маҷмӯи омилҳои калидӣ вобастагии зиҷ дорад. Аз ҷумла, дар ҷунин муҳит аҳамияти махсусро масъалаҳои идоракунии хавфҳо, интихоби методологияи мувофиқи нархгузорӣ, татбиқи сиёсати оқилонаи тарифӣ ва ҳамгироии он бо сифати хизматрасонӣ ба меҳмонон касб менамоянд. Маҳз мутобиқати нарх ба арзиши даркшудаи хизмат аз ҷониби истеъмолкунандагон метавонад мавқеи устувори корхонаҳои тарабхонагиро дар бозор таъмин намояд.

Таҳлили назарияҳои гуногуни иқтисодӣ оид ба мафҳуми «бозор» нишон медиҳад, ки бозор на танҳо ҳамчун фазои мубодилаи молу хизмат, балки ҳамчун низоми мураккаб ва бисёрфунксионалии ҳамкориҳои субъектҳои хоҷагидорӣ баромад мекунад. Бо вучуди ин, дар таҳқиқоти иқтисодӣ аксаран ба бозори хизматрасонӣ, бахусус бозори хизматрасониҳои тарабхонагӣ, таваччуи кофӣ зоҳир намегардад, дар ҳоле ки маҳз ин соҳа яке аз бахшҳои динамикӣ ва зудрушди иқтисоди хизматрасонӣ маҳсуб меёбад.

Дар солҳои охир афзоиши иқтисодии бозори бизнеси тарабхонаҳо мушоҳида шуда, ин раванд аз беҳтар гардидани муҳити соҳибдорӣ, зиёд шудани талаботи аҳоли ба хизматрасониҳои хӯрокворӣ ва тағйир ёфтани тарзи зиндагии истеъмолкунандагон шаҳодат медиҳад [11, с. 123]. Маҳсулоти бизнеси тарабхона дорои як қатор хусусиятҳои фарқкунанда мебошад, ки онро аз дигар намудҳои хизматрасонӣ ҷудо месозанд.

Аввалан, маҳсулоти тарабхона хусусияти бисёрҷанба ва мураккаб дошта, он ба гуногунии шаклҳои ташкили корхонаҳо, сатҳи махсусгардонӣ, ҳаҷми фаъолияти истеҳсоли ва татбиқи стратегияҳои мухталифи маркетинг вобаста аст. Илова бар ин, хизматрасониҳои иловагӣ, аз қабили фароғат, хизматрасонии фармоишӣ ва пешниҳоди муҳити бароҳат, нақши муҳим мебозанд [8 с. 23]. Сониян, фаъолияти тарабхона барои истифодаи самараноки вақти мизочон ҳангоми оморасозии таомҳо шароити мусоид фароҳам меорад. Сеюм, тавассути сиёсати нархгузориҳои оқилона имконияти танзими соҳтори хароҷоти истеъмолкунандагон ба вучуд меояд. Чорум, байни асортимент ва сифати таомҳо ва сифати ашъи хоми истифодашаванда робитаи мустақим ва қатъӣ мавҷуд аст. Панҷум, фаъолияти тарабхонаҳо аз мавсимият, сатҳи таъминот ва устувории занҷираи таъмин вобастагии ҷиддӣ дорад.

Ҳамаи ин хусусиятҳо бояд ҳангоми таҳияи нархҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки хизматрасониҳои тарабхонагӣ ба инобат гирифта шаванд. Таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар бозори хизматрасонӣ равишҳои гуногуни нархгузорӣ истифода мешаванд, ки вобаста ба ҳадафҳои стратегӣ интихоб мегарданд. Аз ҷумла, ҳадафҳои асосии нархгузорӣ метавонанд таъмини мавқеи устувор дар бозор, густариши иқтисодии бозор, афзоиши даромад ва тақвияти имиджи бренди корхона бошанд [7].

Дар амал якчанд равишҳои асосии нархгузорӣ маъмул мебошанд. Равиши камхарч ба ҳисоб намудани хароҷоти миёнаи хизматрасонӣ ва илова намудани меёри муайяни ғоида асос меёбад. Равиши бозорӣ бошад, нархро бо дарназардошти сатҳи миёнаи нархҳо дар бозори хизматрасониҳои шабех муайян менамояд. Равиши параметрӣ ба арзёбии қоршиносии сифати хизмат дар асоси маҷмӯи параметрҳо така мекунад, ки дар он усулҳои нархи воҳид, ҳолгузорӣ ва регрессия васеъ истифода мешаванд.

Усулҳои параметрӣ ва ҳолгузорӣ имкон медиҳанд, ки хусусиятҳои ғайримоддии хизматрасонӣ, аз қабилӣ сатҳи роҳат, сифати хизмат, эътимодноқӣ ва обрӯи қорхона, ба таври миқдорӣ баҳогузорӣ шаванд. Ба ҳар як нишондиҳанда вазни муайян дода шуда, саҳми он дар арзиши ниҳии хизмат муайян мегардад. Чамъи вазнҳо одатан ба 100 ғоиз баробар мебошад [14, с.12].

Пас аз интиҳоби усули мувофиқи нархгузорӣ, қорхона нархи ниҳии хизматрасониро бо дарназардошти омилҳои беруна, аз ҷумла рафтори рақибон, тағйироти мавсимии талабот ва фарқиятҳои сегментҳои истеъмолкунандагон муайян мекунад. Бо истифода аз ин усулҳо нархҳо барои намудҳои гуногуни хизматрасонии ҳӯроқворӣ мутобиқ ба шароити воқеии бозор муқаррар карда мешаванд.

Дар сохтори бизнеси тарабхонаҳо қорхонаҳои ҳӯроқи умумӣ ҷойҳои хос доранд, ки вобаста ба навъ, синф ва сатҳи хизматрасонӣ ба қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо, тарабхонаҳо, барҳо ва спак-барҳо ҷудо мешаванд [2]. Ҳангоми муайян кардани навъи қорхона омилҳои чун мураккабии истеҳсолот, сатҳи таъминоти техникӣ, усулҳои хизматрасонӣ, таҳассуси қормандон, сатҳи роҳат ва рӯйхати хизматрасониҳо ба назар гирифта мешаванд.

Илова бар ин, синфи муассисаи ҳӯроқи умумӣ маҷмӯи хусусиятҳои мебошад, ки сатҳ ва сифати хизматрасониро инъикос мекунад. Тарабхонаҳо ва барҳо одатан ба синфҳои люкс, оӣ ва яқум ҷудо шуда, вобаста ба синф ва ихтисос метавонанд хизматрасониҳои гуногун, аз ҷумла истеҳсол ва фуруши маҳсулоти қулинарӣ, ташкили фароғат, хизматрасониҳои машваратӣ ва дигар хизматҳои марбут ба ҳӯроқвориро пешниҳод намоянд.

Арзиши таомҳо дар қорхонаҳои тарабхонагӣ аз маҷмӯи хароҷот, аз ҷумла арзиши ашёи хом, хароҷоти тақсимот, хароҷоти маъмурӣ, қӯмақпулии тичоратӣ ва андозҳо ташаққул меёбад. Нархгузорӣ асосан дар асоси ҳисобҳои стандартӣ хароҷот анҷом дода шуда, барои ин харитаҳои технологӣ ва қорти ҳисоббарорӣ истифода мешаванд.

Хусусияти муҳими ғаъолияти тарабхонаҳо мавҷудияти хавфҳои марбут ба харид, истеҳсол ва фуруши таомҳо мебошад [13, с. 56]. Аз ин рӯ, қорхонаҳои тарабхонагӣ бояд методологияи мукаммали нархгузорӣ ва идорақунии хавфҳо татбиқ намоянд. Ин равиш ба баланд бардоштани самаранокии ғаъолияти иқтисодӣ, таъмини рақобатпазирӣ ва рушди устувори бизнеси тарабхонаҳо мусоидат мекунад.

Дар маҷмӯъ, асосноқунии стратегияи рушди тарабхонаҳо бояд ба пешгӯии эҳтиёҷоти захираҳо, истифодаи самараноқи сармоягузориҳо ва мутобиқати сиёсати нархгузорӣ ба талаботи бозор така намояд, ки ин омилӣ қалидии муваффақияти дарозмуддати қорхонаҳои тарабхонагӣ ба ҳисоб меравад.

Дар шароити муосири рушди иқтисоди хизматрасонӣ, нақши идорақунии стратегӣ дар ғаъолияти қорхонаҳои тарабхонагӣ боз ҳам муҳимтар мегардад [3, с.27]. Идорақунии стратегӣ имкон медиҳад, ки қорхона на танҳо ба тағйироти қории бозор мутобиқ шавад, балки самтҳои рушди дарозмуддати ҳудро низ пешақӣ муайян намояд. Дар ин раванд сиёсати нархгузорӣ ҳамчун яке аз унсурҳои қалидии стратегия баромад мекунад, зеро он мустанқиман ба ҳаҷми фуруш, сатҳи даромадноқӣ ва мавқеи рақобатии қорхона таъсир мерасонад.

Таҳлили таҷрибаи амалии қорхонаҳои тарабхонагӣ нишон медиҳад, ки самаранокии сиёсати нархгузорӣ бештар дар ҳолате таъмин мегардад, ки он бо стратегияи умумии маркетинг ва идорақунии сифат ҳамоҳанг карда шавад [9, с. 12]. Нарх бояд на танҳо хароҷоти истеҳсол ва фурушро пӯшонад, балки арзиши иловагӣ, ки истеъмолкунанда аз хизматрасонӣ дарк мекунад, низ инъикос намояд. Ин арзиш метавонад дар шакли сифати баланди таомҳо, сатҳи хизматрасонӣ, муҳити бароҳат, бренди устувор ва таҷрибаи мусбати мизочон зоҳир гардад.

Дар робита ба ин, яке аз вазифаҳои асосии идоракунии молиявии корхонаҳои тарабхонагӣ таҳияи чунин низоми нархгузорӣ мебошад, ки ҳамзамон чанд ҳадафро таъмин намояд: пушонидани пурраи хароҷот, таъмини сатҳи мақбулу устувори ғоида, ҳавасмандгардонии талабот ва нигоҳдории мизочони доимӣ. Ин ҳадафҳо танҳо дар шароите амалӣ мегарданд, ки ҳисобу китобҳои молиявӣ ба маълумоти воқеӣ, меъёрҳои стандартӣ ва таҳлили мунтазами бозор асос ёбанд.

Дар амал барои баланд бардоштани самаранокии нархгузорӣ дар бизнеси тарабхонаҳо усулҳои гуногуни фарккунонии нархҳо истифода мешаванд [10, с. 124]. Аз ҷумла, муқаррар намудани нархҳои гуногун вобаста ба вақти хизматрасонӣ (соатҳои авҷи талабот ва соатҳои ором), рӯзҳои ҳафта, мавсимият, инчунин вобаста ба сегментҳои гуногуни мизочон (оилаҳо, ҷавонон, сайёҳон, мизочони корпоративӣ) имконият медиҳад, ки даромаднокии умумии корхона афзоиш ёбад.

Илова бар ин, татбиқи системаҳои таҳфифӣ, пешниҳодҳои махсус, менюҳои маҷмӯӣ ва барномаҳои вафодорӣ метавонад ҳамчун воситаи муассири идоракунии талабот ва таҳкими муносибат бо мизочон хизмат намояд [6]. Бо вучуди ин, истифодаи чунин абзорҳо бояд ба таври ҳисобшуда ва асоснок анҷом дода шавад, то ки онҳо ба коҳиши ғоидаоварии корхона оварда нарасонанд.

Дар шароити рақобати шадид аҳамияти махсусро инчунин масъалаи идоракунии хароҷот касб мекунад [1, с. 12]. Кам кардани хароҷоти нозарурӣ, беҳтар намудани истифодаи захираҳои ашёи хом, тақмили равандҳои логистикӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат имкон медиҳад, ки фишори хароҷот ба нарх коҳиш дода шавад. Ин, дар навбати худ, барои корхона имконияти бештар фароҳам меорад, ки сиёсати нархгузорию чандир ва рақобатпазирро татбиқ намояд.

Ҷанбаи муҳими дигар - идоракунии хавфҳо дар фаъолияти тарабхонаҳо мебошад. Хавфҳои марбут ба тағйирёбии нархҳои ашёи хом, ноустувории талабот, омилҳои мавсимӣ, инчунин хавфҳои санитарӣ ва логистикӣ метавонанд ба устувории молиявии корхона таъсири ҷиддӣ расонанд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки корхонаҳои тарабхонагӣ механизмҳои пешгирӣ ва коҳиш додани хавфҳо, аз ҷумла диверсификатсияи таъминкунандагон, захиракунии оқилонаи ашёи хом ва истифодаи сценарияҳои пешгӯии молиявиро татбиқ намоянд.

Дар маҷмӯъ, таҳлили назариявӣ ва амалии масъалаи нархгузорӣ дар бизнеси тарабхонаҳо нишон медиҳад, ки муваффақияти ин соҳа дар шароити рушди муносибатҳои бозаргонӣ ба ҳамоҳангии се унсuri асосӣ вобаста аст: сиёсати оқилонаи нархгузорӣ, идоракунии самаранокии хароҷот ва равишҳои стратегии рушди корхона [12]. Маҳз ҳамгироии ин унсурҳо имкон медиҳад, ки корхонаҳои тарабхонагӣ на танҳо рақобатпазирӣ худро нигоҳ доранд, балки дар дарозмуддат рушди устувор ва афзоиши иқтисодиро таъмин намоянд.

Бо мақсади асоснок намудани қарорҳои идоракунӣ дар самти ташаккули сохтори нархгузорӣ, зарурати истифодаи моделҳои иқтисодию математикӣ ба миён меояд. Татбиқи чунин моделҳо имкон медиҳад, ки робитаи байни хароҷот, ҳаҷми истеҳсол ва фурӯш, инчунин сатҳи нархҳо ба таври миқдорӣ арзёбӣ гардад ва қарорҳои оптималӣ қабул карда шаванд.

Барои таҳия ва татбиқи модели иқтисодию математикӣ метавон маҷмӯи нишондиҳандаҳои асосии зеринро истифода бурд:

- **Pi** – нархи фурӯши таоми *i*-ум, сомонӣ;
- **Si** – арзиши аслии таоми *i*-ум, сомонӣ;
- **F** – ҳаҷми хароҷоти доимии корхона, сомонӣ;
- **Ni** – миқдори истеҳсол (омодасозӣ)-и таоми *i*-ум, адад;
- **Vi** – ҳаҷми пешбинишудаи фурӯши таоми *i*-ум дар давраи муайян, адад;
- **Li** – сатҳи эҳтимолии нархи фурӯши таоми *i*-ум дар давраи таҳлилшаванда, сомонӣ.

Дар асоси ин нишондиҳандаҳо метавон модели пешгӯии талабот ба таоми *i*-умро таҳия намуд, ки он вобастагии ҳаҷми фурӯшро аз тағйирёбии нарх ва дигар омилҳои иқтисодӣ инъикос менамояд.

Моделҳои мазкур заминаи муҳим барои муайян намудани нархи оптималӣ, баҳодихии самаранокии молиявӣ ва баланд бардоштани устувории фаъолияти корхонаҳои тарабхонагӣ ба ҳисоб меравад.

P_i	L_{1i}	L_{2i}
N_i	V_{1i}	V_{2i}

Дар раванди қабули қарорҳои идоракунии оид ба ташаккули сиёсати нархгузорӣ ва муайян намудани ҳаҷми оптималии истеҳсол дар корхонаҳои тарабхонагӣ, истифодаи моделҳои иқтисодии математикӣ аҳамияти калидӣ касб менамояд [5]. Ин моделҳо имкон медиҳанд, ки таъсири мутақобилаи нарх, талабот, хароҷот ва ғайра ба таври миқдорӣ арзёбӣ гардида, қарорҳои асосноки иқтисодӣ қабул карда шаванд.

Дар таҳқиқоти мазкур фарз карда мешавад, ки вобастагии ҳаҷми фурӯш аз сатҳи нархи фурӯш хусусияти хаттӣ дорад, ки ин фарзия дар таҳлили кӯтоҳмуддати бозори хизматрасониҳои тарабхонагӣ қобили қабул мебошад. Моделҳои умумии функсияи талабот барои таъми i -ум чунин ифода меёбад:

Дар шароити рушди муносибатҳои бозаргонӣ ва афзоиши рақобат дар бозори хизматрасонии хӯрокворӣ, қабули қарорҳои самаранок оид ба нархгузорӣ ва ҳаҷми истеҳсол барои корхонаҳои тарабхонагӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад. Ин қарорҳо бояд на ба ҳиссиёт ё таҷрибаи инфиродӣ, балки ба таҳлили муназзам ва асосноки омилҳои иқтисодӣ таъяс намоянд [13, с. 76].

Яке аз фарзияҳои муҳим дар таҳлили иқтисодии фаъолияти тарабхонаҳо он аст, ки ҳаҷми фурӯш ба сатҳи нархи пешниҳодшуда вобастагии мустақим дорад. Дар аксари ҳолатҳо болоравии нарх ба коҳиши талабот оварда мерасонад, дар ҳоле ки пастшавии нарх метавонад фурӯшро зиёд намояд. Ин вобастагӣ имкон медиҳад, ки рафтори истеъмолкунандагон нисбат ба тағйирёбии нарх пешгӯӣ карда шавад ва дар асоси он қарорҳои оқилона қабул гарданд.

Барои арзёбии самаранокии фаъолияти иқтисодӣ, корхона бояд нишондиҳандаҳои асосии молиявӣ, аз қабيلي даромади умумӣ, хароҷоти умумӣ ва ғайраи умумиро ба таври маҷмӯӣ таҳлил намояд. Даромади умумӣ аз ҳаҷми фурӯши таомҳо ва сатҳи нархи онҳо ташаккул меёбад. Хароҷоти умумӣ бошад, аз хароҷоти доимӣ (иҷора, маош, хизматрасониҳои коммуналӣ) ва хароҷоти тағйирёбанда (арзиши ашёи хом, хароҷоти истеҳсолӣ) иборат аст. Ғайраи корхона ҳамчун фарқи байни даромад ва хароҷот муайян мегардад ва нишондиҳандаи асосии самаранокии фаъолияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Дар асоси ин равиш, ду самти асосии қабули қарорҳо дар соҳаи нархгузорӣ ташаккул меёбанд. Самти аввал ба ҳадди аксар расонидани ғайраи равона шудааст, яъне муайян намудани чунин сатҳи нарх, ки дар он корхона аз ҳар як навъи таом дар маҷмӯъ ғайраи бештар ба даст меорад. Дар ин ҳолат зарур аст, ки байни нархи фурӯш ва ҳаҷми талабот таъвозуни оқилона нигоҳ дошта шавад, зеро нархи аз ҳад баланд метавонад фурӯшро коҳиш диҳад, дар ҳоле ки нархи хеле паст, новобаста аз афзоиши ҳаҷми фурӯш, метавонад ба пастшавии ғайраи оварда расонад.

Самти дуюм ба афзоиши даромади умумӣ ниғаронида шудааст, ки он бештар дар ҳолатҳои гузариши бозор, ҷалби мизочони нав ва таҳкими маҷкеи рақобатӣ истифода мегардад. Дар ин равиш корхона метавонад сиёсати нархгузорию нисбатан дастрасро интихоб намояд, то ҳаҷми фурӯш зиёд гардад, ҳатто агар ғайраи аз як воҳиди маҳсулот камтар бошад.

Ҳангоми қабули қарорҳо оид ба нархгузорӣ ва ҳаҷми истеҳсол бояд як қатор маҳдудиятҳо ба назар гирифта шаванд. Пеш аз ҳама, ҳаҷми талабот наметавонад арзиши маҷфӣ дошта бошад, яъне истеҳсол ва пешниҳоди таомҳо бояд ба талаботи воқеии бозор мутобиқ карда шавад. Илова бар ин, нархи фурӯш бояд ҳадди ақал хароҷоти истеҳсол ва фурӯшро пӯшонад, зеро дар акси ҳол фаъолияти корхона аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайримақсаднок мегардад.

Барои ба даст овардани қарорҳои оптималӣ дар чунин шароити мураккаб, истифодаи усулҳои таҳлилии муосир, аз ҷумла моделсозии иқтисодӣ ва технологияҳои компютерӣ, аҳамияти калон дорад.

Ин абзорҳо имкон медиҳанд, ки таъсири тағйирёбии нарх, хароҷот ва талабот ба натиҷаҳои молиявӣ пешакӣ арзёбӣ гардад ва сценарияҳои гуногуни рушди вазъият муқоиса карда шаванд.

Дар натиҷаи чунин таҳлилҳо корхона метавонад ҳаҷми оптималии истеҳсоли ҳар як навъи таомро муайян намояд, яъне он ҳаҷмеро, ки дар шароити мавҷудаи бозор ғоидаи бештар ё даромади устувортарро таъмин менамояд. Дар баробари ин, имкон пайдо мешавад, ки таркиби меню аз нигоҳи иқтисодӣ асоснок карда шуда, аз истеҳсоли таомҳои, ки талаботи паст ё ғоидаи кам доранд, худдорӣ карда шавад.

Дар маҷмӯъ, асосноккунии иқтисодии сиёсати нархгузорӣ ва ҳаҷми истеҳсол дар бизнеси тарабхонаҳо бе истифодаи формулаҳои математикӣ низ нишон медиҳад, ки қабули қарорҳои оқилона танҳо дар заминаи таҳлили муназзам ва ҳамаҷонибаи омилҳои бозорӣ, молиявӣ ва истеъмолий имконпазир мебошад. Татбиқи чунин равиш ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки дар шароити номуайянии бозор рақобатпазирии худро нигоҳ дошта, стратегияи рушди устувор ва даромаднокро амалӣ намоянд. Дар натиҷаи таҳлили назариявӣ ва амалии масъалаҳои марбут ба ташаккул ва татбиқи сиёсати нархгузорӣ дар бизнеси тарабхонаҳо муайян гардид, ки нархгузорӣ на танҳо абзори молиявӣ, балки унсuri муҳими идоракунии стратегӣ ба ҳисоб меравад. Нарх ҳамчун нишондиҳандаи муттаҳидкунандаи хароҷот, сифати хизматрасонӣ ва арзиши даркшудаи истеъмолкунанда баромад намуда, ба рафтори харидорӣ ва сатҳи рақобатпазирии корхона таъсири бевосита мерасонад.

Муайян карда шуд, ки самаранокии сиёсати нархгузорӣ дар соҳаи хизматрасонии тарабхонагӣ аз дараҷаи мутобиқати он ба хусусиятҳои бозор, сохтори хароҷот, сатҳи талабот ва имкониятҳои молиявии истеъмолкунандагон вобастагии зич дорад. Дар ин замина истифодаи равишҳои гуногуни нархгузорӣ аз усулҳои камхарҷ то равишҳои бозорӣ ва параметрӣ имкон медиҳад, ки корхонаҳо нархҳои чандир ва аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокро татбиқ намоянд [4].

Ҳамчунин муайян гардид, ки дар шароити рақобати шадид танҳо нархи паст кафолати ҷалби мизочон нест. Истеъмолкунанда бештар ба маҷмӯи омилҳои сифати таомҳо, сатҳи хизматрасонӣ, муҳити бароҳат, обрӯи бренд ва таҷрибаи умумии истеъмол аҳамият медиҳад. Аз ин рӯ, сиёсати нархгузорӣ бояд бо сиёсати сифат, маркетинг ва идоракунии муносибат бо мизочон ҳамоҳанг карда шавад.

Бо назардошти натиҷаҳои таҳқиқот, барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳои тарабхонагӣ пешниҳод карда мешавад:

1. Таҳияи модели мукаммали нархгузорӣ, ки дар он хароҷоти воқеӣ, сатҳи талабот, омилҳои мавсимӣ ва рафтори рақибон ба таври мунтазам таҳлил карда шаванд.
2. Татбиқи сиёсати нархгузори чандир, аз ҷумла фарқкунии нархҳо вобаста ба вақт, мавсим, сегментҳои истеъмолкунандагон ва форматҳои хизматрасонӣ.
3. Тақвияти низоми идоракунии хароҷот, бо роҳи оптимизатсияи истифодаи ашёи хом, кам кардани талафот ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат.
4. Рушди барномаҳои вафодорӣ ва пешниҳодҳои маҷмӯӣ, ки ба нигоҳдории мизочони доимӣ ва афзоиши ҳаҷми фурӯш мусоидат менамоянд.
5. Истифодаи абзорҳои пешгӯии молиявӣ ва идоракунии хавфҳо, бо мақсади коҳиш додани таъсири омилҳои беруна ва таъмин намудани устувории молиявии корхона.
6. Баланд бардоштани сатҳи тахассуси кормандон, зеро сифати хизматрасонӣ яке аз омилҳои асосии ташаккули арзиши даркшудаи хизмат мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Абдуваитов Х.А. Туризм как средство активного отдыха и оздоровления трудящихся. Душанбе, 1987. 87 с
2. Алексеевская Н. Страхование: особенности национального туризма// Разыскивается отдых. - 2010. - № 7. - С. 2-3.
3. Брашнов Д.Г. Экономика гостиничного бизнеса. Учеб/ пособие, М, 2012. 302 с

4. Барчуков И.С., Баумгартен Л.В., Башин Ю.Б., Зайцев А.В. Гостиничный бизнес и индустрия размещения туристов: Учеб/ пособие, Москва, 2014. 256 с
5. Борисов К.Г.Международный туризм и право Учеб/ пособие М: 1999.209 с
6. Балабанов И. Т. Экономика туризма. - М.: "Финансы и статистика", 2001.207 с
7. Кастелье М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура/Пер. с англ., под науч. ред. О.И. Шкаратана. - М.: ГУВШЭ, 2000. - С.202.
8. Кутковская И., Окуличева С. Класс ресторана: государственные нормы или общественное мнение?/И.Кутковская, С.Окуличева // Империя вкуса. – 2004. - № 5. - С. 9-21.
9. Климова Н.В., Ларина Н.В. Зарубежный опыт стимулирования инновационной деятельности в промышленном секторе// Фундаментальные исследования.-2014, -№6-7. -С. 1442-1446
10. Раджабов Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М.Нурмахмадов, М.Х.Саидова. - Душанбе: Дониш, 2007. – 544 с.; Факеров Х.Н. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка. / Х.Н.Факеров. – Душанбе: «Ирфон». 2002. - С. 25
11. Раджабов Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М. Нурмахмадов, М.Х. Саидова.- Душанбе: Дониш, 2007.-544с.
12. Рауфи А. Механизмы государственного регулирования рыночной экономики. // Известия АН РТ. Серия экономика. – 2004. - № 3-4. - С.7.
13. Торопова Н.Д. Организация производства на предприятиях общественного питания/ Н.Д. Торопова – Ростов на Дону: Феникс, 2010.- 409 с.
14. Ценовая политика ресторана. Как заставить клиента заплатить вашу цену. - 2- е изд. - М.: ООО «Современные розничные и ресторанные технологии», 2001. - 138 с.

УДК 338.43 (575.3)

Хабибов А.Х.

КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РАЗВИТИЯ ПОТЕНЦИАЛА ПИЩЕВОГО ПОДКОМПЛЕКСА: КРОСС-РЕГИОНАЛЬНОЕ СРАВНЕНИЕ

Одной из важнейших социально-экономических проблем на современном этапе развития страны выступает проблема продовольственной безопасности, решение которой возложена на пищевой подкомплекс экономики, объединяющий сельское хозяйство, пищевую и перерабатывающую промышленность и других смежных отраслей. Республика Таджикистан, относящаяся к континентальным странам без выхода к мировому океану с явной дифференциацией географических районов, имеет различные тенденции и особенности функционирования пищевого подкомплекса. Целью статьи является научная аналитика применения кластерного подхода к оценке показателей развития потенциала пищевого подкомплекса, а также кросс-региональное сравнение в интересах поддержания устойчивого развития страны. Методологическую основу исследования составили методы экономической статистики, в частности метод кластерного анализа, а также классификация, проблемный и сравнительный анализ, синтез, метод анализа причинно-следственных связей, гипотетико-дедуктивный метод. В качестве объектов для проведения исследования в данной работе выбраны административные деления РТ, имеющие различные условия социально-экономического развития и различные показатели развития потенциала пищевого подкомплекса. Результаты анализа показали наличие неиспользованного потенциала развития отрасли, реализация которой позволит повысить уровень достижения стратегических целей РТ по ускоренной индустриализации и продовольственной безопасности.

В процессе исследования подтвердилось выдвинутое предположение об уникальности потенциалов развития пищевой промышленности субъектов страны, влияющих на уровень продовольственной безопасности. Такой вывод позволяет предложить практические рекомендации по осуществлению государственной политики по устойчивому развитию пищевого подкомплекса с учетом региональных особенностей.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, сельское хозяйство, пищевая промышленность, потенциал, развитие, устойчивое развитие, кластер, регион, Таджикистан.

Ҳабибов А.Ҳ.

МУНОСИБАТИ КЛАСТЕРӢ БА АРЗӢИИ НИШОНДИҲАНДАӢОИ РУШДИ ПОТЕНСИАЛИ ЗЕРКОМПЛЕКСИ ОЗУҚАВОРӢ: МУҚОИСАИ БАӢНИМИНТАҚАВӢ

Яке аз мушкилоти муҳимтарини иҷтимоию иқтисодӣ дар марҳилаи муосири рушди кишвар мушкилоти амнияти озуқаворӣ мебошад, ки ҳалли он ба зеркомплексии озуқаворӣ иқтисодиёт, ки кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ ва коркард ва дигар соҳаҳои марбутаро муттаҳид мекунад, воғузур шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба кишварҳои континенталӣ бидуни дастрасӣ ба уқёнуси ҷаҳонӣ бо тафовути возеҳи минтақаҳои ҷуғрофӣ тааллуқ дорад, тамоюлҳо ва хусусиятҳои гуногуни фаъолияти зеркомплексии озуқаворӣ дорад. Мақсади мақола таҳлили илмӣ истифодаи усули кластерӣ ба арзёбии нишондиҳандаҳои рушди иқтисодии зеркомплексии хӯрокворӣ, инчунин муқоисаи байнисоҳавӣ ба манфиати нигоҳ доштани рушди устувори кишвар мебошад. Асоси методологии тадқиқотро усулҳои омори иқтисодӣ, аз ҷумла усули таҳлили кластерӣ, инчунин тасниф, таҳлили мушкилот ва муқоисавӣ, синтез, усули таҳлили робитаҳои сабабӣ-таъсирӣ, усули гипотетикӣ-дедуктивӣ ташкил доданд. Ҳамчун объекти гузаронидани тадқиқот дар ин қор тақсимои маъмурии ҚТ, ки шароити гуногуни рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва нишондиҳандаҳои гуногуни рушди иқтисодии зеркомплексии хӯрокворӣ доранд, интихоб карда шуданд. Натиҷаҳои таҳлил мавҷудияти иқтисодии истифоданабудайи рушди соҳаро нишон доданд, ки татбиқи он имкон медиҳад, ки сатҳи расидан ба ҳадафҳои стратегии ҚТ оид ба саноатикунони босуръат ва амнияти озуқаворӣ баланд бардошта шавад.

Дар ҷараёни тадқиқот фарзияи пешниҳодшуда дар бораи ягонагии потенциалҳои рушди саноати озуқаворӣ субъектҳои кишвар, ки ба сатҳи амнияти озуқаворӣ таъсир мерасонанд, тасдиқ карда шуд. Ин ҳулоса имкон медиҳад, ки тавсияҳои амалӣ оид ба татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба рушди устувори зеркомплексии озуқаворӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ пешниҳод карда шаванд.

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ, иқтисод, рушд, рушди устувор, кластер, минтақа, Тоҷикистон.

Habibov A.H.

CLUSTER APPROACH TO ASSESSING INDICATORS OF FOOD SYSTEM POTENTIAL DEVELOPMENT: CROSS-REGIONAL COMPARISON

One of the most important socio-economic problems at the present stage of the country's development is the problem of food security, the solution of which is entrusted to the food system of the economy, which unites agriculture, the food and processing industry and other related industries. The Republic of Tajikistan, which belongs to the continental countries without access to the world ocean with a clear differentiation of geographical areas, has different trends and features of the functioning of the food system. The purpose of the article is a scientific analysis of the application of the cluster approach to the assessment of indicators of the development of the potential of the food system, as well as a cross-regional comparison in the interests of maintaining the sustainable development of the country. The methodological basis of the research was made up of methods of economic statistics, in

particular, the method of cluster analysis, as well as classification, problem and comparative analysis, synthesis, the method of analyzing causal relationships, and the hypothetical-deductive method. In this paper, the administrative divisions of the Republic of Tajikistan with different conditions of socio-economic development and different indicators of the development potential of the food system are selected as objects for research. The results of the analysis showed that there is an untapped potential for the development of the industry, the implementation of which will increase the level of achievement of the strategic goals of the Republic of Tajikistan for accelerated industrialization and food security.

In the course of the research, the assumption was confirmed about the uniqueness of the development potentials of the food industry of the country's subjects, which affect the level of food security. This conclusion allows us to offer practical recommendations for the implementation of state policy on the sustainable development of the food system, taking into account regional peculiarities.

Keywords: food security, agriculture, food industry, potential, development, sustainable development, cluster, region, Tajikistan.

Введение. Исследование вопросов оценки показателей развития потенциала пищевого подкомплекса предполагает необходимость аналитического изучения в первую очередь представленных в литературе взглядов в современных условиях на проблемы обеспечения продовольственной безопасности, значения качественных пищевых продуктов, устойчивого инновационного развития пищевой промышленности и сельского хозяйства, внедрения инновационных техники и технологии, форм организации производства, в том числе на основе цифровых технологий, во-вторую очередь - высокую зависимость продовольственного рынка страны от экономических кризисов, технологических изменений, реструктуризации экономики, импорта.

Многие исследователи осознают влияние различных угроз на потенциал пищевого подкомплекса, что отмечено в [8]. Учитывая современную глобальную ситуацию, изменение климата, особенно нехватку воды и чередующиеся засухи во многих странах мира, рост цен на продовольствие в мире, а также негативное влияние вышеперечисленных факторов на потребительский рынок, необходимо мобилизовать все возможности для развития агропродовольственного сектора [9].

Агропродовольственный сектор несет ответственность за работу по достижению устойчивых целей ФАО и глобальных инициатив по реагированию на многие проблемы, включая климатическое давление из-за изменений, которые мы переживаем во всем мире [13]. В настоящее время пищевой подкомплекс в глобальном масштабе сталкивается с острыми вызовами и угрозами. Реардон и Вос [16] считают, что цепочки поставок продовольствия в развивающихся странах за последние несколько десятилетий подверглись серии потрясений, включая геополитические кризисы, климатические потрясения, эпидемии, локальные конфликты, и наложение всего этого на глубокую трансформацию самих рынков с новыми требованиями к качеству и безопасности пищевых продуктов. Изменение климата стало существенным фактором продовольственной нестабильности, влияющим на урожайность и производство [14]. Другим фактором является урбанизация, которая меняет продовольственные системы, влияя на физическую и финансовую доступность и желательность здорового питания [19].

Продовольственный сектор, который в основном состоит из малых и средних предприятий, стал более требовательным с точки зрения технологических ресурсов для снижения затрат, повышения добавленной стоимости продуктов питания, достижения проблем устойчивости или решения новых рыночных возможностей [15].

Шен и др. [17] считают для содействия сельскохозяйственной трансформации и развитию, а также для повышения продовольственной безопасности и качества питания сельских жителей, решающим является выяснение связи между сельскохозяйственной специализацией и разнообразием рациона питания, требующих реализацию ряда дополнительных мер для

обеспечения благосостояния потребления продовольствия на фоне сельскохозяйственной специализации и значительной миграции из сельской местности в города.

Сегодня необходимо уделять первостепенное внимание вопросам заготовки, транспортировки и хранения сельхозпродукции. В связи с этим к актуальным технологиям для освоения в пищевом подкомплексе Республики Таджикистан можно отнести создание и практическое применение ресурсосберегающих технологий хранения и переработки аграрной продукции, совершенствование технологических процессов производства экологически безопасных продуктов, продуктов диетического и лечебно-профилактического назначения, в том числе, из нетрадиционного сырья с целью снижения длительности производственного цикла без потери качества продукции, разработку и внедрение новых упаковочных линий, тары и способов перевозки.

Таким образом, актуальной проблемой современной экономической теории и практики является оценка показателей потенциального развития пищевого подкомплекса в условиях усиления глобальных рисков. При этом выявлен интерес ученых к региональной дифференциации показателей потенциального развития пищевого подкомплекса.

Данные и методы. Для анализа выбранных данных был выбран метод кросс-регионального сравнения, эффективно использовавшийся при исследовании стран Латинской Америки, РФ [5, 3, 7]. Учеными апробирована методика кластерного анализа в экономике по различным признакам, например по конкурентоспособности и финансовому потенциалу Сиразиева А.А. и Сингатуллина Г.Р. [6], институциональной инфраструктуре - Бойко Н.Н. и Сибукаев Э.Ш. [2], благосостоянию населения - Чекулина Т.А. с соавторами [10], уровню инновационного развития - Аралбаева А.А. и Берикболова Ю.Д. [12].

При исследовании показателей развития пищевого подкомплекса для повышения достоверности и обоснования дифференцированного подхода, а также для корректной стыковки с национальной стратегией развития страны следует учитывать следующие аспекты:

- учет общего уровня социально-экономического развития местности;
- провести кросс-региональный анализ показателей, характеризующих развитие пищевого подкомплекса в местах;
- оценки территорий должны быть увязаны с вышеуказанными показателями, присущими им.

К показателям, характеризующим развитие потенциала пищевого подкомплекса в субъектах РТ, были отнесены:

- объем промышленного производства (млн.сомони);
- объем производства сельхозпродукции по категориям (в натуральном выражении);
- объем производства пищевой продукции (в натуральном выражении).

Указанные показатели были взяты из официальных источников Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан [1].

Кластерный анализ показателей был проведен с использованием среды Excel. Кластеризация представляет собой «многомерную статистическую процедуру, выполняющую сбор данных, содержащих информацию о выборке объектов, и затем упорядочивающую объекты в сравнительно однородные группы. Так как в нашем случае исходные данные неоднородны (разные единицы), необходимо привести их к единообразной оценке. Для этого все показатели были закодированы в 100-балльную шкалу. Для установления балльной оценки максимальному показателю присвоено 100 баллов, а остальные показатели оцениваются как процентное соотношение к максимальному с округлением до целых. Показателям, которые после округления соответствуют 0 баллам, был присвоен минимальный 1 балл» [7]. Для всеобщего охвата процесса кластеризации в республике, включая труднодоступные горные районы, порог включения был снижен до 10 баллов, с небольшими исключениями.

Обозначенная в исследовании задача группировки множества административных делений (65 городов и районов) республики на подмножества по ряду показателей относится к задаче, решаемой методами нечеткой кластеризации, характеризующимися возможным отнесением

отдельных объектов к нескольким классам. Для определения количества кластеров был использован один из методов иерархической кластеризации - метод визуального анализа дендрограммы [11].

Для разбиения совокупности субъектов на группы был применен метод k-средних (k-means) [18]. Процесс разбиения на кластеры при этом начинается с задания определенных начальных условий, в том числе и количества классов. В дальнейшей происходит выбор центров кластеров; далее к последним, используя принцип наименьшего расстояния, добавляются остальные объекты. В построенных классах элементов вычисляются средние значения, выполняющие на следующем шаге работы алгоритма роль новых центров. Подобные шаги осуществляются до постоянства координат центров кластеров.

Результаты. Итогом анализа с помощью метода визуального анализа дендрограммы стало выделение 5 кластеров. Распределение средних значений выбранных показателей по кластерам представлено в таблице 1.

Таблица 1. Средние значения показателей по кластерам

№ кластера	Объем производства промышленной продукции, млн. сомони - в ценах 2023	Зерно, т	Хлопок, т	Фрукты, т	Скот и птица, т	Молоко, т
1	2232,5	26055	1810,6	6926,2	5634,6	12399,4
2	730,9	46204,4	9053,4	13329,4	9431	25865,9
3	666,7	46548,7	13563,3	14559,9	9791,8	28295,6
4	589,5	35771,8	6291	14656	7899	21918,6
5	588,2	31092,5	6138,4	11778,4	6939,5	19815

Источник: рассчитано авторами.

Применение метода k-средних позволило выделить 5 кластеров, по которым распределились все административные деления республики, исходя из общей схожести картины по исследуемым факторам с учетом текущего состояния показателей развития. Количество городов и районов в полученных кластерах представлено в таблице 2, где курсивным шрифтом отмечены города и районы с наличием определенного нереализованного потенциала.

Результаты кластерного анализа можно интерпретировать следующим образом.

Полученные кластеры значительно различаются по составу и размеру. Самый маленький кластер (кластер 1 – Готовая пищевая продукция) включает всего 11 городов, где в основном развита пищевая промышленность и имеется необходимая инфраструктура и потенциал развития данной промышленности, и 1 район с развитой промышленностью. Следует отметить, что данный район (им.Б.Гафурова) также входит и в другие кластеры, т.к. еще обладает огромными орошаемыми посевными площадями сельхозкультур и развитым животноводческим комплексом. Самый большой по численности субъектов кластер (кластер 5 – Переработка мяса и молока) включает в себя 56 городов и районов. Здесь присутствуют некоторые горные районы, которые в силу своих географических особенностей занимаются преимущественно разведением скота и не могли быть включены в другие кластеры. Однако объемы их продукции не соотносятся с объемами продукции крупных животноводческих комплексов на равнинных территориях, чем и объясняется не максимальные средние значения показателей в таблице 1 для данного кластера.

Во второй кластер (Переработка зерна) вошли территории со средними показателями по анализируемым параметрам; можно сказать, что данный кластер представляет усредненную картину по стране. В этом кластере наблюдаются наименьшие отклонения выбранных показателей от среднереспубликанских. Роль данного кластера в условиях значительного импорта зерновых возрастает, что обуславливает принятие неотложных мер по реализации данного потенциала и внедрения новых мощностей.

Таблица 2. Разделение субъектов по кластерам

№ клас-тера	Название кластера	Города и районы республики	Количество субъектов в кластере	% от общего выпуска
1	Готовая пищевая продукция	города Душанбе, <i>Вахдат</i> , Турсунзаде, Худжанд, Пенджикент, Истаравшан, Гулистон, <i>Бустон</i> , Бохтар, <i>Нурек</i> , <i>Хорог</i> , район им.Б. Гафурова	12	88,9
2	Переработка зерна	города <i>Вахдат</i> , Турсунзаде, Гиссар, Исфара, Канибадам, Пенджикент, Истаравшан, Куляб, районы А. Рудаки, <i>Шахринав</i> , <i>Деваштич</i> , <i>Зафарабад</i> , им.Б. Гафурова, им.Дж. Расулова, Матча, Спитамен, <i>Шахристан</i> , Н. <i>Хусрав</i> , Кушониён, <i>Вахи</i> , Восе, <i>Хуросон</i> , Дангара, <i>Дуст</i> , <i>Кубодиён</i> , Дж.Балхи, <i>Джайхун</i> , М.С.А. <i>Хамадони</i> , Муминабад, <i>Фархар</i> , <i>Пяндж</i> , <i>Темурмалик</i> , А. <i>Джоми</i> , <i>Шаартуз</i> , Ш. <i>Шохин</i> , Яван	36	99,2
3	Переработка масличных культур	города Канибадам, Куляб, <i>Левакент</i> , районы <i>Ашт</i> , <i>Зафарабад</i> , им.Б. Гафурова, им.Дж. Расулова, Матча, Спитамен, Н. <i>Хусрав</i> , Кушониён, <i>Вахи</i> , Восе, <i>Хуросон</i> , Дангара, <i>Дуст</i> , <i>Кубодиён</i> , Дж.Балхи, <i>Джайхун</i> , М.С.А. <i>Хамадони</i> , <i>Фархар</i> , <i>Пяндж</i> , А. <i>Джоми</i> , <i>Шаартуз</i> , Яван	25	98,5
4	Переработка фруктов и овощей	города Вахдат, Турсунзаде, Гиссар, Исфара, Канибадам, Пенджикент, Истаравшан, Куляб, районы <i>Лахи</i> , <i>Нурабад</i> , А. Рудаки, <i>Раит</i> , <i>Таджикабад</i> , Файзабад, <i>Шахринав</i> , Ашт, <i>Деваштич</i> , им.Б. Гафурова, <i>Кухистони Мастчоҳ</i> , <i>Бальджувон</i> , Кушониён, <i>Вахи</i> , Восе, <i>Хуросон</i> , Дангара, <i>Дуст</i> , <i>Кубодиён</i> , Дж.Балхи, <i>Джайхун</i> , М.С.А. <i>Хамадони</i> , Муминабад, <i>Фархар</i> , <i>Пяндж</i> , <i>Ховалинг</i> , А. <i>Джоми</i> , <i>Шаартуз</i> , Ш. <i>Шохин</i> , Яван, <i>Вандж</i> , <i>Дарваз</i> , <i>Иикашим</i> , <i>Рушан</i> , <i>Шугнан</i>	43	99,7
5	Переработка мяса и молока	города Вахдат, Рогун, Турсунзаде, Гиссар, Исфара, Канибадам, Пенджикент, Истаравшан, Куляб, <i>Левакент</i> , районы Варзоб, <i>Лахи</i> , <i>Нурабад</i> , А. Рудаки, <i>Раит</i> , <i>Сангвор</i> , <i>Таджикабад</i> , Файзабад, <i>Шахринав</i> , Айни, <i>Ашт</i> , <i>Деваштич</i> , <i>Зафарабад</i> , им.Б. Гафурова, им.Дж. Расулова, <i>Кухистони Мастчоҳ</i> , Матча, Спитамен, <i>Шахристан</i> , <i>Бальджувон</i> , Н. <i>Хусрав</i> , Кушониён, <i>Вахи</i> , Восе, <i>Хуросон</i> , Дангара, <i>Дуст</i> , <i>Кубодиён</i> , Дж.Балхи, <i>Джайхун</i> , М.С.А. <i>Хамадони</i> , Муминабад, <i>Фархар</i> , <i>Пяндж</i> , <i>Темурмалик</i> , <i>Ховалинг</i> , А. <i>Джоми</i> , <i>Шаартуз</i> , Ш. <i>Шохин</i> , Яван, <i>Вандж</i> , <i>Дарваз</i> , <i>Мургаб</i> , <i>Рошткала</i> , <i>Рушан</i> , <i>Шугнан</i>	56	98,4

Источник: составлено автором

Кластер 3 (Переработка масличных культур) объединяет 25 хлопкоробских района, где производится 98,5 % отечественного хлопка-сырца, семена которой являются основным масличным сырьем в республике. Следует отметить, что динамика объема валового сбора хлопчатника постоянно снижается, из-за чего отрасль недополучает сырье. Исходя из таблицы 1 можно сделать вывод, что данные территории специализируются не только на выращивании хлопка, а также имеют значительной потенциал в переработке других сельхозкультур и продукции животноводства.

В кластер 4 (Переработка фруктов и овощей) включены 43 городов и районов страны, специализирующихся на производстве фруктов и овощей. Однако в большинстве из них не имеются мощности по переработке данной продукции, и она в сыром виде экспортируется или реализуется во внутреннем рынке. Данный показатель имеет положительную динамику вследствие благоприятных климатических условий нашей республики, позволяющих получать несколько урожаев за сезон.

Следующие диаграммы рассеяния позволяют визуализировать исследуемые показатели в кластерах. Для наглядности в диаграммах использовались логарифмические шкалы, т.к. в разрезе субъектов значения показателей сильно варьируются. Изображенные на диаграмме рассеяния (рис. 1) паттерны позволяют увидеть распределение показателя «Объем производства промышленной продукции», который имеет значительный разброс, отражающий преимущественно аграрно-индустриальную модель экономики республики.

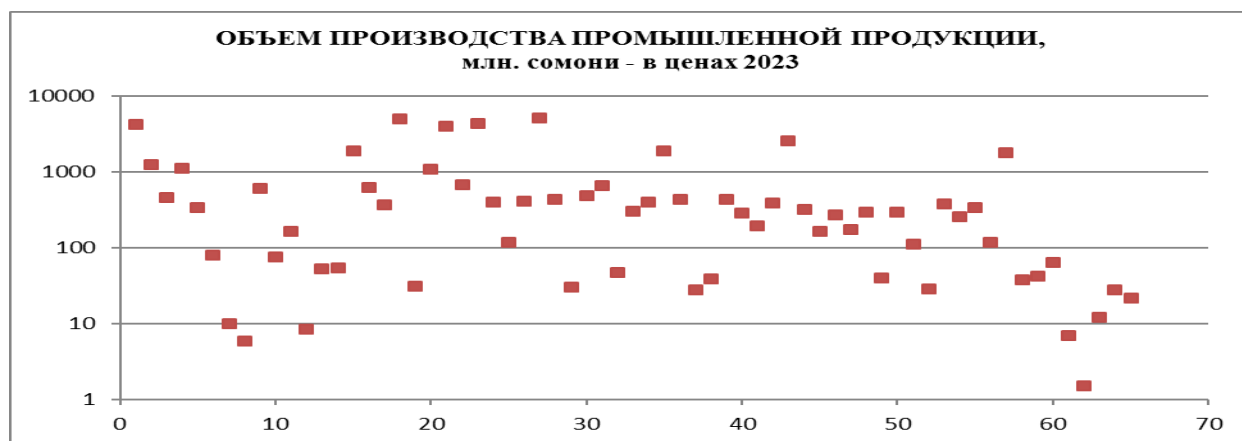

Рисунок 1. Распределение показателей «Объем производства промышленной продукции»
Источник: составлено автором с использованием среды MS Excel.

Построенная на рисунке 2 диаграмма рассеяния отражает объем производства продукции растениеводства (зерновые, хлопок, фрукты и овощи) сельского хозяйства республики за 2023 год в совокупности субъектов в целом, где за исключением нескольких городов с преимущественно городской застройкой остальные субъекты имеют довольно однородные показатели.

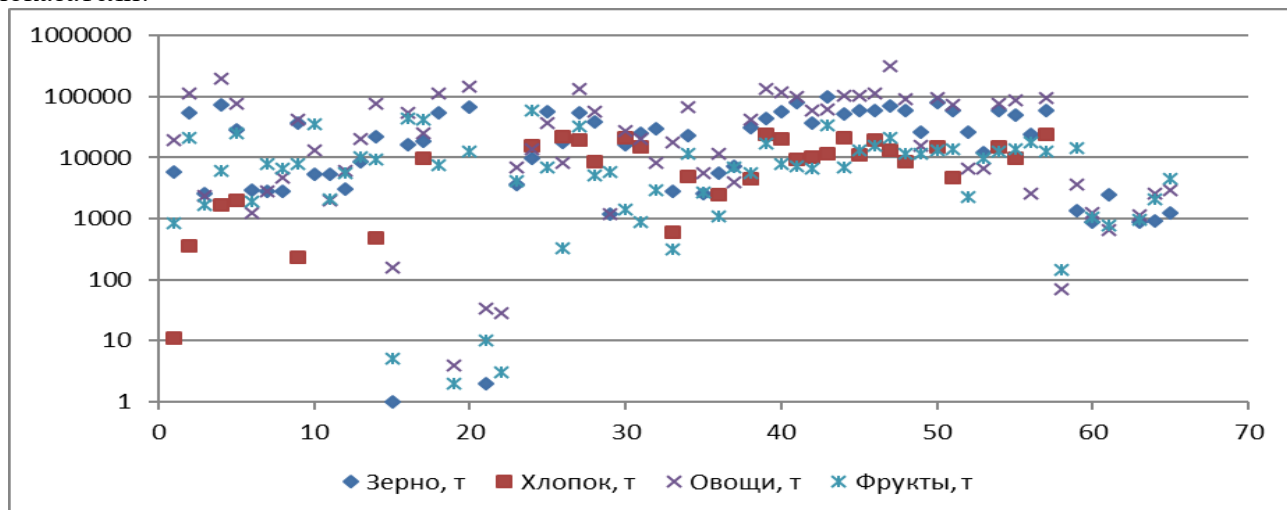

Рисунок 2. Распределение показателей «Объем производства продукции растениеводства за 2023 год»

Источник: составлено автором с использованием среды MS Excel.

Как видно на рисунке 3, не считая нескольких исключений, построенные группы по уровню производства продукции животноводства получились довольно однородными.

Анализ построенных диаграмм рассеяния (рис. 1-3) показывает, что деление субъектов республики на пять кластеров по указанным выше показателям оправданно, а полученные данные образуют достаточно плотные группы. Изображенные диаграммы одинаково информативны, так по рисункам 2, 3 можно понять большое количество субъектов в кластерах 4 и 5.

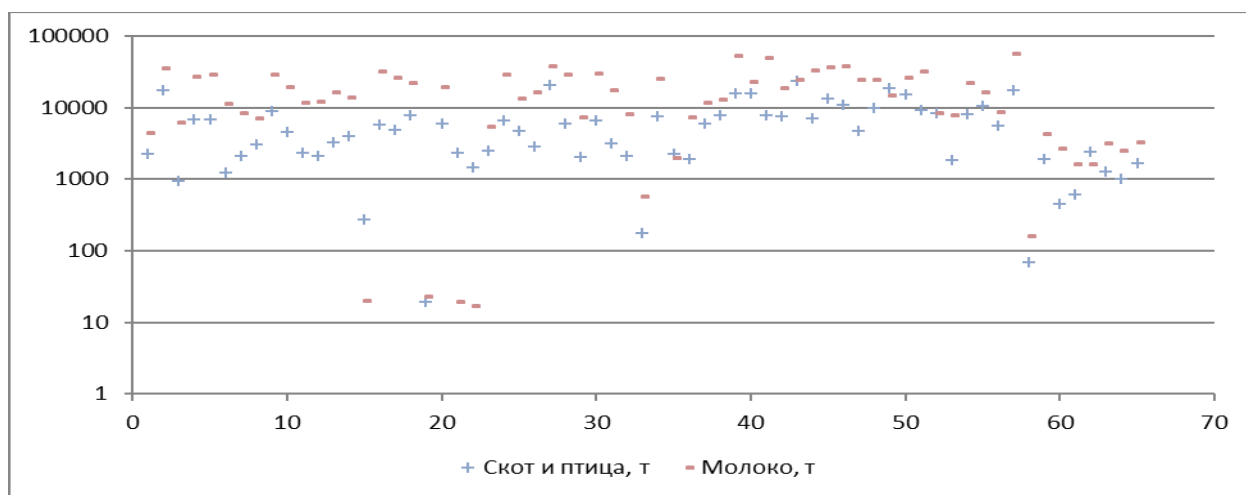

Рисунок 3. Распределение показателей «Объем производства продукции животноводства за 2023 год»

Источник: составлено автором с использованием среды MS Excel.

Следует отметить, что 14 субъектов числятся только в 1 кластере, 15 – в двух кластерах, 13 – в трех, 21 – в четырех, и как было отмечено выше, район им.Б Гафурова отнесено ко всем кластерам, что свидетельствует о достаточно высокой степени диверсификации показателей развития пищевого подкомплекса субъектов республики. Только один субъект – самый малонаселенный город страны Истиклол, специализирующийся на металлургическом производстве, не имеющей собственной сельскохозяйственной базы и входящей в агломерацию города Худжанд, не был включен в эти кластеры.

Заключение. Исследование затрагивает два взаимосвязанных процесса в проблематике теоретико-методологического аспекта, а именно развитие потенциала пищевого подкомплекса в разрезе регионов и построение информативной типологии городов и районов РТ и кросс-региональное сравнение показателей развития пищевого подкомплекса в разрезе кластеров. Для решения данной научной проблемы использовались методы кластерного анализа.

Результаты проведенного исследования подтвердили, что регионы Таджикистана имеют различные тенденции и особенности функционирования пищевого подкомплекса. Региональная экономика представляет собой сложную и динамично развивающуюся социально-экономическую систему. Поэтому в каждом регионе страны необходимо разрабатывать меры поддержки развития сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности и создавать модели продовольственной безопасности и устанавливать целевые показатели развития на среднесрочную перспективу. Также следует обратить внимание на долгосрочную ориентацию таких предложений, для чего необходимы постепенная трансформация и последовательная реализация предложенных мер. Вместе с тем быстрые изменения могут привести к снижению устойчивости территорий, их баланса в структуре экономики страны в целом, а также к большей уязвимости к экономическим кризисам, что является объектом дальнейших исследований.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан. 2024. Регионы Республики Таджикистан. Душанбе, Таджикистан.
2. Бойко Н.А., Сибубаев Э.Ш. Обзор регионов России посредством иерархического метода кластерного анализа и данных об институциональной инфраструктуре // Современная наука и инновации. - 2021. - № 3. - с. 188-200.
3. Власова Е.М., Шиняева О.В. Состав среднего класса в России: кроссрегиональное сравнение // Вестник Самарского государственного университета. - 2012. - № 10 (101). - с. 89-94.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. 2016. Душанбе, Таджикистан.

5. Сиразиева А.А., Сингатуллина Г.Р. Применение методики кластерного анализа для исследования конкурентоспособности и финансового потенциала российских регионов // Экономический вестник Республики Татарстан. - 2021. - № 3. - с. 49-57.
6. Смаль С.В. Государственная политика цифровизации в странах Латинской Америки. Опыт применения многомерных интегральных индексов на примере Бразилии // Латинская Америка. - 2021. - № 4. - с. 40-55.
7. Созинова А.А., Ряттель А.В., Савельева Н.К., Метелева О.А. Кластерный подход к оценке показателей рынка труда: кросс-региональное сравнение // Экономика труда. - 2022. - Том 9. - № 10. - С. 1509-1526. doi: 10.18334М.9.10.116372
8. Султанов, З.С. и А.Х. Хабибов. 2019. Эффективность инновационно-технологического развития регионального пищевого подкомплекса. РТСУ, Душанбе, Таджикистан.
9. Хабибов, А.Х. 2025. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях цифровизации. В: Материалы Республиканской научно-практической конференции: Продовольственная безопасность – гарант здоровья и долголетия. Душанбе, 28 февраля 2025 года. С. 124-130.
10. Чекулина Т.А., Шуметов В.Г., Барбашова Е.В., Лясковская О.В. Возможности методов многомерного факторного и кластерного анализа благосостояния населения регионов центральной России // Вестник ОрелГИЭТ. - 2020. - № 4(54). - с. 96-107.
11. Яцкив И., Гусарова Л. Методы определения количества кластеров при классификации без обучения. Transport and Telecommunication Vol.4, N 1, 2003. С.23-28
12. Aralbaeva A.A., Berikbolotova U.D. Cluster analysis of the regions of Kazakhstan by the level of innovative development // International research journal. - 2021. - № 9-2 (111). - p. 130-137./ (Аралбаева А.А., Берикболотова У.Д. Кластерный анализ регионов Казахстана по уровню инновационного развития // Международный научный журнал. - 2021. - № 9-2 (111). - с. 130-137.)
13. Brennan, C.S. 2024. Regenerative Food Innovation: The Role of Agro-Food Chain By-Products and Plant Origin Food to Obtain High-Value-Added Foods. Foods 13: 427. <https://doi.org/10.3390/foods13030427>. / (Бреннан, К.С. 2024. Регенеративные пищевые инновации: Роль побочных продуктов агропродовольственной цепочки и продуктов растительного происхождения в получении продуктов с высокой добавленной стоимостью. Foods 13: 427. <https://doi.org/10.3390/foods13030427>.)
14. Hasegawa, T., G. Sakurai, S. Fujimori, K. Takahashi, Y. Hijioka, and T. Masui. 2021. Extreme Climate Events Increase Risk of Global Food Insecurity and Adaptation Needs. Nature Food 2(8): 587–95. <https://doi.org/10.1038/s43016-021-00335-4>. / (Хасерава, Т., Г. Сакураи, С. Фухимори, К. Такахаши, Ю. Хиджиока и Т. Масуи. 2021. Экстремальные климатические явления повышают риск глобальной продовольственной нестабильности и необходимость адаптации. Nature Food 2(8): 587-95. <https://doi.org/10.1038/s43016-021-00335-4>)
15. Pellegrini, G., C. Silva de Mattos, V. Otter and G. Hagelaar. 2023. Exploring how EU agri-food SMEs approach technology-driven business model innovation. International Food and Agribusiness Management Review 26(3): 577-595. <https://doi.org/10.22434/IFAMR2022.0122> / (Пеллегрини, Г., К. Сильва де Маттос, В. Оттер и Г. Хагелар. 2023. Исследуем, как агропродовольственные МСП ЕС подходят к внедрению инновационной бизнес-модели, основанной на технологиях. Международный обзор управления продуктами питания и агробизнесом, 26(3): 577-595. <https://doi.org/10.22434/IFAMR2022.0122>)
16. Reardon, T. and R.Vos. 2023. How resilience innovations in food supply chains are revolutionizing logistics, wholesale trade, and farm services in developing countries. International Food and Agribusiness Management Review 26: 1-12. [10.22434/IFAMR2022.0138](https://doi.org/10.22434/IFAMR2022.0138). / (Рирдон, Т. и Р.Вос. 2023. Как инновации в обеспечении устойчивости цепочек поставок продовольствия революционизируют логистику, оптовую торговлю и фермерские услуги в развивающихся странах. Международный обзор управления продовольствием и агробизнесом 26: 1-12. [10.22434/IFAMR2022.0138](https://doi.org/10.22434/IFAMR2022.0138).)
17. Shen, J., Z. Zhu, S. Fan, Q. Xie and X. Tian. 2025. The impact of agricultural specialization on dietary diversity in rural China. International Food and Agribusiness Management Review 28(1): 207-233. <https://doi.org/10.22434/ifamr1196> / (Шен, Дж., З. Чжу, С. Фан, К. Се и Х. Тянь. 2025. Влияние сельскохозяйственной специализации на разнообразие рациона питания в сельских районах Китая. Международный обзор управления продовольствием и агробизнесом 28(1): 207-233. <https://doi.org/10.22434/ifamr1196>)
18. Steinhau H. Sur la division des corps materiels en parties // Bull. Acad. Polon. Sci. - 1956. - № 4. - p. 801-804./ (Штейнхаус Х. О разделении корпусной техники на партии // Бюлл. Акад. Полон. наук. - 1956. - № 4. - с. 801-804.)

19. Timilsina, R.R., S. Pandey, D.B. Rahut, and K.E. Seetha Ram. 2025. Navigating Food Security and Nutritional Challenges: Insights from Asia's Diverse Landscapes. Asian Development Bank Institute. ISBN 978-4-89974-336-1 (PDF). DOI: <https://doi.org/10.56506/RHXT8986> / (Тимилсина, Р.Р., С. Пандей, Д.Б. Рахут и К.Е. Сита Рам. 2025. Решение проблем продовольственной безопасности и питания: взгляд на различные ландшафты Азии. Институт Азиатского банка развития. ISBN 978-4-89974-336-1 (PDF). DOI: <https://doi.org/10.56506/RHXT8986>)

УДК 657.47:631.1

Хукматов Д.Дж.

УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ: МЕТОДОЛОГИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются методологические основы, современные тенденции развития и проблемы совершенствования управленческого учета в аграрном секторе Республики Таджикистан. Особое внимание уделяется институциональным, организационным и методическим аспектам формирования учетно-аналитической информации, влияющей на качество принимаемых управленческих решений. Проанализированы современные инструменты цифровизации, бюджетирования, калькуляции себестоимости и контроля, а также адаптация передового международного опыта к национальным особенностям аграрного сектора. Выявлены ключевые ограничения, связанные с недостаточной цифровой инфраструктурой, низкой квалификацией персонала и отсутствием единых отраслевых стандартов. Результаты исследования позволяют определить направления повышения эффективности управленческого учета, формирования прозрачной системы аналитики и обеспечения устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования полученных результатов при разработке методических рекомендаций, цифровых технологий и программ обучения специалистов.

Ключевые слова: управленческий учет, сельское хозяйство, цифровизация, бюджетирование, калькулирование себестоимости, контроллинг, аналитика, биологические активы, отраслевые стандарты, эффективность, адаптация.

Хукматов Д.Ч.

БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР КИШОВАРӢ: МЕТОДОЛОГИЯ ВА САМТӢОИ РУШД

Дар мақола асосҳои методологӣ, тамоюлҳои рушди муосир ва мушкилоти тақмили баҳисобгирии идоракунӣ дар баҳши кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Таваҷҷуҳи махсус ба ҷанбаҳои институционалӣ, ташкилӣ ва методологии ташаккули иттилооти баҳисобгирию таҳлилӣ, ки ба сифати қарорҳои идоракунӣ таъсир мерасонанд, равона карда шудааст. Воситаҳои муосири рақамикунонӣ, бучетсозӣ, ҳисобкунии арзиши асли ва назорат, инчунин мутобиксозии беҳтарин таҷрибаҳои байналмилалӣ ба хусусиятҳои миллии баҳши кишоварзӣ таҳлил карда мешаванд. Маҳдудиятҳои асосӣ, ки бо инфрасохтори рақамии нокифоя, таҳассуси пасти қарордиҳандагон ва набудани стандартҳои ягонаи соҳавӣ алоқаманданд, ошкор карда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот имкон медиҳанд, ки самтҳои баланд бардоштани самаранокии баҳисобгирии идоракунӣ, ташаккули низоми шаффофи таҳлилӣ ва таъмини рушди устувори қорхонаҳои кишоварзӣ муайян карда шаванд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар имконияти истифодаи натиҷаҳои бадастовардашуда дар таҳияи тавсияҳои методӣ, технологияҳои рақамӣ ва барномаҳои омӯзишии мутахассисон ифода меёбад.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунӣ, кишоварзӣ, рақамикунонӣ, бучетсозӣ, ҳисобкунии арзиши аслий, контроллинг, муҳтавои таҳлилий, дороиҳои биологӣ, стандартҳои соҳавӣ, самаранокӣ, мутобиқсозӣ.

Hukmatov D.J.

MANAGEMENT ACCOUNTING IN AGRICULTURE: METHODOLOGY AND DEVELOPMENT DIRECTIONS

This article examines the methodological foundations, current development trends, and challenges in improving management accounting in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan. Particular attention is paid to the institutional, organizational, and methodological aspects of generating accounting and analytical information that influences the quality of management decisions. Modern tools for digitalization, budgeting, costing, and control are analyzed, as well as the adaptation of international best practices to the national characteristics of the agricultural sector. Key limitations associated with insufficient digital infrastructure, low personnel qualifications, and the lack of uniform industry standards are identified. The results of the study allow us to identify areas for improving the effectiveness of management accounting, developing a transparent analytical system, and ensuring the sustainable development of agricultural enterprises. The practical significance of the study lies in the potential use of the obtained results in the development of methodological recommendations, digital technologies, and specialist training programs.

Key words: management accounting, agriculture, digitalization, budgeting, costing, controlling, analytics, biological assets, industry standards, efficiency, adaptation.

Актуальность исследования. Сельское хозяйство является одной из основных отраслей экономики Республики Таджикистан, обеспечивая продовольственную безопасность, занятость сельского населения и внося значительный вклад в ВВП. В условиях возросшей конкуренции, климатических рисков и необходимости повышения эффективности использования ресурсов возрастает потребность в качественной управленческой информации. Традиционные подходы к бухгалтерскому учету, ориентированные, в основном, на финансовую отчетность, не позволяют сельскохозяйственным предприятиям оперативно реагировать на изменения внешней среды. Поэтому развитие методологии управленческого учета имеет большое значение для формирования обоснованных управленческих решений и повышения устойчивости аграрного сектора национальной экономики.

Теоретические основы исследования. Методология управленческого учета формировалась под влиянием концепций экономического анализа, теории управленческих решений, институциональной экономики и теории стоимости. Значительный вклад в развитие методологических подходов к управленческому учету внесли зарубежные исследователи Ч. Хорнгрен [16], Р. Каплан и Д. Нортон [17], рассматривавшие управленческий учет как систему формирования релевантной информации для стратегического и оперативного управления. Отраслевое развитие управленческого учета в сельском хозяйстве также базируется на концепции устойчивого развития сельского хозяйства, ресурсно-ориентированном подходе и теории производственных функций.

Анализ научной литературы. Изучение современного состояния управленческого учета в сельском хозяйстве отражено в трудах зарубежных и отечественных авторов. Зарубежные исследования - К. Друри [15], М. Гаррисон [18], Р. Купер [14], фокусируются на учете затрат, бюджетировании, контроле затрат и применении цифровых технологий в учетных процессах. В странах СНГ вопросы управленческого учета в сельском хозяйстве рассматриваются в трудах Н.А. Абдулмуминзода [1; 2], Р.А. Алборова [3], Л.И. Хоружий [11], К.Х. Хушвахтзода [12; 13], которые анализируют влияние на управленческий учет особенностей производственного цикла, сезонность и биологические активы. Труды таджикских ученых М.Б. Каримиён [4], Б.Х.

Каримова [5; 6; 7; 8], Г.Т. Кодировой [9] фокусируются на общих аспектах бухгалтерского учета. Таким образом, исследования в основном касаются учета в сельском хозяйстве, однако вопросы методологии управленческого учета, особенно в части применения современных методов анализа данных, цифровизации и разработки моделей управления, не получили достаточного рассмотрения. Это создает существенный научный пробел, что обосновывает актуальность данной статьи.

Целью исследования является разработка методологических подходов и определение направлений развития управленческого учета в аграрном секторе Республики Таджикистан с учетом отраслевых особенностей и современных требований к управленческой информации.

Гипотеза исследования заключается в том, что совершенствование методологии управленческого учета путем интеграции отраслевых особенностей, цифровых инструментов и современных аналитических методов позволит повысить эффективность управленческих решений в сельскохозяйственных предприятиях.

Методы исследования. В исследовании использовались методы структурно-функционального анализа, институционального анализа, сравнительного исследования и отраслевого моделирования. Особое внимание уделено авторскому подходу, предполагающему адаптацию концепций управленческого учета к особенностям сельскохозяйственного производства – сезонности, влиянию биологических факторов и высокой неопределенности.

Основное содержание.

Управленческий учет – это система выявления и идентификации, измерения, анализа, подготовки и интерпретации информации, необходимой для планирования, контроля и принятия управленческих решений. В отличие от финансового учета, ориентированного на внешних пользователей, «управленческий учет приспосабливается к нуждам менеджеров самого предприятия. Его главная цель – помочь менеджерам оценить результаты деятельности предприятия и принять решение на основе объективной информации» [6, с. 22].

В аграрном секторе роль управленческого учета существенно возрастает по ряду причин. Прежде всего, необходимо отметить, что сельскохозяйственное производство протекает в условиях сильной неопределенности, вызванной природно-климатическими факторами. Погодные условия заставляют сельскохозяйственным производителям часто пересмотреть свои текущие производственные планы, а также сроки поставки продукции покупателям и заказчикам, что является детерминантом при разработке управленческих решений, и соответственно необходимо учесть это при ведении управленческого учета. Помимо этого, погодные условия влияют на качество сельскохозяйственной продукции, что немаловажно также для управленческого учета.

Следующим фактором, влияющим на организацию управленческого учета и его результатов в виде управленческой отчетности – это сезонность сельскохозяйственного производства. Сезонность становится причиной неравномерности производственных и финансовых результатов, что особое место имеют при организации управленческого учета затрат и результатов работы сельскохозяйственных предприятий. Результатом влияния фактора сезонности также является колебания в урожайности сельскохозяйственных культур, что особенно важны для управленческого учета.

Таким образом, неопределенность и сезонность вынуждают сельскохозяйственным предприятиям разрабатывать систему формирования актуальной информации, необходимой для прогнозирования производственно-финансовых результатов и оценки на них влияния природно-климатических рисков. Разработка такой системы является задачей именно управленческого учета. Таким образом, управленческий учет становится важнейшим инструментом повышения экономической устойчивости и конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий.

Методология управленческого учета в сельском хозяйстве определяется спецификой производственного процесса, биологическими активами, многопрофильностью хозяйств и влиянием природно-климатических условий. В отличие от промышленных предприятий, сельскохозяйственное производство характеризуется длительными производственными

циклами, зависимостью результатов от факторов окружающей среды и невозможностью точного прогнозирования объемов готовой продукции. При этом, методологические особенности управленческого учета в сельском хозяйстве включают:

1. Учет биологических активов и трансформации живых организмов. Сельскохозяйственные культуры и животные проходят стадии роста, развития и воспроизводства, что требует специфических подходов к оценке и калькулированию себестоимости, включая нормативный, планово-фактический и гибридный методы.

2. Сезонность и цикличность производства. Методология должна учитывать распределение затрат по периодам, оценку незавершенного производства и корректировку планов и нормативов на основе агрономических сроков.

3. Многовариантность калькуляции себестоимости. Используются методы попередельного, попроцессного и позаказного учета, а также методы распределения общепроизводственных (накладных) и биологических затрат с учетом специфики продукции: зерновые, овощные культуры, садоводство, животноводство и др.

4. Интеграция управленческого учета с технологическими картами. Система учета должна отражать агротехнологические операции и нормы расхода трудовых, механизированных и материальных ресурсов, что является методологическим преимуществом для отрасли.

5. Необходимость адаптации цифровых инструментов. С внедрением агротехнологий (GPS-картографирование, мониторинг урожайности, автоматизированный контроль расхода топлива и кормов) методология учета должна обеспечивать получение и обработку данных в режиме реального времени.

Таким образом, методология управленческого учета в аграрном секторе представляет собой совокупность принципов, методов и процедур, учитывающих природные и биологические процессы, сезонность и высокий уровень неопределенности.

Формирование управленческой информации в сельском хозяйстве имеет отраслевую специфику, связанную с особенностями производства и требованиями к оперативному управлению. Решения в сельскохозяйственных предприятиях принимаются на основе данных о затратах, структуре ресурсов, производственных рисках, биологических трансформациях и эффективности отдельных видов деятельности.

К ключевым особенностям сельскохозяйственного производства, влияющие на организацию управленческого учета относятся:

- наличие биологических трансформаций, влияющих на динамику затрат и выручки (информация должна отражать фактические изменения массы, состояния и качества выращиваемых сельскохозяйственных культур или животных);

- высокая доля рисков, связанных с природно-климатическими условиями (управленческий учет должен обеспечивать разработку прогнозных моделей, сценарных расчетов и оценку вероятностных отклонений);

- необходимость учета многопродуктового характера деятельности (многие хозяйства производят несколько видов продукции – молоко, мясо, корма, зерно, и управленческая информация должна позволять оценивать рентабельность каждого вида продукции и эффективность использования ресурсов);

- сложность распределения затрат между видами продукции и центрами ответственности (формирование информации должно учитывать взаимосвязь затрат с конкретными производственными процессами, а также необходимость расчета показателей по подразделениям (бригадам, фермам, участкам);

- требования к актуальности данных (ежедневные, еженедельные и сезонные отчеты, отражающие динамику затрат, внедрение агротехнических приемов и использование оборудования, имеют решающее значение для принятия решений);

- использование цифровых источников информации (данные, полученные от сельскохозяйственной техники, датчиков и систем мониторинга, позволяют формировать более точные управленческие показатели и повышают качество принятия решений).

Формирование управленческой информации таким образом – это не только учетная процедура, но и аналитический процесс, направленный на оценку эффективности, выявление потенциальных резервов, управление рисками и стратегическое развитие сельскохозяйственного предприятия.

Уточнение методологических основ управленческого учета в сельском хозяйстве позволяет сформировать целостное представление о природе учетно-аналитических процессов и их отраслевой специфике. Однако в современных условиях одной лишь теоретической базы недостаточно: к сельскохозяйственным организациям предъявляются все более высокие требования к эффективности управления, прозрачности затрат, качественному планированию и оперативности принятия решений. Эти вызовы обусловлены цифровой трансформацией, усилением конкуренции, волатильностью рынка, необходимостью адаптации к климатическим и институциональным изменениям. В связи с этим развитие управленческого учета ориентировано на внедрение инновационных технологий, совершенствование аналитического инструментария и создание более гибких моделей управления затратами. В этой связи особый интерес представляет рассмотрение современных тенденций развития управленческого учета в сельскохозяйственных организациях.

Цифровизация становится ключевым направлением совершенствования управленческого учета в сельском хозяйстве, определяя скорость обработки данных, точность информации и аналитические возможности. Использование цифровых технологий позволяет автоматизировать учет затрат, управление производственными процессами, мониторинг почвенных и биологических активов, а также оперативный мониторинг финансовых результатов. Так, «Внедрение инновационных цифровых решений открывает новые возможности в оптимизации производственных процессов, выражающиеся в повышении продуктивности сельскохозяйственных культур и сельскохозяйственных животных, снижении затрат в производстве и минимизации воздействия на окружающую среду» [10, с. 125]. Кроме того, это дает возможность своевременно выявлять скрытые закономерности в динамике затрат, прогнозировать урожайность, рассчитывать рентабельность сельскохозяйственных культур и планировать объемы производства. Эти технологические возможности позволяют перейти к проактивному управлению, где решения принимаются на основе прогнозных моделей, а не данных прошлых лет.

Современные сельскохозяйственные технологии, основанные на внедрении цифровизации, позволяют собирать и анализировать большие объемы данных о состоянии почв, погодных условий и других факторов, определяющих результаты сельскохозяйственного производства. Управленческому учету это дает возможность формировать актуальную информацию для обоснования и принятия эффективных решений и обосновать таким образом прогнозы урожайности, что минимизирует риски потерь. Таким образом, для сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан цифровизация открывает путь к повышению эффективности, сокращению потерь, улучшению качества информации и устранению пробелов в процессах управления, возникающих из-за ручного ведения учета.

Современный управленческий учет в сельском хозяйстве предполагает активное использование инструментов бюджетирования и контроля для обеспечения целевого использования ресурсов и повышения финансовой устойчивости предприятий. Возможности бюджетирования и контроля велики для внедрения в системе управленческого учета на сельскохозяйственных предприятиях. Внедрение бюджетирования позволяет качественно изменить управленческий учет и на его основе улучшить планирование, и задействовать все резервы повышения эффективности деятельности сельскохозяйственного предприятия.

Калькуляция себестоимости продукции остается ключевым инструментом управленческого учета и «для принятия обоснованных управленческих решений необходимо иметь информацию о себестоимости производства единицы продукции, в связи с чем процесс калькулирования себестоимости является неотъемлемой частью учетного процесса на предприятии» [1, с. 131]. При этом, «управленческий учет одновременно становится методом и

инструментарием обоснования управленческих решений, а также одним из средств для успешного выполнения других функций управления посредством коммуникационных процессов между управляющей и управляемой системами по всем иерархическим уровням управления» [3, с. 45]. В современных условиях предпочтение отдается методам, обеспечивающим точное распределение косвенных затрат: попроцессному, позаказному и методу, основанной на виды деятельности (ABC – Activity-Based Costing).

Контроллинг как управленческая технология позволяет интегрировать управление затратами, бюджетирование, анализ отклонений и планирование эффективности. Система контроллинга затрат обеспечивает регулярный мониторинг исполнения бюджета, выявление причин отклонений и оценку влияния производственных и внешних факторов на себестоимость продукции и финансовые результаты.

Внедрение современных инструментов управления затратами способствует повышению прозрачности бизнес-процессов, принятию экономически обоснованных управленческих решений и повышению конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий.

Стремление к повышению эффективности управленческого учета также связано с развитием концепции «бережливого учета» (Lean Accounting) – подхода, ориентированного на сокращение потерь, оптимизацию процессов и повышение ценности для конечного потребителя. Применение этой модели в сельском хозяйстве способствует сокращению ненужных операций, снижению производственных затрат и повышению точности формирования себестоимости продукции.

Перспективным подходом является использование интегрированных моделей анализа эффективности, основанных на методах DEA (Data Envelopment Analysis) и управления, ориентированного на стоимость (Value-Based Management). Эти подходы позволяют оценивать не только затраты, но и экономическую ценность создаваемых результатов, а также эффективно использовать земельные, трудовые и технические ресурсы.

Объединение этих моделей в рамках единой системы управленческого учета способствует повышению качества управленческих решений, оптимизации структуры затрат и достижению устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий.

В современных условиях трансформации аграрного сектора, обусловленных цифровыми инновациями, обострением рыночной конкуренции и необходимостью эффективного управления ресурсами, управленческий учет приобретает новое стратегическое значение. Его функции выходят за рамки традиционного учета затрат и требуют внедрения современных инструментов мониторинга, анализа и контроля, позволяющих оперативно реагировать на изменения внешней и внутренней среды. Поэтому изучение современных тенденций развития управленческого учета в сельскохозяйственных предприятиях, обеспечивающих повышение экономической эффективности и устойчивости производства, является особенно актуальным.

Цифровизация становится ключевым драйвером управленческого учета в сельскохозяйственных организациях, обеспечивая качественный переход от традиционных методов обработки данных к интеллектуальным системам поддержки управления. Внедрение специализированных информационных платформ, интегрированных с производственными, логистическими и финансовыми системами предприятия, позволяет получать более точную, своевременную и актуальную информацию для принятия управленческих решений. Использование технологий удаленного мониторинга, датчиков Интернета вещей, автоматизированного сбора данных о производственных процессах и аналитических модулей на основе технологий искусственного интеллекта существенно повышает эффективность учетно-аналитических операций. Цифровые решения оптимизируют контроль затрат, планирование урожайности, управление ресурсами и оценку эффективности аграрных процессов, создавая основу для перехода к модели «умного агробизнеса». Системы контроля и управленческой отчетности обеспечивают мониторинг выполнения плановых показателей и оперативное выявление отклонений. В совокупности эти инструменты образуют эффективную систему управленческого регулирования, повышающую устойчивость бизнес-процессов.

Современные модели повышения эффективности учета затрат и результатов в сельскохозяйственных предприятиях ориентированы на создание прозрачной, адаптивной и аналитически насыщенной системы управления. Среди наиболее распространенных подходов – система калькуляции затрат по видам деятельности (ABC-костинг), позволяющая учитывать фактическое потребление ресурсов; модели нормативного и стандартно-затратного анализа, служащие основой для оценки отклонений и повышения производительности; и подходы к учету биологических активов, обеспечивающие корректную оценку изменений себестоимости продукции. Особое значение имеют методы маржинального анализа и управления прибылью на основе анализа «затраты-объем-результаты» (CVP-анализ, Cost-Volume-Profit), позволяющие прогнозировать последствия управленческих действий. Использование этих моделей позволяет сельскохозяйственным предприятиям формировать экономически обоснованную стратегию развития, снижать неопределенность и повышать эффективность производства.

В условиях модернизации аграрного сектора Республики Таджикистан и постепенного перехода к интенсивным моделям развития возрастает потребность в совершенствовании управленческого учета как ключевого инструмента повышения эффективности бизнеса. Несмотря на проводимые реформы и цифровизацию, в отрасли сохраняются существенные институциональные, организационные и методологические ограничения, препятствующие полноценному внедрению современных учетно-аналитических технологий. В силу специфики отрасли – высокой зависимости от природно-климатических условий, неоднородности хозяйств по размерам и организационно-правовым формам, ограниченности финансовых и кадровых ресурсов – модернизация управленческого учета требует комплексного и системного подхода. Поэтому, определим ключевые проблемы и перспектив развития управленческого учета в сельскохозяйственных предприятиях Республики Таджикистан.

Совершенствование управленческого учета в сельском хозяйстве республики во многом определяется состоянием институциональной среды и организационными условиями предприятий. К числу основных проблем относятся:

1. Недостаточная нормативно-правовая и методическая база. В настоящее время отсутствуют единые отраслевые стандарты управленческого учета, адаптированные к специфике растениеводства и животноводства. Это приводит к фрагментации методологий, снижению сопоставимости данных между хозяйствами и ограничивает возможности формирования отраслевой аналитики.

2. Ограниченный доступ к современным цифровым технологиям. Малые и средние фермерские хозяйства зачастую не располагают финансовыми ресурсами для внедрения ERP-систем (Enterprise Resource Planning – Планирование ресурсов предприятия), специализированных программ для учета биологических активов, инструментов бюджетирования и мониторинга.

3. Кадровый дефицит. Наблюдается нехватка специалистов, владеющих современными методами управленческого учета, инструментами анализа цифровых данных, моделирования и бюджетирования. Система непрерывного профессионального образования пока не компенсирует этот пробел. Ведь роль квалификации кадров в учете важна, «поскольку бухгалтеры и финансовые специалисты должны не только понимать новые стандарты, но и уметь адаптировать их к условиям конкретного предприятия» [5, с. 263].

4. Организационная инертность предприятий. Многие хозяйства придерживаются традиционных, упрощенных методов учета, рассматривая управленческий учет как второстепенную функцию. Это снижает стимулы к внедрению инноваций и развитию аналитической культуры.

Таким образом, институциональные и организационные факторы существенно ограничивают потенциал модернизации управленческого учета и требуют комплексной государственной и отраслевой поддержки.

Успешное развитие управленческого учета в сельском хозяйстве Республики Таджикистан возможно только при создании условий для методологических инноваций. Ключевыми направлениями являются:

1. Разработка отраслевых рекомендаций по управленческому учету. Необходимо разработать унифицированные подходы к калькуляции себестоимости, учету биологических активов, планированию производственного цикла, нормированию ресурсов и оценке эффективности. Такие рекомендации должны учитывать масштаб хозяйств, уровень механизации и специфику производственных циклов.

2. Интеграция цифровых инструментов в методологию учета. Методология должна быть основана на автоматизированном сборе данных, мониторинге полевых и животноводческих процессов, расчете себестоимости в режиме реального времени, прогнозировании урожайности и продуктивности стада.

3. Адаптация международных методологий. Наиболее перспективными являются ABC-костинг, стандарт-костинг, системы учета ответственности и бережливые методы учета. Их адаптация должна учитывать сезонность, погодные риски и биологические циклы.

4. Развитие системы управленческой отчетности. Разработка форм отчетности, содержащих ключевые показатели себестоимости, урожайности, продуктивности и эффективности использования ресурсов, позволит повысить качество управленческих решений на уровне хозяйств.

Изучение международной практики управленческого учета в аграрном секторе показывает, что внедрение инновационных подходов способствует повышению эффективности производства и снижению затрат. Технологии точного земледелия, включая использование спутникового мониторинга, GPS-картографирования, датчиков для отслеживания состояния почвы, урожая и технических ресурсов, особенно актуальны для аграрного сектора Республики Таджикистан. Использование автоматизированных систем мониторинга продуктивности животных и кормовых рационов повышает точность учета биологических активов и снижает потери в животноводстве. Современные методы бюджетирования и управленческой отчетности, в частности сценарное и гибкое планирование, динамический мониторинг бюджета и адаптация ключевых показателей эффективности к специфике отрасли, обладают высокой эффективностью. Также важно внедрение доступных облачных платформ, позволяющих малым и средним дехканским (фермерским) хозяйствам вести учет, анализировать показатели эффективности и планировать ресурсы без существенных капиталовложений. Адаптация международного опыта должна сопровождаться учетом национальных особенностей, таких как ограниченность финансовых и технических ресурсов, высокая доля мелких хозяйств, различия в уровне цифровой грамотности и особенности биологических циклов сельскохозяйственного производства. Такой подход позволяет создать комплексную систему управленческого учета, которая одновременно учитывает передовой международный опыт и реальную практику работы сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан.

Обсуждение результатов. Анализ методологических основ, современных тенденций развития и проблем управленческого учета в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан показывает, что ключевыми факторами эффективности являются институциональная поддержка, методологическая база, цифровизация процессов и использование аналитических инструментов. Результаты исследования подтверждают, что внедрение современных методов калькуляции себестоимости, бюджетирования и контроля затрат, а также адаптация передового международного опыта способствуют повышению точности учета, эффективности управления и качества принимаемых управленческих решений. В то же время были выявлены ограничения, связанные с недостаточной цифровой инфраструктурой, низкой квалификацией персонала и отсутствием единых отраслевых стандартов. Сравнение с международной практикой выявило значительный потенциал развития в области адаптации технологий точного земледелия, автоматизированного мониторинга биологических активов и облачных платформ для малых и средних хозяйств.

Таким образом, результаты исследования позволяют сформулировать конкретные направления совершенствования управленческого учета и повышения его стратегической значимости для агропромышленного комплекса страны.

Ограничения исследования. Данное исследование имеет ряд ограничений, которые следует учитывать при интерпретации результатов. Во-первых, ограниченность статистических данных и официальной отчетности сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан ограничивает полноту анализа. Во-вторых, исследование опирается преимущественно на существующие методологические подходы и литературу, а эмпирическое тестирование внедрения цифровых инструментов и современных моделей бухгалтерского учета в малых дехканских хозяйствах по-прежнему ограничено. В-третьих, учитывая специфику аграрного сектора, полученные результаты могут быть применимы преимущественно к хозяйствам с определенным уровнем организационной структуры и технологической оснащенности и могут не в полной мере отражать ситуацию в мелких дехканских хозяйствах.

Заключение. В статье проведен анализ возможностей современных инструментов развития управленческого учета в сельскохозяйственных предприятиях. Определены направления его развития на основе внедрения элементов бюджетирования, калькуляции себестоимости и контроля, а также адаптация передового международного опыта к национальным особенностям аграрного сектора. Выявлены ключевые ограничения, связанные с недостаточной цифровой инфраструктурой, низкой квалификацией персонала и отсутствием единых отраслевых стандартов. Также выделены институциональные, организационные и методологические ограничения, требующие комплексного подхода и государственной поддержки. Результаты исследования могут быть использованы при разработке отраслевых методических рекомендаций, программ цифровизации и повышения квалификации кадров, а также для дальнейших исследований по повышению эффективности управленческого учета в аграрном секторе национальной экономики.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдулмуминзода, Н.А. Баҳисобгирӣ ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ / Н.А. Абдулмуминзода, Н.Р. Манучехри // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. – № 1(77). – С. 130-148
2. Абдулмуминзода, Н.А. Важные аспекты управленческого учета основных средств / Н.А. Абдулмуминзода, М.Б. Каримиён // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем: сборник статей по материалам ХС международной научно-практической конференции, Москва, 10 декабря 2024 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Интернаука», 2024. – С. 9-15
3. Алборов, Р.А. Предпосылки и моделирование развития управленческого учета в сельском хозяйстве / Р.А. Алборов, С.М. Концевая, С.В. Козменкова // Международный бухгалтерский учет. – 2015. - № 15 (357). – С. 37-51
4. Каримиён, М.Б. Тартиби баҳодиҳӣ ва азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ дар шароити муосир / М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 3. – С. 108-115
5. Каримов, Б.Х. Механизм разработки и внедрения учетной политики экономических субъектов в условиях МСФО / Б.Х. Каримов // Светоч науки. – 2025. – № 1. – С. 257-264
6. Каримов, Б.Х. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2019. – 390 с.
7. Каримов, Б.Х. Составление плана счетов бухгалтерского учета в соответствии с МСФО / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 76-83

8. Каримов, Б.Х. Таҳлили раванди ислохоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 23-34
9. Кодирова, Г.Т. Вопросы развития практики бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2023. – № 3(62). – С. 27-33
10. Сибиряев, А.С. Возможности использования цифровых платформ в сельском хозяйстве. Методический подход к процессу их внедрения / А.С. Сибиряев // Вестник НГИЭИ. – 2024. – № 7(158). – С. 123-133
11. Хоружий, Л.И. Проблемы теории, методики и организации управленческого учета в сельском хозяйстве / Л.И. Хоружий. - М. Финансы и статистика, 2004. - 496 с.
12. Хушвахтзода, К.Х., Ойев Н.А. Анализ современного инструментария стратегического управленческого учета на сельскохозяйственных предприятиях // Научно-аналитический журнал. Финансовая экономика. – № 8, 2020. – С. 350-354
13. Хушвахтзода, Қ. Х. Заминаҳои бунёдгардӣ ва рушди назорати дохилӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.Қ. Хукматов, Н.Қ. Ҳасанова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 2. – С. 5-11
14. Cooper, R., Kaplan, R.S. Measure Costs Right: Make the Right Decisions // Harvard Business Review. – 1988. – Sept–Oct. – P. 96–103
15. Drury, C. Management and Cost Accounting / C. Drury. – 10th ed. – London: Cengage, 2018. – 816 p.
16. Horngren, C.T. Cost Accounting: A Managerial Emphasis / C.T. Horngren, S.M. Datar, M.V. Rajan. – 15th ed. – Upper Saddle River: Pearson Education, 2015. – 896 p.
17. Kaplan, R.S., Norton, D.P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action / R.S. Kaplan, D.P. Norton. – Boston, MA: Harvard Business School Press, 1996. – 322 p.
18. Garrison, R.H., Noreen, E.W., Brewer, P.C. Managerial Accounting / R.H. Garrison, E.W. Noreen, P.C. Brewer. – 16th edition. – New York: McGraw-Hill Education, 2018. – 784 p.

УДК 339.138:004

Ҳакимов А.А.

МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН УНСУРИ АСОСИИ КОММУНИКАТСИЯИ МАРКЕТИНГӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои назариявӣ ва хусусиятҳои маркетинги рақамӣ дар замони муосир мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки маркетинги рақамӣ ба рушди тичорат ва афзоиши ғоида мусоидат мекунад. Ҳамзамон аҳамияти маркетинги рақамӣ дар қиёс бо маркетинги анъанавӣ тавзеҳ дода шудааст.

Дар шароити муосир вақте, ки муҳит рақамӣ, муносибатҳо маҷозӣ, ҳамкориҳо фосилавӣ, тичорат электронӣ ва муомилот ғайринақдӣ аст, нақшу мавқеи маркетинги рақамӣ пеш аз пеш меафзояд.

Вожаҳои калидӣ: маркетинг, маркетинги рақамӣ, тичорати электронӣ, бизнес, технология, иқтисоди рақамӣ, рақобат, коммуникатсия, интернет, технологияи иттилоотӣ.

Хакимов А.А.

ЦИФРОВОЙ МАРКЕТИНГ КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ

В данной статье изучаются теоретические вопросы и особенности цифрового маркетинга в современную эпоху. Автор отмечает, что цифровой маркетинг способствует развитию бизнеса и росту прибыли. Одновременно объясняется важность цифрового маркетинга по сравнению с традиционным маркетингом.

В современных условиях, когда преобладают цифровая среда, виртуальные отношения, дистанционное сотрудничество, электронная коммерция и безналичные транзакции, роль и положение цифрового маркетинга растут быстрее, чем когда-либо.

Ключевые слова: маркетинг, цифровой маркетинг, электронная коммерция, бизнес, технологии, цифровая экономика, конкуренция, коммуникация, интернет, информационные технологии.

Hakimov A.A.

DIGITAL MARKETING AS A KEY ELEMENT OF MARKETING COMMUNICATIONS

This article studies and studies the theoretical issues and features of digital marketing in modern times. The author notes that digital marketing contributes to business development and profit growth. At the same time, the importance of digital marketing in comparison with traditional marketing is explained.

In modern conditions, when the digital environment, virtual relationships, remote cooperation, electronic commerce and non-cash transactions prevail, the role and position of digital marketing is growing faster than ever.

Keywords: marketing, digital marketing, electronic commerce, business, technology, digital economy, competition, communication, Internet, information technology.

Дар асри технологияҳои босуръат рушдбанда ва дастрасии назарраси иттилоот, ташаккули зехни сунъиро инкор кардан ғайриимкон аст, зеро ҷаҳоне, ки мо дар он зиндагӣ дорем, босуръати кайҳонӣ тағйир меёбад.

Рушди босуръати илмӣ, ҷаҳонишавӣ ва гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ ва иқтисоди рақамӣ ба тағйирёбии назарраси истеъмолкунандагонӣ эҳтимолӣ ва рафтори онҳо мусоидат кардааст. Афзоиши нобоварии истеъмолкунандагон ба воситаҳои анъанавии маркетинг раванди муайян кардани омехтаи муассири иртибототи маркетингиро барои фурӯшандагон мушкул мекунад.

Чӣ тавре, ки Васильева Е.В. дар асоси тадқиқоташ қайд намудааст: «воситаҳои гуногуни коммуникатсия ҳар рӯз барои ҷалби истеъмолкунандагон бо ҳамдигар рақобат мекунад. Рақамикунонӣ тарзи фурӯши маҳсулоти худро тағйир дод ва коммуникатсия аз ҷаҳони воқеӣ ба ҷаҳони виртуалӣ гузашт. Айни замон мо шоҳиди афзоиши нақши коммуникатсияи рақамӣ ва гузариш ба маркетинги рақамӣ ҳастем, ки омехтаи маркетинги анъанавӣ, самтҳо ва воситаҳои асосии онро ба кулلى тағйир додааст. Аз ин рӯ, дар бораи зарурати фаҳмидани таърихи маркетинги рақамӣ, имкониятҳои он ва хусусиятҳои пешбурди самараноки моҳҳо ва хизматрасониҳо дар интернет, ки аҳамияти мавзӯи интиҳобшударо муайян мекунад, шубҳае нест.

Маркетинги рақамӣ намуди маркетинге мебошад, ки «бо истифодабарии технологияҳои рақамии иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва дастгоҳҳои электронӣ робитаи муштаракро бо мизочон ва шарикони тиҷоратии ширкат таъмин месозад» [5].

Маркетинги рақамиро ба маънои васеъ ба амалӣ намудани фаъолияти маркетингӣ бо истифодабарӣ аз технологияҳои рақамии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ низ шарҳ додан мумкин аст.

Маркетинги рақамӣ (Digital, E-marketing) дар худ намуди фаъолияти маркетингиро дар бар гирифта, муошират бо аудиторияро тавассути истифодабарии шабакаҳои рақамӣ барои ҳалли

вазифаҳои тичорат таъмин менамояд [1]. Маркетинги рақамиро аксар вақт маркетинги онлайн, маркетинги интернетӣ ва веб-маркетинг меноманд, ки ин қомилан дуруст нест.

Бовар кардан нодуруст аст, ки интернет ягона воситаи маркетинги рақамӣ аст; телевизиони рақамӣ, дастгоҳҳои мобилӣ, васоити ахбори иҷтимоӣ ва баъзе шаклҳои дигар низ метавонанд каналҳои рақамӣ барои паҳн кардани иттилоот ҳисобида шаванд.

Маркетинги рақамӣ маркетинги интернетиро дар бар мегирад, аммо он имкон медиҳад, ки бо истеъмолкунандагони эҳтимоли на танҳо онлайн, балки дар муҳити офлайнӣ (дисплейҳои таблиғоти кӯча, кодҳои QR, замимаҳои мобилӣ, SMS/MMS, деворҳои видеоӣ, дӯконҳои интерактивӣ) муошират кунед. Ин шаклҳои таблиғ ба шунавандагони мақсаднок имкон медиҳанд, ки тавассути василаи офлайнӣ ба ҷаҳони онлайн бирасанд. Аз нуқтаи назари баъзе муҳаққиқон таърихи маркетинги рақамӣ ба солҳои 1897, вақте ки Гулелмо Маркони радиоро ихтироъ кард, рост меояд.

Васильева Е.В. дар таҳқиқоти илмӣ худ қайд намудааст, ки «Гурӯҳи дигари муҳаққиқон пайдоиши маркетинги рақамиро ба соли 1971 ҳангоме, ки Рэй Томлинсон аввалин почтаи электрониро равона сохт, вобаста медонанд. Таҳаввули маркетинги рақамӣ воқеан бо таърихи технология робитаи зич дорад, аммо нуқтаи ибтидои он одатан лаҳзае ҳисобида мешавад, ки технологияҳо барои нигоҳ доштани миқдори зиёди иттилоот ба қадри кофӣ мукамал шуданд. Соли 1981 IBM аввалин компютери фардиро баровард. Дар солҳои 1980-ум Роберт Кестенбаум ва Роберт Шоу автоматикунони маркетингро пешбарӣ карданд ва маркетинги ба пойгоҳи иттилоот асосёфтаре таъсис доданд. Ин ба ширкатҳо имкон дод, ки рафтори истеъмолкунандагонро пайгирӣ кунанд, аммо ин раванд ҳанӯз дастӣ буд.

Истилоҳи “маркетинги рақамӣ” бори аввал дар соли 1990 ҳангоми ба қор андохтани аввалин низоми ҷустуҷӯи ҷаҳон “Archie” зикр шудааст, ки муносибсозии низоми ҷустуҷӯиро пешниҳод мекард (беҳтар кардани рейтингҳои вебсайт барои дархостҳои мушаххас). Давраи рақамӣ бо пайдоиши Интернет ва таҳияи платформаи Web 1.0 оғоз ёфт. Web 1.0 ба қорбарон имкон дод, ки иттилооти заруриро пайдо кунанд, аммо ба онҳо имкон намерод, ки ин маълумотро дар шабакаи интернет мубодила ва муҳокима кунанд.

Соли 1993 аввалин таблиғи баннерии кликшаванда дар шабакаи ҷаҳонии Интернет пайдо гардида, баъдан аввалин маъракаи таблиғотии рақамии “AT&T” пайдо шуд, ки дар он 44% мизочон бо баннер шинос шудаанд» [5].

Аксарияти ширкатҳо ба сохтани вебсайтҳои худ шурӯъ карданд. Yahoo дар соли 1994 ба қор даромад ва дар тӯли як сол тамошобини саҳифа ба 1 миллион расид. Ин амал ширкатҳоро водор кард, ки сомонаҳои худро мукамал гардонид, то дар “Yahoo” мақеи баланд дошта бошанд.

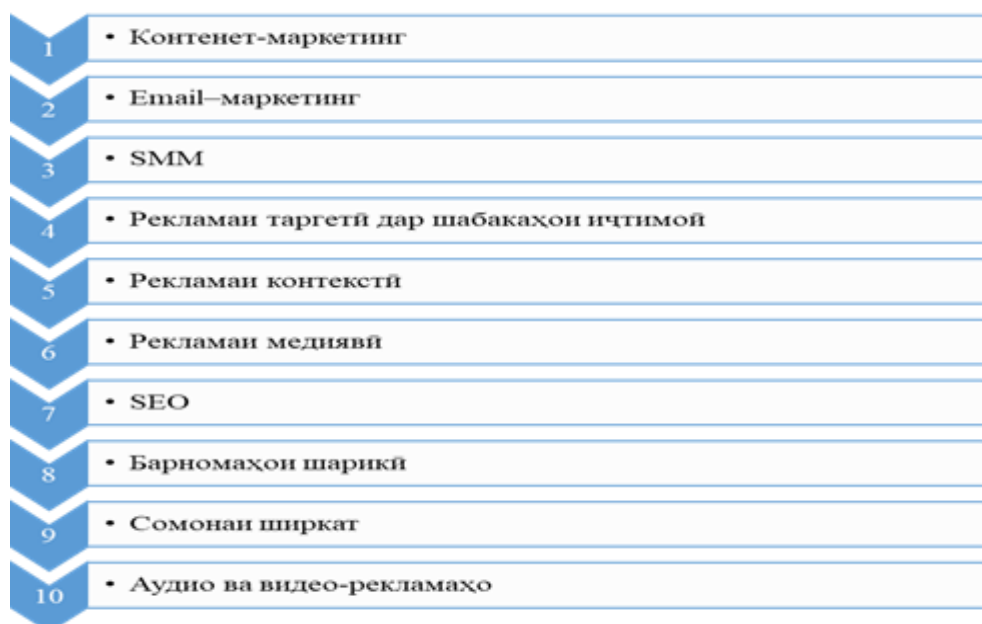
Дар соли 2000, ҳубобчаи dot-com пора шуда, саҳмияҳои интернет якбора коҳиш ёфт ва танҳо ширкатҳои бузург боқӣ монданд, ки моделҳои тичорати худро дар аз нав дида баромаданд. Google маҳсулоте ба мисли AdWords (рекламаи се сатрӣ, ки дар боло ё тарафи рости натиҷаҳои ҷустуҷӯӣ пайдо мешавад) ва AdSense (асбоби ба даст овардани пул тавассути намоиши реклама дар вебсайт) таҳия кардааст. Сипас Google ба намоиши рекламаҳо дар асоси контексти манфиатҳои қорбарон шурӯъ кард, ки ба он имкон дод, ки як пешоҳанг(лидер)-и асосӣ дар бозор гардад. Сипас Web 2.0 пайдо шуд, ки дар он одамон қорбарони ғайрифавол буданро бас карданд. Web 2.0 ба қорбарон имкон дод, ки бо дигар қорбарон ва тичорат муошират кунанд. Web 2.0 пайдоиши шабакаҳои иҷтимоиро нишон дод: LinkedIn (2002), Facebook (2004), Gmail (2004), YouTube (2005), Twitter (2006). Ин рӯйдодҳо оғози маркетинги шабакаҳои иҷтимоӣ буданд.

Васильева Е.В. қайд намудааст, ки «моҳи августи соли 2006 Facebook ба ғуруши таблиғ дар саҳифаҳои шабакаҳои иҷтимоӣ шурӯъ кард. Пас аз як сол, Facebook ба таблиғгарон имкон дод, ки демографияи қорбаронро ҳадаф қарор диҳанд. Дар аксари шабакаҳои иҷтимоӣ таблиғ дар наворҳои хабарӣ пайдо шуд. Ғайр аз он, васоити ахбори иҷтимоӣ ба истеъмолкунандагон имкон дод, ки ба бренд наздик шаванд; онлайн, онҳо метавонанд шикоят ё тарқ кунанд, харид кунанд ё ҳатто ба қорбарони дигар бо баррасии мусбӣ таъсир расонанд.

Рафтори одамон низ тағйир ёфт; акнун онҳо ба ҷои машварат бо фурӯшандаи мағоза дар интернет ҷустуҷӯ кардани маълумотро афзал медонанд. Дар соли 2007, Marketo, Act ва Pardot ин мушкилотро тавассути таҳияи автоматикунонии маркетинг ҳал карданд. Пешрафтҳои онҳо имкон доданд, ки бозорро тақсим кунанд, ҷорабиниҳои бисёрканалро оғоз кунанд ва мундариҷаи фардӣ расонида шаванд. Худи ҳамон сол iPhone бароварда шуд, ки технологияи мобилиро оғоз кард»[5].

Имрӯз барои дастрасӣ ба интернет аз телефонҳои мобилӣ (52%) бештар аз компютерҳо (44%) истифода мешавад [3]. Тибқи таҳлили пешгӯишаванда дар соли 2015, либоси зеҳнӣ ва маркетинги мундариҷа маъруфият пайдо кард. Маркетинги мундариҷа санъати робитаи иттилооти маҳсулот ба истеъмолкунандагон барои баланд бардоштани огоҳии бренд мебошад. Бо форматҳои нав ҳар рӯз пайдо мешаванд ва маъруфияти афзояндаи видео, маркетинги мундариҷа дигар танҳо дар бораи навиштани паёмҳо ва рӯйхатҳои қаторҳо истифода намегардид.

Аз ин рӯ, ширкатҳои пешқадам ва фурӯшандагони онҳо кӯшишҳои худро ба ташаккули алоқаи рақамӣ бо истеъмолкунандагон равона мекунанд.

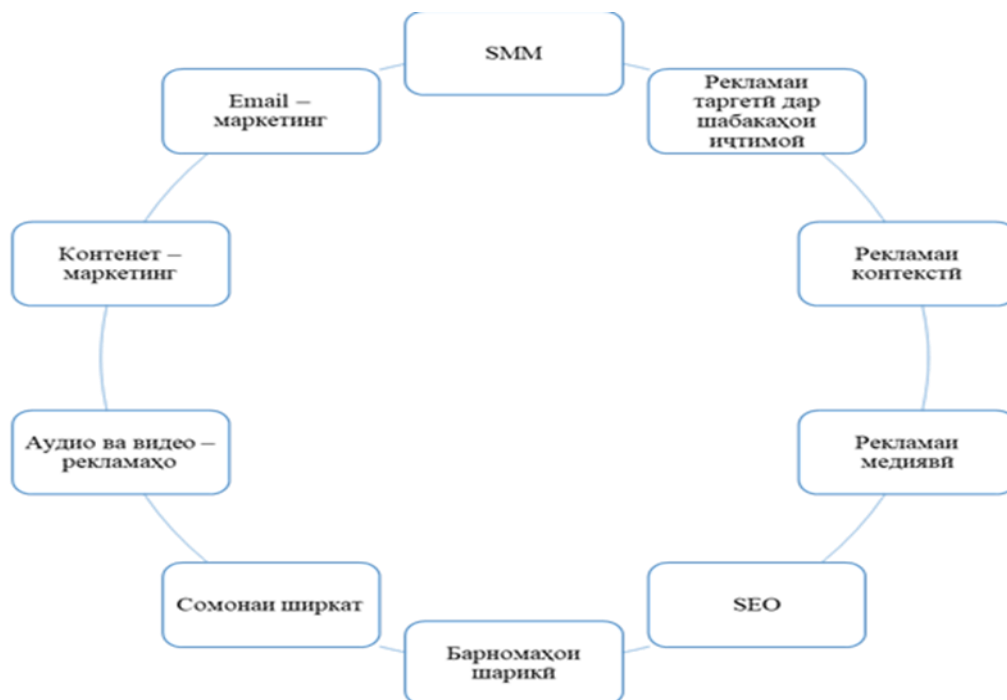
Расми 1. Вазифаҳои асосии маркетинги рақамӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [2]

Дар шароити муосир ҳалли рақамӣ мавқеи асосиро дар тамсилаи идоракунии истеъмолот, маркетинг ва идоракунии тиҷорат ишғол менамояд. Ширкатҳо муҳимияти ташкили “муносибатҳои рақамӣ”-ро бо истеъмолкунандагон дарк намуданд [1].

Маркетинги рақамӣ ба ширкатҳои муосир чӣ пешниҳод мекунад? Афзалияти асосии иртибототи рақамӣ дар маркетинг қобилияти ба ҳадди аксар расонидани натиҷаҳо бо хароҷоти оптималӣ мебошад, ки тавассути қобилияти таблиғкунанда барои назорат кардани таваҷҷӯҳ ба маҳсулот ва хидматҳои худ тавассути истифодаи ҳисобкунаки клики вебсайт, ҳисоб кардани роҳҳои дастрасии одамон ба вебсайт ва ғайра таъмин карда мешавад [4].

Маркетинги рақамӣ хеле оқилона буда, имкон медиҳад, ки иттилоотро ба аксарияти одамон дар муддати кӯтоҳтар интиқол диҳад. Ҳоло воситаҳои анъанавии маркетинг сатҳи баланди хароҷотро дар бар мегиранд, ки маркетинги рақамӣ ба шумо имкон медиҳад, ки бо хароҷоти ҳадди аққал ба натиҷаҳои назаррас ноил гардед. Дар аксар маврид ягона арзиши маркетинги рақамӣ ин вақт аст. Ширкат ба таври аниқ наметавонад муайян кунад, ки рекламаи берунии онро чанд нафар дидаанд, аммо технологияи рақамӣ имкон медиҳад, ки онро муайян намояд. Боз як имконияти бузурги маркетинги рақамӣ ин ҳадаф аст [15].

Шумо боварӣ дошта метавонед, ки паёмҳои таблиғотии шумо ба шунавандагони мақсадноки шумо хоҳанд расид. Технология ба шумо имкон медиҳад, ки маълумоти худро барои дастрас кардани истеъмолкунандагоне, ки дар интернет мавзӯҳои марбут ба тиҷорати шумо, одамони синну соли мувофиқ ё макони ҷуғрофӣ ҷустуҷӯ мекунанд, мутобиқ созед. Ширкатҳо дигар пулро барои таблиғе, ки ба истеъмолкунандагони воқеан ба маҳсулоти онҳо манфиатдор нестанд, сарф намекунанд. Оянда дар стратегияҳои маркетинг аст, ки аудиторияро танг мекунанд ва таассуроти бесамарро аз байн мебаранд. Интернетӣ ҷаҳонӣ муоширати байни истеъмолкунандагон ва ширкатҳоро тағйир дод. Дар давраи рақамӣ таваччуи ширкатҳо дигар шуд: онҳо ҳоло на он қадар кӯшиш мекунанд, ки ғоида ба ҳадди аксар расонанд, балки барои қонеъ кардани ниёзҳои муштариён, кафолат додани маҳсулоти онҳо, арзиши бозорӣ ва талаботдоранд.

Расми 2. Воситаҳои асосии маркетинги рақамӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

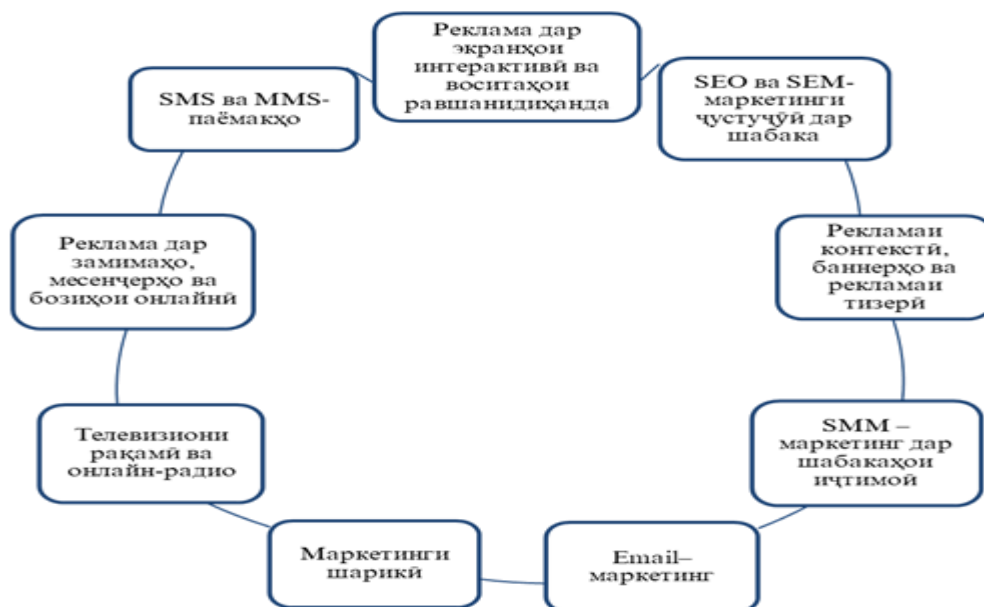
Ҳоло нақш ва мавқеи тиҷорати электронӣ ва маркетинги рақамӣ дар муҳити савдо хеле назаррас гардидааст. Интернет мағоза ва мағозаи маҷозӣ дар бозор кайҳост, ки рақобаттавон шудаанд [10].

Ҳангоме, ки маркетинги анъанавӣ ба истеъмолкунандагон ба таври умумӣ муроҷиат мекард ва ҳеҷ чизе дигар имконпазир набуд, маркетинги рақамӣ тамоюли равиши бештар фардӣ мекунад. Маркетинги рақамӣ ба шумо имкон медиҳад, ки манфиатҳо ва афзалиятҳои истеъмолкунандагонро истифода баред, то паёми маркетингии худро ба ниёзҳои онҳо мутобиқ созед. Фардикунонӣ як дороии муҳим дар маркетинги рақамӣ ба ҳисоб меравад. Дар хотир бояд дошт, ки ҷӣ тавр “Coca-Cola” шишаҳои фардӣ бо номҳои таҳия ва пешниҳод намудааст. Мувофиқи маълумоти “Wall Street Journal”, ин таблиғ боис гардид, ки 2% фурӯши маҳсулоти ширкат афзоиш ёфта, ҳаҷми истеъмоли нӯшокӣ аз 1,7 то ба 1,9 миллиард дар як рӯз баробар гардид [5].

Маркетологҳо аз шумораи зиёди интихобҳо саргаранганд. Сарфи назар аз шумораи зиёди роҳҳои ҳалли онҳо, онҳо дар бораи он, ки кадом воситаҳо ба омехтаи иртиботи маркетингии худ дохил кардан лозим аст, кадоме аз онҳо дар раванди таблиғот нақши муҳим доранд ва кадом технологияҳо ба ҳадафҳои тиҷоратии онҳо мувофиқтаранд, ошуфтаанд. Табиати динамикии рушди Интернет ва пайдоиши зуд-зуд технологияҳои нави рақамӣ раванди муайян кардани омехтаи муассири коммуникатсияҳои маркетингиро душвор мегардонад.

Мутахассиси салоҳиятдор вазифадор аст, ки доимо муҳити маркетингро назорат кунад, тамоюлҳои кунунии ҷаҳонро пайгирӣ кунад ва аз ҷама пешрафтҳои технологӣ огоҳ бошад. Дар манзараи доимо тағйирёбандаи рақамӣ, ширкатҳо бояд ҷангоми таҳияи коммуникатсияҳои рақамӣ ба воситаҳои асосии маркетинги рақамӣ диққат диҳанд ва онҳоро бо тамоюлҳои дар муҳити онлайн паҳншуда муттаҳид кунанд.

Айни замон, истеъмолкунандагон фарқияти байни ҷаҳони воқеӣ ва маҷозиро дарк накардаанд, ки ҷамоҳангсозӣ ва ҳамрадифии ҷорабиниҳои маркетинги онлайн ва офлайнро муҳим мегардонанд. Бо вуҷуди ин, муайянкунии ин муҳитҳо аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд ва барои нигоҳ доштани самаранокӣ дар ҷаҳони онлайн, назар ба солҳои қаблӣ хеле бештар кӯшиш кардан зарур мебошад.

Расми 3. Намудҳои маркетинги рақамӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [2]

Ба ақидаи В.И. Зезюлин «...истеъмолкунандагони имрӯза кушиш мекунанд, ки равандҳои бештарро автоматӣ карда, барои интиҳоби баъзе хизматрасониҳо вақти худро сарфа намоянд. Ин дар ҳолат, ки чанд сол қабл нороҳатии веб-сомонаҳо, натавониستاني хондани он дар дастгоҳҳои мобилӣ ё мундариҷаи кӯҳнаро нодида гирифтани мумкин буд. Имрӯз бошад инак аз роҳҳои зудтар аз даст додани мизочони эҳтимолӣ гардидааст, ки намеҳоянд бо чунин нороҳатиҳо тоқат намоянд. Аз ин нуқтаи назар, фаҳмиши арзиши веб-сомонаҳо, мундариҷаи онҳо, осон истифодабарӣ ва мутобиқшавӣ ба дастгоҳҳои мобилӣ муҳим аст» [6].

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ боиси пайдоиши самти муосир дар маркетинги рақамӣ гардид. Гарчанде ки таърихи он ба асри гузашта бармегардад, баҳсҳои илмӣ дар бораи асосҳои назариявӣ ва истифодаи амалии алоқаи рақамӣ то ҳол идома доранд. Ҳамзамон, маркетинги рақамӣ бо қобилиятҳои хеле муассири иртиботӣ, дастрасии мустақим ба истеъмолкунандагони эҳтимолӣ бо арзиши камтарин (дар муқоиса бо абзорҳои анъанавӣ) фарқ мекунанд.

Барои он ки ширкат самаранокӣ иртибототи маркетингии худро дар муҳити онлайн нигоҳ дорад, он бояд аз тамоми усулҳои имконпазир аз қабилӣ, вебсайт, намояндагони расмӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ, таблиғоти видеой, барномаҳои мобилӣ ва истифодаи системаҳои ҷустуҷӯӣ. барои истеъмолкунандагон дарёфт кардани маълумоти зарурӣ истифода барад. Фаҳмидани он муҳим аст, ки истеъмолкунандагон танҳо ба мундариҷае, ки ба онҳо дар формати мувофиқ таваҷҷӯҳ мекунанд, диққат зоҳир намуда, онҳо бо брендҳои, ки ба ин талабот ҷавобгӯ нестанд, ҳамкорӣ намеkunанд.

АДАБИЁТ:

1. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Мушкилоти рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. №2/1 (46). Душанбе, 2023. С.176-182.
2. Абдурахмон Ҳ., Ҷафархони Ш. Зарурати рушди маркетинги рақамӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ - амалӣ дар мавзӯи Рақамикунонӣ ва инноватсия: мушкилот ва дурнамои рушди он. Душанбе: «Матбаа», 2025. – Саҳ. 278-285.
3. Афанасьев О.А. Использование digital-технологий коммуникаций в маркетинге в условиях перехода к цифровой экономике // Аллея науки. – Томск, 2017. – № 16. – С. 62–66. 54 49.
4. Бозори алоқаи рақамӣ дар Русия: вазъият ва тамоюлҳои асосӣ // Технологияҳои системавӣ. - 2018. - № 1 (26). - Саҳ. 84-89.
5. Васильева Е.В. Цифровой маркетинг как ключевой элемент маркетинговых коммуникаций нового поколения. Материалы Региональной научно-практической конференции студентов и молодых ученых, Томск, 17–20 апреля 2019 г.-С. 50-54.
6. Данько Т.П. Вопросы развития цифрового маркетинга [Электронный ресурс] / Т.П. Данько, О.В. Китова // ПСЭ. – 2013. – № 3 (47). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosyrazvitiya-tsifrovogo-marketinga> (дата обращения: 09.04.2019).
7. Зезюлин В. И., Арстанова Д.С. Digital-трансформация: продвижение компаний в интернет-среде и развитие омниканального маркетинга // Молодой ученый. – 2019. – № 6. – С. 108–110.
8. Карпова Т. Ю. Маркетинговое управление муниципальным образованием: дис. ... канд. экон. наук. Екатеринбург, 2001. С. 20.
9. Мирзоалиев А.А., Ҷафархони Ш. Маркетинги рақамӣ ва стратегияи рушди корхонаҳои тичоратӣ /А.А. Мирзоалиев, Ш.Ҷафархони // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №4/2, -С. 9-14
10. Мирзоалиев А.А., Ғаффарова М. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули соҳаи иҷтимоӣ дар дурнамои таърихӣ /А.А. Мирзоалиев М. Ғаффарова М. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №4/2 , -С.243-249.
11. Мирзоалиев А.А., Абдуллоев З.А. Ташаккули системаи идоракунии кормандон /А.А.Мирзоалиев З.А. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 1(51) Душанбе, 2024, С.161-166.
12. Мирзоалиев А.А., Ҷафархони Ш. Рақамикунонӣ ҳамчун шароити омодагории кадрҳо барои иқтисодиёти инноватсионӣ /А.А. Мирзоалиев, Ш.Ҷафархони // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ISSN 2308-054X 2(52)Душанбе, 2024 –с.240-247.
13. Мирзоалиев А.А., Ҷафархони Ш. Рушди бозори савдои маҷозӣ дар шароити муосир /А.А. Мирзоалиев, Ш.Ҷафархони // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон 3(53) ISSN 2308-054X Душанбе, 2024-с. 218-223.
14. Мирзоалиев А.А., Амонов С.С. Омодагории кадрҳо барои иқтисодиёти инноватсионӣ дар шароити рақамикунонӣ / А.А. Мирзоалиев, С.С.Амонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон 1(56) Душанбе, 2025 ISSN 2308-054X -С.255-261
15. Ф.Р. Шаропов, А.А. Мирзоалиев. Рақамикунонӣ ва рушди иқтисодӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов, А.А.Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.

Ҳамитов М.С., Шамсов Ф.Т.

ФАЪОЛИЯТИ МАРКЕТИНГӢ ҲАМЧУН ҚИСМИ ТАРКИБИИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРӢ

Дар мақола аз ҷониби муаллифон фаъолияти маркетингӣ ҳамчун қисми таркибии бозори озуқаворӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон қайд намудаанд, ки маркетинг омили муҳимми истифодаи самараноки усулҳои идоракунии иқтисодӣ ва ташкилӣ дар шароити бозор буда, он ҳамчун асоси ташаккули бозори кишоварзӣ ба шумор меравад. Ташаккули фаъолияти истеҳсолию фурӯши корхонаҳои агросаноатӣ бо тамоили онҳо ба истеъмолгари ниҳой равона карда шудааст.

Ба андешаи мо, барои таъмини саривактии маҳсулоти озуқаворӣ ҳамчун ҳадафи стратегии кишвар бояд пеш аз ҳама ба соҳаҳои кишварзӣ, коркард ва саноати хӯрокворӣ дастгирии давлатии бештар карда шуда, аз кишвари истеъмолкунанда ба кишвари истеҳсолкунандаи маҳсулоти хӯрокворӣ табдил ёбем. Барои ноил гардидан ба ин ҳадаф бояд ҳавасмандгардонии соҳаи кишоварзӣ, коркард ва санотии хӯрокворӣ бештар гардида, меъёри пардохти андозҳо ва санҷишҳои барзиёд коҳиш дода шаванд.

Вожаҳои калидӣ: маркетинг, бозори озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ, бозори истеъмолӣ, маҳсулоти хӯрокворӣ, комплекси агросаноатӣ.

Ҳамитов М.С., Шамсов Ф.Т.

МАРКЕТИНГОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВИЯ

В статье авторы исследовали и исследовали маркетинговую деятельность как неотъемлемую часть продовольственного рынка. Авторы отмечают, что маркетинг является важным фактором эффективного использования экономических и организационных методов управления в рыночных условиях и служит основой формирования сельскохозяйственного рынка. Формирование производственно-сбытовой деятельности агропромышленных предприятий направлено на их ориентацию на конечного потребителя.

По нашему мнению, для обеспечения своевременного производства продуктов питания в качестве стратегической цели страны необходимо, прежде всего, усилить государственную поддержку деревообрабатывающей, перерабатывающей и пищевой промышленности, превратившись из страны-потребителя в страну-производителя продуктов питания. Для достижения этой цели необходимо усилить стимулы в области сельского хозяйства, переработки и переработки пищевых продуктов, снизить ставки уплаты налогов и чрезмерных проверок.

Ключевые слова: маркетинг, продовольственный рынок, продовольственная безопасность, потребительский рынок, продукты питания, агропромышленный комплекс.

Khamitov M.S., Shamsov F.T.

MARKETING ACTIVITIES AS A COMPONENT OF THE FOOD MARKET

In the article, the authors researched and researched marketing activities as an integral part of the food market. The authors note that marketing is an important factor in the effective use of economic and organizational management methods in market conditions and serves as the basis for the formation of the agricultural market. The formation of production and sales activities of agro-industrial enterprises is aimed at their orientation towards the end user.

In our opinion, in order to ensure timely food production, as a strategic goal of the country, it is necessary, first of all, to strengthen state support for the woodworking, processing and food industries, turning from a consumer country into a food producer country. To achieve this goal, it is necessary to strengthen incentives in the field of agriculture, food processing and processing, reduce tax rates and excessive inspections.

Keywords: marketing, food market, food security, consumer market, food products, agro-industrial complex.

Имрӯзо маъно ва моҳияти маркетингро дар кишварҳои гуногун ба таври мухталиф маънидод мекунад. Дар Тоҷикистон маркетинг бештар ҳамчун илми бозоршиносӣ, дар Афғонистону Эрон ҳамчун бозорёбӣ ва бозоргирӣ фаҳмида мешавад. Ҳарчанд тарҷумани истилоҳи “market” - бозор ва “ing”- ҳаракат ё фаъолият ва тарҷумани тахтуллафзии он фаъолияти бозорӣ ё фаъолияти ба бозор пайвастаро ифода кунад, маънои пурраи маркетингро кушода наметавонад. Зеро маркетинг дар шароити ҳизира назар ба бозор маънои васеътар дорад. Ин нуқтаро Ф. Котлер низ хеле хуб қайд намуда, ибраз медорад, ки маркетингро бозоршиносӣ гуфтан начандон дуруст аст. Он назар ба бозор маънои васеътар дорад. Аз ҷаҳзае, ки мо аз хона ба берун барои иҷрои кор ё амале меравем аллакай ба маркетинг машғул мешавем. Маркетинг дар зиндагии ҳаррӯза моро ҳамраҳӣ мекунад. Масалан истифодаи воситаи нақлиёт, алоқаи мобилӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, Интернет ва ғайра.

Маркетинг илмест, ки эҳтиёҷот ва талаботҳои истеъмолгаронро омӯхта, тавассути мубодила онро қонеъ мегардонад ва ҳадафи асосии он гирифтани фоидаи имконпазир мебошад. Аз ин нуқтаи назар маълум мегардад, ки маркетинг дар тамоми соҳаҳои, ки ҳадафи онҳо истеҳсоли молу маҳсулот ва иҷрои қору хизматрасонӣ аст, ба таври васеъ истифода мегардад. Рушди устувори фаъолияти дилхоҳ ширкату корхонахоро бидуни истифодаи воситаҳои маркетингӣ тасаввур кардан ғайри имкон аст.

Айни замон яке аз соҳаҳои ҳаётан муҳим ва авлавиятдоштаи иқтисодиёти Тоҷикистон бозори озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, фаъолияти маркетингӣ қисми таркибии он ба шумор меравад.

Дар шароити муосири рақобати озои субъектҳои бозори истеъмолӣ маркетинг нақши калидиро мебозад. Маркетинг метавонад ба ташаккул ва рушди фаъолияти корхона ва дар умум бозори озуқаворӣ тақони ҷиддӣ бубахшад. Аксар мавридҳо тоҷирону соҳибкорон нақши маркетингро дар рушди фаъолияти муваффақонаи худ нодида мегиранд, ки ин иштибоҳи бузурги онҳо мебошад. Ҳоло он ки маркетинг ҳамчун санъати идоракунии тақозои истеъмолкунандагон ва фалсафани соҳибкорӣ дар тамоми дунё эътироф гардидааст. Фаъолияти маркетингӣ ҳамчун қисми таркибии бозорӣ озуқаворӣ буда, истифодаи дурусти воситаҳои он метавонад фаъолияти корхонаро ба сатҳи нави рушд бардорад.

Дар шароити муосир бозори озуқаворӣ низоми муносибатҳои мутақобилаи субъектҳои бозор доир ба истеҳсол, нигоҳдорӣ, фурӯши ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ ва маҳсулоти хӯрокворӣ, таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти хушсифат аз ҳисоби воридот маҳсуб ёфта, зеро таъсири сиёсати кишоварзии ҷумҳурӣ ва равандҳои ҳамгироии байналмилалӣ ташаккул меёбад [8].

Баҳши озуқаворӣ маҷмӯи бисёрсоҳаи мураккаби иқтисодӣ, техникӣ, технологӣ ва иттилоотию инфрасохторӣ мебошад. Бозори озуқаворӣ хусусиятҳои хоси худро дошта, дар он молҳои фурӯхта мешаванд, ки фаъолияти ҳаёти инсонро таъмин намуда, ба молҳои ниёзи аввалия дохил мешаванд [9].

Пешвои миллат дар Паёми ҳеш қайд намуданд: “...нишондиҳандаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз 39 миллиард сомони соли 2019-ум ба 73 миллиард сомонӣ дар соли 2024-ум расидааст, яъне дар панҷ сол 1,9 баробар афзудааст.

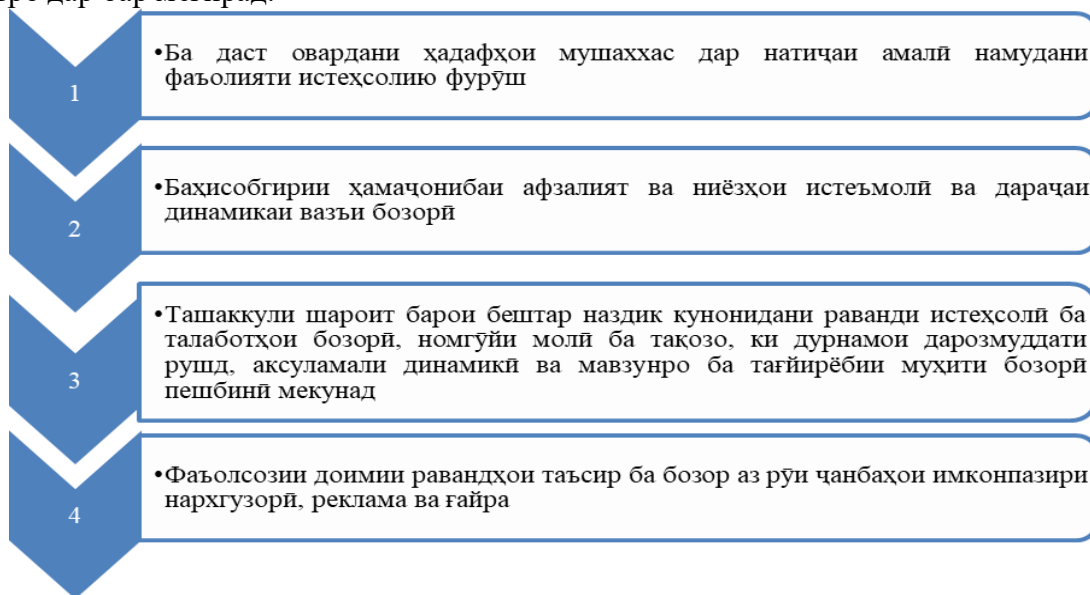
Бо вучуди ин, моро зарур аст, ки бо дарназардошти вазъи ҷаҳони имрӯза, тағйирёбии иқлим, хусусан, камобӣ ва хушксолиҳои пайиҳам дар бисёр кишварҳои дунё, болоравии нархи маводи ғизоӣ дар ҷаҳон ва таъсири манфии омилҳои зикршуда ба бозори истеъмолӣ тамоми имкониятҳоро барои рушди соҳаи кишоварзӣ сафарбар созем” [7].

Маркетинг дар соҳаи аграрӣ асос барои қабули қарорҳои идоракунӣ буда, муваффақияти истеҳсолкунандагонро дар бозори фурӯш ташаккул медиҳад [2].

Мо бо андешаи муаллифоне розием, ки маркетинги кишоварзиро ҳамчун низоми самараноки фаъолияти молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ доир ба истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулот дар ҳамбастагӣ бо таҳқиқоти бонизоми бозорҳои озуқаворӣ бо ҳадафи баланд бардоштани фоида ва қонеъсозии талаботҳои муштариён меҳисобанд.

Фаъолияти маркетингии бозори озуқаворӣ ин маҷмӯи чорабиниҳое мебошад, ки ба ҷалб ва нигоҳдории мизочон, афзоиши фурӯш ва фоида тавассути таҳқиқ ва муайян намудани эҳтиёҷоти онҳо, пешниҳоди маҳсулоти хушсифат, фароҳам овардани фазои ҷолиб ва истифодаи воситаҳои таблиғотӣ (реклама, таҳфифҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ) нигаронида шудаанд [11].

Он таҳлили аудиторияи ҳадафнок, таҳияи номгӯи молии нав, ташаккули нархгузорӣ ва эҷоди шабакаҳои самараноки фурӯш барои бозор ҳамчун макони хариди маҳсулоти тару тоза ва босифатро дар бар мегирад.

Расми 1. Принсипҳои асосии маркетинги кишоварзӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Таҳлили иттилооти таҳқиқшуда доир ба бозори озуқаворӣ асос барои таҳияи барномаи маркетингӣ гардида, инҳоро дар бар мегирад: [2]

✓ Ба назар гирифтани натиҷаи молиявие, ки хароҷотҳоро оид ба навсозии истеҳсолот ва афзоиши захираҳои моддию техникӣ дар бар мегирад;

✓ Хароҷотҳо вобаста ба фурӯши мол;

✓ Хароҷотҳои истеҳсолот ба ҳисоби як воҳиди маҳсулот ва дар муқоиса бо маҳсулоти монанди молистеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ рақобаткунанда;

✓ Нархҳо - боназардошти маҳсулоти фурӯхташаванда ва дараҷаи нархҳои бозории мавҷуда;

✓ Фоида;

✓ Ҳама намудҳои даромад;

✓ Андоз аз фоида;

✓ Дараҷаи фоиданокии истеҳсоли маҳсулот ва ғайра.

Мақсади асосии таҳқиқоти маркетингӣ ин гирифтани даромад ва фоидае мебошад, ки раванди такрористеҳсолро таъмин мекунад. Татбиқи таҳқиқоти маркетингӣ таҳияи хароҷотномаи мувофиқ ва амалӣ намудани назорати иҷроиши онро пешбинӣ мекунад.

Ҳамзамон, дигар намудани ҳама гуна шакли молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба маркетинг ислоҳоти ташкилӣ, маъмурӣ ва ҳуқуқиро оид ба таъсиси шӯъбаҳои нав, низомномаҳои онҳо ва таҳияҳои илмӣ-методиқро талаб мекунад. Ҳамаи инро зина ба зина амалӣ намудан мумкин аст.

Таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ, кооперативҳои истеҳсоли, ҷамъиятҳои саҳомӣ ва дигар соҳаҳои кишоварзӣ бе истифодаи маркетинг фаъолияти худро ба таври дилхоҳ пеш бурда наметавонанд. Роҳбарони идораи маркетингӣ бояд нақши миёнаравро байни кормандони субъектҳои хоҷагидор ва ашхосе, ки бо истеҳсоли маҳсулот, таҳияи он, фурӯш аз як тараф ва бо истеъмолкунандагони ниҳой аз дигар тараф бояд иҷро намоянд. Бо ин мавқеъ нақши маркетинг дар низоми идораи субъектҳои хоҷагидорӣ арзёбӣ мешавад.

Ҳоло истифодаи намудани воситаҳои маркетингӣ дар иқтисодиёт нақши муҳимро бозида, он ба баланд бардоштани рақобатпазирии молҳои озуқаворӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Расми 2. Самтҳои асосии фаъолияти маркетингӣ дар бозори озуқаворӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Яке аз қисмати муҳимми равандҳои бозорӣ ташаккули соҳибкорӣ оғоз буда, таҳқиқоти маркетингии самаранокро талаб мекунад. Таҷрибаи кишварҳои иқтисоди бозорӣ тараққиқарда ошкор намудааст, ки чӣ қадаре, ки соҳибкорон ба истеҳсоли молу маҳсулот бештар даст зананд, ҳамон миқдор бозор бо маҳсулоти хушсифат таъмин гардида, истеъмол бештар мегардад. Аммо бо афзоиши миқдори соҳибкорон рақобат байни онҳо бештар гардида, дар натиҷа сатҳи нархҳо кимиш ёфта, ба манфиати истеъмолгарон ҳоҳад гашт.

Бозори истеъмолӣ низоми мураккаби иқтисодӣ буда, аз унсурҳои зиёд ва алоқаи байни онҳо таркиб ёфта, омӯзишу таҳлили қонуниятҳо ва омилҳоеро, ки ташаккул ва рушди онро ба таври маҷмӯӣ муайян мекунад, талаб мекунад [5].

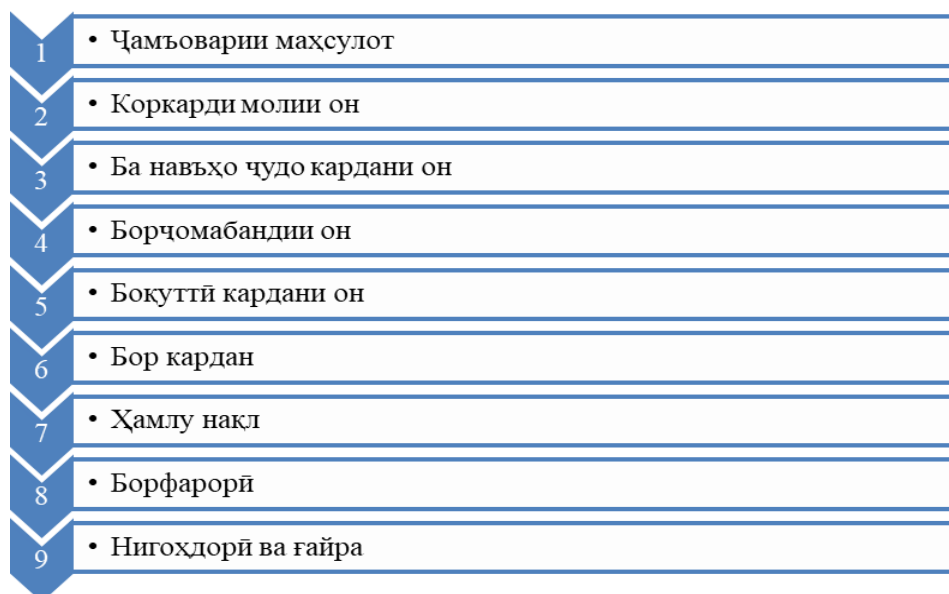
Вале, қайд кардан зурур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз ҳам ҳамчун истеҳсолкунандаи маҳсулоти хӯрокворӣ дар минтақа эътироф нагардидааст. Аксар маҳсулоти кишоварзӣ мо ба таври ашёи хом ва нимтайёр ба хориҷа содирот карда мешавад. Қисми зиёди маҳсулоти хӯроквориро дар бозори озуқаворӣ мо маҳсулоти воридотӣ ташкил медиҳад, ки боиси баланд гардидани нархҳо ва қобилияти сусти харидорӣ истеъмолкунандагони ватанӣ мегардад.

Дар ИМА зиёда аз 50%-и ҳосили картошка ба маҳсулоти гуногун коркард карда шуда, танҳо 31%-и он ба намуди тару тоза истеъмолг мешавад. Ҳамарӯза дар бозори озуқаворӣ ИМА зиёда аз 60 номгӯи маҳсулоти коркардшудаи картошка ворид гардида, 10-12 номгӯи он дар марҳилаи азхудкунӣ қарор мегирад.

Дар Федератсияи Россия бошад наздики 20 номгӯи маҳсулоти номбурда истифода бурда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад тахминан 90%-и картошка ба таври тару тоза истеъмол карда мешавад.

Занчираи технологии омода намудан ва ҳаракати маҳсулот аз истехсолкунанда то ба истеъмолкунандаи охирин равандҳои зеринро дар бар мегирад: [2]

- ✓ Ҷамъоварии маҳсулот;
- ✓ Коркарди молии он;
- ✓ Ба навъҳо ҷудо кардани он;
- ✓ Борҷомабандии он;
- ✓ Боқуттӣ кардани он;
- ✓ Бор кардан;
- ✓ Ҳамлу нақл;
- ✓ Борфарорӣ;
- ✓ Нигоҳдорӣ ва ғайра.

Расми 3. Раванди занчираи технологии омода намудан ва ҳаракати маҳсулот аз истехсолкунанда то ба истеъмолкунандаи охирин
Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Занчираи технологии мазкур аз доираи соҳаи маҳсулоттайёркуни берун мебарояд. Аз лиҳоз, сифати пасти коркарди маҳсулот, ба навъҳо ҷудокунии он, борҷомабандӣ ва дигар амалиётҳо ба назар мерасанд.

Ҷадвали 1. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ба ҳар нафар аҳоли дар ҷумҳурӣ дар солҳои 2019-2023 (кг) [4].

Солҳо Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019 %
Ғалладона	152,2	165,0	161,8	175,0	172,3	113,2
Картошка	107,9	108,7	106,2	109,6	112,4	104,2
Сабзавот	236,7	263,5	264,9	271,0	297,2	125,6
Полизӣ	76,1	80,5	83,5	84,4	99,2	130,4
Мева ва бугтамеваҳо	51,4	49,7	45,3	51,3	65,2	126,8
Ангур	26,8	25,4	27,3	30,2	18,7	69,8
Гушт (дар вазни кушташуда)	14,8	16,0	16,7	17,5	19,6	132,4
Шир	108,5	108,5	106,3	106,6	109,2	100,6
Тухм, дона	78,7	104,5	107,4	121,4	120,2	153,3

Таҳлили истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар нафар аҳолии ҷумҳурӣ дар солҳои 2019-2023 исботи он аст, ки истеҳсолоти кишоварзӣ ба ҷуз меваи ангур афзуда, дар соли 2023 назар ба соли 2019 истеҳсоли ғалла 13,2%, картошка 4,4% сабзавот 25,6%, полизиҳо 30,4%, меваву буттамеваҳо 26,8%, гӯшт 32,4% ва тухм 53,3% афзоиш ёфтааст. Истеҳсоли ангур 30,2% коҳиш ёфта, сабаби асосии кам гардидани он замишони сарди солҳои 2022-2023 буда, боғҳои ангур аз ҳавои сарди замишони талаф ёфтанд” [10].

Боиси қайд аст, ки бо вучуди он ки бештари маҳсулоти истеҳсолшуда барои таъмин намудани бозори истеъмолии дохилӣ равона шуда бошад ҳам, ҳамоно қисми зиёди он ба давлатҳои хориҷӣ содирот карда мешавад. Ҳоло он ки аввал бояд бозори истеъмолии ватанӣ бо маҳсулоти хушсифат таъмин карда шуда, баъд содирот карда шавад.

Ҷадвали 2. Истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ ба ҳар нафар аҳолии ҷумҳурӣ дар як сол (кг) дар солҳои 2019-2023 [4].

Солҳо ва меъёрҳо Маҳсулоти ғизой	Меъёри физиологии тавсияшудаи Институти ғизои Ҷумҳурии Тоҷикистон, кг	Истеъмоли воқеӣ					Истеъмол нисбат ба меъёр дар соли 2023, бо %
		Солҳо					
		2019	2020	2021	2022	2023	
Нон ва маҳсулоти нонӣ	147,7	158,7	165,4	162,4	157,8	155,8	105,5
Картошка	92,0	42,4	41,0	41,16	40,5	41,1	44,7
Сабзавот ва полизиҳо	166,1	86,4	137,2	126,1	113,4	128,7	77,4
Мева, буттамеваҳо ва ангур	124,0	33,2	30,6	38,4	39,1	35,6	28,7
Гӯшт	40,8	13,1	28,1	26,4	21,8	24,2	59,3
Шир	115,3	63,9	63,3	54,8	41,4	42,3	36,7
Тухм	180,0	92	158	168	158,0	156,0	86,7
Қанд	20,3	15,4	19,5	17,52	15,9	16,4	80,8
Равған	16,6	17,5	18,4	17,2	17,3	19,2	115,7

“Таҳлили истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ ба ҳар нафари аҳолии ҷумҳурӣ дар панҷ соли охир нишон дод, ки танҳо истеъмоли нон ва маҳсулоти он ва равған ба талаботи меъёрҳо ҷавобгӯ буда, дигар нишондиҳандаҳо хеле дар сатҳи паст қарор доранд. Истеъмоли картошка ба 44,7%, сабзавот ва полезий 77,4%, мева, буттамева ва ангур 28,7%, гӯшт 59,3%, шир 36,7%, тухм 86,7%, қанд 80,8% муодили ҳамдигаранд. Яке аз омилҳои асосии мувофиқи меъёр истеъмол нагардидани маҳсулоти асосии хӯрокворӣ аз ҷониби аҳолии вазъи иқтисодии онҳо буда, ин боис мегардад, ки сабаби истеъмолии худро пурра қонеъ карда наметавонанд” [10].

Яке аз мушкилоти дигар ин беҳтар намудани сифати маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ буда, ҷиҳати рафъи он бояд соҳаҳои комплекси кишоварзӣ корро дар ин самт ҷоннок намоянд.

Ба андешаи мо, ҳамчун ҳадафи стратегии ҷумҳурӣ барои сарвақт таъмин намудани маҳсулоти озукаворӣ ба аҳолии бояд пеш аз ҳама ба соҳаи кишварзӣ, коркард ва саноати хӯрокворӣ дастгирии давлатии афзуда, аз кишвари истеъмолкунанда ба кишвари истеҳсолкунандаи маҳсулоти хӯрокворӣ табдил ёбем.

Барои ноил гардидан ба ин ҳадаф бояд ҳавасмандгардонии соҳаҳои кишоварзӣ, коркард ва саноати хӯрокворӣ бештар гардида, меъёри пардохти андозҳо ва ва санҷишҳои барзиёд коҳиш дода шаванд.

Расми 4. Самтҳои бештар намудани сифати маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Мусаллам аст, ки рушди саноати хӯроквории кишвар, таъмини бозори озуқаворӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ аз соҳаи кишоварзӣ вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, чиҳати рушди саноати хӯрокворӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар мади аввал бояд соҳаи кишоварзӣ дастгирӣ ёфта, ташаққул ва рушд дода шавад. Тайи солҳои охир бо вучуди пешниҳоди чандин имтиёзҳо ба хоҷагиҳои паррандапарварӣ, моҳидорӣ, замбӯри асал, пахта ва ғайра ҳанӯз ҳам мушкилот дар ин самт ҳалли пурраи худро наёфтааст.

Мушкилоти кишоварзони мо пеш аз ҳама паст шудани ҳосилнокии заминҳо аз ҳисоби нарасидани нуриҳои миниралӣ ва заҳрхимикатҳо мебошад. Имрӯзҳо нархи нуриҳои миниралӣ ва заҳрхимикатҳо дар бозор хеле гарон буда, кишоварзон ба миқдори лозимӣ онро харидорӣ карда наметавонанд. Зеро аксари ин маҳсулот воридотӣ буда, истеҳсолоти ватанӣ дар ин самт хеле кам буда, боиси баланд гардидани нархҳо ва коҳиш ёфтани қобилияти харидории кишоварзон мегардад.

Ҳамзамон, мушкилоти дигари кишоварзон ин саривақт ҷамъоварии маҳсулот буда, сабаби асосии он нарасидани техникаҳои муосир барои ҷамъоварии ҳосил мебошад. Ғайр аз ин, дарёфти бозори фурӯши маҳсулоти онҳо ва татбиқи маркетинг хеле дар сатҳи паст ба роҳ монда шудааст.

Аз ин лиҳоз, то мушкилоти кишоварзон ҳалли худро наёбад, рушди саноати хӯрокворӣ ва дар ин замина таъмини саривақтии бозори озуқаворӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ ғайри имкон аст.

Мушкилоти дигари соҳаи кишоварзӣ, ки аксар вақт хоҷагиҳои деҳқонӣ ва кишоварзон бо он рӯ ба рӯ мегарданд, ин саривақт фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки надонишани маркетинг ва истифода набурдани воситаҳои асосии он мебошад. Аз ин лиҳоз, кишоварзон ва хоҷагиҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзиро зарур аст, ки дар раванди фаъолияти худ на танҳо ба рафъи камбудии кишоварзӣ, балки ба дарёфти роҳҳои нави фурӯш, содирот ва баланд бардоштани сату сифати хизматрасонӣ низ диққати ҷиддӣ зоҳир намоянд.

Дарёфти бозори фурӯш ва харидор барои аксар кишоварзон мушкилӣ эҷод мекунад, ки дар натиҷаи саривақт нафурӯштани маҳсулоти худ ба талафот дучор гардида, баъзеҳо ҳатто аз фаъолияти худ ғоида нагирифта, муфлис мешаванд. Акнун замоне расидааст, ки мо парвариши навҳои наву ҳосилдеҳи маҳсулоти кишоварзиро бештар намуда, ба воситаи сифати баланд диққати харидорони имконпазиро ҷалб намуда, бозори ҳадафноки худро дарёбем.

Зеро навъҳои нави босифат, аз ҷиҳати намуди диққатҷалбкунанда метавонад харидорони имконпазирро ба худ ҷалб кунад. Ин ҳамаро метавон тавассути маркетинг аз худ намуда, роҳҳои нави тақсимот ва фурӯшро пайдо кард.

Ҳамин тариқ, фаъолияти маркетингӣ ҳамчун самти мустақили илм омӯзиш, ояндабинӣ ва амалисозии фаъолияти соҳибқориҳои субъектҳои хоҷагидори бозорро дар соҳаи истеҳсолот, коркард, нигоҳдорӣ, логистика ва фурӯши маҳсулоти хоҷагиҳои кишоварзӣ бо мақсади саривақт таъмини бозори озуқаворӣ бо маҳсулоти хушсифат ва ба даст овардани ғоидаи бештар пешбинӣ менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Алиев О.М., Қодирзода Д.Б. Самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // ТГФЭУ. 2023. №4.2 (39). URL: <https://cyberleninka.ru>.
2. Геляхов Э.С., Озов М.Х. Маркетинговая деятельность как составляющая эффективного хозяйствования на рынке продовольствия // Пространство экономики. 2009. №2-3. URL: <https://cyberleninka.ru>.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи амнияти озуқаворӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2010, №12, қ.1, мод. 830; Қонунҳои ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1158; аз 04.04.2019 с., №1591).
4. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе – 2024. с
5. Пириев Дж.С., Курбонов М.Р. Новые подходы к аграрной политике в контексте устойчивого развития // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2014. - № 2/1(121). - С.88-92.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе 2016.
7. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024, ш. Душанбе.
8. Шамсов Ф.Т. Таснифоти бозори молҳои озуқаворӣ ва хусусиятҳои ҳоси он. Паёми ДДТТ. 2 (52) /2024. Саҳ. 443-449.
9. Шамсов Ф.Т. Моҳият, нақш ва вазифаҳои бозори озуқаворӣ. Паёми ДДТТ. №1. Душанбе, 2024.
10. Ҳамитов М. С., Шамсов Ф.Т. Таҳлили вазъи муносири бозори озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ – амалӣ дар мавзӯи “Менечменти инноватсионӣ ва рушди маркетинги рақамӣ”, ДДТТ, Душанбе: 04 - 05 июни соли 2025.
11. Эл. ресурс: <https://www.tguk.tj>. Дата использования 27.09.2025
12. Эл. ресурс: <https://translate.yandex.ru>. Дата использования 27.09.2025

УДК 373.3:338.46

Ҷумъаев Б.М., Орипов А.С.

РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муҳими асосии рушди таҳсилоти томактабӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудаанд. Муаллиф мушкилоти мавҷудаи соҳа, аз ҷумла нобаробарии дастрасӣ, тиҷоратӣ шудани хизматрасониҳои таълимӣ, норасоии кадрҳои соҳибхитосос ва масъалаҳои молиявиро баррасӣ менамояд.

Ҳамзамон, дурнамои рушди таҳсилоти томақтабӣ дар асоси таҳкими нақши давлат, ҷалби сармояи хусусӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ муайян карда мешавад. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар тақмили сиёсати давлатӣ дар соҳаи таҳсилоти томақтабӣ истифода шаванд.

Вожаҳои калидӣ: таҳсилоти томақтабӣ, иқтисоди бозорӣ, маориф, сармояи инсонӣ, сиёсати давлатӣ, рушди иҷтимоӣ.

Джумъаев Б.М., Орипов А.С.

РАЗВИТИЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В данной статье представлен научный анализ основных проблем развития дошкольного образования в условиях рыночной экономики. Автор рассматривает существующие проблемы сектора, включая неравенство доступа, коммерциализацию образовательных услуг, нехватку квалифицированных кадров и финансовые вопросы.

В то же время перспективы развития дошкольного образования определяются усилением роли государства, привлечением частных инвестиций и внедрением инновационных технологий. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования государственной политики в области дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, рыночная экономика, образование, человеческий капитал, государственная политика, социальное развитие.

Jumaev B.M., Oripov A.S.

DEVELOPMENT OF PRIMARY EDUCATION IN A MARKET ECONOMY: PROBLEMS AND PROSPECTS

This article presents a scientific analysis of the key challenges facing preschool education development in a market economy. The author examines the sector's current problems, including inequality of access, the commercialization of educational services, a shortage of qualified personnel, and financial issues.

At the same time, the prospects for the development of preschool education are determined by the strengthening of the state's role, the attraction of private investment, and the introduction of innovative technologies. The study's results can be used to improve public policy in preschool education.

Key words: preschool education, market economy, education, human capital, public policy, social development.

Дар замони муосир гузариш ба иқтисоди бозорӣ низоми танзимкунандаи маориф, махсусан дар соҳаи таҳсилоти томақтабӣ, ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад. Зинаи таҳсилоти томақтабӣ зинаи ибтидоии ташаккули шахсият буда, дар рушди зеҳнӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии кӯдак нақши ҳалкунанда мебозад. Аз ин рӯ, таҳлили мушкилот ва муайян намудани дурнамои рушди ин соҳа дар иқтисоди бозорӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Иқтисоди бозорӣ ба рушди сармояи инсонӣ таъя мекунад, ки асоси он аз таҳсилоти барвақтӣ оғоз меёбад. Таҳсилоти томақтабӣ қобилиятҳои маърифатӣ, малақаҳои иҷтимоӣ ва қобилияти мутобикшавии кӯдаконро ба муҳити тағйирёбандаи иқтисодӣ ташаккул медиҳад. Дар ин замина, рушди соҳаи мазкур на танҳо масъалаи иҷтимоӣ, балки омили муҳими рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад [7].

Мушкилотҳои рушди таҳсилоти томақтабӣ дар иқтисоди бозорӣ

Дар замони муосир таҳсилоти томақтабӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ бо як қатор мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мебошад:

Чадвали 1.

1.	Нобаробарии дастрасӣ ба таҳсилот томактабӣ	Хизматрасониҳои хусусии томактабӣ аксаран арзиши баланд дошта, барои кишрҳои камдаромади аҳоли дастнорас мебошад.
2.	Тичоратӣ шудани соҳа	Дар баъзе ҳолатҳо ҳадафҳои иқтисодӣ бар манфиатҳои тарбиявӣ иҷтимоӣ бартарӣ пайдо мекунад, ки ба сифати таҳсил таъсири манфӣ мерасонад.
3.	Камбудии маблағгузорӣ ва инфрасохтор	Маҳдуд будани захираҳои молиявӣ имконияти навсозии базаи моддию техникаӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосирро коҳиш медиҳад.

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Дар шароити иқтисоди бозорӣ таҳсилоти томактабӣ ҳамчуни зинаи ибдоии низоми маориф аҳамияти хоса пайдо мекунад. Рушди устувори ҷомеа дар таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки сатҳи ташаккули сармояи инсонӣ дар давраи томактабӣ гузошта мешавад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки ба рақобат, самаранокӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйироти иҷтимоӣ иқтисодӣ талаботи асосӣ маҳсуб меёбанд, нақши таҳсилоти барвақтӣ боз ҳам меафзояд. Аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дар таҳлили мушкилот ва дурнамои рушди таҳсилоти томактабӣ амалӣ худро дорад.

Тағйирёбии муносибатҳои иқтисодӣ, шаклҳои молиякӣ ва усулҳои маблағгузорӣ дар рушди гузариш ба иқтисоди бозорӣ ҳамроҳ мебошад. Ин ҳолати зикршуда ба соҳаи таҳсилоти томактабӣ низ таъсири мустақим мерасонад. Аз як тараф, иқтисоди бозорӣ барои рушди муассисаҳои хусусӣ, ҷалби сармоягузори ғайридавлатӣ ва татбиқи механизмҳои нави идоракунӣ имконият фароҳам меорад. Аз ҷониби дигар, он боиси пайдо шудани як қатор мушкилоти иҷтимоӣ мегардад, ки пеш аз ҳама ба дастрасӣ ва баробарии имкониятҳои таҳсилот вобастаанд. Дар чунин шароит таҳсилоти томактабӣ наметавонад танҳо ба қонунҳои бозор итлоат намояд, зеро он дорои хусусияти иҷтимоӣ буда, ҳадафи асосии он таъмини рушди ҳамаҷонибаи кӯдак мебошад [12].

Рушди таҳсилоти томактабӣ дар иқтисоди бозорӣ нобаробарии дастрасӣ ба хизматрасониҳои таълимӣ ва яке аз мушкилоти асосии ба ҳисоб меравад. Афзоиши шумораи муассисаҳои хусусии томактабӣ, ҳарчанд ба гуногунрангии бозори хизматрасониҳои таълимӣ мусоидат мекунад, вале ҳамзамон боиси маҳдуд шудани имконияти истифодаи онҳо барои оилаҳои камдаромад мегардад. Дар натиҷа, табақабандии иҷтимоӣ дар марҳилаи ибтидоии рушди кӯдак оғоз меёбад, ки ин ба принципҳои адолати иҷтимоӣ мухолиф мебошад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ хатари он вуҷуд дорад, ки таҳсилоти томактабӣ аз вазифаи иҷтимоии худ дур шуда, ба объекти тичорат табдил ёбад.

Мушкили дигар чиддӣ норасоии муассисаҳои давлатии томактабӣ ва мутобиқ набудани инфрасохтори мавҷуда ба талаботи муосир мебошад. Дар бисёр ҳолатҳо, базаи моддию техникаи кӯдакстонҳо фарсуда буда, имконияти татбиқи барномаҳои инноватсионӣ ва технологияҳои муосири таълимиро маҳдуд мекунад. Камбудии маблағгузори давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ боиси он мегардад, ки муассисаҳои давлатӣ қобилияти рақобат бо бахши хусусиро аз даст медиҳанд. Ин ҳолат ба сифати хизматрасонии таълимӣ ва шароити таълиму тарбия таъсири манфӣ мерасонад [12].

Яке аз мушкилоти калидӣ ин масъалаи таъмини соҳа бо кадрҳои баландихтисос низ ба ҳисоб меравад. Имкониятҳои маҳдуди рушди касбӣ боиси коҳиш ёфтани ҷолибияти касби мураббии томактабӣ ва музди меҳнати нисбатан паст, сатҳи нокифояи ҳавасмандгардонӣ ин соҳа мегардад. Дар натиҷа, норасоии мутахассисони соҳибкасб эҳсос шуда, сифати раванди таълиму тарбия паст мешавад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки бозори меҳнат рақобатпазир аст, ҳалли ин масъала таваччуқи махсуси давлатро талаб мекунад.

Рушди таҳсилоти томактабӣ дар иқтисоди бозорӣ бо вучуди ҳамаи мушкилоти мавҷуда, дорои дурнамои мусбат мебошад. Бахши хусусӣ яке аз самтҳои муҳими рушд таҳкими ҳамкориҳои давлат маҳсуб меёбад. Механизмҳои шарикӣ давлатӣ-хусусӣ метавонад татбиқи ин соҳа ба афзоиши шумораи муассисаҳои томактабӣ, беҳтар гардидани инфрасохтор ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои таълимӣ мусоидат намояд. Дар ин раванд, давлат бояд на танҳо ҳамчун танзимгар, балки ҳамчун кафили ҳифзи манфиатҳои иҷтимоӣ баромад кунад [4].

Технологияҳои рақамӣ ва барномаҳои инноватсионӣ дар дурнамои дигари соҳа барои қорӣ намудани низоми таҳсилоти томактабӣ мебошад. Технологияҳои иттилоотӣ имконият медиҳад, ки раванди таълиму тарбия ба талаботи ҷомеаи муосир ва истифодаи усулҳои муосири таълимӣ, воситаҳои интерактивӣ ва мутобиқ карда шавад. Бо назардошти хусусиятҳои синнусолии кӯдакон ва меъёрҳои педагогӣ ва ҳамзамон, ин раванд бояд амалӣ гардад, то ки таъсири манфӣ ба рушди равонии онҳо пешгирӣ карда шавад.

Дар таъмини рушди устувори таҳсилоти томактабӣ дар иқтисоди бозорӣ нақши давлат ҳалкунанда боқӣ мемонад. Сиёсати ҳадафмандонаи давлатӣ, таҳияи стандартҳои ягонаи таълимӣ, назорати сифат ва дастгирии иҷтимоии қишрҳои осебпазир метавон мувозинати манфиатҳои бозор ва ҷомеаро таъмин намуд. Сармоягузориҳои стратегӣ ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ҳамчун сармоягузорӣ ба таҳсилоти томактабӣ бояд арзёбӣ гардад [7].

Дурнамои рушди таҳсилоти томактабӣ дар иқтисоди бозорӣ

Бартараф намудани мушкилоти зикршуда ва рушди устувори таҳсилоти томактабӣ татбиқи як қатор чораҳои стратегиро талаб мекунад:

Ҷадвали 2.

1.	Тақвияти сиёсати давлатӣ	Дар самти дастгирии таҳсилоти томактабӣ ва таҳияи барномаҳои мақсаднок.
2.	Таҳкими ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ	Бо мақсади баланд бардоштани дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳо.
3.	Баланд бардоштани сатҳи касбии кадрҳо	Тавассути омӯзиш ва бозомӯзии мураббӣён.
4.	Татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва рақамӣ	Дар раванди таълиму тарбия.
5.	Таъмини адолати иҷтимоӣ	Фарогирии бештари кӯдакон ба таҳсилоти томактабӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Таҳсилоти томактабӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳамзамон бо мушкилот ва имкониятҳои нав рӯ ба рӯ мебошад. Истифодаи самараноки дурнамои мавҷуда имкон медиҳад, ки ҳалли мушкилоти нобаробарии дастрасӣ, норасоии кадрҳо ва камбуди инфрасохтор, инчунин низоми таҳсилоти томактабӣ ба талаботи рушди устувори ҷомеа ҷавобгӯ гардад. Бахши хусусӣ ва ҷомеа шартӣ асосии ноил шудан ба натиҷаҳои мусбат дар раванди ҳамроҳии фаъолияти давлат, ба ҳисоб меравад.

Сармояи инсонӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мафҳуми ба яке аз мафҳумҳои калидии рушди устувори ҷомеа табдил ёфтааст. Сармояи инсонӣ маҷмӯи дониш, малака, қобилият, таҷриба, саломатӣ ва арзишҳои шахсият мебошад, ки инсон дар ҷараёни ҳаёт ба даст меорад ва онҳоро дар фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ истифода мебарад. Зинаи аввалини таълимӣ пояҳои асосии рушди зеҳнӣ, ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии кӯдак гузошта дар ин раванд таҳсилоти томактабӣ нақши бениҳоят муҳим дорад.

Ташаккули сармояи инсонӣ аҳамияти стратегӣ дошта дар таҳсилоти томактабӣ ҳамчун марҳилаи ибтидоии низоми маориф на танҳо барои омода кардани кӯдак ба мактаб, балки барои ин соҳа муҳим мебошад. Дар солҳои аввали ҳаёт қобилияти азхудкунии дониш дар кӯдакон хеле баланд аст. Сармоягузорӣ дар зинаҳои минбаъдаи таълимӣ дар таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳанд, ки сармоягузорӣ ба таҳсилоти томактабӣ нисбат ба ғайри он бештар меорад.

Шакли натиҷаҳои таълимӣ, балки дар баланд шудани маҳсулнокии меҳнат, коҳиш ёфтани бекорӣ, беҳтар гардидани саломатӣ пеш аз ҳама ин танҳо дар ва паст шудани сатҳи ҷинойткорӣ дар оянда зоҳир мегардад [4].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ сифати сармояи инсонӣ аҳамияти ҳалкунанда дошта, ки ба рақобат, самаранокӣ ва навоарӣ асоси рушд ба ҳисоб мераванд. Иқтисоди бозорӣ аз шахсоне талаб мекунад, ки мустақилона фикр карда тавонанд, қобилияти мутобиқшавӣ ба тағйиротро дошта бошанд, малақаҳои муошират, кор дар гурӯҳ ва қабули қарорҳоро аз худ намоянд. Таҳсилоти томақтабӣ муҳити мусоид барои ташаккули онҳо фароҳам меорад ва ин ҳама сифатҳо аз кӯдакӣ оғоз меёбанд.

Нақши таҳсилоти томақтабӣ дар рушди зеҳнии кӯдак махсусан муҳим аст. Дар муассисаҳои томақтабӣ кӯдакон бо мафҳумҳои ибтидоии математика, забон, табиатшиносӣ ва фарҳанг шинос мешаванд. Ин донишҳо на танҳо дониши мустақим медиҳанд, балки тафаккур, хотира, диққат ва қобилияти таҳлилро инкишоф медиҳанд. Дар иқтисоди бозорӣ маҳз тафаккури эҷодӣ ва қобилияти омӯзиши пайваста ба шахс имкон медиҳад, ки мавқеи худро дар бозори меҳнат нигоҳ дорад ва рушд диҳад [12].

Илова бар ин, ташаккули малақаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии кӯдак дар таҳсилоти томақтабӣ нақши муҳим мебозад. Дар гурӯҳҳои томақтабӣ кӯдакон меомӯзанд, ки бо ҳамсолон муносибат кунанд, қоидаҳоро риоя намоянд, масъулият эҳсос кунанд ва эҳтироми дигаронро ба ҷо оранд. Барои фаъолияти меҳнатӣ ва зиндагӣ дар ҷомеа нақши сифатҳо дар иқтисоди бозорӣ заруранд, зеро иқтисоди бозорӣ на танҳо рақобат, балки ҳамкорӣ ва эътимодноӣ низ талаб мекунад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ таҳсилоти томақтабӣ ҳамчунин ба як бахши муҳими хизматрасонӣ табдил меёбад. Муассисаҳои давлатӣ ва хусусии томақтабӣ фаъолият мекунанд ва оилаҳо имкони интиҳоб доранд. Ин рақобат метавонад ба баланд шудани сифати хизматрасонӣ мусоидат намояд, вале ҳамзамон масъалаи дастрасӣ ва баробарӣ низ ба миён меояд. Агар таҳсилоти томақтабӣ танҳо барои қишри дорои имкониятҳои молиявӣ дастрас бошад, нобаробарӣ дар сармояи инсонӣ аз кӯдакӣ оғоз меёбад. Аз ин рӯ, дар иқтисоди бозорӣ нақши давлат дар дастгирии таҳсилоти томақтабӣ, махсусан барои оилаҳои камбизоат, хеле муҳим аст.

Сармоягузорӣ ба таҳсилоти томақтабӣ дар доираи сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ метавонад ҳамчун як сармоягузори дарозмуддат баррасӣ шавад. Ҳарчанд дар марҳилаи аввал хароҷоти муайян талаб мекунад, аммо дар оянда ин сармоягузорӣ тавассути зиёд шудани даромади шаҳрвандон, афзоиши андозҳо ба бучет ва кам шудани хароҷоти иҷтимоӣ ҷуброн мегардад. Ин раванд барои иқтисоди бозорӣ, ки ба самаранокии захираҳо асос меёбад, хеле муҳим аст [12].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва пешрафти босуръати технологияҳо таҳсилоти томақтабӣ бояд на танҳо ба донишҳои анъанавӣ, балки ба рушди қобилиятҳои асри XXI равона карда шавад. Ба ин қобилиятҳо саводнокии рақамӣ, тафаккури интиқодӣ, эҷодкорӣ ва қобилияти ҳалли масъалаҳо дохил мешаванд. Агар ин сифатҳо аз синни томақтабӣ ташаккул ёбанд, дар оянда шахс метавонад ба осонӣ ба талаботи бозори меҳнат мутобиқ шавад.

Дар натиҷа метавон гуфт, ки таҳсилоти томақтабӣ дар сармояи инсонӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ нақши асосӣ ва муайянкунанда дорад. Он пояи рушди зеҳнӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ҷисмонии инсонро мегузорад ва барои ташаккули шахсияти рақобатпазир замина фароҳам меорад. Бе тавачҷуҳи ҷиддӣ ба ин зинаи таълимӣ рушди устувори иқтисоди бозорӣ ғайриимкон мегардад. Аз ин рӯ, ҳам давлат, ҳам бахши хусусӣ ва ҳам ҷомеа бояд ба таҳсилоти томақтабӣ ҳамчун сармояи стратегӣ барои оянда муносибат намоянд [7].

Таҳсилоти томақтабӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳамчун омили калидии рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баромад мекунад. Ҳалли мушкилоти мавҷуда ва истифодаи самаранокӣ дурномаҳои рушд имкон медиҳад, ки низомии таҳсилоти томақтабӣ ба талаботи ҷомеаи муосир мутобиқ гардад.

Дар ин раванд нақши давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеа бояд мутақобилан ҳамоҳанг бошад.

АДАБИЁТ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [Матн] — Душанбе – 2013, сах.6.
2. Консепсияи рушди таҳсилоти томақтабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] — Душанбе, 2019.
3. Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Матн] — Душанбе, 2020.
4. Абдуллоев А. Н. Иқтисодиёти маориф: назария ва амалия [Матн] — Душанбе: Ирфон, 2016.
5. Раҳимов М. Қ. Рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ [Матн] — Душанбе: Маориф, 2018.
6. Давлатов С. Б. Масъалаҳои идоракунии низоми маориф дар шароити бозор [Матн] — Душанбе – 2017.
7. ЮНЕСКО. Раннее детское развитие и образование: глобальные тенденции [Текст] — Париж – 2015, стр.8.
8. OECD. Starting Strong: Early Childhood Education and Care [Text] — Paris – 2017, page 11.
9. Смирнова Е. О. Дошкольное образование в условиях рыночной экономики [Текст] — Москва: Просвещение, 2016.
10. Козлова С. А. Экономические основы развития дошкольного образования [Текст] — Москва: Академия – 2019, стр. 19.
11. Иванова Л. П. Государственно-частное партнерство в сфере образования [Текст] — Москва – 2018, стр. 14.
12. Назаров Х. Т. Ислоҳоти маориф ва рушди иҷтимоӣ [Матн] — Душанбе: Дониш - 2021, сах. 64.
13. UNICEF. Early Childhood Education and Equity [Text] — New York – 2020, page 18.

УДК 338.46:640.43

Шарофов Ф.Н.

МОҲИЯТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МУАССИСАҲОИ ХҶРОКИ ОММА

Дар мақола муаллиф моҳияти иҷтимоию иқтисодии муассисаҳои хӯроки омма мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф қайд намудааст, ки хӯроки омма яке аз соҳаҳои зудрушдбанда ва афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Хӯроки омма фаъолияти мебошад, ки ҳадафи асосии он пешниҳоди хизматрасонӣ ба аҳоли дар шакли хӯроки ҷамъиятӣ дар ивази даромади пулӣ мебошад. Он ҳамчун раванди истеъмоли ғизо талаботи инсонро қонеъ намуда, яке аз ҷузъҳои асосии фаъолияти инсон ба шумор меравад.

Вожаҳои калидӣ: маҳсулот, хӯроки омма, муассисаҳои хӯроки омма, бозори истеъмоли, хизматрасонии хӯроки омма, сифат, рақобатпазирӣ, истеъмолкунандагон.

Шарофов Ф.Н.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ

В статье автор исследовал социально-экономическую сущность предприятий общественного питания. Автор отметил, что общественное питание является одной из быстрорастущих и приоритетных отраслей экономики Республики Таджикистан.

Общественное питание - это деятельность, основной целью которой является предоставление услуг населению в виде общественного питания в обмен на денежный доход. Он,

как процесс потребления пищи, удовлетворяет потребности человека и является одним из основных компонентов человеческой деятельности.

Ключевые слова: продукт, общественное питание, предприятия общественного питания, потребительский рынок, услуги общественного питания, качество, конкурентоспособность, потребители.

Sharofov F.N.

SOCIO-ECONOMIC ESSENCE OF CATERING ENTERPRISES

In the article, the author investigated the socio-economic essence of public catering enterprises. The author noted that catering is one of the fastest growing and priority sectors of the economy of the Republic of Tajikistan.

Catering is an activity whose main purpose is to provide services to the public in the form of catering in exchange for monetary income. It, as a process of food consumption, satisfies human needs and is one of the main components of human activity.

Keywords: product, catering, catering enterprises, consumer market, catering services, quality, competitiveness, consumers.

Таърихи ташкили муассисаҳои хӯроки омма ва тарабхонаҳо аз давраҳои қадим аз Юнони Қадим, Миср ва дигар кишварҳо сарчашма мегирад. Аввалин муассисаҳои хӯроки омма дар қадим асосан барои сайёҳон таъсис дода шуда буданд.

Имрӯз бозори хӯроки оммаи Тоҷикистон омехтаи мураккаби самтҳо ва форматҳои гуногун бо аудиторияи мақсадноки мухталиф мебошад. Бо вучуди мушкilotи мавҷуда, бозори хӯроки оммаи ҷумҳурӣ ҷалби сармоягузориҳо идома медиҳад.

Ҳоло хӯроки омма яке аз бахшҳои стратегӣ, босуръат рушдкунада ва соҳаҳои афзалиятноки иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардидааст. Он фаъолияти мебошад, ки ҳадафи асосӣ ва ниҳоияш пешниҳод намудани хизматрасониҳои босифат ба мизочон дар дар ивази даромади пулӣ мебошад.

Тибқи ақидаи Орлова А.И. "...хӯроки омма ҳамчун раванди истеъмоли ғизо талаботи инсонро қонеъ намуда, яке аз ҷузъҳои асосии фаъолияти инсон ба шумор меравад. Хӯроки омма як соҳаи соҳаи иҷтимоӣ буда, аз рӯи хусусиятҳои худ ба манфиати тамоми табақаҳои аҳоли таъсир расонида, пеш аз ҳама яке аз соҳаҳои босуръат рушдбандаи иқтисоди кишвар мебошад" [7].

Бурду бохти муассисаҳои соҳаи хӯроки омма ҳамеша аз талаботи бозор вобастагии амиқ дошта, дар ҳамкорӣ бо соҳаи савдо ҳамчун қисми бозорӣ, ки ҳамеша таваҷҷӯҳи сармоягузориҳо дохилию хориҷро ҷалб мекунад, амалӣ карда мешавад. Он соҳаи махсусест, ки ба ҳалли камбудии самти иҷтимоӣ ва ташкили механизми ҳавасмандгардонӣ ҷиҳати амалисозии вазифаҳои мушаххас мусоидат мекунад.

Айни замон хӯроки омма қисми таркибии ҳаёти ҷаъиятӣ ва дар умум ҳар як фард ба гардида, доимо ба такмилдиҳӣ, бозсозӣ ва воридоти технологияҳои ҷадид ниёз дорад. Хӯроки омма аз зумраи бахши муҳимми сиёсати иҷтимоию иқтисодии дараҷаи рушди ҷумҳурӣ мебошад.

Орлова А.И. андеша дорад, ки "...аз рӯи омезиши вазифаҳо, муассисаҳои хӯроки омма аз ҳама намудҳои фаъолият, аз ҷумла аз савдо ва саноати хӯрокворӣ тафовут доранд. Муассисаҳои хӯроки омма маҳсулоти хӯрокворӣ истеҳсол мекунанд, аммо одатан онҳоро пас аз технологияи иловагӣ истифода бурдан мумкин имконпазир аст. Муассисаҳои хӯроки омма ба нигоҳдорӣ ва интиқоли дарозмуддат вобаста набуда, ташкили истеъмоли онро дар ҷой амалӣ менамоянд. Аммо дар солҳои охир муассисаҳои хӯроки омма ба истеҳсоли маҳсулоти нимтайёр, кулинарӣ ва қаннодӣ, дигар намудҳои маҳсулот ва фурӯши онҳо ба шабакаи савдои чакана низ машғул шуда истодаанд" [7].

Мубрамият ва аҳаммияти иҷтимоию иқтисодии хӯроки омма дар сарфа, сода ва осонсозии меҳнат дар он, истифодаи ҳадафноки маҳсулоти хӯрока алоқаи зич дошта, шакли комили ташкили истеъмолот мебошад. Он имконият фароҳам меоварад, ки истеҳсол, муомилот ва истеъмоли маҳсулот бо ҳам омезиш ёбанд. Он чун шакли истеъмол унсури ҷудонашавандаи тақрористеҳсоли ҷамъиятӣ буда, қонеъсозии талаботи аҳолиро ба шакли инфиродӣ ё оммавӣ татбиқ мегардад.

Аз нуқтаи назари муҳаққиқон Яхяев Э. ва Искандаров Б. "...муассисаҳои хӯроки омма дар ғанӣ гардонидани даромади миллии ҷомеа иштирок карда, дар онҳо раванди истеҳсолот сурат гирифта, неъматҳои нави моддӣ ба вучуд меоянд. Меҳнати кормандоне, ки бо омода намудани хӯрок машғуланд, самаранок буда, онҳо миқдори зиёди молҳои моддии дар ҷомеа истеҳсолшударо меафзоянд. Муассисаҳои хӯроки омма ба тақрористеҳсоли қувваи корӣ, афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ мусоидат мекунанд" [8].

К. Маркс чунин меҳисобад: "...истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ аввалин шартӣ ҳаёти истеҳсолкунандагони бевосита ва ҳама гуна истеҳсолот дар маҷмӯъ мебошад. Ғизо тақрористеҳсоли неруи асосии истеҳсоли инсонро таъмин месозад" [3].

Хӯроки омма ҳоло дар ҷумҳурии мо низоми азими ташкилӣ ва хоҷагидорӣ гардида, вазифаи нахустини он қонеъсозии талаботи аҳоли мебошад. Мувофиқи таснифоти умумии намудҳои фаъолият, маҳсулот ва хизматрасониҳои соҳаи хӯроки омма ба хизматрасониҳо тааллуқ дорад.

Ануфриев О.В. чунин андеша дорад: "...хизматрасонии хӯроки омма натиҷаи фаъолияти муассисаҳо, одамон ва соҳибкорон оиди қонеъсозии талаботи аҳоли ба ғизою гузаронидани вақтхушии онҳо ба ҳисоб меравад. Хизматрасонии хӯроки омма хусусияти муайян дошта, онро дар шакли ҳолис ба соҳаи ғайриистеҳсолӣ нисбат додан ғайриимкон аст" [4].

И.В. Шавандина чунин меҳисобад, ки "...дар шароити тағйирёбии муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, таъсири ҷаҳонишавӣ, афзоиши рақобат дар бозори молу хизматрасониҳо, барои ташкилотҳои саноат, савдо, хӯроки омма ҷудо кардани молҳо ва хизматрасониҳо барои ҳалли мушкилоти ташкилӣ ва технологӣ муҳим аст. Аммо, истеъмолкунандагон мол ва хизматрасониҳоро ҳамчун неъматӣ ҷудонашаванда арзёбӣ мекунанд" [7].

Истилоҳи "хӯроки омма" дар аксар адабиёти илмӣ иқтисодӣ ҳамчун соҳаи хоҷагии миллий, намуди махсуси фаъолияти иқтисодӣ ҷиҳати қонеъсозии ниёзҳои аҳоли ба хӯроки берун аз хонабуда ва ташкили истироҳату фароғат тавассути истеҳсол, фурӯш ва ташкили истеъмоли маҳсулоти истеҳсоли худӣ ва молҳои харидашуда, расонидани хизматрасониҳои гуногун ба аҳоли бо мақсади ба даст овардани фоида баррасӣ карда мешавад.

Мо чунин андеша дорем, ки тафовути хизматрасониҳои хӯрокворӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар шакли молҳои моддӣ ва ғайримоддӣ мавҷуданд. Хизматрасонии хӯроки омма ҳамчун маҷмӯи амалҳои корхонаҳои соҳа буда, объекти хариду фурӯши онҳо барои қонеъсозии талаботи муштарӣ ба маҳсулоти хеш равона гардидааст.

Ҳадафҳои бозори хизматрасонии хӯроки омма аз ҷиҳати моҳият ба ҳадафҳои бозорҳои мол монанд мебошанд [6].

Расми 1. Ҳадафҳои асосии бозор

Амалисозии ҳадафи болозикр дар натиҷаи омӯзиши эҳтиёҷоти мизочон ба хизматрасониҳои ширкат ва гуногунии онҳо дар бозор ва таъминот ба даст оварда мешавад. Дар адабиёти иқтисодӣ хӯроки омма ҳамчун соҳаи савдо, ки ба истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ тахассус дошта, он маҳсулоте мебошад, ки барои истеъмол ё фурӯши фаврӣ ба истеъмолкунандагон ва хизматрасонии раванди истеъмол мувофиқ аст, тавсиф дода мешавад.

Мо боварӣ дорем, ки ин таъриф таркиби фаъолияти чамъиятиро пурра инъикос намекунад, зеро ғизо ҳамчун сегменти бузурги иқтисодиёт, яъне бовар нокарданист, ки хӯроки омма як соҳаи мустақил набуда, балки як соҳаи тичорат аст. Хӯроки омма ва савдои чакана намудҳои мухталифи фаъолият буда, эҳтимол ҳамчун зерсоҳа бо таҷрибаи ташаккулифтаи ҳисоботи омӯрӣ чудо карда шудаанд. Дар таърифи пешниҳодшуда фурӯши молҳои харидшуда ҳамчун як намуди фаъолияти корхонаҳо тавсиф карда намешавад. Ин таъриф инъикос мекунад, ки хӯроки омма танҳо ба раванди истеъмол хизмат мекунад.

Ҳама муассисаҳои хӯроки омма аз рӯи сатҳи раванди технологӣ аз ҳам тафовут дошта, метавонанд муассисаҳои тайёркуниро ба ҳайати худ шомил созанд. Онҳо чиҳати истеҳсоли маҳсулоти нимтайёр барои қаҳвахонаҳо, барҳо, ошхонаҳо ва тарабхонаҳо нигаронида шудаанд, ки дар онҳо раванди ба даст овардани маҳсулоти нимтайёр аз як ё якчанд марҳилаи коркард таркиб ёфтааст. Аз ин ҷост, ки хӯроки омма натавонанд ба раванди истеъмоли маҳсулоти омодаи хӯрокворӣ, балки ба раванди истеҳсолот низ хизмат мекунад.

Дар маъхазҳои мухталифи илмӣ мафҳуми “хӯроки омма” бо таърифҳои гуногун маънидод шудааст, ба монанди: “...соҳаи хоҷагии халқ, ки ғизои тайёрро истеҳсол намуда, мефурӯшад ва ба истеъмолкунандагон хизмат мерасонад” [7].

Ба назари мо, мундариҷаи хизматрасониҳои хӯроки омма бояд ҳамчун як намуди махсуси фаъолияти иқтисодӣ дарк карда шавад. Дар он субъектҳо, ки бо истеҳсоли фурӯши маҳсулот, гузаронидани вақтхушӣ ба аҳоли вобастаанд, ки ҳадафшон баланд бардоштани фоиди истеъмолии хизматрасонӣ дар соҳаи хӯроки берун аз хона мебошад.

Мо итминони комил дорем, ки ҳадафи иҷтимоии бахши хӯроки омма, қабл аз ҳама, ин қонеъсозии талаботи аҳоли ба молҳои хизматрасониҳо бо нархҳои дастрас зоҳир мегардад.

Ғайр аз ин, хӯроки омма барои қонеъсозии дигар талаботи иҷтимоии аҳоли, босифат будани маҳсулот ва хизматрасониҳо, дараҷаи хизматрасонӣ ва ҳоказо пешбинӣ шудааст.

Дар расми 2 таснифоти муассисаҳои соҳаи хӯроки омма оварда шудааст.

Расми 2. Таснифоти муассисаҳои хӯроки омма

Бо рушди чомеаи муосир талаботҳо ба ҳӯроки омма баланд гардида, мураккаб шуда истодааст. Рушди соҳаи ҳӯроки омма таи солҳои охир аз ташаккули нақши он дар ташкили истироҳати мизочон ва ташкили чорабиниҳои мухталифи иҷтимоии ҷолиб вобастагии амиқ дорад. Рӯзҳои охир муассисаҳои ҳӯроки омма талош доранд, ки шумораи муштариёни хешро бо истифода аз барномаҳои маҳталифи ҷолиби фарҳангӣ - фароғатӣ, пахши барномаҳои бадеӣ афзуда, филмҳо, чорабиниҳои варзишӣ, ташкили таҳфифу озмунҳо, марказҳои дилхӯшӣ ва чорабиниҳои ҷашнӣ баргузор намоянд.

Аҳамияти иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳӯроки омма фаротар аз ҳама дар таъмини шароит ҷиҳати афзоиши ҳосилнокӣ ва ҷоннок намудани ташкили меҳнат тавассути таъмини пурраи ҳӯрок дар ҷойи кори кормандон ё таҳсили аҳоли, таъмини сарфаи меҳнат ва маблағҳои муштариён, таъмини шароитҳои мусоид доир ба зиёд намудани вақти фориғи аҳли чомеа, махсусан бонувон мебошад.

Ҳама муассисаҳои ҳӯроки омма ба давлат ва сохторҳои тичоратӣ тобеъ буда, ба бахши давлатӣ: ошхонаҳои мактабӣ, ҳӯрок дар артиш, муассисаҳои гуногуни шаҳрӣ, колонияҳои ислоҳӣ, ҳӯрок барои пиронсолон дар шифохона ва ҳамзамон ошхонаҳо барои одамоне, ки дар хизмати давлатӣ кору фаъолият мекунанд, дохил мешаванд.

Дар бахши хусусӣ бошад намудҳои муассисаҳои ғойдаовар, аз қабили тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо ва ғайраро дохил мешаванд.

Муассисаҳои ҳӯроки омма дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ба мушкилоти сиёсӣ дучор гардида, фаъолияти самаранок ва механизми идоракунии худро аз даст дода буданд. Дар чунин шароит фаъолияти онҳо қариб ки баста шуда буд.

Вазъияти сиёсӣ дар кишвар якбора ноором гардида, таъсири манфии он аввалин шуда ба фаъолияти муассисаҳои ҳӯроки омма расид. Онҳо дар ин давра тағироти назаррасро аз сар гузаронданд.

Дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати асосӣ ба сохтмон, бунёд, бозсозӣ, ташаккул ва рушди муассисаҳои ҳӯроки оммаи ҷӣ давлатӣ ва ҷӣ хусусӣ равона карда шуд. Ҳалли муаммоҳои ҳӯроки омма ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои он ба мизочон дар муассисаҳои ҳӯроки омма, муассисаҳои давлатӣ, ташкилот ва сохторҳои тичоратӣ дар мадди аввал гузошта шуд.

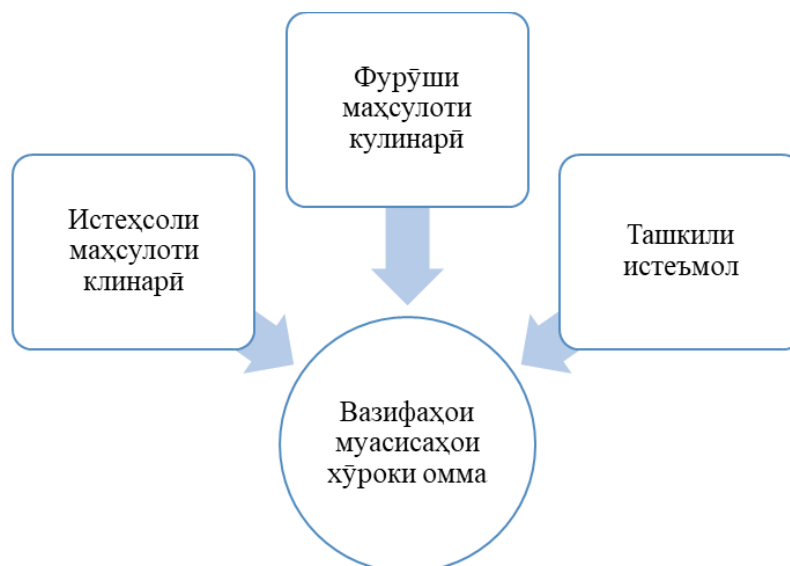
Хизматрасонии ҳӯроки омма ин фаъолияти пайваستاи муассисаҳо ва соҳибкорони инфиродӣ мебошад, ки ба қонеъсозии талаботи муштариён ба ҳӯрок ва хуб гузаронидани вақтхушӣ равона гардидааст.

Ҳама хизматрасониҳои, ки дар муассисаҳои ҳӯроки омма ва соҳибкорони инфиродӣ ба муштариён пешниҳод карда мешаванд, инҳоянд:

- ✓ хизматрасонии истеҳсоли маҳсулоти кулинарӣ ва маҳсулоти қаннодӣ;
- ✓ хизматрасониҳо оид ба ташкили истеъмор ва хизматрасонӣ;
- ✓ хизматрасониҳо оид ба фурӯши маҳсулоти ошпазӣ;
- ✓ хизматрасониҳо оид ба ташкили вақтхушӣ;
- ✓ хизматрасониҳои иттилоотӣ-машваратӣ;
- ✓ дигар хизматрасониҳо.

Муассисаҳои ҳӯроки омма як қатор хусусиятҳо доранд. Агар аксарияти корхонаҳои соҳаҳои дигар танҳо бо иҷрои як, ҳадди аксар ду вазифа маҳдуд бошанд, масалан, корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ вазифаи истеҳсолотро иҷро мекунанд ва корхонаҳои савдо фурӯши маҳсулотро иҷро мекунанд, муассисаҳои ҳӯроки омма се вазифаи ба ҳам пайвандро иҷро месозанд, ки дар расми 3. оварда шудааст.

Вазифаи аввалини он истеҳсол ба ҳисоб меравад, ки дар он 70-90%-и ҳама хароҷоти меҳнатро дар соҳа дар бар мегирад [8]. Ҳангоми фаъолият дар муассисаҳои ҳӯроки омма бояд пайваста маҳсулоти нав ва хушсифат истеҳсол карда шавад. Маҳсулоти ҳӯроквории худӣ бо хосиятҳои нави истеъморӣ ва арзиши изофа ба фурӯш пешкаш мегардад.

Расми 3. Вазифаҳои муассисаҳои хӯроки омма

Аз сабаби он, ки иқтисодиёт ба муносибатҳои молику пулӣ асос ёфтааст, муассисаҳои хӯроки омма вазифаи фурӯши маҳсулоти истеҳсолшудаю харидшударо ҳамчун арзиш иҷро мекунанд. Аз рӯи вазифаҳо, корхонаҳои хӯрока аз дишӯғар соҳаҳо, аз ҷумла савдо ва саноати хӯрокворӣ фарқиятҳо дорад.

Корхонаҳои саноати хӯрокворӣ маҳсулоти хӯрокворӣ истеҳсол намуда, одатан баъд аз коркардҳои иловагии технологӣ онҳоро мавриди истифода қарор медиҳанд [9]. Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ бошад назар ба онҳо муҳлати нигоҳдории дарозтар доранд.

Дар якҷоягӣ бо вазифаҳо, хӯроки омма аз савдои чакана фарқ мекунанд. Дар корхонаҳои савдо хариду фурӯши молҳо амалӣ карда мешавад. Дар хӯроки омма аз рӯи маҳсулоти худ вазифаи истеҳсолот ва аз рӯи хӯроки нисфирӯзӣ инчунин вазифаи иловагии ташкили истеъмол иҷро карда мешавад.

Ҷаҳлияти тичоратии истеҳсолии корхонаҳои хӯроки омма хусусиятҳои зеринро дорад:

- ✓ нобаробари истеҳсолот бо сабаби ҷараёни истеъмолкунандагон;
- ✓ речаи кори корхонаҳо, ки бештар аз хусусиятҳои миқдори хизматрасонӣ алоқа дорад;
- ✓ мавҷудияти як қатор маҳсулоти тайёри пухтупаз барои пурра қонеъ кардани талаботи истеъмолкунандагони алоҳида;
- ✓ истеҳсоли асосан маҳсулоти зудвайроншаванда, давомнокии кӯтоҳ дар байни истеҳсол ва фурӯши маҳсулот;
- ✓ таъсири омилҳои мавсимӣ, ки доираи маҳсулотро ба вучуд меоранд;
- ✓ зарурати риояи қатъии меъёрҳо ва қоидаҳои санитарӣ ва гигиенӣ.

Ба таъминоти асосии рушди муассисаҳои хӯроки омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи муосир инҳо мувофиқи мақсаданд:

1. Афзоиши талабот аз ҷониби муштариён ба хизматрасониҳои саноати хӯрокворӣ ба назар мерасад, ки ба зарурати диққати бештар ба баланд бардоштани сифати кори ин бахши тичорат оварда мерасонад.

2. Норасоии кадрӣ кормандони ҳама сатҳҳо ба назар мерасад.

3. Афзоиши сармоягузорӣ дар ин намуди тичорат ба амал меояд, ки ин на танҳо афзоиши миқдории корхонаҳо, балки афзоиши сифати низ ба вучуд меорад, ки ин барои бозигарони дар бозор амалкунанда ҳатмист.

4. Рушди ин намуди тичорат ҳам аз рӯи сегментҳои бозор ва ҳам аз рӯи ҳудуд нобаробар аст. Сегменти демократӣ бо суръати пешрафта меафзояд ва элита дар бехтарин ҳолат мавҷеҳҳои

мавҷударо нигоҳ медорад, сатҳи поёнии нархҳо низ дар мавқеъҳои ба даст овардашудаи бозор боқӣ мемонад.

5. Номутобиқати нархҳо ва сифати хизматрасонӣ дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои ҷаҳонӣ коҳиш меёбад. Ин мавқеъ бо афзоиши рақобат ва талаботи баланди меҳмонони эҳтимоли аст.

Вазифаҳои асосии рушди корхонаҳои хӯроки умумӣ инҳоянд:

- ✓ саноатикунони хӯроки омма;
- ✓ сарфасозии захираҳои сӯзишворӣ, барқ ва ғайра;
- ✓ баланд бардоштани сифати маҳсулот ва рушди фарҳанги хизматрасонӣ.

Ҳамин тариқ, рушди шабакаи муассисаҳои хӯроки омма ба принципи мувофиқати сохтор ва намудҳои корхонаҳои бозори истеъмолӣ ба моделҳои асосии истеъмоли молҳо ва хизматрасониҳо дар аҳолии дорои сатҳҳои гуногуни даромад асос ёфтааст.

Ҳоло дар ҷумҳурии мо вазъи фаъолияти муассисаҳои хӯроки омма назар ба даврони Шуравӣ хеле беҳтар гардида, шумори онҳо рӯз то рӯз дар афзоиш аст, ки рақобатро миёни онҳо ба вучуд меорад. Рақобат боис мегардад, ки онҳо ба сатҳу сифати маҳсулоти истеҳсолшуда, дараҷаи хизматрасонӣ ва дастрасии нархҳо диққати махсус зоҳир намоянд.

Вале, мутаассифона ин раванд ҳанӯз ҳам аз ҷониби аксар муассисаҳои хӯроки оммаи кишвар риоя нагардида, аксар мавридҳо нархҳо ба сатҳу сифат ва дараҷаи хизматрасонии онҳо ба мизочон қонёкунанда набуда, номувофиқ гузошта мешаванд. Ин омилҳо боис мегарданд, ки аксар мизочон аз сатҳи баланди нархҳо ба маҳсуоти хӯроки омма дар тарабхона ва меҳмонхонаҳои кишвар, сифати пасти хизматрасонӣ ва дигар мушкилот изҳори нигаронӣ карда, дар бештари мавридҳо аз чунин тарабхонаву меҳмонхонаҳо даст мекашанд.

Имрӯз замоне расидааст, ки муассисаҳои хӯроки омма ба нарх ва нархгузорӣ, сифати маҳсулот, хизматрасонӣ, ҳавасмандгардонӣ ва дараҷаи қонёгардонии талаботҳои мизочон бештар диққати ҷиддӣ диҳанд.

АДАБИЁТ:

1. Абтюрина М. С. Экономический анализ товарного рынка и торговой деятельности: учеб. пособие/ М. С. Абтюрина //М.: Издательство «Дело и сервис», 2010. - 464 с.
2. Аграновский Е. Д., Дмитриев Б. В. Основы проектирования и интерьер предприятий общественного питания/ Е. Д. Аграновский // Учебник. - М.: Экономика, 1982. - 144 с.
3. Азрилиян А. Н. Большой экономический словарь/ А. Н. Азрилиян // - М.: Институт новой экономики, 1997.
4. Ануфриев О. В. Отраслевые особенности предприятий общественного питания/ О. В. Ануфриев // Вестник СамГУПС. - 2010. - № 4(10).
5. Ассель Г. Маркетинг: принципы и стратегия/ Г. Ассель //- Учебник. - М., 1999. - 337 с.
6. Бакштановский В. И., Согомонов Ю. В. Профессиональная этика/ Под ред. В. И. Бакштановского, Н. Н. Карнаухова //- Ведомости. Вып. 14: Этнос среднего класса - Тюмень: НИИПЭ, - 1999. - 154 с.
7. Орлова А.И. Формирование и развитие рынка услуг общественного питания: диссертация ... кандидата экономических наук. Княгинино, 2015. - 191 с.
8. Яхяев Э., Искандаров Б. Социально-экономическая сущность отрасли общественного питания // Мировая наука. 2021. №12 (57). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-ekonomicheskaya-suschnost-otrasli-obschestvennogo-pitaniya> (дата обращения: 12.11.2025).
9. Я. В. Золотова, О. Г. Толканева. Экономика общественного питания: учеб. пособие для вузов — Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 2015. — Стр. 5-6.
10. Лайпанова З. М., Кубанова Ф. А. Классификация системы общественного питания // Столыпинский вестник. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru>.
11. Инна В. К. Мировой рынок общественного питания: современное состояние, факторы и направления развития // Вестник ВолГУ. Экономика. 2024. №3. URL: <https://cyberleninka.ru>.

Юсупов Д.С., Исмаев Х.Х.

**БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҶО ОИД БА РАҚАМИКУНОНИИ ҶАЪОЛИЯТИ ТАШКИЛОТҶОИ
НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Мақола ба таҳлили раванди рақамикунонии ҷаъолияти ташкилотҳои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳшида шуда, тамоюлҳо, имкониятҳо ва мушкилоти асосии ин равандро дар шароити иқтисоди рақамии муосир баррасӣ мекунад. Муаллифон аҳамияти рушди инфрасохтори рақамӣ, тақмили заминаи меъёриву ҳуқуқӣ, баланд бардоштани саводи рақамӣ, омода намудани мутахассисон ва таъмин кардани амнияти кибериро ҳамчун омилҳои калидии устувории низоми бонкӣ таъкид менамоянд.

Дар мақола таъғирёбии амсилаи анъанавии бонкдорӣ, густариши хизматрасониҳои нав, афзоиши ҳамёнҳои электронӣ ва ташаккули экосистемаҳои технологияҳои молиявӣ таҳлил мегардад. Хулоса мешавад, ки рақамикунонӣ барои рақобатпазирӣ ва рушди устувори соҳаи бонкдорӣ аҳамияти муҳим дорад. Тавсияҳои муносиб ҷиҳати рушди имкониятҳои рақамии ташкилотҳои низоми бонкӣ пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: рақамикунонии бонкӣ; иқтисоди рақамӣ; хизматрасониҳои молиявӣ; бонкдории рақамӣ; инфрасохтори рақамӣ; амнияти киберӣ; ҳамёни электронӣ; пардохтҳои ғайринақдӣ; рақобатпазирии бонкӣ; тақдими рақамӣ; устувории молиявӣ.

Юсупов Д.С., Исмаев Х.Х.

**НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ ПО ЦИФРОВИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ОРГАНИЗАЦИЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Статья посвящена анализу процесса цифровизации деятельности организаций банковской системы Республики Таджикистан, рассматривая основные тенденции, возможности и проблемы данного процесса в условиях современной цифровой экономики. Авторы подчёркивают значение развития цифровой инфраструктуры, совершенствования нормативно-правовой базы, повышения цифровой грамотности, подготовки квалифицированных специалистов и обеспечения кибербезопасности как ключевых факторов устойчивости банковской системы.

В статье анализируются трансформация традиционной модели банковского обслуживания, расширение новых видов услуг, рост электронных кошельков и формирование экосистем финансовых технологий. Сделан вывод о том, что цифровизация имеет важное значение для конкурентоспособности и устойчивого развития банковского сектора. Представлены соответствующие рекомендации по развитию цифровых возможностей организаций банковской системы.

Ключевые слова: цифровизация банков; цифровая экономика; финансовые услуги; цифровой банкинг; цифровая инфраструктура; кибербезопасность; электронные кошельки; безналичные платежи; банковская конкурентоспособность; цифровая трансформация; финансовая устойчивость.

Yusupov D.S., Ismatov Kh.H.

**SOME REFLECTIONS ON THE DIGITALIZATION OF THE ACTIVITIES OF BANKING
SYSTEM ORGANIZATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article is devoted to analyzing the process of digitalization in the activities of banking system organizations in the Republic of Tajikistan, examining the main trends, opportunities, and challenges of

this process in the context of the modern digital economy. The authors emphasize the importance of developing digital infrastructure, improving the regulatory and legal framework, enhancing digital literacy, training qualified specialists, and ensuring cybersecurity as key factors for the sustainability of the banking system.

The article analyzes the transformation of the traditional banking model, the expansion of new services, the growth of electronic wallets, and the formation of financial technology ecosystems. It concludes that digitalization is crucial for the competitiveness and sustainable development of the banking sector. Appropriate recommendations are provided to develop the digital capabilities of banking system organizations.

Keywords: banking digitalization; digital economy; financial services; digital banking; digital infrastructure; cybersecurity; electronic wallets; cashless payments; financial innovations; banking competitiveness; digital transformation; financial sustainability.

Мукаддима ва дараҷаи омӯзиш. Инкишофи низоми муосири бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон гувоҳӣ аз он медиҳад, ки ин зернизоми соҳаи молиявӣ иқтисоди миллӣ кишвар дар марҳалаи табдилдиҳии рақамии амиқ ва фарогир қарор дорад. Ин раванд имрӯз ба яке аз омилҳои калидии таъмини рушди устувор (суботи иқтисодӣ иҷтимоӣ), рақобатпазирӣ ва самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ табдил ёфтааст. Истифодаи васеъ ва беҳатари технологияҳои пешрафтаи рақамӣ дар соҳаҳои молиявӣ ва қарзӣ имкон медиҳад, ки самаранокии амалиётҳои бонкӣ ба таври назаррас афзоиш ёбад, доираи хизматрасониҳои молиявӣ вусъат ёбад ва эътимоди аҳолиро дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ба низоми бонкӣ таҳким ёбад.

Ба андешаи мо рушди ояндаи бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навбати аввал ба сатҳи такмил ва рушди институтсионалии фаъолияти бонкӣ, ки бар пояи татбиқи технологияҳои муосири рақамӣ ва механизмҳои инноватсионӣ асос ёфтаанд, вобаста мебошад. Зеро самарани бонкдорӣ рақамӣ дар шароити муосир аз бонкдорӣ ананавӣ назаррас баланд мебошад, ки яке аз шартҳои ташкили хоҷагидорӣ бозорӣ аст. Барои таъмини рушди устувори иқтисоди рақамӣ ва табдилдиҳии муваффақи низоми бонкӣ, зарур аст, ки самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ дар соҳаи молия ва иқтисоди рақамӣ дақиқ муайян гардида, ба онҳо таваҷҷуҳи стратегӣ зоҳир карда шавад. Ба андешаи муаллифони ин раванд бояд рушди инфрасохтори рақамӣ, такмили заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва таҳкими иқтисодии инсонӣ дар соҳаи технологияҳои молиявиро дар бар гирад.

Дар сатҳи ҷаҳонӣ, равандҳои табдили рақамӣ бо суръати рӯзафзун рушд меёбанд ва қариб ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсонро фарогир аст. Ҳамзамон, падидаи омадани технологияҳои наву инноватсионӣ босуръат (disruptive technologies), ки истифодаи оқилона ва саривактӣ онҳо сатҳи рақобатпазирӣ миллӣ ва ҷаҳониро дар асри XXI муайян мекунад, аҳамияти ғавқулода ва назаррас пайдо кардааст.

Ба андешаи мо ҷиҳати арзёбии дараҷаи омӯзиши мавзӯи мақолаи илмӣ пеш аз ҳама баррасии таҳқиқоти олимони дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба мақсад мувофиқ аст. Яке аз муҳаққиқони соҳаи Зокиров М.Н. [12] солҳои охир таҳлили муқоисавиро дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ оид ба хизматрасониҳои рақамии бонкӣ анҷом додааст. Инчунин дар таҳқиқоти Бегимкулов Е. [11] рақамикунонии бонкӣ дар таъмини рақобатпазирӣ соҳаи бахшида шудааст. Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ чун Обидов Ф.С.[4], Ҳикматов У.С.[7], Сайфуров К.Ф.[6] ва дигарон солҳои охир ҷанбаҳои рақамикунонии фаъолияти ташкилотҳои низоми бонкӣ баррасӣ мегард.

Мубрами таҳқиқ. Дар шароити муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, ки дар он иқтисодиёти рақамӣ ба унсури асосии рушди устувор ва рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ табдил ёфтааст, масъалаи рақамикунонии бахши бонкӣ аҳамияти стратегӣ пайдо кардааст. Рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, густариши хизматрасониҳои молиявӣ онлайнӣ, афзоиши талаботи аҳоли ва тиҷорат ба имкониятҳои рақамӣ, инчунин зарурати таъмини амнияти иттилоотӣ ва молиявӣ, зарурати таҳқиқи амиқи ин равандро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян месозад.

Бояд иброз намуд, ки аз як тараф, рақамикунонии низоми бонкӣ имкониятҳои васеъро барои афзоиши самаранокӣ, шаффофият ва дастрасии хизматрасониҳои молиявӣ фароҳам меорад ва аз ҷониби дигар бошад, масъалаҳои ҷиддӣ – аз ҷумла амнияти кибернетикӣ, омода набудани инфрасохтори техникӣ, норасоии муттаҳассисони таҳассусманд ва сатҳи пасти саводи рақамӣ зимни ташаккулу рушди муносибатҳои рақамӣ ба миён меоянд.

Аз ин ҷост, ки таҳқиқи масъалаҳои тамоюлҳо, имкониятҳо ва масъалаҳои гузариши рақамии бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои аҳмияти баланди илмӣ ва амалӣ буда мубрам мебошад. Он на танҳо барои тавсеаи дониши назариявӣ дар соҳаи иқтисоди рақамӣ ва молия, балки барои ташаккули сиёсати давлатӣ, таҳияи стратегияҳои рақамисозии низоми бонкӣ, ҳамчунин баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ аҳмияти назаррас дорад.

Дар айни ҳол, тағйири рақамисосӣ мушоҳида мешавад, зеро агар қаблан кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон тағйироти рақамиро танҳо дар доираи соҳаҳои алоҳида баррасӣ мекарданд, имрӯз иқтисоди миллӣ ин кишварҳо пурра ба рақамӣ мегузарад ва иқтисоди ананавӣи бозорӣ тадриҷан рақобатнопазир ва дорои самарайи паст мегардад, ки таҷрибаи давлатҳои рӯбаинкишоф шаҳодати ин гуфтаҳо мебошанд. Ин зухуроти нав метавонад асоси раванди рақамисозии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардад [9].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам **Эмомалӣ Раҳмон** дар Паёми навбатии худ таъкид намуданд, ки: «Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад:

Якум, такмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ. Дуюм, то шабакаҳои панҷ – ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллӣ маълумот.

Сеюм, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ. Чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ. Панҷум, истифодаи васеи зехни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ. Шашум, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот. Хафтум, ташаккул додани соҳибқориҳои рақамӣ ва рушди савдои электронӣ.

Бо ин мақсад, вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, адлия, молия, Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ, Бонки миллӣ, хадамоти алоқа, гумрук, Кумитаи андоз ва дигар вазорату идораҳо фароҳамсозии асосҳои ҳуқуқиву ташкилӣ, танзими давлатӣ, маблағгузориҳои ташкили инфрасохтори иқтисоди рақамӣ, инчунин, муносибатҳои иштирокчиёни соҳибқориҳои рақамӣ ва савдои электрониро таъмин намоянд.

Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамачонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд» [1].

Самтҳои болозикр ҳамчун **заминаи асосии рушди сиёсати давлатӣ дар самти рақамисозии иқтисоди миллӣ** ба ҳисоб мераванд ва барои таҳкими устувории молиявӣ, афзоиши самаранокӣи идоракунии давлатӣ ва дар маҷмӯъ рушди босуботи иҷтимоӣи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон махсусан ба рақобатпазирӣ ва устувории молиявӣ-хоҷагидори ташкилотҳои низоми бонкӣ [8] мусоидат менамоянд.

Боиси таъкид аст, ки рақамикунонии низоми молиявӣ-бонкӣ яке аз омилҳои калидӣ мебошад, ки ба гуногунсозии иқтисод, тавсеаи фарогирии молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокӣи идоракунии давлатӣ мусоидат мекунад.

Мақсади асосии навиштани мақолаи илмӣ. Ҳадаф аз таҳқиқи мақолаи илмӣ мазкур ин баррасии вазъи ташаккулёбӣ ва рушди хизматрасониҳои рақамӣ дар ташкилотҳои низоми бонкии

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти омӯзиши омилҳои ба муҳити рақамикунонӣ таъсиррасон мебошад.

Мундариҷаи асосии таҳқиқот. Дар шароити муосир, раванди рақамикунонии низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бо рушди донишу малакаҳои рақамии мутахассисон ва аҳоли дастгирӣ ёбад. Бонкдории рақамӣ ва фаъолияти инноватсионии ташкилотҳои низомии бонкӣ яке аз навовариҳои муҳим дар соҳаи хизматрасониҳои молиявӣ ба ҳисоб рафта, самти афзалиятноки рушди низомии бонкии кишвар маҳсуб меёбад. Истифодабарандагони бонкдории рақамӣ аз имкониятҳои васеи технологияҳои иттилоотӣ рақамӣ манфиат гирифта, дар иҷрои амалиётҳои молиявӣ соддагӣ ва суръати баланди хизматрасониҳоро эҳсос менамоянд.

Дар шароити муосири рушди иқтисодӣ, яке аз воситаҳои асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тавсеаи амалиётҳои электрониро ҳисобҳои бонкӣ ташкил медиҳанд, ки тавассути онҳо қисми асосии амалиётҳои молиявӣ анҷом дода мешавад. Дар доираи низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли устувори афзоиши шумораи ҳисобҳои бонкӣ ва ҳаҷми амалиётҳо мушоҳида мегардад, ки ин раванд аз фаъолшавии чараёнҳои рақамикунонӣ ва болоравии фаъолияти молиявии муштариён шаҳодат медиҳад.

Дар шароити муосир ташкилотҳои низомии бонкӣ дар баробари имкониятҳои нав бо як қатор муаммоҳои стратегӣ низ рӯбарӯ мегарданд, ки зарурати ҷустуҷӯи манбаъҳои нави рушд ва афзоиши самаранокии фаъолияти бонкҳо пеш мегузорад. Аз ин лиҳоз дар шароити рақобати афзоянда, ҳар як бонки тичоратӣ дар таҳия ва татбиқи қарарҳои инноватсионӣ, ки дар густариши ҳамкориҳои муфид бо муштариён ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо равона гардидааст, манфиатдор аст. Дар ин замина, ҳамгирии технологияҳои рақамӣ бо таҷрибаи воқеии истифодабарандагон аҳамияти хоса пайдо мекунад, зеро маҳз чунин равиш имкон медиҳад, ки маҳсулоти молиявии бештар мутобиқ, дастрас ва инфиродӣ коркарду истифода гарданд.

Дар доираи равандҳои ба истилоҳ «инқилоби бонкӣ», ки бо татбиқи густурдаи технологияҳои муосир ва усулҳои ҷандири танзимкунӣ тавсиф меёбад, монеаҳо барои воридшавӣ ба бозор коҳиш ёфта, шумораи иштирокчиёни экосистемаи молиявӣ зиёд мегардад. Рушди маҷмӯаҳои бузурги маълумот (Big Data), ҳамчунин татбиқи низомҳои ҳамгирошудаи ҷамъоварӣ, коркарди автоматишуда ва таҳлили иттилоот, ба унсури калидии баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бонкҳо табдил ёфтааст.

Бо ин тартиб, воситаҳои рақамӣ ва истифодаи маълумоти калон имкониятҳои навро барои муносибгардонии равандҳои амалиётӣ, тавсеаи пойгоҳи муштариён ва афзоиши даромадҳои дарозмуддат фароҳам меоранд. Ин раванд аҳамияти стратегӣ доштани инноватсия ва рақамикунонро ҳамчун омилҳои асосии рушди устувори соҳаи муосири бонкӣ тасдиқ менамояд.

Қисме аз бонкҳо имкониятро барои таҳияи маҳсулоти нав, яъне маҳсулоти рақамӣ ё бонкдории рақамӣ инноватсионӣ истифода бурдаанд. Таъсири технологияҳои иттилоотӣ ба занҷираҳои арзишопарӣ ва моделҳои тичоратӣ маҳдудиятҳои анъанавии суръати рушдро дар соҳаҳои гуногун тағйир додааст. Аз рӯи арзёбии таҳқиқоти байналмилалӣ, технологияҳои рақамӣ метавонанд ба соҳаи хизматрасониҳои молиявӣ, маҳсусан ба таҷдиди занҷираи арзишопарӣ ва ҷорӣ кардани омилҳои нави рақобатпазирӣ, таъсири амиқ расонанд [10].

Рақамикунонӣ ба тағйироти асосӣ дар сохтори маҳсулоти бонкӣ ва механизмҳои арзишопарӣ оварда расонд. Бисёр муҳаққиқони дохилию хориҷӣ таъкид мекунанд, ки пас аз пандемияи COVID-19 табири рақамии бахши молиявӣ, бахусус дар низомии бонкӣ, ҳамчун алтернативаи муҳими усулҳои анъанавии идоракунӣ баррасӣ мешавад. Ин раванд ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти муассисаҳои низомии бонкӣ, суръат бахшидан ба дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои молиявӣ ва таҳкими рушди иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд.

Имрӯз муомилоти молиявӣ ва амалиётҳои пардохтӣ беш аз пеш ба технологияҳои рақамӣ ва маҳсулоти инноватсионӣ ба монанди пулҳои электронӣ, ҳамёнҳои электронӣ, интернет-бонкинг ва бонкинги мобилӣ вобастаанд. Ҳамзамон, раванди рақамикунонӣ бояд бо идоракунӣ низомии ҳавфҳо, дастгирӣ тавассути танзими давлатӣ ва назорати муассир аз ҷониби мақомоти молиявӣ ҳамоҳанг сурат гирад. Зеро дар солҳои охир дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ

тағйироти мусбат мушоҳида мешавад: сатҳи рақобат миёни бонкҳои тичоратӣ афзоиш ёфта, ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ низ тақвият ёфтааст. Ин тамоюл далели бозшавии бозори молиявии миллӣ ва зарурати мутобиқшавии он ба стандартҳои байналмилалӣ мебошад [10].

Боиси таъкид аст, ки дар даҳсолаи охир давлатҳои Осиёи Марказӣ ба марҳилаи нави рушди рақамӣ ворид шуданд, ки онро таҳлилгарон ҳамчун давраи гузариш ба инфрасохтори рақамӣ тавсиф мекунанд. Тавре таҳлилҳои мавҷудаи мо дарак медиҳанд ба муҳити рақамикунонии соҳаҳои молиявии иқтисодӣ дар кишвар омилҳои зиёд таъсир мерасонанд[3]. Вале Тоҷикистон, бо вучуди маҳдудиятҳои инфрасохторӣ, дар ин раванд яке аз кишварҳои тадриҷан бунёдкунандаи заминаи рақамӣ маҳсуб меёбад. Зеро дар кишвар заминаҳои меёрии рақамикунонии иқтисодӣ миллӣ бо назардошти пешбинии чораҳо ва имкониятҳо то давраи соли 2040 коркард гардида, рентаи назарраси рақамӣ дар афзоиши ММД пешбинӣ шудааст. Инчунин низоми пардохти миллӣ, ки замина барои рушди рақамикунонии соҳаҳои молиявӣ мебошад ҳоло ташаккул ёфта аст [2].

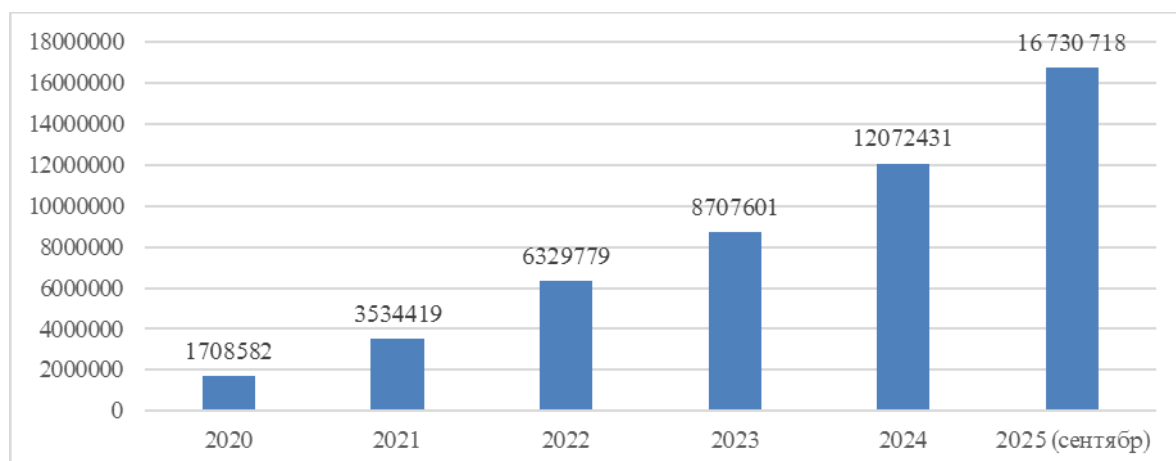
Бонки рақамӣ ба мизочон маҷмӯи васеи хизматрасониҳоро пешниҳод мекунад, аз ҷумла: дастрасӣ ба маълумоти молиявӣ тавассути дастгоҳҳои мобилӣ, истифодаи қортҳои кредитӣ барои харидҳои онлайнӣ, идоракунии ҳисобҳо аз масофа, интиқоли маблағҳо байни бонкҳо, инчунин анҷом додани амалиётҳои гуногуни молиявӣ бидуни ҳузури шахс дар шубаҳо ва марказҳои хизматрасониҳо бонкӣ. Рушди бонки рақамӣ аз замони қорӣ гардидани он тамоюли устувор дошта, афзоиши пайваستاи шумораи истифодабарандагони хизматҳои рақамӣ нишондиҳандаи самаранокии ин раванд мебошад.

Бо вучуди ин, рушди низоми бонкии рақамӣ ҳамзамон бо як қатор мушкилот рӯбарӯ аст. Аз ҷумла, хавфҳои марбут ба ҷиноятҳои киберӣ, дуздии маълумоти молиявӣ, сатҳи пасти амнияти иттилоотӣ ва нокифоя будани сатҳи хизматрасонӣ ба мизочон дар баъзе ҳолатҳо боиси нигаронӣ мегарданд. Истифодабарандагон метавонанд дар амният ва ҳифзи иттилоот, пур кардани ҳисобҳо ва анҷом додани амалиётҳои, ки аз устувории шабакаи Интернет ва қори бенуқсони дастгоҳҳои мобилӣ вобастаанд, душворӣ эҳсос намоянд. Илова бар ин, бухронҳои сиёсӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ ба ноустувории иқтисодӣ оварда расонда, таҳримҳои иқтисодӣ нисбат ба кишварҳои ҳамкори Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд ба равандҳои рақамикунонии низоми молиявии кишвар таъсири бевосита ё бавосита расонанд.

Таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ фаъолияти низоми бонкии кишварҳои рушдёфта нишон медиҳад, ки сармоягузориҳои мақсаднок ба соҳаи молиявӣ ва татбиқи технологияҳои муосир ба баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бонкӣ мусоидат намуда, дар ин замина ба афзоиши даромаднокӣ ва устувории ташкилотҳои қарзӣ таъсири мусбат мерасонанд.

Дар шароити имрӯза, масъалаи такмил додани механизмҳои ташкиливу иқтисодии фаъолияти бонкҳо ва мутобиқ намудани онҳо ба талаботи муҳити рақобатноки бозорӣ аҳамияти вижа пайдо кардааст. Ин масъала ҳамчун самти афзалиятноки рушди иҷтимоӣ иқтисодии давлат арзёбӣ мешавад, зеро сохтори маҳсулотии бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва сиёсати хизматрасонии он заминаи устувори фаъолияти бонкҳои анъанавиро ташкил медиҳад. Мақсади асосии ин раванд баланд бардоштани даромаднокӣ, таҳкими рақобатпазирӣ ва қонё гардонидани ниёзҳои молиявии кишрҳои гуногуни ҷомеа мебошад.

Дар заминаи тақвияти ҳамгироии иқтисодӣ, ҷаҳонишавии қараёнҳои молиявӣ ва густариши хизматрасониҳои бонкӣ дар кишварҳои рушдёфта, омӯзиш ва мутобиқсозии таҷрибаи байналмилалӣ идоракунии низомҳои бонкӣ аҳамияти калидӣ пайдо кардааст. Татбиқи таҷрибаҳои самараноки ҷаҳонӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба таҳкими устуворӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҳамгироии самараноки он ба фазои молиявии байналмилалӣ мусоидат намояд. Зарур мешуморем, ки дар идомаи таҳқиқот нишондиҳандаҳои марбут ба рушди рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ мавриди баррасӣ қарор дода шаванд. Яке аз нишондиҳандаҳои, ки рушди рақамикунонии соҳаи бонкдориро ифода менамояд ин афзоиши миқдори ҳамёнҳои электронӣ мебошад.

Расми 1. Тамоюли афзоиши миқдори ҳамёнҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи маълумоти оморӣ дар расми 1 низомбандишуда таҳлили нишондиҳандаҳои рушди бонкдорӣ рақамӣ дар низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хоса дорад. Боиси қайд аст, ки то санаи 30 сентябри соли 2025 шумораи умумии ҳамёнҳои электроние, ки дар 26 ташкилоти қарзиву молиявии кишвар ба қайд гирифта шудаанд, ба 16,7 миллион адад расидааст. Ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта бо 5,4 миллион адад ё 48,5% афзоиш ёфтааст, ки аз густариши устувори хизматрасониҳои молиявии рақамӣ ва баланд гардидани сатҳи истифодаи онҳо дар кишвар шаҳодат медиҳад.

Расми 2. Миқдор ва ҳаҷми амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тавре маълумоти оморӣ шаҳодат медиҳад дар давоми моҳҳои январ-сентябри соли 2025 тавассути ҳамёнҳои электронӣ 16 385,1 ҳаз. адад амалиёти пардохти ғайринақдӣ ба маблағи 2 702,7 млн сомонӣ анҷом дода шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024 мувофиқан 22,6 фоиз ва 24,1 фоиз зиёд мебошад. Ин афзоиш далели болоравии сатҳи эътимоди аҳоли ба воситаҳои пардохтии рақамӣ ва густариши фаъоли муомилоти ғайринақдӣ дар низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Бо вуҷуди афзалиятҳои равшани бонкдорӣ рақамӣ, муассисаҳои анъанавии бонкӣ то ҳол ҳамчун сохторҳои боэътимод ва устувор арзёбӣ мегарданд, зеро онҳо ҳузури воқеии мизоч, ҳифзи мутамаркази иттилооти молиявӣ ва имкони муоширати шахсӣ бо мизочонро таъмин менамоянд, ки боэътимоду таъсиргузор аст.

Вале тадричан самаранокии фаъолияти бонкӣ рушди бонкдорӣ рақамиро тақозо менамояд. Аз ин лиҳоз дар идомаи таҳқиқот дигар ҷанбаҳои фаъолияти рақамии ташкилотҳои низоми бонкии кишвар кӯтоҳ матраҳ мегардад.

Тамоюлҳо нишон медиҳанд, ки ташкилотҳои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз амсилаи ананавӣ (классикӣ) ба амсилаи рақамӣ (финтех-бонк) мегузаранд. Дар фаъолияти кулли ташкилотҳои низоми бонкӣ унсурҳои амсилаи рақамӣ ташаккул ёфта истодаанд. Махсусан Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон аз соли 2023 скоринги автоматизударо бо истифода аз алгоритмҳои худкор қорӣ кардааст, ки вақти таҳлили аризаҳоро коҳиш дода, шаффофиятро баланд мебардорад. Ин нишон медиҳад, ки қобилияти мутобиқшавӣ ба технологияи рақамӣ дар Тоҷикистон нисбатан баланд аст, ки барои ташаккули экосистемаҳои молиявӣ заминаи муҳим фароҳам меорад.

Мушоҳидаҳои мо дарак медиҳад, ки дар Тоҷикистон аксари бонкҳои бузург ва ҳатто ташкилотҳо қарзии ғайрибонкӣ барномаи мобилии худро доранд, ки аз пардохт то идоракунии қарзҳо ва хидматҳои фосилавӣ доираи амали чунин барномаҳоро фаро гирифтааст.

Дар оянда гузариш ба амсилаи “Bank-as-a-Platform” ҳамчун тамоюлҳои нави ҷаҳонӣ дар Тоҷикистон низ имконияти зухурро дорад, ки таҷрибаи ҚСК «Ориёнбонк» бо LakLak Market [13] дар соли 2025 намунаи ҳамгироии бонк ва савдои электронӣ мебошад ва дар оянда барои рушди технологияи молиявии-суперэкосистема заминаи амалии қавӣ эҷод мекунад. Дар ин самт бояд ибраз намуд, ки бо вучуди маҳдудияти шабакаи интернет, савдои электронӣ босуръат рушд мекунад.

Ба бозори кишвар ворид шудан ва тавсеаи фаъолияти платформаи Wildberries дар соли 2025 онро ба гардиши минтақавӣ тиҷорат мепайвандад. Зеро Тоҷикистон воқеан ба чунин ниёз дошта намояндагони платформаи болозикр ҳадаф доранд то охири соли 2025 то 40 нуқтаи нави бордихӣ кушоянд. Вале, тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ баҳри камбудихҳои инфрасохторӣ бозори e-commerce то соли 2029 бо суръати танҳо 4,7% рушд мекунад. Ин дарак аз он медиҳад, ки инфрасохтори рақамӣ то ҳол маҳдудияти асосӣ боқӣ мемонад.

Илова ба ин қаллобии рақамӣ, истифодаи садои сохташудаи AI, фиребҳои муҳочирати меҳнатӣ, қаллобии бонкӣ ва хосатан қаллобии дропперӣ муайянкунандаи сатҳи хатарҳои рақамӣ мебошанд. Аз ин лиҳоз ба андешаи мо танҳо дар сурати баланд бардоштани саводи молиявии рақамӣ ва танзими мукаммалу фарогири кулли ҷанбаҳо рушди рақамикунонӣ ба хатари низомии нави молиявӣ табдил намеёбад.

Ҳамин тариқ, табдили рақамӣ ба рушди соҳаи бонкӣ таъсири назаррас мерасонад. Он на танҳо барои пешниҳоди хизматрасониҳои молиявӣ имкониятҳои навро фароҳам меорад, балки ба баланд бардоштани самаранокии ва рақобатпазирии низоми бонкӣ низ мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, қорӣ шудани технологияҳои рақамӣ тағйиротро дар фаъолияти кормандони муассисаҳои бонкӣ низ ба миён меорад. Зеро дар шароити нави хизматрасонӣ ташкилотҳои низоми бонкӣ бояд ба истифодаи воситаҳои нав, ки аз низомҳои анъанавӣ фарқ доранд, мутобиқ шаванд. Аз ин рӯ, баланд бардоштани салоҳият ва саводнокии рақамии мкттаҳассисон ба унсури муҳими ин раванд табдил ёфтааст. Ҳамчунин, нигоҳдорӣ ва дастгирии мунтазами низомҳои рақамӣ бо дарназардошти таҳдидҳои эҳтимолии киберамниятӣ аҳамияти муҳим дорад, зеро устувории инфрасохтори бонкӣ маҳз аз ин омил вобаста аст.

Ба андешаи муаллифон чунин самтҳои тақмили рақамикунонӣ дар фаъолияти ташкилотҳои низоми бонкӣ муҳим мебошанд:

Якум, заминаи меъёриву ҳуқуқии марбут ба рақамикунонии низоми бонкӣ бо дарназардошти талаботи меъёрҳои байналмилалӣ тақмил дода шуда, механизмҳои танзими он мутобиқ ба равандҳои инноватсионӣ бозбинӣ металабад. Дуюм, тавсеаи инфрасохтори рақамӣ, аз ҷумла шабакаҳои иттилоотӣ, марказҳои устувори коркарди маълумот ва низоми муосири пардохт, ҳамчун омилҳои қавӣ рушди рақамикунонии соҳаи молиявӣ тақвият металабад. Сеюм, таҳкими саводи рақамӣ ва салоҳияти касбии мутахассисони бонкӣ тавассути барномаҳои омӯзишӣ ва бозомӯзии бояд мунтазам амалӣ гардад, то ки онҳо ба талаботи муҳити рақамии тағйирёбанда мутобиқ бошанд. Чорум, ҷиҳати пешгирии хавфҳои киберӣ, татбиқи механизмҳои

муосири амнияти иттилоотӣ, низомҳои мониторинги хатарҳо ва ҳифзи маълумот муҳим арзёбӣ мегардад. Панҷум, тақвияти хизматрасониҳои рақамии бонкӣ ва рушди маҳсулоти инноватсионӣ ҳамчун воситаи афзоиши рақобатпазирӣ ва беҳсозии сифатии хизматрасониҳои молиявӣ тавсия мешавад. Шашум, идома ва рушди дастгирии ҳамаҷонибаи давлатӣ ба рушди иқтисоди рақамӣ, соҳибкории рақамӣ ва ташаббусҳои инноватсионӣ ҳамчун омили мусоидаткунанда ба рушди устувори низоми бонкӣ мебошад.

Дар маҷмӯъ, дар шароити муосир табдили рақамии соҳаи бонкдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон самти стратегии рушд махсуб ёфта, татбиқи он на танҳо ба баланд бардоштани самаранокии амалиётҳои бонкӣ, балки ба таҳкими суботи молиявии миллӣ мусоидат мекунад. Барои амалӣ гардидани гузариши рақамӣ, зарур аст, ки заминаи меъёриву ҳуқуқӣ тақмил ёбад, инфрасохтори рақамӣ рушд ёбад, сатҳи саводнокии рақамии кормандон боло бурда шавад, инчунин механизмҳои самараноки таъмини амнияти киберӣ татбиқ гарданд.

Ба андешаи муаллифон ҳамкорӣ ҳамоҳангшудаи давлат, муассисаҳои молиявӣ ва бахши хусусӣ имконият фароҳам меорад, ки низоми бонкии муосир, устувор ва рақобатпазир ташаккул ёфта, он тавонад дар шароити иқтисоди рақамӣ самаранок фаъолият намояд ва ба талаботи бозори ҷаҳонии молиявӣ посух гӯяд.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024 12.26. ш. Душанбе.
2. Исмаилов, Х. Х. Ҷанбаҳои назариявӣ методии низоми пардохти миллӣ / Х. Х. Исмаилов, И. М. Ҳалимов // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2021. – №. 4(89). – С. 26-36.
3. Исмаилов, Х. Х. Муҳити рақамикунонии иқтисоди миллӣ дар рушди хизматрасониҳои суғуртавии рақамӣ / Х. Х. Исмаилов, Д. И. Орифҷонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 203-217.
4. Обидов, Ф. С. Анализ финансового ресурса в обеспечении устойчивого развития в условиях цифровизации экономики / Ф. С. Обидов, К. Файзуллозода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – № 2. – С. 23-27.
5. Петрова Л.А., Кузнецова Т.Е. Цифровизация банковской системы: цифровая трансформация среды и бизнес-процессов // Финансовый журнал. – 2020. – № 3. – с. 91–101. – doi: 10.31107/2075–1990–2020–3-91–101.
6. Сайфулов, К. Ф. Рақамикунонӣ ҳамчун омили тақвиятдиҳандаи низоми бонкӣ / К. Ф. Сайфулов, Ш. М. Буриев // Рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ: ҷанбаҳои ташкилӣ-иқтисодӣ: Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи, Душанбе, 21 феврали 2025 года. – Душанбе, 2025. – С. 260-264.
7. Ҳикматов, У. С. рушди инфрасохтори амалиётҳои рақамии бонкӣ ҳамчун омили рушди низоми бонкии ватанӣ / У. С. Ҳикматов, Д. И. Исхаков // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1. – С. 74-85.
8. Юсупов, Д. С. Устойчивость банковской системы в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы / Д. С. Юсупов, Х. Х. Исмаилов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2021. – № 3(88). – С. 40-52.
9. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642.
10. Михайлов А.М., Королев И.А. Трансформация современной финансовой системы и роль в ней финансовых технологий // Экономические науки. –2021. – № 1(194). – С. 32–35. – doi: 10.14451/1.194.32.

11. Begimkulov E. Bank Digitalization and Financial Stability in Central Asia: Assessing Risk and Resilience. *Journal of the Economics of Emerging Countries in Asia and the Caucasus*, vol. 12, no. 1, 2025, <https://doi.org/10.15549/jeecar.v12i1.2100>.
12. Zokirov M.N. Comparative Analysis of Digital Banking Adoption in Central Asia: Opportunities and Barriers. *Excellencia: International Multi-Disciplinary Journal of Education*. 2(8), с. 452-458. ISSN 2994-9521, <https://www.researchgate.net/publication/390668131>
13. Сомонаи расмии ҶСК “Ориёнбонк” манбаи электронӣ
<https://oriyonbonk.tj/ru/news/oriyonbonk-laklak-market-convenient-digital-commerce> (санаи
муроҷиат: 15.11.2025).

**МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ**

Абдурахмон Хакимзода – к.э.н., и.о. доцента, заведующий кафедрой менеджмента, маркетинга и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: (+992) 907-70-48-90, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

Абдуллозода Нурмухаммади Алиавсат - Таджикский государственный университет коммерции, докторант Ph.D. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти ½. Тел.: (+992) 988-28-80-00. E-mail: abdullozoda.n@mail.ru

Давлатзода Дилмурод Ашурбек, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансовой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел.: (+992) 933-45-01-01; E-mail: d.a.davlatov@mail.ru

Саидзода Дилмурод Саимахмад, ассистент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел.: (+992) 918-66-66-44; E-mail: dilmuratsaidzoda93@mail.ru

Дадоматов Далержон Нишонбоевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел.: +992 92 856 66 65, E-mail: dalerdn@mail.ru

Зиёев Мухаммаджон Дадожонович - ассистент кафедры математики и информатики Государственного учреждения «Худжандский международный институт» Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: +992 92 008 63 08, E-mail: muhammadjohn@inbox.ru

Дустзода Мустафо Хафиз - Бохтарский государственный университет им.Носира Хусрава, кандидат экономических наук, дотсент кафедрой налогов и налогообложения. Адрес: 735140, г.Бохтар, Республика Таджикистан, улица Айни 67. Тел.: +992 888-84-5050. E-mail: bgu-1978@mail.ru

Холов Тоджиддин Азизуллоевич - Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава, кандидат экономических наук, заведующий кафедрой налогов и налогообложения. Адрес: 735140, г.Бохтар, Республика Таджикистан, улица Айни 67 Тел.: (+992) 933-87-00-01. E-mail: bgu-1978@mail.ru

Зувайдulloев Салохиддин Азизуллоевич – ассистент кафедры гуманитарных и естественно-математических наук Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: +992 444-44-40-14. E-mail: szuvaidulloev2016@gmail.com

Искандарзода Хофиз Хаким – д.э.н., доцент кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru.

Саъдуллозода Насруллои Саъдулло – Таджикский национальный университет доктор (PhD) дотсент кафедры управления человеческими ресурсами. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: nasrullo_1991@mail.ru. Телефон: (+992) 985-16-91-91.

Давлатов Сорбон Назримадович – к.э.н., доцент кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-73-38-72.

Исмоилзода Фируз Махмадали - доктор PhD, доцент, кафедры бухгалтерский учет и аудит, Таджикский государственный университет коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти ½. E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru. Тел.: (+992) 938-85-46-46.

Исмоилов Мамарахим Мирзорахимович - профессор кафедры экономической теории Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова». Тел.: (+992) 927-75 67 55. E-mail : mamarahim@list.ru

Мирдзамолова Махбубаджон Олимджоновна – ассистент кафедры финансы и налоги Государственного образовательного университета «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова». Тел.: (+992) 929-28-30-05, E-mail: mirdzamolova_0308@mail.ru

Каримов Мухаммад Абдукаюмович - соискатель кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 006-88-70-11. E-mail: karimov.m1996@mail.ru

Каримов Нурулло Сафарбегович – ассистент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета, 734064, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 976-75-21-21. E-mail: kaarrimov1@gmail.com

Каримов Шахром Мукаррамович – заведующий кафедрой экономики и управления Технического колледжа Таджикского технического университета имени академика М. Осими. Тел.: (+992) 204-04-03-43, E-mail: shakhrom.karimov.96@mail.ru

Комилзода Абубакр Косимович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической теории Таджикского национального университета. Тел.: (+992) 554-44 07-70 E-mail: komilov82@list.ru

Одиназода Комрон Саидаброр – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой предпринимательства и отраслевой экономики, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 905-55-46-46 E-mail: Odinakomron@mail.ru

Маджидзода Давлатбахт Маджид – к.э.н., доцент кафедры национальной экономики Таджикского национального университета Республики Таджикистан. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Тел.: (+992) 987-17-06-55, E-mail: ndavlatbakht@mail.ru

Муродова Розия Абдувалиевна - соискатель кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Тел.: (+992) 906-88-64-77.

Машокиров Джахангир Нематуллоевич - Исследователь Таллиннского технологического университета (TalTech), г. Таллин, Эстонская Республика, в рамках программы **Horizon (Горизонт)**, кандидат экономических наук, доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Душанбе. E-mail: jahongir.mashokarov@gmail.com. Тел: (+992) 935 71 54 54

Мирзокурбон Навджибулло Хуснуддинович – соискатель кафедры экономической теории, ассистент кафедры экономической теории Таджикского Государственного Финансово-экономического Университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: nmirzokurbonov@mail.ru, Тел.: (+992) 710-91-91-91.

Музаффарзода Бадриддин Сангали - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел.: (+992) 935-00-48-32.; E-mail: mbs77.tj@gmail.com.

Мукаддасзода Фирдавс Мукаддас - доктор экономических наук, профессор кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира, 33. Тел.: (+992) 987-77-05-03. E-mail: 918202020p@gmail.com

Тагаев Бахром Шоназарович - кандидат экономических наук, и.о. доцент, декан таможенного и юридического факультета Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, п. Борбад 48/5 Тел.: (+992) 904 38-40-55. E-mail: tagaev.87@List.ru

Хаёҳоджаев Мухаммадназар Фирдавсович – студент Финансового университета при Правительстве Российской Федерации. Тел.: (+992) 987-77-05-03. E-mail: 253186@edu.fa.ru

Мухторзода Саидмухтори Саидахрор - кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономики и организации бизнеса» Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: (+992) 939-49-55-84, E-mail: saidmukhtori.m84@gmail.com

Фозилова Гуланор Фозиловна - ст. преподаватель кафедры «Экономика и организация бизнеса» Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: (+992) 938-59-96-97, E-mail: gulnorfozilova@mail.co

Насимова Маишхурахон Абдуллоджановна, к.э.н., доцент, Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. Республика Таджикистан, г. Худжанд. Тел.: (+992) 928 51 07 70, E-mail: mashkhurakhon@bk.ru

Неъматуллозода Фариддуни Неъматулло - докторант кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, п. Борбад 48/5. Тел.: (+992) 905056345, E-mail: nematzoda.farid@gmail.com

Носирзода Хусейни Садулло – Таджикский государственный финансово-экономический университет, к.э.н., старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru. Тел.: (+992) 903-03-30-35.

Одиназода Комрон Саидаброр – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой предпринимательства и отраслевой экономики, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, п. Борбад 48/5. Тел.: (+992) 905-55-46-46, E-mail: Odinakomron@mail.ru

Комилзода Абубакр Косимович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической теории Таджикского национального университета: Тел.: (+992) 554-44 07-70 E-mail: komilov82@list.ru

Рахимов Шодмон Шодибегович, докторант Института экономики и демографии Национальной академии наук Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Айни, 44. E-mail: shodmon.rakhimov@inbox.ru. Тел.: +992 009 66-66-09

Рахимова Рухиона Хамзаевна - соискатели кафедры экономика и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: (+992) 972-87-75-75, E-mail: shar_ruch00@gmail.com

Фозилова Зебо Рустамовна - соискатели кафедры экономика и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: (+992) 987-27-77-02, E-mail: Zebo.fozilova@inbox.ru

Ризозаде Тура Раббим – д.э.н., профессор, проректор по международным связям Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (г.Худжанд). Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17-ий микрорайон, дом 1. Тел.:+992 927-77-77-35. E-mail: t_rizokulov@mail.ru

Охунова Дилфуза Уктамовна – старший преподаватель кафедры финансов и кредита Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (г.Худжанд). Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17-ий микрорайон, дом 1. Тел.:+992 881-11-44-39. E-mail: dilfuza-0106@mail.ru

Саидзода Дилмурод Саимахмад, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел.: (+992) 918-66-66-44; E-mail: dilmuratsaidzoda93@mail.ru

Саидзода Сабзали Махмадали – соискатель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, п. Борбада, 48/5. тел.: 918-61-19-27, e-mail: dsx_ips@mail.ru

Собирзода Шодмон Сулаймонджон, доцент кафедры экономического анализа и аудита Бактрийского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: (+992) 909-77-77-99. E-mail: sobirzoda.90@mail.ru

Давлатов Зулфикар Бурхонидинович, преподаватель кафедры таможенного дела Бактрийского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: (+992) 111-11-01-33. E-mail: davlatov_z@mail.ru

Содикзода Камар Содик – Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент, декан факультет менеджмента. Адрес: 735500, г. Пенджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. Телефон: (+992) 90-310-0022. E-mail: shodievkamar@gmail.com

Лю Хунгбо – Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Пенджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: 610427057@qq.com Телефон: (+992) 90-310-0022.

Таваров Ахрор Раймалиевич - докторант (Ph.D) 2-го курса кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета. E-mail: ahrorzhon@mail.ru, Телефон: (+992) 556-00-11-11. E-mail: tavarov_a@mail.ru

Таширфзода Амирали Сафарали – соискатель кафедры финансов Таджикского государственного университета коммерции, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Телефон: (+992) 989-12-65-65, e-mail: amiral@mail.ru

Файзиддинзода Максуддин Файзиддин – соискатель Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 934-68-33-33, e-mail: fmf-1993@mail.ru

Ходжаев Насим Саидович – старший преподаватель кафедры информатики, информационной безопасности и кибернетики Государственного университета Дангара. Республика Таджикистан, г. Дангара. Телефон: (+992) 939-99 31 99, e-mail: amiral@mail.ru

Тошматов Махмуд Негматович – к.э.н., и.о. профессора, академик ИА Республики Таджикистан, советник ректора Технологического университета Таджикистана по качеству образования и международной аккредитации. Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел.: (+992) 934 51 5555, E-mail: t.makhmud@mail.ru

Арбобов Субхиддин Саидмухаммадович – старший преподаватель кафедры экономики и управления Технологического университета Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел.: (+992) 935 64 88 00, E-mail: s.arbobov.90@gmail.com.

Турахонзода Санаббар Турахон - ассистент кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти ½. Тел.: (+992) 881-00-02-88, E-mail: sanavbar_turakhonzoda@mail.ru

Умарзода Завкиддин Мухиддин – к.э.н., доцент кафедра банковской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Телефон (+992) 93-506-67-00. E-mail: zumarzoda61gmail.com

Холиков Ифтихор Худойбердиевич - соискатель Институт экономики и демографии НАНТ. (+992) 935 -46-06-00, E-mail: sharifi100@mail.ru

Ходжазода Диловар Хайруддин – кандидат экономических наук., дотсент Таджикский государственный университет комерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: (+992) 987-52-60-60. E-mail: khojaev02@mail.ru.

Ходжахонов Аброрхон Ахмадхонович – к.э.н., доцент кафедрой экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана г. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 901-81-10-60, E-mail: abrorkhon@mail.ru

Ходжахонова Гулджахон Комилджоновна – старший преподаватель кафедры мировая экономика Таджикского государственного финансово-экономического университета, 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14; Тел.: (+992) 934-60-03-51, E-mail: giljahon1983@mail.ru

Хубони Сорбон - кандидат экономических наук, заведующий кафедрой медицинских и санаторно-курортных услуг Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: +992 931 31 90 09, E-mail: khuboni.sorbon@bk.ru

Хабибов Абдурахмон Хакимбоевич – кандидат экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Научно-исследовательского института устойчивого развития и зеленой экономики. г. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 901-08-01-44. E-mail: habibov@bk.ru

Хукматов Давлатджон Джамшедович - Таджикский государственный финансово-экономический университет, к.э.н., старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: +992 919-11-11-64. E-mail: sohibkortvt@mail.ru

Хакимов Абдумалик Абдувахобович – к.э.н., и.о. доцент кафедры менеджмента, маркетинга и экономика труда Таджикского государственного университета коммерции, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. E-mail: hakimov_74@mail.ru. Тел: +992 935977272.

Хамитов Мухитдин Сайдалиевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмент, маркетинг и экономика труда Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, г. Душанбе, Дехоти ½. Тел: (+992) 934-44-41-77, E-mail: khamit62@mail.ru

Шамсов Файзулло Таварович - старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан г. Душанбе, Дехоти ½. Тел.: (+992) 907-80-77-44. E-mail: faizullo_1968@mail.ru.

Джумъаев Баховиддин Махмадназарович – д.э.н, доцент, и.о. профессор кафедры мировой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: (+992) 93-488-86-70. E-mail: j_bahoviddin@mail.ru

Орипов Амиабх Султонович - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой таможенной деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: (+992) 977-69-55-55, E-mail: amit-1988@mail.ru

Шаровоф Фарход Низомиддинович – старший преподаватель кафедры менеджмента, маркетинга и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Дехоти ½. Тел: (+992) 934-44-42-37. E-mail:

Юсупов Даврон С. - к.э.н., доцент ГУ «ХМИ» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Худжанд, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 929-76-57-57. E-mail: davron-yusupov@mail.ru

Исмаилов Хушруз Хасанович - к.э.н., доцент, заведующий кафедры «Финансы и кредит» ГУ «Худжендский международный институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Худжанд, Республика Таджикистан Тел.: (+992) 928-83-24-23. E-mail: Khushruz_1987@mail.ru.

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардониди мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, dtrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; dtrajab@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требованиям опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШҶОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҷисби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.</i> 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навоғӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардониди мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дувум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	<i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i> 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлекцией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

**Шартнома КИЭ №56-02-2014
доир ба ворид намудани маҷалла ба
ИИБР**

**Шаҳодатномаи Вазорати
фарҳанги ҶТ дар бораи сабти номи
ташкилоти таъбу нашр – №0146/мҷ аз
26 майи соли 2011**

**Индекси обунашавӣ дар
фехрасти «Почтаи тоҷик» - 77734**

**Шаҳодатнома дар бораи
бақайдгирии давлатии захираи
иттилоотӣ ММП - №1121300264 аз 10
майи соли 2013**

**Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст**

**Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в
РИНЦ**

**Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации– №0146/мч
от 26 мая 2011 года**

**Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734**

**Свидетельство о государственной
регистрации информационного ресурса
НПЦ - №1121300264 от 10 мая 2013 года**

**Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj**

**МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД**

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Машокиров Джамшед Неъматуллоевич,
тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.12.2025. Бумага офсетная
Формат 60х84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л.22,25

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
